PROLETÁŘI VŠECH ZEMÍ, SPOJTE SE!

VYDÁVÁ SE NA ZÁKLADĚ
USNESENÍ ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU
KOMUNISTICKÉ STRANY
ČESKOSLOVENSKA

KAREL MARX

TEORIE O NADHODNOTĚ

(ČTVRTÝ DÍL „KAPITÁLU“)

ČÁST TŘETÍ

PRAHA 1968
NAKLADATELSTVÍ
SVOBODA

S 46a 1

Vysoká škola politická
KNIHOVNA
ÚV KSČ

Z německého originálu: K. Marx, Theorien über den Mehrwert, Teil III, Dietz Verlag, Berlín 1962, přeložili inž. Jaroslav Fingl, inž. František Fojtík a Čestmír Komárek. Odborná spolupráce: doc. inž. Miroslav Křížek, CSc.

KAREL MARX

TEORIE O NADHODNOTĚ

(ČTVRTÝ DÍL „KAPITÁLU“)

ČÁST TŘETÍ

[KAPITOLA DEVATENÁCTÁ]

THOMAS ROBERT MALTHUS[1]

[1. MALTHUSOVA ZÁMĚNA KATEGORIÍ ZBOŽÍ A KAPITÁL]

|| XIII - 753 | Budeme se tu zabývat těmito Malthusovými spisy:

1. „*The Measure of Value Stated and Illustrated* etc.", *Londýn 1823.*

2. „*Definitions in Political Economy* etc.", *Londýn 1827.* (Zároveň prohlédnout i vydání tohoto spisu, které pořídil a opatřil „poznámkami a doplňky" *John Cazenove*, *Londýn 1853.*)

3. „*Principles of Political Economy* etc.", *druhé vydání*, *Londýn 1836* (první vydání asi 1820, zjistit).

4. Dále je třeba přihlédnout ještě ke spisu jednoho malthusovce[2] (a to malthusovce v protikladu k ricardovcům): „*Outlines of Political Economy* etc.", *Londýn 1832.*

Ve svém spise „*Observations on the Effects of the Corn Laws* etc." (1814) napsal Malthus o A[damu] Smithovi ještě toto:

„Dr. Smitha svedl k této argumentaci zřejmě jeho zvyk považovat *práci*" (totiž hodnotu práce) „za *měřítko hodnoty* a obilí za míru práce... Že ani práce, ani žádné jiné zboží nemůže být přesným měřítkem skutečné směnné hodnoty, to se dnes považuje za jednu z nejnespornějších pouček politické ekonomie, a vyplývá to fakticky právě z definice směnné hodnoty." [Str. 11—12.]

Ale ve svém díle z roku 1820 „*Principles of Political Economy*" se Malthus znovu chopil tohoto Smithova „měřítka hodnoty", kterého sám Smith nepoužívá nikde tam, kde skutečně podává výklad, a to proti Ricardovi.[3] V citované práci o „*Corn Laws*" se sám Malthus držel jiné Smithovy definice, a to, že se hodnota určuje množstvím kapitálu (nahromaděné práce) a práce (bezprostřední), nutným k výrobě určitého předmětu.

Není vůbec možné nepoznat, že jak Malthusovy „Principles", tak i další dva citované spisy, které měly „Principles" v jednotli-

vých bodech dále rozvést, vděčí za svůj vznik do značné míry tomu, že Malthus záviděl Ricardově práci[4] úspěch a že se snažil znovu protlačit do čela, kam se jako obratný plagiátor neprávem dostal, ještě než vyšla Ricardova práce. Kromě toho bylo určení hodnoty, tak jak je, i když jen abstraktně, vytyčil ve své práci Ricardo, namířeno proti zájmům landlordů a jejich přisluhovačů, a Malthus tyto zájmy obhajoval ještě bezprostředněji než zájmy průmyslové buržoazie. Přitom nelze popřít, že Malthus měl určitý zájem o teoretické hloubání. Nicméně jeho vystupování proti Ricardovi — i způsob tohoto vystupování — byly možné jen proto, že se Ricardo zamotal do všelijakých nedůsledností.

Malthusovo stanovisko protikladné k Ricardovi se týká za prvé vzniku nadhodnoty[5], [za druhé] způsobu, jakým Ricardo chápe vyrovnávání ceny nákladů[6] v různých sférách použití kapitálu jako modifikaci samého zákona hodnoty, a [za třetí] toho, že Ricardo ustavičně zaměňuje zisk a nadhodnotu (přímo je ztotožňuje). Malthus tyto rozpory a záměny nerozuzluje, nýbrž je od Ricarda přejímá, aby, opíraje se o tuto motanici, vyvrátil Ricardův základní zákon hodnoty atd. a vyvodil závěry příjemné pro své protektory.

Vlastní zásluha tří uvedených Malthusových spisů záleží v tom, že — zatímco Ricardo ve skutečnosti nevysvětluje, jak směna zboží podle zákona hodnoty (tj. pracovní doby obsažené ve zboží) vede k nerovné směně mezi kapitálem a živou prací, mezi určitým množstvím nahromaděné práce a určitým množstvím bezprostřední práce, že tedy ve skutečnosti neobjasňuje původ nadhodnoty (protože u něho se kapitál směňuje přímo za práci, a ne za pracovní sílu*) — || 754 | Malthus klade hlavní důraz na *nerovnost* směny mezi kapitálem a námezdní prací. Jeden z mála pozdějších Malthusových přívrženců, *Cazenove*, to vyciťuje, a proto v předmluvě k výše uvedené [Malthusově] práci „Definitions etc." říká:

„*Směna zboží* a *rozdělování*" (mzda, renta, zisk) „se musí zkoumat odděleně...

* V rukopise z let 1861—1863 používá Marx téměř všude místo termínu „Arbeitskraft" [pracovní síla] termínu „Arbeitsvermögen" [pracovní schopnost]. V prvním dílu „Kapitálu" používá Marx obou těchto termínů jako totožných pojmů. V tomto svazku se termín „Arbeitsvermögen" všude překládá termínem „pracovní síla". *(Pozn. red.)*

Zákony rozdělování vůbec nezávisí na zákonech týkajících se směny." (*Předmluva*, str. VI—VII.)

To neznamená nic jiného, než že vztah mezi mzdou a ziskem, směna kapitálu a námezdní práce, nahromaděná práce a bezprostřední práce, se *bezprostředně* neshoduje se zákonem směny zboží.

Jestliže zkoumáme *zhodnocení* peněz nebo zboží jako kapitálu — tedy nikoli jejich hodnotu, ale jejich kapitalistické *zhodnocení* —, pak je jasné, že *nadhodnota* není nic jiného než přebytek té práce (nezaplacené práce), kterou ovládá kapitál — ať už [ve formě] zboží nebo peněz —, nad tím množstvím práce, které je obsaženo ve zboží samém. Kromě tohoto množství práce, které je ve zboží samém obsaženo (a které se rovná sumě práce vězící v prvcích výroby obsažených ve zboží samém plus bezprostřední práci přidané k těmto prvkům výroby), se tu za zboží kupuje ještě přebytek práce, který v něm nebyl obsažen. Tento přebytek konstituuje nadhodnotu; na jeho velikosti závisí míra zhodnocení. A toto přebytečné množství živé práce, získané směnou za zboží, tvoří zdroj zisku. Zisk (přesněji nadhodnota) nevzniká z toho ekvivalentu zpředmětněné práce, který se směňuje za stejné množství živé práce, nýbrž z té části živé práce, která se při této směně přivlastňuje, aniž se za ni platí ekvivalent, z nezaplacené práce, kterou si v této zdánlivé směně přivlastňuje kapitál. Nepřihlížíme-li tedy ke zprostředkování tohoto procesu — a Malthus má o to větší právo k němu nepřihlížet, že u Ricarda toto zprostředkování chybí — a zkoumá-li se jen faktický obsah a výsledek procesu, pak zhodnocení, zisk, přeměna peněz nebo zboží v kapitál nevyplývá z toho, že se zboží směňují v souladu se zákonem hodnoty, totiž úměrně k podílu pracovní doby, kterou stojí, nýbrž spíše naopak z toho, že se zboží nebo peníze (zpředmětněná práce) směňují za *více* živé práce, než je v nich obsaženo nebo než je na ně vynaloženo.

Jedinou Malthusovou zásluhou v uvedených spisech je vyhrocení tohoto bodu, který u Ricarda vystupuje o to méně ostře, že Ricardo vždycky předpokládá hotový výrobek, který se rozděluje mezi kapitalistu a dělníka, aniž zkoumá směnu, zprostředkující proces, který k tomuto rozdělování vede. Tato jeho zásluha je zase anulována tím, že Malthus zaměňuje *zhodnocení* peněz nebo zboží jako kapi-

tálu, tedy jejich *hodnotu* ve specifické funkci kapitálu, s *hodnotou zboží* jako takového; proto, jak uvidíme, se při dalším výkladu vrací k bezduchým představám monetárního systému — zisku ze zcizení[7] — a vůbec se zaplétá do velmi trapné motanice. Takže místo aby došel dál než Ricardo, pokouší se Malthus ve svém výkladu zatlačit ekonomii zase zpět za Ricarda a dokonce za Smitha a za fyziokraty.

„V téže zemi a v téže době se směnná hodnota zboží skládajících se jen z práce a zisku měří přesně tím množstvím práce, které dostaneme, když k nahromaděné a bezprostřední práci, která byla skutečně vynaložena na jejich výrobu, připočítáme proměnlivou částku zisku [připadající] na všechny zálohy, které se měří prací. To však bude nutně stejné množství práce, které mohou daná zboží ovládat." („The Measure of Value Stated and Illustrated", Londýn 1823, str. 15—16.)

„Práce, jíž může zboží ovládat, je měřítkem hodnoty." (Cit. dílo, str. 61.)

„Nikde jsem se nesetkal" (dokud nevyšla jeho vlastní práce „The Measure of Value etc.") „s tvrzením, že obvyklé *množství práce*, ovládané zbožím, musí představovat a měřit *množství práce vynaložené na jeho výrobu* včetně zisku." („*Definitions in Political Economy* etc.", *Londýn 1827*, str. 196.)

Pan Malthus chce „zisk" zahrnout přímo do definice *hodnoty*, aby z této definice bezprostředně vyplýval, což u Ricarda není. Z toho je zřejmé, že Malthus cítí, v čem je obtíž.

Kromě toho je od něho nanejvýš nejapné, že ztotožňuje *hodnotu zboží* a jeho *zhodnocení* jako kapitálu. Když se zboží nebo peníze (zkrátka zpředmětněná práce) směňují jako kapitál za živou práci, tak se vždycky směňují za || 755 | větší množství práce, než je v nich samých obsaženo; a porovnáme-li na jedné straně zboží před touto směnou a na druhé straně výrobek, který je výsledkem směny zboží za živou práci, tak se ukazuje, že se zboží směnilo za svou vlastní hodnotu (ekvivalent) plus určitý přebytek nad svou vlastní hodnotu — nadhodnotu. Je však nejapné na základě toho tvrdit, že se hodnota zboží rovná jeho hodnotě plus určitému přebytku nad tuto hodnotu. Jestliže se tedy zboží směňuje jako zboží za jiná zboží, a ne jako kapitál za živou práci, směňuje se — pokud se směňuje za ekvivalent — za stejné množství zpředmětněné práce, jaké je v něm obsaženo.

Pozoruhodné je tudíž jen to, že Malthus chce mít zisk už hotový

v hodnotě zboží a že je mu jasné, že zboží ovládá vždycky větší množství práce, než jaké je v něm obsaženo.

„Právě proto, že se práce, kterou to či ono zboží obvykle ovládá, měří prací, která byla fakticky vynaložena na jeho výrobu plus zisk, je ji" (práci) „možné právem pokládat za míru hodnoty. Vycházíme-li tedy z toho, že *obvyklá hodnota zboží* je určena *přirozenými a nutnými podmínkami jeho nabídky*, pak je jisté, že výlučnou mírou těchto podmínek je práce, kterou toto zboží může obvykle ovládat." („*Definitions in Political Economy*", Londýn 1827, str. 214.)

„*Elementární výrobní náklady*: výraz znamenající totéž jako podmínky nabídky." („*Definitions in Political Economy*", vydání Johna Cazenova, Londýn 1823, str. 14.)

„*Míra podmínek nabídky*: množství práce, za něž se zboží směňuje, když je ve svém přirozeném a obvyklém stavu." (Cit. dílo.)

„Množství práce, které to či ono zboží ovládá, představuje přesně množství práce vynaložené při jeho výrobě plus zisk na zálohy, a proto ve skutečnosti představuje a měří ony přirozené a nutné podmínky nabídky, ony elementární výrobní náklady, které určují hodnotu." (Cit. dílo, str. 125.)

„I když je poptávka po tom či onom zboží neúměrná *množství* nějakého jiného zboží, které je kupující ochoten a schopen za ně dát, je ve skutečnosti úměrná *množství práce*, které kupující za toto zboží chce dát; a to z tohoto důvodu: *množství práce, které to či ono zboží obvykle ovládá*, představuje přesně efektivní poptávku po tomto zboží, protože představuje přesně *ono množství práce a zisku, které je celkově nutné k uskutečnění nabídky*; kdežto *skutečné* množství práce, které je to či ono zboží s to ovládat, jestliže se odchyluje od *obvyklého* množství práce, představuje přebytek nebo nedostatek poptávky, vyvolaný přechodnými příčinami." (Cit. dílo, str. 135.)

Malthus má pravdu i v tom. Podmínky *nabídky*, tj. výroba nebo spíše reprodukce zboží na základě kapitalistické výroby, spočívají v tom, že zboží nebo jeho hodnota (peníze, ve které se přeměňuje) se během jeho výrobního či reprodukčního procesu směňuje za více práce, než je v něm obsaženo; neboť zboží se vyrábí jen proto, aby se realizoval zisk.

Například majitel továrny na kartouny prodal svůj kartoun. Podmínkou nabídky nového kartounu je, že v procesu reprodukce kartounu směňuje továrník peníze — směnnou hodnotu kartounu — za více práce, než bylo v kartounu obsaženo nebo než reprezentují peníze. Je tomu tak proto, že továrník kartounů vyrábí kartoun jako kapitalista. Nechce vyrábět kartoun, nýbrž zisk. Výroba kartounu je jen prostředkem k výrobě zisku. Co však z toho vyplývá? Ve

vyrobeném kartounu je obsaženo více pracovní doby, více práce než v kartounu zálohovaném. Tato doba nadpráce, nadhodnota, se zračí i v nadvýrobku, ve *větším* množství kartounu, než bylo směněno za práci. Část výrobku tedy nenahrazuje kartoun směněný za práci, nýbrž vytváří nadvýrobek, který náleží továrníkovi. Čili když zkoumáme celý výrobek, obsahuje každý loket kartounu alikvotní díl, čili jeho hodnota obsahuje alikvotní díl, za který nebyl zaplacen žádný ekvivalent a který představuje *nezaplacenou* práci. Když pak továrník prodá loket kartounu za jeho hodnotu, tj. když ho smění za peníze nebo za zboží se stejným obsahem pracovní doby, realizuje jistou částku peněz nebo získá jisté množství zboží, které ho nic nestojí. Je tomu tak proto, že prodává kartoun nikoli za pracovní dobu, kterou zaplatil, nýbrž za pracovní dobu, která je v něm obsažena, a část této pracovní doby || 756 | nezaplatil. Kartoun obsahuje například pracovní dobu rovnající se 12 šilinkům. Z toho zaplatil továrník jen 8. Prodává kartoun za 12 — prodává-li ho za jeho hodnotu — a získává tak 4 šilinky.

[2. VULGÁRNÍ POJETÍ „ZISKU ZE ZCIZENÍ" V MALTHUSOVĚ PODÁNÍ. MALTHUSOVY NEJAPNÉ PŘEDSTAVY O NADHODNOTĚ]

Pokud jde o kupujícího, ten platí podle předpokladu za všech okolností *jen* hodnotu kartounu. To znamená, že dává částku peněz, v níž je obsaženo stejné množství pracovní doby jako v kartounu. Jsou možné tři případy. [1.] Kupující je kapitalista. Peníze (tj. hodnota zboží), jimiž platí, obsahují rovněž část nezaplacené práce. Když tedy jeden nezaplacenou práci prodává, druhý za nezaplacenou práci kupuje. Oba realizují nezaplacenou práci, jeden jako prodávající, druhý jako kupující. [2.] Nebo je kupující nezávislý výrobce. Pak dostává ekvivalent za ekvivalent. Zda je práce, kterou mu prodávající ve zboží prodává, zaplacena nebo nezaplacena, to se ho nijak netýká. Dostává tolik zpředmětněné práce, kolik dává. [3.] Nebo konečně je kupující námezdní dělník. I v tomto případě dostává jako každý jiný kupující — za předpokladu, že se zboží prodává za svou hodnotu — za své peníze ekvivalent ve zboží.

Dostane ve zboží tolik zpředmětněné práce, kolik dává v penězích. Ale za peníze, které tvoří jeho mzdu, dal více práce, než je v nich obsaženo. Nahradil práci obsaženou v penězích a vynaložil navíc ještě nadpráci, kterou dává zdarma. Zaplatil tedy za peníze víc, než činí jejich hodnota, a tím i víc, než činí hodnota jejich ekvivalentu — kartounu atd. Pro něj jako kupujícího jsou tedy náklady vyšší než pro prodávajícího kteréhokoli zboží, i když ve zboží dostává ekvivalent za své peníze; avšak v penězích nedostal ekvivalent za svou práci, naopak, dal v podobě práce víc než ekvivalent. Dělník je tudíž jediný [kupující], který platí všechna zboží nad jejich hodnotou, a to dokonce i když je kupuje za jejich hodnotu, neboť koupil všeobecný ekvivalent práce, peníze, nad jejich hodnotou. Z toho neplyne zisk pro toho, kdo dělníkovi prodává zboží. Dělník mu neplatí víc než kterýkoli jiný kupující — [platí mu] hodnotu práce. Kapitalista, který dělníkovi znovu prodává jím vyrobené zboží, realizuje fakticky při tomto prodeji zisk, ale jen týž zisk, který realizuje při prodeji zboží kterémukoli jinému kupujícímu. Jeho zisk tedy nepramení — ve vztahu k tomuto dělníkovi — z toho, že mu prodává zboží *nad* jeho hodnotou, nýbrž z toho, že předtím, ve výrobním procesu, koupil toto zboží od dělníka fakticky *pod* jeho hodnotou.

Pan Malthus, stejně jako přeměňuje zhodnocení zboží jakožto kapitálu v hodnotu zboží, přeměňuje důsledně i všechny kupující v námezdní dělníky, to znamená, že podle něho všichni kupující směňují s kapitalistou bezprostřední práci a dávají mu více práce, než je *obsaženo* ve zboží, zatímco [ve skutečnosti] vyplývá kapitalistův zisk naopak z toho, že kapitalista *prodává všechnu* práci obsaženou ve zboží, ale *zaplatil* jen část této práce obsažené ve zboží. Zatímco tedy u Ricarda vzniká obtíž z toho, že zákon směny zboží nevysvětluje bezprostředně směnu mezi kapitálem a námezdní prací, ale že jí naopak zdánlivě odporuje, řeší Malthus tuto obtíž tím, že přeměňuje koupi (směnu) zboží ve směnu mezi kapitálem a námezdní prací. Malthus nechápe rozdíl mezi úhrnem práce, která je ve zboží obsažena, a úhrnem zaplacené práce, která je v něm obsažena. Právě tento rozdíl tvoří zdroj zisku. Dále však dospívá Malthus nevyhnutelně k vyvozování zisku z toho, že pro-

dávající prodává zboží nejen *nad* to, co toto zboží stojí *jeho* (a to dělá kapitalista), ale i nad to, co *zboží vůbec stojí*, a tím se vrací k vulgárnímu pojetí zisku ze zcizení[7], tedy k vyvozování nadhodnoty z toho, že prodávající prodává zboží *nad* jeho hodnotou (tj. za více pracovní doby, než je v něm obsaženo). Co takto získá jako prodávající jednoho zboží, ztrácí jako kupující jiného zboží, a je naprosto nepochopitelné, co se má takovým všeobecným nominálním zvyšováním cen reálně „získat". || 757 | Zejména je nepochopitelné, jak se tím má obohatit společnost en masse*, jak má takto vzniknout skutečná nadhodnota nebo nadvýrobek. Pošetilá a hloupá představa.

Přechod od Malthusova zmateného pokusu, který se však zakládá na správném tušení a vědomí nezvládnuté těžkosti — a Malthus se přitom opírá o t.ze A[dama] Smitha, který, jak jsme viděli, vyslovuje naivně všechny vzájemně si odporující prvky, a tím [se jeho učení stává] zdrojem a východiskem diametrálně protikladných názorů — pokusu předvést novou teorii namířenou proti Ricardovi, a tak si uhájit „první místo" — přechod od tohoto pokusu k bezduchému vulgárnímu pojetí probíhá takto:

Zkoumáme-li zhodnocení zboží jako kapitálu — to znamená v jeho směně za živou produktivní práci —, ovládá zboží kromě pracovní doby obsažené v něm samém, v ekvivalentu, který dělník reprodukuje, ještě dobu nadpráce, která tvoří zdroj zisku. Přeneseme-li nyní toto *zhodnocení zboží* na jeho *hodnotu*, musí mít každý kupec zboží k tomuto zboží vztah jako dělník, tj. musí kromě toho množství práce, které je ve zboží obsaženo, dávat při koupi náhradou ještě nějakou nadpráci. Protože *kromě dělníků ne*mají ostatní kupující ke zboží vztah jako dělníci ⟨viděli jsme, že dokonce i tam, kde dělník vystupuje jako pouhý kupec zboží, je zachován starý, původní rozdíl⟩, je třeba předpokládat, že ostatní kupující nedávají sice bezprostředně více práce, než je obsaženo ve zboží, ale, což je totéž, hodnotu obsahující více práce. Toto [množství] „nadpráce nebo, což je totéž, hodnoty obsahující více práce" vytváří onen přechod. Z toho tedy fakticky vyplývá: hodnota zboží tkví v hodnotě, kterou

* — vcelku. *(Pozn. red.)*

za ně platí kupující, a tato hodnota se rovná ekvivalentu (hodnotě) zboží plus přebytku nad tuto hodnotu, nadhodnotě. Tedy vulgární pojetí. Zisk spočívá v tom, že se zboží *prodává dráže, než se kupuje.* Kupující je kupuje za více práce nebo více zpředmětněné práce, než kolik stojí prodávajícího.

Je-li však kupující sám kapitalista, prodavač zboží, a jeho peníze — jeho kupní prostředek — představují jen prodané zboží, pak by z toho vyplývalo jen to, že si oba navzájem prodávají své zboží příliš draho a tak se vzájemně šidí a jestliže oba realizují jen všeobecnou míru zisku, šidí se stejnou měrou. Kde se tedy mají vzít ti kupující, kteří kapitalistovi zaplatí ono množství práce, které se rovná práci obsažené v jeho zboží plus jeho zisku? Například. Zboží stojí prodávajícího 10 šilinků. Prodává je za 12 šilinků. Tím ovládá práci nejen za 10 šilinků, nýbrž za částku o 2 šilinky větší. Avšak kupující rovněž prodává své zboží, které stojí 10 šilinků, za 12 šilinků. Tak ztrácí každý jako kupující to, co získal jako prodávající. Jedinou výjimkou je dělnická třída. Neboť když cena výrobku převyšuje [cenu] jeho nákladů, mohou dělníci odkoupit jen část výrobku, a tak druhá část výrobku nebo cena této druhé části tvoří kapitalistův zisk. Protože však zisk vyplývá právě z toho, že dělníci mohou odkoupit jen část výrobku, nemůže kapitalista (třída kapitalistů) nikdy realizovat svůj zisk pouze poptávkou dělníků, nemůže ho realizovat tím, že smění celý výrobek za mzdu, nýbrž jen tím, že *celou* mzdu smění jen za *část* výrobku. Je tedy nutná ještě další poptávka a jsou nutní ještě další kupující kromě dělníků samých, neboť jinak by nevznikl žádný zisk. Kde se berou tito kupující? Jsou-li to sami kapitalisté, sami prodávající, pak třída kapitalistů, jak jsme ukázali, šidí sama sebe tím, že si kapitalisté vzájemně nominálně zvyšují cenu svých zboží, přičemž každý jako prodávající získává to, co ztrácí jako kupující. K tomu, aby kapitalista mohl realizovat svůj zisk, aby mohl zboží „prodávat za jeho hodnotu", jsou tedy *nutní ti, kdo kupují, ale neprodávají.* Odtud nutnost landlordů, rentiérů, sinekuristů, farářů atd. včetně jejich sluhů a lokajů. Jak tito „kupující" || 758 | získají kupní prostředky — jak musí nejdříve kapitalistům sebrat část jejich výrobku bez ekvivalentu, aby potom mohli za to, co jim takto sebrali, odkoupit méně než

ekvivalent — to pan Malthus nevysvětluje. V každém případě z toho vyplývá jeho ospravedlňování co největšího zvětšování neproduktivních tříd, aby prodávající nacházeli trh, aby byla poptávka po jejich nabídce. A z toho pak vyplývá, že autor pamfletu o populaci[8] hlásá jako podmínku výroby trvalou nadspotřebu a přivlastňování co největší části ročního produktu těmi, kdo nic nedělají. K tomuto důvodu vyplývajícímu nezbytně z jeho teorie, přistupuje pak ještě další důvod, totiž, že kapitál představuje *pud k abstraktnímu bohatství*, *pud k zhodnocování*, který se může realizovat jen díky [tomu, že existuje] třída kupujících, která představuje *pud k vydávání*, *spotřebě a marnotratnosti*, tedy právě díky [tomu, že existují] neproduktivní třídy, které kupují a přitom neprodávají.

[3. SVÁR MEZI PŘÍVRŽENCI MALTHUSOVÝMI A RICARDOVÝMI VE DVACÁTÝCH LETECH 19. STOLETÍ. SPOLEČNÉ RYSY V JEJICH POSTOJI K DĚLNICKÉ TŘÍDĚ]

Na tomto základě vznikl ve dvacátých letech (léta 1820 až 1830 jsou vůbec velkým metafyzickým obdobím anglické politické ekonomie) velký svár mezi malthusovci a ricardovci. Jak ricardovci, tak malthusovci pokládají za nutné, aby si dělník nepřivlastňoval svůj výrobek sám, nýbrž aby část tohoto výrobku připadla kapitalistovi, aby byl *podněcován k výrobě* a aby tak byl zajištěn rozvoj bohatství. Ricardovce však dopaluje názor malthusovců, že si landlordi, státní i církevní sinekuristé a celá banda zahálčivých lokajů musí nejdříve — bez jakéhokoli ekvivalentu — přivlastnit část kapitalistova výrobku (úplně stejně, jako to dělá kapitalista s dělníkem), aby pak mohli od kapitalistů odkoupit jejich vlastní zboží a aby přitom kapitalisté dosáhli zisku. Nicméně ricardovci tvrdí totéž pokud jde o dělníka. Aby rostla akumulace, a tím i poptávka po práci, musí [prý] dělník ze svého vlastního výrobku odstoupit zdarma co nejvíce kapitalistovi, aby kapitalista mohl takto zvýšený čistý důchod přeměnit opět v kapitál. Právě tak [argumentuje] malthusovec. Průmyslovým kapitalistům se má vzít co nejvíce bezplatně v podobě renty, daní atd., aby mohli zbytek z toho, co jim zůstane, prodat se

ziskem svým nedobrovolným „podílníkům". Dělník si nesmí přivlastňovat svůj vlastní výrobek, aby neztratil podnět k práci, tvrdí ricardovci i malthusovci. Průmyslový kapitalista musí prý odstoupit část svého výrobku třídám, které jen spotřebovávají — fruges consumere nati* —, aby si s ním tyto třídy mohly to, co jim bylo odstoupeno, za nevýhodných podmínek znovu směňovat. Jinak by prý kapitalista ztratil podnět k výrobě, který záleží právě v tom, že dosahuje velkého zisku, v tom, že prodává své zboží vysoko nad jeho hodnotou. K této komické polemice se později ještě vrátíme.

[4. MALTHUSOVA JEDNOSTRANNÁ INTERPRETACE SMITHOVY TEORIE HODNOTY. JAK MALTHUS VYUŽÍVÁ NESPRÁVNÝCH SMITHOVÝCH TEZÍ V POLEMICE PROTI RICARDOVI]

Především důkaz, že Malthus sklouzává ke zcela běžné představě:

„Ať je počet zprostředkujících směnných aktů, jimiž zboží prochází, jakýkoli — ať už je výrobci posílají do Číny, nebo je prodávají tam, kde bylo vyrobeno —, závisí otázka, zda se prodalo za přiměřenou tržní cenu, výhradně na tom, *zda výrobci mohou nahradit své kapitály s obvyklým ziskem* tak, aby byli s to úspěšně pokračovat ve svém podnikání. *Co jsou však jejich kapitály?* Jsou to, jak konstatuje A[dam] Smith, nástroje, s nimiž se pracuje, materiál, který se zpracovává, a prostředky, jež umožňují ovládat potřebné množství práce." [„*Definitions* etc.", vydání *Johna Cazenova*, Londýn 1853, str. 70.]

(A to je podle Malthuse všechna práce vynaložená na zboží. Zisk je ***přebytek*** nad tou prací, která byla takto vynaložena na výrobu zboží. Tedy vlastně jen nominální přirážka k nákladům zboží.) A aby o jeho mínění nezůstaly žádné pochybnosti, uvádí na potvrzení vlastního názoru citát z knihy plukovníka Torrense „*On the Production of Wealth*", kap. VI, str. 349:

„Účinná poptávka záleží ve schopnosti a snaze *spotřebitelů*" ⟨protiklad mezi kupujícími a prodávajícími se tu mění v protiklad mezi spotřebiteli a výrobci⟩ || 759 | „dávat za zboží, ať už bezprostřední nebo zprostředkovanou směnou, nějaké větší množství všech součástí kapitálu, než stojí jejich výroba." („*Definitions* etc.", vydání *Johna Cazenova*, str. 70—71.)

* — zrozeni požívat plody (Horatius). *(Pozn. red.)*

A sám pan Cazenove, vydavatel, apologet a komentátor Malthusových „Definitions etc.", říká:

„Zisk nezávisí na *poměru, v němž se zboží mezi sebou směňují*,"

⟨kdyby se totiž zkoumala jen směna zboží mezi kapitalisty, jevila by se Malthusova teorie, pokud nedochází ke směně s dělníky, kteří nemají kromě práce *žádné* jiné zboží, jež by mohli směňovat s kapitalisty, než práci, nesmyslná, jako pouhá vzájemná přirážka, nominální přirážka k cenám jejich zboží. Proto se musí od směny zboží abstrahovat a zaměřit se na směnu peněz u lidí, kteří nevyrábějí *žádné* zboží⟩

„neboť tento poměr se může udržovat při jakékoli výši zisku, *nýbrž na poměru vůči mzdě*, čili na poměru potřebném ke krytí původních nákladů a určeném ve všech případech stupněm, v jakém *oběť, kterou přináší kupující*, čili *hodnota práce, kterou dává*, aby získal to či ono zboží, *převyšuje to, co výrobce vydal, aby toto zboží dodal na trh.*" (Cit. dílo, str. 46.)

Aby dospěl k těmto znamenitým výsledkům, musí Malthus provádět velmi rozsáhlé teoretické manipulace. Především, vezme-li se jedna stránka Smithova [učení], podle níž se hodnota zboží rovná tomu množství práce, které zboží ovládá, nebo kterým je ovládáno, čili za které se směňuje, musí se nejdříve vyvrátit námitky, které měli sám A[dam] Smith a jeho následovníci, mezi nimi i Malthus, proti tezi, že *hodnota* zboží — tedy hodnota — může být mírou hodnoty.

Malthusovo dílo „*The Measure of Value Stated and Illustrated*", Londýn 1823, je přímo vzorem slabomyslnosti, která omamujíc sebe samu kazuistikou, se prodírá vlastním vnitřním chaosem a jejíž těžkopádné, neobratné vyjadřování zanechává v nezaujatém a nekompetentním čtenáři dojem, že obtíž chápat zmatené jako jasné netkví v rozporu mezi zmateným a jasným, ale v nedostatku porozumění ze strany čtenáře.

Malthus především musí znovu setřít Ricardovo rozlišování mezi „hodnotou práce" a „množstvím práce"[9] a zredukovat to, co Smith klade vedle sebe, na tu jednu falešnou stránku.

„Kterékoli dané *množství práce* musí mít *stejnou hodnotu* jako *mzda*, která je ovládá, čili za kterou se fakticky směňuje." („*The Measure of Value Stated and Illustrated*", Londýn 1823, str. 5.)

Účelem této fráze je postavit na roveň výrazy *množství práce* a *hodnota práce.*

Sama o sobě vyjadřuje tato fráze pouhou tautologii, absurdní truismus. Protože *mzda* čili částka, „za kterou se" (dané množství práce) „směňuje", tvoří *hodnotu* tohoto množství práce, je tautologií tvrdit, že *hodnota* určitého množství práce se rovná *mzdě* čili množství peněz nebo zboží, za které se tato práce směňuje. Jinými slovy to neznamená nic jiného, než že směnná hodnota určitého množství práce se rovná jeho směnné hodnotě alias mzdě. Z toho však vůbec nevyplývá, že by se určité množství práce rovnalo onomu množství práce, které je obsaženo ve mzdě nebo v penězích nebo ve zboží představujícím mzdu ⟨nehledě k tomu, že se za mzdu nesměňuje bezprostředně práce, nýbrž pracovní síla; jen díky této záměně je tento nesmysl vůbec možný⟩. Pracuje-li dělník 12 hodin a dostane-li jako mzdu výrobek šesti hodin, tvoří tento výrobek šesti hodin *hodnotu* dvanácti hodin práce (protože představuje mzdu, zboží směnitelné za 12 hodin práce). Z toho tudíž nevyplývá, že 6 hodin práce se rovná 12 hodinám nebo že zboží, v němž se zračí 6 hodin, se rovná zboží, v němž se zračí 12 hodin. Z toho nevyplývá, že hodnota mzdy se rovná hodnotě výrobku, v němž se zračí práce. Z toho vyplývá jen to, že hodnota práce (protože se měří hodnotou pracovní síly, a ne prací, kterou vykonala), || 760 | hodnota daného množství práce obsahuje méně práce, než se za ni kupuje, a že se proto *hodnota* toho *zboží*, v němž se zračí koupená práce, značně liší od hodnoty oněch zboží, za která bylo dané množství práce koupeno nebo jimiž bylo ovládáno.

Pan Malthus vyvozuje opačný závěr. Protože se *hodnota* daného množství práce rovná její hodnotě, vyplývá z toho podle něho, že hodnota, v níž se toto množství práce zračí, se rovná hodnotě mzdy. Z toho dále vyplývá, že bezprostřední práce (tedy po odečtení výrobních prostředků), která je ve zboží vstřebána, obsažena, nevytváří víc hodnoty, než kolik je za ni zaplaceno, že reprodukuje jen hodnotu mzdy. Už z toho samo sebou vyplývá, že zisk nelze vysvětlit, jestliže se hodnota zboží určuje prací, která je v něm obsažena, a že je ho naopak nutné vysvětlit z jiného pramene; předpokládáme totiž, že hodnota zboží musí zahrnovat zisk, který toto zboží reali-

zuje. Neboť práce vynaložená na zboží se skládá 1. z práce, která je obsažena ve strojích apod., jež se opotřebovávají a pak se znovu objevují v hodnotě výrobku; 2. z práce obsažené v použitých surovinách. Oba tyto prvky nerozmnožují ovšem tu práci, která v nich byla obsažena před výrobou nového zboží, tím, že se stávají výrobními prvky určitého nového zboží. Zbývá tedy 3. práce obsažená ve mzdě, která byla směněna za živou práci. Avšak tato živá práce není podle Malthuse větší než zpředmětněná práce, za niž se směňuje. Zboží tedy neobsahuje žádnou část nezaplacené práce, nýbrž jen práci, která nahrazuje ekvivalent. Z toho tedy vyplývá, že kdyby se hodnota zboží určovala prací, která je v něm obsažena, nepřinášelo by toto zboží zisk. Jestliže však zboží přináší zisk, tak je to *přebytek* jeho ceny nad prací, která je v něm obsažena. Aby se tedy prodávalo za svou hodnotu (zahrnující zisk), musí zboží ovládat takové množství práce, které se rovná množství práce na ně vynaloženému plus přebytku práce, který představuje zisk realizovaný při prodeji tohoto zboží.

[5. SMITHOVA TEZE O NEMĚNNÉ HODNOTĚ PRÁCE V MALTHUSOVĚ INTERPRETACI]

Aby mohl místo množství práce, potřebného na výrobu, dosadit jako míru hodnot *práci*, práci jako zboží, tvrdí Malthus dále, že

„*hodnota práce je stálá*". („*The Measure of Value* etc.", str. 29, pozn.)

〈Není to nic původního, nýbrž jen opsání a další rozvedení teze *A[dama] Smitha, sv. I, kapitola 5* [„Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations"], Garnierovo vydání, sv. I [Paříž 1802], str. 65—66:

„Stejné množství práce musí mít pro toho, kdo pracuje, nutně vždycky a všude stejnou hodnotu. Při normálním stavu zdraví, síly a aktivity a při běžném stupni schopnosti a zručnosti, kterého může dosáhnout, musí vždycky obětovat stejný díl svého odpočinku, své svobody a svého štěstí. Cena, kterou platí, je vždycky stejná, ať už za svou práci dostane jakékoli množství zboží. Za tuto cenu může sice koupit někdy větší, někdy menší množství těchto zboží, přitom se však mění hodnota těchto zboží, a ne hodnota práce, za kterou je kupuje. Vždycky a všude

je *drahé* to, co se dá získat těžko nebo s vynaložením velkého množství práce; a to, co se dá získat snadno nebo s vynaložením malého množství práce, je *laciné*. Tak práce, jejíž hodnota se nikdy nemění, je jediným reálným a konečným měřítkem, které by mohlo vždycky a všude sloužit k oceňování a srovnávání hodnoty všech zboží." [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 53—54.]⟩

⟨Dále i Malthusův objev, na který je tak pyšný a o kterém říká, že ho učinil první, totiž, že hodnota se rovná množství práce obsaženému ve zboží plus to množství práce, které představuje zisk, je zřejmě jen velmi jednoduchým spojením dvou Smithových tezí (Malthus není s to zbavit se plagiátorství):

„Reálná hodnota všech jednotlivých součástí ceny se měří množstvím práce, které se za každou z nich může koupit nebo ovládat. Práce měří hodnotu nejen té části ceny, která se mění v *práci*, ale i té, která se mění v *rentu*, a té, která se mění v *zisk*." (Cit. dílo, sv. I, kn. I, kap. 6, str. 100.) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 69.]⟩

|| 761 | V souladu s tím Malthus říká:

„Stoupá-li poptávka po práci, nevyplývají vyšší mzdy dělníků ze vzestupu hodnoty práce, nýbrž z poklesu hodnoty výrobku, za který se směnila práce. A v případě, že je nadbytek práce, vyplývají nízké mzdy dělníků ze vzestupu hodnoty výrobku a ne z poklesu hodnoty práce." („*The Measure of Value* etc.", str. 35; srov. též str. 33—35.)

Malthusovu *zdůvodnění*, že *hodnota práce* je stálá (Malthusově a ne Smithově další argumentaci, a tezi o neměnné hodnotě práce vůbec) se výborně posmívá Bailey:

„Stejným způsobem by se dalo o každé věci dokázat, že její hodnota je neměnná; například o 10 yardech látky. Neboť ať už bychom dali za těchto 10 yardů látky 5 liber št. nebo 10 liber št., rovnala by se vynaložená suma co do hodnoty vždycky látce, za kterou se platí, čili jinak řečeno, bude její hodnota ve vztahu k látce neměnná. Ale to, co se dává za nějakou věc s neměnnou hodnotou, musí být samo neměnné, a tak 10 yardů látky musí mít neměnnou hodnotu... Říkat o mzdě, že její hodnota je neměnná, protože, ač se její velikost mění, ovládá stejné množství práce, je právě tak zbytečné, jako označovat *sumu*, která se platí za klobouk, za neměnnou hodnotu, protože se za ni, ač je jednou vyšší a jednou nižší, vždycky koupí klobouk." ([*Bailey*] „*A Critical Dissertation* on the *Nature, Measure and Causes of Value* etc.", Londýn 1825, str. 145, 146, 147.)

V témže díle se Bailey velmi jízlivě vysmívá nejapným, ale naoko hlubokomyslným tabulkám, kterými Malthus „ilustruje" svou míru hodnoty.

Ve svých „*Definitions in Political Economy*" (Londýn 1827), v nichž dává volný průchod své nevoli nad Baileyho sarkasmy, snaží se Malthus mezi jiným dokázat *neměnnou hodnotu práce* takto:

„S rozvojem společnosti jedna velká skupina zboží — například suroviny — ve srovnání s prací stoupá, kdežto průmyslové výrobky klesají; nebudeme proto daleko od pravdy, řekneme-li, že se průměrná masa zboží ovládaná v téže zemi daným množstvím práce nemůže během několika století příliš podstatně změnit." („*Definitions* etc.", Londýn 1827, str. 206.)

Právě tak pěkně jako „neměnnou hodnotu práce" dokazuje Malthus i to, že vzestup peněžních cen mzdy musí vést k všeobecnému vzestupu peněžních cen zboží.

„Stoupají-li všeobecně peněžní mzdy za práci, klesá úměrně tomu hodnota peněz; a klesá-li hodnota peněz... stoupají vždycky ceny statků." (Cit. dílo, str. 34.)

Poklesla-li hodnota peněz ve srovnání s prací, pak je právě třeba dokázat, že hodnota všeho zboží ve srovnání s penězi stoupla, čili že hodnota peněz vyjádřená nikoli v práci, nýbrž v ostatních zbožích, klesla. A to Malthus dokazuje tím, že to předpokládá.

[6. JAK MALTHUS VYUŽÍVÁ RICARDOVY TEZE O MODIFIKACI ZÁKONA HODNOTY V BOJI PROTI PRACOVNÍ TEORII HODNOTY]

Zdrojem Malthusovy polemiky proti Ricardovu určení hodnoty jsou teze, jež původně vytyčil sám Ricardo, teze o změnách, které ve směnných hodnotách zboží — a to nezávisle na práci vynaložené na toto zboží — vyvolává různé složení kapitálu vyplývající z procesu oběhu: různé proporce oběžného a fixního kapitálu, různý stupeň trvanlivosti použitého fixního kapitálu a různá doba obratu oběžného kapitálu. Zkrátka čerpá je z Ricardova zaměňování ceny nákladů a hodnoty, přičemž vyrovnávání cen nákladů, které nejsou

závislé na množství práce vynakládaném v jednotlivých výrobních sférách, chápe Ricardo jako modifikaci samé hodnoty, a tím boří celý princip. Těchto rozporů, které proti určení hodnoty pracovní dobou vyzdvihl a objevil teprve Ricardo, se Malthus chytá ne proto, aby je rozřešil, nýbrž aby se vrátil k úplně bezduchým představám a aby *vyslovení* vzájemně si odporujících jevů, jejich vyjádření slovy, vydával za jejich řešení. Se stejnou metodou se setkáme později při rozkladu ricardovské školy, u [Jamese] Milla a MacCullocha, kteří se pokoušejí jalovým žvaněním, pomocí naivních scholastických definic a distinkcí uvést vzájemně si odporující jevy do souladu se všeobecným zákonem, aby je tak odstranili ze svých úvah, čímž se však ztrácí sama základna.

Toto jsou místa, kde Malthus materiál, který mu proti zákonu hodnoty poskytl sám Ricardo, obrací proti Ricardovi:

„Jak uvádí Adam Smith, k tomu, aby dozrálo obilí, je třeba jednoho roku, kdežto k tomu, aby se vykrmil dobytek na porážku, je třeba čtyř nebo pěti let; srovnáme-li tedy dvě množství obilí a masa o stejné směnné hodnotě, pak je jisté, že rozdíl v zisku za další tři nebo čtyři roky ve výši 15 % z kapitálu vynaloženého na výrobu hovězího masa — nehledě k jiným úvahám — by v jeho hodnotě vyrovnal [tu okolnost, že je v něm obsaženo] mnohem menší množství práce, || 762 | a tak můžeme mít dvě zboží o stejné směnné hodnotě, ale nahromaděná a bezprostřední práce obsažená v jednom z nich je o 40 nebo 50 procent menší než v druhém. Tento jev lze pozorovat každodenně v každé zemi u mnoha důležitých druhů zboží; a kdyby zisk klesl z 15 procent na 8, klesla by hodnota hovězího masa ve srovnání s obilím o více než 20 procent." („*The Measure of Value Stated* etc.", str. 10—11.)

Protože se však kapitál skládá ze zboží a velká část těchto zboží, jež do kapitálu vcházejí nebo ho vytvářejí, má cenu (tedy směnnou hodnotu v běžném smyslu), která se skládá nejen z nahromaděné a bezprostřední práce, nýbrž — pokud zkoumáme jen toto zvláštní zboží — i z čistě nominální přirážky k hodnotě vzniklé připočítáním průměrného zisku, říká Malthus:

„Práce není jediný prvek, který vchází do kapitálu." („*Definitions* etc.", vydání *Johna Cazenova*, str. 29.)

„Co jsou to *výrobní náklady*?... Množství *práce, které je třeba vynaložit na výrobu zboží* a na nástroje a materiály spotřebované při jeho výrobě, *zvětšené*

o takové další množství práce, jež odpovídá obvyklému zisku ze zálohovaného kapitálu za dobu jeho zálohování." (Cit. dílo, str. 74—75.)

„Z téhož důvodu se velice mýlí pan Mill, nazývá-li kapitál nahromaděnou [hoarded] prací. Snad by bylo možné nazvat kapitál *nahromaděnou prací plus zisk*, ale jistě ne jen nahromaděnou prací, pokud bychom se nerozhodli nazývat prací zisk." (Cit. dílo, str. 60—61.)

„Je naprosto nesprávné, řekneme-li, že hodnoty zboží se regulují či určují množstvím práce a kapitálu, potřebným k jejich výrobě. Je však naprosto správné, řekneme-li, že se regulují *množstvím práce a zisku*, potřebným k jejich výrobě." (Cit. dílo, str. 129.)

K tomu říká *Cazenove* v poznámce na str. 130:

„Proti výrazu práce a zisk je možno vznést námitku, že nejde o souvztažné pojmy, neboť práce je činitel a zisk výsledek, první je příčina a druhé následek. Proto ho *pan Senior* nahradil výrazem práce a zdrženlivost... Je však třeba přiznat, že zdrojem zisku není zdrženlivost, nýbrž produktivní *použití* kapitálu" (podle Seniora totiž: „Ten, kdo přeměňuje svůj důchod v kapitál, *zdržuje se požitků*, které by si mohl opatřit tím, že by svůj důchod vydal.")

Krásné vysvětlení. Hodnota zboží se skládá z práce, která je v něm obsažena, a ze zisku; z práce, která je v něm obsažena, a z práce, která v něm není obsažena, ale za kterou se musí platit. Ve své polemice proti Ricardovi říká Malthus dále:

Ricardovo „tvrzení, že v témž poměru, jak stoupá hodnota mzdy, klesá zisk, a naopak, je pravdivé jen za toho předpokladu, že zboží, na jejichž výrobu bylo vynaloženo stejné množství práce, mají vždy stejnou hodnotu, což je pravda v jednom případě z 500, jak to nevyhnutelně vyplývá z toho, že s pokrokem civilizace a techniky neustále roste množství vynakládaného fixního kapitálu a doba obratu oběžného kapitálu je stále rozdílnější a nestejnější". („*Definitions* etc.", Londýn 1827, str. 31—32.) (Totéž je uvedeno na str. 53—54 vydání Johna Cazenove, kde Malthus říká doslova: „Přirozený stav věcí" porušuje Ricardovu míru hodnoty, protože způsobuje, že „s pokrokem civilizace a techniky neustále roste množství vynakládaného fixního kapitálu a doba obratu oběžného kapitálu je stále rozdílnější a nestejnější.")

„Pan Ricardo sám připouští značné výjimky ze svého pravidla; když se však prozkoumají ty případy, které náleží mezi jeho výjimky, tj. ty, v nichž jsou množství vynaloženého fixního kapitálu rozdílná a vynakládají se na různě dlouhou dobu a v nichž doba obratu vynaloženého oběžného kapitálu není stejná, zjistíme, že jich je tak mnoho, že pravidlo je možné považovat za výjimku a výjimku za pravidlo." („*Definitions* etc.", vydání Johna Cazenova, str. 50.)

[7. MALTHUSOVA VULGÁRNÍ DEFINICE HODNOTY. NÁZOR NA ZISK JAKO NA PŘIRÁŽKU K CENĚ. MALTHUSOVA POLEMIKA PROTI RICARDOVU POJETÍ RELATIVNÍ MZDY]

V souladu s tím, co řekl dříve, vysvětluje Malthus hodnotu také takto[10]:

„Hodnota je ocenění zboží, založené na jeho *nákladech pro kupujícího* čili na *oběti*, kterou musí kupující přinést, aby zboží nabyl, přičemž se tato oběť měří *množstvím práce, které dává kupující směnou za zboží nebo, což je koneckonců totéž, prací*, kterou zboží ovládá." (Cit. dílo, str. 8—9.)

Jako rozdíl mezi Malthusem a Ricardem zdůrazňuje Cazenove také toto:

|| 763 | „Pan Ricardo, stejně jako A[dam] Smith pokládal za pravou míru nákladů práci; používal jí však jen u *výrobních* nákladů; ... práce je stejně použitelná jako míra *nákladů pro kupujícího*." (Cit. dílo, str. 56—57.)

Jinými slovy: hodnota zboží se rovná peněžní částce, kterou musí kupující zaplatit, a tato peněžní částka se nejlépe vyjádří v množství běžné práce, které je možné za ni koupit.* O tom, čím je však tato peněžní částka určena, se ovšem nehovoří. Je to zcela běžná představa, s jakou se o této věci setkáváme v každodenním životě, pouhá nadutě vyjádřená trivialita. Jinými slovy to neznamená nic jiného, než že *cena nákladů* a *hodnota* jsou totožné. Jde o záměnu, která je u A[dama] Smitha a ještě víc u Ricarda v rozporu s jejich skutečným výkladem, kterou však Malthus povyšuje na zákon. Tedy představa, jakou má o hodnotě šosák zajatý ve světě konkurence a znalý jen jejích povrchových jevů. Čím je však určena cena nákladů? Výší zálohovaného kapitálu plus zisk. A čím je určen zisk? Odkud se bere fond, z něhož se čerpá, odkud se bere nadvýrobek, který představuje nadhodnotu. Jde-li jen o nominální zvýšení peněžní ceny, není nic lehčího než zvýšit hodnotu zboží. A čím je určena hodnota

* Malthus *předpokládá existenci zisku*, aby potom mohl měřit množství hodnoty vnější mírou. Otázky vzniku a vnitřní možnosti zisku se nedotýká.

zálohovaného kapitálu? *Hodnotou* práce, která je v něm obsažena, říká Malthus. A čím je určena ta? *Hodnotou* zboží, na které se vydává mzda. A hodnota tohoto zboží? Hodnotou práce plus zisk. A tak to jde stále dokola. Dejme tomu, že se dělníkovi skutečně platí hodnota jeho práce, to znamená, že zboží (nebo peněžní částka), které tvoří jeho mzdu, se rovná hodnotě zboží (peněžní částce), ve kterém se realizuje jeho práce, takže když dostane jako mzdu 100 tolarů, přidává k surovinám atd., zkrátka k zálohovanému kapitálu, také jen [hodnotu] 100 tolarů; potom může zisk záležet vůbec jen v přirážce, kterou si prodávající při prodeji připočítává nad *skutečnou* hodnotu zboží. To dělají všichni prodávající. Pokud tedy směňují kapitalisté mezi sebou, nerealizuje nikdo z nich nic prostřednictvím této přirážky, a tím méně se tímto způsobem vytvoří nějaký další fond, z něhož by mohli čerpat své důchody. Skutečného a ne iluzorního zisku budou tedy dosahovat jen ti kapitalisté, jejichž zboží vchází do spotřeby dělnické třídy, neboť prodávají dělníkům zboží zpět dráže, než je sami od nich koupili. Zboží, které od dělníků koupili za 100 tolarů, jim budou prodávat zpět za 110 tolarů. To znamená, že jim prodávají zpět jen 10/11 výrobku a 1/11 si nechávají. Co to však znamená jiného, než že z 11 hodin, po které například dělník pracuje, dostává zaplaceno jen 10, dostává jen výrobek 10 hodin, kdežto 1 hodina čili výrobek jedné hodiny připadá bez ekvivalentu kapitalistovi? Co to však znamená jiného, než že se — ve vztahu k dělnické třídě — zisku dosahuje tím, že dělníci pracují pro kapitalisty zčásti *zadarmo*, a že tedy „*množství* práce" není totéž jako „hodnota práce"? Ostatní kapitalisté by však dosahovali zisku jen iluzorně, protože by neměli toto východisko.

Jak málo pochopil Malthus Ricardovy výchozí teze, jak vůbec nechápe, že zisk může vzniknout jinak než přirážkou, to ukazuje mezi jiným i tento jeho výrok:

„Je možné říci, že první zboží bezprostředně vyráběné a spotřebovávané bylo výsledkem pouhé práce, a že se proto jeho hodnota určovala množstvím této práce; je však zcela vyloučeno, aby se takového zboží *používalo jako kapitálu* při výrobě jiného zboží, *aniž by kapitalista byl po určitou dobu zbaven možnosti používat kapitálu, který zálohoval, a aniž by za to požadoval odškodné v podobě zisku.* V raných stadiích společnosti, kdy této zálohované práce bylo poměrně málo, bylo toto

odškodné vysoké a vzhledem k vysoké míře zisku značně ovlivňovalo hodnotu takového zboží. V pokročilejších stadiích společnosti zisk silně ovlivňuje hodnotu kapitálu a zboží vzhledem k tomu, že značně vzrostlo množství použitého fixního kapitálu a prodloužila se doba, na kterou je zálohována značná část oběžného kapitálu, než se kapitalistovi vrátí zpět v tržbě. *V obou případech měnící se výše zisku podstatně ovlivňuje míru, podle níž se zboží* navzájem směňují..." („*Definitions* etc.", vydání Johna Cazenova, str. 60.)

Způsob pojetí *relativní* mzdy je jednou z největších Ricardových zásluh. Záleží v tom, že *hodnota mzdy* (a tedy i *zisku*) absolutně závisí na poměru té části pracovního dne, po kterou *dělník pracuje pro sebe* (aby vyrobil nebo reprodukoval svou mzdu), k té části jeho času, která náleží kapitalistovi. To je ekonomicky důležité a ve skutečnosti je to jen jiné vyjádření správné teorie nadhodnoty.[11] Dále je to důležité z hlediska sociálního vztahu obou || 764 | tříd. Malthus zde větří nějakou nepravost, a proto musí něco namítnout:

„Žádný z autorů, které jsem poznal před panem Ricardem, nepoužíval nikdy termínu *mzda* nebo reálná mzda v tom smyslu, aby zahrnoval *poměr*."

(Ricardo mluví o *hodnotě* mzdy, která se skutečně také jeví jako ta část výrobku, jež připadá dělníkovi.[12])

„*Zisk* opravdu zahrnuje poměr; a *míra zisku se vždycky právem vyjadřovala jako jisté procento z hodnoty zálohovaného kapitálu.*"

⟨Co rozumí Malthus *hodnotou zálohovaného kapitálu*, lze velmi těžko říci, a dokonce to nemůže říci ani on sám. Podle něho se hodnota zboží rovná zálohovanému kapitálu, který je ve zboží obsažen, plus zisk. Protože se však zálohovaný kapitál kromě bezprostřední práce skládá ještě ze zboží, rovná se hodnota zálohovaného kapitálu tomu zálohovanému kapitálu, který je v něm obsažen, plus zisk. Tak se zisk rovná zisku ze zálohovaného kapitálu plus zisk. A tak in infinitum*.⟩

„Pokud však jde o mzdy, posuzoval se jejich růst nebo pokles vesměs nikoli podle *poměru*, v jakém snad byly k celkovému výrobku získanému určitým množstvím práce, nýbrž podle většího či menšího množství určitého výrobku, které

* — donekonečna. *(Pozn. red.)*

dostává dělník, nebo podle větší či menší schopnosti tohoto výrobku ovládat potřeby a příjemnosti života." („*Definitions* etc.", Londýn 1827, str. 29—30.)

Protože při kapitalistické výrobě je bezprostředním cílem ***směnná hodnota*** — rozmnožení směnné hodnoty —, je důležité vědět, jak ji měřit. Protože hodnota zálohovaného kapitálu je vyjádřena v penězích (skutečných nebo počítacích), měří se stupeň tohoto rozmnožení peněžní výší samého kapitálu a za měřítko se bere kapitál (peněžní částka) určité velikosti — 100.

„Zisk z kapitálu," říká Malthus, „záleží v rozdílu mezi hodnotou zálohovaného kapitálu a hodnotou prodaného nebo spotřebovaného zboží." („*Definitions* etc.", Londýn 1827, str. 240—241.)

[8. NESOULAD MALTHUSOVÝCH NÁZORŮ NA PRODUKTIVNÍ PRÁCI A AKUMULACI S JEHO POPULAČNÍ TEORIÍ]

[a)] PRODUKTIVNÍ A NEPRODUKTIVNÍ PRÁCE

„Důchod je to, co se vydává přímo na udržení života a na požitky, a kapitál to, co se vydává s úmyslem dosáhnout zisku." („*Definitions* etc.", Londýn 1827, str. 86.)

Dělník a služebník jsou „dva nástroje, jichž se používá k zcela odlišným účelům, prvního k tomu, aby pomohl bohatství získat, druhého k tomu, aby ho pomohl spotřebovat". (Cit. dílo, str. 94.)[13]

Dobré je toto vysvětlení produktivního pracovníka:

Produktivní pracovník je ten, který *přímo „zvětšuje bohatství svého pána"*. („*Principles of Political Economy*", [druhé vydání, Londýn 1836], str. 47, poznámka.)

K tomu je třeba připojit ještě toto místo:

„Jedinou produktivní spotřebou ve vlastním smyslu slova je spotřeba čili ničení bohatství kapitalistou za účelem reprodukce... Dělník zaměstnaný kapitalistou jistě spotřebovává tu část své mzdy, kterou neuspoří, jako důchod k zachování své existence a na požitky, a ne jako kapitál k výrobním účelům. *Je produktivním spotřebitelem pro toho, kdo ho zaměstnává*, a pro stát, *ale přesně řečeno není jím pro sebe samého.*" („*Definitions* etc.", vydání Johna Cazenova, str. 30.)

[b)] AKUMULACE

„Žádný současný politický ekonom nemůže *spořením* rozumět jen tvorbu pokladu; a nehledě na tento zúžený a neúčinný postup, nelze si představit žádné jiné používání tohoto výrazu ve vztahu k národnímu bohatství než to, které musí vycházet z odlišného použití úspor na základě skutečného rozlišení odlišných druhů práce placené z úspor." („*Principles of Political Economy*" [druhé vyd.], str. 38—39.)

„*Akumulace kapitálu*: Použití části důchodu jako kapitálu. *Kapitál může proto vzrůstat i tehdy, když nevzrůstá hotové jmění* čili bohatství." („*Definitions* etc.", vydání Johna Cazenova, str. 11.)

„Kdyby se mezi dělnickou třídou země, která je závislá především na průmyslu a obchodu, značně rozšířily moudré zvyky pokud jde o manželství, *pak by to mohlo být pro tuto zemi škodlivé*." („*Principles of Political Economy*" [druhé vyd.], str. 215.)

Tak mluví hlasatel zábran proti přelidnění.

„Právě *nedostatek nezbytných životních prostředků* je pro dělnickou třídu podnětem k výrobě přepychových předmětů; kdyby se tento podnět odstranil nebo značně oslabil, takže by se nezbytné životní prostředky daly získávat velmi malým množstvím práce, věnovalo by se — jak můžeme plným právem předpokládat, nikoli více, ale méně času na výrobu zbytných věcí." („*Principles of Political Economy*" [druhé vyd.], str. 334.)

Pro učitele přelidnění je však nejpříznačnější tento výrok:

„Z povahy obyvatelstva vyplývá, že přírůstek dělníků, na základě zvláštní poptávky, nemůže být dodán na trh dříve než po uplynutí 16 či 18 let, kdežto důchod se může přeměnit spořením v kapitál mnohem rychleji; *země je neustále vystavena nebezpečí, že fond na vydržování práce* poroste rychleji než obyvatelstvo." (Cit. dílo, str. 319—320.)

|| 765 | Správně poznamenává *Cazenove*:

„Vynaloží-li se kapitál *na zálohování dělnických mezd, nezvyšuje se fond na vydržování práce*, nýbrž jen se tím používá určité části tohoto už existujícího fondu k účelům výroby." („*Definitions* etc.", vydání Johna Cazenova, str. 22, poznámka.)

[9.] KONSTANTNÍ A VARIABILNÍ KAPITÁL [V MALTHUSOVĚ POJETÍ]

„*Nahromaděná práce*" (mělo by se vlastně říci materializovaná práce, zpředmětněná práce) „je práce obsažená v surovinách a nástrojích, jichž se používá k výrobě jiného zboží." („*Definitions*" etc., vydání Johna Cazenova, str. 13.)

„Když se mluví o práci obsažené ve zboží, měla by se práce obsažená v kapitálu potřebném k výrobě tohoto zboží označovat jako *nahromaděná práce*, na rozdíl od *bezprostřední práce, kterou vynakládá poslední kapitalista.*" (Cit. dílo, str. 28—29.)

Tento rozdíl je ovšem velmi důležitý. U Malthuse však nevede k ničemu.

Malthus se pokouší redukovat nadhodnotu nebo alespoň její míru (což si ostatně stále plete se ziskem a mírou zisku) na poměr k variabilnímu kapitálu, k té části kapitálu, která se vynakládá na *bezprostřední práci*. Tento pokus je však dětinský a při jeho názoru na hodnotu ani jiný být nemohl. Ve svých „*Principles of Political Economy*" [druhé vyd.] říká:

Dejme tomu, že se kapitál vynakládá jen na mzdy. „Na bezprostřední práci nechť je vynaloženo 100 liber št. Je-li výtěžek koncem roku 110, 120 či 130 liber št., pak je jasné, že zisk bude v každém z těchto případů *určen tím podílem hodnoty celkového výrobku, jehož je třeba k zaplacení vynaložené práce.* Bude-li se hodnota výrobku na trhu rovnat 110 librám št., bude podíl potřebný k tomu, aby se zaplatilo dělníkům, činit $^{10}/_{11}$ hodnoty výrobku a zisk bude 10 procent. Bude-li hodnota výrobku 120 liber št., bude podíl činit $^{10}/_{12}$ a zisk bude 20 procent. Při hodnotě výrobku 130 liber št. bude podíl potřebný k zaplacení zálohované práce činit $^{10}/_{13}$ a zisk bude 30 procent." Předpokládejme dále, že „kapitalistovy zálohy nezáleží jen v práci. *Kapitalista očekává ze všech částí zálohovaného kapitálu stejný prospěch.* Řekněme, že... čtvrtina záloh byla vynaložena na práci (bezprostřední) a že tři čtvrtiny vězí v nahromaděné práci a zisku a v doplňcích vyplývajících z renty, daní a ostatních výdajů. Pak bude zcela správné, řekneme-li, že *kapitalistův zisk se mění tak, jak se mění hodnota oné čtvrtiny výrobku ve srovnání s množstvím vynaložené práce.* Například farmář vynakládá na obdělání půdy 2000 liber št., z toho 1500 liber št. na osivo, chov koní, opotřebení svého fixního kapitálu, úroky ze svého fixního a oběžného kapitálu, rentu, desátky, daně atd. a 500 liber št. na bezprostřední práci, a koncem roku jeho příjmy činí 2400 liber št. Jeho zisk bude 400 liber št. z 2000 čili 20 procent. A je stejně jasné, že *kdybychom vzali čtvrtinu hodnoty výrobku, totiž 600 liber št., a porovnali ji s částkou zaplacenou na mzdy za bezprostřední práci, výsledek by nám ukázal stejnou míru zisku.*" (Str. 267—268.)

Malthus tu upadá do lorddundrearyismu[14]. Chce (tuší totiž, že nadhodnota, a tudíž i zisk, má určitý vztah k variabilnímu kapitálu vynaloženému na mzdy) dokázat, že „zisk je určen tím podílem hodnoty celkového výrobku, jehož je třeba k zaplacení vynaložené práce". Zprvu postupuje správně potud, pokud předpokládá, že

celý kapitál záleží ve variabilním kapitálu, tj. v kapitálu vynaloženém na mzdy. V tomto případě jsou zisk a nadhodnota fakticky totožné. Ale i v tomto případě se omezuje na velmi pošetilou úvahu. Činí-li vynaložený kapitál 100 a zisk 10 %, pak se hodnota výrobku rovná 110 a zisk tvoří 1/10 vynaloženého kapitálu (tedy 10 % z něho) čili 1/11 hodnoty celkového výrobku, v níž je už započtena jeho vlastní hodnota. Zisk tedy tvoří 1/11 hodnoty celkového výrobku a zálohovaný kapitál 10/11. To, že 10 % zisku je možné ve vztahu k hodnotě celkového výrobku vyjádřit tak, že se ta jeho část, kterou netvoří zisk, rovná 10/11 celkového výrobku, nebo že výrobek 110 zahrnující 10 % zisku obsahuje 10/11 výdajů, s nimiž se tohoto zisku dosáhlo. Ta skvělá matematická úvaha baví Malthuse tak, že týž početní příklad opakuje s 20 % zisku, s 30 % atd. Dosud máme před sebou stále jen tautologii. Zisk je jisté procento z vynaloženého kapitálu; hodnota celkového výrobku obsahuje hodnotu zisku a vynaložený || 766 | kapitál se rovná hodnotě celkového výrobku minus hodnota zisku. Tedy 110 — 10 = 100. 100 je ale 10/11 ze 110. Pokračujme však dále.

Předpokládejme kapitál, který se skládá nejen z variabilního, ale i z konstantního kapitálu. „Kapitalista očekává ze všech částí zálohovaného kapitálu stejný prospěch." To ovšem odporuje právě vyslovené tezi, že zisk (mělo by být nadhodnota) je určen poměrem ke kapitálu vynaloženému na mzdy. Ale co na tom? Malthus není z těch, kdo by odporovali „očekáváním" nebo představám „kapitalisty". A teď přichází jeho silácký kousek. Vezměme kapitál 2000 liber št., z čehož tři čtvrtiny, tj. 1500 liber št., představují konstantní kapitál a jedna čtvrtina, tj. 500 liber št., variabilní kapitál. Zisk nechť je 20 %. Potom zisk činí 400 a hodnota výrobku 2000 + 400 = 2400 [liber št.].[15] Jak však počítá pan Malthus? Vezměme čtvrtinu celkového výrobku, jejíž hodnota se rovná 600 [liber št.]; čtvrtinu vynaloženého kapitálu, 500 [liber št.], tvoří ta část zálohovaného kapitálu, která byla vynaložena na mzdy, a 100 [liber št.] čtvrtinu zisku, tvoří ta část zisku, která připadá na tyto mzdy. A tím má být dokázáno, „že kapitalistův zisk se mění tak, jak se mění hodnota oné čtvrtiny výrobku ve srovnání s množstvím vynaložené práce". Nedokazuje to ovšem nic víc, než že zisk

v určité výši, například 20 %, z daného kapitálu, například ze 4000, vytváří zisk 20 % z každé alikvotní části tohoto kapitálu, což je jen tautologie. Ale to ještě nedokazuje absolutně nic pokud jde o určitý, *zvláštní* příznačný poměr tohoto zisku k té části kapitálu, která byla vynaložena na mzdy. Vezmeme-li místo [$^1/_4$], jako to učinil pan Malthus, $^1/_{24}$ celkového výrobku, tedy 100 [liber št.] (z 2400), pak je i v těchto 100 [librách št.] obsaženo 20 % zisku, čili $^1/_6$ z této částky je zisk. Kapitál by v takovém případě činil $83^1/_3$ [libry št.] a zisk $16^2/_3$ [libry št.]. A kdyby se nyní těchto $83^1/_3$ [libry št.] rovnalo hodnotě jednoho koně používaného ve výrobě, bylo by tím podle Malthuse dokázáno, že se zisk mění tak, jak se mění hodnota koně nebo příslušná část celkového výrobku, tj. část, která je $28^4/_5$krát menší než celkový výrobek.

Takové ubohosti předkládá Malthus tam, kde se staví na vlastní nohy a kde nemůže plagovat ani Townsenda, ani Andersona, ani jiné. Po věcné stránce (nehledě k tomu, co ho osobně charakterizuje) si zasluhuje povšimnutí jeho tušení, že nadhodnota se má počítat z té části kapitálu, která se vynakládá na mzdy.

⟨Při dané míře zisku závisí *hrubý zisk*, masa zisku, vždycky na výši zálohovaného kapitálu. Akumulace je pak ale určena tou částí této masy, která se znovu přeměňuje v kapitál. Protože se však tato část rovná hrubému zisku minus důchod spotřebovaný kapitalistou, bude její výše záviset nejen na hodnotě této masy, nýbrž i na tom, jak levné je zboží, které si kapitalista může za tento zisk koupit; jednak na tom, jak levné je zboží, které vchází do jeho spotřeby, jeho důchodu, jednak na tom, jak levné je zboží, které vchází do konstantního kapitálu. Protože se předpokládá, že míra zisku je dána, předpokládá se, že je dána i mzda.⟩

[10.] MALTHUSOVA TEORIE HODNOTY [DOPLŇUJÍCÍ POZNÁMKY]

Hodnota práce se prý nikdy nemění (převzato od Adama Smitha), mění se jen hodnota zboží, které za ni dostanu.* Řekněme, že se

* Viz tento svazek, str. 22—24. *(Pozn. red.)*

v jednom případě mzda za jeden pracovní den rovná 2 šilinkům a v druhém 1 šilinku. V prvním případě dává kapitalista za stejnou pracovní dobu dvakrát tolik šilinků než v druhém případě. Ale v druhém případě dává dělník za týž výrobek dvakrát tolik práce než v prvním případě, neboť v druhém případě dává za 1 šilink celý pracovní den, kdežto v prvním případě jen polovinu. Pan Malthus se pak domnívá, že kapitalista dává za stejnou práci jednou více, podruhé méně šilinků. Nevidí, že dělník dává zcela přiměřeně tomu za daný výrobek jednou více, jednou méně práce.

„Dát za dané množství práce větší výrobek nebo obdržet za dané množství výrobku více práce, je pro něho" (pro Malthuse) „totéž. A přece by se mělo spíše předpokládat, že to jsou zcela protikladné věci." (*„Observations on certain verbal disputes in Political Economy, particularly relating to value and to demand and supply", Londýn 1821*, str. 52.)

V témže spise („Observations on certain verbal disputes etc.", Londýn 1821) se velmi správně poznamenává, že by práce jako míra hodnoty v tom smyslu, jak ji tu bere Malthus podle pojetí A[dama] Smitha, mohla být mírou hodnoty právě tak, jako každé jiné zboží a že by tuto funkci neplnila tak dobře, jako ji ve skutečnosti plní peníze. To by zde pak vůbec šlo jen o míru hodnot v takovém smyslu, v jakém jsou mírou hodnoty peníze.

|| 767 | Za svou souměřitelnost nevděčí zboží vůbec nikdy *míře hodnot* (ve smyslu peněz) — viz první knihu mého spisu, str. 45[16]:

„Naopak, jedině souměřitelnost zboží jakožto zpředmětněné pracovní doby činí ze zlata peníze."

Jako hodnoty představují zboží *jednotu*, jsou pouhými zobrazeními téže jednoty — společenské práce. *Míra hodnoty* (peníze) je předpokládá jako hodnoty a týká se jen zobrazení a velikosti této hodnoty. *Míra hodnoty* zboží se týká vždy přeměny hodnot v ceny, hodnotu už předpokládá.

Příslušné místo z „Observations" zní:

„Pan Malthus říká: ‚Na *témže* místě a v *téže* době budou různá množství denní práce, jež mohou různá zboží ovládat, přesně odpovídat relativním směnným hodnotám těchto zboží a naopak.'[17] Jestliže to platí o práci, pak to právě tak platí o každé jiné věci." (Cit. dílo, str. 49.) „Peníze slouží ve stejné době a na stejném místě velmi dobře jako míra hodnoty... Ale zdá se" (tvrdí Malthus), „že to *ne*platí

o práci. Práce není mírou ani pokud jde o stejnou dobu, ani pokud jde o stejné místo. Vezměme nějaké množství obilí, které má ve stejné době a na stejném místě stejnou hodnotu jako nějaký daný diamant; bude obilí a diamant, platí-li se jimi v naturální formě, ovládat stejné množství práce? Je možné říci, že ne; ale za diamant se koupí *peníze*, které budou ovládat stejné množství práce... Toto měřítko je nevhodné, neboť je nelze použít, aniž se *koriguje* jiným měřítkem, které právě mělo nahradit. Můžeme jen uzavřít tím, že obilí a diamant budou ovládat stejné množství práce, *neboť* mají stejnou hodnotu v penězích. Ale byli jsme nabádáni k tomu, abychom udělali závěr, že dvě věci mají stejnou hodnotu proto, že ovládají stejné množství práce." (Cit. dílo, str. 49—50.)

[11.] NADVÝROBA. „NEPRODUKTIVNÍ SPOTŘEBITELÉ" ATD. [MALTHUSOVA OBHAJOBA MARNOTRATNOSTI „NEPRODUKTIVNÍCH SPOTŘEBITELŮ" JAKO PROSTŘEDKU PROTI NADVÝROBĚ]

Z Malthusovy teorie hodnoty vychází celé jeho učení o nevyhnutelnosti stálého růstu neproduktivní spotřeby, které tento učitel přelidnění (vzhledem k nedostatku potravin) tak neodbytně hlásal. Hodnota zboží se rovná hodnotě zálohovaného materiálu, strojů atd. plus množství bezprostřední práce, která je v něm obsažena, což se u Malthuse rovná *hodnotě* mzdy obsažené ve zboží plus určitá zisková přirážka ze všech těchto záloh podle úrovně všeobecné míry zisku. Tato nominální přirážka k ceně tvoří [podle Malthuse] zisk a je podmínkou nabídky, tj. reprodukce zboží. Tyto složky vytvářejí *cenu pro kupujícího* na rozdíl od *ceny pro výrobce*, přičemž cena pro kupujícího je reálnou hodnotou zboží. A nyní vyvstává otázka, jak se má tato cena realizovat? Kdo ji má platit? A z jakého fondu se má platit?

U Malthuse musíme rozlišovat (což on sám nedělá). Část kapitalistů vyrábí zboží, které vchází *přímo* do dělníkovy spotřeby; druhá část kapitalistů vyrábí zboží, které buď vchází do této spotřeby *jen nepřímo*, pokud totiž vchází jako suroviny a stroje atd. do kapitálu potřebného k výrobě nezbytných životních prostředků, nebo zboží, které do dělníkovy *spotřeby nevchází vůbec*, protože vchází jen do důchodu nedělníků.

Podívejme se tedy nejdříve na ty kapitalisty, kteří vyrábějí předměty vcházející do spotřeby dělníků. Tito kapitalisté nejenže kupují práci, ale i prodávají dělníkům jejich vlastní výrobek. Jestliže množství práce přidané dělníkem má hodnotu 100 tolarů, platí mu kapitalista 100 tolarů. A to je [podle Malthuse] jediná hodnota, kterou práce koupená kapitalistou přidává k surovině atd. Dělník dostává tedy hodnotu své práce a odvádí kapitalistovi jen ekvivalent této hodnoty. Ale i když dělník dostává nominálně hodnotu, dostává fakticky menší množství zboží, než vyrobil. Dostává fakticky zpět jen část své práce zpředmětněné ve výrobku. Předpokládejme totiž pro zjednodušení, jako to dělá často sám Malthus, že se kapitál skládá jen z kapitálu vynakládaného na mzdu. Jestliže se na dělníka zálohuje 100 tolarů, aby vyráběl zboží — a těchto 100 tolarů je *hodnota* koupené práce a jediná hodnota, kterou práce výrobku přidává —, prodává kapitalista přesto toto zboží za 110 tolarů a dělník si může za svých 100 tolarů koupit jen $^{10}/_{11}$ výrobku; $^{1}/_{11}$ výrobku — hodnota 10 tolarů čili ono množství nadvýrobku, které představuje tuto nadhodnotu ve výši 10 tolarů — zůstává kapitalistovi. Prodá-li kapitalista za 120, dostane dělník jen $^{10}/_{12}$, kdežto kapitalista $^{2}/_{12}$ výrobku a jeho hodnoty. Prodá-li za 130 ([se ziskem] 30 %), dostane dělník jen $^{10}/_{13}$, kdežto kapitalista $^{3}/_{13}$ výrobku. Prodá-li za 50 %, tedy za 150, dostane dělník $^{2}/_{3}$ a || 768 | kapitalista $^{1}/_{3}$ výrobku. Čím vyšší je cena, za kterou kapitalista prodává, tím menší je dělníkův podíl a tím větší je kapitalistův podíl na hodnotě výrobku, tedy i na množství výrobku. A tím méně si může dělník za hodnotu své práce koupit hodnoty [výrobku] nebo výrobku samého. Na věci nic nemění, jestliže se kromě variabilního kapitálu zálohuje také konstantní kapitál, například kromě 100 tolarů zálohovaných na mzdu ještě 100 tolarů na suroviny atd. Činí-li v tomto případě míra zisku 10 %, neprodává kapitalista zboží za 210, ale za 220 (tj. 100 konstantní kapitál a 120 výrobek [bezprostřední] práce).

⟨*Sismondiho „Nouveaux Principes* etc." vyšly poprvé roku 1819.⟩*

Zde u *skupiny kapitalistů A*, která vyrábí předměty vcházející

* Viz tento svazek, str. 49—50. *(Pozn. red.)*

přímo do spotřeby dělníků, nezbytné životní prostředky, máme tedy případ, kdy se na základě nominální přirážky, normální ziskové přirážky k ceně zálohovaného kapitálu, vytváří vlastně pro kapitalistu určitý mimořádný fond, protože kapitalista dává touto oklikou dělníkovi zpět jen část jeho vlastního výrobku, část si však přivlastňuje. Tohoto výsledku se však nedosahuje tím, že kapitalista prodává dělníkovi celý výrobek za zvýšenou hodnotu, nýbrž tím, že právě zvýšení hodnoty výrobku zbavuje dělníka možnosti, aby za svou mzdu odkoupil celý výrobek, a umožňuje mu odkoupit jen jeho část. Proto se rozumí samo sebou, že dělníkova poptávka nemůže nikdy stačit k realizaci přebytku kupní ceny nad cenou nákladů[6], tedy k realizaci zisku a „hodnoty" zboží. Naopak, ziskový fond je tu jen proto, že dělník není s to odkoupit za svou mzdu celý svůj výrobek, tedy proto, že poptávka neodpovídá nabídce. Kapitalista *A* disponuje tudíž určitým množstvím zboží určité hodnoty, v daném případě za 20 tolarů, které nepotřebuje k nahrazení kapitálu a které může zčásti vydat jako důchod a zčásti použít na akumulaci. Nejen to: nakolik takovým fondem disponuje, to závisí na hodnotové přirážce, které dosáhl nad cenu nákladů a která určuje poměr, v jakém si s dělníkem rozděluje celkový výrobek.

Přejděme nyní ke *skupině kapitalistů B*, která dodává skupině *A* suroviny, stroje atd., zkrátka konstantní kapitál. Skupina *B* může prodávat *jen* skupině *A*, neboť své vlastní zboží nemůže prodávat ani dělníkům, kteří nemají s kapitálem (surovinami, stroji atd.) nic společného, ani kapitalistům, kteří vyrábějí přepychové předměty (všechno, co není nezbytnou potřebou, co nevchází do obvyklé spotřeby dělníků), ani těm kapitalistům, kteří vyrábějí konstantní kapitál potřebný k výrobě přepychových předmětů.

Viděli jsme, že v kapitálu zálohovaném skupinou *A* je 100 konstantního kapitálu. Továrník tento konstantní kapitál — je-li míra zisku 10 % — vyrobil s cenou nákladů $90^{10}/_{11}$, ale prodává ho za 100 ($90^{10}/_{11} : 9^{1}/_{11} = 100 : 10$). Dosahuje tudíž svého zisku přirážkou skupině *A*. Dostává tudíž z výrobku skupiny *A*, který činí 220, svých 100, a ne jen $90^{10}/_{11}$, za něž, jak předpokládáme, kupuje bezprostřední práci. *B* nedosahuje svého zisku vůbec s pomocí svých dělníků, jejichž výrobek v hodnotě $90^{10}/_{11}$ jim nemůže prodat

zpět za 100, neboť od něho vůbec nic nekupují. Nicméně dělníkům skupiny *B* vede se stejně jako dělníkům skupiny *A*. Za $90^{10}/_{11}$ dostanou určité množství zboží, které má jen nominálně hodnotu $90^{10}/_{11}$, neboť každá část výrobku *A* je zdražena stejnou, měrou, čili každá část jeho hodnoty představuje podle toho, jak velká je zisková přirážka, přiměřeně menší část výrobku.

(Toto přirážení však může stoupat jen k určitému bodu, neboť dělník musí dostat tolik zboží, aby mohl žít a reprodukovat svou pracovní sílu. Kdyby kapitalista *A* přirazil 100 procent a prodával zboží, které stojí 200, za 400, mohl by dělník odkoupit jen čtvrtinu výrobku (dostává-li 100). A kdyby dělník potřeboval k životu polovinu výrobku, musel by mu kapitalista platit 200. Kapitalistovi by tudíž zůstalo jen 100 (100 konstantní kapitál a 200 mzda). To by tedy bylo totéž, jako kdyby byl prodal za 300 atd.)

Svého ziskového fondu nedosahuje kapitalista skupiny *B* (přímo) s pomocí svých dělníků, nýbrž tím, že prodává kapitalistovi skupiny *A*. Výrobek kapitalisty ze skupiny *A* slouží nejen k realizaci zisku kapitalisty ze skupiny *B*, nýbrž vytváří i jeho vlastní ziskový fond. Je však jasné, že kapitalista ze skupiny *A* nemůže zisk dosažený s pomocí dělníků realizovat prodejem [svého výrobku] kapitalistovi ze skupiny *B* a že *B* nevytváří pro výrobek *A* dostatečnou poptávku (potřebnou k jeho prodeji za hodnotu), stejně jako ji nevytvářejí ani dělníci skupiny *A*. Naopak, dochází tu už ke zpětnému působení. || 769 | Čím víc zisku si kapitalista ze skupiny *A* přiráží, tím větší je ve vztahu k jeho dělníkům ta část celkového výrobku, kterou si sám přivlastňuje a kterou odnímá kapitalistovi *B*.

Stejnou měrou, jak přiráží kapitalista *A*, přiráží i kapitalista *B*. *B* platí svým dělníkům stejně jako dříve $90^{10}/_{11}$ tolaru, ačkoli za ně dostávají méně zboží. Ale pobírá-li *A* 20 % místo 10, pobírá *B* rovněž 20 % místo 10 a prodává za $109^{1}/_{11}$ místo za 100. Tím se zvyšuje tato část výdajů pro *A*.

Skupiny *A* a *B* lze dokonce docela dobře pokládat za jednu skupinu. (Skupina *B* patří k nákladům skupiny *A*, a čím víc musí skupina *A* zaplatit z celkového výrobku skupině *B*, tím méně zůstává jí samé.) Z kapitálu $290^{10}/_{11}$ má *B* $90^{10}/_{11}$ a *A* 200. Obě dohromady vynakládají $290^{10}/_{11}$ a dosahují zisku $29^{1}/_{11}$. Skupina *B* nemůže

nikdy od skupiny *A* odkoupit víc než za 100 a v tom je zahrnut její zisk $9^1/_{11}$. Důchod obou skupin činí, jak bylo řečeno, dohromady $29^1/_{11}$.

Pokud pak jde *o skupiny C a D*, kde *C* označuje ty kapitalisty, kteří vyrábějí konstantní kapitál potřebný k výrobě přepychových předmětů, a *D* ty, kteří vyrábějí přímo přepychové předměty, je především jasné, že bezprostřední poptávku pro skupinu *C* vytváří jen skupina *D*. Kapitalista ze skupiny *D* je kupujícím pro kapitalistu ze skupiny *C*. A skupina *C* může realizovat zisk jen tím způsobem, že prodává skupině *D* své zboží dráže, s nominální přirážkou nad cenu jeho nákladů. Skupina *D* musí skupině *C* platit víc, než je třeba k tomu, aby *C* nahradila všechny součásti [ceny nákladů] svého zboží. Kapitalista ze skupiny *D* si však přiráží zisk, a to zčásti ke kapitálu zálohovanému kapitalistou ze skupiny *C*, zčásti ke kapitálu, který zálohoval sám *D* na mzdy. Za zisk dosažený na *D*, může si *C* odkoupit od *D* část jeho zboží; nemůže však takto vydat celý svůj zisk, protože potřebuje i nezbytné životní prostředky pro sebe samého a nejen pro dělníky, na které vynakládá kapitál realizovaný [směnou] s *D*. Za prvé realizace zboží skupiny *C* závisí přímo na jeho prodeji skupině *D*; za druhé poptávka, kterou po uskutečnění tohoto prodeje vyvolává zisk skupiny *C*, nemůže realizovat hodnotu zboží, které prodává skupině *D*, stejně jako poptávka kapitalisty *B* nemůže realizovat celou hodnotu zboží *A*. Vždyť zisku skupiny *C* bylo dosaženo právě na skupině *D*, a jestliže ho skupina *C* znovu vydává na zboží skupiny *D*, a ne na jiné zboží, nemůže být přece jeho poptávka nikdy větší než zisk, kterého dosáhla na skupině *D*. Tento zisk musí být vždycky mnohem menší než kapitál skupiny *C*, než její celková poptávka, a nevytváří nikdy zdroj zisku pro skupinu *D* (ledaže by trošku napalovala skupinu *C* přirážkou ke zboží, které jí prodává zpět), protože zisk, jehož dosahuje skupina *C* plyne přímo z kapes skupiny *D*.

Dále je jasné, že pokud si kapitalisté, ať už ze skupiny *C* nebo ze skupiny *D*, navzájem prodávají — uvnitř každé skupiny — své zboží, nezískává tím žádný z nich nic, ani nerealizuje zisk. Kapitalista *M* prodává kapitalistovi *N* za 110 zboží, které stojí jen 100, ale totéž dělá kapitalista *N* vůči kapitalistovi *M*. Po směně stejně

jako před směnou má každý takové množství zboží, jehož cena nákladů je 100. Každý dostává za 110 jen zboží, které stojí 100. Přirážka mu nedává větší vládu nad zbožím druhého, než dává tomu druhému nad jeho zbožím. A pokud jde o hodnotu, bylo by to totéž, jako kdyby si každý *M* a *N*, aniž by své zboží směňoval, dopřával to potěšení překřtít je ze 100 na 110.

Dále je jasné, že [podle Malthuse] nominální nadhodnota skupiny *D* (neboť nadhodnota skupiny *C* je v ní zahrnuta) nepředstavuje skutečný nadvýrobek. To, že za 100 tolarů dostává dělník v důsledku přirážky, kterou připočítává kapitalista ze skupiny *A*, méně nezbytných životních prostředků, může být kapitalistovi ze skupiny *D* lhostejné. Musí stejně jako dříve vydávat 100 tolarů, aby mohl zaměstnávat určitý počet dělníků. Platí dělníkům hodnotu jejich práce a oni nepřidávají kromě této hodnoty k výrobku nic, odevzdávají mu jen ekvivalent. Přebytek nad tento ekvivalent může získat jen tím, že prodá své zboží někomu třetímu nad cenu nákladů.

Ve skutečnosti má [kapitalista ze skupiny *D*, třeba] výrobce zrcadel ve svém výrobku nadhodnotu a nadvýrobek stejně jako farmář. Neboť výrobek obsahuje nezaplacenou práci (nadhodnotu), a tato nezaplacená práce se ve výrobku zračí stejně jako práce zaplacená. Zračí se v nadvýrobku. Část zrcadel ho nestojí nic, ačkoli má hodnotu, protože je v ní obsažena práce, stejně jako v té části zrcadel, která nahrazuje zálohovaný kapitál. Tato nadhodnota existuje v nadvýrobku *před* prodejem zrcadel a nevytváří se teprve jejich prodejem. Kdyby byl naopak dělník svou bezprostřední prací odvedl za nahromaděnou práci, kterou dostal v podobě mzdy, jen ekvivalent, neexistoval by ani || 770 | nadvýrobek, ani příslušná nadhodnota. Avšak u Malthuse, u kterého odvádí dělník kapitalistovi jen ekvivalent mzdy, je tomu jinak.

Je jasné, že si skupina *D* (včetně skupiny *C*) nemůže uměle vytvořit nějaký mimořádný fond týmž způsobem jako skupina *A*, totiž tím, že by své zboží prodávala dělníkům dráže, než je od nich koupila, a tak si po nahrazení vynaloženého kapitálu přivlastňovala část celkového výrobku. Je tomu tak proto, že dělníci nejsou kupujícími zboží skupiny *D*. Právě tak nemůže u této skupiny vznikat mimořádný fond ani tím, že by si své zboží prodávala či směňovala

uvnitř skupiny. Dá se tedy uskutečnit jen prodejem jejích výrobků skupině *A* a *B*. Protože [skupina *D*] prodává zboží v hodnotě 100 za 110, může skupina *A* odkoupit za 100 jen $^{10}/_{11}$ jejích výrobků, a [skupina *D*] si ponechá $^{1}/_{11}$, kterou může spotřebovat ve svém vlastním zboží nebo ji směnit za jiné zboží své vlastní skupiny *D*.

U všech kapitalistů, kteří bezprostředně nevyrábějí nezbytné životní prostředky a kteří tudíž neprodávají největší nebo značnou část svého zboží zpět dělníkům, je tomu [podle Malthuse] takto:

Předpokládejme, že se jejich konstantní kapitál rovná 100. Platí-li kapitalista dále za mzdu 100, pak platí dělníkům hodnotu jejich práce. Dělníci přidávají k hodnotě 100 dalších 100, a tak celková hodnota (cena nákladů) výrobku činí 200. Odkud se však bere zisk? Kapitalista prodává zboží, které stojí 200, za 220, rovná-li se průměrná míra zisku 10 %. Prodá-li zboží skutečně za 220, pak je jasné, že k jeho reprodukci stačí 200 — 100 výdaje na suroviny atd., 100 na mzdu — a 20 si ponechá a může je vydat jako důchod nebo akumulovat jako kapitál.

Ale komu prodá zboží o 10 % dráže, než činí jeho „výrobní hodnota", která se podle Malthuse liší od „prodejní hodnoty" nebo skutečné hodnoty, takže se zisk fakticky rovná rozdílu mezi výrobní hodnotou a prodejní hodnotou, čili prodejní hodnotě minus výrobní hodnota? Tím, že si tito kapitalisté budou navzájem směňovat či prodávat své zboží, nemohou realizovat žádný zisk. Prodá-li kapitalista *A* kapitalistovi *B* zboží v hodnotě 200 za 220, provede kapitalista *B* kapitalistovi *A* stejný kousek. Tím, že tato zboží přecházejí z jedněch rukou do druhých, nemění se ani jejich hodnota, ani jejich množství. To množství zboží, které bylo dříve v rukou *A*, je nyní v rukou *B* a naopak. Že se nyní říká 110 tomu, čemu se dříve říkalo 100, to na věci nic nemění. Kupní síla se nijak nezměnila ani u *A*, ani u *B*.

A dělníkům tito kapitalisté, jak se předpokládá, svá zboží prodávat nemohou.

Musí je tedy prodávat těm kapitalistům, kteří vyrábějí nezbytné životní prostředky. Ti mají fakticky díky tomu, že své výrobky směňují s dělníky, v rukou skutečný mimořádný fond. Tvorba nominální nadhodnoty jim fakticky přihrála do rukou nadvýrobek.

A to je jediný mimořádný fond, který dosud existuje. Pro ostatní kapitalisty má teprve vzniknout tím, že prodají své zboží nad jeho výrobní hodnotou těm, kteří tento mimořádný fond už mají.

Pokud jde o kapitalisty, kteří vyrábějí konstantní kapitál potřebný k výrobě nezbytných životních prostředků, viděli jsme už, že výrobce nezbytných životních prostředků musí od nich kupovat. Tyto nákupy vcházejí do jeho výrobních nákladů. Čím vyšší je jeho zisk, tím dražší je zálohovaný kapitál, k němuž se přiráží táž míra zisku. Prodává-li s přirážkou 20 % místo 10 %, přiráží si výrobce jeho konstantního kapitálu rovněž 20 % místo 10 %. A požaduje za $90^{10}/_{11}$ ne 100, ale $109^{1}/_{11}$ čili zaokrouhleně 110, takže hodnota výrobku je nyní 210, z čehož 20 % se rovná 42, takže [prodejní] hodnota celého výrobku se nyní rovná 252. Z toho dostává dělník 100. Kapitalista dostává nyní ve formě zisku víc než $^{1}/_{11}$ celkového výrobku; dříve, když prodával za 220, dostával jen $^{1}/_{11}$. Množství výrobku zůstalo stejné, ale ta jeho část, kterou může disponovat kapitalista, vzrostla jak co do hodnoty, tak co do množství.

Pokud jde o ostatní kapitalisty, kteří nevyrábějí ani nezbytné životní prostředky, ani kapitál vcházející do výroby těchto nezbytných životních prostředků, [mohou]* dosahovat zisku jen prodejem svých výrobků prvním dvěma skupinám kapitalistů. Pobírají-li kapitalisté prvních dvou skupin 20 %, pobírají stejně i ostatní.

[Směna] uvnitř první skupiny kapitalistů se však velmi liší od směny mezi oběma skupinami kapitalistů. V první skupině se [na základě směny] s dělníky vytvořil skutečný mimořádný fond nezbytných životních prostředků (nadvýrobek), který mají [jako přírůstek] kapitálu kapitalisté této skupiny ve svých rukou k dispozici, takže ho mohou zčásti akumulovat a zčásti [vydat jako důchod], ať už na vlastní nezbytné životní prostředky, nebo na přepychové předměty. Nadhodnota zde fakticky [reprezentuje] || XIV - 771 | nadpráci a nadvýrobek, i když se k tomu [podle Malthuse] dospívá těžkopádnou oklikou — přirážkou k ceně. Dejme tomu, že se hodnota výrobku těch dělníků, kteří vyrábějí nezbytné životní pro-

* V rukopise je na tomto místě odtržen levý dolní roh strany 770 a s ním i první slova několika řádek. Chybějící slova doplnila redakce podle smyslu a uvádí je v hranatých závorkách. *(Pozn. red.)*

středky, skutečně rovná jen 100. Protože však na zaplacení mezd stačí $^{10}/_{11}$ této částky, nemusí kapitalista vynaložit víc než $90^{10}/_{11}$, a dosáhne zisku $9^{1}/_{11}$. Jestliže však vychází z domněnky, že hodnota práce a množství práce jsou totožné a jestliže platí dělníkům 100 tolarů, ale prodává jim za 110, pak získává stejně jako dříve $^{1}/_{11}$ výrobku. Tím, že nyní tato $^{1}/_{11}$ výrobku nestojí $9^{1}/_{11}$ tolaru, ale 10 tolarů, nezískal kapitalista nic, neboť místo kapitálu $90^{10}/_{11}$ zálohoval nyní kapitál 100.

Ale pokud jde o ostatní skupiny kapitalistů, neexistuje u nich žádný skutečný nadvýrobek, neexistuje nic, co by představovalo dobu nadpráce. Produkt práce, který stojí 100, prodávají tito kapitalisté za 110, a jen přirážkou k ceně se má [podle Malthuse] tento kapitál přeměnit v kapitál plus důchod.

Ale jaká je nyní, jak by řekl lord Dundreary, situace mezi těmito dvěma skupinami kapitalistů?

Výrobci nezbytných životních prostředků prodávají nadvýrobek[18] v hodnotě 100 za 110 (neboť místo $90^{10}/_{11}$ zaplatili za mzdu 100). Ale jsou jediní, kdo mají v ruce nadvýrobek. Prodají-li jim jiní kapitalisté výrobek v hodnotě 100 rovněž za 110, pak tito kapitalisté nahrazují ve skutečnosti svůj kapitál se ziskem. Proč? Protože jim na zaplacení jejich dělníků stačí nezbytné životní prostředky v hodnotě 100 a 10 si tudíž ponechávají pro sebe. Nebo přesněji řečeno, protože ve skutečnosti dostanou nezbytné životní prostředky v hodnotě 100, ale na zaplacení dělníků jim z toho stačí $^{10}/_{11}$, neboť jejich postavení je potom stejné jako postavení kapitalistů *A* a *B*. Naproti tomu kapitalisté *A* a *B* dostávají zpět jen takové množství výrobku, které představuje hodnotu 100. To, že toto množství výrobku stojí nominálně 110, jim není nic platné, neboť ani kvantitativně, jako užitná hodnota, nepředstavuje větší množství, než jaké poskytuje pracovní doba obsažená ve 100 tolarech, ani jim nemohou kromě kapitálu 100 nahradit ještě další kapitál 10. To by bylo možné jen při opětovném prodeji.

Ačkoli si obě skupiny prodávají navzájem za 110 to, co stojí 100, má 100 účinek 110 jen v rukou druhé skupiny. První skupina dostala ve skutečnosti za hodnotu 110 jen hodnotu 100. A tato skupina prodává svůj nadvýrobek za zvýšenou cenu jen proto, že platí *nad*

hodnotu předměty, které vcházejí do jejího důchodu. Ve skutečnosti se však i nadhodnota, kterou realizuje druhá skupina, omezuje jen na její podíl na nadvýrobku realizovaném první skupinou, protože sama nevytváří žádný nadvýrobek.

Při tomto zdražování přepychových předmětů Malthuse v pravý čas napadne, že nejbližším cílem kapitalistické výroby je akumulace, a ne vydávání. Kapitalisté skupiny *A* budou tedy v důsledku tohoto nevýhodného obchodu — při němž znovu ztrácejí část plodů vyždímaných z dělníků — mírnit svou poptávku po přepychových předmětech. Budou-li to však dělat a budou-li víc akumulovat, klesne koupěschopná poptávka — zúží se trh pro jejich nezbytné životní prostředky, trh, který nemůže být v plném rozsahu vytvořen poptávkou dělníků a výrobců konstantního kapitálu. Tím by cena nezbytných životních prostředků klesla; avšak právě jen zvýšení této ceny, nominální přirážka k této ceně, umožňuje kapitalistům skupiny *A*, aby z dělníků vyždímali svůj nadvýrobek — a to — úměrně této přirážce. Kdyby cena [nezbytných životních prostředků] klesla ze 120 na 110, klesl by i nadvýrobek skupiny *A* (a její nadhodnota) z $^{2}/_{12}$ na $^{1}/_{11}$. A tím by se ještě v mnohem větší míře zúžil i trh pro výrobce přepychových předmětů, zmenšila by se poptávka po těchto předmětech.

První skupina prodává ve směně s druhou skupinou skutečný nadvýrobek, až když už nahradila svůj kapitál. Naproti tomu druhá skupina prodává jen svůj kapitál, aby ho pomocí tohoto obchodu přeměnila z kapitálu v kapitál plus důchod. Celá výroba (a zejména její přírůstek) se tedy udržuje v chodu jen *zdražováním nezbytných životních prostředků*, jemuž by však na druhé straně měla zase odpovídat taková cena přepychových předmětů, která by byla nepřímo úměrná skutečnému množství těchto výrobků. Ani skupina II nezískává při této směně tím, že prodává za 110 to, co stojí 100, neboť ve skutečnosti dostává zpět 110, které rovněž stojí jen 100. Ale těchto 100 (v nezbytných životních prostředcích) nahrazuje kapitál plus zisk, kdežto oněm 100 [v přepychových předmětech] se jen říká 110. Z toho by tedy vyplynulo, že skupina I dostává [při této směně] přepychové předměty v hodnotě 100. Za 110 kupuje přepychové předměty v hodnotě 100. Ale pro druhou [skupinu] má

těchto 110 hodnotu 110, protože se 100 zaplatí práci (nahradí svůj kapitál) a 10 si ponechává jako přebytek.

|| 772 | Jak může vůbec nějaký zisk vzniknout z toho, že si směňující strany navzájem stejnou měrou zdražují své zboží, že se navzájem stejnou měrou šidí, to se dá těžko pochopit.

Této nesnázi by se dalo odpomoci, kdyby kromě směny jedné skupiny kapitalistů s jejich dělníky a směny mezi různými skupinami kapitalistů navzájem ještě — jako jakýsi deus ex machina* — přistoupila *třetí skupina kupujících*; skupina, která by za zboží platila jeho nominální hodnotu, ale která by je sama znovu neprodávala, která by sama neopakovala tento žertík, tedy skupina, která by uskutečňovala proces P — Z, ale ne P — Z — P, která by kupovala ne proto, aby nahradila svůj kapitál se ziskem, ale proto, aby spotřebovávala zboží, skupina, která by kupovala, aniž by prodávala. V tomto případě by kapitalisté nerealizovali zisk vzájemnou směnou svého zboží, nýbrž [realizovali by jej] 1. směnou s dělníky, tím, že by jim za tytéž peníze, za které od nich koupili celkový výrobek (po odečtení konstantního kapitálu), odprodali zpět jen jeho část; 2. z části nezbytných životních prostředků a přepychových předmětů, která by se prodávala třetí skupině kupujících. Protože tito kupující platí 110 za 100, ale sami neprodávají znovu 100 za 110, realizoval by se tak skutečně, a nejen nominálně, zisk 10 %. Zisku by se dosahovalo dvojím způsobem, jednak tím, že by se z celkového výrobku odprodávalo co nejméně dělníkům, jednak tím, že by se z něho co nejvíc prodávalo třetí skupině, která platí hotovými penězi, ale sama neprodává, která kupuje, aby sama spotřebovala.

Ale kupující, kteří nejsou zároveň prodávajícími, musí být takovými spotřebiteli, kteří nejsou zároveň výrobci — musí být *neproduktivními spotřebiteli*, a právě tato kategorie neproduktivních spotřebitelů řeší u Malthuse kolizi. Avšak tito neproduktivní spotřebitelé musí být zároveň koupěschopnými spotřebiteli, musí vytvářet reálnou poptávku, přičemž sumy hodnot, které vlastní a ročně vydá-

* — doslova: „bůh ze stroje"; zde: ten, kdo se nečekaně objevuje a vyřeší spletitou situaci. *(Pozn. red.)*

vají, musí stačit nejen na zaplacení výrobní hodnoty zboží, které kupují a spotřebovávají, ale navíc i na zaplacení nominální ziskové přirážky, nadhodnoty, rozdílu mezi prodejní hodnotou a výrobní hodnotou. Tato kategorie bude ve společnosti představovat spotřebu pro spotřebu, jako kategorie kapitalistů představuje tato výrobu pro výrobu; první reprezentuje „vášeň pro vydávání", druhá „vášeň pro akumulaci". („*Principles of Political Economy*" [druhé vyd.], str. 326.) Snaha akumulovat je u kategorie kapitalistů povzbuzována tím, že její příjmy jsou trvale vyšší než její výdaje a že právě zisk je pobídkou k akumulaci. Přes toto zanícení pro akumulaci nejsou kapitalisté pobízeni k nadvýrobě, nebo jen velmi těžko, protože *neproduktivní spotřebitelé* nejenže jsou obrovským odvodním kanálem pro výrobky dodávané na trh, ale navíc sami nedodávají na trh žádné výrobky, takže nepředstavují — ať je jich jakékoli množství — pro kapitalisty konkurenci, ale naopak všichni vytvářejí jen poptávku bez nabídky, a tak vyrovnávají převahu nabídky nad poptávkou na straně kapitalistů.

Ale odkud získává tato třída každoročně platební prostředky? Jsou tu především *pozemkoví vlastníci*, kteří si přivlastňují velkou část hodnoty ročního produktu z titulu renty a kteří peníze takto odebrané kapitalistům znovu vydávají při spotřebě zboží vyráběného kapitalisty, při jehož nákupu je kapitalisté šidí. Tito pozemkoví vlastníci nemusí sami vyrábět a ani zpravidla nevyrábějí. Podstatné je, že pokud vydávají peníze na nákup práce, nevydržují si produktivní dělníky, nýbrž jen příživníky, kteří s nimi projídají jejich bohatství, *služebníky*, kteří udržují cenu nezbytných životních prostředků na vysoké úrovni tím, že je kupují, ale sami nepomáhají zvětšovat jejich nabídku nebo nabídku kteréhokoli jiného zboží. Tito požívatelé pozemkové renty však nestačí vytvářet „přiměřenou poptávku". Je třeba sáhnout k umělým prostředkům. To jsou vysoké *daně*, množství státních a církevních sinekur, velké armády, penze, desátky pro kněze, značný státní dluh a čas od času nákladné války. To jsou [podle Malthuse] „léčebné prostředky". („*Principles of Political Economy*" [druhé vyd.], str. 408 a násl.)

Třetí kategorie, kterou Malthus přibral jako „léčebný prostředek" a která kupuje, aniž prodává, a spotřebovává, aniž vyrábí,

dostává tedy nejprve značnou část hodnoty ročního produktu, aniž *ho platí*, a obohacuje výrobce tím, že jí tito výrobci musí nejdříve zdarma přenechat peníze na nákup svého zboží, aby potom || 773 | mohli tyto peníze znovu získat prodejem svého zboží nad jeho hodnotou, čili aby od ní dostali zpět v penězích víc hodnoty, než jí poskytli ve zboží. A tento obchod se každoročně opakuje.

[12. SOCIÁLNÍ PODSTATA MALTHUSOVY POLEMIKY PROTI RICARDOVI. JAK MALTHUS PŘEKRUCUJE SISMONDIHO NÁZORY NA ROZPORY BURŽOAZNÍ VÝROBY. APOLOGETICKÉ POZADÍ MALTHUSOVY INTERPRETACE TEZE O MOŽNOSTI VŠEOBECNÉ NADVÝROBY]

Malthusovy závěry jsou zcela správně odvozeny z jeho základní teorie hodnoty; ale sama tato teorie se zase znamenitě hodila pro jeho účel, k apologetice stávajících anglických poměrů — landlordismu, „státu a církve", rentiérů, výběrčích daní, desátků, státního dluhu, burzovních spekulantů, farních úředníků, kněží a služebnictva („národní výdaje"), proti nimž ricardovci bojovali jako proti neužitečným a škodlivým přežitkům, jako proti zlořádům buržoazní výroby. Pokud buržoazní výroba [znamenala] ničím neomezený rozvoj společenských výrobních sil, zastával se jí Ricardo quand même* a nestaral se o osud nositelů výroby, ať už kapitalistů, nebo dělníků. Trval na *historickém* oprávnění a nutnosti tohoto vývojového stupně. O co víc mu chyběl historický smysl pro minulost, o to víc žil v historickém ohnisku své doby. Ale i Malthus chce co nejsvobodnější rozvoj kapitalistické výroby, pokud je hlavní podmínkou tohoto rozvoje jen bída jejích hlavních nositelů, pracujících tříd; ale podle něho se má kapitalistická výroba současně přizpůsobit „spotřebním potřebám" aristokracie a jejích pomocníků ve státě a církvi, má zároveň sloužit jako materiální základna pro zastaralé nároky představitelů těchto zájmů, zděděných z feudalismu a abso-

* — stůj co stůj. *(Pozn. red.)*

lutní monarchie. Malthus chce buržoazní výrobu, pokud není revoluční, pokud není historickým vývojovým momentem, pokud jen vytváří širší a pohodlnější materiální základnu pro „starou" společnost.

Na jedné straně je tu tedy dělnická třída, díky populačnímu principu neustále nadpočetná, v poměru k životním prostředkům, které jsou pro ni určeny, čili přelidnění z podvýroby; dále tu máme třídu kapitalistů, které tento populační princip neustále umožňuje prodávat dělníkům jejich vlastní výrobek za takové ceny, že z něho dostanou nazpět jen tolik, kolik je třeba k tomu, aby se jen taktak udrželi naživu; dále je tu obrovská část společnosti skládající se z příživníků, požitkářských trubců, pánů i sluhů, kteří si jednak z titulu renty, jednak z různých politických titulů zdarma přivlastňují od třídy kapitalistů značnou masu bohatství a penězi, jež získali od kapitalistů, platí těmto kapitalistům jejich zboží nad hodnotou; třídu kapitalistů pohání k výrobě snaha akumulovat; neproduktivní představují ekonomicky jen snahu spotřebovávat, promarňovat. A to je jediný prostředek, jak se vyhnout nadvýrobě, která tu existuje zároveň s přelidněním v poměru k výrobě. Za nejlepší lék na obojí [se prohlašuje] nadměrná spotřeba tříd nepodílejících se na výrobě. Nepoměr mezi dělnickou populací a výrobou se zruší tím, že část výrobku projedí ti, kdo nevyrábějí a lenoší. Nepoměr z nadvýroby kapitalistů se zruší nadměrnou spotřebou poživačných boháčů.

Viděli jsme, jak dětinsky slabý, triviální a jalový je Malthus tam, kde se, vycházeje ze slabé stránky A[dama] Smitha, pokouší vybudovat protiteorii vůči té teorii, kterou vybudoval na silných stránkách A[dama] Smitha Ricardo. Sotva se najde něco směšnějšího, křečovitějšího a nemohoucnějšího, než je Malthusův spis o hodnotě. Jakmile však přejde k praktickým závěrům a znovu vstoupí na pole, které si vydobyl jako jakýsi ekonomický Abraham a Santa Clara[19], je zcela ve svém živlu. Ale přesto ani zde v sobě nezapře rozeného plagiátora. Kdo by si byl na první pohled pomyslel, že Malthusovy „Principles of Political Economy" jsou jen pomalthusovštěný překlad Sismondiho „Nouveaux Principes d'économie politique"? A přece je tomu tak. Sismondiho dílo vyšlo roku 1819. O rok

později spatřila světlo světa Malthusova anglická karikatura této knihy. Stejně jako předtím u Townsenda a Andersona, našel nyní u Sismondiho teoretickou oporu pro jeden ze svých nabubřelých ekonomických pamfletů, přičemž mu ještě mimochodem přišly vhod nové teorie, kterým se přiučil z Ricardových „Principles".

|| 774 | Potíral-li Malthus u Ricarda onu tendenci kapitalistické výroby, která je revoluční proti staré společnosti, pak ze Sismondiho s neomylným farářským instinktem převzal jen to, co je reakční proti kapitalistické výrobě, proti moderní buržoazní společnosti.

Sismondiho tu ze svého historického přehledu vylučuji, protože kritika jeho názorů patří do části o reálném pohybu kapitálu (konkurence a úvěr), kterou se mohu zabývat až po dokončení tohoto spisu.

Malthusova adaptace Sismondiho názorů je patrná už z nadpisu jedné kapitoly „*Principles of Political Economy*":

„O nutnosti spojit výrobní síly s prostředky rozdělování, aby se zajistil stálý růst bohatství." ([Druhé vyd.] str. 361.)

[V této kapitole se říká:]

„Produktivní síly samy o sobě ještě nezajišťují tvorbu přiměřeného stupně bohatství. K tomu, aby se tyto síly plně uplatnily, je zřejmě třeba ještě něčeho jiného. Je to účinná a ničím neomezená poptávka po všem, co se vyrobí. A k dosažení tohoto cíle přispívá zřejmě nejlépe takové *rozdělování výrobků* a takové přizpůsobování těchto výrobků potřebám těch, kdo je mají spotřebovat, při němž směnná hodnota jejich celkového množství neustále vzrůstá." („*Principles of Political Economy*" [druhé vyd.], str. 361.)

Dále [píše] stejně sismondiovsky i proti Ricardovi:

„*Bohatství* země závisí zčásti na *množství výrobků* získaných prací této země a zčásti na takovém přizpůsobení tohoto množství potřebám a kupní síle stávajícího obyvatelstva, které je vypočteno tak, aby tomuto množství dodalo *hodnotu*. Je naprosto nepochybné, že bohatství není určeno jen jedním z těchto činitelů." (Cit. dílo, str. 301.) „Ale bohatství a hodnota snad nejtěsněji souvisí v tom, že *hodnota je nutná k tomu, aby se vyráběl bohatství*." (Cit. dílo.)

To je namířeno speciálně proti Ricardovi, proti XX. kapitole „*Hodnota a bohatství, jejich rozlišovací znaky*" [„On the Principles

of Political Economy, and Taxation", třetí vydání, Londýn 1821, str. 320]. Ricardo tam mezi jiným říká:

„Hodnota se tedy podstatně liší od bohatství, neboť hodnota nezávisí na hojnosti, nýbrž na obtížnosti nebo snadnosti výroby." [Srov. čes. vyd., str. 199.]

⟨Ostatně hodnota může vzrůstat i při vzrůstající „snadnosti výroby". Dejme tomu, že se počet obyvatelstva nějaké země zvýší z 1 miliónu na 6 miliónů lidí. Jeden milión pracoval 12 hodin. Šest miliónů rozvinulo produktivní síly natolik, že každý vyrobí za 6 hodin ještě dvakrát tolik. Pak by se podle Ricardova názoru bohatství zešestinásobilo a hodnota by se ztrojnásobila.⟩

„Bohatství nezávisí na hodnotě. Člověk je bohatý nebo chudý podle množství nezbytných životních prostředků a přepychových předmětů, které může ovládat... Jen při směšování pojmů hodnoty a bohatství je možné tvrdit, že bohatství lze zvětšit tím, že se zmenší množství zboží, tj. nezbytných životních prostředků nebo věcí zbytných a požitků lidského života. Kdyby byla měřítkem bohatství hodnota, nemohlo by se to popírat, protože vzácnost zvyšuje hodnotu zboží; ale... záleží-li bohatství v nezbytných životních prostředcích a prostředcích požitku, nemůže vzrůst tím, že se zmenší jejich množství." (Cit. dílo, str. 323 až 324.) [Srov. čes. vyd., str. 201.]

Ricardo tu jinými slovy říká: bohatství se skládá jen z ***užitných hodnot***. Buržoazní výrobu přeměňuje v pouhou výrobu k získání užitných hodnot, což je velmi krásný názor na výrobní způsob ovládaný ***směnnou hodnotou***. Specifickou formu buržoazního bohatství pokládá za něco jen formálního, co se jejího obsahu netýká. Proto popírá i ty rozpory buržoazní výroby, které propukají v krizích. Odtud jeho zcela nesprávné pojetí peněz. Proto také při výrobním procesu kapitálu nebere vůbec v úvahu oběžný proces, pokud zahrnuje metamorfózu zboží, nutnost přeměny kapitálu v peníze. V každém případě nevysvětlil nikdo lépe a určitěji než on, že buržoazní výroba není výrobou bohatství pro *výrobce* (jak neustále nazývá dělníky)[20], a že tudíž výroba buržoazního bohatství je něco zcela jiného než výroba „hojnosti" „nezbytných životních prostředků" a „přepychových předmětů" pro ty, kdo je vyrábějí, a tak by tomu přece muselo být, kdyby výroba byla jen prostředkem k uspokojo-

vání potřeb výrobců, kdyby byla výrobou, která je ovládána jedině užitnou hodnotou. Týž Ricardo však říká:

„Kdybychom žili v jednom z pravoúhelníků pana Owena[21] a užívali všech svých výrobků společně, nemohl by nikdo strádat v důsledku nadbytku; ale *dokud je společnost uspořádána tak, jako je tomu dnes*, bude nadbytek pro výrobce často škodlivý a nedostatek prospěšný." („*On Protection to Agriculture*", čtvrté vyd., Londýn 1822, str. 21.)

|| 775 | Ricardo chápe buržoazní výrobu, nebo ještě přesněji kapitalistickou výrobu jako *absolutní formu* výroby, jejíž určité formy výrobních vztahů se tedy nesmějí nikde dostat do rozporu s cílem výroby jako takové — nadbytkem, ani ho nesmějí spoutávat. Tento nadbytek zahrnuje jak množství užitných hodnot, tak jejich rozmanitost, což zase podmiňuje bohatý rozvoj člověka jako výrobce, všestranný rozvoj jeho výrobních schopností. A tu se Ricardo dostává do komického rozporu. Hovoříme-li o hodnotě a bohatství, máme mít před očima jen společnost jako celek. Hovoříme-li však o kapitálu a práci, pak se rozumí samo sebou, že „hrubý důchod" je tu jen k tomu, aby se vytvořil „čistý důchod". Ricardo fakticky na buržoazní výrobě obdivuje to, že určité její formy — ve srovnání s dřívějšími formami výroby — poskytují prostor pro ničím neomezený rozvoj produktivních sil. Tam, kde to přestávají činit nebo kde vystupují rozpory, v jejichž rámci to činí, Ricardo rozpory popírá nebo spíše vyslovuje v jiné formě sám rozpor tím, že *bohatství jako takové* — masu užitných hodnot — o sobě, bez zřetele na výrobce vydává za ultima Thule*.

Sismondi hluboce pociťuje, že kapitalistická výroba je rozporná, že její formy — její výrobní vztahy — na jedné straně podněcují k ničím neomezenému rozvoji produktivní síly a bohatství, ale že na druhé straně to jsou vztahy podmíněné a že jejich rozpory mezi užitnou hodnotou a směnnou hodnotou, zbožím a penězi, koupí a prodejem, výrobou a spotřebou, kapitálem a námezdní prací atd. nabývají tím větších rozměrů, čím víc se rozvíjí produktivní síla. Pociťuje zejména základní rozpor: na jedné straně nespoutaný roz-

* — nejvyšší, konečný cíl. *(Pozn. red.)*

voj produktivní síly a rozmnožování bohatství, které se přitom skládá ze zboží a musí být zpeněženo, a na druhé straně, jako základ toho, omezení masy výrobců na nezbytné životní prostředky. Proto u něho nejsou krize náhodami jako u Ricarda, ale podstatnými výbuchy imanentních rozporů propukajícími ve velkém měřítku a v určitých obdobích. Neustále kolísá: má stát spoutat produktivní síly, aby je přizpůsobil výrobním vztahům, nebo má spoutat výrobní vztahy, aby je přizpůsobil produktivním silám? Přitom se často uchyluje do minulosti; stává se z něho laudator temporis acti*, čili chtěl by spoutat rozpory také jinou úpravou důchodu v poměru ke kapitálu čili rozdělování v poměru k výrobě, a nechápe, že vztahy rozdělování jsou jen výrobní vztahy sub alia specie**. Břitce *posuzuje* rozpory buržoazní výroby, ale *nechápe* je, a proto nechápe ani proces jejich řešení. Základem jeho úvah je však ve skutečnosti tušení, že produktivním silám, které se vyvinuly v lůně kapitalistické společnosti, materiálním a sociálním podmínkám vytvoření bohatství, musí odpovídat *nové* formy přivlastňování tohoto bohatství; že buržoazní formy jsou jen přechodné a rozporné, že v nich bohatství nabývá vždycky jen protikladné existence a všude zároveň vystupuje jako svůj protiklad. Je to bohatství, jehož předpokladem je vždycky chudoba a které se rozvíjí jen tím, že rozvíjí chudobu.

Viděli jsme tedy, jak krásně si Malthus přivlastňuje Sismondiho. Přehnaně a v ještě mnohem odpornější formě je Malthusova teorie rozvedena ve spise *Thomase Chalmerse (profesora teologie)* „*On Political Economy in Connection with the Moral State and Moral Prospects of Society*", *druhé vyd., Londýn 1832.* Zde nejenže vystupuje teoreticky víc do popředí kněžourství, ale i prakticky [se tu projevuje] příslušník „státní církve"[22], který „ekonomicky" obhajuje její „prebendy" a celou spleť institucí, s nimiž tato církev stojí a padá.

Malthusovy výroky (na něž jsme narazili výše) týkající se dělníků znějí:

„Spotřeba a poptávka dělníků, kteří jsou zaměstnáni produktivní prací, ne-

* — opěvovatel zašlých časů (Horatius). *(Pozn. red.)*

** — z jiného hlediska. *(Pozn. red.)*

mohou nikdy *samy* být pohnutkou k akumulaci a použití kapitálu." („*Principles of Political Economy*" [druhé vyd.], str. 315.)

„Žádný farmář se nebude namáhat s dohlížením na práci dalších deseti mužů jen proto, aby se pak jeho celkový výrobek prodal na trhu za cenu zvýšenou přesně o tolik, kolik zaplatil těmto dalším dělníkům. V dřívějším stavu poptávky a nabídky daného zboží, nebo v jeho ceně muselo — ještě než noví dělníci vytvořili další poptávku a nezávisle na ní — nastat něco, co zdůvodňuje zaměstnání dalších lidí při jeho výrobě." (Cit. dílo, str. 312.)

„Poptávka vytvořená samým produktivním dělníkem nemůže být nikdy *přiměřenou* poptávkou, || 776 | protože nepokrývá *celý rozsah toho, co vyrábí. Kdyby tomu tak bylo, nebylo by zisku*, a tudíž ani pohnutky k zaměstnávání tohoto dělníka. Právě *existence zisku z nějakého zboží* předpokládá nějakou poptávku *mimo* poptávku dělníka, který zboží vyrobil." (Cit. dílo, str. 405, pozn.)

„Protože značné zvýšení spotřeby u pracujících tříd musí podstatně zvyšovat výrobní náklady, musí snižovat zisk, a tím oslabovat nebo ochromovat pohnutku k akumulaci." (Cit. dílo, str. 405.)

„Právě *nedostatek nezbytných životních prostředků* je pro dělnickou třídu podnětem k výrobě přepychových předmětů; kdyby se tento podnět odstranil nebo značně oslabil, takže by se nezbytné životní prostředky daly získat velmi malým množstvím práce, věnovalo by se — jak můžeme plným právem předpokládat, nikoli více, ale méně času na výrobu zbytných věcí." (Cit. dílo, str. 334.)

Malthus nemá zájem na zastírání rozporů buržoazní výroby; naopak, má zájem na jejich zdůrazňování, jednak proto, aby názorně ukázal, že bída pracujících tříd je nutná (což platí pro tento výrobní způsob), jednak aby ukázal kapitalistům nutnost vypaseného církevního a státního kleru k tomu, aby byla vytvářena přiměřená poptávka po jejich zboží. Proto ukazuje, že pro „neustálý růst bohatství" [cit. dílo, str. 314] nestačí ani růst počtu obyvatelstva, ani akumulace kapitálu (cit. dílo, str. 319—320), ani „úrodnost půdy" (str. 331), ani „vynálezy vedoucí k úspoře práce", ani rozšíření „zahraničních trhů" (cit. dílo, str. 352 a 359).

„Jak dělníků, tak kapitálu může být nadbytek vzhledem k možnosti výhodně jich použít." (Cit. dílo, str. 414 [pozn.].)

Zdůrazňuje tedy proti ricardovcům možnost všeobecné nadvýroby. (Cit. dílo, str. 326 i jinde.)

V této souvislosti vytyčuje tyto hlavní teze:

„Poptávka je vždycky určena *hodnotou* a nabídka *množstvím*." („*Principles of Political Economy*" [druhé vyd.], str. 316 [pozn.].)

„Zboží se vyměňuje nejen za zboží, nýbrž i za produktivní práci a osobní služby a ve srovnání s nimi, stejně jako ve srovnání s penězi, může existovat všeobecný nadbytek zboží." (Cit. dílo.)

„Nabídka musí být vždycky úměrná *množství* a poptávka hodnotě." („*Definitions in Political Economy*", vydání Johna Cazenova, str. 65 [pozn.].)

„‚Je jasné'," říká James Mill, „‚že všechno, co někdo vyrobil a nechce si ponechat pro vlastní spotřebu, vytváří zásobu, kterou může směnit za jiná zboží. Jeho přání kupovat a jeho nákupní prostředky, jinak řečeno, jeho poptávka se tudíž rovná částce, kterou vyrobil a nehodlá spotřebovat...'* Je zcela zřejmé," [odpovídá Millovi Malthus] „že jeho prostředky na zakoupení jiných zboží nejsou úměrné *množství* jeho vlastního zboží, které vyrobil a chce odbýt, nýbrž jeho *směnné hodnotě*; a není-li směnná hodnota zboží úměrná jeho množství, nemůže být správné, že nabídka a poptávka každého jednotlivce se vždycky navzájem rovnají." (Cit. dílo, str. 64—65.)

„Kdyby se poptávka každého jednotlivce rovnala jeho nabídce v přesném smyslu tohoto výrazu, pak by to dokazovalo, že každý jednotlivec může vždycky prodat své zboží za výrobní náklady včetně přiměřeného zisku; a pak by nebylo možné ani *částečné* přesycení trhu. Tento argument je přehnaný... Nabídka musí být vždycky úměrná *množství* a poptávka *hodnotě*." (T. R. Malthus, „*Definitions in Political Economy*", Londýn 1827, str. 48, pozn.)

Poptávkou zde Mill rozumí jeho (kupujícího) „nákupní prostředky. Avšak tyto prostředky na zakoupení jiných zboží nejsou úměrné *množství* jeho vlastního zboží, které vyrobil a chce odbýt, nýbrž jeho *směnné hodnotě*; a není-li směnná hodnota zboží úměrná jeho množství, nemůže být správné, že nabídka a poptávka každého jednotlivce se vždycky navzájem rovnají". (Cit. dílo, str. 48—49.)

„Je nesprávné," když Torrens říká, „‚že zvýšení nabídky je jedinou příčinou zvýšení účinné poptávky'.** Kdyby tomu tak bylo, jak obtížně by se lidstvo zotavovalo při přechodném zmenšení množství potravin a šatstva. Avšak zmenší-li se množství potravin a šatstva, stoupne jejich hodnota; peněžní cena zbývajícího množství potravin a šatstva bude po určitou dobu stoupat rychleji, než se zmenšuje jejich množství, kdežto peněžní cena práce může zůstat nezměněna. Z toho nutně vyplývá možnost uvést do pohybu větší množství produktivní práce než dříve." (Cit. dílo, str. 59—60.)

„Všechno zboží nějakého národa může ve srovnání s penězi nebo prací současně poklesnout v ceně." (Cit. dílo, str. 64 a další.) „Je tedy možné všeobecné přesycení trhu." (Cit. dílo.) „Všechny ceny zboží mohou klesnout pod jeho výrobní náklady." (Cit. dílo.)

|| 777 | Jinak je třeba zmínit se už jen o tom, co Malthus říká o procesu oběhu:

* Viz tento svazek, str. 97. *(Pozn. red.)*

** Viz tento svazek, str. 74—75. *(Pozn. red.)*

„Považujeme-li hodnotu použitého fixního kapitálu za část zálohovaného kapitálu, musíme koncem roku zbývající hodnotu fixního kapitálu považovat za část ročního příjmu... Ve skutečnosti se jeho" (kapitalistův) „*každoročně zálohovaný kapitál skládá jen z* jeho oběžného kapitálu, z opotřebení jeho fixního kapitálu včetně úroků z něho a z úroků z oné části jeho oběžného kapitálu, která se skládá z peněz vynakládaných na každoroční platby v době jejich splatnosti." „*Principles of Political Economy*" [druhé vyd., Londýn 1836], str. 269.

Dodávám, že *amortizační fond*, tj. fond na náhradu opotřebení fixního kapitálu, je zároveň fondem akumulace.

[13. JAK RICARDOVCI KRITIZUJÍ MALTHUSOVO POJETÍ „NEPRODUKTIVNÍCH SPOTŘEBITELŮ"]

Chci uvést ještě několik málo míst z jednoho ricardovského spisu namířeného proti Malthusově teorii. Pokud jde o výpady obsažené v tomto spise, z kapitalistického hlediska, proti Malthusovým neproduktivním spotřebitelům vůbec a proti landlordům zvlášť, ukáži na jiném místě, že platí doslova z hlediska dělníků proti kapitalistům. (Toto zařadit do oddílu „Apologetický výklad vztahu mezi kapitálem a námezdní prací".)[23]

[Jistý Ricardův anonymní stoupenec píše:]

„Pan Malthus a ti, kdo smýšlejí stejně jako on, vycházejí z toho, že ke zvýšenému vynakládání kapitálu nemůže dojít, není-li zajištěna stejná nebo vyšší míra zisku, než byla dřívější, a že pouhé zvýšení kapitálu samo o sobě takovou míru zisku nezaručuje, nýbrž že působí v opačném směru, a proto se snaží najít zdroj existující mimo samu výrobu a nezávislý na ní, jehož progresívní růst by mohl držet krok s progresívním růstem kapitálu a z něhož by se neustále mohly čerpat další doplňky pro požadovanou míru zisku." („*An Inquiry into those Principles respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus* etc.", *Londýn 1821*, str. 33—34.)

Takovým zdrojem jsou podle Malthuse „neproduktivní spotřebitelé". (Cit. dílo, str. 35.)

„Pan Malthus hovoří chvílemi tak, jako kdyby existovaly dva *různé fondy*, kapitál a důchod, nabídka a poptávka, výroba a spotřeba, které musí dbát na to, aby spolu držely krok a navzájem se nepředbíhaly. Jako kdyby *vedle celkového množství vyráběných zboží* bylo k jejich zakoupení třeba ještě nějakého jiného množství, které podle všeho spadlo s nebe... Fond spotřeby, který [Malthus] požaduje, je možné získat jen na úkor výroby." (Cit. dílo, str. 49—50.)

„Jeho" (Malthusovy) „úvahy v nás vzbuzují ustavičné rozpaky, má-li se výroba rozšiřovat nebo brzdit. Když někdo trpí nedostatečnou *poptávkou*, doporučí mu pan Malthus, aby zaplatil jiné osobě, aby mohla odebrat jeho zboží? Asi ne." (Cit. dílo, str. 55.) Ovšemže ano!

„Prodáváš-li své zboží, děláš to proto, abys získal určitou částku peněz; nikdy nemůže mít smysl dát tuto peněžní částku jiné osobě zdarma, aby ti ji mohla vrátit tím, že za ni koupí tvé zboží. Právě tak dobře bys mohl své zboží spálit a byl bys na tom stejně." (Cit. dílo, str. 63.)

Pokud jde o Malthuse, má [anonymní autor] pravdu. Avšak z toho, že jde o týž fond — „celkové množství vyráběných zboží" —, fond výroby i fond spotřeby, fond nabídky i fond poptávky, fond kapitálu i fond důchodu, nikterak nevyplývá, že je lhostejné, jak se tento celkový fond rozděluje mezi tyto různé kategorie.

Anonymní autor nechápe, co má Malthus na mysli, když hovoří o tom, že „poptávka" dělníků je pro kapitalisty „neadekvátní".

„Pokud jde o *poptávku* ze strany práce, to znamená buď směnu práce za zboží, nebo... směnu přítomných, hotových výrobků za budoucí nově přidanou hodnotu..., to je skutečná poptávka, jejíž zvýšení je pro výrobce podstatné" atd. (Cit. dílo, str. 57.)

Malthus nemá na mysli *nabídku práce* (což náš muž nazývá *poptávkou ze strany práce*), nýbrž poptávku po zboží, kterou může vytvářet dělník díky mzdě, kterou dostává; peníze, za které jako kupující kupuje na trhu zboží. A o této poptávce poznamenává Malthus správně, že nikdy nemůže být adekvátní kapitalistově nabídce. Jinak by si dělník mohl za svou mzdu koupit celý svůj výrobek.

|| 778 | Týž muž říká:

„Zvýšená poptávka z jejich strany" (dělníků) „znamená ochotu vzít si méně a svým zaměstnavatelům ponechat větší podíl; a říká-li se, že to zmenšením spotřeby zvyšuje přesycení trhu, mohu odpovědět jen to, že přesycení trhu znamená totéž co vysoký zisk." (Cit. dílo, str. 59.)

Má to být vtip, ale ve skutečnosti to obsahuje základní tajemství „přesycení [trhu]".

O Malthusově „*Essay on Rent*"[24] náš muž říká:

„Když pan Malthus uveřejnil svůj *Essay on Rent*, zřejmě tak učinil částečně

s úmyslem čelit heslu: ‚Pryč se statkáři!', které se tehdy ‚psalo rudými písmeny na zdi', vystoupit na obranu této třídy a dokázat, že nejsou totéž co *monopolisté*. Ukázal, že rentu nelze zrušit a že její růst je všeobecně přirozeným průvodním jevem růstu bohatství a obyvatelstva; avšak lidové heslo ‚Pryč se statkáři!' nutně *ne*znamenalo, že by *něco takového* jako renta nemělo existovat, ale spíše, že by se měla rovnoměrně rozdělovat mezi obyvatelstvo podle takzvaného ‚Spencova plánu'[35]. Ale když se" [pan Malthus] „snaží obhajovat statkáře proti nenávistnému pojmenování monopolisté a proti Smithově poznámce, že ‚rádi sklízejí, kde neseli', vypadá to tak, jako by bojoval kvůli *pojmenování*... Ve všech těchto argumentech je příliš cítit *advokát*." (Cit. dílo, str. 108—109.)

[14. REAKČNÍ ÚLOHA MALTHUSOVÝCH SPISŮ A JEJICH PLAGIÁTORSKÝ CHARAKTER. MALTHUSOVA APOLOGETIKA EXISTENCE „VYŠŠÍCH" A „NIŽŠÍCH" TŘÍD]

Malthusova kniha „*On Population*" byla pamfletem proti francouzské revoluci a proti soudobým reformátorským idejím v Anglii (Godwin atd.). Byla to apologie bídy pracujících tříd. *Teorie* plagiátem Townsenda atd.

Jeho „*Essay on Rent*" byl pamfletem na obranu landlordů proti průmyslovému kapitálu. *Teorie* [převzata] od Andersona.

Jeho „*Principles of Political Economy*" byly pamfletem napsaným v zájmu kapitalistů proti dělníkům a v zájmu aristokracie, církve, požíračů daní, patolízalů atd. proti kapitalistům. *Teorie*: A[dam] Smith. Tam, kde jde o vlastní objev, žalostné. Při dalším výkladu teorie je základem Sismondi. | XIV - 778 ||

*

|| VIII - 345 | {Ve svém „*Essai sur la Population* etc." (páté vyd., překlad P. Prévosta, Ženeva 1836, třetí vyd., sv. IV, str. 104—105) poznamenává *Malthus* se svou obvyklou „hlubokou filosofií" proti jakémusi plánu darovat anglickým chalupníkům krávy toto:

„Ukázalo se prý, že *chalupníci*, kteří mají krávy, jsou mnohem pracovitější a vedou mnohem spořádanější život než ti, kteří krávy nemají... Většina chalupníků, kteří dnes mají krávy, si je koupila z výtěžku své práce. Proto je správnější říci, že to byla práce, která jim opatřila krávy, než říkat, že to byly krávy, které jim dodaly chuť k práci."

A tak je správné, že parvenuům mezi buržoy dala kráva jejich pracovitost (spolu s vykořisťováním cizí práce), kdežto jejich synům dávají krávy chuť k lenošení. Kdyby se jejich kravám odebrala nikoli schopnost dávat mléko, ale ovládat neplacenou cizí práci, bylo by to velmi prospěšné pro jejich chuť k práci.

Týž „hluboký filosof" poznamenává:

„*Je jasné, že všichni lidé nemohou patřit do středních tříd.* Vyšší a nižší třídy jsou nevyhnutelné" (ovšemže bez krajností by nebyl střed) „a přitom velmi užitečné. Kdyby nikdo ve společnosti nesměl doufat ve vzestup a nikdo se nemusel bát pádu a kdyby práce nepřinášela odměnu a lenivost trest, neviděli bychom nikde onu přičinlivost, onu horlivost, s níž každý pracuje, aby zlepšil své postavení, a která je hlavním nástrojem || 346 | všeobecného blahobytu." (Cit. dílo, str. 112.)

Ti nižší musí být proto, aby se vyšší báli pádu, kdežto vyšší musí existovat proto, aby nižší mohli doufat ve svůj vzestup. Aby byla lenivost potrestána, musí být dělník chudý a rentiér nebo pozemkový vlastník, kterého Malthus tak miluje, bohatý. Co však rozumí Malthus odměnou práce? Jak uvidíme později*, má na mysli to, že dělník musí vykonávat část své práce bez ekvivalentu. Krásný podnět, jen kdyby jím byla „odměna", a ne hlad. To všechno by nanejvýš vedlo k tomu, že dělník může doufat, že jednou i on bude moci vykořisťovat dělníky.

„Čím víc se rozšiřuje monopol," říká Rousseau, „tím těžší jsou okovy pro vykořisťované."

Ale „hluboký myslitel" Malthus smýšlí jinak. Jeho největší nadějí, kterou on sám označuje jako víceméně utopickou, je, že početnost střední třídy bude vzrůstat a proletariát (pracující) bude vždycky tvořit poměrně menší část z celkového počtu obyvatelstva (i když absolutně roste). To je fakticky *směr vývoje* buržoazní společnosti.

„Smíme doufat," říká Malthus, „že jednou v budoucnosti budou ty metody, kterými se šetří práce a které už nyní zaznamenaly tak značný pokrok, nakonec uspokojovat všechny potřeby i té nejbohatší společnosti při menším vynaložení lidské práce, než je k dosažení tohoto cíle třeba dnes; a *kdyby jednotlivý dělník ani*

* Viz tento svazek, str. 28, 32, 36—39. *(Pozn. red.)*

potom nebyl zbaven části těžkého břemene, které ho dnes tíží" (dělník se má dřít stejně jako dřív a relativně stále víc na jiné a stále méně pro sebe), „přece jen by se zmenšil *počet těch*, jimž společnost tak těžkou dřinu ukládá." (Cit. dílo, str. 113.)} | VIII - 346 ||

[15. VÝKLAD MALTHUSOVÝCH ZÁSAD V ANONYMNÍM SPISE „OUTLINES OF POLITICAL ECONOMY"]

|| XIV - 778 | Spis, v němž jsou rozvedeny Malthusovy zásady, se nazývá „*Outlines of Political Economy*, being a plain and short View of the Laws relating to the Production, Distribution, and Consumption of Wealth etc.", *Londýn 1832*.

Autor tohoto spisu* nám nejdříve uvádí praktický důvod, proč jsou malthusovci proti určování hodnoty pracovní dobou.

„Učení, že práce je jediným zdrojem bohatství, je zřejmě stejně nebezpečné jako nesprávné, protože na neštěstí podporuje ty, kdo tvrdí, že každé vlastnictví náleží pracujícím třídám a že podíl, který dostávají jiní, byl pracujícím třídám uloupen nebo ukraden." (Cit. dílo, str. 22, pozn.)

V další větě vystupuje jasněji než u Malthuse, že autor zaměňuje *hodnotu* zboží se *zhodnocením* zboží nebo peněz jako kapitálu. V tomto smyslu je tu správně vyjádřen vznik nadhodnoty:

„*Hodnota kapitálu*, množství práce, které kapitál stojí nebo které může ovládat, je vždycky větší než to množství práce, které na něj bylo vynaloženo, a rozdíl tvoří zisk neboli odměnu majitele kapitálu." (Cit. dílo, str. 32.)

Správné je i další vysvětlení převzaté z Malthuse, proč se má zisk počítat mezi *výrobní náklady* kapitalistické výroby:

„Zisk z vynaloženého kapitálu" ⟨„kdyby se tohoto zisku nedosahovalo, chyběla by dostačující pohnutka k vyrábění zboží"⟩ „je podstatnou podmínkou nabídky a jako takový tvoří jednu ze složek *výrobních nákladů*." (Cit. dílo, str. 33.)

Další výrok obsahuje jednak správnou myšlenku, že zisk z kapitálu vzniká přímo z jeho směny za práci, na druhé straně je tu však malthusovské učení o zisku, který prý vzniká při *prodeji*:

* — John Cazenove. *(Pozn. red.)*

„Zisk, který někdo pobírá, nezávisí na tom, že ovládá *výrobek* práce jiných, nýbrž že ovládá *samu práci*." (Zde se správně rozlišuje mezi směnou zboží za zboží a jeho směnou jako kapitálu za práci.) „Může-li" || 779 | (při poklesu *hodnoty peněz*) „prodat své zboží za vyšší cenu, *zatímco mzdy jeho dělníků zůstávají nezměněny*, je pro něj zvýšení ceny zřejmě výhodné, ať už ceny jiných zboží stoupají, nebo ne. K tomu, aby onu práci uvedl do pohybu, stačí menší část toho, co vyrábí, takže větší část zůstává jemu." (Cit. dílo, str. 49—50.)

Stejně je tomu tehdy, když například v důsledku zavedení nových strojů, chemických procesů atd. kapitalista vyrábí zboží pod jeho starou hodnotou a prodává je buď za starou hodnotu, nebo alespoň nad individuální hodnotu, na kterou nyní pokleslo. V tomto případě sice dělník přímo nepracuje kratší dobu pro sebe a delší pro kapitalistu. Ale při reprodukci „k tomu, aby uvedl do pohybu tuto práci, stačí menší část toho, co vyrábí". Dělník tedy fakticky směňuje za svou vlastní realizovanou práci větší část své bezprostřední práce než dříve. Dostává například stejně jako dříve 10 liber št. Ale těchto 10 liber št. — ačkoli představují vůči společnosti totéž množství práce — nejsou už produktem *stejně dlouhé pracovní doby* jako dříve, nýbrž asi o hodinu kratší. Dělník tedy fakticky pracuje pro kapitalistu delší dobu a pro sebe kratší. Bylo by to totéž, jako kdyby dostával už jen 8 liber št., které by však v důsledku zvýšení produktivity jeho práce představovalo stejné množství užitných hodnot [jako dříve 10 liber št.].

V souvislosti s výše uvedenými úvahami [Jamese] Milla o totožnosti poptávky a nabídky[26] [anonymní autor] poznamenává:

„Nabídka každého člověka závisí na *množství*, které přináší na trh; jeho poptávka po jiných věcech závisí na *hodnotě* jeho nabídky. Nabídka je určitá; závisí na sobě samé. Poptávka je neurčitá, závisí na jiných. Nabídka může zůstávat stejná, kdežto poptávka se mění. 100 kvarterů obilí, které nějaký člověk přináší na trh, mohou stát jednou 30 a podruhé 60 šilinků za kvarter. *Množství čili nabídka* je v obou případech stejná, ale poptávka onoho člověka čili jeho schopnost kupovat jiné věci je v druhém případě dvakrát větší než v případě prvním." (Cit. dílo, str. 111—112.)

O poměru mezi prací a stroji [anonymní autor] poznamenává:

„Zvýší-li se dík účelnější dělbě práce množství zboží, není k tomu, aby se udržela všechna dříve vynakládaná práce, potřebná větší poptávka."

(Jak to? Je-li dělba práce účelnější, bude se se stejnou prací vyrábět více zboží; proto vzroste nabídka, a nebude snad k jejímu odčerpání nutné zvětšení poptávky? Cožpak A[dam] Smith správně neříká, že dělba práce závisí na rozšíření trhu? Ve skutečnosti je rozdíl [mezi jeho účelnější dělbou práce a stroji], pokud jde o [zvětšenou] poptávku zvenčí, stejný; ve větší míře [je poptávka nutná] jen při zavedení strojů. Avšak „účelnější dělba práce" může vyžadovat stejný nebo dokonce větší počet dělníků než dříve, kdežto zavedení strojů musí za všech okolností snížit podíl kapitálu vynakládaného na bezprostřední práci),

„kdežto zavedou-li se stroje, *ztratí část práce jistě své uplatnění*, pokud se nezvýší poptávka nebo pokud neklesne mzda či zisk.

Dejme tomu, že existuje zboží, jehož hodnota je 1200 liber št., z čehož 1000 liber št. činí mzda pro 100 mužů, po 10 librách št. pro každého, a 200 liber št. zisk za předpokladu, že míra zisku je 20 procent. Představme si nyní, že totéž zboží lze vyrobit prací 50 mužů za pomoci stroje, který stál práci dalších 50 mužů a jehož údržba vyžaduje práci 10 mužů. Potom bude výrobce s to snížit cenu tohoto zboží na 800 liber št. a přesto bude za použití svého kapitálu dostávat stejnou odměnu jako dříve.

Mzda 50 mužů po 10 librách št. činí	500 liber št.
[Mzda 10 mužů] po 10 librách št. na údržbu stroje	100 liber št.
Zisk 20 procent:	
z oběžného kapitálu 500 liber št. }	200 liber št.
z fixního kapitálu 500 liber št. }	
Celkem	800 liber št."

⟨(Oněch „10 mužů na údržbu stroje" tu představuje roční opotřebení. Jinak by to bylo nesprávné, protože by se potom údržbářská práce připočítávala k původním výrobním nákladům stroje.) Výrobce musel dříve vynakládat ročně 1000 liber št., ale hodnota výrobku činila i tehdy 1200 liber št. Nyní vynaložil jednou provždy 500 liber št. na stroj; těchto 500 liber št. nemusí tedy už v žádné jiné formě vynakládat. Co však musí každoročně vynaložit, je 100 liber št. na údržbu a 500 na mzdu (protože v tomto případě není žádná surovina). Musí každoročně zálohovat jen 600, ale ze svého celkového kapitálu dosahuje stejně jako dříve zisku 200. Masa zisku a jeho míra zůstaly stejné. Ale jeho roční výrobek činí už jen 800 liber št.⟩

„Ten, kdo dříve musel za zboží zaplatit 1200 liber št., může nyní ušetřit 400 liber št., které může vynaložit buď na něco jiného, nebo na nákup většího množství téhož zboží. Vynaloží-li se na || 780 | *výrobek* bezprostřední práce, poskytnou zaměstnání už jen pro 33,4 muže, kdežto počet dělníků, kteří zavedením stroje přišli o zaměstnání, bude činit 40, neboť

mzdy pro 33,4 muže po 10 librách št. činí	334 liber št.
zisk 20 %	66 liber št.
Celkem	400 liber št.“

〈Jinými slovy to znamená: Vydá-li se těchto 400 liber št. na zboží, která jsou výrobkem bezprostřední práce, a činí-li mzda na jednoho muže 10 liber št., musí být zboží, které stojí 400 liber št., výrobkem méně než 40 mužů. Kdyby byla výrobkem 40 mužů, obsahovala by jedině *zaplacenou práci*. Hodnota práce (čili množství práce zpředmětněné ve mzdách) by se rovnala hodnotě výrobku (množství práce zpředmětněné ve zboží). Ale zboží za 400 liber št. obsahuje *nezaplacenou* práci, která právě tvoří zisk. Musí být tedy výrobkem méně než 40 mužů. Rovná-li se zisk 20 procentům, může zaplacená práce tvořit jen $^5/_6$ výrobku; tedy asi 334 liber št., což se rovná 33,4 muže po 10 librách št. na každého jednotlivce. Šestina, asi 66 liber št., představuje nezaplacenou práci. Zcela stejným způsobem Ricardo dokázal, že stroje dokonce i tehdy, když je jejich peněžní cena stejně vysoká jako cena bezprostřední práce, kterou nahrazují, mohou být jen výrobkem stejně velkého množství práce.[27]〉

„Kdyby se“ (totiž těchto 400 liber št.) „vydaly na nákup většího množství téhož zboží nebo nějakého jiného zboží, k jehož výrobě se použilo stejného druhu a stejného množství fixního kapitálu, zaměstnaly by jen 30 mužů, neboť

mzda 25 mužů po 10 librách št. činí	250 liber št.
mzda 5 mužů na údržbu strojů	50 liber št.
zisk z 250 liber št. oběžného a 250 liber št. fixního kapitálu	100 liber št.
Celkem	400 liber št.“

〈Jde o to, že tam, kde jsou zavedeny stroje, je při výrobě zboží v hodnotě 800 liber št. třeba vynaložit na stroje 500 liber št.; při výrobě [v hodnotě] 400 tedy jen 250; dále je ke strojům v hodnotě 500 liber št. třeba 50 dělníků; ke strojům v hodnotě 250 liber št.

tedy 25 mužů (což se rovná 250 librám št.); dále je na údržbu (reprodukci strojů) v hodnotě 500 liber št. třeba 10 mužů, tedy u [strojů v hodnotě] 250 liber št. 5 mužů (50 liber št.). Tak [dostaneme] 250 [liber št.] fixního kapitálu a 250 liber št. oběžného kapitálu, [tj. celkem] 500 [liber št.], z čehož se zisk 20 % rovná 100 liber št. Výrobek se tedy skládá z mezd za 300 [liber št.] a zisku 100 liber št., celkem 400 liber št. Přitom bylo použito 30 mužů. Ve všech těchto případech se předpokládá, buď že kapitalista (vyrábějící) čerpá kapitál z úspor (400 liber št.), které si spotřebitelé uložili u bankéře, nebo že sám má ještě další kapitál kromě těchto 400 liber št., uspořených z důchodu spotřebitelů. Neboť s kapitálem 400 nemůže vynakládat 250 na stroje a 300 na mzdy.〉

„Když se celková částka 1200 liber št. vynakládala na výrobek bezprostřední práce, skládal se tento výrobek z 1000 liber št. mezd a 200 liber št. zisku" (100 dělníků, mzda se rovná 1000). „Když se vynakládala zčásti prvním způsobem a zčásti druhým..., skládal se z 934 liber št. mezd a 266 liber št. zisku" (totiž 60 dělníků ve strojové výrobě a 33,4 ve výrobě bez strojů, tedy 93,4 dělníka, což se rovná 934 librám št.) „a konečně v třetím předpokládaném případě, když se tato celková částka vynakládala na společný výrobek stroje a práce, skládal se z 900 liber št. mezd" (totiž 90 dělníků) „a z 300 liber št. zisku." (Cit. dílo, str. 116—117.)

|| 781 | „Kapitalista nemůže po zavedení stroje zaměstnávat tolik dělníků jako dříve, jestliže neakumuluje další kapitál. Ale důchod, který spotřebitelé tohoto zboží uspoří po snížení jeho ceny, zvýší jejich spotřebu tohoto nebo nějakého jiného zboží a tak vytvoří poptávku po *části* práce vyřazené strojem, i když ne po *celé*." (Cit. dílo, str. 119 [pozn.].)

„Pan McCulloch se domnívá, že zavedení strojů v jednom výrobním odvětví *nutně vytváří stejnou nebo větší poptávku po uvolněných dělnících v některém jiném výrobním odvětví*. Aby to dokázal, předpokládá, že ročně odpisované částky potřebné k nahrazení hodnoty stroje, až bude zcela opotřebován, vytvářejí každoročně rostoucí poptávku po práci. Protože se však tyto roční částky, když se koncem příslušného období sečtou, mohou rovnat jen původním nákladům na stroj včetně úroku za dobu, po kterou byl stroj v činnosti, lze těžko pochopit, jak to může vyvolat větší poptávku po práci, než by byla poptávka za předpokladu, že by se stroje nepoužívalo." (Cit. dílo, str. 119—120 [pozn.].)

Amortizační fond může ovšem zase sám sloužit k akumulaci v tom mezidobí, kdy se opotřebení stroje počítá, ale kdy se stroj ve skutečnosti nenahrazuje. Ale poptávka po práci, která se takto

vytváří, je v každém případě mnohem menší, než kdyby se na mzdu zálohoval celý kapitál (vložený do stroje), a nejen jeho roční opotřebení. MacHonza je jako vždycky hloupý. Toto místo je pozoruhodné tím, že se tu vyslovuje myšlenka, že amortizační fond sám je fondem akumulace.

ROZKLAD RICARDOVSKÉ ŠKOLY

1. R[OBERT] TORRENS

[a) SMITH A RICARDO O VZTAHU PRŮMĚRNÉ MÍRY ZISKU A ZÁKONA HODNOTY]

|| *782* | *R[obert] Torrens*, „*An Essay on the Production of Wealth etc.*“, *Londýn 1821.*

Zkoumání konkurence — vnějších jevů výroby — ukazuje, že stejně velké kapitály přinášejí v průměru stejný zisk, čili že při dané průměrné míře zisku (průměrná míra zisku ani nic jiného neznamená) závisí masa zisku na velikosti zálohovaného kapitálu.

A[dam] Smith zaznamenal tento fakt. Ale nad tím, jak souvisí s teorií hodnoty, kterou sám vymezil, si dále hlavu nelámal, a to tím méně, že kromě své takzvané esoterické teorie vymezil ještě různé teorie jiné, takže si podle libosti mohl vzpomenout jednou na tu, jednou na onu. To ho podnítilo jedině k polemice s názorem redukujícím zisk na mzdu za vrchní dozor; proti tomuto názoru namítá, že bez ohledu na všechny ostatní okolnosti neroste práce vrchního dozoru ve stejné míře jako rozsah výroby, a kromě toho může hodnota zálohovaného kapitálu růst (například zdražením surovin), aniž by rostl rozsah výroby.[28] Nějaký imanentní zákon, jímž by se určoval *průměrný zisk* a jeho velikost sama, Smith nemá. Říká jen, že konkurence toto *x* zmenšuje.

Ricardo všude ztotožňuje (až na několik málo a jen náhodných poznámek) zisk přímo s nadhodnotou. Zboží se u něho prodávají se *ziskem* ne proto, že se prodávají *nad* svou hodnotou, nýbrž proto, že se prodávají *za svou hodnotu*. Když však zkoumá *hodnotu* (v 1. kap. „Principles“), je přesto prvním, kdo se vůbec zamýšlí nad vztahem *určení hodnoty* zboží a jevem, že stejně velké kapitály přinášejí stejné zisky. To se může dít jen potud, pokud se zboží vyráběná těmito kapitály sice *neprodávají za stejné ceny* (lze však říci,

že produkty stejně velkých kapitálů mají stejnou cenu, když se do výrobku započítá hodnota nespotřebované části fixního kapitálu), ale přesto přinášejí *stejnou nadhodnotu*, stejný přebytek ceny nad cenou záloh. Ale Ricardo jako první upozornil na to, že stejně velké kapitály vůbec nemají stejné organické složení. Rozdíl v tomto složení pojal tak, jak ho našel u A[dama] Smitha — oběžný a fixní kapitál —, tedy jen jako rozdíly, které vyplývají z procesu oběhu.

Ricardo nikde nemluví přímo o tom, že odporuje prima facie* zákonu hodnoty, vyrábějí-li kapitály nestejného organického složení, uvádějící do pohybu nestejná množství bezprostřední práce, zboží stejné hodnoty a přinášejí-li stejnou nadhodnotu (kterou ztotožňuje se ziskem). Ke zkoumání hodnoty přistupuje naopak tak, že kapitál a všeobecnou míru zisku předpokládá. Ztotožňuje od samého začátku *ceny nákladů* a *hodnoty* a nevidí, že tento předpoklad od počátku prima facie odporuje zákonu hodnoty. Teprve na základě tohoto předpokladu, který obsahuje hlavní rozpor a vlastní obtíž, dospívá Ricardo ke zvláštnímu případu — ke *změnám mzdy*, k jejímu vzestupu nebo poklesu. Aby se míra zisku nezměnila, musí vzestup nebo pokles mzdy, jemuž odpovídá pokles nebo vzestup zisku, působit nestejně na kapitály různého organického složení. Stoupá-li mzda, klesá tedy zisk, klesají tak ceny těch zboží, která se vyrábějí s větším podílem fixního kapitálu. V opačném případě je tomu naopak. Proto se *směnné hodnoty* zboží v tomto případě neurčují pracovní dobou nutnou k výrobě každého z těchto zboží. Jinými slovy: Toto určení stejné míry zisku pro kapitály různého organického složení *odporuje* zákonu hodnoty (nicméně Ricardo k tomu dospívá jen v jednotlivém případě a jen touto oklikou), čili, jak říká Ricardo, tvoří z něho *výjimku*, na což Malthus správně poznamenává, že s rozvojem || 783 | průmyslu se pravidlo stává výjimkou a výjimka pravidlem.** Rozpor sám není u Ricarda vyjádřen jasně, zejména ne v této formě: Ačkoli jedno zboží obsahuje víc nezaplacené práce než druhé — neboť množství nezaplacené práce závisí na množství zaplacené práce, a tudíž na množství bezpro-

* — na první pohled. *(Pozn. red.)*

** Viz tento svazek, str. 26. *(Pozn. red.)*

střední práce použité při stejné míře vykořisťování dělníků — přesto přinášejí obě zboží stejné hodnoty nebo stejný přebytek nezaplacené práce nad prací zaplacenou. Tento rozpor vystupuje u něj naopak jen ojediněle: V určitých případech má *mzda* — její změna — vliv na ceny nákladů (Ricardo říká na směnné hodnoty) zboží.

Právě tak nejsou rovnosti zisků ovlivňovány rozdílnými dobami obratu kapitálu — zda [kapitál] setrvává déle v procesu výroby (i když nemusí setrvávat v pracovním procesu)[29] nebo v procesu oběhu, zda potřebuje ke svému obratu ne víc práce, nýbrž víc času; to je opět v rozporu se zákonem hodnoty a podle Ricarda je to opět *výjimka*.

Ricardo tedy zobrazil celou věc velmi jednostranně. Kdyby jí byl dal obecný výraz, měl by i obecné řešení.

Patří mu však velká zásluha: Ricardo tuší rozdíl mezi hodnotami a cenami nákladů a pro jednotlivé případy formuluje, i když jen jako *výjimky* ze zákona, rozpor, který záleží v tom, že kapitály nestejného organického složení (tedy v poslední instanci vždy kapitály, které využívají nestejné množství živé práce) přinášejí stejnou nadhodnotu (míru zisku) a — nepřihlíží-li se k tomu, že část fixního kapitálu vchází do pracovního procesu, aniž vchází do procesu zhodnocovacího — stejné hodnoty, zboží o stejné hodnotě (přesněji *cenách nákladů*, ale to Ricardo zaměňuje).

[b) TORRENSŮV ZMATEK V URČOVÁNÍ HODNOTY PRACÍ A V ZDROJI ZISKU. ČÁSTEČNÝ NÁVRAT K ADAMU SMITHOVI A KE KONCEPCI „ZISKU ZE ZCIZENÍ"]

Toho využívá, jak jsme viděli*, *Malthus* k tomu, aby popřel Ricardův zákon hodnoty.

Torrens vychází hned na začátku své práce z tohoto Ricardova objevu; jenomže vůbec ne proto, aby problém vyřešil, nýbrž aby tento „jev" formuloval jako zákon jevu.

„Dejme tomu, že se používají kapitály různého stupně trvanlivosti. Řekněme, že továrník vyrábějící sukno i továrník vyrábějící hedvábí používají kapitálu

* Viz tento svazek, str. 24—26. *(Pozn. red.)*

2000 liber št., z čehož první vynakládá 1500 liber št. na stroje s dlouhou dobou použitelnosti a 500 liber št. na mzdy a materiál, kdežto druhý vynakládá na stroje s dlouhou dobou použitelnosti jen 500 liber št. a na mzdy a materiál 1500 liber št. ... Dejme tomu, že se každoročně spotřebuje jedna desetina tohoto fixního kapitálu a že míra zisku činí 10 %; aby potom továrníkovi vyrábějícímu sukno přinesl jeho kapitál 2000 liber št. tento zisk, musí stržit 2200 liber št., a protože se hodnota jeho fixního kapitálu během výrobního procesu zmenšila z 1500 na 1350 liber št., musí se vyrobené zboží prodat za 850 liber št. A stejně, protože se fixní kapitál továrníka vyrábějícího hedvábí během výrobního procesu zmenšil o jednu desetinu, tedy z 500 na 450, musí být vyrobené hedvábí prodáno za 1750 liber št., aby mu přineslo *obvyklou míru zisku* z jeho celkového kapitálu 2000 liber št. ... Použije-li se stejně velkých kapitálů, ale s různými stupni trvanlivosti, budou se vyrobené předměty *spolu se zbytkem kapitálu v jednom výrobním odvětví* svou směnnou hodnotou rovnat vyrobeným předmětům a zbytku kapitálu v *jiném výrobním odvětví.*" ([Torrens, „An Essay on the Production of Wealth", Londýn 1821] str. 28—29.)

Zde je jen vysloven, registrován jev, který přináší konkurence. Právě tak se předpokládá „*obvyklá míra zisku*", ale neukazuje se, odkud se bere a dokonce není ani zdání, že by se to muselo ukázat.

„*Stejné kapitály*, nebo jinými slovy, *stejná množství nahromaděné práce, uvádějí často do pohybu různá množství bezprostřední práce*; to ale nemění nic na věci" (str. 29—30),

totiž na tom, že hodnota výrobku plus zbytek nespotřebovaného kapitálu přinášejí stejné hodnoty nebo, což je totéž, stejné zisky.

Zásluha této teze nezáleží v tom, že tu Torrens znovu jen registruje jev, aniž ho vysvětluje, nýbrž v tom, že rozdíl mezi kapitály určuje tak, že stejné kapitály uvádějí do pohybu nestejná množství živé práce, třebaže pak zase celou věc znehodnocuje tím, že to vydává za „zvláštní" případ. Jestliže se hodnota rovná práci vynaložené, realizované ve zboží, pak je jasné, že se — prodávají-li se tato zboží za svou hodnotu — nadhodnota, která je v něm obsažena, může rovnat jen nezaplacené práci v něm obsažené čili nadpráci. Ale tato nadpráce nemůže být — při stejné míře vykořisťování dělníka — stejná pro kapitály, které uvádějí do pohybu různá množství bezprostřední práce, ať už je tento rozdíl způsoben bezprostředním výrobním procesem, či dobou oběhu. Torrensova zásluha

záleží tudíž v tom, že věc takto vyjádřil. Co z toho vyvozuje? To, že tu || 784 | v kapitalistické výrobě dochází k obratu v zákonu hodnoty. To znamená, že zákon hodnoty, vyabstrahovaný z kapitalistické výroby, odporuje jejím jevům. A co staví Torrens na jeho místo? Absolutně nic víc než surové, bezduché slovní vyjádření jevu, který je třeba vysvětlit.

„V raném období společnosti"

(tedy právě tehdy, kdy se sotva vůbec vyvinula směnná hodnota — výrobek jako zboží — a kdy se tudíž ještě nevyvinul ani zákon hodnoty)

„určuje relativní hodnotu zboží *celkové množství nahromaděné a bezprostřední práce vynaložené ve výrobě.* Jakmile se však začal *hromadit kapitál* a odlišila se *třída kapitalistů* a *třída dělníků*, jakmile ten, kdo vystupuje v některém výrobním odvětví jako podnikatel, nevykonává sám svou vlastní práci, ale zálohuje za tímto účelem životní prostředky a materiál jiným, určuje směnnou sílu zboží *suma kapitálu* čili *množství nahromaděné práce* vynaložené ve výrobě." (Cit. dílo, str. 33—34.) „Jsou-li dva kapitály stejné, jsou stejné i hodnoty jejich výrobků, *ať jakkoli měníme množství bezprostřední práce uváděné jimi do pohybu* nebo *potřebné na jejich výrobu.* Nejsou-li stejně velká, budou hodnoty jejich výrobků nestejné, a to i kdyby celková masa práce na ně vynaložené byla úplně stejná." [Str. 39.] „Po tomto *oddělení kapitalistů a dělníků* určuje tedy směnnou hodnotu *souhrn kapitálů*, množství nahromaděné práce, a nikoli souhrn nahromaděné a bezprostřední práce vynaložené ve výrobě, *jako tomu bylo před tímto oddělením.*" (Cit. dílo, str. 39—40.)

Zde se opět nekonstatuje nic jiného než jev, že stejně velké kapitály přinášejí stejně velké zisky, neboli že cena nákladů zboží se rovná ceně zálohovaného kapitálu plus průměrnému zisku; současně se poukazuje na to, že tento *jev* je prima facie neslučitelný s určením hodnoty zboží pracovní dobou, která je v něm obsažena, protože „stejné kapitály uvádějí do pohybu rozdílná množství bezprostřední práce". [Torrensova] připomínka, že tento jev kapitalistické výroby se ukazuje až když existuje kapitál — až když dochází ke vzniku třídy kapitalistů a třídy dělníků a objektivní podmínky práce se osamostatňují jako kapitál —, je tautologií.

Jak ale toto oddělení činitelů potřebných k výrobě zboží —

jakožto kapitalistů a dělníků, kapitálu a námezdní práce — převrací zákon hodnoty zboží, na to se jen „usuzuje" z nepochopeného jevu.

Ricardo se pokoušel dokázat, že oddělení kapitálu a námezdní práce na určení hodnoty zboží — až na určité výjimky — nic nemění. Opíraje se o Ricardovy výjimky, Torrens zákon popírá. Torrens se vrací k A[damu] Smithovi (proti němuž jsou Ricardovy důkazy namířeny), a k jeho stanovisku, že sice „v raném období", kdy se lidé ještě stýkali jen jako majitelé zboží a směňovatelé zboží, určuje hodnotu zboží pracovní doba v něm obsažená, ale že tomu tak není, jakmile se vytvoří kapitál a pozemkové vlastnictví. To znamená (jak jsem už poznamenal v prvním dílu[30]), že zákon, který platí pro zboží jako zboží, neplatí pro ně, jakmile se zboží zkoumá jako kapitál nebo jako produkty kapitálu, jakmile se vůbec pokročí od zboží ke kapitálu. Na druhé straně nabývá výrobek všestranně podoby zboží — jednak proto, že se celý výrobek musí přeměnit ve směnnou hodnotu, jednak proto, že součásti jeho výroby samy do něj vcházejí jako zboží —, stává se všestranně zbožím teprve s vývojem kapitalistické výroby a na jejím základě. Zákon zboží má tu tedy existovat v takové výrobě, která nevyrábí zboží (nebo jen částečně), a nemá existovat na základě takové výroby, pro níž je základnou jsoucno* výrobku jako zboží. Zákon sám, stejně jako zboží jakožto všeobecná forma výrobku, je vyabstrahován z kapitalistické výroby a právě pro ni nemá platit.

Tento vliv oddělení „kapitálu a práce" na určení hodnoty je ostatně — nehledě k tautologii, že kapitál nemůže určovat ceny pokud neexistuje — opět naprosto zploštěným vyjádřením jedné skutečnosti ukazující se na povrchu kapitalistické výroby. Pokud kdo pracuje sám se svými nástroji a sám prodává výrobek, který

* — německy „Dasein". Pro překlad hegelovského filosofického termínu „Dasein" („určené bytí") byl v českých překladech Marxových spisů zvolen výraz „jsoucno" na rozdíl od „bytí" („Sein"). „Bytí" bez určení je neurčité. „Jsoucno" je už určeno omezením bytí, stává se konkrétnějším. V Marxových raných pracích má výraz „Dasein" týž význam jako u Hegela: určené bytí, v pozdějších pracích se však tomuto určení vzdaluje a je ho užíváno ve smyslu „existence". U Hegela ovšem patří „existence" až do oblasti „podstaty", do její součásti „jevu". *(Pozn. red.)*

vyrobil ⟨ve skutečnosti však nutnost prodávat výrobek || 785 | nejde ve společenském měřítku ruku v ruce s výrobou uskutečňovanou s vlastními podmínkami práce⟩, náleží do *jeho* nákladů jak náklady na nástroj, tak na *práci*, kterou sám vykonává. *Kapitalistův náklad se skládá ze zálohovaného kapitálu*, z hodnotové částky, kterou vynakládá na výrobu, *a nikoli z práce, kterou nevykonává* a která *ho* stojí jen to, co za ni zaplatil. To je velmi důležitý důvod, aby si kapitalisté vypočítávali a rozdělovali mezi sebou nadhodnotu (celé společnosti) ne podle množství bezprostřední práce, kterou daný kapitál uvádí do pohybu, nýbrž podle velikosti jimi zálohovaných kapitálů. Tím se však vůbec nevysvětluje, kde tato nadhodnota, která se má takto rozdělovat a která se takto i rozděluje, vzniká.

Torrens se ještě přidržuje Ricarda do té míry, že určuje hodnotu zboží množstvím práce, ale tvrdí, že jen „*množství nahromaděné práce*" vynaložené na výrobu zboží určuje hodnotu tohoto zboží. A tu se dostává Torrens do pěkné motanice.

Tak například hodnota vlněné látky je určena *prací nahromaděnou* v tkalcovském stroji, vlně atd. a mzdách, které tvoří součásti její výroby, přičemž nahromaděná práce tu neznamená nic jiného než *realizovanou práci*, zpředmětněnou pracovní dobu. Když je však vlněná látka hotova, výroba ukončena, přeměnila se stejně i bezprostřední práce vynaložená na vlněnou látku v nahromaděnou čili realizovanou práci. Proč tedy má být hodnota tkalcovského stavu a vlny určena realizovanou prací, která je v nich obsažena (a která není nic jiného než bezprostřední prací realizovanou v určitém předmětu, v určitém výsledku, v určité užitečné věci), a hodnota vlněné látky nikoli? Jestliže zase vlněná látka vchází jako součást do výroby, například v barvírně nebo v krejčovství, pak představuje „nahromaděnou práci" a hodnota kabátu je určena hodnotou mezd dělníků, jejich nástrojů a vlněné látky, jejíž hodnota sama je opět určena „prací v ní nahromaděnou". Jestliže zkoumám zboží jako *kapitál*, tzn. v tomto případě zároveň jako podmínku výroby, pak se jeho hodnota redukuje na bezprostřední práci, která se nazývá „nahromaděnou prací", neboť existuje ve zpředmětněné formě. Jestliže však naopak totéž zboží zkoumám jako zboží, jako produkt a výsledek procesu, pak jeho hodnotu neurčuje práce, která je v něm

samém nahromaděna, nýbrž práce nahromaděná v jeho výrobních podmínkách.

Skutečně pěkný cercle vicieux*, chceme-li určit hodnotu zboží hodnotou kapitálu, protože hodnota kapitálu se rovná hodnotě všech zboží, z nichž se skládá. Na rozdíl od tohoto mladíka má pravdu *James Mill*, když říká:

„*Kapitál je zboží*, a říkat, že hodnota zboží se určuje hodnotou kapitálu, znamená totéž, jako když říkáme, že hodnota zboží se určuje hodnotou zboží."[31]

Zde je třeba všimnout si ještě jedné věci. Protože hodnotu zboží určuje [podle Torrense] hodnota kapitálu, který toto zboží vyrábí, čili jinými slovy, množství práce, které je v tomto kapitálu nahromaděno a realizováno, jsou jen dvě možnosti:

Zboží [podle Torrense] obsahuje za prvé hodnotu opotřebovaného fixního kapitálu; za druhé hodnotu surovin čili množství práce, které je obsaženo v [opotřebovaném] fixním kapitálu a v surovinách. Za třetí množství práce, které je zpředmětněno v penězích nebo ve zbožích, které fungují jako mzdy.

Zde jsou pak dvě možnosti.

„Nahromaděná" práce obsažená ve fixním kapitálu a v surovinách zůstává po ukončení výrobního procesu táž jako před ním. Pokud však jde o třetí část zálohované „nahromaděné práce", nahrazuje ji dělník svou bezprostřední prací, tzn. že „bezprostřední práce" přidaná k surovinám atd. představuje ve zboží, ve výrobku, právě tolik nahromaděné práce, kolik bylo obsaženo ve mzdách. Nebo jí představuje více. Jestliže jí představuje více, pak zboží obsahuje víc nahromaděné práce než zálohovaný kapitál. Potom pramení zisk právě z přebytku nahromaděné práce obsažené ve zboží nad nahromaděnou prací obsaženou v zálohovaném kapitálu. Potom se *hodnota* || 786 | zboží určuje stejně jako dříve množstvím práce (nahromaděné plus bezprostřední), které je v něm obsaženo (přičemž i bezprostřední práce existuje ve zboží také jako práce nahromaděná, a ne bezprostřední. Bezprostřední prací je ve výrobním procesu a ve výrobku je nahromaděnou).

* — začarovaný kruh. *(Pozn. red.)*

Nebo představuje [tj. v prvním případě] jen to množství [práce], které bylo zachováno na mzdu, je jen ekvivalentem tohoto množství. (Kdyby činila méně, nemuselo by se vysvětlovat, proč kapitalista dosahuje zisku, nýbrž jak je možné, že nemá ztrátu.) Kde v tomto případě vzniká zisk? Z čeho pramení nadhodnota, přebytek hodnoty zboží nad hodnotou jeho výrobních součástí čili nad hodnotou zálohovaného kapitálu? Ne z výrobního procesu samého, tak, že by se [tento přebytek] ve směně čili v procesu oběhu jen realizoval, nýbrž ze směny, z procesu oběhu. Tím se vracíme k Malthusovi a k merkantilistické hrubé představě „zisku ze zcizení". A s tím také důsledně přichází pan Torrens, třebaže je opět nedůsledný v tom, že nevysvětluje tuto *nominální hodnotu* z nějakého nevysvětlitelného fondu spadlého s nebe, totiž z fondu, který by vytvářel nejen ekvivalent zboží, ale i přebytek nad tímto ekvivalentem, že ji nevysvětluje z prostředků kupujícího, který je stále s to platit zboží nad jeho hodnotu, aniž by je sám nad hodnotou prodával, čímž by se výsledek rovnal nule. Torrens není tak důsledný jako Malthus, aby podlehl této fikci, ale naopak tvrdí, že „účinná poptávka" — tedy úhrn hodnot, jímž se výrobek platí — pramení jen z *nabídky* a je tedy rovněž zbožím; přitom je zcela nepochopitelné, jak se obě strany, prodávající a kupující, mohou střídavě navzájem stejnou měrou šidit.

„Účinná poptávka po zboží se neustále určuje a při dané míře zisku stále odpovídá množství součástí kapitálu nebo věcí potřebných k jejich výrobě, které spotřebitelé mohou a chtějí za ně směnou nabídnout." (Cit. dílo, str. 344.)

„*Zvýšení nabídky je jedinou příčinou zvýšení účinné poptávky*" (cit. dílo, str. 348),

proti čemuž Malthus, který cituje tuto Torrensovu větu, právem protestuje. (Viz „*Definitions in Political Economy*", Londýn 1827, str. 59.)*

Že Torrens skutečně dospívá k onomu nesmyslnému závěru, to ukazují tyto teze o výrobních nákladech atd.:

„*Tržní cena*" (u Malthuse kupní cena, purchasing value) „zahrnuje vždy obvyklou míru zisku za danou dobu. *Přirozená cena*, kterou tvoří výrobní ná-

* Viz tento svazek, str. 55. *(Pozn. red.)*

klady, čili, jinými slovy, *kapitál vynaložený* na výrobu čili zhotovení zboží nemůže zahrnovat míru zisku." (Cit. dílo, str. 51.)

„Bylo by to stejné, jako kdyby pachtýř obdržel za 100 kvarterů obilí nazpět 120 kvarterů; pak by 20 kvarterů tvořilo zisk; ale nazývat tento přebytek čili zisk částí jeho výdajů by bylo absurdní... Továrník by rovněž obdržel nazpět určité množství hotových výrobků, které mají vyšší *směnnou hodnotu* než [zálohovaný] materiál atd." (Cit. dílo, str. 51—53.)

„Účinná poptávka je schopnost a sklon *spotřebitelů* dávat za zboží, ať už přímou nebo nepřímou směnou, *o něco větší množství* všech součástí kapitálu, než stojí jejich výroba." (Cit. dílo, str. 349.)

120 kvarterů obilí je nesporně víc než 100 kvarterů. Bylo by však nesprávné — když máme, jako v tomto případě, na zřeteli jen užitnou hodnotu a proces, kterým prochází, tedy vlastně jen vegetativní či fyziologický || 787 | proces — tvrdit ne sice o těchto 20 kvarterech, ale o prvcích, které je vytvářejí, že nevcházejí do *výrobního procesu*. Jinak by z něho nemohly vycházet. Kromě 100 kvarterů obilí — osiva —[32] vcházejí do procesu, který přeměňuje 100 kvarterů obilí ve 120, ještě chemické složky, které dodává hnojivo, soli obsažené v zemi, voda, vzduch, světlo. Přeměna a účast těchto prvků, součástí, podmínek — přírodních nákladů přeměňujících 100 kvarterů ve 120 — probíhá v samém *výrobním procesu*, a prvky těchto 20 kvarterů vcházejí jako fyziologický „náklad" do samého tohoto procesu, jehož výsledkem je přeměna 100 kvarterů ve 120 kvarterů.

Posuzujeme-li tedy věc jen z hlediska užitné hodnoty, není těchto 20 kvarterů pouhým ziskem. Organická část pouze asimilovala neorganické prvky a přeměnila je v organické. Kdyby k osivu nepřistoupily další látky — a ty právě tvoří fyziologický náklad — nebylo by ze 100 kvarterů nikdy 120. I z hlediska pouhé užitné hodnoty, obilí jakožto obilí, lze tedy ve skutečnosti říci, že to, co se jeví jako daný výsledek 20 kvarterů v *organické* formě, jako přebytek sklizeného obilí nad zasetým, vešlo do něho v neorganické formě jako *„náklad"*.

Avšak tento způsob uvažování má sám o sobě s otázkou zisku tak málo společného, jako kdybychom řekli, že dráty vytažené v pracovním procesu na tisíckrát větší délku, než má kov, z něhož byly vytaženy, představují tisícinásobný *zisk* — protože vzrostla na tisíci-

násobek jejich délka. V případě drátu vzrostla délka, v případě obilí počet [kvarterů]. Ale ani přebytek délky, ani přebytek počtu [kvarterů] netvoří *zisk*, který se vztahuje jen na směnnou hodnotu, i když se tato směnná hodnota zračí v nadvýrobku.

Ale pokud jde o směnnou hodnotu, není jistě třeba dále vysvětlovat, že 90 kvarterů obilí může mít takovou hodnotou jako 100 kvarterů (nebo větší), 100 větší než 120 a 120 větší než 500.

Torrens o zisku činí závěry na základě takového příkladu, který *ne*má se ziskem, s přebytkem *hodnoty* výrobku nad *hodnotou* zálohovaného kapitálu, *nic společného*. Ale tento příklad není správný ani fyziologicky — z hlediska užitné hodnoty —, protože oněch 20 kvarterů obilí, které figurují jako nadvýrobek, existují ve skutečnosti tak či onak, i když v jiné formě, v samém výrobním procesu.

Ostatně nakonec se Torrens také vytasí se starou geniální představou, že zisk je ziskem ze zcizení.

[c) TORRENS A POJEM VÝROBNÍCH NÁKLADŮ]

Torrens si získal zásluhy tím, že vůbec rozněcuje spornou otázku, co jsou *výrobní náklady*. Ricardo stále zaměňuje *hodnotu* zboží s *výrobními náklady* (pokud se rovnají ceně nákladů), a proto se podivuje, že *Say* vyvozuje jiné závěry, přestože určuje cenu výrobními náklady.* Malthus tvrdí stejně jako Ricardo, že cenu zboží určují výrobní náklady, a stejně jako Ricardo započítává zisk do výrobních nákladů. Avšak hodnotu určuje Malthus zcela jinak, a to nikoli množstvím práce, které je obsaženo ve zboží, nýbrž množstvím práce, které může zboží ovládat.

Dvojznačnost pojmu *výrobních nákladů* vyplývá ze samé povahy kapitalistické výroby.

Za prvé: *Pro kapitalistu* tvoří samozřejmě *náklady* zboží (které vyrábí) to, co *ho* zboží *stojí*. A jeho nestojí zboží kromě hodnoty *zálohovaného kapitálu* nic — tj. nevynakládá na ně žádnou hodnotu. Když vynakládá 100 liber št. na suroviny, nástroje, mzdy atd., aby vyrobil zboží, pak ho zboží stojí 100 liber št., ani více, ani méně.

* Viz „Teorie o nadhodnotě", část II, str. 499. *(Pozn. red.)*

Kromě práce, která je obsažena v těchto zálohách — kromě *akumulované práce* obsažené v zálohovaném kapitálu a určující hodnotu zálohovaných zboží —, nestojí zboží kapitalistu žádnou jinou práci. To, co ho stojí *bezprostřední práce*, představují mzdy, které za ni platí. Kromě mezd ho bezprostřední práce nestojí nic jiného, a kromě bezprostřední práce nezálohoval vůbec nic jiného, než hodnotu konstantního kapitálu.

|| 788 | V tomto smyslu chápe výrobní náklady Torrens a v tomto smyslu je chápe každý kapitalista, když si vypočítává zisk bez zřetele na jeho míru.

Výrobní náklady se tu rovnají kapitalistovým zálohám, hodnotě zálohovaného kapitálu, množství práce obsaženého v zálohovaném zboží. A *toto* určení výrobních nákladů jakožto zálohovaného kapitálu, výdajů atd., potřebuje každý ekonom — i Ricardo. Malthus to nazývá *výrobní cenou* [producing price] na rozdíl od ceny pro kupujícího. Tomuto určení *záloh* odpovídá přeměna nadhodnoty ve formu *zisku*.

Za druhé: Výrobní náklady v prvním určení představují cenu, kterou kapitalista *platí* za zhotovení zboží během výrobního procesu; představují tedy to, co zboží stojí *kapitalistu*. Ale to, co *stojí* výroba zboží kapitalistu a co *stojí výroba zboží sama*, jsou dvě zcela odlišné věci. Práce (realizovaná i bezprostřední), kterou kapitalista za výrobu zboží *platí*, a práce, jíž je k *výrobě* zboží třeba, jsou zcela rozdílné. Rozdíl mezi nimi tvoří rozdíl mezi zálohovanou a dosaženou hodnotou, mezi kupní cenou zboží pro kapitalistu a jeho prodejní cenou (pokud se totiž zboží prodává za svou hodnotu). Kdyby tento rozdíl neexistoval, nikdy by se peníze nebo zboží nepřeměnily v kapitál. S nadhodnotou by přestal existovat i zdroj zisku. *Výrobní náklady samého zboží* se skládají z hodnoty kapitálu spotřebovaného v jeho výrobním procesu, tj. z množství zpředmětněné práce, která vchází do zboží, plus z *množství bezprostřední práce*, která při tom byla vynaložena. Úhrnná suma „realizované" plus „bezprostřední práce" spotřebované na zboží tvoří *výrobní náklad zboží samého*. Lze ho vyrobit jen výrobní spotřebou tohoto množství realizované a bezprostřední práce. Je to také podmínka pro to, aby vyšla z výrobního procesu jako *výrobek*, jako *zboží* a jako

užitná hodnota. A jakkoli se může měnit zisk nebo mzda, tento imanentní výrobní náklad zboží zůstává stejný, pokud zůstávají stejné technologické podmínky reálného pracovního procesu, nebo, což je totéž, pokud nedojde ke změně v dané úrovni produktivní síly práce. V tomto smyslu se *výrobní náklad zboží* rovná jeho *hodnotě*. Živá práce vynaložená na zboží a živá práce zaplacená kapitalistou jsou rozdílné věci. Proto je od samého počátku rozdílný výrobní náklad zboží z hlediska kapitalisty (jeho záloh) a *výrobní náklad zboží* samého, jeho hodnota. Přebytek jeho hodnoty (tedy toho, co stojí samo zboží) nad hodnotou zálohovaného kapitálu (tedy nad tím, co stojí zboží kapitalistu) *tvoří zisk, který tudíž pramení ne z toho, že se zboží prodává nad svou hodnotou, nýbrž z toho, že se prodává nad hodnotou záloh, které zaplatil kapitalista.*

Toto určení výrobních nákladů — *imanentních výrobních nákladů* zboží, které se rovnají hodnotě zboží, tj. úhrnné sumě pracovní doby (realizované a bezprostřední) potřebné na výrobu zboží — je stále základní podmínkou výroby zboží a nemění se pokud se nemění produktivní síla práce.

Za třetí: Už dříve jsem však dokázal,* že kapitalista v každém zvláštním výrobním odvětví nebo v každé zvláštní výrobě neprodává zboží — tedy i zboží, které je produktem zvláštního výrobního odvětví nebo zvláštní výroby nebo zvláštní výrobní sféry — za hodnotu, která je v něm obsažena, a tudíž že masa kapitalistova zisku není totožná s masou nadhodnoty, nadpráce čili nezaplacené práce, která je realizována ve zboží prodávaném kapitalistou. Kapitalista může naopak — v průměru — realizovat ve zboží jen tolik nadhodnoty, kolik jí připadá [na toto zboží] jako na produkt určité alikvotní části společenského kapitálu. Rovná-li se společenský kapitál 1000 a kapitál v nějaké zvláštní || 789 | výrobě 100 a rovná-li se úhrnná suma nadhodnoty (a tudíž i nadvýrobku, v němž je tato hodnota realizována) 200, tedy 20 %, pak by kapitál 100 v této zvláštní výrobě prodával své zboží za cenu 120, ať je hodnota onoho zboží jakákoli, ať už je to 120, či méně nebo více, a ať tedy nezaplacená

* Viz „Teorie o nadhodnotě", část II, str. 21—25, 63—69 a 167—243. *(Pozn. red.)*

práce obsažená v jeho zboží tvoří pětinu zálohované práce, či ne.

To je *cena nákladů*, a hovoří-li se o *výrobních nákladech* ve vlastním slova smyslu (ekonomickém, kapitalistickém), pak je to hodnota zálohovaného kapitálu plus hodnota průměrného zisku.

Je jasné, že i když se cena nákladů jednotlivého zboží jakkoli odchyluje od jeho hodnoty, je určována *hodnotou* celkového produktu společenského kapitálu. Vyrovnáváním zisků jednotlivých kapitálů mají k sobě tyto kapitály poměr jako alikvotní části celkového společenského kapitálu, a jako takové dosahují tyto alikvotní části dividendy ze společného fondu nadhodnoty (nadvýrobku) čili nadpráce čili nezaplacené práce. To nemění nic na hodnotě zboží; nic to nemění na tom, že zboží nemůže být nikdy vyrobeno, *aniž* je vyrobena *jeho hodnota*, tj. aniž je použita celková suma realizované a bezprostřední práce potřebné na výrobu hodnoty, ať se rovná cena nákladů tohoto zboží jeho hodnotě, nebo ať je větší či menší než hodnota. Toto množství práce, a to nejen zaplacené, ale i nezaplacené, musí být vynaloženo na zboží, a na celkovém vztahu mezi kapitálem a prací nemění nic to, že v mnoha výrobních odvětvích si přivlastňují část nezaplacené práce „spolubratři kapitalisté“[33], a nikoli ten kapitalista, který uvedl v tomto zvláštním výrobním odvětví práci v činnost. Dále je jasné, že cena nákladů se bude stále měnit, stoupat nebo klesat, podle toho, jak se mění hodnota, tj. podle toho, jak se mění množství práce potřebné k výrobě zboží, ať je poměr mezi hodnotou a cenou nákladů na zboží jakýkoli. Dále je jasné: část zisku musí vždy představovat nadhodnotu, nezaplacenou práci, která je realizována v samém zboží, neboť na základě kapitalistické výroby je v každém zboží nahromaděno víc práce, než zaplatil kapitalista, který uvedl tuto práci v činnost. Část zisku se může skládat z práce, která není vynaložena na zboží dodávané určitým výrobním odvětvím nebo vznikající v dané výrobní sféře; ale pak existuje nějaké jiné zboží, které vychází z nějaké jiné výrobní sféry, jehož cena nákladů klesá pod jeho hodnotu, nebo v jehož ceně nákladů je započítáno a zaplaceno menší množství nezaplacené práce, než je v něm obsaženo.

Je proto jasné, že ačkoli se ceny nákladů většiny zboží musí odchylovat od jejich hodnot, a tedy jejich „výrobní náklady“ se musí

odchylovat od celkového množství práce v nich obsažené, přesto tyto výrobní náklady a tyto ceny nákladů nejenže jsou určovány hodnotou zboží, a to v souladu se zákonem hodnoty a nikoli v rozporu s ním, nýbrž dokonce jen na základě hodnoty a jejího zákona může být pochopena sama existence výrobních nákladů a cen nákladů a bez tohoto předpokladu by jejich existence byla absurdním nesmyslem.

Zároveň je patrné, jak ti ekonomové, kteří na jedné straně vidí skutečný jev v konkurenci a na druhé straně nechápou zprostředkovaný vztah mezi zákonem hodnoty a zákonem ceny nákladů, se uchylují k fikci, že hodnotu zboží určuje kapitál a ne práce, nebo spíše, že hodnota vůbec neexistuje.

|| 790 | Zisk vchází do *výrobních nákladů zboží*; právem ho A[dam] Smith zahrnuje jako prvek do „přirozené ceny" zboží, protože na základě kapitalistické výroby není zboží — dlouhodobě, v průměru — přinášeno trvale na trh, jestliže nevynáší cenu nákladů, která se rovná hodnotě zálohovaného kapitálu plus průměrnému zisku. Neboli, jak uvádí Malthus, i když nechápe původ zisku, jeho skutečnou příčinu — protože zisk, tedy cena nákladů, která ho zahrnuje, je podmínkou pro *nabídku* zboží (na základě kapitalistické výroby). Aby se zboží vyrábělo, aby se dostalo na trh, musí přinést prodávajícímu přinejmenším tržní cenu, cenu nákladů, ať je jeho vlastní hodnota větší nebo menší než tato cena nákladů. Kapitalistovi je lhostejné, zda jeho zboží obsahuje více nebo méně nezaplacené práce než jiná zboží, jestliže do ceny tohoto zboží vchází z všeobecného fondu nezaplacené práce neboli nadvýrobku, v němž se nezaplacená práce fixuje, tolik, kolik z tohoto všeobecného fondu dostává každý jiný kapitál téže velikosti. V tomto směru *jsou kapitalisté „komunisty"*. V konkurenci se ovšem každý snaží, *aby dosáhl vyššího zisku, než je zisk průměrný, což je možné jen tehdy, jestliže jiný dosáhne zisku menšího*. Právě v tomto boji se vytváří průměrný zisk.

Ve formě úroku za zálohovaný kapitál (ať už vypůjčený či nikoli) se jeví kapitalistovi i část nadhodnoty realizovaná v zisku jako *záloha*, jako *výrobní náklad*, který vynakládá jakožto kapitalista, jako je vůbec zisk bezprostředním účelem kapitalistické výroby. Ale

v úroku (zejména u vypůjčeného kapitálu) se to jeví také jako skutečný předpoklad kapitalistovy výrobní činnosti.

To zároveň ukazuje, jaký je rozdíl mezi formami výroby a formami rozdělování. Zisk, forma rozdělování, je zde zároveň formou výroby, podmínkou výroby, nutnou součástí výrobního procesu. Jak bláhoví jsou proto — a k tomu se ještě později vrátíme — J[ohn] St[uart] Mill atd., kteří považují buržoazní formy rozdělování za relativně historické, a proto přechodné. Forma rozdělování je jen forma výroby sub alia specie. *Differentia specifica** — a tudíž i specifická omezenost — tvořící meze buržoazního rozdělování, vchází do výroby samé jako určení, které výrobu přesahuje a ovládá. Avšak to, že buržoazní výroba je v důsledku svých vlastních imanentních zákonů přinucena na jedné straně rozvíjet produktivní síly tak, jako by nebyla výrobou na omezené společenské základně, a na druhé straně, že je může rozvíjet jen v mezích této omezenosti, to je nejhlubší a nejskrytější příčina krizí, v nich propukajících rozporů, v nichž se buržoazní výroba pohybuje a které ji samotnou na první pohled charakterizují jen jako historicky přechodnou formu.

To chápe, i když jen zhruba, a přece na druhé straně poměrně správně, například Sismondi, jako rozpor mezi výrobou pro výrobu a rozdělováním, které eo ipso** vylučuje absolutní rozvoj produktivity.

2. JAMES MILL [NEZDAŘENÉ POKUSY ŘEŠIT ROZPORY RICARDOVSKÉHO SYSTÉMU]

|| 791 | *James Mill, „Elements of Political Economy", Londýn 1821 (2. vydání, Londýn 1824.)*

Mill byl první, kdo vyložil Ricardovu teorii v systematické formě, i když jen v dost abstraktních obrysech. Usiluje o formálně logickou důslednost. Jím „proto" začíná i *rozklad* ricardovské školy. U mistra se nové a významné násilně vyvíjí uprostřed „hnoje" rozporů, z odporujících si jevů. Rozpory samy, které jsou základem, svědčí

* — specifické rozdíly. *(Pozn. red.)*

** — právě proto. *(Pozn. red.)*

o bohatství živého podkladu, z něhož se teorie vyvíjí. Jinak je tomu s žákem. Jeho surovinou už není skutečnost, nýbrž nová teoretická forma, v níž ji sublimoval učitel. Jednak *teoretický rozpor odpůrců nové teorie*, jednak *často paradoxní vztah této teorie k realitě* ho podněcují k pokusu *vyvrátit* prvé, [a] oddisputovat druhé. Při tomto pokusu zaplétá se sám do rozporů a jeho pokus o řešení představuje současně počínající *rozklad teorie*, kterou dogmaticky hájí. Mill chce na jedné straně zobrazit buržoazní výrobu jako absolutní formu výroby a pokouší se proto dokázat, že její skutečné rozpory jsou jen zdánlivé. Na druhé straně [se pokouší] zobrazit ricardovskou teorii jako absolutní teoretickou formu tohoto výrobního procesu a také odstranit [formálními] důvody ty teoretické rozpory, které jednak ukázali jiní, jednak se vetřely jemu samému. Avšak Mill do jisté míry také ještě [dále] rozvíjí ricardovský názor za ty hranice, v nichž jej zobrazuje Ricardo. Mill má ještě týž historický zájem, který má Ricardo — *zájem průmyslového kapitálu proti pozemkovému vlastnictví* —, a vyvozuje rozhodněji praktické závěry z teorie, například teorie pozemkové renty, proti existenci pozemkového vlastnictví, které by chtěl přeměnit více či méně přímo ve státní vlastnictví. S posledním závěrem a s touto stránkou Milla zde nemáme co dělat.

[a) SMĚŠOVÁNÍ NADHODNOTY A ZISKU. SCHOLASTIKA V OTÁZCE VYROVNÁVÁNÍ MÍRY ZISKU. ZREDUKOVÁNÍ JEDNOTY PROTIKLADŮ NA JEJICH BEZPROSTŘEDNÍ TOTOŽNOST]

Nadhodnotu a *zisk* rozlišují Ricardovi žáci stejně málo jako Ricardo sám. On sám spatřuje tento rozdíl jen v různém vlivu, který může mít změna mzdy na kapitály různého organického složení (a to dokonce jen s ohledem na proces oběhu). Nenapadá je, že — když nezkoumáme kapitály v různých odvětvích, nýbrž *každý* kapitál sám o sobě, pokud se neskládá výlučně z variabilního kapitálu, není jen kapitálem vynaloženým na mzdu — míra zisku a míra nadhodnoty jsou různé, a tedy i zisk musí být nějakou dále rozvinutou, specificky modifikovanou formou nadhodnoty. Oni spatřují rozdíl jen potud, pokud se jedná o stejný zisk — o průměrnou míru zisku — pro kapitalisty v různých sférách výroby a s různým slo-

žením z fixních a oběžných součástí. Mill v tomto ohledu opakuje, vulgarizuje jen to, co přinesl Ricardo v kap. I. „*O hodnotě*". Jediná nová pochybnost, na kterou v souvislosti s touto otázkou naráží, je tato:

Mill poznamenává, že „*doba jako taková*" (tedy ne pracovní doba, nýbrž *doba*) neprodukuje nic, tedy ani „hodnotu". Jak tedy souhlasí se zákonem hodnoty, že kapitál, který, jak říká Ricardo, potřebuje delší dobu ke svému obratu, přináší stejný zisk jako kapitál, který používá více bezprostřední práce, avšak obíhá rychleji? Vidíme, že Mill tu zachycuje jen naprosto ojedinělý případ, který, obecně vyjádřeno, by zněl takto: Jak souhlasí cena nákladů a || 792 | průměrná míra zisku, kterou předpokládá (tedy rovnost hodnoty [Gleichwert] zboží, která obsahují velmi nestejná množství práce), s tím, že zisk není nic než část pracovní doby obsažené ve zboží, avšak ta část, kterou si přivlastňuje kapitalista bez ekvivalentu? Při průměrné míře zisku a ceně nákladů se naopak uplatňují hlediska, která jsou určování hodnoty naprosto cizí a vnější, například, že kapitalista, jehož kapitál prodělává delší obraty, protože, jako například víno musí setrvávat déle ve výrobním procesu (nebo v jiných případech déle v oběžném procesu), musí být odškodněn za tu dobu, v níž nemůže svůj kapitál zhodnocovat. Avšak jak může doba nezhodnocování vytvářet hodnotu?

Millovo místo o „*době*" zní:

„Doba nemůže dělat nic... jak tedy může zvětšovat hodnotu? Doba je pouze abstraktní výraz, slovo, zvuk. A je to táž logická absurdnost, mluvit o abstraktní jednotce jako míře hodnoty a o době jako tvůrci hodnoty." („*Elements* etc.", 2. vydání, Londýn 1824, str. 99.)[34]

Ve skutečnosti se při určení *základů kompenzace* mezi kapitály v různých sférách výroby nejedná o výrobu nadhodnoty, nýbrž o *její rozdělení mezi různé kategorie kapitalistů*. Uplatňují se zde tedy taková hlediska, která s *určováním hodnoty jako takové* nemají absolutně co dělat. Zde je *základem kompenzace* všechno, co nutí kapitál ve zvláštní sféře výroby zříci se těch podmínek, za nichž by v jiných sférách mohl vyrobit *větší nadhodnotu*. Tedy například, jestli se vynakládá víc fixního, méně oběžného kapitálu, jestli se

vynakládá víc konstantního než variabilního kapitálu, jestli musí setrvávat déle v procesu oběhu, jestli musí konečně déle setrvávat ve výrobním procesu, aniž se podrobuje pracovnímu procesu, k čemuž dochází vždy, když výrobní proces vyžaduje vzhledem k své technologické povaze přerušení, aby se vznikající produkt vystavil účinku přírodních sil, například víno ve sklepě. Ve všech těchto případech — poslední z nich si vybírá Mill, který tedy chápe těžkost úplně omezeně a izolovaně — nastupuje kompenzace. Z nadhodnoty vyrobené v jiných sférách (konkurence způsobuje toto vyrovnávání, v němž každý zvláštní kapitál vystupuje pouze jako alikvotní část společenského kapitálu) se část přenáší na tyto kapitály, nepříznivěji situované [vzhledem k] přímému vykořisťování práce, pouze úměrně jejich velikosti. Tento jev je velmi jednoduchý, pochopí-li se poměr nadhodnoty a zisku a dále vyrovnávání zisků na všeobecnou míru zisku. Má-li však být pochopen bez jakéhokoli zprostředkování ze zákona hodnoty, tedy [má-li] být zisk, kterého dosahuje jednotlivý kapitál v jednotlivém odvětví, vysvětlen z nadhodnoty, *nezaplacené* práce, obsažené v jím vyrobených zbožích (tedy také z práce realizované přímo v nich samých), pak je to problém mnohem nemožnější než kvadratura kruhu, která může být vypočtena algebraicky. Je to prostě pokus ukázat to, co není, jako jsoucí. Avšak právě v této *bezprostřední* formě se Mill snaží problém řešit. Tedy zde nelze věc nijak řešit, nýbrž je možné jen sofistické oddisputování těžkosti, tedy jen *scholastika*. Mill s tím začíná. U takového *nesvědomitého nedouka* jako [je] *McCulloch* nabývá tento způsob nabubřelé bezostyšnosti.

Millovo řešení nemůže být charakterizováno lépe než slovy *Baileyho*.

„Pan Mill udělal svérázný pokus zredukovat *účinky času na výdaj práce*. ‚Jestli', říká" (str. 97, 2. vydání „*Elements*", 1824) „‚hodnota vína, které se uchovává ve sklepě, tím stoupne o jednu desetinu za rok, pak můžeme právem *připustit*, že na něj bylo vynaloženo o jednu desetinu víc práce.'... Skutečnost může být právem považována za existující || 793 | jen tehdy, jestliže skutečně existovala. V uvedeném příkladě se podle předpokladu k vínu nepřiblížila žádná lidská bytost, čili také na něj nevynaložila ani okamžik či jediný pohyb svalů." („*A Critical Dissertation on the Nature, Measures and Causes of Value* etc.", Londýn 1825, str. 219—220.)

Rozpor mezi obecným zákonem a dále rozvinutými konkrétními poměry zde nemá být řešen objevením zprostředkujících článků, nýbrž přímým podřízením a bezprostředním přizpůsobením konkrétního abstraktnímu. A toho má být dosaženo *jazykovou fikcí*, tím, že se změní správné názvy věcí. (Zde fakticky jde o „spory o slova"[35], které však jsou spory „o slova", protože skutečné rozpory, které nebyly skutečně vyřešeny, mají být řešeny frázemi.) U McCullocha se ukáže, že tento způsob, který u Milla vystupuje ještě pouze v zárodku, rozvrátil celou základnu ricardovské teorie mnohem více než všechny výpady odpůrců.

Mill se utíká k tomuto postupu jen tam, kde si neumí už absolutně jinak pomoci. Jeho běžná metoda je přece jen odlišná. Kde ekonomický vztah — tedy i kategorie, které jej vyjadřují — obsahuje protiklady, je rozporem a právě jednotou rozporů, vyzvedává Mill *jednotu* protikladů a popírá *protiklady*. Jednotu protikladů přeměňuje v bezprostřední totožnost těchto protikladů.

Například zboží v sobě skrývá protiklad užitné hodnoty a směnné hodnoty. Tento protiklad se dále vyvíjí, projevuje se, realizuje se jako rozdvojení zboží na zboží a peníze. Toto jeho rozdvojení vystupuje jako proces v metamorfoze zboží, kde prodej a koupě jsou různými momenty jednoho procesu, avšak každý akt tohoto procesu obsahuje současně svůj opak. V první části tohoto spisu jsem se zmínil [o tom], jak se Mill vypořádává s protikladem tím, že se drží pouze *jednoty* koupě a prodeje, přeměňuje proto oběh ve výměnný obchod, ale do výměnného obchodu zase vpašovává kategorie převzaté z oběhu.[36] Viz ještě, co jsem řekl ve stejném spise o jeho *teorii peněz*, u níž přistupuje k věci podobně.[37]

J[ames] Mill rozděluje nesprávně „O výrobě", „O rozdělování", „O směně", „O spotřebě".

[b) MILLOVY NEPLODNÉ POKUSY UVÉST SMĚNU MEZI KAPITÁLEM A PRACÍ DO SOULADU SE ZÁKONEM HODNOTY. ČÁSTEČNÝ NÁVRAT K TEORII POPTÁVKY A NABÍDKY]

[James Mill píše o] *mzdě*:

„Místo aby se čekalo, až budou výrobky vyrobeny a jejich hodnota realizována, přišlo se na to, že je pro dělníky *pohodlnější*, když jim bude vyplácena jejich část

zálohově" (à l'avance). „Mzda je tou formou, která byla vybrána jako nejpříhodnější, aby v ní [svou část] dostávali. Když dělník obdržel celý svůj podíl na výrobku, který mu ve formě mzdy připadá, patří tyto výrobky výlučně kapitalistovi, protože ten fakticky *podíl dělníka koupil* a vyplatil mu ho jako zálohu." („*Élémens*", *francouzský překlad Parisot, Paříž* 1823, str. 33—34.)

Pro Milla je nanejvýš charakteristické, že stejně jako *peníze* jsou mu jen prostředkem vynalezeným pro pohodlnost, je pro pohodlnost vynalezen i *kapitálový vztah* sám. Tyto specifické společenské výrobní vztahy jsou vynalezeny pro „pohodlnost". Zboží a peníze se přeměňují v kapitál tím, že dělník přestal jako výrobce zboží a majitel zboží směňovat, [a] naopak je nucen prodávat místo zboží svou práci samu (bezprostředně svou pracovní sílu) jako zboží majiteli objektivních pracovních podmínek. Toto oddělení je předpokladem vztahu kapitálu a námezdní práce, stejně jako je předpokladem pro přeměnu peněz (nebo zboží, které je představuje) v kapitál. Mill předpokládá toto *oddělení*, toto *odloučení*, předpokládá vztah kapitalisty a námezdního dělníka, aby pak prohlásil za věc pohodlnosti to, že dělník neprodává *žádný výrobek*, žádné zboží, nýbrž svůj podíl na výrobku (jehož výrobu vůbec neurčuje a která probíhá *nezávisle* na něm) dříve, než ho || 794 | vyrobil. Nebo také, a ještě blíže: že dělníkův podíl na výrobku vyplácí kapitalista — přeměňuje se v peníze — dříve, než kapitalista zpeněžil, zhodnotil výrobek, na němž má dělník podíl.

Tímto chápáním [mzdy] se specifická obtíž — se specifickou formou tohoto vztahu — má obejít. Totiž obtíž ricardovského systému, podle něhož dělník prodává svou *práci* přímo (ne svou pracovní sílu). Obtíž je v tomto: hodnota zboží [je] určována pracovní dobou, kterou stojí její výroba. Z čeho vyplývá, že tento zákon hodnot neplatí v největší ze všech směn, v základně kapitalistické výroby, ve směně mezi kapitalistou a námezdním dělníkem? Proč se množství realizované práce, které dělník dostává jako mzdu, nerovná množství bezprostřední práce, které dává směnou za mzdu? Aby se zbavil této obtíže, přeměňuje Mill námezdního dělníka v majitele zboží, který svůj *výrobek*, *své zboží* — neboť jeho *podíl* na výrobku, zboží, je *jeho* výrobek, jeho *zboží*, hodnota jím vyrobená ve formě zvláštního zboží — prodává kapitalistovi. Obtíž řeší tím, že trans-

akci mezi kapitalistou a námezdním dělníkem, která obsahuje protiklad mezi realizovanou a bezprostřední prací, líčí jako společnou transakci majitelů realizované práce, majitelů zboží.

Touto fintou si sice Mill znemožnil pochopit specifickou povahu differentia specifica procesu, který probíhá mezi kapitalistou a námezdním dělníkem, avšak obtíž nijak nezmenšil, nýbrž zvětšil, protože zvláštnost výsledku už nyní nelze pochopit ze zvláštnosti zboží, které dělník prodává (a které má tu specifičnost, že jeho užitná hodnota sama je prvkem směnné hodnoty, čímž jeho použití vytváří větší směnnou hodnotu, než bylo obsaženo v něm samém).

Dělník je u Milla prodavačem zboží jako každý jiný. Například vyrábí 6 loktů plátna. Z těchto 6 loktů mají 2 představovat hodnotu rovnající se jím přidané práci. Prodává tedy 2 lokty plátna kapitalistovi. Proč nemá teď od kapitalisty dostat celou hodnotu 2 loktů plátna jako každý jiný prodavač 2 loktů plátna, je-li nyní prodavačem plátna jako každý jiný? Naopak rozpor se zákonem hodnoty vystupuje nyní mnohem ostřeji. [Dělník] neprodává žádné specifické zboží odlišné od všech ostatních. Prodává práci realizovanou ve výrobku, tedy zboží, které se jako zboží od žádného jiného specificky neodlišuje. Rovná-li se nyní cena lokte — tj. množství peněz, které představuje v lokti obsažená pracovní doba — 2 šilinkům, proč dostává dělník 1 šilink místo 2? Dostane-li ale 2 šilinky, nerealizuje kapitalista žádnou nadhodnotu a celý ricardovský systém by vzal za své. Byli bychom vrženi zpět k zisku ze zcizení. 6 loktů stálo kapitalistu jejich hodnotu rovnající se 12 šilinkům. Ale prodával je za 13 šilinků.

Neboli plátno či každé jiné zboží se prodává za svou hodnotu, když je prodává kapitalista; ale prodávají se *pod* svou hodnotou, prodává-li je dělník. Takže zákon hodnoty by byl zrušen transakcí mezi dělníkem a kapitalistou. A právě aby se tomu vyhnul, utíká se Mill ke své fikci. Vztah dělníka a kapitalisty chce přeměnit v obyčejný vztah prodavačů zboží a kupců. Ale proč by tu pak nemohl transakci určovat obyčejný zákon hodnot zboží. Dělník však je placen „*zálohově*". Tedy to přece není obyčejný poměr koupě a prodeje zboží. Co zde má toto „zálohování" znamenat? Dělník, který je placen například týdně, „*zálohoval*" svou práci

a vytvořil podíl na týdenním produktu, který mu patří — svou týdenní práci realizoval v produktu — (podle Millovy představy a podle praxe) dříve, než dostal tento podíl od kapitalisty „zaplacený". Kapitalista „zálohoval" suroviny a nástroje, dělník „práci", a jakmile je na konci týdne vyplacena mzda, [dělník] *prodává* zboží, své zboží — svůj podíl na celkovém zboží — kapitalistovi. Avšak kapitalista, řekne Mill, platí dělníkovi, tj. zpeněžuje, přeměňuje v peníze 2 || 795 | lokty plátna, dříve než sám přeměnil v peníze, prodal 6 loktů plátna! A pracoval-li kapitalista na objednávku, prodal-li zboží ještě předtím, než je vyrobil? A obecněji: co je dělníkovi — zde prodavači 2 loktů plátna — do toho, že kapitalista od něho odkupuje tyto 2 lokty, aby je opět prodal, [a] ne aby je spotřeboval? Co je prodavači do motivů kupce? A jak mají [tyto] motivy vůbec modifikovat zákon hodnoty? [Domyšleno] důsledně, musel by pak každý prodávající prodávat své zboží pod jeho hodnotou, protože dává kupci výrobek ve formě užitné hodnoty, zatímco kupec mu dává hodnotu ve formě peněz, zpeněženou formu produktu. V tom případě by musel výrobce plátna *platit méně* také obchodníkovi s lněnou přízí i výrobci strojů a producentovi uhlí atd. Neboť oni mu prodávají zboží, která on chce teprve přeměnit v peníze, zatímco on jim „zálohuje" *hodnotu* součástí svého zboží nejen dřív než zboží prodá, nýbrž dřív než [je] vyrobeno. Dělník mu dodává plátno, zboží v jeho prodejné formě; naproti tomu oni prodavači zboží mu dodávají stroje, suroviny atd., které musí teprve projít procesem, aby nabyly prodejné formy. Pro absolutního ricardovce jako [je] Mill, u kterého koupě a prodej, nabídka a poptávka jsou prostě totožné a peníze jsou pouhou formalitou, by bylo lepší, kdyby přeměna zboží v peníze — a k ničemu jinému při prodeji 2 loktů plátna kapitalistovi nedochází — zahrnovala [skutečnost], že prodávající musí zboží prodávat pod hodnotou a kupec za své peníze nakupovat nad hodnotou.

To tedy vyúsťuje v absurdnost, že totiž v této transakci kupec kupuje, aby se ziskem opět prodal, a proto musí prodávající prodávat zboží *pod* jeho hodnotou, čímž celá teorie hodnoty bere za své. Tento druhý Millův pokus řešit ricardovský rozpor fakticky ničí celou základnu systému a zvláště jeho přednost, fixovat vztah

kapitálu a námezdní práce jako přímou směnu mezi nahromaděnou a bezprostřední prací, to znamená chápat jej v jeho specifické určenosti.

Aby si pomohl, musel by jít Mill dále a říci, že se nejedná o jednoduchou transakci koupě a prodeje zboží. Vztah mezi dělníkem a kapitalistou by byl spíš vztahem kapitalisty půjčujícího peníze či diskontujícího kapitalisty (peněžního kapitalisty) k průmyslovému kapitalistovi, pokud tu jde o placení, zpeněžování dělníkova produktu, [který] se rovná jeho podílu na celkovém produktu. To by bylo krásné vysvětlení, předpokládat kapitál přinášející úrok — zvláštní formu kapitálu —, aby se mohl vysvětlit kapitál produkující zisk (všeobecná forma kapitálu); odvozenou formu nadhodnoty (která už předpokládá kapitál) zobrazit jako základ vzniku nadhodnoty. Kromě toho by pak Mill musel být důsledný a místo všech určitých zákonů mzdy a míry mzdy, které rozvinul Ricardo, je naopak odvodit z úrokové míry, přičemž by se ve skutečnosti zase nedalo říci, čím určovat úrokovou míru, protože podle ricardovců a všech ostatních ekonomů, kteří zasluhují zmínky, je určována mírou zisku.

Fráze s „*podílem*" dělníka na jeho vlastním produktu spočívá ve skutečnosti na tomto: nezkoumáme-li ojedinělou transakci mezi kapitalistou a dělníkem, nýbrž směnu mezi oběma v průběhu reprodukce; všímáme-li si skutečného obsahu tohoto procesu místo formy jeho projevu, tak se ve skutečnosti ukazuje, že to, čím platí kapitalista dělníkovi (a také část kapitálu, která vystupuje proti dělníkovi jako konstantní kapitál), není nic jiného než část produktu dělníka samého, a to část produktu, která nemá být teprve přeměněna v peníze, nýbrž ta, která je už prodána, už přeměněna v peníze, protože mzda se vyplácí v penězích a ne in naturalibus*. Za otroctví atd., kdy nepůsobí mylné zdání [vyvolané] předcházející přeměnou produktu v peníze — pokud je vynakládán na mzdu —, je zřejmé, že to, co otrok dostává jako mzdu, není ve skutečnosti něco, co mu otrokář „zálohuje", nýbrž je to jen část realizované práce otroka, která mu plyne zpět ve formě životních prostředků. Stejně tak [je

* — v naturáliích. *(Pozn. red.)*

tomu] u kapitalisty. Ten „zálohuje" jen zdánlivě. Co zálohuje dělníkovi jako mzdu, nebo lépe || 796 | co mu *platí*, protože práci platí až po jejím dokončení, je část dělníkem vyrobeného a už v peníze přeměněného produktu. Část dělníkova produktu, kterou si přivlastnil kapitalista a která byla [dělníkovi] *předtím odňata*, mu připlývá ve formě mzdy — jako záloha, chceme-li, na nový produkt.

Pro Milla je naprosto nedůstojné (něco takového platí i o McCullochovi, Sayovi nebo Bastiatovi) držet se tohoto *zdání* transakce, aby vysvětlil transakci samu. Kapitalista nemá nic, co by mohl zálohovat dělníkovi, kromě toho, co dříve dělníkovi odňal, co mu bylo prací jiných lidí zálohováno. Sám Malthus přece říká, že to, co kapitalista zálohuje, není „sukno" a „jiné zboží", ale „*práce*"[38], tedy právě to, co nevykonal. Zálohuje dělníkovi jeho vlastní práci.

Avšak celá tato parafráze není Millovi nic platná, zvláště k tomu, aby se vyhnul řešení otázky: Jak směna mezi nahromaděnou a bezprostřední prací (a tak chápe Ricardo a po něm M[ill] atd. směnný proces mezi kapitálem a prací) odpovídá zákonu hodnoty, kterému přímo odporuje? Že to není Millovi nic platné, je vidět z následujících vět:

„V *jakém poměru* se dělí produkty mezi dělníkem a kapitalistou nebo jaká proporce upravuje hladiny mezd?" ([*Mill, James*, „Élémens d'économie politique", franc. překl.] Parisot, str. 34.) „Fixování dělníkova a kapitalistova podílu je předmětem obchodu, *smlouvání* mezi nimi. Každý svobodný obchod je řízen konkurencí a podmínky se mění podle měnícího se *poměru mezi poptávkou a nabídkou.*" (Cit. dílo, str. 34—35.)

Dělník dostává zaplacený svůj „*podíl*" na produktu. To řekl [Mill proto], aby přeměnil dělníka v poměru ke kapitálu v obyčejného prodavače *zboží* (produktu) a aby z tohoto vztahu odstranil specifické. Jeho podíl na produktu je *jeho* produkt, tedy ta část produktu, ve které je realizována jeho nově přidaná práce. Quod non.* Naopak se teď ptáme, jaký je jeho „*podíl*" na produktu, tedy *jaký* je *jeho* produkt? Neboť ta část produktu, která mu patří, je

* Což není ten případ. *(Pozn. red.)*

právě *jeho* produkt, který prodává. Nyní vidíme, že *jeho* produkt a jeho *produkt* jsou dvě úplně rozdílné věci. Musíme nejdřív určit, co je jeho produkt (tj. jeho podíl na produktu, tedy ta část produktu, která mu patří). Jeho produkt byla tedy pouhá fráze, protože ta hodnota, kterou dostává od kapitalisty, není určována jeho vlastní produkcí. Tak odsunul Mill obtíž jen o jeden krok. Nyní je právě tak daleko, jako byl na začátku.

Zde se jedná o quidproquo*. Za předpokladu, že směna mezi kapitálem a námezdní prací je nepřetržitý akt — jakým je, jestli se nefixuje, neizoluje jednotlivý akt, moment kapitalistické výroby —, dostává dělník část z hodnoty svého produktu, kterou nahradil, plus tu část hodnoty, kterou dal zdarma kapitalistovi. To se neustále opakuje. Dostává tedy fakticky neustále část hodnoty svého vlastního produktu, část nebo podíl z hodnoty, kterou vytvořil. Jak velká nebo malá je jeho mzda, není určeno jeho podílem na produktu, nýbrž naopak, jeho podíl na produktu je určen velikostí jeho mzdy. Dělník dostává fakticky podíl z hodnoty produktu. Ale podíl, který dostává, je určen hodnotou práce; ne opačně hodnota práce podílem na produktu. Hodnota práce je fixována, tj. fixována pracovní dobou, kterou dělník potřebuje k reprodukci sebe samého; je stanovena prodejem jeho pracovní síly kapitalistovi. Tím je pak také fakticky fixován jeho podíl na produktu. Avšak ne opačně, tak, že se nejdřív fixuje jeho podíl na produktu, a tím výše čili hodnota jeho mzdy. Vždyť toto je jedna z nejdůležitějších a nejvíce zdůrazňovaných Ricardových tezí, protože jinak by cena práce určovala cenu zboží, které vyrábí, zatímco cena práce podle Ricarda neurčuje nic než *míru zisku.*

A jak nyní stanoví Mill „podíl", který z produktu dostává dělník? Poptávkou a nabídkou, konkurencí mezi dělníky a kapitalisty. Millova formulace je použitelná na všechna zboží:

„Fixování dělníkova a kapitalistova (prodávajícího a kupujícího) „podílu" (čti hodnoty zboží) „je předmětem obchodu, smlouvání mezi || 797 | nimi. Každý svobodný obchod je řízen konkurencí, a podmínky se mění podle měnícího se poměru mezi poptávkou a nabídkou." [Cit. dílo, str. 34—35.]

* — záměnu pojmů. *(Pozn. red.)*

Tedy v tom je zakopaný pes! [To říká] Mill, který jako horlivý ricardovec dokazuje, že poptávka a nabídka mohou určit kolísání tržní ceny nad nebo pod *hodnotu* zboží, ale nikoli tuto hodnotu samu, že jsou to slova nemající smysl, použijí-li se k určování hodnoty, protože jejich vlastní určení předpokládá určení hodnoty! A teď — to vytýká Say už Ricardovi[39] —, aby určil hodnotu práce, [tj.] *hodnotu* zboží, utíká k [jejímu] fixování poptávkou a nabídkou!

Ba ještě více.

Mill neříká — což je zde vzhledem k věci také lhostejné —, která z obou stran reprezentuje nabídku, která poptávku. Přesto však proto, že kapitalista [dává] peníze a dělník naproti tomu něco nabízí za peníze, předpokládejme poptávku na straně kapitalisty a nabídku na straně dělníků. Ale co potom „prodává" dělník? Kde bere nějakou nabídku? V jeho „podílu" na produktu, který neexistuje? Avšak jeho podíl na budoucím produktu má být přece teprve určen konkurencí mezi ním a kapitalistou, vztahem „poptávky a nabídky"! Jedna strana vztahu, nabídka, nemůže spočívat v něčem, co je samo až výsledkem boje mezi poptávkou a nabídkou. Tedy co nabízí dělník k prodeji? Svou *práci*? Pak ovšem dospěl Mill opět k původní obtíži, kterou chtěl obejít, ke *směně mezi nahromaděnou a bezprostřední prací*. A říká-li, že se zde nesměňují ekvivalenty nebo že hodnota prodaného zboží, práce, se neměří „pracovní dobou" samou, nýbrž se určuje konkurencí, nabídkou a poptávkou, pak přiznává, že se Ricardova teorie hroutí, že jeho odpůrci mají pravdu [když tvrdí], že určování hodnoty zboží pracovní dobou je nesprávné, protože hodnota nejdůležitějšího zboží, samotné práce, tomuto zákonu hodnoty zboží odporuje. Později uvidíme, že *Wakefield* to říká přímo.

Mill se může vykrucovat jak chce. Z dilematu nevychází. V nejlepším případě, abychom použili jeho vlastního způsobu vyjadřování, konkurence dělníků způsobuje, že *určitou masu práce* nabízejí za cenu, která se, vždy podle poměru poptávky a nabídky, rovná větší či menší části produktu, který touto masou práce vyrobí. Že tato *cena*, tato *suma peněz*, kterou tak dostávají, se rovná větší nebo menší části hodnoty produktu, který se má vytvořit, nebrání nijak už od počátku tomu, aby se *určitá masa živé práce* (bezprostřední

práce) směňovala za větší nebo menší masu *peněz* (akumulované práce a práce existující ve formě směnné hodnoty). To tedy nebrání tomu, aby se vzájemně směňovala nestejná množství práce, méně nahromaděné práce za víc bezprostřední práce. To byl právě jev, který měl vysvětlit Mill, a jehož se chtěl vysvětlením zbavit, aniž by porušil zákon hodnoty. Jev se naprosto nemění a ještě méně se objasňuje tím, že poměr, v kterém dělník směňuje svoji bezprostřední práci za peníze, se na konci výrobního poměru *projevuje* nyní jako poměr hodnoty, která mu byla zaplacena, k hodnotě produktu, který vytvořil. Původní *nerovná* směna mezi kapitálem a prací *vystupuje* tak jen v jiné formě.

Jak silně se Mill vzpírá přímé směně mezi prací a kapitálem, z které vychází ještě nenuceně Ricardo, ukazuje také jeho další postup. Říká totiž:

|| 798 | „Předpokládejme určitý počet kapitalistů a určitý počet dělníků. *Poměr, v němž si dělí produkt, ať je nějakým způsobem fixován.* Roste-li počet dělníků, aniž roste *masa kapitalistů*, pak se musí dodatečná část dělníků pokusit vytlačit původně zaměstnanou část. Může toho dosáhnout jen *nabídkou, že budou pracovat* za *menší úhradu.* Hladina mezd nutně klesá" (v opačném případě je tomu naopak) ...„Zůstává-li poměr mezi masou kapitálů a obyvatelstvem stejný, pak zůstává stejná také hladina mezd." (Cit. dílo, str. 35 a násl.)

Mill měl určitý „poměr, v němž si oni" (kapitalisté a dělníci) „dělí produkt". Aby ho fixoval pomocí konkurence, *předpokládá*, že tento poměr „*je* nějakým *způsobem fixován*". Aby pomocí konkurence určil dělníkův „podíl", *předpokládá*, že je „nějakým způsobem" určen *před* konkurencí. To nestačí. Aby ukázal, jak konkurence mění „nějakým způsobem" *určité* dělení produktu, předpokládá, že dělníci, roste-li jejich počet rychleji než masa kapitálů, *nabízejí, že budou pracovat za menší úhradu.* Zde tedy přímo říká, že nabídka dělníků spočívá v „práci" a že tuto práci nabízejí za „*náhradu*", tj. [za] peníze, určitou sumu „nahromaděné práce". Aby obešel přímou směnu mezi prací a kapitálem, přímý *prodej práce*, utíká k teorii „dělení produktu". A aby vysvětlil poměr, v němž se dělí produkt, předpokládá *přímý prodej* práce za peníze, takže tato původní směna mezi kapitálem a prací se později *odráží*

v poměru dělníkova [podílu] na jeho produktu, avšak jeho podíl na produktu neurčuje onu původní směnu. A konečně, když se počet dělníků a masa kapitálů nemění, zůstává *stejná* i „hladina mezd". Jaká však je hladina mezd, odpovídá-li nabídka poptávce? To je třeba právě vysvětlit. Tím, že se tato hladina *mění*, poruší-li se rovnováha mezi poptávkou a nabídkou, se to nevysvětlí. Millovy tautologické obraty jen dokazují, že tu v ricardovské teorii cítí nějaký háček, který ovládne jen tím, že vůbec z této teorie vypadne.

*

Proti Malthusovi, Torrensovi atd. Proti určování hodnoty zboží hodnotou kapitálu Mill správně poznamenává:

„Kapitál *je* zboží. Je-li tedy hodnota zboží určována hodnotou kapitálu, je určována hodnotou zboží; hodnota zboží je určována sama sebou." („*Elements* [of Political Economy]", Londýn 1821, str. 74.)

*

〈Mill nezastírá protiklad kapitálu a práce. Aby *míra zisku* byla vysoká, je prý nutné, aby existovala významná společenská třída, nezávislá na bezprostřední práci; k tomu tedy musí být mzda relativně malá. Je prý nutné, aby masa dělníků nebyla pánem svého času, ale otrokem svých potřeb, aby se lidské (společenské) schopnosti mohly volně rozvíjet v třídách, kterým tato dělnická třída slouží jen jako podklad. Dělnická třída reprezentuje bezvývojovost, aby ostatní třídy mohly reprezentovat lidský rozvoj. Tím je ve skutečnosti protiklad, v němž se vyvíjí buržoazní || 799 | společnost a vyvíjely všechny dosavadní společnosti, prohlášený za *nutný zákon*, tj. existující stav prohlášený za absolutně rozumný.

„*Lidská schopnost zdokonalovat se*, čili schopnost neustále postupovat od jednoho stupně vědy a štěstí k druhému, vyššímu, závisí, jak se zdá, ponejvíc na třídě lidí, kteří jsou *pány svého času*, tj. kteří jsou dost bohatí, aby byli zbaveni všech starostí o prostředky poskytující určitou míru životních požitků. Touto třídou lidí se kultivuje a zvětšuje oblast vědy; oni šíří světlo; jejich dětem se dostává lepší výchovy a připravují se vykonávat nejdůležitější a nejvybranější funkce společnosti; stávají se zákonodárci, soudci, správci, učiteli, objeviteli v uměních, vedoucími všech velkých a užitečných prací, jimiž se rozšiřuje panství

lidského rodu nad silami přírody." (Cit. dílo, str. 65.) „*Úrok z kapitálů* musí být *hodně vysoký*, aby značná část společnosti byla s to užívat výhod, které skýtá *volný čas*." ([*James Mill*, „Élémens d'économie", franc. překl. Parisot, Paříž 1823] str. 67.)⟩

*

Ještě k tomu, co bylo řečeno.

Mill jako ricardovec rozlišuje práci a kapitál pouze jako *různé formy* práce:

„Práce a kapitál — jedno je *bezprostřední práce*, ... druhé nahromaděná práce." („Elements [of Political Economy]", 1. angl. vyd., Londýn 1821, str. 75.)

Nyní říká na jiném místě:

„Pokud jde o oba tyto *druhy práce*, nutno poznamenat, že se neplatí *vždy podle téže hladiny*." ([*James Mill*, „Élémens d'économie politique", franc. překl. Parisot, Paříž 1823] str. 100.)

Takže tady přichází k věci. Protože to, čím se platí bezprostřední práce, je stále nahromaděná práce, kapitál, znamená to, že se neplatí podle *stejné hladiny*, nic víc, než že víc bezprostřední práce se směňuje za méně nahromaděné práce, a to „*vždy*", protože jinak by se nahromaděná práce nesměňovala jako „kapitál" za bezprostřední práci a nejen že by nepřinášela hodně *vysoký úrok*, jak si přeje Mill, ale nepřinášela by vůbec žádný. Zde se tedy přiznává, protože Mill s Ricardem chápou směnu kapitálu a práce jako přímou směnu nahromaděné a bezprostřední práce, že [tyto dva druhy práce] se směňují v *nerovných proporcích* a zákon hodnoty — že se vzájemně směňují stejná množství práce — u nich dostává trhlinu.

[c) MILL NEROZUMÍ REGULUJÍCÍ ÚLOZE PRŮMYSLOVÉHO ZISKU]

Mill vyzvedává jako hlavní zákon [to], co ve skutečnosti Ricardo předpokládá* pro vytvoření své teorie renty.

„Hladinu zisku v zemědělství reguluje hladina jiných měr zisku." ([„Elements of Political Economy"] 2. vyd., Londýn 1824, str. 78.)

* Viz „Teorie o nadhodnotě", část II, str. 496—497. *(Pozn. red.)*

To je zásadně nesprávné, protože kapitalistická výroba začíná v průmyslu, ne v zemědělství, které teprve postupně ovládá, takže také teprve s rozvojem kapitalistické výroby se zemědělské zisky vyrovnávají s průmyslovými a teprve tímto vyrovnáváním [ovlivňují] průmyslové zisky zisky zemědělské. Za prvé tedy je to nesprávné historicky. Za druhé však, existuje-li jednou toto vyrovnávání — předpokládá-li se tedy takový stav rozvoje zemědělství, že [se] kapitál vždycky podle míry zisku vrhá z průmyslu do zemědělství a vice versa* —, je rovněž nesprávné říkat, že od nynějška se stává *zemědělský zisk* regulující, místo toho, že oba působí vzájemně. Ostatně aby vysvětlil rentu, předpokládá sám Ricardo opak. Cena obilí stoupá; tím *klesají zisky* nikoli v zemědělství (pokud nedojde k nové nabídce z chudších půd nebo druhých méně produktivních částek kapitálu) — protože vzrůst ceny obilí odškodňuje pachtýře víc, než ho stojí vzrůst mezd v důsledku růstu ceny obilí —, nýbrž v průmyslu, kde k takovému vyrovnání nebo víc než vyrovnání nedochází. Tím klesá *míra průmyslového zisku*, a proto kapitál, který způsobuje tuto nižší míru zisku, může být použit na horších půdách. Při staré míře zisku by k tomu nedošlo. A teprve následkem tohoto zpětného působení poklesu průmyslového zisku na zemědělský na horších půdách klesá zemědělský zisk všeobecně || 800 | a jeho část se na lepších půdách odděluje od zisku ve formě renty. To je Ricardovo vylíčení procesu, podle něhož tedy průmyslový zisk reguluje zemědělský.

Kdyby nyní opět zemědělský zisk v důsledku zdokonalení v zemědělství vzrostl, pak by vzrostl i průmyslový. To ale vůbec nevylučuje, že stejně jako *pokles průmyslového zisku* původně podmiňuje pokles zemědělského, tak i jeho *růst* s sebou přináší růst zemědělského zisku. K tomu dochází vždy, když průmyslový zisk vzrůstá *nezávisle na ceně obilí* a jiných zemědělských životních prostředků, které vcházejí do mzdy dělníků, tedy v důsledku poklesu hodnoty zboží, která tvoří konstantní kapitál atd. Naopak rentu by absolutně nebylo možné vysvětlit, kdyby průmyslový zisk *ne*reguloval zemědělský. *Průměrná míra zisku* je v průmyslu dána vyrovnáváním zisků

* — naopak. *(Pozn. red.)*

kapitálu a z toho plynoucí přeměnou hodnot v *ceny nákladů*. Tyto eny nákladů — hodnota zálohovaného kapitálu plus průměrný isk — tvoří *předpoklad*, který zemědělství získává od průmyslu, rotože v zemědělství nemůže k tomuto vyrovnávání v důsledku ozemkového vlastnictví docházet. Je-li pak hodnota zemědělského roduktu vyšší, než by byla cena nákladů určovaná *průmyslovým růměrným ziskem*, tvoří přebytek této hodnoty nad cenou nákladů bsolutní rentu. Aby však tento přebytek hodnoty nad cenou náladů mohl být měřen, musí být *cena nákladů* tím prvotním, musí tedy průmysl vnutit zemědělství jako zákon.

*

Nutno uvést Millovu tezi:

„Co se spotřebovává *produktivně*, je vždy kapitál. Je to zvlášť pozoruhodná astnost produktivní spotřeby. Co se spotřebovává produktivně, *je* kapitál spotřebou se stává kapitálem." ([*James Mill*, „Élémens d'économie politique", inc. překl.] *Parisot*, str. 241—242.)

[d)] POPTÁVKA, NABÍDKA, NADVÝROBA [METAFYZICKÁ KONCEPCE BEZPROSTŘEDNÍ TOTOŽNOSTI POPTÁVKY A NABÍDKY]

„Poptávka označuje *žádostivost* a *prostředky ke koupi*... *Ekvivalentní předmět*" rostředky ke koupi), „který přináší člověk, je *nástrojem* poptávky. Rozsah jeho ptávky se měří hodnotou tohoto předmětu. Poptávka a ekvivalentní předmět ou termíny, které mohou být vzájemně nahrazeny... Jeho" (člověka) „vůle *povat* a jeho *prostředky k tomu, aby to učinil*, se tedy rovnají, čili jeho poptávka přesně rovná jeho úhrnnému produktu, pokud ho nechce spotřebovat sám." it. dílo, str. 252—253.)

Vidíme zde, jak je dokazována bezprostřední totožnost nabídky poptávky (a tím nemožnost všeobecného přeplnění trhu). Poptávka : týká produktu, přičemž objem této poptávky je měřen hodnotou hoto produktu. Je to táž abstraktní „argumentace", jíž Mill doazuje, že koupě a prodej jsou jen totožné a nikdy odlišné; tytéž utologické fráze, kterými ukazuje, že ceny závisí na mase obíhacích peněz; tentýž způsob, aby dokázal, že nabídka a poptávka se usí krýt (což je jen dále rozvinutou formou [vztahu] kupujících

a prodávajících). Je to stále táž logika. Jestli nějaký vztah obsahuje protiklady, pak to není jen protiklad, nýbrž *jednota* protikladů. Proto je to *jednota bez protikladu.* To je Millova logika, kterou odstraňuje „rozpory".

Vyjděme nejdřív z *nabídky*. Nabízím *zboží*, jednotu užitné hodnoty a směnné hodnoty, například určité množství železa rovnající se 3 librám št. (které se rovnají určitému množství pracovní doby). Podle předpokladu jsem továrníkem vyrábějícím železo. Nabízím užitnou hodnotu, železo, a hodnotu, totiž hodnotu vyjádřenou v ceně železa, ve 3 librách št. Je tu jen tento malý rozdíl. Určité množství železa jsem na trh vrhl *skutečně* já. Naproti tomu existuje *hodnota* železa jen jako jeho *cena*, která má být teprve realizována kupcem železa, jenž pro mě představuje *poptávku* po železe. Poptávka prodavače železa se týká *směnné hodnoty* železa, která se sice v železe skrývá, ale ještě není realizovaná. Je možné, že tatáž *směnná hodnota* se zračí ve velmi různých množstvích železa. Nabídka užitné hodnoty a nabídka hodnoty, jež má být realizována, nejsou tedy vůbec totožné, protože úplně různá množství užitné hodnoty || 801 | mohou představovat totéž množství směnné hodnoty.

Tatáž hodnota 3 liber št. se může zračit v 1, 3 nebo 10 tunách. Množství železa (užitné hodnoty), které nabízím, a množství hodnoty, které nabízím, nejsou tedy navzájem naprosto v žádném poměru, protože množství hodnoty může zůstat nezměněné, ať se jakkoli mění množství železa. Ať mnou nabízené množství železa je jakkoli velké nebo malé, já chci, podle předpokladu, vždy realizovat hodnotu železa, *nezávislou* na tomto jeho vlastním množství — [na] jeho jsoucnu jako užitné hodnoty vůbec. Nabízená (ale ještě nerealizovaná) hodnota a nabízené množství železa, které je realizováno, nejsou tedy navzájem v žádném poměru. Neexistuje tedy vůbec žádný důvod, aby schopnost zboží být prodáno za svou hodnotu nějak souvisela s mnou nabízenou masou zboží. Pro kupce existuje mé zboží nejdřív jako užitná hodnota. Jako takovou je kupuje. Avšak on potřebuje určité množství železa. Jeho potřeba železa je stejně tak málo určena mnou vyrobeným množstvím, jako hodnota mého železa sama nemá žádný vztah k tomuto množství.

Ovšem ten, kdo kupuje, má ve své ruce jen *přeměněnou podobu*

zboží, peníze — zboží v podobě směnné hodnoty — a může vystupovat jako kupec jen proto, že on nebo jiní vystupovali dříve jako prodavači zboží, které teď existuje v podobě peněz. To však není naprosto žádný důvod k tomu, aby přeměnil své peníze zpět v mé zboží, nebo aby jeho potřeba mého zboží byla určována množstvím, v kterém jsem je vyrobil. Pokud je žadatelem [demandeur] mého zboží, může požadovat buď menší množství, než nabízím, nebo celé množství, ale *pod* jeho hodnotou. Jeho poptávka nemusí stejně tak odpovídat mé nabídce, jako nemusí být množství, které nabízím, a hodnota, za kterou je nabízím, totožné.

Ale celé zkoumání poptávky a nabídky nepatří sem.

Pokud nabízím železo, neprojevuji poptávku po železu, nýbrž po penězích. Nabízím nějakou zvláštní užitnou hodnotu a projevuji poptávku po její hodnotě. Moje nabídka a poptávka jsou tedy tak různé jako užitná hodnota a směnná hodnota. Pokud v železe samém nabízím nějakou *hodnotu*, projevuji poptávku po *realizaci této hodnoty*. Moje nabídka a poptávka jsou tedy stejně tak odlišné jako ideálno a reálno. Dále množství, které nabízím, a jeho hodnota nejsou navzájem v žádném poměru. Poptávka po množství užitné hodnoty, které nabízím, se však neřídí tou hodnotou, kterou chci realizovat, nýbrž množstvím, které kupec za určitou cenu potřebuje.

Ještě další Millovy teze:

„Je jasné, že každý člověk dodává do celkové masy [produktů], které konstituují nabídku, úhrn toho, co vyrobil a co nechce spotřebovat. Ať se část ročního produktu dostala do rukou nějakého člověka v jakékoli formě, jestliže se rozhodl, že z toho sám nic nespotřebuje, chce se toho všeho zbavit, a proto tento celek připadá na zvětšení nabídky. Spotřebuje-li z ní část, chce se zbavit celého zbytku, takže celý zbytek se připojuje k nabídce." (Cit. dílo, str. 253.)

To jinými slovy neznamená nic, než že všechna zboží vržená na trh tvoří nabídku.

„Protože tedy poptávka každého člověka se rovná části ročního produktu, jinak vyjádřeno, části bohatství, jehož se chce zbavit"

⟨Počkat! Jeho poptávka se rovná hodnotě (pokud je realizována) části produktů, kterých se chce zbavit; to, čeho se chce zbavit, je

určité množství užitné hodnoty; to, co chce mít, je *hodnota* této užitné hodnoty. Obě věci jsou všechno jiné, jen ne totožné⟩

„a protože nabídka každého člověka je přesně touž věcí"

⟨v žádném případě; jeho poptávka nespočívá v tom, čeho se chce zbavit, totiž v produktu, nýbrž v poptávce po hodnotě tohoto produktu, a jeho nabídka naproti tomu spočívá reálně v tomto produktu, zatímco jeho hodnota je nabízena jen ideálně⟩,

„jsou nabídka a poptávka každého individua nutně stejné." (Cit. dílo, str. 253—254.)

⟨To znamená, že *hodnota* jím nabízeného zboží a *hodnota*, kterou za ně žádá, ale kterou nemá, jsou stejné; *prodá-li* zboží za jeho hodnotu, pak se nabízená hodnota (ve formě zboží) a obdržená hodnota (ve formě peněz) rovnají. Ale z toho, že chce prodat zboží za jeho hodnotu, nevyplývá, že se tak stane. Nabízí množství zboží, zboží se nachází na trhu. Hodnotu za ně hledá.⟩

„Nabídka a poptávka mají || 802 | navzájem zvláštní vztah. Každé poskytovanéé dodávané, nabízené zboží je vždy v tutéž dobu *objektem* poptávky, a zboží, kter, je objektem poptávky, vytváří vždy v tutéž dobu část celkové masy produktů, které vytvářejí nabídku, dodávku. Každé zboží je vždy *současně* předmětem poptávky i nabídky. Směňují-li dva lidé, pak nepřichází jeden jen proto, aby vytvářel nabídku, a druhý jen proto, aby vytvářel poptávku; *objekt, předmět jeho nabídky* mu musí opatřit předmět jeho poptávky a v důsledku toho jsou jeho poptávka a nabídka úplně stejné. Jestliže se ale nabídka a poptávka každého individua vždy rovnají, rovnají se i u všech individuí národa uvažovaných vcelku. Proto ať je objem ročního produktu jakkoli velký, nemůže nikdy překročit výši roční poptávky. Úhrnný roční produkt se dělí na takový počet částí, který se rovná počtu individuí, mezi něž se produkt rozděluje. Úhrn poptávky [je] roven sumě toho, co si majitelé všech těchto částí neponechávají pro svou vlastní spotřebu; avšak úhrn těchto částí se rovná celkovému ročnímu produktu." (Cit. dílo, str. 254—255.)

Předpokládal-li Mill jednou, že nabídka a poptávka každého individua se rovnají, pak celá obsáhlá, důmyslná úvaha, že se rovnají i nabídka a poptávka *všech* individuí, byla nanejvýš zbytečná.

*

Jak současní ricardovci chápali Milla, je vidět například z následujícího:

„Zde máme tedy přinejmenším jeden případ" ⟨rozumí se Millovo určování hodnoty práce⟩, „kde je cena (cena práce) trvale regulována poměrem nabídky a poptávky." („Discours sur l'économie politique." Od McCullocha, přel. *Gme Prévost, Ženeva* 1825; v Prévostem přiložených *„Réflexions sur le système de Ricardo"*, str. 187.)

McCulloch v citovaných „Discours" říká, že Millovým cílem [je]

„podat *logickou dedukci* principů politické ekonomie". (Cit. dílo, str. 88.) Mill „zkoumá téměř všechny otázky, které je třeba prodiskutovat. Umí objasnit a zjednodušit nejsložitější a nejtěžší otázky a uvést různé principy vědy do jejich přirozeného pořádku." (Cit. dílo, str. 88.)

Z jeho logiky lze učinit závěr, že celou zcela nelogickou Ricardovu strukturu, kterou jsme rozebrali dříve*, naivně přebírá jako přirozený pořádek.

[e)] PRÉVOST [ODMÍTNUTÍ NĚKTERÝCH ZÁVĚRŮ RICARDA A JAMESE MILLA. POKUSY DOKÁZAT, ŽE NEUSTÁLÉ ZMENŠOVÁNÍ ZISKU NENÍ NEVYHNUTELNÉ]

Pokud jde o citovaného *Prévosta*, který jako základ ke svým „Réflexions etc." klade Millův výklad ricardovského systému, spočívají některé jeho námitky na čistě školáckém nepochopení Ricarda. O rentě je však třeba poznamenat následující:

„Je možné mít pochybnost o vlivu *horších půd* na určování cen, jestli uvážíme, jak je na místě, jejich *relativní rozsah.*" (*Prévost*, cit. dílo, str. 177.)

Prévost uvádí z *Milla* následující [místo], které je důležité i pro můj rozbor, neboť Mill sám tu uvažuje příklad, kde *diferenciální renta* vzniká tím, že nová poptávka — dodatečná poptávka — je uspokojována přechodem k lepší, ne horší půdě, tedy [ve] vzestupné linii.

„*Pan Mill* užívá tohoto srovnání: ‚Předpokládejme, že všechny obdělávané pozemky v určité zemi jsou stejné kvality a kapitály na ně vynaložené přinášejí

* Viz „Teorie o nadhodnotě", část II, str. 170—175. *(Pozn. red.)*

stejné zisky, s výjimkou jednoho jediného akru, který dává šestkrát větší produkt než kterýkoli z ostatních.' (Mill, „Elements etc.", 2. vyd., str. 71 [anglicky].) Je jisté, jak dokazuje pan Mill, že pachtýř tohoto posledního akru by nemohl svůj pachtýřský důchod zvýšit" (to znamená, že by nemohl dosáhnout vyššího zisku než ostatní pachtýři; věc je vyjádřena velmi nesprávně[40]) „a že pět šestin produktu by připlývalo pozemkovému vlastníkovi".

⟨Zde [je] tedy diferenciální renta bez snížení míry zisku a bez růstu ceny zemědělského produktu. K tomu musí docházet o to častěji, jak se s průmyslovým rozvojem země, s rozvojem komunikačních prostředků a rostoucím obyvatelstvem musí stále *zlepšovat poloha*, || 803 | ať je přirozená úrodnost jakákoli a poloha (relativně lepší) působí stejně jako [vyšší] přirozená úrodnost.⟩

„Kdyby však bystrého autora napadlo učinit si takový předpoklad pro opačný příklad, poznal by, že výsledek by byl jiný. Předpokládejme, že všechny pozemky by byly stejné kvality, vyjma jednoho akru horší půdy. Na tomto jediném akru představuje zisk z kapitálu šestinu zisku z každého jiného akru. Možno věřit, že zisk z několika miliónů akrů klesne na šestinu jeho obvyklého zisku? Je pravděpodobné, že tento jediný akr by neměl vůbec žádný vliv, protože různé produkty (zvláště obilí), přijdou-li na trh, nebudou konkurencí tak *minimálního* množství viditelně dotčeny. Proto říkáme, že tvrzení Ricardových stoupenců o působení horších půd je třeba modifikovat s ohledem na *relativní rozsah* půd různé úrodnosti." (Cit. dílo, str. 177—178.)

*

⟨*Say* ve svých poznámkách ke Constanciovu překladu Ricarda má jen jednu správnou poznámku o *zahraničním obchodě*[41]. Zisku lze dosáhnout i šizením [tak], že jeden získává to, co druhý ztrácí. Ztráta a zisk se uvnitř jedné země vyrovnávají. Není tomu tak mezi různými zeměmi. A dokonce i z hlediska Ricardovy teorie — což Say *ne*postřehl — mohou se tři pracovní dny jedné země směňovat za jeden den druhé země. Zákon hodnoty zde nabývá podstatné modifikace. Nebo jaký je poměr kvalifikované, komplikované práce k nekvalifikované, jednoduché uvnitř jedné země, takový může být i poměr pracovních dnů různých zemí. V tomto případě vykořisťuje bohatší země chudší, i když chudší země směnou získává, jak ukázal také J[ohn] St[uart] Mill ve svých „*Some Unsettled Questions* etc."[42]⟩

*

[O poměru zemědělského a průmyslového zisku Prévost říká:]

„Připusťme, že míra zemědělského zisku všeobecně určuje míru průmyslového. Avšak současně musíme poznamenat, že druhý nutně také působí na první. Vzroste-li cena obilí na určitý bod, přelévají se průmyslové kapitály do zemědělství a nutně snižují zemědělské zisky." (Cit. dílo, str. 179.)

Námitka [je] správná, avšak [je] vyjádřena zcela omezeně. Viz výše.*

Ricardovci tvrdí, že zisk může klesnout jen růstem mzdy, protože s [růstem] obyvatelstva stoupá cena nezbytných životních prostředků, což je ale důsledkem akumulace kapitálu, neboť s touto akumulací se obdělávají horší pozemky. Avšak sám Ricardo připouští, že zisky mohou klesat, jestliže kapitály rostou rychleji než obyvatelstvo, jestliže tedy mzdy rostou v důsledku konkurence kapitálů mezi sebou. To je [hledisko] A[dama] Smitha. Prévost říká:

„Jestliže vzrůstající poptávka kapitálů zvyšuje cenu dělníků, to znamená *mzdu*, nezdá se pak, že není žádného důvodu tvrdit, že rostoucí nabídka těchto kapitálů samých nemůže nikdy snížit cenu kapitálů, jinými slovy, zisk?" (Cit. dílo, str. 188.)

Prévost se pokouší na chybné ricardovské základně, která si pokles zisku může vysvětlit jen z klesající nadhodnoty, tedy nadpráce, tedy vyšší hodnoty, [ze] *zdražení nezbytných životních prostředků snědených dělníkem*, tedy růstu hodnoty práce, i když reálná mzda dělníků místo aby rostla, klesá; na této základně se snaží dokázat, že trvalý pokles zisku není nutný.

Za prvé říká:

„Stav rozkvětu zvyšuje nejdříve zisky"

(totiž zemědělské zisky; se stavem rozkvětu roste obyvatelstvo, a tedy poptávka po zemědělských produktech, a tedy mimořádný zisk pachtýře),

„a to dlouho předtím, než se přejde k obdělávání nových pozemků, takže zisky — jakmile tyto nové pozemky začnou ovlivňovat rentu, tím že zmenšují

* Viz tento svazek, str. 95—97. *(Pozn. red.)*

zisky —, i když se najednou zmenší, zůstávají stejně vysoké, jako byly před rozkvětem... Proč se v některé době přechází k obdělávání půdy horší kvality? To se děje jen tehdy, očekává-li se zisk, *který se vyrovná alespoň zisku běžnému.* A jaká okolnost může vytvořit tyto míry zisku na takové půdě? Růst || 804 | obyvatelstva. Ten tlačí... na hranice existenčních prostředků, ovlivňuje tak růst cen potravin (zvláště obilí) a přináší tak zemědělským kapitálům vysoké zisky. Do zemědělství proudí další kapitály; ale protože půda je ve svém rozsahu omezená, má tato konkurence své hranice; a dochází k tomu, že se obděláváním horší půdy *dosahuje* stále ještě *vyššího zisku než v obchodě nebo v průmyslu.* Jsou-li horší půdy k dispozici v dostatečném rozsahu, pak se musí od tohoto okamžiku zemědělské zisky řídit podle kapitálů vynaložených na pozemky naposled. Vychází-li se z míry zisku, která existovala na začátku vzrůstajícího blahobytu (dělení zisku na zisk a rentu), ukáže se, že zisk nemá nijakou tendenci klesat. Stoupá s rostoucím obyvatelstvem, pokud zemědělský zisk nevzroste tak, že by obděláváním nových půd mohl doznat značného zmenšení, aniž kdy klesne pod svoji původní míru nebo, řečeno přesněji, pod střední míru, která je určována různými okolnostmi." (Cit. dílo, str. 190—192.)

Prévost zřejmě chápe nesprávně ricardovské pojetí. V důsledku blahobytu roste obyvatelstvo a tím i cena zemědělských produktů, a tedy i zemědělské zisky. (Ačkoli je nepochopitelné, je-li tento růst konstantní, proč by po uplynutí pachtu neměly být zvýšeny renty a proč by tyto zemědělské mimořádné zisky neměly být inkasovány ve formě renty, dokonce dřív, než budou obdělány horší půdy.) Avšak tentýž růst zemědělské produkce, který způsobuje růst zemědělských zisků, zvyšuje mzdu ve všech odvětvích průmyslu a způsobuje proto pokles průmyslových zisků. Tak se v průmyslu tvoří nová míra zisku. Jestli nyní horší pozemky přinášejí při existující tržní ceně také jen tuto ***nižší míru zisku***, mohou kapitály přejít na horší půdy. Přitahují je sem vysoké zemědělské zisky a vysoká tržní cena obilí. Mohou, dříve než se tak přemístí dostatečný počet kapitálů, také ještě, jak říká Prévost, přinášet vyšší zisky, než je snížený průmyslový zisk. Jakmile však je dodatečná nabídka dostatečná, tržní cena klesá, takže na horších půdách vynáší jen běžný průmyslový zisk. Co vynese produkt na lepších [půdách] navíc, přeměňuje se v rentu. Taková je ricardovská představa, jejíž základnu ***Prévost*** akceptuje, na níž rozumuje. Obilí je teď dražší než před zvýšením zemědělského zisku. Avšak mimořádný zisk, který pachtýřovi přináší, se přeměnil v rentu. Touto cestou tedy klesá i zisk

z lepších půd na nižší míru průmyslového zisku, která je důsledkem zdražení zemědělského produktu. Nelze pochopit, proč také zisky nemusí klesnout pod svou „původní míru", nenastanou-li žádné jiné modifikující okolnosti. *Mohou* samozřejmě nastat jiné okolnosti. Za všech okolností je, podle předpokladu, zemědělský zisk po zdražení nezbytných životních prostředků vyšší než průmyslový. Kdyby zde ale ta část nezbytných životních prostředků dělníků, která vzniká v průmyslu, zlevnila v důsledku rozvoje produktivní síly tak, že mzda (i kdyby byla placena podle své průměrné hodnoty) by nevzrostla v poměru k zdražení zemědělského produktu tak, jak by musela vzrůst bez těchto paralyzujících okolností, [a] kdyby dále tento rozvoj produktivní síly snížil cenu produktů dodávaných těžebním průmyslem, tedy i [cenu] zemědělských surovin, které nevcházejí do potravy, pak by nemusel průmyslový zisk klesat (i když takový předpoklad není pravděpodobný), i kdyby byl nižší než zemědělský. Pokles zemědělského zisku by pak přechodem kapitálu do zemědělství a tvorbou renty || 805 | jen obnovil starou míru zisku.

[*Za druhé*] Prévost se pokouší [argumentovat] ještě druhým způsobem:

„Půdy horší kvality... se budou obdělávat jen tehdy, přinesou-li stejně vysoký nebo vyšší zisk než průmyslové kapitály. Často zůstane za takových okolností cena obilí nebo jiných zemědělských produktů ještě velmi vysoká, přes [obdělávání] nových půd. Tyto vysoké ceny utlačují pracující obyvatelstvo, protože růst mzdy neodpovídá přesně ceně těch předmětů, které spotřebovávají námezdní dělníci. Vysoké ceny zemědělských produktů jsou více nebo méně břemenem pro všechno obyvatelstvo, protože téměř na všech zbožích se odrazí růst mezd a ceny předmětů nutných k životu. Tento všeobecný tlak, ve spojení s růstem úmrtnosti způsobeným příliš početným obyvatelstvem, vyvolává pokles počtu námezdních dělníků a v důsledku toho růst mezd a pokles zemědělského zisku. Od tohoto okamžiku probíhá další vývoj opačným způsobem než dosud. Kapitály se opět přelévají z horších půd do průmyslu. Avšak populační princip působí brzy znova. Jakmile bída přestala, roste počet dělníků, jejich mzda klesá, a proto vzrůstá zisk. Taková kolísání musí následovat několikrát po sobě, aniž průměrný zisk dozná nějaké změny. Zisk může klesat nebo stoupat z jiných příčin nebo z této příčiny samé; může se střídavě měnit v opačném smyslu, aniž by jeho klesání či stoupání v průměru bylo [možno] připsat nutnosti obdělávat nové pozemky. Obyvatelstvo je regulátor, který vytváří přirozený pořádek a zisk udržuje v rámci určitých hranic." (Cit. dílo, str. 194—196.)

I když [je to] zmatené, je to správné podle „populačního principu". Pouze to neodpovídá předpokladu, že zemědělské zisky rostou tak dlouho, dokud se nevytvoří dodatečná nabídka odpovídající obyvatelstvu. Jestliže v důsledku toho rostou ceny zemědělského produktu konstantně, pak to nemá za následek pokles obyvatelstva, nýbrž všeobecné snížení míry zisku, tedy snížení akumulace a tudíž i obyvatelstva. Obyvatelstvo by podle ricardovsko-malthusovského názoru rostlo pomaleji. Avšak u Prévosta je základem toto: Proces by stlačil mzdu pod její průměrnou úroveň; s tímto poklesem mzdy a bídou dělníků klesají ceny obilí a tím opět roste zisk.

Toto je však úvaha, která sem nepatří, protože předpokládáme, [že] je vždy placena hodnota práce, to znamená životní prostředky nezbytné k reprodukci dělníků.

Toto prévostovské [pojetí] je důležité, protože ukazuje, že ricardovský názor — spolu s malthusovským, který přejal — může sice objasnit kolísání míry zisku, ale ne její (konstantní) pokles bez [příslušného] odrazu, protože na určité výši cen obilí a určité níži zisků by mzda byla stlačena pod svou úroveň a došlo by k násilnému snížení obyvatelstva a tedy také cen obilí a nezbytných životních prostředků, a tím opět k růstu zisku.

3. POLEMICKÉ SPISY

|| 806 | Doba mezi lety 1820 až 1830 je z hlediska metafyziky nejvýznamnějším obdobím v dějinách anglické národní ekonomie. [Zahrnuje] teoretické zápasy za ricardovskou teorii a proti ní, řadu anonymních polemických spisů; zde jsou uvedeny ty nejdůležitější a zejména jen ta místa, která patří do našeho tématu. Současně je však pro tyto polemické spisy charakteristické, že se všechny fakticky točí jen kolem určování pojmu hodnoty a jejího vztahu ke kapitálu.

a) „OBSERVATIONS ON CERTAIN VERBAL DISPUTES..." [SKEPTICISMUS V POLITICKÉ EKONOMII; NAHRAZENÍ TEORETICKÝCH SPORŮ SPORY O SLOVA]

„*Observations on certain Verbal Disputes in Political Economy, particularly relating to value and to demand and supply*", *Londýn 1821.*

[Spis] není bez určité ostrosti. Charakteristický [je] titul — „*Verbal Disputes*".*

Zčásti [je namířen] proti Smithovi, Malthusovi, ale i Ricardovi.

Vlastní smysl tohoto spisu [je ten], že

„diskuse... pramení výlučně z toho, že slova osob se používají v různém smyslu, že diskutující, stejně jako rytíři v pohádce, prohlížejí štít z různých stran." (Str. 59—60.)

Takový skepticismus je vždy předzvěstí rozpadu nějaké teorie, předchůdcem bezmyšlenkovitého a nesvědomitého eklekticismu, přizpůsobeného domácí potřebě.

Nejprve pokud jde o Ricardovou teorii hodnoty:

„Je zřejmě obtížné si představit, že to, co máme na mysli, mluvíme-li o hodnotě čili o skutečné ceně v protikladu k nominální ceně, je *práce*; neboť často si přejeme mluvit o *hodnotě čili ceně práce samé*. Kde prací jakožto skutečnou cenou nějaké věci rozumíme práci, která věc *vyrábí*, vzniká jiná těžkost; neboť si často přejeme mluvit o *hodnotě čili ceně půdy*, ale půda není vyrobena prací. Tato definice může být tedy uplatněna jenom na *zboží*." (Cit. dílo, str. 8.)

Pokud jde o práci, je námitka proti Ricardovi správná potud, pokud podle Ricarda kupuje kapitál bezprostředně práci, pokud tedy mluví bezprostředně o hodnotě práce, zatímco jde o pracovní sílu, sám produkt, jejíž dočasná potřeba se kupuje a prodává. Místo aby autor řešil problém, pouze tu zdůrazňuje, že problém je nerozřešen.

Stejně tak je správné i to, že „*hodnota* čili *cena půdy*", která není produktem práce, zdánlivě bezprostředně odporuje pojmu hodnoty a nedá se z něho bezprostředně odvodit. Tato fráze je oproti Ricardovi o to méně významná, že autor nenapadá jeho teorii renty,

* — doslova: „*Spory o slova.*" *(Pozn. red.)*

v níž Ricardo právě vysvětluje, jak se na základě kapitalistické výroby tvoří nominální hodnota půdy a [ukazuje, že] neodporuje určování hodnoty. Hodnota půdy není nic než cena, která se platí za kapitalizovanou pozemkovou rentu. Zde tedy nutno předpokládat daleko hlubší zkoumání, než může vyplývat z prostého pozorování zboží a jeho hodnoty prima facie; stejně jako fiktivní kapitál,[43] o který v burzovní hře jde, [který není] ve skutečnosti ničím jiným než prodejem a koupí určitých titulů na části ročních daní, nemůže být vysvětlen z prostého pojmu produktivního kapitálu.

Druhá námitka, že Ricardo přeměňuje hodnotu, která je něčím *relativním*, v něco *absolutního*, se stala v jiném, později vydaném polemickém spise (od Baileyho) základem útoku proti celému ricardovskému systému. Při zmínce o tomto spisu uvedeme také, co se k tomuto [tématu] vztahuje v „*Observations*".

V jedné náhodné poznámce jsou, aniž si to autor uvědomil (ten tím chce spíš dokázat to, co je v následující nepodtržené větě, že sama nabídka práce [je] překážkou tendence poklesu práce na její přirozenou cenu), vhodná slova o zdroji, z něhož pramení kapitál, který platí práci.

„Říkáme-li tedy s panem Ricardem, že práce má stále *tendenci* vyrovnávat se něčemu, co on označuje jako její přirozenou cenu, musíme si jen vzpomenout, že vzrůst, ke kterému došlo v její nabídce, aby se uskutečnila tato *tendence*, je sám příčinou protipůsobící síly, která brání *působení* této tendence." (Cit. dílo, str. 72—73.)

Kdyby se nevycházelo z průměrné ceny práce, tj. z hodnoty práce, [nebyl by] možný žádný rozvoj zkoumání; stejně tak, jako kdyby se nevycházelo z *hodnoty* zboží vůbec. Teprve pak lze pochopit skutečné jevy kolísání cen.

|| 807 | „To neznamená, že by „(Ricardo)" tvrdil, že dva jednotlivé exempláře dvou různých předmětů, jako klobouk a pár bot, se vzájemně směňují tehdy, když *ony dva jednotlivé exempláře* byly vytvořeny stejným množstvím práce. ‚*Zbožím*' tu musíme rozumět ‚*druh zboží*', ne jednotlivý klobouk o sobě, jednotlivý pár bot atd. Veškerá práce, která v Anglii vytváří všechny klobouky, se musí k tomuto účelu zkoumat jako rozdělená na všechny klobouky. To, zdá se mi, nebylo na začátku a v obecných výkladech tohoto učení vyjádřeno." (Cit. dílo, str. 53—54.) Například Ricardo mluví o „části práce strojního inženýra", obsažené například v páru punčoch. „Zatím však ‚celá práce', která vytvořila každý jednotlivý pár

punčoch, mluvíme-li o jednotlivém páru, zahrnuje *celou* práci strojaře, a ne jen ‚jednu část'; neboť jeden stroj vyrábí sice mnoho párů, ale žádný z těchto párů by nemohl být zhotoven bez celého stroje." (Cit. dílo, str. 54.)

Poslední část se zakládá na nedorozumění. Celý stroj vchází do pracovního procesu, ale jen jeho část vchází do zhodnocovacího procesu.

Nicméně v poznámce je něco správného.

Vyjděme ze *zboží* — z této specifické společenské formy produktu — jako základu a předpokladu kapitalistické výroby. Vezměme jednotlivé produkty a analyzujme formové určenosti, které jako zboží obsahují, které jim dávají pečeť zboží. *Před* kapitalistickou výrobou — v dřívějších výrobních způsobech — velká část produktu nevstupuje do oběhu, není vrhána na trh, nevyrábí se jako zboží, nestává se zbožím. Na druhé straně velká část produktů, které vcházejí do výroby, pak není zbožím a nevchází jako zboží do procesu. K přeměně produktů ve zboží dochází jen na jednotlivých místech, zahrnuje pouze přebytek výroby atd. nebo jen její jednotlivé sféry (řemeslnické výrobky) atd. Produkty nevcházejí v celém rozsahu do procesu jako předměty obchodu, ani z něj v celé šíři jako předměty obchodu nevycházejí. Přesto však je vývoj produktu ve zboží, oběh zboží, a tedy v určitých hranicích i oběh peněz, a tedy do určité míry i rozvinutý obchod *předpokladem*, *východiskem* tvorby kapitálu a kapitalistické výroby. Takovým předpokladem je pro nás zboží, z něhož vycházíme jako z nejjednoduššího prvku kapitalistické výroby. Na druhé straně je však výrobek, výsledek kapitalistické výroby, zbožím. To, co vystupuje jako její prvek, zračí se později jako její vlastní produkt. Teprve na jejím základě se stává zboží všeobecnou formou produktu, a čím více se tato výroba rozvíjí, tím víc vcházejí produkty jako součásti do jejího procesu také v podobě zboží. Zboží, jak vychází z kapitalistické výroby, se liší od zboží, z něhož vycházíme jako z prvku kapitalistické výroby. Před námi už není jednotlivé zboží, jednotlivý výrobek. Jednotlivé zboží, jednotlivý výrobek vystupuje nejen reálně jako výrobek, nýbrž také jako zboží, nejen jako reálná, nýbrž také ideální *část* celkové produkce. Každé jednotlivé zboží [vystupuje] jako nositel určité části kapitálu a jím vytvořené nadhodnoty.

Hodnota zálohovaného kapitálu plus přivlastněné nadpráce, tedy například hodnota 120 liber št. (když 100 představuje kapitál a nadpráce se rovná 20 librám št.) je co do hodnoty obsažena v celkovém produktu, například [v] 1200 loktech kartounu. Každý loket se rovná $^{120}/_{1200}$ liber št., tj. $^{1}/_{10}$ libry št., tj. 2 šilinky. Jako výsledek procesu nevystupuje jednotlivé zboží, nýbrž masa zboží, v nichž se reprodukovala hodnota celkového kapitálu plus nadhodnota. Celková vyrobená hodnota, rozdělená počtem výrobků, určuje hodnotu jednotlivého výrobku, a jen jako taková alikvotní část se [jednotlivý výrobek] stává zbožím. Už to není práce vynaložená na jednotlivé zvláštní zboží, kterou by ve většině případů nebylo možno už vůbec vypočítat a která by u jednoho zboží mohla být větší než u druhého, nýbrž celková práce, jejíž alikvotní část, průměr celkové hodnoty [dělený] počtem výrobků, určuje hodnotu jednotlivého výrobku a konstituuje ho jako zboží. Aby byl nahrazen celkový kapitál i s nadhodnotou, musí být také každé zboží z celkové masy zboží prodáno za svou, tímto způsobem určenou hodnotu. Kdyby se z 1200 loktů prodalo jen 800, nebyl by kapitál nahrazen, a tím méně by se [dosáhlo] zisku. Avšak *také* loket by byl prodán pod svou hodnotou, neboť jeho hodnota není určena izolovaně, nýbrž jako alikvotní část celkového produktu.

|| 808 | „Ačkoli nazýváte práci zbožím, přesto se nerovná zboží, které se vyrábí nejdříve za účelem směny a pak se přináší na trh, kde se v odpovídajícím poměru směňuje za jiná zboží, která jsou právě na trhu; práce se *koná* v tom okamžiku, kdy se přináší na trh, ba přináší se na trh dříve, než je vykonána." (Cit. dílo, str. 75—76.)

Na trh se ve skutečnosti nepřináší práce, nýbrž dělník. A kapitalistovi prodává ne svou práci, nýbrž dočasné použití sebe sama jako pracovní síly. To je bezprostředním předmětem smlouvy, kterou uzavírají kapitalista a dělník, v koupi a prodeji, které sjednávají.

Placení za kus, úkolová práce, místo placení za dobu, po kterou se pracovní síla dává k dispozici, je jen jiný způsob, jak tuto dobu určovat. Měří se produktem tak, že určité množství produktu představuje společensky nutnou pracovní dobu. V mnoha londýnských výrobních odvětvích, kde vládne úkolová práce, se vyplácí právě

takto podle hodin, avšak často vznikají spory, představuje-li ta nebo ona část práce „hodinu" nebo ne.

Bez ohledu na jednotlivé formy se tak nejen při úkolové práci, nýbrž povšechně, i když se pracovní síla prodává za určitých podmínek před jejím použitím, *platí* po vykonání práce, ať už denně, týdně atd. Peníze se zde stávají *platidlem*, když dříve sloužily ideálně jako kupní prostředek, protože nominální přechod zboží ke kupci se liší od reálného. Prodej zboží — pracovní síly —, právní předání užitné hodnoty a její skutečné zcizení tu časově nezapadají. Realizace ceny se proto uskutečňuje později než prodej zboží (viz str. 122, *první* část mého spisu[44]). Ukazuje se zde také, že nezálohuje kapitalista, nýbrž dělník; tak jako při pronajmutí domu nezálohuje užitnou hodnotu nájemce, nýbrž pronajimatel. Dělník bude sice (nebo alespoň může být, jestliže zboží není objednáno dříve atd.) placen dříve, než se jím vytvořené zboží prodá. Avšak *jeho* zboží, jeho pracovní síla, přešla, výrobně spotřebována, do rukou kupce, kapitalisty, dříve než byl zaplacen dělník. A nejde o to, jak kupec se zbožím naloží, zda je kupuje, aby je měl jako užitnou hodnotu, nebo aby je opět prodal. Jde o *přímou* transakci mezi prvním kupcem a prodavačem.

[Ricardo v „Principles" říká:]

„Na různých stupních společnosti probíhá akumulace *kapitálu* neboli *prostředků k použití práce* rychleji nebo pomaleji a musí ve všech případech záviset na produktivních silách práce. Produktivní síly práce jsou zpravidla největší tehdy, existuje-li nadbytek úrodné půdy." (*David Ricardo* [„The Principles of Political Economy"], 3. vyd., [Londýn] 1821, str. 92.) [Srov. čes. vyd., str. 76.]

K této Ricardově tezi [autor anonymního spisu] poznamenává:

„Jestliže v této první větě znamenají *produktivní síly práce maličkost z alikvotní části každého produktu, která připadne těm, kdo ho prací svých rukou vyrábějí*, pak je tato teze tautologická, protože *zbývající alikvotní část je fondem, z něhož*, jestli se to zlíbí jeho vlastníkovi, *může být akumulován kapitál*."

(Tak se tedy přiznává jako samozřejmé, že z hlediska kapitalisty znamenají „*produktivní síly práce* maličkost z alikvotní části každého

produktu, která připadne těm, kdo ho prací svých rukou vyrábějí". Tato věta *je velice pěkná.*)

„Ale tam, kde je půda nejúrodnější, tomu tak většinou není."

(To je hloupé. Ricardo předpokládá kapitalistickou výrobu. Nezkoumá, zda se rozvíjí snadněji při úrodné nebo relativně neúrodné půdě. Kde existuje, je nejproduktivnější tam, kde je nejúrodnější půda.) Jak společenské, tak přírodní produktivní síly práce, to znamená ty, které práce nachází v anorganické přírodě, vystupují jako produktivní síla kapitálu. (Sám Ricardo ve výše uvedené tezi ztotožňuje, což [je] správné, produktivní sílu práce s prací produkující kapitál, produkující ono bohatství, které ovládá práci, a ne ono bohatství, které patří práci. *Jeho výraz „kapitál neboli prostředky k použití práce"* je ve skutečnosti jediný, ve kterém chápe skutečnou podstatu kapitálu. On sám je do té míry v zajetí || 809 | kapitalistického názoru, že toto převrácení, toto quidproquo, chápe jako samozřejmé. Objektivní podmínky práce — vytvořené dokonce jí samou —, suroviny a pracovní nástroje, nejsou *prostředky, jichž používá práce jako svých prostředků*, nýbrž naopak jsou to *prostředky k použití práce.* Nejsou používány prací; ony používají práci. Práce je prostředkem k tomu, aby se tyto věci akumulovaly jako kapitál, a ne prostředkem, jak zabezpečit dělníkovi produkty, bohatství.)

„Tak je tomu v Severní Americe, ale to je umělý stav věcí"

(to znamená kapitalistický stav věcí).

„Tak tomu není v Mexiku, ani v Novém Holandsku.* Produktivní síly práce jsou v *jiném* smyslu skutečně větší tam, kde je mnoho úrodné půdy, jde totiž o schopnost člověka, přeje-li si to, získat mnoho *suroviny* v poměru k celkové práci, kterou vykonává. Je to ve skutečnosti *dar přírody, že lidé mohou získat víc potravin, než je ono nejmenší množství, kterým by se mohlo existující obyvatelstvo uživit a udržet.*"

(To je základ *fyziokratické* doktríny. Fyzickým základem nad-

* — starý název pro Austrálii. *(Pozn. red.)*

hodnoty je tento „dar přírody", který v zemědělské práci, jež původně uspokojovala takřka všechny potřeby, vystupuje nejhmatatelněji. U průmyslové práce tomu tak není, protože produkt musí být nejdříve prodán jako zboží. Fyziokraté, kteří zkoumají nejdříve nadhodnotu, chápou ji v její přirozené formě);

„ale ‚nadvýrobek' (termín používá pan Ricardo, str. 93) znamená všeobecně přebytek celkové ceny nějaké věci nad částí připadající dělníkům, kteří ji vytvářejí".

(osel nevidí, že tam, kde je půda úrodná, kde tedy lze i za část ceny produktu, která připadne dělníkovi, i když je tato část malá, koupit dostatečné množství předmětů nezbytných k životu, je i ta část, která připadne kapitalistovi, největší;

„zvláštnost, která se určuje dohodou lidí a která se neustanovuje pomocí přírody." (Cit. dílo, str. 74—75.)

Jestli má závěrečná část nějaký smysl, pak spočívá v tom, že „nadvýrobek" v kapitalistickém smyslu nutno velmi odlišovat od produktivity práce jako takové. Ta zajímá kapitalistu jen potud, pokud se pro něj realizuje jako zisk. V tom spočívá omezenost, hranice kapitalistické výroby.

„Jestli poptávka po nějakém zboží překračuje to, co je s ohledem na daný stav nabídky skutečnou potávkou; a jestli proto stoupla cena, pak se může buď zvětšit výše nabídky při vynaložení téže míry výrobních nákladů jako dosud; v tomto případě k tomu bude docházet tak dlouho, až se bude předmět směňovat s jinými předměty v témž poměru jako předtím; nebo, za druhé, *není* možné dřívější nabídku zvýšit a pak nebude cena, která vzrostla, opět klesat, nýbrž bude dále přinášet, jak říká Smith, větší rentu nebo zisk nebo mzdu (nebo všechny tři) ze zvláštní půdy, kapitálu či práce, jež při výrobě předmětu byly použity; nebo, za třetí, vzrůst [nabídky], který může následovat, bude vyžadovat úměrně *větší množství* půdy nebo kapitálu nebo práce nebo všech tří, než bylo zapotřebí *pro periodickou výrobu*" (toto slovo je nutno si pamatovat!) „dříve nabízeného množství. Pak k růstu nedojde, dokud nebude poptávka dost silná, aby za prvé zaplatila zvýšenou cenu za růst, za druhé zvýšenou cenu za staré množství nabídky. Neboť osoba, která vyrábí dodatečné množství, nebude schopna za něj dosahovat vysoké ceny ve větší míře než ti, kteří vyráběli dřívější množství... V tomto odvětví bude pak existovat *mimořádný zisk*... *Mimořádný zisk* padne buď do rukou pouze několika zvláštních výrobců..., nebo, jestliže *dodatečný* produkt nelze *odlišit* od

zbytku, budou se na přebytku podílet všichni... Lidé vydají něco za to, aby patřili k tomu odvětví, v kterém lze takového *mimořádného zisku* dosáhnout... To, co takto vydávají, je *renta*." (Cit. dílo, str. 79—81.)

Zde je třeba poznamenat jen to, že v tomto spise je renta poprvé chápána jako všeobecná forma konsolidovaného *mimořádného zisku*.

|| 810 | „„Přeměna důchodu v kapitál' je dalším ze zdrojů polemiky, pramenícím ze *slov*. Jeden tím myslí, že kapitalista část zisku docíleného jeho kapitálem vynakládá na to, aby dosáhl přírůstku ke svému kapitálu, místo aby jí použil pro svoji soukromou spotřebu, jak by mohl rovněž učinit. Druhý tím myslí, že někdo vynakládá jako kapitál něco, čeho nikdy nedosáhl ze svého vlastního kapitálu jako zisk, nýbrž dostal jako rentu, mzdu, plat atd." (Cit. dílo, str. 83—84.)

Tato poslední věta — „dalším ze *zdrojů* polemiky, *pramenícím ze slov*. Jeden tím myslí... druhý tím myslí" — ukazuje způsob tohoto mudrlanta.

b) „AN INQUIRY INTO THOSE PRINCIPLES" [NEPOCHOPENÍ ROZPORŮ KAPITALISTICKÉ VÝROBY, KTERÉ VYVOLÁVAJÍ KRIZI]

„*An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus etc.*", *Londýn 1821*.

Ricardovský [spis. Vystupuje] dobře proti Malthusovi. Ukazuje nekonečnou omezenost těch chlapíků, v kterou se přeměňuje jejich bystrozrak, když místo pozemkového vlastnictví zkoumají kapitál. Nicméně jeden z nejlepších polemických spisů zmíněného desetiletí.

„Jestliže se kapitál vynaložený na výrobu nožů zvětší 100 ku 101 a jen v tomto poměru může vyrobit víc nožů, pak stoupne pro jejich výrobce disponování jinými věcmi všeobecně *v menším poměru*, předpokládáme-li, že *jejich* výroba nevzrostla. Toto disponování však, a ne růst množství nožů, tvoří zisk podnikatele čili růst jeho bohatství. Kdyby ovšem vzrostly o jedno procento *současně také kapitály ve všech dalších odvětvích* a *s týmž výsledkem vzhledem k produktu*, pak by byl výsledek jiný, neboť poměr, v němž se každý předmět směňuje s druhým, by se nezměnil, a určitá část každého druhu zboží by umožňovala disponovat stejným množstvím všech ostatních zboží jako dříve." (Cit. dílo, str. 9.)

Především, kdyby kromě výroby nožů, jak se předpokládá, nedošlo k žádnému zvětšení výroby (a kapitálu věnovaného na výrobu), nebyl by příjem „*v menším poměru*", nýbrž došlo by k absolutní ztrátě. Podnikateli s noži tu pak zbývají tři cesty. Buď musí svůj zvětšený produkt směnit tak, jako by směňoval menší produkt a pak povede jeho zvětšená výroba k přímé ztrátě. Nebo se musí pokusit získat nové zákazníky; je-li odkázán jen na starý okruh [zákazníků], může toho dosáhnout jen tím, že přetáhne zákazníky z jiného odvětví a svou ztrátu přesune na jiná ramena; nebo musí rozšířit svůj trh za jeho dřívější hranice, avšak ani jedna, ani druhá operace nezávisí na jeho dobré vůli nebo na existenci většího množství nožů. Nebo konečně, musí svůj přebytek výroby převést do příštího roku a zmenšit svoji novou nabídku pro tento rok, což stejně vede ke ztrátě, jestliže se jeho dodatek ke kapitálu skládá nejen z dodatečné mzdy, nýbrž i z dodatečného fixního kapitálu.

Dále: Jestli všechny kapitály vzrostly ve stejném poměru, vůbec z toho nevyplývá, že ve stejném poměru vzrostla i jejich výroba. Avšak kdyby tomu tak bylo, nevyplývá z toho, že potřebují o jedno procento víc nožů, protože jejich poptávka po nožích nesouvisí nijak ani s růstem jejich vlastního produktu, ani s jejich větší schopností kupovat nože. Vyplývá pouze tautologie: Je-li zvětšený kapitál, použitý v každém jednotlivém období, úměrný tomu, jak požadavky společnosti zvýší poptávku po každém jednotlivém zboží, pak růst jednoho zboží zaručuje trh pro zvětšenou nabídku ostatních zboží.

Zde se tedy předpokládá: 1. *kapitalistická výroba*, v níž výroba každého jednotlivého odvětví a její růst nejsou *bezprostředně* regulovány potřebami společnosti a || 811 | jí *kontrolovány*, nýbrž produktivními silami, jimiž disponuje každý jednotlivý kapitalista, nezávisle na potřebách společnosti. 2. Předpokládá se, že se přesto vyrábí tak *proporcionálně*, jako kdyby kapitál byl v různých odvětvích výroby vynaložen přímo společností, podle jejích potřeb.

Za tohoto předpokladu — contradictio in adjecto* —, kdyby kapitalistická výroba byla absolutně socialistickou výrobou, nemohla by fakticky existovat žádná nadvýroba.

* — rozpor v určení, vnitřní rozpor. *(Pozn. red.)*

Ostatně v různých odvětvích výroby, kde je *stejná akumulace* kapitálu (také předpoklad, že kapitál je akumulován v různých odvětvích výroby ve *stejném poměru*, je opět špatný), [je] masa produktu, která odpovídá tomuto zvětšení vynaloženého kapitálu, velmi rozdílná, protože produktivní síla v různých odvětvích výroby čili masa vyráběných užitných hodnot v poměru k vynaložené práci [je] velmi rozdílná. Na obou stranách se vyrábí stejná hodnota, avšak množství zboží, ve kterém se zračí, [je] velmi rozdílné. Proč tedy, když v odvětví výroby *A* vzrostla hodnota o 1 %, zatímco masa zboží vzrostla o 20 %, musí [tato masa] nalézt trh v odvětví *B*, v němž hodnota vzrostla právě tak o 1 %, ale masa zboží jen o 5 %, není absolutně jasné. Přehlíží se tu rozdíl užitné hodnoty a směnné hodnoty.

Sayův obrovský objev, že „zboží se kupují jen za zboží",[45] znamená jen to, že peníze samy jsou přeměněnou formou zboží. To vůbec nedokazuje — protože mohu koupit jen za zboží —, že mohu koupit za *svoje* zboží, čili že má kupní síla je úměrná *množství* zboží, která jsem vyrobil. Tatáž *hodnota* se může zračit ve velmi rozdílném množství. Ale užitná hodnota — spotřeba — nemá nic společného s hodnotou, nýbrž s množstvím. Proč mám koupit šest nožů proto, že je mohu mít tak levné jako dříve jeden, je absolutně nepochopitelné. Nepřihlížíme-li k tomu, že dělníci neprodávají zboží, nýbrž práci, pak kupuje za peníze masa lidí, která nevyrábí žádné zboží. Kupující a prodávající zboží nejsou totožní. Pozemkový vlastník, peněžní kapitalista atd. dostávají do rukou zboží jiných výrobců jako *peníze*. Jsou kupujícími, aniž jsou prodávajícími „zboží". Existuje nejen koupě a prodej mezi průmyslovými kapitalisty, nýbrž i jejich prodej dělníkům, za druhé jejich prodej majitelům důchodů, kteří nejsou výrobci zboží. Konečně jsou jejich koupě a prodeje jakožto kapitalistů velmi odlišné od jejich koupí jakožto vydavatelů důchodů.

„Když pan Ricardo uvádí Smithův názor na příčinu poklesu zisku (2. vydání, str. 359), dodává: ‚Pan Say zcela dostatečně ukázal, že neexistuje taková suma kapitálu, které by nebylo možno v zemi použít, protože poptávka je *omezena* jen výrobou.'"

(To je velmi moudré. Samozřejmě, *omezena*. Nemůže být po-

ptávka po něčem, co pro poptávku *nemůže* být vyrobeno, nebo co poptávka nenachází na trhu hotové. Ale z toho, že poptávka je *omezena* výrobou, nijak nevyplývá, že *výroba je nebo byla omezena poptávkou* a že nikdy nemůže poptávku překročit, zvláště poptávku za tržní cenu. Takový je sayovský ostrovtip.

„‚V zemi se kapitál nemůže akumulovat v takovém rozsahu (str. 360), aby ho nebylo možno produktivně použít' (‚tím rozumí, jak předpokládám,' říká v závorce onen muž, ‚se ziskem pro majitele'), ‚dokud mzdy *v důsledku* růstu cen nezbytných životních prostředků nestoupnou tak vysoko, a v důsledku toho nezbude na zisk z kapitálu tak málo, že zmizí podnět pro akumulaci.'" [Cit. dílo, str. 18—19.]

(Ricardo tu spodobňuje „produktivně" a „ziskově", zatímco právě v tom, že v kapitalistické výrobě je „produktivní" jen to, co je „ziskové", spočívá její rozdíl od absolutní výroby a její hranice. Aby se vyrábělo „produktivně", musí se vyrábět tak, aby masa výrobců byla vyloučena z části poptávky po produktu; musí se naopak vyrábět pro třídu, || 812 | jejíž spotřeba není v žádném poměru k její výrobě — protože právě v přebytku její výroby nad její spotřebou spočívá zisk z kapitálu. Na druhé straně se musí vyrábět pro třídy, které spotřebovávají, aniž vyrábějí. Je třeba nejen dát nadvýrobku takovou formu, ve které se stane předmětem poptávky pro tuto třídu. Kapitalista sám, chce-li akumulovat, nemusí být na druhé straně tím, který projevuje poptávku po svých produktech, pokud vcházejí do důchodu, v tom poměru, v jakém je jejich výrobcem. Jinak nemůže akumulovat. Proto Malthus proti němu staví třídy, jejichž úkolem není akumulace, nýbrž vydávání. A zatímco jsou na jedné straně všechny tyto rozpory předpokládány, předpokládá se na straně druhé, že výroba probíhá bez třenic, jako kdyby tyto rozpory neexistovaly. Koupě a prodej, zboží a peníze, užitná hodnota a směnná hodnota jsou odděleny. Naproti tomu se předpokládá, že nedochází k oddělení, nýbrž k směnnému obchodu. Spotřeba a výroba jsou odděleny; [jsou] výrobci, kteří nespotřebovávají, a spotřebitelé, kteří nevyrábějí. Předpokládá se, že spotřeba a výroba jsou totožné. Kapitalista vyrábí bezprostředně proto, aby zvětšil svůj zisk, směnnou hodnotu, a ne pro spotřebu. Předpokládá se, že vyrábí bezprostředně a jen pro spotřebu. Před-

pokládá-li se, že rozpory existující v buržoazní výrobě — které se ovšem vyrovnávají, ale tak, že proces vyrovnávání zároveň vystupuje jako krize, jako násilné spojení roztříštěných, lhostejně proti sobě existujících a přece k sobě patřících momentů — neexistují, pak se tedy nemohou pochopitelně ani projevit. V každém odvětví vyrábí každý jednotlivý kapitalista úměrně *svému* kapitálu, bez ohledu na potřeby společnosti a zvláště bez ohledu na konkurenční nabídku kapitálů v témž odvětví. Předpokládá se, že vyrábí tak, jako by vyráběl na objednávku společnosti. Kdyby nebyl zahraniční obchod, mohly by být přepychové předměty, ať už za jakoukoli cenu, vyráběny doma. Pak by ve skutečnosti práce, s výjimkou nezbytných životních prostředků, byla velmi neproduktivní. A tedy i akumulace kapitálu [by byla malá]. Tak může každá země používat veškerý v ní akumulovaný kapitál, protože podle předpokladu by se v ní akumulovalo jen málo kapitálu.)

„Druhá věta Ricardova omezuje první (ne-li popírá), jestliže v první větě říká, ‚která by nemohla být použita', a míní tím použita ‚produktivně' nebo spíše ‚ziskově'. A jestliže prostě míní ‚použita', je toto tvrzení bezúčelné, neboť ani Adam Smith, ani nikdo jiný, myslím, nepopíral, že kapitál může ‚být použit', nemusíme-li se starat o to, jaký zisk přinese." (Cit. dílo, str. 19.)

Ve skutečnosti Ricardo říká, že všechen kapitál v zemi, ať je akumulován v jakékoli míře, může být použit ziskově; na druhé straně, že právě akumulace kapitálu brzdí jeho „ziskové" použití, protože musí vést ke zmenšení zisku, tj. míry akumulace.

„Jejich zvětšená poptávka"* (dělníků) „znamená sklon pobírat menší podíl [produktu] a větší přenechat těm, kteří je zaměstnávají; říká-li se, že to zmenšuje spotřebu a tím zvětšuje přeplnění trhu, pak mohu odpovědět jen to, že přeplnění trhu má stejný význam jako vysoký zisk." (Cit. dílo, str. 59.)

Toto je ve skutečnosti tajná základna přesycení trhu.

„Dělníci jako spotřebitelé nemají v době prosperity" (jak říká pan Say [v] „Traité d'économie politique", 4. vyd., sv. I, str. 60) „žádné výhody ze strojů, jestliže předmět, který stroj vyrábí levněji, nepatří k těm, které se díky zlevnění

* Viz tento svazek. *(Pozn. red.)*

mohou stát dostupnějšími jejich spotřebě. Mlátičky, větrné mlýny mohou mít z tohoto hlediska pro ně velký význam; avšak objev dýhovacího stroje, blokového stroje nebo stroje na tkaní krajek nezlepšuje *jejich* postavení příliš významně." (Cit. dílo, str. 74—75.)

„Při rozvinuté dělbě práce je zručnost dělníků použitelná jen v tom zvláštním odvětví, v kterém byli vyučeni; *oni sami jsou jakýmsi druhem strojů.* Kromě toho bývá dlouhé období nečinnosti, to znamená ztracené práce, bohatství, které bylo uříznuto až u svých kořenů. Proto absolutně nepomůže žvanit jako papoušek, že věci mají tendenci najít svou úroveň. Musíme se rozhlédnout kolem sebe a spatříme, že || 813 | na dlouhou dobu *nemohou* najít svou úroveň; že, najdou-li ji, je nižší než na začátku procesu." (Cit. dílo, str. 72.)

Tento Ricardovec, podle Ricardova příkladu, uznává správně krize jako následky náhlých změn v kanálech obchodu.[46] Tak tomu bylo v Anglii po válce z roku 1815. A tak všichni pozdější ekonomové vždy jako jedině možnou příčinu krizí připouštěli to, co bylo *nejhmatatelnějším podnětem* každé krize.

Jako příčinu krize připouští i úvěrový systém. (Str. 81 a násl.) (Jako kdyby úvěrový systém sám nevznikl z obtíže použít kapitál „produktivně", tj. „ziskově".) Angličané například musí svůj vlastní kapitál rozpůjčovat za hranice, aby si vytvořili trh. V nadvýrobě, úvěrovém systému atd. se kapitalistická výroba snaží prorazit své vlastní hranice a vyrábět nad svoji míru. Na jedné straně má tuto snahu. Na druhé straně obstojí jen výroba odpovídající ziskovému použití existujícího kapitálu. A odtud krize, které ji zároveň neustále ženou [za její vlastní hranice] a sedmimílovými kroky nutí dosáhnout toho — podle rozvoje produktivních sil —, co by se uvnitř jejich hranic realizovalo jen velmi pomalu.

Saye posuzuje velmi správně. O tom až u Saye. (Viz str. 134, *sešit VII.*)[47]

„On" (dělník) „je ochoten *část své* [*pracovní*] *doby pracovat pro kapitalistu* nebo, což je totéž, považovat část celkového produktu, když je vyroben a sněden, za něco, co patří kapitalistovi. Musí to udělat, jinak by mu byl kapitalista neposkytl tyto pomocné prostředky."

(Totiž kapitál.) Je velmi krásné, že podle tohoto autora je totéž, jestliže kapitalista vlastní celý produkt a část z něho platí dělníkovi jako mzdu, či jestliže dělník přenechává kapitalistovi část svého (dělníkova) produktu.

„Ale protože *popudem* pro kapitalistu *je zisk* a [protože] tyto výhody do určité míry vždy závisejí stejně tak na vůli *šetřit*, jako na *schopnosti* šetřit, bude kapitalista ochoten poskytnout dodatečné množství těchto pomocných prostředků; a protože najde méně lidí, kteří toto dodatečné množství potřebují, než bylo těch, kteří potřebovali původní množství, musí sám pro sebe očekávat menší podíl zisku; musí být ochoten dát dělníkovi (takřka) *dárek*" (!!!), „přenechat mu část zisku, který způsobily jeho pomocné prostředky, protože jinak by nedostal druhou část; tak konkurence oklešťuje zisk." (Cit. dílo, str. 102—103.)

To je velmi hezké. Akumuluje-li kapitál v důsledku rozvoje produktivní síly práce tak rychle, že poptávka po práci zvyšuje mzdy a dělník pracuje pro kapitalistu kratší dobu zdarma a do určité míry se podílí na ziscích ze své produktivnější práce — pak mu kapitalista dává „*dárek*"!

Tentýž muž podrobně ukazuje, že vysoká mzda je špatnou pobídkou pro dělníka, ačkoli podle něho nízký zisk zbavuje kapitalisty jistoty vůči pozemkovým vlastníkům. (Viz str. 13, sešit XII[48].)

„A[dam] Smith věřil, že akumulace čili zvětšení kapitálu všeobecně snižuje míru zisku podle téhož principu, který způsobuje, že růst kapitálu v každém jednotlivém výrobním odvětví snižuje v tomto odvětví výroby zisk. Avšak takovéto zvětšení kapitálu v jednotlivém odvětví výroby znamená větší vzrůst *v poměru* k současnému vzrůstu kapitálu v jiných výrobních odvětvích." (Cit. dílo, str. 9.)

Proti Sayovi (sešit XII, str. 12)[49].

„Možno říci, že bezprostřední trh pro kapitál nebo *pole* [*působnosti*] pro kapitál je práce. Masa kapitálu, která může být v dané době, v dané zemi nebo ve světě investována tak, aby nevynášela méně než danou míru zisku, závisí, jak se zdá, hlavně na *množství práce*, k jehož vykonání lze vydáním onoho kapitálu přimět stávající množství lidí." (Cit. dílo, str. 20.)

|| 814 | „*Zisky* nezávisejí na *ceně*, závisejí na ceně srovnávané s náklady." (Cit. dílo, str. 28.)

„Tvrzení pana Saye[50] vůbec nedokazuje, že *kapitál* si otvírá trh pro sebe, nýbrž dokazuje jen to, že kapitál a práce si otvírají trh navzájem." (Cit. dílo, str. 111.)

c) THOMAS DE QUINCEY [NESCHOPNOST PŘEKONAT SKUTEČNÉ NEDOSTATKY RICARDOVSKÉHO HLEDISKA]

„*Dialoques of Three Templars on Political Economy, chiefly in relation to the Principles of Mr. Ricardo*" („*London Magazine*", *sv. IX, 1824*). (Autor: *Thomas de Quincey*.)

Pokus vyvrátit všechny uvedené výpady proti Ricardovi. Z této jedné věty je vidět, že ví, oč se jedná:

„Všechny obtíže politické ekonomie možno zredukovat na to, co je základem směnné hodnoty." (Cit. dílo, str. 347.)

Často se zde ostře rozebírá nedokonalost ricardovského názoru, ačkoli spíše s předstíranou než se skutečnou dialektickou hloubkou. Skutečné obtíže, které nevyplývají z určování hodnoty, nýbrž z Ricardova nedostatečného zkoumání na tomto základě a [z] jeho pokusu násilně a bezprostředně přizpůsobit konkrétní poměry prostému poměru hodnoty, nejsou nijak vyřešeny, ba ani vycítěny. Avšak spis je charakteristický pro období, v němž se objevil. Je vidět, že v politické ekonomii měly tehdy ještě důslednost a myšlení vážné postavení.

(Pozdější spis od téhož autora: „*The Logic of Political Economy*", *Edinburgh 1845*, je slabší.)

Quincey ostře odlišuje ricardovské názory od dřívějších a nesnaží se jiným výkladem zeslabit nebo zříci se toho, co je na věci specifické, a ponechat to [jen] jako frázi, což se stávalo později a otvíralo dokořán dveře pohodlnému bezzásadovému eklekticismu.

Jedním z bodů ricardovského učení, který Quincey zvláště zdůrazňuje, a o němž je třeba se tu zmínit, protože hraje roli ve zmíněné polemice proti Ricardovi, je, že velení jednoho zboží nad jinými zbožími (jeho kupní síla; fakticky jeho hodnota chápaná jako realizovaná v nějakém druhém zboží) je úplně odlišné od jeho *skutečné hodnoty*.

Je úplně chybné činit závěr, „že skutečná hodnota je velká, protože množství, které kupuje, je velké, nebo je malá, protože množství, které kupuje, je malé... Jestli [zboží] *A* zdvojnásobí svou hodnotu, nebude proto ovládat dvojnásobek

dřívějšího množství *B*. Může tomu tak být, ale může také ovládat pětsetkrát větší nebo pětsetkrát menší množství... Nikdo nebude popírat, že *A* bude zdvojnásobením své vlastní hodnoty ovládat dvojnásobné množství všech věcí, jejichž hodnota zůstala konstantní. Avšak otázka je v tom, zda *A* bude při zdvojnásobení své hodnoty bez výjimky ovládat dvojnásobné množství." (Cit. dílo, str. 552—554, *na různých místech*.)

d) SAMUEL BAILEY

[*α. Povrchní relativismus ve výkladu kategorie hodnoty u autora „Observations on certain Verbal Disputes" a u Baileyho. Problém ekvivalence. Odmítnutí pracovní teorie hodnoty jako základny politické ekonomie*]

„*A Critical Dissertation on the Nature, Measures, and Causes of Value; chiefly in Reference to the Writings of Mr. Ricardo and his Followers. By the Author of Essays on the Formation and Publication of Opinions*" *(Samuel Bailey)*, *Londýn 1825.*

Toto [je] hlavní spis proti Ricardovi. (Namířený také proti Malthusovi.) Snaží se vyvrátit základ učení — *hodnotu*. V pozitivním smyslu je [spis] cenný, s výjimkou určování „*míry hodnoty*" nebo spíše peněz v této [jejich] funkci. Srovnej také od téhož autora: „*A Letter to a Political Economist*; occasioned by an Article in the ‚Westminster Review' on the Subject of Value etc.", *Londýn 1826.*

Protože tento spis, jak už bylo dříve poznamenáno,* svou podstatou navazuje na „*Observations on certain Verbal Disputes in Political Economy*", je nutno z těchto „Observations" uvést příslušná místa.

Autor „*Observations*" Ricardovi vytýká, že přeměňuje *hodnotu* z relativní vlastnosti zboží v jejich vzájemném poměru v něco absolutního.

V tomto ohledu je třeba Ricardovi vytknout pouze to, že přísně neodlišuje různé momenty ve vývoji pojmu hodnoty; směnnou hodnotu zboží, jak *vystupuje*, *projevuje se* v procesu směny zboží a jsoucno zboží jako *hodnoty* na rozdíl od jeho jsoucna jako věci, výrobku, užitné hodnoty.

* Viz tento svazek, str. 108. *(Pozn. red.)*

|| 815 | V „Observations" se říká:

„Jestliže absolutní množství práce, kterým se vyrábí větší část zboží nebo všechna, vyjma jednoho, vzrůstá, je možno říci, že se hodnota tohoto zboží nezměnila? V jakém smyslu, vždyť se bude přesto směňovat za menší [množství] každého jiného zboží? Tvrdí-li se, že růstem nebo zmenšením hodnoty je třeba *rozumět* růst nebo zmenšení množství práce, které vyrábí zmíněné zboží, mohl by být závěr, proti němuž bych se rovněž ohradil, do určité míry správný. Ale říkat, jako to činí pan Ricardo, že relativní množství práce, jimiž jsou vyrobena dvě zboží, jsou příčinou poměru, v kterém se obě zboží směňují, to znamená příčinou směnné hodnoty každého z nich, dobře si to pamatujte, v poměru k druhému, je něco zcela odlišného, než říkat, že *směnná hodnota každého zboží znamená* množství práce, které je vyrobilo, dobře si to pamatujte, bez jakéhokoli vztahu k druhým zbožím nebo k existenci druhých zboží." („*Observations* etc.", str. 13.)

„Pan Ricardo nám skutečně vypráví, že ‚rozbor, k němuž chce obrátit čtenářovu pozornost, se týká působení změn v *relativní* hodnotě zboží, a ne v jejich *absolutní* hodnotě',* jako by zde myslel, že tu *existuje* taková věc, jako je směnná hodnota, která není relativní." (Cit. dílo, str. 9—10.)

„Že se pan Ricardo od svého původního použití termínu hodnoty odklonil a *učinil z ní něco absolutního místo relativního*, vystupuje ještě zřetelněji v jeho kapitole nazvané ‚Hodnota a bohatství, jejich rozlišovací znaky'. Tam probíranou otázku diskutovali také jiní a je pouhým slovíčkařením a bezúčelná." (Cit. dílo, str. 15—16.)

Dříve než přejdeme k tomuto muži, ještě toto o Ricardovi. Ve své kapitole o „Hodnotě a bohatství" dokazuje, že společenské bohatství nezávisí na hodnotě vyráběných zboží, i když poslední bod je rozhodující pro každého individuálního výrobce. Tím spíše by musel pochopit, že forma výroby, která je zaměřena jen na nadhodnotu, to znamená, že je založena na relativní chudobě masy výrobců, nemůže být absolutní formou výroby bohatství, jak on ji stále líčí.

Nyní [přejděme] k „observations"** „slovíčkařícího" mudrlanta.

Jestliže všechna zboží s výjimkou jednoho hodnotově rostou, protože stojí víc pracovní doby než dříve, směňuje se jedno zboží, jehož pracovní doba nedoznala žádné změny, za menší [množství]

* Viz „Teorie o nadhodnotě", část II, str. 178. *(Pozn. red.)*

** — doslova: „poznatkům"; ironická narážka na název spisu tohoto autora: „Observations on certain Verbal Disputes." *(Pozn. red.)*

všech ostatních zboží. Jeho *směnná hodnota*, pokud se realizuje v jiných zbožích, se zmenšila; to znamená jeho směnná hodnota vyjádřená v *užitných hodnotách* všech ostatních zboží. „Má se přesto říkat, že se jeho směnná hodnota *nezměnila*?" To je pouze položení otázky, o kterou se jedná, a neodpovídá se na ni ani kladně, ani záporně. K témuž výsledku by se došlo, kdyby se pracovní doba potřebná k výrobě jednoho zboží zmenšila a pracovní doba všech ostatních se nezměnila. Určité množství tohoto jednoho zboží by se směňovalo za menší množství všech ostatních zboží. V obou případech tu máme tentýž jev, ačkoli [vychází] z přímo protikladných příčin. Kdyby se naopak pracovní doba nutná k výrobě jednoho zboží *A* nezměnila, zatímco u všech ostatních zboží by se zmenšila, směňovalo by se [zboží *A*] za větší [množství] všech ostatních zboží. K témuž by došlo i z opačného důvodu, kdyby se pracovní doba nutná k výrobě *A* zvětšila, a u všech ostatních zboží se nezměnila. Zboží *A* [se] směňuje tedy jednou za menší [množství] všech zboží, a to ze dvou protikladných příčin. Podruhé se směňuje za větší [množství] všech ostatních zboží a opět ze dvou protikladných příčin. Avšak, nota bene, směňuje se pokaždé, podle předpokladu, za *svoji hodnotu* a tedy za *ekvivalent*. Pokaždé realizuje svou hodnotu v množství ostatních užitných hodnot, za které se směňuje, ať se jakkoli mění množství těchto užitných hodnot.

Z toho zřejmě vyplývá: Že kvantitativní poměr, v kterém se vzájemně směňují zboží jako užitné hodnoty, [je] sice *výrazem* jejich hodnoty, jejich *realizovanou* hodnotou, ale není jejich hodnotou samou, protože tentýž hodnotový poměr se projevuje ve zcela různých množstvích užitných hodnot. Jejich jsoucno jako hodnoty není vyjádřeno v jejich vlastní užitné hodnotě — jejich jsoucnu jako užitné hodnoty. Hodnota [zboží] se *projevuje* v jejich vyjádření v jiných užitných hodnotách, to znamená v poměru, v kterém se tyto jiné užitné hodnoty za ně směňují. Rovná-li se 1 unce zlata 1 tuně železa, tedy směňuje-li se malé množství zlata za velké množství železa, je proto hodnota unce zlata vyjádřená v železe větší než hodnota železa vyjádřená ve zlatě? Že se zboží směňují v poměru práce v nich obsažené, znamená, že jsou si rovná, jsou stejná, pokud představují stejné množství práce. To tedy zároveň

znamená, že každé zboží zkoumané o sobě je něco *odlišného* od jeho || 816| vlastní užitné hodnoty, jeho vlastního jsoucna jako užitné hodnoty.

Hodnota téhož zboží může být, aniž se změní, vyjádřena v *nejrůznějším* množství užitných hodnot, vždy podle toho, vyjádřím-li ji v užitné hodnotě toho nebo onoho zboží. To nemění hodnotu, ačkoli to mění její vyjádření. Stejně tak jsou všechna různá množství různých užitných hodnot, v nichž lze hodnotu zboží *A* vyjádřit, ekvivalenty a chovají se vzájemně nejen jako hodnoty, nýbrž jako stejně velké hodnoty, takže nahradí-li se tato velmi různá množství užitných hodnot, hodnota se rovněž nezmění, jako kdyby nedosáhla vyjádření ve zcela různých užitných hodnotách.

Směňují-li se zboží v tom poměru, v kterém představují stejné množství pracovní doby, je jejich jsoucno jakožto zpředmětněné pracovní doby, jejich jsoucno jakožto ztělesněné pracovní doby jejich *jednotou*, jejich *totožným prvkem*. Jako taková jsou *kvalitativně* totožná a rozlišují se už jen *kvantitativně*, vždy podle toho, představují-li více nebo méně *téhož* [společného], pracovní doby. *Hodnotami* jsou jakožto vyjádření tohoto totožného a jsou stejně velkými hodnotami, *ekvivalenty*, pokud představují stejné množství pracovní doby. Aby je bylo možno srovnat jako veličiny, musí být nejdříve stejnojmennými veličinami kvalitativně totožnými.

Vyjádřením této jednoty je to, že tyto různé věci jsou *hodnotami* a vzájemně se chovají jako hodnoty, čímž je dán také rozdíl *velikostí* jejich *hodnot*, jejich imanentní míry hodnoty. A jen *proto* může být hodnota jednoho zboží zobrazena, vyjádřena v užitných hodnotách ostatních zboží jako [ve] svých ekvivalentech. Tedy i *jednotlivé zboží* samo jako *hodnota*, jako *jsoucno této jednoty* je odlišné od sebe sama jako užitné hodnoty, jako věci — bez ohledu na vyjádření své hodnoty v jiných zbožích. Jako jsoucno pracovní doby je zboží *hodnotou* vůbec, jako jsoucno kvantitativně určité pracovní doby [je] určitou *velikostí hodnoty*.

Pro našeho mudrlanta je tedy charakteristické, když říká: Jestliže *míníme* to, pak *nemíníme* ono a vice versa. Naše „mínění" nemá nic společného s podstatnými znaky věci, o níž mluvíme. Mluvíme-li o *směnné hodnotě* věci, míníme tím v prvé řadě ovšem *relativní*

množství všech ostatních zboží, která mohou být směněna za první zboží. Ale při bližším zkoumání zjistíme, že poměr, v kterém se jedna věc směňuje za nespočetné množství jiných věcí, které s ním nemají vůbec nic společného — a i když mezi těmito věcmi existují přírodní nebo jiné podobnosti, při směně se k nim nepřihlíží — aby byl *určitým poměrem*, musí být všechny tyto různorodé, rozličné věci zkoumány jako úměrná vyjádření, výrazy *téže společné jednoty*, prvku zcela odlišného od jejich přírodní existence nebo vzhledu. Má-li naše mínění nějaký smysl, zjistíme dále, že hodnota nějakého zboží je něčím, čím se nejen odlišuje od jiných zboží, nebo je s nimi spojeno, nýbrž je vlastností, kterou se odlišuje [zboží] od své vlastní existence jako věci, jako užitné hodnoty.

„Růst hodnoty předmětu *A* znamená jen *hodnotu, měřenou* v předmětech *B*, *C* atd., to znamená směnnou hodnotu pro předměty *B*, *C* atd." (Cit. dílo, str. 16.)

Abychom hodnotu *A*, například knihy, mohli *změřit* v *B*, uhlí, a *C*, víně, musí být *A*, *B*, *C* jakožto *hodnoty* odlišné od jejich existencí jakožto knihy, uhlí nebo vína. Abychom hodnotu *A* mohli změřit v *B*, musí *A* mít hodnotu nezávislou na měření této hodnoty v *B*, a obě se musí rovnat nějaké třetí věci, jež je vyjádřena v nich obou.

Je naprosto nesprávné říkat, že tím je hodnota zboží přeměňována z něčeho *relativního* v něco *absolutního*. Naopak. Jako užitná hodnota vystupuje zboží jako něco samostatného. Jako hodnota naproti tomu jako [něco] pouze *kladeného* [als bloss *Gesetztes*][51], pouze určeného jeho vztahem ke společensky nutné, stejné, prosté pracovní době. [Je to] natolik relativní, že, změní-li se pracovní doba, které je zapotřebí k reprodukci, změní se i jeho hodnota, přestože pracovní doba skutečně v něm obsažená se nezměnila.

|| 817 | V jakém hlubokém *fetišismu* náš mudrlant vězí a jak relativní přeměňuje v pozitivní, ukazuje nejpádněji následující věta:

„*Hodnota* je *vlastností věcí*, *bohatství* je *vlastností lidí*. Hodnota v tomto smyslu nutně předpokládá směnu, bohatství nikoli." (Cit. dílo, str. 16.)

Bohatstvím jsou zde užitné hodnoty. Ty jsou ovšem bohatstvím ve vztahu k lidem, avšak věc je pro lidi užitnou hodnotou, a tedy

prvkem bohatství svou *vlastní povahou*, svými vlastnostmi. Odejmeme-li hroznu vlastnosti, které z něho dělají hrozen, zmizí užitná hodnota, kterou jako hrozen pro člověka má; a jako hrozen přestane být prvkem bohatství. Bohatství jako totožné s užitnými hodnotami, to jsou *vlastnosti věcí*, které zužitkovávají lidé a které vyjadřují vztah k jejich potřebám. Naproti tomu „hodnota" má být „*vlastností věcí*"!

Jako hodnoty jsou zboží *společenskými* veličinami, tedy něco absolutně odlišného od jejich „vlastností" jako „věcí". Jako hodnoty představují jen vztahy lidí v jejich produktivní činnosti. Hodnota „zahrnuje" fakticky „směnu", avšak směna je směnou věcí mezi lidmi; směna, která nemá absolutně nic společného s věcmi jako takovými. Věc má tytéž „vlastnosti", ať je v rukách *A*, nebo *B*. Pojem „hodnoty" fakticky předpokládá „směnu" výrobků. Kde je práce společná, nevystupují vztahy lidí v jejich společenské výrobě jako „hodnoty" „věcí". Směna produktů jako zboží je určitou metodou směny práce a závislosti práce jednoho na práci druhého, určitý druh společenské práce nebo společenské výroby.

V první části svého spisu[52] jsem se zmínil, jak práce spočívající na soukromé směně je charakterizována tím, že společenský charakter práce „vystupuje" převráceně jako „vlastnost" věcí; že společenský vztah se jeví jako vztah věcí mezi sebou (produkty, užitné hodnoty, zboží). Toto *zdání* pojímá náš sluha fetiše jako něco skutečného a ve skutečnosti věří, že směnná hodnota věcí je určována jejich vlastnostmi jako věcí a je vůbec jejich přirozenou vlastností. Dosud ještě žádný přírodozpytec neobjevil, díky kterým přirozeným vlastnostem se šňupavý tabák a obrazy stávají v určitém poměru navzájem „ekvivalenty".

Tak tento mudrlant přeměňuje hodnotu v něco absolutního, ve „vlastnost věcí", místo aby v ní viděl jen něco relativního, vztah věcí ke společenské práci, na soukromé směně spočívající společenské práci, v které věci nejsou určeny jako něco samostatného, nýbrž jako pouhé výrazy společenské výroby.

Avšak to, že „hodnota" není nic absolutního, že se nedá chápat jako substance, se úplně liší od toho, že zboží musí dávat své směnné hodnotě *samostatný* výraz, *odlišný* od jejich užitné hodnoty čili

jejich jsoucna jako skutečného produktu a existující *nezávisle* na ní, to znamená, že oběh zboží musí vyústit ve vznik peněz. Zboží dávají své směnné hodnotě tento výraz v penězích, především v *ceně*, v které se všechna zračí jako materializace *téže* práce, jen jako kvantitativně různé výrazy *téže* substance. *Osamostatnění směnné hodnoty* zboží v penězích je samo produktem směnného procesu, vývoje rozporů užitné hodnoty a směnné hodnoty tkvících ve zboží a rozporu stejně v něm tkvícího, že [totiž] určitá zvláštní práce soukromého individua musí být vyjádřena jako svůj protiklad, [jako] stejná, nutná, všeobecná a v této formě společenská práce. V tom, že se zboží vyjadřuje v penězích, není obsaženo jen to, že různé velikosti hodnoty zboží se měří vyjádřením jejich hodnot v užitné hodnotě nějakého výlučného zboží; nýbrž zároveň [i to], že všechna jsou vyjádřena v jedné formě, v které existují jako ztělesnění *společenské práce*, a proto jsou směnitelná za každé jiné zboží, libovolně přeměnitelná v kteroukoli užitnou hodnotu. Proto jejich vyjádření jako peníze — v ceně — vystupuje nejdříve jen pomyslně; vyjádření, které realizují teprve skutečným prodejem. *Ricardovou* chybou je, že se zabývá pouze *velikostí hodnoty*. Proto obrací svoji pozornost jen na || 818 | *relativní množství práce*, které vyjadřují různá zboží a které v sobě jako hodnoty obsahují ztělesněné. Avšak práce v nich obsažená nemusí být vyjádřena jako *společenská* práce, jako odcizená individuální práce. V ceně je toto vyjádření pomyslné. Realizuje se teprve v prodeji. Tato přeměna práce soukromých individuí, obsažená ve zboží, ve *stejnou společenskou práci*, a proto vyjádřitelnou ve všech užitných hodnotách, práci směnitelnou se všemi užitnými hodnotami, tato *kvalitativní* stránka věci, která je obsažena ve vyjádření směnné hodnoty v penězích, není u Ricarda vysvětlena. Tuto okolnost — nutnost *vyjádřit* práci v nich obsaženou *jako stejnou společenskou práci*, tj. jako peníze — Ricardo přehlíží.

Vývoj kapitálu *předpokládá* opět plný vývoj směnné hodnoty zboží, a proto její osamostatnění v penězích. Ve výrobním a oběžném procesu kapitálu se vychází z hodnoty jako samostatné formy, z hodnoty, která se udržuje, zvětšuje, která své zvětšení měří svou původní velikostí ve všech přeměnách, kterými zboží, v nichž se

vyjadřuje, procházejí, a bez ohledu na to, zda se sama vyjadřuje v nejrůznějších užitných hodnotách, zda mění zboží, která jí slouží jako tělesné schránky. Poměr [hodnoty] zálohované na výrobu k hodnotě z ní vycházející — jako zálohovaná hodnota je kapitál kapitálem v protikladu k zisku — tvoří všeovládající a určující [moment] celého kapitalistického výrobního procesu. To není jen samostatné vyjádření hodnoty jako [je tomu] v penězích, nýbrž hodnota v procesu pohybu, hodnota, která se udržuje v procesu, v němž užitné hodnoty procházejí nejrůznějšími formami. V kapitálu tedy vystupuje osamostatnění hodnoty v mnohem vyšší míře než v penězích.

Podle toho můžeme posoudit chytrost našeho „slovíčkařícího" mudrlanta, který osamostatnění směnné hodnoty chápe jako frázi, způsob vyjadřování, scholastický výmysl.

„Hodnota, neboli francouzsky valeur, se používá nejen absolutně, místo relativně, jako vlastnost věcí, nýbrž někteří ji dokonce používají jako nějakého měřitelného zboží. ‚Vlastnit hodnotu', ‚přenášet část hodnoty'" (tak důležitý moment u fixního kapitálu), „‚suma neboli souhrn hodnot' atd. — nevím, co všechno to má vyjadřovat." (Cit. dílo, str. 57.)

To, že hodnota osamostatněná v penězích je sama vyjádřena opět jen relativně, protože peníze samy jsou zbožím, a tedy měnící se hodnotou, na věci nic nemění, nýbrž je jen nedostatkem, který pramení z povahy zboží a nutného vyjádření jeho směnné hodnoty na rozdíl od jeho užitné hodnoty. Že to náš muž „neví", to plně ukázal. Ukazuje nám to způsob kritiky, která by chtěla obtíže spočívající v rozporných rčeních věcí samých odzvanit jakožto produkty úvah nebo sporu v definicích.

„‚*Relativní* hodnota dvou věcí' může znamenat dvojí: poměr, v kterém se dvě věci *vzájemně* směňují nebo by se navzájem směňovaly, nebo relativní množství *třetí věci*, za kterou se každá z nich směňuje nebo by se směňovala." (Cit. dílo, str. 53.)

V prvé řadě by to byla velmi pěkná definice. Jestli se 3 libry kávy dnes směňují nebo by se směňovaly zítra za 1 libru čaje, pak není vůbec řečeno, že se navzájem směňovaly ekvivalenty. Podle toho by se zboží mohlo směňovat vždy jen za svou hodnotu, neboť jeho

hodnotou by bylo nějaké libovolné množství jiného zboží, za které se náhodně směňovalo. To ovšem není to, co se *míní*, řekne-li se, že 3 libry kávy byly směněny za stejnou hodnotu v čaji. V takových případech se předpokládá, že v rukou každého směňujícího je po směně, stejně jako před ní, *zboží stejné hodnoty*. Poměr, v kterém se dvě zboží směňují, neurčuje jejich hodnotu, nýbrž jejich hodnota určuje poměr, v němž se směňují. Není-li hodnota nic než to množství zboží, za které se zboží *A* náhodně směňuje, jak lze pak vyjádřit hodnotu *A* ve zboží *B*, *C* atd.? Protože || 819 | potom, vzhledem k tomu, že není žádná *imanentní* míra mezi oběma, nemohla by se hodnota *A* vyjádřit v *B*, dokud by se nesměnila za *B*.

Relativní hodnota znamená, za prvé, být vůbec *velikostí hodnoty* na rozdíl od kvality *hodnoty*. Proto hodnota také není ničím absolutním. Za druhé znamená: Hodnotu zboží vyjádřenou v užitné hodnotě jiného zboží. To je *jenom relativní* výraz jeho hodnoty, totiž v poměru ke zboží, v kterém je vyjádřena. Hodnota libry kávy je vyjádřena v čaji jen relativně; aby byla vyjádřena absolutně — dokonce relativní formou, tj. ne vzhledem k pracovní době, nýbrž k jiným zbožím — bylo by třeba ji vyjádřit v nekonečné řadě rovnic *se všemi ostatními zbožími*. To by bylo *absolutní* vyjádření jeho *relativní hodnoty*; absolutním vyjádřením hodnoty by bylo její vyjádření v *pracovní době* a tímto absolutním vyjádřením by byla vyjádřena jako něco relativního, avšak v tom absolutním poměru, jehož prostřednictvím *je* hodnotou.

*

Přejděme nyní k Baileymu.

Pozitivní zásluhu má jeho spis jen jednu — že jako první správněji určuje *míru hodnot*, tedy ve skutečnosti jednu z funkcí peněz čili peníze v určité zvláštní formě. Aby se mohly změřit *hodnoty* zboží — pro *vnější* míru hodnot —, není nutné, aby hodnota zboží, v kterém se měří jiná zboží, byla neměnná. (Naopak, jak jsem dokázal v první části,[53] musí být měnitelná, protože míra hodnot sama je zbožím a musí být zbožím, neboť jinak by neměla žádnou společnou *imanentní* míru s jinými zbožími.) Změní-li se například

hodnota peněz, změní se rovnoměrně vůči všem ostatním zbožím. Proto se jejich relativní hodnoty vyjadřují v penězích stejně tak správně, jako kdyby zůstaly neměnné.

Tím byl odstraněn problém najít „neměnnou míru hodnot". Sám tento problém (zájem srovnávat hodnoty zboží v různých historických obdobích není ve skutečnosti sám o sobě *ekonomickým* zájmem, [nýbrž] zájmem akademickým)* vznikl z nedorozumění a zastřel mnohem hlubší a důležitější otázku. „Neměnná míra hodnot" by především znamenala takovou míru hodnot, která by sama měla neměnnou hodnotu, tedy proto, že hodnota sama je určením zboží, znamenala by „neměnná míra hodnot" zboží neměnné hodnoty. Kdyby takovým zbožím byly například zlato a stříbro nebo obilí nebo také práce, mohly by se srovnáním s nimi, poměrem, v kterém se za ně směňují ostatní zboží, přesně měřit změny hodnoty těchto ostatních zboží jejich cenou ve zlatě, cenou ve stříbře, cenou v obilí nebo jejich poměrem ke mzdě. V takto postaveném problému se tedy od začátku předpokládá, že v „míře hodnot" se jedná pouze o zboží, v kterém všechna ostatní zboží vyjadřují svou hodnotu, ať už je to zboží, v němž ji vyjadřují skutečně — v penězích, zboží, které funguje jako peníze —, nebo zboží, které by pro svou neměnnou hodnotu bylo penězi, s nimiž počítal teoretik. Ukazuje se proto, že za všech okolností se tu jedná jen o peníze, které by jako míra hodnot — teoreticky nebo prakticky — samy nepodléhaly změnám hodnoty.

Aby však zboží vyjadřovala svou směnnou hodnotu samostatně v penězích, v třetím zboží, výlučném zboží — předpokládají se už *zbožní hodnoty*. Jedná se už jen o jejich kvantitativní srovnání. Aby se jejich hodnoty a jejich hodnotové rozdíly mohly vyjádřit tímto způsobem, předpokládá to *jednotu*, která je činí týmž — hodnotami —, kvalitativně stejnou hodnotu. Vyjadřují-li všechna zboží své hodnoty například ve zlatě, je to jejich vyjádření ve zlatě, jejich cena ve zlatě, jejich srovnání se zlatem, srovnání, z něhož lze objasnit, vyčíslit jejich vzájemný hodnotový poměr, neboť jsou nyní vyjádřena jako *různá kvanta zlata*, a takovým způsobem jsou zboží

* Viz tento svazek, str. 151. *(Pozn. red.)*

ve svých *cenách* vyjádřena jako || 820 | stejnojmenné a srovnatelné veličiny.

Aby se však zboží takto vyjádřila, musí být jakožto *hodnoty už totožná*. Jinak by problém vyjádřit hodnotu každého zboží ve zlatě nebylo možné vyřešit, kdyby zboží a zlato nebo každá dvě libovolná zboží nebylo možno vyjádřit navzájem jako hodnoty, [jako] vyjádření téže jednoty. Neboli tento předpoklad je už v problému samém. Zboží se už předpokládají jako hodnoty, jako *hodnoty* odlišné od jejich užitných hodnot dříve, než může jít o vyjádření této hodnoty v nějakém zvláštním zboží. Aby se dvě množství různých užitných hodnot mohla srovnávat jako ekvivalenty, předpokládá se už, že se *rovnají* v nějakém třetím množství, rovnají se *kvalitativně* a [jsou] jen různými kvantitativními výrazy této kvalitativní rovnosti.

Problém „neměnného měřítka hodnoty" byl tedy fakticky jen chybným výrazem pro hledání pojmu, povahy *hodnoty* samé, jejíž určení samo by opět nemohlo být hodnotou, a tedy by ani nepodléhalo změnám jako hodnota. Tím byla *pracovní doba — společenská práce*, jak se specificky projevuje ve zbožní výrobě. To nebo ono množství práce nemá hodnotu, není zbožím, nýbrž jen tím, co zboží přeměňuje v hodnoty, jejich *jednotou*, jejímž prostřednictvím jsou zboží vyjádřena jako *kvalitativně stejná* a jen *kvantitativně* různá. [Vystupují] jako vyjádření určitých množství společenské pracovní doby.

Předpokládejme, že zlato má neměnnou hodnotu. Kdyby pak hodnoty všech zboží byly vyjádřeny ve zlatě, mohl bych změny hodnot zboží měřit jejich cenami ve zlatě. Aby se však hodnoty zboží mohly vyjádřit ve zlatě, musí být zboží a zlato jako *hodnoty* totožné. Jen jako určité kvantitativní výrazy této hodnoty, jako určité velikosti hodnoty mohly by být zlato a zboží ztotožněny. Neměnná hodnota zlata a měnící se hodnota ostatních zboží by nezabránila [tomu], aby jako *hodnota* byly stejné, téže podstaty. Nejdříve by musela být hodnota zboží vyjádřena, oceněna ve zlatě — tedy zlato a zboží vyjádřeny jako výrazy *téže jednoty*, jako ekvivalenty —, dříve než by nás neměnná hodnota zlata posunula o krok dále.

{Aby zboží byla měřena množstvím práce, jež obsahují — a mírou

pro množství práce je doba —, musí se různorodé práce obsažené ve zbožích převést na stejnou jednoduchou práci, průměrnou práci, obyčejnou nekvalifikovanou práci. Teprve pak může být množství pracovní doby v nich obsažené měřeno dobou, stejnou mírou. [Tato práce] musí být kvalitativně stejná, aby se její rozdíly staly jen kvantitativními, pouhými rozdíly velikostí. Toto převedení na jednoduchou průměrnou práci není však jedinou určeností *kvality* této práce, na kterou se jako na jednotu převádějí hodnoty zboží. To, že množství práce obsažené v nějakém zboží je množstvím *společensky nutným* k jeho výrobě — pracovní doba [je] tedy *nutnou pracovní dobou* —, je určení, které se týká jen *velikosti hodnoty*. Avšak práce, která tvoří jednotu hodnot, není jen stejnou, jednoduchou průměrnou prací. Práce je prací soukromého individua, vyjádřenou v určitém produktu. Jako hodnota musí ovšem produkt být ztělesněním *společenské* práce a jako takový bezprostředně přeměnitelný z jedné užitné hodnoty v jakoukoli jinou. (Určitá užitná hodnota, v které se práce bezprostředně projevuje, musí být lhostejná, tak aby produkt byl převeditelný z jedné formy užitné hodnoty do druhé.) *Soukromá práce* se tedy musí bezprostředně projevit jako svůj protiklad, jako *společenská* práce; tato přeměněná práce jakožto její bezprostřední opak je *abstraktně všeobecná práce*, která se proto také projevuje v nějakém všeobecném ekvivalentu. Jen svým zcizením se individuální práce projevuje skutečně jako svůj opak. Avšak zboží musí mít tento všeobecný výraz dříve, než je zcizeno. Tato nutnost vyjádřit individuální práci jako všeobecnou je nutností vyjádřit zboží jako peníze. Pokud tyto peníze slouží jako míra a jako výraz hodnoty zboží v *ceně*, nabývá zboží tohoto vyjádření. Teprve svou skutečnou přeměnou v peníze, prodejem, získává tento svůj adekvátní výraz jako směnná hodnota. První přeměna je pouze teoretickým, druhá skutečným procesem.

|| 821 | Mluvíme-li o jsoucnu zboží jako *penězi*, je nutno zdůraznit nejen to, že zboží si v penězích stanovují určitou *míru* velikostí své hodnoty — tím, že všechna vyjadřují svou hodnotu v užitné hodnotě *téhož* zboží —, nýbrž i to, že se všechna projevují jako jsoucno společenské, abstraktně všeobecné práce; forma, v které mají všechna tutéž podobu; všechna se jeví jako bezprostřední inkarnace spole-

čenské práce; a jako taková působí všechna jako jsoucno společenské práce, jsou *bezprostředně* — v poměru k velikosti své hodnoty — *směnitelná* za všechna ostatní zboží; zatímco v rukách toho, jehož zboží je přeměněné v peníze, nejsou jsoucnem směnné hodnoty v nějaké zvláštní užitné hodnotě, nýbrž jsoucnem užitné hodnoty (jako například zlata) jako pouhého nositele směnné hodnoty. Zboží může být prodáno pod nebo nad svou hodnotou. To se týká pouze jeho *velikosti hodnoty*. Avšak pokaždé, jakmile je prodáno, přeměněno v peníze, má jeho směnná hodnota samostatné, od jeho užitné hodnoty oddělené jsoucno. [Zboží] existuje už jen jako určité množství společenské pracovní doby, a jako takové se osvědčuje tím, že je *bezprostředně* směnitelné za každé libovolné zboží, přeměnitelné v každou libovolnou užitnou hodnotu (úměrně svému množství). U peněz nelze rovněž přehlédnout tento bod, jakož i formální přeměnu, jíž prochází práce obsažená ve zboží jakožto jeho hodnotový prvek. Avšak v penězích — v této absolutní směnitelnosti, kterou má zboží jakožto peníze, v jeho absolutní účinnosti jakožto *směnné hodnoty*, což nemá nic společného s velikostí hodnoty a *není kvantitativním, nýbrž kvalitativním určením* — se ukazuje, že v důsledku procesu, jímž prochází zboží samé, se jeho *směnná hodnota* osamostatňuje a reálně vystupuje v samostatné podobě vedle jeho užitné hodnoty, tak jako je tomu pomyslně už v jeho ceně.

To tedy ukazuje, že „Verbal Observer"*, stejně jako Bailey, nechápe hodnotu a podstatu peněz, když osamostatnění hodnoty posuzují jako scholastický vynález ekonomů. Ještě víc vystupuje toto osamostatnění u kapitálu, který může být po jedné stránce nazván *hodnotou v procesu* [prozessierend] — a tedy, protože hodnota existuje samostatně jen v penězích —, *penězi v procesu* [prozessierend], které probíhají řadou procesů, v nichž se uchovávají, vycházejí ze sebe [a] vracejí se k sobě ve zvětšeném rozsahu. Rozumí se samo sebou, že paradox skutečnosti je vyjádřen i ve slovních paradoxech, které odporují zdravému lidskému myšlení, tomu, co mají na mysli vulgární ekonomové a o čem se domnívají, že mluví. Rozpory, které vyplývají z toho, že na základě zbožní výroby se

* — doslova: „slovíčkařící pozorovatel". *(Pozn. red.)*

soukromá práce projevuje jako všeobecná společenská práce, že vztahy osob se projevují jako vztahy věcí a věci — tyto rozpory spočívají ve věci samé, nikoli v jejím slovním vyjádření.}

Ricardo si často myslí a ve skutečnosti se tak někdy i vyjadřuje, jako by množství práce bylo řešením chybného nebo chybně pochopeného problému o „neměnné míře hodnot", stejně jako obilí, peníze, mzda atd. se dříve považovaly a uváděly jako domácí prostředky takového druhu. Toto chybné zdání pramení u Ricarda z toho, že pro něho je rozhodujícím úkolem určení velikosti hodnoty. Proto nepochopil specifickou formu, v které je práce prvkem hodnoty, a zejména nepochopil to, že jednotlivá práce se musí projevit jako abstraktně všeobecná a v této formě jako *společenská* práce. Proto nepochopil souvislost vzniku peněz s podstatou hodnoty a s určením této hodnoty pracovní dobou.

Baileyho spis má zásluhu potud, pokud svými námitkami osvětluje záměnu „míry hodnoty", jak se projevuje v penězích, [totiž] jako jedno zboží vedle jiných zboží, s imanentní mírou a podstatou hodnoty. Kdyby však sám analyzoval peníze jako „míru hodnoty", nejen jako kvantitativní míru, nýbrž jako kvalitativní přeměnu zboží, dospěl by sám ke správné analýze hodnoty. Místo toho zůstává stát pouze u povrchního zkoumání vnější „míry hodnoty" — která už předpokládá hodnotu — a u čistě bezmyšlenkovitých závěrů.

|| 822 | Přesto jsou však u Ricarda i jednotlivá místa, v kterých přímo zdůrazňuje, že množství práce obsažené ve zboží [je] imanentní mírou *velikosti* jeho hodnoty, *rozdílů velikosti* jeho hodnot jen proto, že je to práce, v níž jsou různá zboží *stejná*, je jejich jednotou, jejich podstatou, vnitřním základem jejich hodnoty. Opomněl zkoumat jen to, v jaké určité formě práce tímto je.

„Jestliže uznáme za *základ hodnoty* zboží *práci a pokládáme-li relativní množství práce* nutné k jejich výrobě *za míru*, kterou se určují *příslušná množství statků*, jež se mají navzájem směňovat, nesmí se z toho ještě vyvozovat, že nepřipouštíme nahodilé a dočasné odchylky skutečné neboli tržní ceny zboží od této jejich původní a přirozené ceny." ([*David Ricardo*, „The Principles of Political Economy"] třetí vyd., 1821, str. 80.) [Srov. čes. vyd., str. 69.]

„‚Měřit... [říká Destutt de Tracy]... znamená zjistit, kolik tyto'" (měřené věci) „...obsahují *jednotek stejného druhu.*' Frank není mírou hodnoty pro tu nebo onu věc, nýbrž jen pro množství *téhož kovu*, z něhož se franky vyrábějí,

pokud nelze franky a věc, která se má změřit, převést *na jinou míru, která je oběma společná*. Taková míra je podle mého názoru možná, protože obojí jsou *výsledkem práce*; a proto" (jelikož práce je jejich causa efficiens*) „je práce *společnou mírou*, jíž lze určit jak jejich *reálnou*, tak jejich *skutečnou* hodnotu." (Cit. dílo, str. 333—334.) [Srov. čes. vyd., str. 206.]

Všechna zboží mohou být redukována na práci jako svou jednotu. Ricardo nezkoumá *specifickou* formu, v které se práce projevuje jako jednota zboží. Proto nechápe peníze. Proto se u něj přeměna zboží v peníze jeví jako něco pouze formálního, nevnikajícího hluboko do nitra kapitalistické výroby. Avšak jedno říká: jen proto, že práce je jednotou zboží, jen proto, že zboží jsou pouhými vyjádřeními téže jednoty, práce, je práce jejich mírou. Je jejich mírou jen proto, že [je] jejich *podstatou* jakožto hodnot. Ricardo náležitě nerozlišuje práci, pokud se projevuje v užitných hodnotách a pokud se projevuje ve směnné hodnotě. Práce jako základ hodnoty není zvláštní práce, práce zvláštní povahy. Ricardo zaměňuje mezi prací, pokud se projevuje v užitné hodnotě a pokud [se projevuje] ve směnné hodnotě. Poslední forma práce je právě jen první pojatou abstraktně.

Reálnou hodnotou Ricardo ve výše uvedeném úryvku rozumí zboží jakožto vyjádření určité pracovní doby. *Relativní hodnotou* vyjádření pracovní doby v něm obsažené v užitných hodnotách jiných zboží.

Nyní k *Baileymu*.

Bailey setrvává u formy, v níž se směnná hodnota zboží projevuje, jeví jako zboží. V *obecné formě* se projevuje [tehdy], je-li vyjádřena v užitné hodnotě nějakého třetího zboží, v kterém všechna ostatní zboží rovněž vyjadřují svou hodnotu — které slouží jako peníze, tedy v *peněžní ceně* zboží. Ve *zvláštní formě* se projevuje tehdy, když směnnou hodnotu nějakého zboží vyjadřuji v užitné hodnotě nějakého jiného zboží, tedy jako cenu *v obilí*, cenu *v suknu* atd. Ve skutečnosti se směnná hodnota zboží projevuje, zračí pro jiná zboží vždy jen v tom *kvantitativním poměru*, v kterém se směňují. Všeobecnou pracovní dobu jako takovou nemůže jednotlivé zboží vyjádřit, nebo ji může vyjádřit jen v jeho srovnání se zbožím, které je

* — působící příčina. *(Pozn. red.)*

penězi, v jeho *peněžní ceně*. Avšak potom je hodnota zboží *A* vždy vyjádřena v určitém množství užitné hodnoty *P*, zboží, které funguje jako peníze.

Toto je *bezprostřední projev*. A u něj Bailey setrvává. Nejpovrchnější forma, v které se směnná hodnota jeví jako *kvantitativní poměr*, v němž se směňují zboží, *je* podle Baileyho jejich hodnota. Postupovat od povrchu do hloubky není dovoleno. Zapomíná i na tak jednoduchou úvahu, že rovná-li se *y* loktů plátna *x* librám slámy, pak tato rovnost různých věcí, plátna a slámy, činí z nich stejné veličiny. Toto jejich jsoucno jako něčeho stejného se musí přesto odlišovat || 823 | od jejich jsoucna jako slámy a plátna. Nesrovnávají se jako sláma a plátno, nýbrž jako ekvivalenty. Jedna strana rovnice musí proto vyjadřovat stejnou hodnotu jako druhá. Hodnota slámy a plátna nemusí být tedy ani slámou, ani plátnem, nýbrž něčím oběma společným a od obou jakožto slámy a plátna odlišným. Co je to? Na to Bailey neodpovídá. Místo toho probírá všechny kategorie ekonomie, aby stále opakoval jednotvárnou litanii, že hodnota je směnným poměrem zboží, a proto ničím od tohoto poměru odlišným.

„*Je-li hodnota* nějakého předmětu *jeho kupní silou*, pak tu musí být něco ke koupení. Hodnota neoznačuje *tedy* nic pozitivního nebo zboží vlastního, nýbrž pouze *poměr*, v kterém stojí proti sobě dva předměty jako *směnitelná zboží*." ([„Critical Dissertation"] str. 4—5.)

V této větě je fakticky obsažena celá jeho moudrost. „Není-li *hodnota nic* než *kupní síla*" (velice pěkná definice, jelikož „purchasing" [„kupovat"] předpokládá nejen hodnotu, nýbrž i vyjádření hodnoty jako „peněz"), „označuje" atd. Avšak očisťme tuto Baileyho větu nejdříve od toho nechutného, co do ní bylo vpašováno. „Purchasing" znamená „kupovat", znamená přeměnu peněz ve zboží. Peníze předpokládají už hodnotu a rozvinutí hodnoty. Tedy nejdříve pryč s výrazem „purchasing". Jinak vysvětlíme hodnotu hodnotou. Za „purchasing" musíme říci „směňovat za jiné předměty". Že „tu musí být něco ke koupení", je naprosto zbytečná poznámka. Kdyby „předmět" byl svým výrobcem spotřebován jako užitná hodnota, kdyby nebyl pouze prostředkem k přivlastňování jiných

předmětů, nebyl „*zbožím*", pak by přirozeně nebylo řeči ani o hodnotě.

Nejprve mluví o předmětu. Pak ale se poměr, „v kterém navzájem stojí předměty", přeměňuje v „poměr, v kterém navzájem stojí... jako *směnitelná zboží*". Vždyť předměty mají vzájemný poměr jen ve směně čili jako směnitelné předměty. Tím jsou „*zbožími*", což je něco jiného než „předměty". Naproti tomu „poměr směnitelných zboží" je buď nesmysl, protože „nesměnitelné předměty" nejsou zbožími. Nebo pan Bailey poráží sám sebe. Předměty nelze směňovat v jakémkoli poměru, nýbrž musí se směňovat jako zboží, to znamená, že musí mít k sobě vztah jako směnitelná zboží, to znamená jako předměty, z nichž každý má hodnotu a které se navzájem směňují *v míře své ekvivalence*. Tím by Bailey přiznal, že poměr, v kterém se směňují, tedy síla každého zboží kupovat jiná zboží, je určena jejich *hodnotou*, ne však tato hodnota touto silou, která je pouhým důsledkem.

Škrtneme-li tedy ve větě všechno chybné, vpašované nebo nesmyslné, bude znít následovně:

Ale pozor! Musíme odstranit ještě další nástrahu a nesmysl. Máme dva výrazy. „Síla" předmětu směňovat se atd. (protože „kupovat" je neoprávněné a nesmyslné bez pojmu peněz) a „*poměr, v kterém*" se jeden předmět směňuje za jiné. Jestli „síla" má být něco jiného než „poměr", pak nelze říkat, že „síla směňovat se" je „*pouze poměr*, atd." Má-li to být *totéž*, pak je narušením smyslu označovat totéž dvěma různými výrazy, které nemají nic společného. *Poměr* jedné věci k druhé je poměrem obou věcí a není možno říkat, že patří jedné nebo druhé. *Síla věci* je naopak něco věci vnitřně daného, i když tato její vnitřní vlastnost se může projevit jen || 824 | v jejím poměru k jiným věcem. Například síla přitažlivosti je síla věci samé, i když zůstává tato síla „latentní", dokud zde není věc, která by mohla být přitažena. Zde je učiněn pokus zobrazit hodnotu „předmětu" jako něco jemu vlastního a přece existujícího jen jako „poměr". Proto nejdříve slovo síla a pak slovo poměr.

Takže přesné vyjádření je takové:

„*Je-li* hodnota nějakého předmětu poměr, v kterém se směňuje za jiné před-

měty, neoznačuje *tedy* hodnota" (totiž v důsledku ‚*je-li*') „nic než pouhý poměr, v kterém proti sobě stojí dva předměty jako směnitelné předměty."

Tuto tautologii nikdo nepopře. Ostatně z ní vyplývá, že „hodnota" předmětu „neoznačuje *nic*". Například: 1 libra kávy = 4 libry bavlny. Jaká je nyní hodnota 1 libry kávy? 4 libry bavlny. A hodnota 4 liber bavlny? 1 libra kávy. Protože hodnota 1 libry kávy jsou teď 4 libry bavlny, na druhé straně hodnota 4 liber bavlny = 1 libra kávy, je jasné, že hodnota 1 libry kávy = 1 libra kávy (neboť 4 libry bavlny = 1 libra kávy). $a=b$, $b=a$. A proto $a=a$. Z tohoto vysvětlení tedy vyplývá, že hodnota nějaké užitné hodnoty se rovná množství téže užitné hodnoty. Takže hodnota 1 libry kávy není nic než 1 libra kávy. Jestli 1 libra kávy = 4 libry bavlny, je jasné, že 1 libra kávy > 3 libry bavlny a 1 libra kávy < 5 liber bavlny. Že 1 libra kávy > 3 libry bavlny a < 5 liber bavlny, vyjadřuje rovněž *poměr* mezi kávou a bavlnou, stejně dobře, jako že 1 libra kávy = 4 libry bavlny. [Znaménko] = nevyjadřuje poměr o nic víc než [znaménko] > nebo [znaménko] <, nýbrž vyjadřuje jen *jiný* poměr. Proč nyní právě poměr se znaménkem rovnosti, s =, vyjadřuje hodnotu kávy v bavlně a hodnotu bavlny v kávě? Nebo se tohoto znaménka rovnosti dosahuje tím, že se vůbec tato množství vzájemně směňují? Vyjadřuje = pouze fakt směny? Směňuje-li se káva v jakémkoli poměru za bavlnu, nelze popřít, že se směňují navzájem, a jestliže pouhý fakt směny konstatuje *poměr* mezi zbožími, pak je hodnota kávy stejně dobře vyjádřena v bavlně, ať se směňuje za 2, 3, 4 nebo 5 liber bavlny. Ale co pak [označuje] slovo poměr? Káva nemá v sobě naprosto nic „imanentního, pozitivního", co by určovalo, v *jakém poměru* se směňuje za bavlnu. Není to poměr, který je určen nějakým kávě imanentním a od skutečné směny odlišným určením. K čemu tedy slovo poměr? Co je to poměr? Množství bavlny, za které se směňuje určité množství kávy. Nemohlo by se mluvit o poměru, v kterém se směňuje, nýbrž pouze o poměru, v kterém *se směňuje* nebo *se směnilo*. Kdyby totiž určení poměru předcházelo směně, byla by směna určena „poměrem" a ne poměr směnou. Musíme tedy odhodit i *poměr*, který je něčím *přesahujícím* [etwas Übergreifendes] kávu a bavlnu, odděleným od nich.

[Tak tedy nabývá výše uvedená Baileyho věta následující formy:]

„*Je-li* hodnota nějakého předmětu množstvím jiného předmětu, který se za něj směňuje, neoznačuje tedy hodnota nic než pouhé množství tohoto jiného předmětu, který se za něj směňuje."

Jakožto zboží může nějaké zboží vyjadřovat svoji hodnotu jen v druhém zboží, neboť pro ně jakožto zboží neexistuje všeobecná pracovní doba. [Bailey se nyní domnívá] že hodnota prvního zboží, jestliže se hodnota jednoho zboží vyjadřuje v jiném zboží, není nic jiného než toto jeho srovnání s jiným zbožím. Na této moudrosti (jak on to chápe, je to *tautologie*; neboť říká [v podstatě]: Není-li hodnota zboží nic než jeho směnný poměr s druhým zbožím, pak není ničím než tímto poměrem) Bailey neúnavně setrvává, a tím víc unavuje čtenáře.

Svou filosofickou hloubku ukazuje v následující větě:

„[Podobně] jako nemůžeme mluvit o *vzdálenosti nějakého předmětu, aniž* přitom máme na zřeteli jiný předmět, *mezi nímž a prvním předmětem je tento poměr*, můžeme mluvit o hodnotě zboží jen s ohledem na *jiné zboží*, || 825 | *s kterým se srovnává*. Stejně tak ani věc o sobě nemůže mít hodnotu bez vztahu k jiné věci" (není společenská práce, ke které se hodnota zboží vztahuje, jinou věcí?), „jako věc *o sobě* nemůže být *vzdálena* bez vztahu k jiné věci." (Cit. dílo, str. 5.)

Je-li jedna věc vzdálena od druhé, pak je tato vzdálenost jistě poměrem mezi první a druhou věcí; avšak současně je tato vzdálenost něco od tohoto poměru mezi dvěma věcmi odlišného. Je to rozměr prostoru, určitá délka, která může stejně dobře označovat vzdálenost dvou jiných věcí jako vzdálenost věcí srovnávaných. Ale to není všechno. Mluvíme-li o vzdálenosti jako poměru dvou věcí, předpokládáme něco „imanentního", nějakou „vlastnost" věcí samých, která jim umožňuje, aby byly od sebe vzdáleny. Jaká je vzdálenost mezi písmenem *A* a stolem? Otázka je nesmyslná. Mluvíme-li o vzdálenosti dvou věcí, mluvíme o jejich rozdílu v prostoru. Předpokládejme, že obě jsou obsaženy v prostoru, obě jsou body v prostoru. Srovnáváme je jako dvě existence v prostoru, a teprve když jsme je srovnali *sub specie spatii**, rozlišujeme je jako různé body prostoru. V tom, že náležejí prostoru, je jejich jednota.**

* — pod zorným úhlem prostoru. *(Pozn. red.)*

** || XV - 887 | ⟨Pokud jde o Baileyho nechutnost, je třeba ještě poznamenat:

Co však je tato jednota vzájemně směňovaných předmětů? Tato směna není poměr, který mají navzájem jako přirozené věci. Není ani poměrem, který mají jako přirozené věci k lidským potřebám, neboť to, co určuje množství, v jakém se směňují, není stupeň jejich užitečnosti. Čím jsou tedy totožné, co jim umožňuje, že se v určitém množství vzájemně směňují? Co je činí *směnitelnými*?

Ve skutečnosti je Bailey ve všem tom jen následovníkem autora „Verbal Observations".

„Ona" (hodnota) „se nemůže změnit pro jeden ze srovnávaných předmětů, aniž se změní pro druhý." (Cit. dílo, str. 5.)

To opět pouze znamená: Vyjádření hodnoty jednoho zboží v druhém zboží [se] může změnit jen jako *takové vyjádření*. A vyjádření jako takové nepředpokládá jedno, nýbrž dvě zboží.

Pan Bailey myslí, [že] kdyby se mluvilo *jen* o *dvou zbožích* — ve vzájemné směně —, našla by se pouhá relativnost *hodnoty* v jeho smyslu sama sebou. Osel. Jako by u zboží, která se vzájemně směňují — dvou výrobků, které se k sobě navzájem chovají jako *zboží* —, nebylo nutné říci, *v čem* jsou totožné, stejně tak jako u tisíce jiných. Ostatně [tam], kde existují jen dva výrobky, nevyvinul by se výrobek nikdy ve zboží, a tedy ani ve směnnou hodnotu zboží. Neexistovala by zde nutnost vyjadřovat práci ve výrobku I jako práci

Říká-li, že A je vzdáleno od B, pak je nesrovnává, neztotožňuje, nýbrž je prostorově *rozlišuje*. *Ne*zaujímají *tentýž* prostor. Přesto však o obou říká, že jsou *prostorové* a že se jako náležející prostoru odlišují. Tak je tedy předem ztotožňuje, dává jim tutéž jednotu. Zde se ale jedná o ztotožňování.

Říkám-li, že plocha $\triangle A$ se rovná ploše $\square B$, neznamená to jen, že plocha $\triangle$ je vyjádřena v $\square$ a plocha $\square$ v $\triangle$. Nýbrž znamená to, že, rovná-li se výška $\triangle V$ a základna Z, pak $A = \frac{V \times Z}{2}$, což je vlastnost, která přísluší jemu samému, stejně jako $\square$ přísluší, že se rovněž rovná $\frac{V \times Z}{2}$. Jako plochy jsou zde $\triangle$ a $\square$ chápány jako stejné, jako ekvivalenty, ačkoli jako trojúhelník a kosodélník jsou různé. Aby je bylo možno navzájem srovnat, musí každý, bez ohledu na druhý, vyjadřovat *tutéž jednotu*. Kdyby se geometrie spokojila tím, že by jako ekonomie pana Baileyho říkala, že rovnost $\triangle$ a $\square$ znamená, že trojúhelník je vyjádřen v kosodélníku a kosodélník v trojúhelníku, pak by nedošla daleko.) | XV - 887 ||

společenskou. Protože výrobek není vyráběn jako bezprostřední předmět spotřeby pro výrobce, nýbrž jen jako *nositel hodnoty*, tak říkajíc jako poukázka na určité množství všech výrazů společenské práce, jsou všechny výrobky nuceny jako *hodnoty* přijímat formu jsoucna odlišnou od jejich jsoucna jako užitných hodnot. A právě tento vývoj práce v nich obsažené jako práce společenské, vývoj jejich *hodnoty*, podmiňuje vznik peněz, nutnost toho, aby se zboží vyjadřovala vzájemně jako *peníze* — což znamená pouze: [jako] samostatné formy jsoucna směnné hodnoty —, a to mohou jen tím, že vydělí z celku jedno zboží, v jehož užitné hodnotě měří všechna zboží své hodnoty, a tak přeměňují práci obsaženou v tomto vydělaném zboží bezprostředně ve *všeobecnou*, *společenskou* práci.

Pan Bailey se svou zmatenou schopností myslet, ulpívající jen na povrchu jevů, uzavírá opačně: *Pojem hodnoty* se tvoří jen *proto* — a jen proto se hodnota přeměňuje z pouhého kvantitativního poměru, v kterém se zboží navzájem směňují, v něco na tomto poměru nezávislého (co, jak soudí Bailey, přeměňuje hodnotu zboží v něco absolutního, v jakousi scholastickou podstatu existující odděleně od zboží) —, *že* kromě zboží existují *peníze*, a my jsme zvyklí [posuzovat] hodnoty *zboží* nikoli v jejich poměru navzájem, nýbrž jako poměr k něčemu *třetímu*, jako || 826 | nějaký třetí poměr, odlišný od *bezprostředního* poměru [zboží navzájem]. Určování produktu jako hodnoty není podle Baileyho to, co vede k vzniku peněz a vyjadřuje se v *penězích*, nýbrž je to právě jsoucno peněz, co vede k fikci pojmu hodnoty. Historicky je zcela správné, že zkoumání hodnoty se zpočátku opírá o *jevové* vyjádření zboží jakožto hodnoty, o peníze, a že proto pokus o určení hodnoty se projevuje (chybně) jako pokus nalézt zboží „neměnné hodnoty" čili zboží jako „neměnnou míru hodnot". Tím, že nyní dokazuje, že peníze jako vnější míra hodnot — a vyjádření hodnoty — plní svoji úlohu, i když mají *proměnnou* hodnotu, myslí si pan Bailey, že odstranil otázku pojmu hodnoty — kterého se netýká proměnlivost velikostí hodnot zboží — a že už si fakticky nemusí pod hodnotou vůbec nic myslet. Protože vyjádření hodnoty zboží v penězích — ve třetím výlučném zboží — nevylučuje změnu hodnoty tohoto třetího zboží, protože problém „neměnné míry hodnot" odpadá, odpadá i problém sa-

motného určování hodnoty. Takto jalově žvaní Bailey s velkou samolibostí na stovkách stránek.

Následující věty, v nichž se stále opakuje totéž, jsou zčásti doslovně opsány od autora „Verbal".

„[Předpokládejme] že by byla jen dvě zboží, obě směnitelná úměrně množství [v nich obsažené] práce. Kdyby *A* ... v pozdější době vyžadovalo dvojnásobné množství práce pro svou výrobu, zatímco *B* potřebuje nadále totéž množství, mělo by *A* dvojnásobnou hodnotu vůči *B* ... Avšak kdyby se *B* vyrábělo se stejným množstvím práce jako dříve, nezůstala by jeho hodnota přesto stejná, neboť by se směňovalo pouze za polovinu množství *A*, jediného *zboží*, s kterým by bylo možno podle předpokladu srovnávat." (Cit. dílo, str. 6.)

„*Toto neustálé srovnávání s jinými zbožími*" (místo aby se zkoumala hodnota *jen jako poměr mezi dvěma zbožími*)" nebo s penězi, *mluvíme-li o poměru mezi dvěma zbožími, způsobuje*, že *hodnota* začíná být považována za něco *imanentního a absolutního*." (Cit. dílo, str. 8.)

„Tvrdím, že — kdyby se všechna zboží vyráběla za úplně stejných okolností, například jedinou prací — zboží, které by vyžadovalo stále stejné množství práce, by nezůstalo *v hodnotě neměnné*" ⟨to znamená neměnné ve *vyjádření* jeho hodnoty v jiných zbožích. Tautologie⟩, „jestliže by se měnila všechna ostatní zboží." (Cit. dílo, str. 20—21.)

„Hodnota není nic imanentního a absolutního." (Cit. dílo, str. 23.)

„Je nemožné *určovat* nebo *vyjadřovat hodnotu* zboží jinak než *množstvím jakéhokoli jiného zboží*." (Cit. dílo, str. 26.)

(Jako je nemožné *určovat* nebo *vyjadřovat* myšlenku jinak než nějakým počtem slabik. Z toho Bailey vyvozuje, že myšlenka není nic jiného, než — slabiky.)

„Místo, aby na hodnotu pohlíželi jako na *poměr mezi dvěma věcmi*, považují" (Ricardo a jeho stoupenci) „ji za pozitivní výsledek vyrobený určitým množstvím práce." (Cit. dílo, str. 30.)

„Protože hodnoty *A* a *B* se podle jejich učení navzájem chovají jako množství práce, která je vyrobila, čili... jsou určovány množstvími práce, která je vyrobila, vyvozují z toho, jak se zdá, že hodnota *A* sama, bez ohledu na cokoli jiného, je tak velká jako množství práce, která ji vyrobila. Toto poslední tvrzení nemá jistě žádný smysl." (Cit. dílo, str. 31—32.)

Mluví o „hodnotě jako o druhu všeobecné a nezávislé vlastnosti". (Cit. dílo, str. 35.)

„Hodnota zboží musí být jeho hodnotou v něčem." (Cit. dílo.)

Vidíme, proč je pro Baileyho tak důležité omezovat hodnotu na *dvě zboží*, chápat ji jako poměr *dvou zboží*. Avšak nyní přichází obtíž:

„Protože *hodnota zboží* ukazuje jeho *směnný poměr* k nějakému jinému zboží"

(co tu znamená „směnný poměr?" || 827 | Proč ne jeho „*směna*"? Avšak současně má být ve směně vyjádřen *určitý* poměr, nikoli *pouhý fakt směny*. Proto je hodnota rovna směnnému poměru),

„můžeme ji označit jako jeho hodnotu v penězích, hodnotu v obilí, hodnotu v suknu, vždy podle zboží, s kterým se srovnává; a proto existuje *tisíc různých druhů hodnot, tolik*, kolik *existuje zboží* a všechny jsou stejně *reálné* a stejně *nominální*." (Cit. dílo, str. 39.)

Zde to máme. *Hodnota* se rovná *ceně*. Není mezi nimi žádný rozdíl. A není žádný „imanentní" rozdíl mezi *peněžní cenou* a kterýmkoli jiným výrazem ceny, přestože je to *peněžní cena*, a ne cena v suknu atd., která vyjadřuje *nominální hodnotu*, všeobecnou hodnotu zboží.

Avšak i když má zboží tisíc různých druhů hodnoty nebo tisíc různých cen, tolik druhů hodnoty, kolik existuje zboží — vyjadřuje všech těchto tisíc výrazů stále *tutéž hodnotu*. Je to nejlepší důkaz, že všechny tyto různé výrazy jsou *ekvivalenty*, které se mohou nahradit nejen ve výrazu, nýbrž i ve směně samé. Tentýž *poměr* zboží, o jehož cenu se jedná, je vyjadřován v tisíci různých „směnných poměrech" ke všem různým zbožím, a přesto vyjadřuje stále *tentýž* poměr. Takže tento poměr, který je neměnný, je odlišný od jeho tisíce různých výrazů, čili hodnota je odlišná od ceny, a *ceny* jsou jen výrazy hodnoty: peněžní cena je jejím *všeobecným* výrazem, ostatní ceny — *zvláštním* výrazem. Není to ani tento jednoduchý závěr, ke kterému Bailey dochází. Ricardo tu není fikcionalista, nýbrž Bailey je fetišista, protože hodnotu chápe, i když ne jako vlastnost jednotlivé věci (zkoumané izolovaně), jistě však jako *poměr věcí mezi sebou*, zatímco hodnota je jen vyjádřením ve věcech, věcným výrazem vztahu mezi lidmi, společenského vztahu, vztahu lidí k jejich vzájemné produktivní činnosti.

[*β. Zmatek v otázce hodnoty práce a zisku kapitalisty. Baileyho záměna imanentní míry hodnoty s vyjádřením hodnoty ve zboží nebo penězích*]

[O hodnotě práce Bailey říká:]

„Ricardo se proto dost obratně vyhýbá obtíži, která se na první pohled zdá v rozporu s jeho teorií, že hodnota závisí na množství práce vynaložené na výrobu. Řídíme-li se přísně touto zásadou, vyplývá z toho, že *hodnota práce závisí na množství práce použitém při její výrobě* — což je zřejmý nesmysl. Pan Ricardo obratným myšlenkovým pochodem činí proto *hodnotu práce* závislou na *množství práce nutném k výrobě mzdy*; čili, jeho vlastními slovy, tvrdí, že hodnota práce *se má určovat* množstvím práce nutným k výrobě mzdy, a tím rozumí množství práce nutné k výrobě peněz nebo zboží, které dostává dělník. Stejně dobře by se mohlo říci, že hodnota sukna není určena množstvím práce vynaloženým na jeho výrobu, nýbrž množstvím práce vynaloženým na výrobu stříbra, za něž se sukno směňuje." (Cit. dílo, str. 50—51.)

To je správná námitka proti Ricardovu chybnému názoru, že kapitál směňuje přímo za práci místo za pracovní sílu. Je to tatáž námitka, kterou jsme slyšeli v jiné formě už dříve.* Jinak nic. V souvislosti s pracovní silou se Baileyho analogie nehodí. S živou pracovní silou musí srovnávat ne sukno, ale organický produkt, jako například skopové maso. Kromě práce vynaložené na hlídání dobytka a práce vynaložené na výrobu jeho potravy nerozumí se prací nutnou k jeho výrobě „práce", kterou vynakládá dobytek sám na akt spotřeby, akt jídla, pití, zkrátka přivlastňování oněch produktů nebo potravin. Stejně je tomu s pracovní silou. Práce vynaložená na její výrobu spočívá [v čem]? Kromě práce, vynaložené na tvorbu jeho pracovní síly, *výchovu*, učení — bod, který u nekvalifikované práce přichází sotva v úvahu —, nevynakládá se na její reprodukci žádná práce, kromě té, která se vynakládá na reprodukci potravin, jež spotřebuje. Přivlastňování těchto potravin není žádná „*práce*". || 828 | Stejně jako práce obsažená v suknu, kromě práce tkalce a práce, která vězí ve vlně, barvách atd., nespočívá v chemickém nebo fyzickém působení vlny samé, kterým absorbuje barvivo atd., stejně jako dělník nebo dobytek [absorbují] potraviny.

* Viz tento svazek, str. 107—108. *(Pozn. red.)*

Bailey se nyní pokouší vyvrátit Ricardův zákon, že hodnota práce a zisk jsou v *obráceném* poměru. A přitom se ho snaží vyvrátit tam, kde je správný. Ztotožňuje totiž, jako Ricardo, nadhodnotu a zisk. Nezmiňuje se o jediné možné výjimce zákona, když se totiž pracovní den prodlužuje a dělníci i kapitalisté mají stejný podíl na [produktu] tohoto prodloužení, avšak i tak roste nadhodnota na úkor života dělníka, jelikož hodnota pracovní síly se spotřebovává rychleji — za méně roků — a jeho pracovní síla se znehodnocuje úměrně nadhodnotě, kterou dodává kapitalistovi.

Baileyho argumentace je jedna z nejpovrchnějších. Vychází ze svého pojmu hodnoty. Hodnota zboží je vyjádření jeho hodnoty v určitém množství jiných užitných hodnot (v užitné hodnotě jiných zboží). Tedy hodnota práce se rovná množství jiných zboží (užitných hodnot), za které se směňuje. ⟨Skutečný problém, jak je možné směnnou hodnotu *A* vyjádřit v užitné hodnotě *B* — mu nepřichází vůbec na mysl.⟩ Pokud tedy dělník dostává totéž množství zboží, hodnota práce se nemění, protože se stejně jako dříve vyjadřuje v témž množství jiných užitečných věcí. Zisk naproti tomu vyjadřuje poměr ke kapitálu nebo také poměr k celkovému produktu. *Podíl* dělníků [na produktu] může však zůstat stejný, i když *poměrný podíl* kapitalistů vzrůstá, když totiž vzrůstá produktivita práce. Jak se najednou u kapitálu dostáváme k poměrnému podílu a jaký užitek má kapitalistovi tento *poměrný podíl* přinést, jestliže hodnota toho, co dostává, se neurčuje poměrným podílem, nýbrž jeho „vyjádřením v ostatních zbožích", nelze pochopit.

Je to ve skutečnosti trik, o němž jsme se zmiňovali už u Malthuse.* Mzda se rovná množství *užitných hodnot*. Zisk naproti tomu (což však Bailey říci nemůže) je poměrem *hodnoty*. Měřím-li mzdu podle užitné hodnoty a zisk podle směnné hodnoty, je naprosto evidentní, že mezi oběma neexistuje ani obrácený, ani jiný poměr, protože pak bych srovnával nesouměřitelné veličiny, věci, které nemají žádnou společnou jednotu.

Co tu Bailey říká o *hodnotě práce*, platí však podle jeho zásady o *hodnotě každého jiného zboží*. Není to nic jiného než určité množ-

* Viz tento svazek, str. 29—30. *(Pozn. red.)*

ství jiných věcí za ni směňovaných. Dostávám-li za 1 libru št. 20 liber příze, zůstává [podle toho] hodnota 1 libry št. stále stejná, je stále placena, i když jednou je práce vynaložená na výrobu 1 libry příze dvakrát větší než podruhé. Nejobyčejnější kupec neuvěří, že za svoji 1 libru št. obdrží tutéž hodnotu, jestliže za ni dostane jeden kvarter obilí v době zdražení i v době nadbytku. Avšak zde přestává existovat [jeho] pojem hodnoty. A zbývá jen nevysvětlený a nevysvětlitelný fakt, že množství *A* se směňuje za množství *B* v nějakém poměru. A ať je tento poměr jakýkoli, vždy vyjadřuje ekvivalent. Dokonce i Baileyho výraz, hodnota *A* vyjádřená v *B*, tak ztrácí jakýkoli smysl. Jestliže hodnota *A* je vyjádřena v *B*, tak se předpokládá, že táž hodnota je vyjádřena jednou v *A* a podruhé v *B*, takže hodnota *A*, je-li vyjádřena v *B*, zůstává stejná jako byla dříve. Ale podle Baileyho neexistuje žádná hodnota *A*, která by byla vyjádřena v *B*, protože ani *A*, ani *B* nemají hodnotu mimo toto vyjádření. Hodnota *A* v *B* musí být něco úplně jiného než hodnota *A* v *C*, tak odlišného, jako jsou *B* a *C*. A tady není stejná hodnota, totožná v obou vyjádřeních, nýbrž jsou to dva poměry *A*, které nemají navzájem nic společného a o kterých by bylo nesmyslem tvrdit, že jsou to ekvivalentní výrazy.

|| 829 | „Růst nebo pokles hodnoty práce zahrnuje zvětšení nebo zmenšení množství zboží, které se za ně dává ve směně." (Cit. dílo, str. 62.)

Nesmysl! [Z Baileyho hlediska] nemůže růst nebo klesat hodnota práce, ani ničeho jiného. Dnes dostanu 3 *B* za 1 *A*, zítra 6 *B* a pozítří 2 *B*. Avšak [podle Baileyho] ve všech těchto případech není hodnota *A* nic než množství *B*, které za ně mohu směňovat. Byla to 3 *B*, nyní je to 6 *B*. Jak se může říkat, že jejich hodnota vzrůstá nebo klesá? *A* vyjádřené ve 3 *B* mělo jinou hodnotu, než *A* vyjádřené v 6 *B* či 2 *B*. Ale pak to není totéž *A*, které v tutéž dobu bylo směněno za 3 nebo 2 nebo 6 *B*. Totéž *A* bylo ve stejné době vyjádřeno vždy v témž množství *B*. Jen s ohledem na různé doby lze říci, že hodnota *A* se změnila. Avšak *A* může být směněno pouze za „současná" zboží, a jen skutečnost směny (ne snad pouhá možnost směny) za jiná zboží [podle Baileyho] činí *A* hodnotou. Jen skutečný „směnný poměr" určuje jeho hodnotu a skutečný „směnný

poměr" může v tutéž dobu existovat přirozeně jen pro totéž *A*. Srovnání hodnoty zboží v různých obdobích považuje proto Bailey za nesmysl.[54] Tím by ale musel považovat za nesmysl také růst nebo pokles hodnoty — což je nemožné, neexistuje-li srovnání mezi hodnotou zboží v jednom období a jeho hodnotou v druhém období — a tedy také „*růst nebo pokles hodnoty práce*".

„Práce je směnitelná věc, neboli taková, která při směně ovládá jiné věci. Naproti tomu výraz zisk označuje jen podíl nebo *poměr zboží, a ne předmět, který může být směněn za jiné předměty*. Ptáme-li se, zda stoupla mzda, ptáme se, zda se určité množství práce směňuje za větší množství jiných věcí než dříve." (Cit. dílo, str. 62—63.)

(Je-li tedy obilí dražší, hodnota práce klesla, protože se za ni směňuje méně obilí; na druhé straně, zlevnilo-li současně sukno, *stoupla* také současně hodnota práce, protože se za ni směňuje víc sukna. Hodnota práce tedy současně stoupla i klesla, a oba výrazy její hodnoty — v obilí i suknu — nejsou totožné, nejsou ekvivalentní, protože její *zvýšená* hodnota se nemůže rovnat její *snížené hodnotě*.)

„Ale ptáme-li se, zda vzrostl zisk, míníme tím..., zda zisk kapitalisty je vyšší v poměru k vynaloženému kapitálu." (Cit. dílo, str. 63.)

„Hodnota práce nezávisí výlučně na podílu na celkovém produktu, který dostávají dělníci směnou za svou práci, nýbrž i na produktivitě práce." (Cit. dílo, str. 63—64.)

„Věta, že zisk musí klesat, když mzda vzrůstá, je pravdivá jen tehdy, jestliže vzrůst mzdy není způsoben růstem produktivních sil." (Cit. dílo, str. 64.)

„Jestli tato produktivní síla vzrůstá, to znamená, jestli tatáž práce vyrobí za stejnou dobu víc zboží, může hodnota práce stoupat, aniž klesá zisk, který může dokonce rovněž stoupat." (Cit. dílo, str. 66.)

(Podle toho se může také o každém jiném zboží říci, že růst jeho hodnoty s sebou nemusí nutně nést pokles hodnoty jiného zboží, za které se směňuje, ba naopak může dokonce u něho vést k růstu hodnoty. Například tatáž práce, která vyrobila 1 kvarter obilí, vyrobí [nyní] 3 kvartery. 3 kvartery stojí 1 libru št. jako stál dříve jeden. Jestli se teď 2 kvartery směňují za jednu libru št., hodnota peněz stoupla, protože je vyjádřena ve 2 kvarterech místo v jednom. Kupec obilí takto obdrží větší hodnotu za své peníze. Avšak prodá-

vající, který prodává za 1 libru št. to, co ho teď stálo jen $^2/_3$ libry št., $^1/_3$ libry št. vydělává. A tak hodnota jeho obilí stoupla, zatímco peněžní cena obilí současně klesla.)

|| 830 | „Ať je produkt práce 6 osob jakýkoli, ať je 100 nebo 200 nebo 300 kvarterů obilí, pokud se podíl kapitalisty na produktu rovná jedné čtvrtině, zůstane tato čtvrtá část, měřená prací, stále stejná."

(A tak by tomu bylo se $^3/_4$ produktu, které připadají dělníkům, budou-li měřeny prací.)

„Kdyby produkt činil 100 kvarterů, pak, jelikož 75 kvarterů dostane 6 osob, by 25 [kvarterů], které připadají kapitalistovi, ovládalo práci 2 osob."

(A ty, které připadají dělníkům, by ovládaly práci 6 osob.)

„Kdyby produkt činil 300 kvarterů, dostalo by 6 osob 225 kvarterů, a 75, které připadají na kapitalistu, by ovládalo stále jen [práci] 2 osob a ne více."

(Tak by 225 kvarterů, které připadají 6 osobám, ovládalo stále už jen 6 osob, a ne více.) (Proč tedy chce všemocný Bailey zakázat Ricardovi měřit podíl pracovníků, stejně jako podíl kapitalisty, prací a vzájemně srovnávat jejich hodnotu vyjádřenou v práci?)

„Takové zvětšení relativního podílu, který připadá kapitalistovi, by bylo stejné jako vzrůst *hodnoty zisku měřené prací*"

(Jak může mluvit o *hodnotě zisku* a růstu jeho hodnoty, když „zisk... neoznačuje předmět, který se může směňovat za jiný předmět" (viz dříve), a tedy neoznačuje žádnou „hodnotu"? A je na druhé straně zvětšení *relativního podílu*, který připadá kapitalistovi, možné bez snížení relativního podílu, který připadá dělníkovi?)

„čili jinými slovy, zvětšení schopnosti ovládat práci." (Cit. dílo, str. 69.)

(A neodpovídá toto *zvětšení* schopnosti kapitalisty přivlastňovat si cizí práci zcela přesně *snížení* schopnosti dělníka přivlastňovat si svou vlastní práci?)

„Proti učení o současném růstu zisku a hodnoty práce lze možná namítnout, že *vyrobené zboží je jediným zdrojem, z kterého dostávají kapitalista i dělník svou náhradu*, a že proto nutně musí jeden ztratit to, co druhý získává. Odpověď na

to je nasnadě. Pokud produkt zůstává stejný, je to nesporně správné; ale stejně tak je nesporné, že při zdvojnásobení produktu *může množství, které každému připadá, vzrůstat,* i když *relativní podíl jednoho klesá a druhého stoupá.*" (Cit. dílo, str. 70.)

(To je ovšem to, co říká Ricardo. *Relativní podíl* obou nemůže současně vzrůstat, a jestliže *množství*, které oběma *připadne*, roste, nemůže růst v témž poměru, protože jinak by dané množství i relativní podíl byly totožné. Relativní podíl jednoho nemůže vzrůstat, aniž druhého klesá.[55] Že pan Bailey nyní nazývá toto množství připadající dělníkovi „hodnotou" „mzdy" a *relativní podíl* [kapitalisty] hodnotou „zisku", že totéž zboží má pro něj dvě hodnoty, jednu v ruce dělníka a druhou v ruce kapitalisty, je jeho vlastní nesmysl.)

„Pokud produkt zůstává stejný, je to nesporně správné; ale stejně tak nesporné, že při zdvojnásobení produktu může *množství*, které každému připadá, vzrůstat, i když relativní podíl jednoho klesá a druhého stoupá. Nyní právě *množství* produktu, který připadá dělníkovi, zvětšuje *hodnotu* jeho práce"

(protože *hodnotou* tu rozumíme určité množství *předmětů*);

„ale právě růst *relativního podílu*, který připadá kapitalistovi, znamená růst zisku"

(protože *hodnotou* tu rozumíme tytéž předměty, měřené nikoli podle jejich množství, nýbrž podle práce v nich obsažené).

„Z toho"

(totiž z této nechutné dvojí míry, jednou předmětů, podruhé hodnoty týchž předmětů)

„jasně vyplývá, že předpoklad *současného zvýšení obou* není nijak nesmyslný." (Cit. dílo, str. 70.)

Tento nechutný výklad namířený proti Ricardovi je naprosto || 831 | bez užitku, protože Ricardo tvrdí jen to, že *hodnota* obou podílů musí růst a klesat v obráceném poměru. U Baileyho se všechno omezuje na to, že opakuje: *hodnota* je množství předmětů směňovaných za nějaký předmět. U *zisku* by se nyní nutně musel

dostat do rozpaků. Neboť se tu srovnává hodnota kapitálu s hodnotou produktu. Zde se utíká také k tomu, že *hodnotou* rozumí hodnotu předmětu vyjádřenou v práci (malthusovským způsobem).

„Hodnota je poměr mezi *současnými* zbožími, protože jen taková se mohou vzájemně směňovat; a srovnáme-li hodnotu zboží v jedné době s jeho hodnotou v jiné době, je to pouze srovnávání poměru, jaký má toto zboží k nějakému jinému zboží v těchto různých dobách." (Cit. dílo, str. 72.)

Proto, jak bylo řečeno, hodnota ani neroste, ani neklesá, neboť to je vždy srovnání hodnoty zboží v jedné době s jeho hodnotou v jiné době. Zboží může být prodáno stejně tak pod jako [nad] svou hodnotu, neboť jeho hodnota je to, zač se prodává. Hodnota a tržní cena jsou totožné. Ve skutečnosti se nemůže mluvit ani o „*současných*" zbožích, ani o *nynějších* hodnotách, nýbrž jen o *minulých*. Jaká je hodnota jednoho kvarteru pšenice? 1 libra št., za kterou byla včera prodána. Neboť její hodnota je pouze to, co se za ni dostává ve směně, a pokud není směněna, je její „poměr k penězům" jenom imaginární. Jakmile však se uskutečnila směna, máme místo 1 kvarteru 1 libru št., a nemůžeme už mluvit o hodnotě 1 kvarteru. Bailey myslí při srovnávání hodnot v různých obdobích pouze na vědecké výzkumy různých hodnot zboží například v 18. a 16. století. Zde pramení obtíž z toho, že totéž peněžní vyjádření hodnoty — v důsledku změn v hodnotě peněz samých — označuje [v různých dobách] různé hodnoty. Potíž zde spočívá v redukování peněžních cen na hodnotu. Ale jaký je to osel! Cožpak v procesu oběhu nebo procesu reprodukce kapitálu není srovnávání hodnoty jednoho období s hodnotou druhého období stálou operací, na níž spočívá výroba sama?

Pan Bailey absolutně nechápe, co znamená: hodnotu zboží určovat pracovní dobou nebo hodnotou práce. Absolutně nechápe rozdíl.

„Prosím, abych nebyl chápán tak, jako bych popíral, že hodnoty zboží se vzájemně chovají jako *množství práce*, kterých je zapotřebí k jejich výrobě; nebo že hodnoty zboží se k sobě navzájem chovají jako *hodnoty práce*. Tvrdím pouze, že, je-li první správné, nemůže být poslední chybné." (Cit. dílo, str. 92.)

Hodnotu zboží určovat hodnotou nějakého zboží (a pokud se určují „hodnotou práce", určují se jiným zbožím; *hodnota práce*

předpokládá práci jako zboží) nebo ji určovat něčím třetím, což nemá ani hodnotu, ani není samo zbožím, ale je substancí hodnoty a z produktů teprve činí zboží — je pro Baileyho totožné. V prvním případě jde o *míru hodnot zboží*; to znamená fakticky o *peníze*, o zboží, v kterém ostatní zboží *vyjadřují* svou hodnotu. Aby k tomu docházelo, musí být *hodnoty* zboží už *předpokládány*. Jak měřící, tak měřené zboží musí už být totožné v nějakém *třetím*. V druhém případě naproti tomu se teprve stanoví sama tato *totožnost*, která později nachází výraz v ceně, v peněžní nebo v jiné ceně.

Bailey ztotožňuje „neměnnou míru hodnot" s hledáním imanentní míry hodnot, to znamená s pojmem hodnoty samé. Dokud se tyto dvě věci směšují, je dokonce instinktem rozumu pátrat po „neměnné míře hodnot". Měnitelnost je právě charakteristickým rysem hodnoty. „Neměnné" vyjadřuje, že imanentní míra hodnot nesmí být sama opět zbožím, hodnotou, nýbrž naopak něčím, co konstituuje hodnotu, a *proto* je také imanentní *mírou* jeho hodnoty. Bailey dokazuje, || 832 | že hodnoty zboží mohou nabývat peněžního vyjádření, a že *je-li dán hodnotový poměr zboží*, mohou všechna zboží vyjadřovat svou hodnotu v jednom zboží, i když toto zboží svoji hodnotu mění. Hodnota tohoto zboží zůstává vždy stejná pro jiná zboží v tutéž dobu, neboť se mění současně v poměru ke všem. Z toho *Bailey* vyvozuje, že žádného hodnotového poměru zboží není zapotřebí a také nemusí být hledán. Protože on ho vidí vyjádřený v *peněžním výrazu*, nemusí „chápat", čím je tento výraz umožněn, jak se určuje a *co* ve skutečnosti vyjadřuje.

To platí vcelku jak proti Baileymu, tak proti Malthusovi, když si myslí, že jde o *stejnou* otázku, na témž poli, jestliže učiní mírou hodnot množství práce nebo hodnotu práce. V posledním případě se předpokládají *hodnoty*, hledá se jejich míra, [jejich] vnější míra, [jejich] vyjádření jako hodnoty. V prvním případě se zkoumá geneze a imanentní povaha hodnoty samé. V druhém vývoj zboží v peníze neboli formu, jaké nabývá směnná hodnota v procesu směny zboží. V prvním [případě se zkoumá] *hodnota*, nezávisle na tomto vyjádření, která naopak je *předpokladem* tohoto vyjádření. Spolu s jinými osly říká toto: Určovat hodnotu zboží znamená hledat jejich *peněžní výraz*, vnější míru jejich hodnot. Ostatní, vedeni instinktem rozu-

mu, říkají jen to, že tato míra pak musí mít neměnnou hodnotu, tedy musí být sama *vně kategorie* hodnoty. Zatímco Bailey říká, že víc už není třeba brát v úvahu, protože v praxi už nacházíme *výraz hodnoty*, a že tento výraz sám má a může mít měnící se hodnotu, aniž škodí své funkci.

Zejména nám sám řekl, že 100 kvarterů nebo 200 kvarterů nebo 300 kvarterů může být produktem práce 6 osob, tedy téhož množství práce; zatímco „hodnotu práce" on sám považuje pouze za alikvotní část, kterou těchto 6 osob dostane ze 100, 200 nebo 300 kvarterů. Může to být 50 kvarterů nebo 60 nebo 70 na jednoho.[56] Množství práce a hodnota téhož množství práce jsou tedy podle něho samého velmi různé výrazy. A jak může být považováno za totéž, vyjadřuje-li se hodnota v jednom nebo druhém, od prvního podstatně odlišném? Dává-li nyní tatáž práce, která dříve [dávala] 3 kvartery 1 kvarter obilí, zatímco tatáž práce, která dávala 20 loktů sukna (nebo 3 kvartery obilí), dává stejně jako dříve 20 loktů sukna, rovnal by se [nyní], oceněno pracovní dobou, 1 kvarter obilí 20 loktům sukna, čili 20 loktů sukna by se rovnalo 1 kvarteru obilí a 3 kvartery obilí by se rovnaly 60 loktům místo 20. Hodnoty kvarteru obilí a lokte sukna by se tedy relativně změnily. Avšak vůbec by se nezměnily co do „hodnoty práce", neboť 1 kvarter obilí a 20 loktů plátna jsou stále týmiž užitnými hodnotami. A je možné, že 1 kvarter obilí neovládá víc práce než dříve.

Vezmeme-li jednotlivé zboží, nemá Baileyho tvrzení vůbec žádný smysl. Zmenší-li se pracovní doba nutná k výrobě jedné boty desetkrát, zmenší se desetkrát hodnota boty, i *poměrně*, vyjádřená ve všech ostatních zbožích, jestliže práce nutná k jejich výrobě zůstala stejná nebo nepoklesla-li touž měrou. Nicméně může hodnota práce — například denní mzda ve výrobně bot, jakož i ve všech ostatních odvětvích — zůstat stejná; může dokonce vzrůst. V jedné botě je obsaženo méně práce, tedy také méně placené práce. Mluví-li se ale o *hodnotě práce*, neníní se tím, že za jednu hodinu práce, za menší množství práce, se platí méně než za větší. Baileyho věta by mohla mít smysl jen ve vztahu k celkovému produktu kapitálu. Připusťme, že 200 bot je produktem téhož kapitálu (a téže práce), jako bylo dříve 100 bot. V tomto případě je hodnota 200 bot stejná

jako hodnota 100 bot. A mohlo by se říci, že 200 bot má k 1000 loktům plátna (řekněme, že jsou produktem kapitálu 200 liber št.) týž poměr jako *hodnota* práce uvedené do pohybu oběma kapitály. V jakém smyslu? Ve smyslu, v kterém by to mohlo být řečeno také o || 833 | poměru jednotlivé boty k loktu plátna?

Hodnota práce je část pracovní doby obsažené ve zboží, kterou si dělník sám přivlastňuje; je to část produktu, v které je *ztělesněna* jemu *samému náležející pracovní doba*. Jestli se tedy celá hodnota zboží rozpadá na placenou a neplacenou pracovní dobu — a je-li poměr neplacené pracovní doby k placené týž, to znamená, tvoří-li nadhodnota ve všech zbožích týž podíl celkové hodnoty —, jestliže zboží jsou v témž poměru jako množství celkové práce, která jsou v nich obsažena, je jasné, že musí být také v témž poměru jako *stejné alikvotní části* těchto množství celkové práce, tedy také jako zaplacená pracovní doba v jednom zboží k zaplacené pracovní době v druhém.

$Z : Z' = CPd$ (celková pracovní doba [ztělesněná v Z]) k CPd' (celková pracovní doba [ztělesněná v Z']). $\frac{CPd}{x}$ se rovná zaplacené pracovní době v Z, $\frac{CPd'}{x}$ se rovná zaplacené pracovní době v Z', protože se předpokládá, že v obou zbožích [představuje] zaplacená pracovní doba tutéž *alikvotní část* celkové pracovní doby.

$$Z : Z' = CPd : CPd';$$

$$CPd : CPd' = \frac{CPd}{x} : \frac{CPd'}{x}.$$

$$\therefore * Z : Z' = \frac{CPd}{x} : \frac{CPd'}{x},$$

neboli zboží jsou v témž poměru jako *v nich obsažené placené pracovní doby*, to znamená jako hodnoty práce v nich obsažené.

Hodnota práce ale není pak určenou veličinou, jak chce Bailey, nýbrž je sama určována pracovní dobou [obsaženou ve zboží].

* — (znamená:) tedy. *(Pozn. red.)*

Dále, nehledě na přeměnu hodnot ve výrobní ceny — jsou zkoumány pouze hodnoty —, skládají se kapitály z různých alikvotních částí variabilního a konstantního kapitálu. Proto, pokud se přihlíží k hodnotám, nejsou nadhodnoty stejné, čili placená práce není alikvotní částí zálohované práce.

Vůbec mzdy — čili hodnoty práce — by zde byly ukazateli hodnoty zboží ne jako hodnoty, ne pokud mzdy stoupají nebo klesají, nýbrž pokud *množství zaplacené práce* obsažené ve zboží, které se projevuje ve mzdách, by bylo ukazatelem *celkového množství* práce obsažené v daném zboží vzhledem k druhému.

Jedním slovem, vtip spočívá v tom, že jsou-li hodnoty zboží ve stejném poměru jako $Pd : Pd'$ (jako v nich obsažená množství pracovní doby), pak jsou ve stejném poměru jako $\frac{Pd}{x} : \frac{Pd'}{x}$, jako v nich obsažená množství zaplacené pracovní doby, jestliže je poměr zaplacené pracovní doby k nezaplacené u všech zboží stejný, *jestliže* se tedy zaplacená pracovní doba vždy rovná celé pracovní době, ať je jakákoli, dělené x. Avšak to „jestliže" neodpovídá skutečnému stavu věcí. I když předpokládáme, že dělníci pracují v různých odvětvích stejnou nadbytečnou pracovní dobu, je v různých odvětvích poměr zaplacené pracovní doby k použité přesto různý, protože je různý poměr použité *bezprostřední práce* k použité *akumulované práci*. [Vezměme dva kapitály] například $50v + 50c$ a $10v + 90c$. Ať se v obou rovná nezaplacená pracovní doba jedné desetině. Pak v prvním zboží by bylo obsaženo 105; v druhém 101. Zaplacená pracovní doba u prvního [zboží] se rovná polovině zálohované práce, u druhého pouze desetině.

|| 834 | Bailey říká:

„Jsou-li zboží v určitém poměru jako množství, musí být v určitém poměru i jako hodnoty práce, jež je vyrábí; kdyby tomu bylo naopak, znamenalo by to, že dvě zboží A a B by se mohla co do hodnoty rovnat, i kdyby hodnota použité práce obsažená v jednom byla větší nebo menší než v druhém; nebo že A a B by mohla být co do hodnoty různá, i kdyby práce vynaložená na každé [z nich] byla co do hodnoty stejná. Avšak tento *rozdíl hodnot dvou zboží*, která byla *vyrobena prací stejné hodnoty*, by byl neslučitelný s *uznanou rovností zisků*, které *uznává* pan *Ricardo spolu s dalšími autory*." (Cit. dílo, str. 79—80.)

V poslední větě nevědomky naráží na správnou námitku proti Ricardovi, který bezprostředně ztotožňuje zisk s nadhodnotou a hodnoty s cenami nákladů. Tato námitka, správně formulovaná, zní takto: Jestli se zboží prodávají za svoje *hodnoty*, přinášejí *nestejné zisky*, protože pak se zisk rovná nadhodnotě, která je obsažena v nich samých. A to je správné. To nemluví proti teorii hodnoty, nýbrž proti Ricardovu omylu v použití této teorie.

Jak daleko byl však Bailey ve výše uvedeném od správného [řešení], vyplývá z následující věty:

Ricardo se naproti tomu domnívá, „že práce co do hodnoty může stoupat nebo klesat, aniž ovlivní hodnotu zboží. Toto tvrzení je zřejmě naprosto odlišné od druhého a jeho správnost závisí skutečně na nesprávnosti druhého nebo na správnosti protikladného tvrzení." (Cit. dílo, str. 81.)

Ten osel už sám dříve řekl, že výsledek téže práce může být 100, 200, 300 kvarterů. To určuje poměr kvarteru k jiným zbožím, ať se jakkoli mění hodnota práce, to znamená, ať dělníku samému připadá cokoli ze 100, 200 nebo 300 kvarterů. Osel by byl aspoň trochu důsledný, kdyby řekl: hodnoty práce mohou stoupat nebo klesat [a] hodnoty zboží jsou přesto ve stejném poměru jako hodnoty práce, protože — podle nesprávného předpokladu — růst nebo pokles mzdy je všeobecný a hodnota mzdy tvoří stále stejný *relativní podíl* na celkovém množství vynaložené práce.

[*γ. Záměna hodnoty a ceny. Baileyho subjektivistické hledisko*]

[Bailey říká:]

„Schopnost *vyjadřovat* hodnotu zboží nemá nic společného se *stálostí jejich hodnot*

⟨Ovšem že nemá! Ale má mnoho společného se stanovením hodnoty dříve, než je vyjádřena; se stanovením, jak užitné hodnoty, navzájem tak různé, náležejí do stejné kategorie a pojmenování hodnoty, takže hodnota jedné může být vyjádřena v druhé⟩,

„ani ve vzájemném srovnání, ani s použitým prostředkem směny. Stejně tak s tím nemá nic společného ani schopnost vzájemně srovnávat tyto *výrazy hodnoty*."

⟨Jsou-li hodnoty různých zboží vyjadřovány v témž třetím zboží, ať je jeho hodnota jakkoli proměnlivá, je samozřejmě velmi snadné srovnávat vzájemně tyto *výrazy*, které mají už stejné pojmenování.⟩

„Stojí-li *A* 4*B* nebo 6*B*"

⟨potíž spočívá v tom, porovnat *A* s nějakým množstvím *B*; a to je možné jedině tehdy, jestli existuje společná jednota pro *A* i *B*, nebo jestli *A* i *B* jsou různým vyjádřením téže jednoty. Tatáž potíž zůstává, mají-li být všechna zboží vyjádřena ve zlatě, penězích. Pak musí existovat společná jednota mezi zlatem a všemi ostatními zbožími⟩,

„a stojí-li *C* 8 nebo 12*B*, to je pro *schopnost vyjadřovat* hodnotu *A* a *C* zcela lhostejné a jistě zcela lhostejné i pro schopnost srovnávat hodnotu *A* a *C*, je-li vyjádřena [v *B*]." (Cit. dílo, str. 104—105.)

Ale jak vyjádřit *A* v *B* nebo v *C*? *A*, *B*, *C* je třeba zkoumat jako něco odlišného od toho, čím jsou jako věci, produkty, užitné hodnoty, abychom „je" *vyjádřili* jedno v druhém nebo, což vede k témuž výsledku, abychom je pokládali za ekvivalentní výrazy téže jednoty. $A = 4\ B$; tedy hodnota *A* je *vyjádřena* ve 4 *B* a hodnota 4 *B* v *A*, takže obě strany vyjadřují totéž. Jsou ekvivalenty, obě jsou *stejnými* výrazy hodnoty. Nic by se nezměnilo, i kdyby byly nestejnými výrazy, třeba $A > 4\ B$, $A < 4\ B$. Ve všech těchto případech jsou, pokud || 835 | jsou hodnotami, jen různé nebo stejné co do množství, avšak vždy množstvími téže kvality. Obtíž je v nalezení této kvality.

„Nutnou podmínkou při tomto procesu je převést zboží, jež se mají měřit, na *společného jmenovatele*"

⟨například, abychom srovnali △ a všechny ostatní mnohoúhelníky, je nutné pouze přeměnit mnohoúhelníky na △, vyjádřit je v trojúhelnících. Ale abychom to mohli udělat, musíme △ a mnohoúhelníky chápat skutečně jako něco *totožného*, jako různé jevové formy téhož — prostoru⟩,

„což lze kdykoli učinit se stejnou lehkostí; nebo spíše, což už je učiněno, protože jsou zaznamenány *ceny* zboží neboli jejich poměr vyjádřený v penězích." (Cit. dílo, str. 112.)

„*Měřit* hodnotu je totéž jako ji *vyjadřovat*." (Cit. dílo, str. 152.)

Tu ho máme, chlapíka. Hodnoty nacházíme už změřené, vyjádřené v *cenách*. Můžeme se tedy spokojit tím [tvrdí Bailey], že nemusíme vědět, co je hodnota. Vývoj míry hodnot v peníze a dále vývoj peněz jako měřítka cen zaměňuje s objevením samého *pojmu hodnoty* v jejím vývoji jako imanentní míry zboží ve směně. Pravdu má v tom, že tyto peníze nemusí být zbožím s neměnnou hodnotou; z toho vyvozuje, že není nutné žádné určení hodnoty, nezávislé, odlišné od zboží samého.

Jakmile je hodnota zboží dána jako jejich společná jednota, spadá měření jejich relativní hodnoty vjedno s jejím vyjádřením. Avšak k *výrazu* nedospějeme potud, pokud nedospějeme k takové jednotě, která je odlišná od bezprostředního jsoucna zboží.

[Je to vidět] dokonce i na jeho příkladu*: Vzdálenost mezi *A* a *B*. Mluvit o jejich vzdálenosti [znamená] už předpokládat, že oba body (nebo přímky) jsou v prostoru. Jsou-li přeměněny v body, a to body téže přímky, může být jejich vzdálenost vyjádřena v palcích nebo stopách atd. Jednotou obou zboží *A* a *B* je na první pohled jejich směnitelnost. Jsou „směnitelnými" věcmi. Jako „směnitelné" věci jsou veličinami téhož druhu. Avšak tato „jejich" existence jako „směnitelných" věcí musí být odlišná od jejich existence jako užitných hodnot. Co je to?

Peníze samy jsou už *vyjádřením* hodnoty, předpokládají ji. Peníze jako *měřítko* cen už předpokládají přeměnu (teoretickou) zboží v peníze. Jsou-li hodnoty všech zboží vyjádřeny jako peněžní ceny, pak je mohu srovnávat; ve skutečnosti už jsou srovnány. Aby se ale hodnoty vyjádřily jako ceny, musí se nejdříve hodnota zboží vyjádřit jako peníze. Peníze jsou pouze formou, v které se hodnota zboží projevuje v oběžném procesu. Avšak jak mohu x bavlny vyjádřit v y peněz? Tato otázka vyúsťuje v to, jak mohu vůbec jedno zboží vyjádřit v druhém, čili jak mohu zboží vyjádřit jako ekvivalenty? Odpověď dá jen prozkoumání hodnoty, nezávisle na vyjádření jednoho zboží v druhém.

„Je mylné... se domnívat, že hodnotový poměr může být mezi zbožími různých období, což je vzhledem k povaze věci nemožné; a není-li možný poměr, nemůže být ani měřen." (Cit. dílo, str. 113.)

* Viz tento svazek, str. 140. *(Pozn. red.)*

Tutéž pitomost jsme viděli už dříve*. Už u peněz jako platidla existuje „hodnotový poměr mezi zbožími různých období". Celý oběžný proces je neustálé srovnávání hodnot mezi zbožími v různých obdobích.

„Jestli" (peníze) „nejsou dobrým prostředkem srovnávání mezi zbožími v různých obdobích..., pak nejsou schopny vykonávat funkci tam, kde není žádná funkce, jež má být splněna." (Cit. dílo, str. 118.)

Peníze mají tuto funkci vykonávat jako platidlo a poklad.

Tajemství celého nesmyslu prosakuje fakticky v následující větě doslova opsané z „Verbal Observer", která mě také přesvědčuje, že Bailey své pečlivě utajované „verbal observations"** použil jako plagiátor:

|| 836 | „Bohatství je atribut člověka, hodnota atribut zboží. Člověk nebo společnost jsou bohatí; perla nebo diamant jsou cenné." (Cit. dílo, str. 165.)

Perla nebo diamant jsou cenné jako *perla* nebo diamant, tedy svými vlastnostmi jako užitné hodnoty pro člověka, tj. jako — *bohatství*. Avšak v perle nebo diamantu není nic, čím by byl dán směnný poměr mezi nimi atd.

Bailey se teď stává hlubokým filosofem:

„Rozdíl mezi prací jako *příčinou* a *mírou*, vůbec mezi *příčinou* a *mírou* hodnoty." (Cit. dílo, str. 170 a násl.)

Ve skutečnosti je velmi významný rozdíl (a Baileym přehlédnutý) mezi „mírou" (ve smyslu peněz) a „příčinou hodnoty". „Příčina" hodnoty přeměňuje užitné hodnoty v *hodnotu*. Vnější míra hodnoty předpokládá už existenci *hodnoty*. Zlato například může hodnotu bavlny měřit jen tehdy, když zlato i bavlna jako hodnoty mají něco *jednotného* od obou odlišného. „Příčinou" hodnoty je substance hodnoty, a proto také její imanentní míra.

„Všechny okolnosti..., které prokazatelně ovlivňují, zprostředkovaně nebo bezprostředně, při směně zboží vědomí, mohou být chápány jako příčiny hodnoty." (Cit. dílo, str. 182—183.)

* Viz tento svazek, str. 147—148 a 151—152. *(Pozn. red.)*

** Viz tento svazek, str. 126. *(Pozn. red.)*

To fakticky neznamená nic víc než toto: *Příčinou* hodnoty zboží nebo ekvivalence mezi dvěma zbožími jsou okolnosti, které určují, aby prodávající nebo také kupující i prodávající něco považoval za hodnotu nebo ekvivalent zboží. „Okolnosti", které určují hodnotu zboží, tak nejsou o nic víc poznány, protože jsou kvalifikovány jako okolnosti, které působí na „vědomí" směňujících, které se nacházejí jako takové i ve vědomí (možná také ne, možná v převrácené představě) směňujících.

Tytéž (na vědomí nezávislé, i když na ně působící) okolnosti, které nutí výrobce prodávat jejich produkty jako *zboží* — okolnosti, které odlišují jednu formu společenské výroby od druhé —, dávají jejich produktům (i pro jejich vědomí) směnnou hodnotu nezávislou na užitné hodnotě. Jejich vědomí nemusí vůbec vědět, pro ně nemusí existovat, čím se ve skutečnosti hodnota jejich zboží nebo jejich produkty jako hodnoty určují. Výrobci jsou postaveni do takových poměrů, které určují jejich vědomí, aniž to musí vědět. Každý může peníze upotřebit jako peníze, aniž ví, co peníze jsou. Ekonomické kategorie se ve vědomí odrážejí převráceně. Bailey přesouvá [problém] do svědomí, protože s teorií je už v koncích.

Místo aby řekl, co si sám představuje pod „hodnotou" (nebo „příčinou hodnoty"), Bailey nám říká: Je to to, co si kupující a prodávající představují v aktu směny.

Ve skutečnosti však základem rádoby filosofické věty je toto:

1. Tržní cena je určována různými okolnostmi, které jsou vyjádřeny v poměru poptávky a nabídky a jako takové ovlivňují „vědomí" lidí jednajících na trhu. To je velmi důležitý objev!

2. Při *přeměně hodnot zboží v ceny nákladů* je třeba přihlížet k „různým okolnostem", které působí na vědomí jako „kompenzační základy" nebo se mu tak projevují. Všechny tyto kompenzační základy působí však jenom na vědomí kapitalisty jako kapitalisty a pramení z povahy kapitalistické výroby samé, [a] ne ze subjektivního chápání kupujícího a prodávajícího. V jejich hlavách existují naopak jako samo sebou se rozumějící „věčné pravdy".

Bailey, stejně jako jeho předchůdci, se chytá Ricardovy záměny hodnot a cen nákladů, aby dokázal, že hodnota není určována prací, protože ceny nákladů se odklánějí od hodnot. To je zcela správná

námitka proti Ricardovu ztotožňování [hodnot s cenami nákladů], ne však proti věci samé.

Bailey k tomu cituje za prvé to, co uvedl Ricardo sám o změně v relativních hodnotách || 837 | zboží v důsledku růstu hodnoty práce.* Dále cituje „působení času" (rozdíl v době výroby bez prodloužení pracovní doby), tentýž případ, který vyvolal rozpaky už u Milla**. Skutečný *všeobecný* rozpor — samu existenci *průměrné míry* zisku, přes rozdílné složení kapitálu, jeho rozdílné doby oběhu atd. — [Bailey] nenachází. Opakuje jen jednotlivé formy, v kterých se tento rozpor projevuje, na které poukázal *už* sám Ricardo a jeho následovníci. Je tedy pouhým papouškem cizích myšlenek: v kritice však nepostoupil ani o krok dál.

Dále [Bailey] zdůrazňuje: Výrobní náklady jsou hlavní příčinou „hodnoty", tedy hlavním prvkem hodnoty. Správně však zdůrazňuje, jako už dříve [autoři vystupující] po Ricardovi, že samotný pojem *výrobních nákladů* má různý smysl. Sám se v konečné instanci spolu s Torrensem vyjadřuje v tom smyslu, že hodnoty jsou určovány zálohovaným kapitálem, což je správné pro ceny nákladů, ale nesmyslné, není-li to odvozeno z hodnoty samé, má-li tedy *hodnota zboží* být odvozena z rozvinutého vztahu, *hodnoty kapitálu*, místo naopak.

Jeho poslední námitka je: Hodnoty zboží nemohou být měřeny pracovní dobou, jestliže se pracovní doba v jednom odvětví nerovná pracovní době v druhém, takže totéž zboží, v kterém je například ztělesněno 12 hodin práce inženýra, má dvojnásobnou hodnotu proti zboží, v kterém je ztělesněno 12 hodin zemědělského dělníka. Z toho vyplývá: Jednoduchý pracovní den například není mírou hodnoty, jestliže existují jiné pracovní dny, které mají k dnům jednoduché práce poměr jako dny složité práce. Ricardo dokázal, že tento fakt nebrání měřit zboží pracovní dobou, je-li dán poměr mezi jednoduchou a složitou prací.[57] Ovšem opomněl vyložit, jak se tento poměr vyvíjí a určuje. To patří do výkladu *mzdy* a nakonec se redukuje na *různou hodnotu pracovní síly samé*, to znamená její různé výrobní náklady (určované pracovní dobou).

* Viz „Teorie o nadhodnotě", část II, str. 183—207. *(Pozn. red.)*

** Viz tento svazek, str. 82—85. *(Pozn. red.)*

Věty, v kterých Bailey vyslovuje to, co bylo shrnuto výše, zní následovně:

„Ve skutečnosti nikdo nepopírá, že *výrobní náklady* jsou nejdůležitější okolností, která určuje množství, v nichž se směňují předměty této třídy" (kde nevládne monopol a je možný přírůstek při rozšíření výroby); „avšak naši nejlepší ekonomové nejsou jednotni v tom, co se má rozumět výrobními náklady; někteří myslí, že *množství práce*, které se vynakládá na výrobu předmětu, tvoří jeho náklady; jiní, že toto označení zasluhuje *kapitál použitý na jeho výrobu.*" (Cit. dílo, str. 200.)

„Co dělník vyrábí bez kapitálu, stojí ho jeho práci; co vyrábí kapitalista, stojí ho jeho kapitál." (Cit. dílo, str. 201.)

(To je základ, který určuje Torrensovo stanovisko. Kapitalistu nestojí nic práce, kterou používá, nýbrž jen kapitál, který vynakládá na mzdu.)

„Hodnota masy zboží je určována kapitálem na ně použitým." (Cit. dílo, str. 206.)

Proti určování hodnoty zboží pouze množstvím práce v nich obsaženém namítá:

„Nemůže to být správné, jestliže lze najít příklady tohoto druhu: 1. Případy, kdy dvě zboží byla vyrobena stejným množstvím práce a přesto prodána za různá množství peněz. 2. Případy, kdy dvě zboží, která měla dříve stejnou hodnotu, mají nyní hodnotu jinou, aniž se jakkoli změnilo množství práce vynaložené na každé z nich." (Cit. dílo, str. 209.)

„Není dostačující odpovědí" (na první případ), „jestli s panem Ricardem říkáme, že ‚ocenění různé kvality práce se na trhu velmi rychle určuje s přesností dostatečnou pro všechny praktické účely'; nebo s panem Millem, že při ‚ocenění stejných množství práce se přirozeně přihlíží k různým stupňům obtížnosti a zručnosti.' Příklady tohoto druhu úplně ruší všeobecnou platnost pravidla." (Cit. dílo, str. 210.)

„Jsou jen dvě možné metody srovnávání jednoho množství práce s druhým; jedna spočívá v jejich srovnávání *podle vynaloženého času*, druhá podle *vyrobeného výsledku*" (poslední při úkolové práci). „První je použitelná pro všechny druhy práce; druhé se může použít jen při srovnávání práce, která je vynakládána na stejnorodé předměty. Jestli proto při oceňování dvou různých druhů práce neurčuje poměr mezi || 839 | [68] množstvími práce doba, musí zůstat [tento poměr] neurčený a neurčitelný." (Cit. dílo, str. 215.)

K případu 2: „Vezměme dvě zboží jakéhokoli druhu o stejné hodnotě, A a B; jedno bylo vyrobeno fixním kapitálem, druhé prací bez použití strojů, a předpo-

kládejme, že bez jakékoli změny fixního kapitálu nebo množství práce dojde k růstu hodnoty práce. Podle vlastního rozboru pana Ricarda by se ihned změnil poměr mezi *A* a *B*, to znamená, že by měly nestejné hodnoty." (Cit. dílo, str. 215—216.)

„K těmto případům můžeme připojit *působení času* na hodnotu. Jestli jedno zboží potřebuje pro svou výrobu víc času než druhé, tak bude jeho hodnota větší, *i když* nevyžaduje *víc kapitálu a práce*. Pan Ricardo připouští působení této příčiny. Pan Mill jej naproti tomu popírá atd." (Cit. dílo, str. 217.)

Nakonec ještě Bailey poznamenává, a to jediné je nové, čím v tomto směru přispívá:

„Tři druhy zboží" ⟨to je opět převzaté od autora „Verbal Observations", myslím ty tři druhy⟩ (totiž [vyrobené tam], kde je absolutní monopol nebo omezený, jako u obilí, nebo úplná konkurence) „[není] absolutně možné oddělit. Nejenže se navzájem bez rozdílu směňují, nýbrž se i spolu *spojují ve výrobě*. Proto může zboží za jednu část své hodnoty vděčit monopolu a za druhou část těm příčinám, které určují hodnotu nemonopolizovaných produktů. Nějaký předmět se například může vyrábět za nejsvobodnější konkurence ze suroviny, kterou její majitel může dík úplnému monopolu prodat za šestinásobek jejích skutečných nákladů." (Cit. dílo, str. 223.) „V tomto případě je jasné, že ačkoli lze plným právem říci, že hodnota předmětu se určuje množstvím kapitálu, které na něj továrník vynaložil, přesto však žádné zkoumání neumožňuje redukovat hodnotu kapitálu na množství práce." (Cit. dílo, str. 223—224.)

Tato poznámka je správná. Nicméně monopol se nás tu netýká, protože máme co činit jen s dvěma kategoriemi: *hodnotou* nebo *cenou nákladů*. Je jasné, že přeměna hodnot v ceny nákladů působí dvojím směrem. Za prvé: zisk, který se přiráží k zálohovanému kapitálu, může být vyšší nebo nižší než *nadhodnota*, která je obsažena v samém zboží, to znamená, že může představovat více nebo méně *nezaplacené* práce, než je v něm samém obsaženo. To platí o variabilní části kapitálu a její reprodukci ve zboží. Avšak nehledě na to, stejně tak i cena nákladů konstantního kapitálu — čili zboží, která vcházejí jako suroviny, pomocné látky a pracovní nástroje, pracovní podmínky do hodnoty nově vyráběného zboží — může být vyšší nebo nižší než jejich hodnota. Tak do [nově vyráběného zboží] vchází část ceny odlišná od hodnoty, která je nezávislá na množství nově přidané práce čili práce, kterou se tyto výrobní podmínky daných cen nákladů přeměňují v nový produkt. Vůbec

je jasné, že to, co platí o rozdílu mezi cenou nákladů a hodnotou *zboží* jako takového — jako výsledku výrobního procesu, platí stejně tak o *zboží*, pokud vchází do výrobního procesu ve formě konstantního kapitálu jako součást, jako předpoklad. Variabilní kapitál, ať je rozdíl jeho hodnoty a ceny nákladů jakýkoli, je nahrazován určitým množstvím práce, které tvoří součást hodnoty nového zboží [bez ohledu na to], byla-li tato hodnota vyjádřena v jeho ceně stejně nebo byla-li vyšší či nižší. Naproti tomu odchylka ceny nákladů od hodnoty se do hodnoty nového zboží přenáší už jako předpokládaný prvek, pokud vchází do jeho ceny nezávisle na jeho vlastním výrobním procesu.

Rozdíl mezi cenou nákladů a hodnotou zboží je způsobován dvojím; rozdílem mezi cenou nákladů a hodnotou zboží, která tvoří předpoklady výrobního procesu nového zboží; rozdílem nadhodnoty, která je skutečně připojena k výrobním podmínkám, a zisku přepočteného [na zálohovaný kapitál]. Ovšem každé zboží, které vchází do zboží jako konstantní kapitál, vychází samo z jiného výrobního procesu jako výsledek, produkt. A tak se zboží jeví střídavě jako předpoklad pro výrobu jiných zboží a jako výsledek procesu, v kterém jsoucno jiných zboží je předpokladem jeho vlastní výroby. V zemědělství (chov dobytka) jeví se totéž zboží jednou jako produkt a podruhé jako výrobní podmínka.

Tato významná odchylka cen nákladů od hodnot — která je podmíněna kapitalistickou výrobou — nemění nic [na tom], že ceny nákladů jsou stejně jako dříve určovány hodnotami.

4. McCULLOCH

[a) VULGARIZACE A ÚPLNÝ ROZKLAD RICARDOVSKÉHO SYSTÉMU POD ROUŠKOU JEHO DŮSLEDNÉHO VÝKLADU. CYNICKÁ APOLOGETIKA KAPITALISTICKÉ VÝROBY. NESVĚDOMITÝ EKLEKTICISMUS]

|| 840 | [McCulloch-] vulgarizátor ricardovské ekonomie a zároveň nejžalostnější obraz jejího rozkladu.

Vulgarizátor nejen Ricarda, nýbrž i Jamese Milla.

Vůbec ve všem vulgární ekonom; apologet stávajícího. Jeho jediná

obava, vystupňovaná až do komičnosti, je obava z tendence poklesu zisku; s postavením dělníků je plně spokojen, vůbec se všemi rozpory buržoazní ekonomie, které doléhají na dělnickou třídu. Zde je všechno zelené. Zde dokonce ví, že

„zavedení strojů v jednom výrobním odvětví nutně způsobuje stejnou nebo větší poptávku *po uvolněných dělnících* v nějakém jiném odvětví." [„The Principles of Political Economy", Edinburgh 1825, str. 181—182.][59]

Zde se odklání od Ricarda, stejně jako ve svých pozdějších spisech se stává velmi útlocitným ve vztahu k pozemkovým vlastníkům. Avšak jeho celá něžná starost o ubohé kapitalisty se spojuje s tendencí poklesu míry zisku!

„Pan McCulloch, jak se zdá, nehledá *charakteristické rozdíly* jako jiní představitelé nějaké vědy, nýbrž jen *podobnosti*; a tím, že postupuje podle tohoto principu, nutně zaměňuje materiální a nemateriální věci, produktivní a neproduktivní práci, kapitál s důchodem, potraviny dělníků s dělníky samotnými, výrobu se spotřebou a práci se ziskem." (*T. R. Malthus*, *„Definitions in Political Economy"*, *Londýn* 1827, str. 69—70.)

„Pan McCulloch rozlišuje ve svých ‚*Principles of Political Economy*', Londýn 1825, mezi *reálnou* a *relativní čili směnnou hodnotou*. První, říká na stranách 211 a 225, ‚závisí na množství práce, která byla vydána na její přivlastnění nebo výrobu, a poslední na *množství práce nebo nějakého jiného zboží*, za které se *směňuje*'; a obě tyto hodnoty, říká dále (str. 215), jsou při obvyklém stavu věcí *totožné*, to znamená tehdy, když nabídka zboží na trhu odpovídá přesně účinné poptávce po nich. Nyní, jestliže jsou totožné, musí být totožná i obě množství práce, o kterých mluví. Ale na str. 221 nám vykládá, že nejsou totožná, protože jedno zahrnuje zisk, zatímco druhé jej vylučuje." (*„Outlines of Political Economy* etc.", *Londýn 1832*, str. 25.)

McCulloch říká totiž na str. 221 (v poznámce) *„Principles of Political Economy"*:

„Ve skutečnosti se bude" (zboží) „vždy směňovat za více" ⟨práce, než je ta, kterou bylo vyrobeno⟩; *„a tento přebytek tvoří zisk."*

Zde máme zářný příklad postupu tohoto skotského arcišarlatána.

Polemiky Malthuse, Baileyho atd. ho nutí rozlišovat mezi *reálnou hodnotou* a *směnnou* čili *relativní hodnotou*. Avšak rozlišuje je — v podstatě — tak jako Ricardo. *Reálná* hodnota — zboží zkoumané z hlediska práce, která je nutná k *jeho* výrobě; *relativní* hodnota — zkoumána proporce *různých zboží*, která mohou být vyrobena za

stejnou dobu, která jsou *proto* ekvivalenty a z nichž tedy hodnota jednoho může být *vyjádřena* v tom množství užitné hodnoty druhého zboží, které stojí tutéž pracovní dobu. *Relativní hodnota* zboží, v tomto ricardovském smyslu, je jen jiným výrazem jeho *reálné hodnoty* a neznamená nic víc, než že se zboží směňují v poměru k pracovní době v nich obsažené, [že] tedy *pracovní doba obsažená* v *obou* je *stejná*. Jestliže se proto tržní cena zboží rovná jeho směnné hodnotě (jako v případě, kdy se poptávka a nabídka kryjí), *obsahuje* koupené zboží tolik práce jako prodané. Zboží realizuje pouze svoji směnnou hodnotu, čili prodává se jen za svoji *směnnou hodnotu*, jestliže se směnou za ně dostane *totéž množství práce*, jaké se v něm vydává.

To všechno skutečně konstatuje Culloch správně, když jako papoušek opakuje po druhých. Pouze tu zachází příliš daleko, neboť malthusovská definice směnné hodnoty — množství námezdní práce, které zboží ovládá — mu už leží v žaludku. Tedy relativní hodnotu vysvětluje jako „množství práce *nebo* nějakého jiného zboží, za které se zboží směňuje". U relativní hodnoty mluví Ricardo vždy jen o zbožích s výjimkou práce, protože ve směně zboží je zisk realizován jen proto, že ve směně mezi zbožím a prací se *ne*směňují stejná množství práce. Ricardo tím, že hned na začátku svého spisu klade hlavní důraz na to, že určování hodnoty || 841 | zboží pracovní dobou v něm obsaženou je toto coelo* odlišné od určování této hodnoty množstvím práce, které si může [zboží] koupit,[60] rozlišuje na jedné straně mezi množstvím práce, které zboží obsahuje, a množstvím práce, které ovládá. Na druhé straně vylučuje směnu zboží a práce z relativní hodnoty zboží. Neboť, jestliže se zboží směňuje za zboží, směňují se stejná množství práce. Směňuje-li se za práci samu, směňují se nestejná množství práce a kapitalistická výroba spočívá na nerovnosti této směny. Ricardo nevysvětluje, jak se tato *výjimka* shoduje s pojmem hodnoty. Odtud ty polemiky u jeho následovníků. Avšak tuto *výjimku* činí se správným instinktem. (Ve skutečnosti nejde o výjimku; v *jeho* chápání ovšem ano.) Culloch jde tedy dál než Ricardo, je zdánlivě důslednější než on.

* — po všech stránkách. *(Pozn. red.)*

U něho není žádná trhlina. Všechno z jednoho kusu. Ať se zboží směňuje za zboží nebo za práci, je tento směnný poměr stejně *relativní hodnotou* zboží. A jestliže se směňovaná zboží prodávají za svoji hodnotu (tedy poptávka a nabídka se kryjí), je tato relativní hodnota stále výrazem *reálné hodnoty*. To znamená, že na obou pólech směny jsou stejná množství práce. Tedy „při obvyklém stavu věcí" se směňuje zboží také jen za takové množství námezdní práce, které se rovná množství práce, jež je v něm obsaženo. Dělník obdrží ve mzdě tolik ztělesněné práce, kolik vrací ve směně kapitálu v bezprostřední práci. Tím bere za své zdroj nadhodnoty a celá ricardovská teorie.

Nejdříve ji tedy pan Culloch poráží pod rouškou toho, že ji chce dovést až do důsledků.

A jak potom dále? Pak přebíhá nestydatě od Ricarda k Malthusovi, podle něhož je hodnota zboží určena množstvím práce, které kupuje a které musí být vždy větší než množství práce v něm obsažené. Rozdíl mezi McCullochem a Malthusem je jen v tom, že Malthus to vyslovuje jako *protiklad* k Ricardovi, jímž to skutečně je, zatímco pan Culloch tento protiklad přejímá po tom, když přijal ricardovské vyjádření, se zdánlivou důsledností (to znamená s důslednou bezmyšlenkovitostí), která smysl ricardovské teorie ruší. Nejvnitřnější jádro ricardovského učení — jak je realizován zisk, když se zboží směňují *za svou hodnotu* — proto Culloch nechápe a nechává ho být. Protože směnná hodnota — která se „za obvyklého stavu trhu" rovná podle Cullocha reálné hodnotě, je ale „*ve skutečnosti*" vždy větší, neboť v tomto přebytku spočívá zisk (pěkný protiklad a pěkné vysvětlení, které spočívá na „skutečnosti") — je „množství práce *nebo* nějakého jiného zboží", za které se zboží směňuje, pak „o nějakém jiném zboží" platí to, co platí o „práci". To znamená, že zboží se směňuje nejen za víc bezprostřední práce, než je v něm obsaženo, nýbrž i za víc práce ztělesněné v jiných zbožích, než je obsaženo v něm samém; to znamená, že zisk je „ziskem ze zcizení", a tím jsme opět dospěli k merkantilistům. Takto uzavírá Malthus. U Cullocha se tento závěr rozumí sám sebou, jenže s nárokem, že je to rozvinutí ricardovského systému.

A tento úplný rozklad ricardovského systému v hatmatilku —

rozklad, který se přitom vytahuje, že je jeho důsledným rozvinutím — přijala luza, totiž kontinentální luza (v které nechybí přirozeně pan Roscher), jako *přehnaný*, až do krajnosti dovedený závěr ricardovského systému, a tak uvěřila panu Cullochovi, že ricardovský způsob „chrchlat a plivat“[61], pod kterým skrývá svůj bezmocný, bezmyšlenkovitý a nesvědomitý eklekticismus, je ve skutečnosti vědeckým pokusem tento systém dovést do důsledků!

McCulloch je zcela jednoduše člověk, který chtěl z ricardovské ekonomie těžit, což se mu také obdivuhodným způsobem podařilo.

Stejně jako *Say* těžil ze Smitha, ale má alespoň zásluhu, že jeho myšlenky určitým způsobem formálně uspořádal a tu a tam si, kromě případů nepochopení, dovolil i teoretické skrupule. Protože Culloch se stal díky ricardovské ekonomii nejdříve profesorem v Londýně, musel původně vystupovat jako ricardovec a zejména se také podílet na boji proti pozemkovým vlastníkům. Jakmile získal půdu pod nohama a dosáhl na Ricardových || 842 | ramenou postavení, bylo jeho hlavní snahou přednášet politickou ekonomii, zvláště ricardovskou, v rámci whigismu a odstranit [z ní] všechny whigům nepříjemné závěry. Jeho poslední spisy o penězích, daních atd. jsou jen obhajobami tehdejších vlád whigů. Tak dosáhl tento člověk výnosného postavení. Jeho statistické spisy jsou pouhým šejdířstvím. Bezduchý rozklad a vulgarizace teorie se tu ukazuje i v něm samém jako „vulgarizátorovi“, o čemž se ještě zmíníme později, dříve než se rozloučíme s tímto spekulujícím Skotem.

1828 vydal McCulloch Smithovo „Wealth of Nations“; čtvrtý svazek tohoto vydání obsahuje jeho poznámky a rozbory, v kterých, aby zaplnil svazek, zčásti přetiskuje své špatné, dříve publikované úvahy, které s věcí absolutně nesouvisejí, jako např. o „dědické posloupnosti“ atd.; zčásti opakuje téměř doslova své přednášky o dějinách politické ekonomie, jak sám říká, „mnohé z nich přejímá“, zčásti se ale snaží asimilovat svým způsobem to nové, co mezitím přinesli jak Mill, tak Ricardovi protivníci.

Ve svých „Principles of Political Economy“[62] nedělá pan McCulloch nic jiného, než opisuje své „poznámky“ a „rozbory“, které sám už opsal ze svých dřívějších „roztříštěných spisů“. V „Principles“ se věc jen o něco zhoršuje, protože v „poznámkách“ je lehčí

se dopustit nedůsledností než v nějakém údajně metodickém výkladu. Tak výše uvedené věty, které jsou zčásti doslova převzaty z „poznámek" atd., vypadají v těchto „poznámkách" ještě nedůsledněji než v „Principles" ⟨jeho „Principles" obsahují kromě toho opisy z Milla, rozšířené o nejnechutnější ilustrace a přetisk statí o obilí, obchodu atd., které už doslova přetiskoval snad pod dvaceti různými tituly neustále znova v různých periodických časopisech, často i v *témž* časopise v různých obdobích⟩.

V uvedeném *sv. IV* svého vydání A[dama] Smitha (Londýn 1828) říká Mac (totéž opakuje doslova ve svých „Principles of Political Economy", avšak bez odlišností, které ještě považoval za nutné v „poznámkách"):

„Je nutné rozlišovat mezi *směnnou hodnotou* a *reálnou hodnotou* čili *hodnotou nákladů* zboží nebo produktů. *První*, neboli směnnou hodnotou zboží nebo produktu, se rozumí schopnost nebo možnost směňovat se buď za jiná zboží, *nebo* za práci; a *druhou*, neboli jeho reálnou hodnotou čili hodnotou nákladů, se rozumí množství práce, které je nutné k jeho výrobě či přivlastnění, nebo přesněji množství, kterého by bylo zapotřebí k výrobě či přivlastnění stejnorodého zboží v době zkoumání." (Cit. dílo, str. 85—86 [poznámka II].)

„*Zboží* vyrobené určitým množstvím práce se bude" ⟨jestliže se nabídka zboží rovná účinné poptávce⟩ „pravidelně směňovat čili kupovat za jiné zboží, které bylo vyrobeno stejným množstvím práce. Ovšem nikdy se nebude směňovat čili kupovat přesně za stejné množství práce, která je vyrobila; avšak i když to nebude dělat, bude se přesto *stále* směňovat čili kupovat za stejné množství práce jako kterékoli jiné zboží, které bylo vyrobeno za týchž okolností nebo stejným množstvím práce jako ono samo." (Cit. dílo, str. 96—97.)

„*Ve skutečnosti*" (tuto frázi opakuje McCulloch doslova v „*Principles*", protože toto „ve skutečnosti" představuje fakticky celou jeho dedukci) „se bude" (zboží) „vždy směňovat za víc" (totiž víc práce než je ta, kterou bylo vyrobeno); „a *tento přebytek tvoří zisk*. Žádný kapitál by neměl *jakýkoli motiv*" (jako kdyby se při směně zboží a při zkoumání jeho hodnoty jednalo o „motivy" kupce) „*směňovat* produkt daného množství práce, která už byla || 843 | vykonána, za produkt *stejného množství práce, která se má vykonat*. To by znamenalo *půjčovat*" („směňovat" by bylo „půjčovat"), „aniž by se za půjčené obdržel úrok." (Cit. dílo, str. 96 [poznámka].)

Začněme od konce.

Kdyby kapitalista nedostal zpět víc práce, než zálohoval na mzdu, „půjčoval" by bez „zisku". Zde má být objasněno, jak [je] možný zisk, když se zboží (práce nebo jiná zboží) směňují za svou hodnotu.

A vysvětlením je, že by nebyl možný zisk, kdyby se směňovaly ekvivalenty. Nejdříve se předpokládá, že kapitalista a dělník „směňují". Aby se pak vysvětlil zisk, předpokládá se, že „nesměňují", nýbrž že jeden půjčuje (tedy dává zboží) a druhý si vypůjčuje, tedy platí až když obdržel zboží. Nebo se říká, aby se vysvětlil zisk, že kapitalista by nedosáhl „úroku", kdyby nedosáhl zisku. Věc je přitom chybná. Zboží, kterým kapitalista platí mzdu, a zboží, které dostává zpět jako výsledek práce, jsou různé *užitné hodnoty*. Nedostává tedy zpět [to], co zálohoval, stejně jako [nedostává totéž zboží], směňuje-li jedno zboží za jiné. Jestli kupuje jiné zboží, nebo jestli kupuje specifické [zboží], práci, která mu vytváří jiné zboží, je totéž. Místo užitné hodnoty, kterou dává, dostává jinou užitnou hodnotu, jako při každé směně zboží. Přihlížíme-li naproti tomu pouze k hodnotě zboží, pak už není rozpor [v tom], že se směňuje „dané množství práce, která už byla vykonána", za „stejné množství práce, která se má vykonat" (i když kapitalista platí fakticky až když *je* práce vykonána), ani [v tom, že] se směňuje množství vykonané práce za stejné množství vykonané práce. Poslední je nechutnou tautologií. První zahrnuje [to], že „práce, která se má vykonat", je ztělesněna v jiné užitné hodnotě než práce vykonaná. V tomto případě je tedy rozdíl [mezi objekty směny], a proto [je i] motiv ke směně pramenící z poměru samého, [zatímco] v druhém případě [takový motiv] není, protože se jen *a* směňuje za *a*, pokud jde v této směně jen o množství práce. Proto pan Mac utíká k *motivu*. Je to motiv kapitalisty dostávat zpět větší „množství práce", než dává. Zisk se vysvětluje tím, že kapitalista má *motiv* dosahovat „zisku". Totéž by se mohlo ale říci při prodeji zboží kupcem, při každém prodeji zboží, jehož cílem není spotřeba, nýbrž zisk: Kupec nemá žádný motiv směňovat stejné množství vykonané práce za stejné množství vykonané práce. Jeho motiv je obdržet více vykonané práce, než vydává. Proto *musí* obdržet více vykonané práce ve formě peněz nebo zboží, než vydává ve formě zboží nebo peněz. Musí proto levněji kupovat než prodávat a dráže prodávat než koupil. „Zisk *ze zcizení*" se nevysvětluje [tím], že je adekvátní zákonu hodnoty, nýbrž [tím], že kupec a prodavač nemají žádný „motiv" kupovat nebo prodávat podle zákona hodnoty. To je první „vzne-

šený" objev Maca, velmi krásný v ricardovském systému, který se snaží dokázat, jak se zákon hodnoty prosazuje přes „motivy" kupců a prodavačů.

|| 844 | V ostatním se výklad Maca v „poznámkách" odlišuje od jeho výkladu v „Principles" jen tímto:

V „Principles" rozlišuje mezi „reálnou hodnotou" a „relativní hodnotou" a říká, že obě se „za obvyklých okolností" rovnají, „ve skutečnosti" ale se nesmějí rovnat, má-li být dosaženo zisku. Říká tedy jen, že „fakt" odporuje „principu".

V „poznámkách" rozlišuje tři druhy hodnot: „Reálnou hodnotu", „relativní hodnotu" zboží při jeho směně za jiná zboží a relativní hodnotu zboží směňovaného za práci. „Relativní hodnota" zboží při jeho směně za jiné zboží je jeho *reálná* hodnota *vyjádřená* v jiném zboží. Čili v „ekvivalentu". Naproti tomu jeho relativní hodnota při směně za práci je jeho reálná hodnota vyjádřená v jiné reálné hodnotě, která je větší než ona sama. To znamená jeho hodnota je směna za větší hodnotu, za neekvivalent. Kdyby se zboží směňovalo za ekvivalent v práci, pak [by nebylo] zisku. Hodnota zboží při jeho směně za práci je větší hodnota.

Problém: Ricardovské určování hodnoty odporuje směně zboží za práci.

Macovo řešení: Ve směně zboží za práci zákon hodnoty neexistuje, ale [existuje] jeho protiklad. Jinak by nebylo možno vysvětlit zisk. Zisk má být pro něho, ricardovce, vysvětlen ze zákona hodnoty.

Řešení: Zákon hodnoty (v tomto případě) je zisk. „Ve skutečnosti" vyslovuje Mac jen [to], co říkají protivníci ricardovské teorie, že by neexistoval *zisk*, kdyby ve směně mezi kapitálem a prací vládl zákon hodnoty. Říkají, že proto je ricardovský zákon hodnoty chybný. On říká, že zákon neexistuje *pro tento případ*, který má z něho vysvětlit; že v tomto případě se „rozumí" „hodnotou" něco jiného.

Z toho vyplývá, že McCulloch vůbec nepochopil ricardovský zákon. Jinak by musel říci, že zisk se objasňuje při směně zboží, která se směňují v poměru k pracovní době, tím, že ve zboží je obsažena „nezaplacená" práce. Tedy nerovná směna kapitálu a práce vysvětluje směnu zboží za jejich hodnotu a zisk, který je v této směně zboží realizován. Místo toho říká: Zboží, která obsahují

stejné množství pracovní doby, ovládají stejné množství přebytku práce, který v nich není obsažen. Chce tedy smířit ricardovské teze s malthusovskými tím, že ztotožňuje určování hodnoty zboží pracovní dobou a určování hodnoty zboží [schopností] velet nad prací. Avšak co to znamená: Zboží, která obsahují stejné množství pracovní doby, ovládají stejný *přebytek* práce nad tou prací, jež je v nich obsažena? Neznamená to nic víc než: Zboží, v kterém je obsažena *určitá* pracovní doba, ovládá určité množství nadpráce, [víc práce], než je v něm obsaženo. Že to neplatí jen pro zboží *A*, v kterém je obsaženo *x* pracovní doby, nýbrž i pro zboží *B*, v kterém je obsaženo rovněž *x* pracovní doby, je vyjádřeno už v malthusovské formulaci.

Mac tedy řeší rozpor takto: Kdyby platil ricardovský zákon hodnot, nemohl by existovat zisk a tím i kapitál a kapitalistická výroba. To je právě [to], co tvrdí Ricardovi protivníci. A také to, co jim odpovídá Mac, čím je vyvrací. Přitom ho vůbec nenapadá krása vysvětlení směnné hodnoty ve [směně] za práci, která spočívá v tomto: *Hodnota je směna za nehodnotu.*

[b) PŘEKROUCENÍ POJMU PRÁCE JEHO ROZŠÍŘENÍM NA PŘÍRODNÍ PROCESY. ZTOTOŽNOVÁNÍ SMĚNNÉ A UŽITNÉ HODNOTY]

|| 845 | Když se tak zřekl pan Mac základny ricardovské ekonomie, jde mezitím ještě dále a rozkládá základnu této základny [samé].

První obtíží v ricardovském systému byla směna kapitálu a práce — tak, aby to odpovídalo „*zákonu hodnoty*".

Druhou obtíží bylo, že *stejně velké kapitály*, ať je jejich organické složení jakékoli, přinášejí *stejné zisky* — čili *všeobecnou míru zisku.* Není to ve skutečnosti nevědomky problém přeměny hodnot v ceny nákladů?

Obtíž pramenila z toho, že *stejně velké kapitály* nestejného složení — ať už spočívala v nestejných poměrech konstantního a variabilního kapitálu, fixního a oběžného kapitálu, nebo v nestejných dobách obratu — uvádějí do pohybu *nestejné* masy bezprostřední práce, tedy i nestejné masy nezaplacené práce, tedy nemohou si ve výrobním procesu přivlastňovat ani stejnou nadhodnotu čili nad-

výrobek. Tedy nestejné zisky, jestli zisk není nic než nadhodnota počítaná v poměru k hodnotě celkového zálohovaného kapitálu. *Byla-li však nadhodnota něco jiného než práce (nezaplacená), pak práce vůbec nebyla „základem a mírou" hodnoty zboží.*

Potíže, které tu jsou, objevil Ricardo sám (i když ne v jejich všeobecné formě) a označil je za *výjimky* ze zákona hodnoty. Malthus odhodil s těmito výjimkami i pravidlo, protože výjimky tvořily pravidlo. Torrens, rovněž polemizující s Ricardem, vyslovil problém alespoň tak, že *stejně velké kapitály uvádějí do pohybu nestejné masy práce, přesto však produkují zboží stejných „hodnot", a že tedy hodnota není určována prací. Totéž platí o Baileym* atd. Mill zase přijal výjimky konstatované Ricardem jako výjimky, aniž u něho, kromě jediné formy, vyvolaly pochybnosti. Byl to jediný *základ pro vyrovnávání* zisků kapitalistů, který pokládá za *rozporný* s pravidlem. A tento případ byl následující: Určitá zboží setrvávají ve výrobním procesu (například víno ve sklepě), aniž se na ně vynakládá práce; [je to] období, během něhož jsou vystaveny působení určitých přírodních procesů. (Tak například dlouhé přerušení práce, Millem nezaznamenané, v zemědělství, v koželužství, dříve než se použijí určitá nová chemická činidla.) Přesto však se tato doba považuje za [dobu] přinášející zisk. Doba, v které zboží není vystaveno práci, [se považuje] za pracovní dobu. (Totéž vůbec [platí tam], kde přichází v úvahu *delší doba oběhu.*) *Mill se, tak řečeno, „vykroutil" z nesnází, když řekl, že dobu, během níž* například *víno* leží ve sklepě, možno považovat za dobu, v níž víno vsává práci, *i když* tomu, podle předpokladu, ve skutečnosti tak není. Jinak by se muselo říci, že „doba" tvoří zisk, a doba je taková jako „zvuk a dým"[63]. Na tento Millův zmatek navazuje Culloch, nebo, přesněji, reprodukuje ho svým obvyklým nadutým způsobem ve všeobecné formě, v níž vychází najevo skrytý nesmysl, a poslední zbytek ricardovského systému, jakož i všeho ekonomického myšlení, jsou šťastně odstraněny.

Všechny dříve uvedené obtíže se redukují při bližším zkoumání opět na následující potíž:

Část kapitálu, která ve formě zboží vchází do výrobního procesu jako materiál nebo nástroj, nepřidává výrobku nikdy více hodnoty,

než měla před výrobou. Protože má hodnotu jen potud, pokud je ztělesněnou prací, a práce v ní obsažená se nijak nemění tím, že ona část vchází do výrobního procesu. Tato část je natolik nezávislá na výrobním procesu, do něhož vchází, a závislá na společensky určité práci, které je zapotřebí pro její vlastní výrobu, že její vlastní hodnota se mění, jestliže je k její reprodukci zapotřebí více nebo méně pracovní doby, než je v ní obsaženo. Tedy jako hodnota vchází tato část kapitálu do výrobního procesu nezměněna a nezměněna z něj také vychází. Pokud do něj vůbec skutečně vchází a mění se, je to změna, jíž podléhá její *užitná hodnota*, podléhá ona sama jako *užitná hodnota*. A všechny operace, jimž podléhají suroviny, nebo které provádí pracovní nástroj, jsou pouze procesy, jimž podléhají jako určité suroviny atd. a určité nástroje (vřeteno atd.), procesy jejich užitné hodnoty, které jako takové nemají nic společného s jejich směnnou hodnotou. Směnná hodnota se při této || 846 | změně udržuje. Voilà tout.*

Jinak je tomu s tou částí kapitálu, která se směňuje za pracovní sílu. Užitná hodnota pracovní síly je — *práce*, prvek vytvářející směnnou hodnotu. Protože práce, kterou poskytuje pracovní síla ve výrobní spotřebě, je větší než práce, které je zapotřebí k její vlastní reprodukci a která poskytuje ekvivalent za její mzdu, je hodnota, již kapitalista dostává směnou od dělníka, větší než cena, kterou za tuto práci zaplatil. Předpokládáme-li stejnou míru vykořisťování práce, vyplývá z toho, že z dvou stejně velkých kapitálů ten, který uvádí do pohybu méně živé práce, ať už proto, že od začátku je jeho variabilní část menší v poměru ke konstantnímu kapitálu, či proto, že [je delší] doba oběhu čili ta doba výroby, v které se nesměňuje za práci, nepřichází s ní do styku, neabsorbuje ji — že tento kapitál vytváří méně nadhodnoty a vůbec zboží menší hodnoty. Jak se pak mohou ještě vytvořené *hodnoty rovnat* a nadhodnoty odpovídat zálohovanému kapitálu? Na to Ricardo nemohl odpovědět, protože otázka takto postavená je *absurdní*, neboť ve skutečnosti se tu nevyrábějí ani stejné hodnoty, ani [stejné] nadhodnoty. Ricardo ale nerozeznal genezi všeobecné míry zisku,

* — To je vše. *(Pozn. red.)*

a proto také ani přeměnu hodnot v ceny nákladů od hodnot specificky odlišných.

Avšak Mac odstraňuje potíž opíraje se o nechutnou Millovu „vytáčku". Nesnáze se lze zbavit tím, že charakteristický rozdíl, z kterého nesnáz pramení, se odstraní pomocí fráze. A tímto charakteristickým rozdílem je: Užitná hodnota pracovní síly je práce, a proto vytváří směnnou hodnotu. Užitná hodnota jiných zboží je — užitná hodnota na rozdíl od směnné hodnoty, čímž žádná změna, jíž tato užitná hodnota prochází, nemění její předurčenou směnnou hodnotu. Nesnáze se lze zbavit tím, že se užitné hodnoty zboží — nazvou směnnou hodnotou a operace, jimiž procházejí jako užitné hodnoty, služby, které poskytují ve výrobě jako užitné hodnoty — se nazvou *práce*. Tak se v běžném životě mluví o pracujících zvířatech, pracujících strojích a dokonce se i poeticky říká, že železo pracuje v žáru, nebo pracuje, když sténá pod úderem kladiva. Dokonce i křičí. *A nic nelze snadněji dokázat, než že každá „operace" je práce, neboť práce je — operace. Stejně tak se může dokázat, že všechno tělesné má pocit, neboť vše cítící je — tělesné.*

„Jako *práce* může být *právem* definován každý druh akce nebo operace, ať už je vykonáván člověkem, zvířaty, stroji nebo přírodními silami, který usiluje o to, dosáhnout žádaného výsledku." (Cit. dílo, str. 75 [poznámka I].)

A to se v žádném případě nevztahuje [pouze] na pracovní nástroje. To platí podle charakteru věci rovněž o surovinách. Vlna podléhá fyzické akci či operaci, když přijímá barvivo. Vůbec na žádnou věc nelze působit fyzicky, mechanicky, chemicky atd., nelze „dosáhnout žádaného výsledku", aniž věc sama reaguje. Nemůže být tedy zpracovávána, aniž pracuje sama. A tak všechna zboží, která vcházejí do výrobního procesu, zvětšují hodnotu nejen tím, že se uchovává jejich vlastní hodnota, nýbrž i tím, že vytvářejí novou hodnotu „prací", a nejsou pouze zpředmětněnou prací. Tím je přirozeně každá obtíž odstraněna. Ve skutečnosti je to pouze parafráze, překřtění sayovských „produktivních služeb kapitálu", „produktivních služeb půdy" atd., s čímž Ricardo neustále polemizuje; a s čímž Mac, mirabile dictu*, polemizuje v témž „rozboru" nebo

* — což je kupodivu. *(Pozn. red.)*

„poznámce", v které důležitě plácá o svém objevu, který si vypůjčil od Milla a přikrášlil. Proti Sayovi se ohání ricardovskými reminiscencemi a vzpomíná si, že ony „produktivní služby" jsou ve skutečnosti jen vlastnostmi, kterými se věci projevují ve výrobním procesu jako *užitné hodnoty*. Když však tyto „produktivní služby" zahaluje posvátným jménem „*práce*", pak se přirozeně všechno mění.

|| 847 | *Když Mac šťastně přeměnil zboží v dělníky*, rozumí se zcela samo sebou, že tito dělníci dostávají také mzdu a že jim kromě jejich hodnoty, kterou mají jakožto „akumulovaná práce", musí být vyplácena ještě mzda za jejich „operace" čili „akci". Tyto mzdy zboží shrabují [per] procura* kapitalisté, jsou „*mzdami za akumulovanou práci*", alias *ziskem*. A tím je [podle McCullochova mínění] dokázáno, že stejný zisk ze stejných kapitálů, ať uvádějí do pohybu mnoho nebo málo práce, plyne bezprostředně z určování hodnoty *pracovní dobou*.

Nejzvláštnější je, jak už [bylo] poznamenáno, že v témž momentu, kdy si Mac, vycházející z Milla, přivlastňuje Saye, vrhá proti Sayovi ricardovské fráze. Jak doslovně opisuje Saye [jen s výjimkou, že] tam, kde Say mluví o *akci*, nazývá on tuto akci *práce*, je možno nejlépe vidět z následujících úryvků z Ricarda, kde polemizuje proti Sayovi:

„Pan Say... ho obviňuje" (A[dama] Smitha) „z omylu, že ‚připisuje schopnost vytvářet hodnotu *jen práci člověka*. Přesnější analýza nám ukazuje, že hodnota pramení z pracovní činnosti nebo spíš z přičinlivosti člověka, spojené s *působením oněch sil*, které skýtá příroda, a *s působením kapitálu*. Ignorování této zásady mu zabránilo, aby vytvořil pravdivou teorii o vlivu strojů na tvorbu bohatství!'[64] V protikladu k názoru Adama Smitha mluví pan Say... o hodnotě, kterou zboží propůjčují přírodní síly. Tyto přírodní síly však významně zvyšují jen *užitnou hodnotu zboží*, a *ne směnnou hodnotu*, o níž mluví pan Say." (David Ricardo, „[The] Principles [of Political Economy]", třetí vyd., Londýn 1821, str. 334—336.) [Srov. čes. vyd., str. 207—208.] „*Stroje* a přírodní síly mohou značnou měrou zvětšit bohatství země..., avšak nemohou... k hodnotě tohoto bohatství něco přidat." (Cit. dílo, str. 335 [poznámka].) [Srov. čes. vyd., str. 208.]

Ricardo, jako všichni významnější ekonomové, [tedy i] A[dam] Smith (i když jednou v návalu humoru nazývá vola produktivním

* — v zastoupení. *(Pozn. red.)*

pracovníkem*), vyzvedává práci jako *lidskou*, navíc ještě společensky určovanou *lidskou činnost* jako jediný zdroj hodnoty. Ricardo se odlišuje od jiných ekonomů právě důsledností, s jakou chápe hodnotu zboží jako pouhé „výrazy" společensky určené práce. Všem těm ekonomům je více nebo méně jasné, Ricardovi více než jiným, že směnnou hodnotu *věcí* je třeba chápat jako pouhý výraz, specificky společenskou formu produktivní činnosti lidí, jako něco *toto genere*** odlišného od věcí a jejich použití jako věcí, ať už ve výrobní či nevýrobní spotřebě. Hodnota je pro ně ve skutečnosti pouze věcně vyjádřený poměr produktivních činností lidí, prací, k sobě navzájem. Ricardo uvádí proti Sayovi slova Destutta de Tracy, vyjadřující doslova i jeho mínění:

„Protože je jisté, že naše fyzické a duševní schopnosti jsou naším jediným původním bohatstvím, je *užívání těchto schopností*" (lidských schopností) „*určitým druhem práce*" (tedy práce jako realizace *lidských* sil), „naším jediným původním pokladem; jen jeho užívání vytváří všechny ty věci, které nazýváme bohatstvím... Je také jisté, že všechny *tyto věci zobrazují jen práci, která je vytvořila*, a mají-li *hodnotu* nebo dokonce dvě rozdílné hodnoty, mohou je mít jen z práce, z níž pocházejí." (Cit. dílo, str. 334.) [Srov. čes. vyd., str. 206.]

Tedy zboží, věci vůbec mají hodnoty jen jako *výrazy* lidské || 848 | práce; ne tedy jako něco samo o sobě, jako věci, nýbrž jako ztělesnění společenské práce.

A někteří se odvážili říci, že ubohý Mac vyhnal Ricardovy [názory] do krajnosti, on, který ve své bezmyšlenkovité snaze eklekticky „využít" ricardovskou teorii s jejími protiklady *ztotožňuje* její *princip* a princip celé ekonomie, *práci samu* jako lidskou činnost a společensky určenou lidskou činnost, s tou fyzickou atd. činností, kterou mají zboží jako *užitné hodnoty*, jako věci! On, který ztrácí pojem práce samé!

Když nabyl díky Millovým „vytáčkám" drzosti, opisuje McCulloch Saye, zatímco [zároveň] proti němu polemizuje ricardovskými frázemi, a [opisuje] právě ty Sayovy fráze, které Ricardo ve dvacáté kapitole „Hodnota a bohatství" potírá jako zásadně protikladné

* Viz „Teorie o nadhodnotě", část I, str. 269. *(Pozn. red.)*

** — po všech stránkách. *(Pozn. red.)*

jeho a Smithovým [názorům]. (Roscher pochopitelně opakuje, že Mac [je] do extrému dohnaný Ricardo.[65]) Je jen bláhovější než Say, který „činnost" ohně, strojů atd. nenazývá *prací*. A také nedůslednější. Zatímco podle Saye vítr, oheň atd. tvoří „hodnotu", pokládá Mac za hodnototvorné jen užitné hodnoty, věci, které mohou být monopolizovány, jako kdyby vítr nebo pára nebo voda mohly být použity jako hnací síly, aniž by byly větrný mlýn, parní stroj, vodní kolo v majetku! Jako kdyby ti, kteří mají v majetku, monopolizují tyto věci, jejichž majetek je nutný pro použití přírodních sil, nemonopolizovali i tyto přírodní síly! Mohu mít vzduchu, vody atd. tolik, kolik chci. Avšak jako produktivní činitele je mohu mít jen [tehdy], mám-li zboží, věci, jejichž použitím působí jako takoví činitelé! Takže Mac [je] ještě níže než Say.

V této vulgarizaci Ricarda vidíme tedy nejúplnější, nejbezmyšlenkovitější rozklad jeho teorie.

„Pokud ovšem je tohoto výsledku" (výsledku dosaženého působením či operací čehokoli) „dosaženo prací *nebo* operací přírodních sil, které nemohou být větším nebo menším počtem individuí za vyloučení jiných ani monopolizovány, ani přivlastněny, nemá *žádnou hodnotu*. Co tyto síly dělají, dělají *zdarma*." (J. R. McCulloch [v Adam Smith, „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", sv. IV, Edinburgh 1828], str. 75 [poznámka I].)

Jako kdyby to, co vykonává bavlna, vlna, železo nebo stroje nebylo rovněž vykonáno „zdarma". Za stroj se platí, operace stroje se neplatí. Žádná užitná hodnota jakéhokoli zboží nestojí nic, je-li zaplacena jeho směnná hodnota.

„Člověk, který prodává olej, nepožaduje nic za jeho přirozené vlastnosti. Při odhadu jeho nákladů účtuje hodnotu práce použité v jeho obchodě a to je hodnota." (*H. C. Carey*, „Principles of Political Economy", část I, Philadelphia 1837, str. 47.)

Ricardo proti Sayovi právě zdůrazňoval, že činnost stroje například stojí stejně tak málo jako činnost větru a vody.

„Služby..., které nám prokazují přírodní síly *a stroje*..., jsou užitečné jen tím..., že zvětšují užitnou hodnotu; ale protože svou práci konají *bezplatně*..., nepřidává jejich přispění nic ke *směnné hodnotě*." (*David Ricardo* [„The Principles of Political Economy", třetí vyd., Londýn 1821], str. 336—337.) [Srov. čes. vyd., str. 208.]

Mac tedy nepochopil ani nejjednodušší Ricardovy teze. Avšak chytrá hlava přemýšlí: Jestli užitná hodnota bavlny, strojů atd. *nic* nestojí, [jestli] se neplatí nic kromě jejich směnné hodnoty, pak se tato užitná hodnota naproti tomu *prodává* těm, kteří bavlnu, stroje atd. používají. Prodávají [to], co je nic nestojí.

|| 849 | Obrovskou bezmyšlenkovitost tohoto chlapíka možno vidět z toho, že poté, kdy přijal Sayův „princip", rozvíjí s velkým vzruchem pozemkovou rentu, přičemž opisuje velmi podrobně od Ricarda.

Protože půda je „přírodní síla..., která může být monopolizována nebo přivlastněna větším nebo menším počtem individuí za vyloučení jiných", má její přírodní vegetativní činnost čili „práce", její produktivní síla, *hodnotu*, a tak se renta vysvětluje z produktivní síly půdy jako u fyziokratů. Tento příklad je přesvědčivý pro Macovy způsoby vulgarizovat Ricarda. Na jedné straně opisuje Ricardovy závěry, které mají smysl jen na základě ricardovských předpokladů, a na druhé straně přijímá od jiných (ponechávaje si jen „nomenklaturu" nebo nepatrnou změnu v přijatém) přímou negaci těchto předpokladů. Musel by říci: „Renta je mzdou půdy", shrábnutou pozemkovým vlastníkem.

„Jestli kapitalista vydává stejné sumy na mzdy dělníků, na chov koní nebo nájem stroje a jestli osoby, koně a stroj mohou vykonat *stejné množství práce*, bude *její* hodnota, ať je práce vykonána kýmkoli, *očividně* stejná." (Cit. dílo, str. 77 [poznámka I].)

To jinými slovy [znamená]: Hodnota produktu se řídí hodnotou vynaloženého kapitálu. To je problém, [který] nutno řešit. Formulování problému je podle Maca „očividně" i jeho řešením. Protože ale stroj například vykonává větší množství práce než dělníci, které nahradil, pak je ještě „očividnější", že produkty stroje, místo aby co do hodnoty klesly, musely by stoupnout ve srovnání s [produkty] dělníků, kteří „vykonávají stejnou práci". Protože stroj dejme tomu vyrábí 10 000 kusů tam, kde dělník jeden, a každý kus má *tutéž hodnotu*, [musel by být] produkt stroje 10 000krát dražší než produkt „dělníka".

Ostatně ve své snaze odlišit se od Saye [tvrzením], že *hodnotu* nevytváří činnost přírodních sil, nýbrž jen činnost monopolizova-

ných čili prací vyrobených sil, se Mac nemůže udržet nad vodou, a [tak] upadá zpět do ricardovské fráze. Například *práce* větru vyrábí žádaný účinek na loď. (Vyrábí v ní změnu.)

„Avšak *hodnota* této změny se operací čili prací zúčastněných přírodních sil nezvětšuje a nijak na ní nezávisí, nýbrž závisí na *mase kapitálu* čili na *produktu dřívější práce*, která se zúčastnila výroby tohoto výsledku, stejně tak jako *náklady na mletí* obilí nezávisí na činnosti větru nebo vody, které pohánějí mlýn, nýbrž na mase kapitálu, který se při této operaci *vynakládá*." (Cit. dílo, str. 79 [poznámka I].)

Zde najednou mletí přidává obilí hodnotu jen potud, pokud kapitál, „produkt dřívější práce", je „spotřebován" při operaci mletí. Tedy ne tím, že mlýnský kámen „pracuje", nýbrž tím, že se „spotřebováním" mlýnského kamene „*spotřebovává*" i v něm obsažená hodnota, v něm ztělesněná práce.

Po tomto pěkném rozboru shrnuje Mac moudrost přivlastněnou od Milla a Saye, čímž pojem hodnoty slaďuje se všemi rozpornými jevy, takto:

„Slovo *práce* znamená... při všech diskusích o *hodnotě*... buď bezprostřední práci člověka, nebo *práci kapitálu* vyrobeného člověkem, nebo obojí." (Cit. dílo, str. 84 [poznámka k poznámce II].)

Prací || 850 | je tedy třeba rozumět práci člověka, pak jeho akumulovanou práci a konečně *užitečná použití* užitných hodnot, to znamená jejich fyzické vlastnosti atd. projevující se ve spotřebě (výrobní). Je-li užitná hodnota oddělena od těchto vlastností, není ničím. Užitná hodnota se uplatňuje pouze ve spotřebě. Tedy: směnnou hodnotou produktů práce rozumíme užitnou hodnotu těchto produktů, neboť tato užitná hodnota spočívá pouze ve svém *uplatnění* nebo, jak to nazývá Mac, v „*práci*" ve spotřebě, ať je tato spotřeba výrobní nebo ne. Avšak způsoby „operací", „činností" nebo „prací" užitných hodnot, stejně jako jejich přirozené míry, jsou právě tak rozdílné jako tyto užitné hodnoty samy. Co je tedy tou jednotou, tou jejich mírou, pomocí nichž je srovnáváme? [U McCullocha] se vytváří společným slovem „práce", které se podstrkuje všem zcela rozdílným uplatněním užitných hodnot poté, kdy se práce sama redukuje na slovo „operace" čili „činnost".

Ztotožněním užitné hodnoty a směnné hodnoty tedy končí tato vulgarizace Ricarda, kterou proto musíme považovat za poslední a nejšpinavější výraz rozkladu školy jakožto školy.

„Zisk z kapitálu je jen jiné jméno pro *mzdu za akumulovanou práci*" (Mac, „Principles" atd., 1825, str. 291),

to znamená pro mzdu, která se vyplácí zbožím za služby, jež poskytují jako *užitné hodnoty* ve výrobě.

Tyto „mzdy za akumulovanou práci" mají ostatně u pana McCullocha ještě zvláštní mystický smysl. Nepřihlížíme-li k jeho opisování od Ricarda, Milla, Malthuse a Saye, která tvoří vlastní fond jeho spisů, zmínili jsme se už o tom, že on sám neustále znovu otiskuje a prodává pod různými tituly svou „akumulovanou práci", [přičemž] neustále „odnímá mnohé" z toho, co už dostal jednou zaplaceno. Tento způsob získávat „mzdy za akumulovanou práci" byl podrobně rozebrán v jeho vlastním spisu už roku 1826, a čeho všeho nedosáhl McCulloch v tomto získávání mzdy za akumulovanou práci[66] v letech 1826—1862! (I tuto ubohou frázi si přivlastňuje Roscher jakožto Thukydides[67].)

[Zmíněný] spis se jmenuje: *Mordecai Mullion*, *„Some Illustrations of Mr. McCulloch's Principles of Political Economy"*, *Edinburgh 1826.*[68] Zde je ukázáno, jak si náš šejdíř dobyl jméno. Devět desetin opisuje od A[dama] Smitha a Ricarda atd., zbývající desetinu vždy ze své vlastní akumulované práce, „kterou nanejvýš nestoudně a zavrženíhodně stále znovu opakuje". Mullion například ukazuje, jak McCulloch nejen střídavě prodává *tytéž články* jako vlastní „rozbory", jako nové práce v „Edinburgh Review", „Scotsman", „Encyclopaedia Britannica"[69], nýbrž i jak například v různých ročnících „Edinburgh Review" znovu otiskuje *tytéž* články *doslova*, jen s několika úpravami a pod novým titulkem. S ohledem na to se vyjadřuje Mullion o „tomto neuvěřitelném příštipkáři"[70], „tomto nejekonomičtějším ze všech ekonomů" [takto]:

„Články pana McCullocha se ani v nejmenším nepodobají nebeským tělesům, avšak jedno mají s těmito vznešenými světly společné — po určité době se znovu vracejí." (Cit. dílo, str. 21.)

Žádný div, že věří ve „mzdu za akumulovanou práci"!

Věhlas pana Maca ukazuje, jakou moc má bezostyšnost šejdířů. || 850a | Jak McCulloch využívá některé Ricardovy teze, aby si dodal důležitosti, viz mezi jiným „Edinburgh Review", březen 1824, kde tento přítel mzdy za akumulovanou práci (ta mazanice se jmenuje „Considerations on the Accumulation of Capital") spouští opravdovou jeremiádu nad poklesem míry zisku.

„Autor... vyjadřuje své obavy, vzniklé v souvislosti s ***poklesem míry zisku*** takto:

‚Zdání rozkvětu, které skýtá Anglie, je klamné; nákaza bídy zachvátila tajně množství občanů a základy moci a velikosti národa jsou otřeseny... Tam, kde je úroková sazba nízká, jako v Anglii, je stejně nízká i míra zisku, a rozkvět národa překročil jeho vrchol.'

Toto tvrzení musí překvapit každého, kdo zná skvělý stav Anglie." ([*McCulloch*, ‚Discours sur l'économie", franc. překl.] *Prévost*, str. 197.)

Pan Mac se neměl znepokojovat tím, že „půda" dostává lepší „mzdu" než „železo, cihly atd." Příčina musí být spíš v tom, že „pracuje" usilovněji. | XIV - 850 a ||

*

|| XV - 925 | ⟨Slepá svině najde také někdy žalud a podobně tomu bylo i s McCullochem v následujícím; avšak dokonce i v tom, jak to chápe on, je jen nedůslednost, protože neodlišuje nadhodnotu od zisku. Za druhé je to opět jeden z jeho bezmyšlenkovitých eklektických plagiátů. Podle chlapíků, jako je Torrens atd., u nichž se hodnota určuje kapitálem, a stejně i [podle] Baileyho, je zisk v poměru ke kapitálu (zálohovanému). Neztotožňují jako Ricardo zisk s nadhodnotou, avšak jen proto, že vůbec nemusí vysvětlovat zisk na základě hodnoty, že tu formu, v které se projevuje nadhodnota — ***zisk*** jako poměr nadhodnoty k zálohovanému kapitálu —, pojímají jako původní formu; ve skutečnosti překládají pouze formu, jak se jeví, ve slova.

Místa u Maca, který 1) je ricardovec a 2) opisuje bezprostředně u Ricardových protivníků —, zní:

Ricardovo pravidlo, [„že růst zisku může být způsoben pouze poklesem mezd a pokles zisku jen růstem mzdy", je] pravdivé jen „v těch případech, v kterých ***produktivita práce zůstává konstantní***". (*McCulloch*, „The Principles of Political

Economy", Londýn 1825, str. 373.) To znamená té práce, která dodává konstantní kapitál.

„Zisky závisí na jejich poměru ke kapitálu, jenž je produkuje, a ne na poměru ke mzdám. Jestliže se produktivita práce *všeobecně* zdvojnásobila a jestliže se takto získaný přebytek dělí mezi kapitalistu a dělníka, zůstává podíl kapitalisty a dělníka stejný, i když míra zisku vzhledem k vynaloženému kapitálu stoupla." (Cit. dílo, str. 373—374.)

Dokonce i v tomto případě, jak poznamenává také Mac, by se mohlo říci, že *mzdy* v poměru k produktu relativně klesly, protože *zisky* stouply. (V tomto případě by však růst zisku [byl] příčinou poklesu mezd.) Takovýto výpočet spočívá ovšem na chybném způsobu vypočítávání mzdy jako podílu na produktu a pan J[ames] St[uart] Mill, jak jsme viděli dříve, se snaží touto sofistickou cestou zevšeobecnit ricardovský zákon.[71]⟩ | XV - 925 ||

5. WAKEFIELD [NĚKOLIK NÁMITEK PROTI RICARDOVĚ TEORII O „HODNOTĚ PRÁCE" A POZEMKOVÉ RENTĚ]

|| XIV - 850 a | Wakefieldovy vlastní zásluhy v chápání kapitálu jsou osvětleny v dřívějším oddíle o „Přeměně nadhodnoty v kapitál".[72] Zde jen [to], co se přímo týká „tématu".

„Pokládáme-li práci za zboží a kapitál, produkt práce, za jiné [zboží] a určují-li se hodnoty těchto dvou zboží stejným množstvím práce, pak by se dané množství práce směňovalo za všech okolností za takové množství kapitálu, které bylo vytvořeno stejným množstvím práce; *minulá práce* by se vždy směňovala za totéž množství *přítomné* práce. Avšak hodnota práce v poměru k jiným zbožím se neurčuje — přinejmenším pokud mzda závisí na podílu [z produktu] — stejným množstvím práce, nýbrž poměrem mezi nabídkou a poptávkou." (*Wakefield*, pozn. na str. 230—231 k I. svazku jeho vydání Smithova „Wealth of Nation", *Londýn 1836*.)

Podle Wakefielda by byl tedy zisk nevysvětlitelný, kdyby byla placena *hodnota* práce.

Ve II. svazku svého vydání A[dama] Smitha Wakefield poznamenává:

„Nadvýrobek[73] vždy vytváří rentu: *přesto však se může platit i renta, která se neskládá z nadvýrobku.*" (Cit. dílo, str. 216.)

„Jestliže se," jako v Irsku, „masa národa donutí k tomu, aby žila o bramborách

a v chatrčích a hadrech a aby za dovolení takto žít platila vším, co kromě chatrčí, hadrů a brambor může vyrobit, pak obdrží vlastník půdy, na které žijí, tím více, čím méně potřebuje [masa národa] k uspokojení, i kdyby se výnos z kapitálu nebo práce nezměnil. *Čeho se ubozí pachtýři vzdávají, shrábne vlastník půdy. Tak je pokles životní úrovně obdělavatelů půdy další příčinou nadvýrobku*... Pokles mezd působí na nadvýrobek stejně, jako kdyby klesala životní úroveň; hrubý produkt zůstává stejný, přebytečná část je větší; výrobci dostanou méně, vlastník půdy více." (Cit. dílo, str. 220—221.)

V tomto případě se zisk nazývá *rentou*, stejně jako se nazývá *úrokem*, pracuje-li dělník, jako například v Indii, se zálohami kapitalisty (i když sám je nominálně nezávislý) a odvádí mu veškerý nadvýrobek.

6. STIRLING [VULGÁRNÍ VYSVĚTLENÍ ZISKU VZÁJEMNÝM VZTAHEM POPTÁVKY A NABÍDKY]

Stirling, (Patrick) James, „The Philosophy of Trade etc.", *Edinburgh 1846.*

„Množství každého zboží musí být regulováno tak, aby nabídka takového zboží byla v poměru k poptávce po něm menší než nabídka práce k poptávce po práci. Rozdíl mezi cenou nebo hodnotou zboží a cenou nebo hodnotou na ně vynaložené práce tvoří *zisk* neboli *přebytek*, který Ricardo nemůže podle své teorie objasnit." (Cit. dílo, str. 72—73.)

|| 851 | Tentýž muž nám říká:

„Jestliže jsou hodnoty zboží v poměru odpovídajícím jejich výrobním nákladům, pak to lze nazvat *úrovní hodnoty*." (Str. 18.)

Kdyby si tedy poptávka a nabídka práce odpovídaly, prodávala by se práce za svou *hodnotu* (co všechno Stirling chápe touto hodnotou). A kdyby si odpovídaly poptávka a nabídka zboží, na které byla vynaložena práce, prodávalo by se zboží za své *výrobní náklady*, jimiž Stirling rozumí *hodnotu práce*. Cena zboží se pak rovná hodnotě práce na ně vynaložené. A cena práce se rovná její vlastní *hodnotě*. Proto se cena zboží rovná ceně práce na ně vynaložené. Neexistoval by tedy žádný zisk neboli přebytek.

Stirling vysvětluje tedy zisk neboli přebytek takto:

Nabídka práce v poměru k poptácce po práci musí být větší než

nabídka zboží, na něž byla vynaložena práce, v poměru k poptávce po zboží. Musí se to zařídit tak, aby se zboží prodávalo dráže, než se platí práce v něm obsažená.

To nazývá pan Stirling vysvětlováním jevu přebytku, zatímco je to jen parafráze toho, co se má vysvětlit. Při bližším pohledu jsou možné jen tři případy: [1.] Cena práce se nachází na „úrovni hodnoty", to znamená poptávka a nabídka práce odpovídají ceně práce, která se rovná její hodnotě. Pak musí být zboží prodáváno *nad* svoji hodnotou, čili musí to být zařízeno tak, aby jeho nabídka byla *pod* jeho poptávkou. To je čistý „zisk ze zcizení" jen s tou podmínkou, za které je možný. [2.] Nebo poptávka po práci [je] vyšší než její nabídka a cena [práce] je vyšší než její hodnota. Pak zaplatil kapitalista dělníkovi víc, než je hodnota zboží, a kupující musí kapitalistovi platit dvojnásobný přebytek, za prvé ten, který [kapitalista] nejdříve zaplatil dělníkovi, a pak kapitalistův zisk. [3.] Nebo [je] cena práce *nižší* než její hodnota, nabídka práce vyšší než poptávka po práci. Pak přebytek pramení z toho, že práce je placena *pod svoji* hodnotou a [jako zboží] prodávána za svoji *hodnotu* nebo alespoň nad svoji *cenou*.

Odstraníme-li všechen nesmysl, pak přebytek u Stirlinga pramení z toho, že kapitalista kupuje práci *pod* její hodnotou a prodává ji opět ve formě zboží *nad* její cenou.

První dva případy, zbavené směšné formy, podle nichž se má výrobce „zařídit" tak, aby své zboží prodával nad jeho hodnotou nebo nad „úrovní hodnoty", neznamenají nic než: Je-li poptávka po zboží větší než jeho nabídka, vzroste *tržní cena nad* hodnotu. Což zajisté není žádný nový objev a vysvětluje jen ten druh „přebytku", který nedělal ani Ricardovi, ani komukoli jinému nejmenší těžkosti. | XIV - 851 ||

7. JOHN STUART MILL [NEPLODNÉ POKUSY ODVODIT BEZPROSTŘEDNĚ Z TEORIE HODNOTY RICARDOVSKOU TEZI O NEPŘÍMÉ ÚMĚRNOSTI MEZI MÍROU ZISKU A VELIKOSTÍ MZDY]

[a) ZÁMĚNA MÍRY NADHODNOTY S MÍROU ZISKU. PRVKY KONCEPCE „ZISKU ZE ZCIZENÍ". ZMATENÁ KONCEPCE „ZÁLOHOVANÝCH ZISKŮ" KAPITALISTŮ]

|| VII - 319 | Ve výše citovaném spisku[74], který fakticky obsahuje všechny originální myšlenky pana J[ohna] St[uarta] Milla o politické ekonomii (na rozdíl od jeho objemného kompendia)[75] se v „*Essay*" *IV* „*O zisku a úroku*" říká:

„Nástroje a suroviny, stejně jako jiné věci, nestály původně nic než práci... Práce vynaložená na výrobu nástrojů a surovin plus ta práce, která byla vynaložena později, aby pomocí strojů zpracovala suroviny, tvoří celkovou sumu práce vynaložené na výrobu hotového zboží... *Nahradit kapitál neznamená proto nic, než nahradit mzdu za vynaloženou práci.*" ([*John Stuart Mill*, „Essay on some Unsettled Questions of Political Economy", Londýn 1844] str. 94.)

Toto je samo o sobě chybné, protože vynaložená práce a zaplacené mzdy naprosto nejsou totožné. Naopak vynaložená práce se rovná sumě mzdy a zisku. Nahradit kapitál znamená nahradit zaplacenou práci (mzdu) a kapitalistou nezaplacenou, avšak prodanou práci (zisk). Pan Mill tu zaměňuje „vynaloženou práci" a tu část vynaložené práce, kterou platí kapitalista, jenž ji vynakládá. Tato záměna sama o sobě nesvědčí příliš příznivě o jeho pochopení ricardovské teorie, jejímž jménem vystupuje.

Pokud jde o konstantní kapitál, je třeba ještě mimochodem poznamenat; jakmile se [tento konstantní kapitál] utvořil, nemůže už být žádná z jeho částí ani ziskem, ani mzdou, jako například semena atd., i když se každá jeho část redukuje na minulou práci, a je tedy možno si domýšlet, že někdy představovala buď zisk, nebo mzdu, nebo obojí.

Mill neodlišuje nadhodnotu od zisku. Proto prohlašuje, že ***míra zisku*** (což je správné pro nadhodnotu přeměněnou už v zisk) se rovná poměru ceny produktu k ceně jeho výrobních prostředků

(včetně práce). (Viz str. 92—93.) A současně chce odvodit zákony *míry zisku* bezprostředně z ricardovského zákona, v němž Ricardo směšuje nadhodnotu a zisk [a dokázat], že „zisk závisí na mzdě a vzrůstá, když mzda klesá, a klesá, když mzda vzrůstá".

Samému panu Millovi není zcela jasná dokonce ani *otázka*, kterou se pokouší řešit. Formulujeme proto krátce *jeho* otázku dříve, než uslyšíme odpověď. Míra zisku je poměr nadhodnoty k *celkové sumě* zálohovaného kapitálu (konstantní kapitál a variabilní kapitál dohromady), zatímco nadhodnota sama je přebytek toho množství práce, které vykonává dělník, nad tím množstvím práce, které je mu zálohováno ve mzdě; tedy nadhodnota [je] zkoumána jen s ohledem na variabilní kapitál čili kapitál vynaložený na mzdu, nikoli na celý kapitál. Míra nadhodnoty a míra zisku jsou proto dvě různé míry, i když zisk sám je jen sub certa specie* zkoumaná nadhodnota. O míře nadhodnoty je správné říkat, že výlučně „závisí na mzdě a že vzrůstá, když mzda klesá, a klesá, když mzda vzrůstá". (O mase nadhodnoty by to bylo nesprávné, protože masa nadhodnoty závisí současně nejen na míře, v jaké se přivlastňuje nadpráce jednotlivého dělníka, nýbrž i na mase (počtu) současně vykořisťovaných dělníků.) Míra zisku — protože je poměrem nadhodnoty k celkové hodnotě zálohovaného kapitálu — je přirozeně ovlivňována a určována poklesem nebo růstem nadhodnoty, tedy růstem nebo poklesem mzdy; avšak kromě tohoto určení zahrnuje míra zisku ještě || 320 | [určení], která na [růstu nebo poklesu mzdy] nezávisejí a bezprostředně se na ně neredukují.

Pan J[ohn] St[uart] Mill, který jako Ricardo na jedné straně *bezprostředně* ztotožňuje zisk a nadhodnotu a na druhé straně nechápe *míru zisku* (v polemice proti antiricardovcům) v ricardovském smyslu, nýbrž v jejím skutečném smyslu, jako *poměr* nadhodnoty k celkové hodnotě zálohovaného kapitálu (variabilní kapitál plus konstantní kapitál), usiluje o to, aby dokázal, že míra zisku je *bezprostředně* určována zákonem, který určuje nadhodnotu a redukuje se prostě na to, že čím menší je část, kterou si dělník sám přivlastňuje ze svého pracovního dne, tím větší je část, která připadá

* — určitým způsobem. *(Pozn. red.)*

kapitalistovi a vice versa. Podívejme se nyní na jeho úsilí, při kterém [je] nejhorší to, že mu není jasné, který problém chce vlastně řešit. Kdyby sám správně formuloval problém, pak by jej nemohl *takto* chybně řešit.

Říká tedy:

„I když nástroje, suroviny a budovy jsou samy produktem práce, nelze přesto *celek* jejich hodnoty redukovat na mzdy dělníků, jimiž byly vyrobeny." ⟨Výše řekl: Nahrazení kapitálu je nahrazení mezd.⟩ „Nutno započíst ještě zisky, kterých dosáhli kapitalisté z těchto mezd. Z hotového produktu musí poslední výrobce uhradit nejen *mzdy*, které vyplatil on sám a výrobce nástrojů, nýbrž i zisk výrobce nástrojů, který kapitalista sám zálohoval ze svého vlastního kapitálu." (Cit. dílo, str. 98.) „*Zisky*" tedy „nepředstavují pouze *přebytek* po nahrazení nákladů; vcházejí do nákladů samých. Kapitál [posledního výrobce] se vynakládá zčásti na zaplacení čili nahrazení mezd a zčásti na zaplacení zisků jiných kapitalistů, jejichž spolupůsobení bylo nutné, aby se vytvořily výrobní prostředky." (Cit. dílo, str. 98—99.) „Proto může být nějaký předmět *produktem téhož množství práce jako dříve*, a přesto, jestliže *část zisku*, kterou poslední výrobce musí zaplatit předchozím výrobcům, může být uspořena" (zhospodárněním), „*výrobní náklady předmětu klesají*... Přesto však zůstává správné, že míra zisku se mění nepřímo úměrně výrobním nákladům mzdy." (Cit. dílo, str. 102—103.)

Pochopitelně tu stále vycházíme z předpokladu, že cena zboží se rovná jeho hodnotě. Na tomto základě provádí své zkoumání sám pan Mill.

Především zisky mají v právě citovaném způsobu výkladu velmi silnou podobu zisků ze zcizení; ale půjdeme dále. Není nic nesprávnějšího než [tvrdit], že předmět (je-li prodáván za svoji *hodnotu*) „je produktem téhož množství práce jako dříve" a že se současně mohou za nějakých okolností „zmenšit výrobní náklady předmětu". ⟨To by pak bylo [možné] jen v tom smyslu, který jsem stanovil nejdříve, když jsem [reálné] výrobní náklady předmětu odlišil od výrobních nákladů kapitalisty, protože část těchto výrobních nákladů kapitalista neplatí.[76] V tomto případě je skutečně také správné, že dosahuje svého zisku stejně z nezaplacené nadpráce svých vlastních dělníků, jako jej může dosáhnout i tím, že *platí méně* tomu kapitalistovi, který mu dodává jeho konstantní kapitál, to znamená, že neplatí tomuto kapitalistovi část nadpráce (která právě takto tvoří jeho zisk) obsažené v jeho zboží a tímto kapitalistou nezaplacené.

Vždycky to končí tím, že platí zboží *pod* jeho hodnotou. Míra zisku (tedy poměr nadhodnoty k celkové hodnotě zálohovaného kapitálu) může stejně stoupat proto, že se totéž množství zálohovaného kapitálu objektivně zlevňuje (v důsledku zvětšené produktivity práce ve výrobních sférách, které vyrábějí konstantní kapitál), jako proto, že se subjektivně zlevňuje pro kupujícího, neboť je platí *pod* jeho hodnotou. *Pro něho* je to pak vždy výsledek menšího množství práce.〉

|| 321 | Mill především říká, že *konstantní kapitál* toho kapitalisty, který vyrábí konečné zboží, se neredukuje jen na mzdy, nýbrž i na zisky. Jeho myšlenkový pochod je při tom takový:

Kdyby se redukoval pouze na mzdy, byl by tedy zisk přebytkem, který by zůstal poslednímu kapitalistovi po nahrazení všech mezd 〈a všechny náklady (placené) na produkt by se redukovaly na mzdy〉, z nichž by se skládala celková suma zálohovaného kapitálu. Celková hodnota zálohovaného kapitálu by se rovnala celkové hodnotě mezd, které jsou obsaženy v produktu. Zisk by byl přebytkem nad touto hodnotou. A protože míra zisku se rovná poměru tohoto přebytku k celkové hodnotě zálohovaného kapitálu, stoupala by nebo klesala tato míra zřejmě úměrně celkové hodnotě zálohovaného kapitálu, to znamená *hodnotě mezd*, jejichž celková suma tvoří zálohovaný kapitál. 〈Sama tato námitka je ve skutečnosti bláhová, zkoumá-li se *všeobecný* poměr zisku a mzdy. Vždyť pan Mill by musel z celkového produktu dát na jednu stranu jen tu část, která se redukuje na zisky (bez ohledu na to, zda se vyplácejí *poslednímu* kapitalistovi nebo předcházejícím kapitalistům, spoluúčastníkům výroby zboží), a tu, která se redukuje na mzdu, na druhou [stranu], a tak by se suma zisku rovnala stejně jako dříve přebytku nad hodnotou sumy mezd a ricardovský „obrácený poměr" by mohl platit přímo o míře zisku. I to, že celková suma zálohovaného kapitálu se redukuje na zisk a mzdu, je nepravdivé.〉 Avšak zálohovaný kapitál se redukuje nejen na mzdu, nýbrž i na zálohované zisky. Zisk tedy zůstává nejen přebytkem nad zálohovanými mzdami, nýbrž i nad zálohovanými zisky. Takže *míra zisku* je určena nejen přebytkem nad mzdou, nýbrž i přebytkem u posledního kapitalisty, [přebytkem] nad sumou mezd plus zisků, jejichž souhrn podle předpokladu tvoří celkový

zálohovaný kapitál. Tato míra se tedy zřejmě může měnit nejen růstem nebo poklesem mezd, nýbrž i růstem nebo poklesem zisku. A ponecháme-li stranou změnu míry, která vyplývá z růstu nebo poklesu mezd, předpokládáme-li, a k tomu přece v praxi $x$krát dochází, že hodnota mezd, to znamená jejich výrobní náklady, v nich obsažená pracovní doba se nezměnila, je konstantní — pak přijdeme, řídíce se panem Millem, ke krásnému zákonu, že růst a pokles míry zisku závisí na růstu a poklesu zisku.

„Jestliže část zisku, kterou poslední výrobce musí zaplatit předcházejícím výrobcům, může být ušetřena, výrobní náklad předmětu se sníží."

Toto je ve skutečnosti velmi správné. Předpokládejme, že žádná část zisku předcházejících výrobců nebyla pouhou přirážkou — ziskem ze zcizení, jak říká James Steuart — pak je každá úspora „části zisku" ⟨pokud jí není dosaženo tím, že pozdější výrobce napaluje dřívějšího, to znamená, že mu neplatí celou hodnotu obsaženou v jeho zboží⟩ úsporou množství práce, které je zapotřebí k výrobě zboží. ⟨Zde nepřihlížíme k zisku, který je placen například za dobu, po kterou kapitál leží během doby výroby ladem atd.⟩ Bylo-li [dříve] například zapotřebí dvou dnů k dopravě surovin, například uhlí, z dolu až k továrně, a je-li dnes zapotřebí už jen jednoho dne, „ušetří" se jeden pracovní den; avšak to platí jak o té jeho části, která připadá na mzdu, tak o té části, která připadá na zisk.

Když si pan Mill sám ujasnil, že míra *přebytku* posledního kapitalisty nebo vůbec míra zisku nezávisí jen na přímém poměru mezd a zisků, nýbrž na poměru posledního zisku nebo zisku každého určitého kapitálu k celkové hodnotě zálohovaného kapitálu, [který] se rovná sumě (na mzdy vynaloženého) variabilního kapitálu plus konstantnímu kapitálu, že, jinými slovy, || 322 | míra zisku není určena jen poměrem zisku k části kapitálu vynaložené na mzdu, tedy nejen výrobními náklady mzdy čili hodnotou mzdy, pokračuje:

„Podle toho zůstává správné, že míra zisku se mění nepřímo úměrně výrobním nákladům mzdy."

I když je to chybné, je to přesto správné.

Vysvětlení, které nyní podává, může být klasickým příkladem způsobu vysvětlování ekonomů, a to tím nápadněji, že jeho autor napsal zároveň nauku o logice.[77]

„Předpokládejme, že například 60 zemědělských dělníků dostává jako svou mzdu 60 kvarterů obilí, že dále spotřebovává fixní kapitál a semena v hodnotě 60 kvarterů a že produkt jejich operací se rovná 180 kvarterům. Předpokládáme-li zisk 50 %, musí být semena a nástroje produktem práce 40 lidí; neboť mzdy těchto 40 spolu se ziskem činí 60 kvarterů. *Je-li proto produkt 180 kvarterů, je to výsledek* [*práce*] *100 lidí.*

Předpokládejme teď, že [počet] dělníků se nezměnil, ale že *nějakým objevem by už nebyla nutná spoluúčast fixního kapitálu a semen.* 180 kvarterů výnosu mohlo být dříve dosaženo jen při výdaji 120 [kvarterů], nyní při výdaji pouhých 100 [kvarterů].

180 kvarterů je výsledkem téhož množství práce jako dříve, práce 100 osob. Jeden kvarter obilí je proto produktem $^{10}/_{18}$ práce jedné osoby. Neboť *jeden kvarter obilí*, který je odměnou jednotlivého dělníka, je ve skutečnosti *produktem téže práce jako dříve*; avšak jeho výrobní náklady se nicméně zmenšily; nyní je produktem $^{10}/_{18}$ práce jedné osoby a nic víc; zatímco dříve bylo pro jeho výrobu zapotřebí tohoto množství práce plus výdaje ve formě úhrady zisku [předcházejícího kapitalisty], což činilo o $^{1}/_{5}$ víc. Kdyby výrobní náklady mzdy zůstaly stejné jako dříve, nemohly by zisky stoupnout. Každý dělník by obdržel jeden kvarter obilí; ale jeden kvarter obilí v té době byl výsledkem týchž výrobních nákladů jako nyní $1^{1}/_{5}$ kvarteru. Aby proto každý dělník mohl dostat tytéž výrobní náklady [jako dříve], musí obdržet jeden plus $^{1}/_{5}$ kvarteru obilí.“ (Cit. dílo, str. 99—103.)

„Předpokládáme-li proto, že dělník je placen týmž předmětem, který vyrábí, je evidentní, že dojde-li k nějaké úspoře v nákladech na výrobu tohoto předmětu, dostává-li dále dělník tytéž výrobní náklady jako dříve, musí dostat větší množství, úměrně tomu, jak vzrostla produktivní síla kapitálu. Ale je-li tomu tak, bude kapitalistův výdaj tvořit přesně týž podíl z jeho výnosu jako dříve a zisky nevzrostou. Proto změny míry zisku a výrobních nákladů na mzdy jdou ruku v ruce a jsou neoddělitelné. Proto je Ricardův názor naprosto správný, jestliže nižšími mzdami *nerozumí jen mzdy, které jsou produktem menšího množství práce*, nýbrž i *mzdy, které se vyrábějí s menšími náklady, včetně práce a dřívějších zisků.*“ (Cit. dílo, str. 104.)

Všimneme si u této velkolepé ilustrace nejdříve [toho], že se předpokládá, že obilí se díky nějakému objevu produkuje bez semen (surovin) a bez fixního kapitálu; vyrábí se bez surovin a bez pracovních nástrojů, tedy ze vzduchu, vody a půdy, pouhou prací rukou. Pod tímto || 323 | nehorázným předpokladem se neskrývá nic jiného než další předpoklad, že produkt je vyráběn *bez konstant-*

ního kapitálu, tedy jen nově přidanou prací. V tomto případě je totiž dokázáno, co se mělo dokázat, totiž, že zisk a nadhodnota jsou totožné, tedy i míra zisku závisí *jen* na poměru nadpráce k nutné práci. Obtíž pramení právě z toho, že poměrem nadhodnoty ke konstantní části kapitálu — a tento poměr nazýváme mírou zisku — se míra nadhodnoty a míra zisku odlišují. Předpokládejme tedy, že konstantní kapitál se rovná nule, [a] tak jsme obtíž, která pramenila z existence konstantního kapitálu, odstranili tím, že od existence tohoto konstantního kapitálu abstrahujeme. Čili odstranili jsme obtíž tím, že *předpokládáme*, že neexistuje. Probatum est.*

Upravme nyní problém neboli millovskou ilustraci problému správně.

V prvním předpokladu máme:

Konstantní kapitál (fixní kapitál a semena)	Variabilní kapitál (kapitál vynaložený na mzdy)	Celkový produkt	Zisk
60 kvarterů	60 kvarterů (60 dělníků)	180 kvarterů	60 kvarterů

V tomto příkladě se předpokládá, že práce přidaná konstantnímu kapitálu se rovná 120 kvarterům, a protože každý kvarter je mzdou za jeden pracovní den (nebo roční práci, což je jen pracovní den [složený] z 365 pracovních dnů), obsahuje 180 kvarterů jen 60 pracovních dnů, z kterých 30 nahrazuje mzdu dělníků a 30 tvoří zisk. Ve skutečnosti tedy předpokládáme, že jeden pracovní den se realizuje ve 2 kvarterech, a proto 60 dělníků realizuje svých 60 pracovních dnů ve 120 kvarterech, z nichž 60 tvoří jejich mzdu a 60 zisk. Jinými slovy: dělník pracuje polovinu pracovního dne pro sebe, aby nahradil mzdu, a polovinu pro kapitalistu, čímž vytváří kapitalistovu nadhodnotu. Proto se míra nadhodnoty rovná 100 %, a ne 50 %. Protože variabilní kapitál tvoří jen polovinu celkového zálohovaného kapitálu, není míra zisku 60 kvarterů ku 60, není tedy 100 %, nýbrž 60 kvarterů ku 120, tedy jen 50 %. Kdyby se kon-

* — Je dokázáno. *(Pozn. red.)*

stantní část kapitálu rovnala nule, skládal by se celý zálohovaný kapitál jen ze 60 kvarterů, jen z kapitálu zálohovaného na mzdu, který se rovná 30 pracovním dnům; zisk a nadhodnota, a tedy i jejich míry by byly totožné. Zisk by pak byl 100 a ne 50 %; 2 kvartery obilí by pak byly produktem jednoho pracovního dne, 120 kvarterů obilí produktem 60 pracovních dnů, i kdyby byl jen jeden kvarter obilí mzdou za jeden pracovní den a jen 60 kvarterů obilí mzdou za 60 pracovních dnů. Jinými slovy: dělník by dostával jen polovinu, 50 % ze svého produktu, zatímco kapitalista by obdržel dvojnásobek, 100 % svých výdajů.

Jak by tomu nyní bylo s *konstantním kapitálem* 60 kvarterů? Byly by rovněž produktem 30 pracovních dnů a za předpokladu, že v tomto konstantním kapitálu zůstává poměr prvků jeho výroby stejný, že jedna třetina z nich se skládá z konstantního kapitálu, dvě třetiny z nově přidané práce, že rovněž tak nadhodnota a míra zisku jsou stejné, došli bychom k následujícímu propočtu:

Konstantní kapitál	Variabilní kapitál	Celkový produkt	Zisk
20 kvarterů	20 kvarterů (mzda 20 dělníků)	60 kvarterů	20 kvarterů

Míra zisku by byla opět 50 %, míra nadhodnoty 100 %. Celkový produkt by byl || 324 | produktem 30 pracovních dnů, z nichž ale 10 pracovních dnů (rovnajících se 20 kvarterům) [představuje] minulou [präexistierend] práci (kapitál konstantní) a 20 pracovních dnů nově přidanou práci 20 dělníků, z nichž každý by ovšem dostal jako mzdu jen polovinu svého produktu. 2 kvartery by byly stejně jako dříve produktem práce jedné osoby, i když jeden kvarter by byl stejně jako dříve mzdou za práci jedné osoby a jeden kvarter ziskem kapitalisty, který si přivlastnil polovinu její práce.

60 kvarterů, které byly nadhodnotou posledně vyrábějícího kapitalisty, tvořilo míru zisku 50 %, protože těchto 60 kvarterů nadhodnoty bylo počítáno nejen k 60 kvarterům zálohovaným na mzdu, nýbrž i k 60 kvarterům zálohovaným na semeno a fixní kapitál, tedy dohromady ke 120 kvarterům.

Jestliže tedy Mill počítá stejně 50 % zisku u kapitalisty, který vyrobil semena a fixní kapitál, celkem 60 kvarterů, jestliže dále předpokládá, že konstantní a variabilní kapitál sem vcházejí ve stejném poměru jako u výrobce 180 kvarterů, pak bude moci právem říci, že zisk se rovná 20 kvarterům, mzda se rovná 20 kvarterům a konstantní kapitál se rovná 20 kvarterům. Protože mzda se rovná jednomu kvarteru, obsahuje 60 kvarterů 30 pracovních dnů, stejně tak jako 120 kvarterů obsahuje 60 pracovních dnů.

Co ale říká Mill?

„Předpokládá-li se zisk 50 %, musí se semena a nástroje přeměnit v produkt práce 40 lidí; neboť mzdy těchto 40 lidí, spolu se ziskem, činí 60 kvarterů."

U prvního kapitalisty, který používal 60 dělníků, z nichž každému platil jeden kvarter na den jako mzdu (tedy 60 kvarterů vydal na mzdu), [který vynaložil] dále 60 kvarterů na konstantní kapitál, realizovalo se 60 pracovních dnů ve 120 kvarterech, z nichž však dělníci obdrželi jako mzdu jen 60. Neboli mzda se rovnala jen polovině produktu práce 60 lidí. 60 kvarterů konstantního kapitálu se tedy rovná už jen produktu práce 30 lidí; kdyby se zcela přeměnily v zisk a mzdu, byla by mzda 30 kvarterů a zisk 30 kvarterů, mzda by se tedy rovnala práci 15 lidí a zisk rovněž. Je-li však zisk jen 50 %, je tomu tak proto, že se předpokládalo, že z 30 dnů, které jsou obsaženy v 60 kvarterech, se 10 rovná minulé práci (konstantnímu kapitálu) a jen 10 se přeměňuje ve mzdu. Tedy 10 dnů je obsaženo v konstantním kapitálu, 20 v nově přidaných pracovních dnech, z nichž však dělníci pracují pro sebe jen 10 a 10 pro kapitalistu. Pan Mill však tvrdí, že těchto 60 kvarterů je produktem 40 lidí, zatímco dříve bylo 120 produktem 60. V posledním případě obsahuje jeden kvarter polovinu pracovního dne (i když byl mzdou za celý pracovní den); v prvním by se $^3/_4$ kvarteru rovnaly polovině pracovního dne; zatímco však ta třetina produktu (60 kvarterů), která byla vynaložena na konstantní kapitál, má právě tutéž hodnotu, tedy obsahuje tolik pracovní doby jako každá jiná třetina produktu. Chtěl-li pan Mill konstantní kapitál 60 kvarterů redukovat zcela na mzdu a zisk, nemění to *nic* na množství pracovní doby, které v něm bylo obsaženo. Zůstalo by [v něm] stejně jako

dříve 30 pracovních dnů; pouze zisk a nadhodnota by byly stejné, protože by nebylo třeba nahrazovat žádný konstantní kapitál. Zisk by tedy byl 100 %, a ne jako dříve, 50 %. Dříve byla nadhodnota také 100 %, ale zisk jen 50 %; právě v důsledku toho, že do výpočtu vchází konstantní kapitál.

Zde je tedy manévr pana Milla dvojnásob chybný.

U prvních 180 kvarterů spočívala obtíž v tom, že nadhodnota a zisk nebyly stejné, protože 60 kvarterů nadhodnoty bylo nutno počítat nejen k 60 kvarterům (části celkového produktu, která se rovná mzdě), nýbrž || 325 | k 120 kvarterům, tj. konstantnímu kapitálu 60 kvarterů plus mzdě 60 kvarterů. Nadhodnota byla proto 100 %, zisk jenom 50. Pan Mill odstraňuje tuto obtíž u těch 60 kvarterů, které tvoří konstantní kapitál, tím, že předpokládá, že se zde celý produkt rozděluje mezi kapitalistu a dělníka, tj. že do tvorby konstantního kapitálu [složeného ze] semen a nástrojů [o velikosti] 60 kvarterů nevchází žádný konstantní kapitál. *Předpokládá* se, že okolnost, kterou bylo třeba vysvětlit u kapitálu I, u kapitálu II odpadla, čímž je problém u konce.

Za druhé ale, když předpokládal, že do hodnoty 60 kvarterů, které tvoří konstantní kapitál I, vchází pouze [bezprostřední] práce, žádná *minulá práce*, žádný konstantní kapitál, že tedy zisk a nadhodnota jsou stejné, tedy i míra zisku a nadhodnoty, že mezi nimi neexistuje žádný rozdíl, předpokládá zase naopak, že *mezi nimi existuje rozdíl* jako v případě I, a proto zisk, jako v případě I, se rovná jen 50 %. Kdyby se v případě I neskládala třetina produktu z konstantního kapitálu, rovnal by se zisk nadhodnotě; celkový produkt by se skládal jen ze 120 kvarterů, rovných 60 pracovním dnům, z nichž by si 30 přivlastňovali dělníci (= 60 kvarterů) a 30 kapitalista (= 60 kvarterů). Míra zisku byla tak velká jako míra nadhodnoty, rovnala se 100 %. [Ve skutečnosti] byla 50 %, protože 60 kvarterů nadhodnoty se nepočítalo k 60 kvarterům (mzda), nýbrž k 120 kvarterům (mzda, semeno a fixní kapitál). V případě II předpokládá, že [do výroby] nevchází žádný konstantní kapitál. Předpokládá také, že mzda je stejná, rovná se jednomu kvarteru. Ale přesto předpokládá, že zisk a nadhodnota jsou různé, tj. že zisk je jen 50 %, i když nadhodnota je 100 %. Ve skutečnosti

předpokládá, že 60 kvarterů, třetina celkového produktu, obsahuje víc pracovní doby než jiná třetina celkového produktu, těchto 60 kvarterů je produktem 40 pracovních dnů, zatímco zbývajících 120 kvarterů bylo jen produktem 60.

Ve skutečnosti tu ale probleskuje starý omyl zisku ze zcizení, který s pracovní dobou obsaženou v produktu nemá vůbec nic společného, stejně jako s ricardovským určováním hodnoty. Mill totiž předpokládá, že mzda kterou dostává jedna osoba za jeden pracovní den, se rovná produktu jejího pracovního dne čili obsahuje tolik pracovní doby, kolik pracuje. Platí-li se na mzdu 40 kvarterů a rovná-li se zisk 20 kvarterům, obsahuje těchto 40 kvarterů 40 pracovních dnů. To, co se zaplatí za 40 pracovních dnů, se rovná produktu 40 pracovních dnů. Jestli na 60 kvarterů [celkového produktu] připadá 50 % čili 20 kvarterů zisku, plyne pak z toho, že 40 kvarterů se rovná produktu práce 40 lidí, protože podle předpokladu 40 kvarterů tvoří mzdu a jedna osoba dostane jeden kvarter za den. Odkud pak pochází ostatních 20 kvarterů? 40 lidí pracuje 40 pracovních dnů, protože dostávají 40 kvarterů. Tedy jeden kvarter je produktem jednoho pracovního dne. 40 pracovních dnů produkuje proto jen 40 kvarterů a ani bušel víc. Odkud pak pochází 20 kvarterů, které tvoří zisk? Základem je tu starý omyl o zisku ze zcizení, o pouhém nominálním zvýšení ceny produktu nad jeho hodnotu. Zisk ze zcizení se tu ovšem jeví jako *naprosto nevhodný* a nemožný, protože hodnota není představována penězi, nýbrž alikvotní částí produktu samého. Není nic lehčího, než si představit, že — je-li 40 kvarterů obilí produktem 40 dělníků, z nichž každý dostává jeden kvarter jako mzdu za den nebo rok, dostávají tedy jako mzdu *celý svůj produkt*, a rovná-li se jeden kvarter obilí, vyjádřený v penězích, 3 librám št. a tedy 40 kvarterů se rovná 120 librám št. — kapitalista, který prodává těchto 40 kvarterů za 180 liber št., dosahuje zisku 60 liber št., 50 % = 20 kvarterů. Avšak tato představa sama je dovedena ad absurdum, když kapitalista ze 40 kvarterů vyrobených za 40 pracovních dnů, za které platí 40 kvarterů, prodává 60 kvarterů. V jeho rukách je jen 40 kvarterů a *prodává* 60, o 20 víc než má k prodeji.

|| 326 | V prvé řadě tedy Mill dokazuje ricardovský zákon, totiž

chybný ricardovský zákon, zaměňující nadhodnotu a zisk, pomocí následujících příjemných předpokladů:

1. o kapitalistovi, který vyrábí konstantní kapitál, předpokládá, že on sám nepotřebuje žádný konstantní kapitál, a tímto *předpokladem* se zbavuje i celé obtíže, kterou sebou konstantní kapitál přináší;

2. i když [nepotřebuje] konstantní kapitál, přesto rozdíl mezi nadhodnotou a ziskem, který konstantní kapitál přináší, existuje dále, ačkoli konstantní kapitál neexistuje;

3. někdo, kdo produkuje 40 kvarterů pšenice, může prodat 60, protože jeho celkový produkt se prodává jako konstantní kapitál jinému kapitalistovi, jehož konstantní kapitál se rovná 60 kvarterům, a protože kapitalista čís. II dosahuje z těchto 60 kvarterů zisk 50 %.

Tato nehoráznost se redukuje na představu o zisku ze zcizení, která se zde jeví tak absurdně jen proto, že zisk nemá tvořit nominální hodnota vyjádřená v penězích, nýbrž část prodaného produktu samého. Tím tedy se pan Mill, ve snaze obhájit Ricarda, zřekl jeho základního názoru a klesl zpět, hluboko pod Ricarda, A[dama] Smitha a fyziokraty.

Jeho první obhajoba ricardovského učení spočívá tedy v tom, že se ho de prime abord* vzdává, totiž vzdává se základní zásady, že zisk je jen část hodnoty zboží, tedy jen ta část v něm obsažené pracovní doby, kterou sice kapitalista prodal ve svém produktu, [kterou] *však* dělníkovi *nezaplatil*. Podle Milla platí dělníkovi celý jeho pracovní den a přesto ještě dosahuje zisku.

Podívejme se, jak operuje dále.

Prostřednictvím nějakého objevu odstraňuje nutnost používat k produkci obilí semen a zemědělského nářadí; to znamená, že odstraňuje nutnost konstantního kapitálu pro posledního kapitalistu, jak to učinil už u výrobce prvních 60 kvarterů semene a fixního kapitálu. Nyní by musel mudrovat takto:

Kapitalista I nemusí teď vynakládat 60 kvarterů na semeno a fixní kapitál, protože jsme o jeho konstantním kapitálu řekli, že se rovná nule. Musí tedy vynaložit jen 60 kvarterů na mzdu 60 dělníků, kteří pracují 60 pracovních dnů. Produkt těchto 60 pracov-

* — od začátku. *(Pozn. red.)*

ních dnů se rovná 120 kvarterům. Dělníci obdrží jen 60 kvarterů. Tedy kapitalista dosahuje zisk 60 kvarterů, 100 %. Jeho míra zisku se přesně rovná míře nadhodnoty, to znamená přesně [poměru] pracovní doby, kterou dělníci [pracovali pro sebe, k té, kterou] nepracovali pro sebe, nýbrž pro něho. Pracovali 60 dnů. Vyrábějí 120 kvarterů; dostávají 60 kvarterů jako mzdu. Jako mzdu dostávají tedy produkt 30 pracovních dnů, i když pracovali 60. Množství pracovní doby, které stojí 2 kvartery, se stejně jako dříve rovná jednomu pracovnímu dni. Pracovní den *placený* kapitalistou se stejně jako dříve rovná jednomu kvarteru, tj. rovná se polovině odpracovaného pracovního dne. Produkt o třetinu klesl ze 180 kvarterů na 120; a přesto zisk o 50 % vzrostl, totiž z 50 na 100. A proč? Ze 180 kvarterů jedna třetina nahradila jen výdaj na konstantní kapitál, nevešla tudíž ani do zisku, ani do mzdy. Na druhé straně těchto 60 kvarterů neboli 30 pracovních dnů, které dělníci vyráběli nebo pracovali pro kapitalistu, se *nepočítalo* k 60 kvarterům, které byly vynaloženy na mzdu neboli 30 pracovních dnů, po které pracovali sami pro sebe, nýbrž ke 120 kvarterům neboli 60 pracovním dnům, které byly vynaloženy na mzdu, semena a fixní kapitál. I když proto z 60 dnů pracovali 30 pro sebe a 30 pro kapitalistu, i když výdaj 60 kvarterů kapitálu na mzdu mu vynesl 120, nebyla jeho míra zisku 100, nýbrž jen 50 %, protože byla vypočítána *jinak*, v jednom případě na 2×60 a v druhém na 60. Nadhodnota || 327 | byla stejná, ale míra zisku různá.

Ale jak si s tím počíná Mill?

Nepředpokládá, že kapitalista [který v důsledku nějakého objevu nevynakládá nic na konstantní kapitál] s 60 kvartery obdrží 120 (z 60 pracovních dnů 30), nýbrž to, že nyní používá 100 osob, které mu dodávají 180 kvarterů, [přičemž] stále předpokládá, že mzda za jeden pracovní den se rovná jednomu kvarteru. Propočet bude tedy následující:

Vynaložený kapitál (pouze variabilní, pouze vynaložený na mzdu)	Celkový produkt	Zisk
100 kvarterů (mzda za 100 pracovních dnů)	180 kvarterů	80 kvarterů

To znamená, že kapitalista získává 80 % zisku. Zisk se tu rovná nadhodnotě. Tedy i míra nadhodnoty se rovná jen 80 %; dříve se rovnala 100 %, [byla] tedy o 20 % vyšší. Takže tady máme jev, kdy míra zisku o 30 vzrostla a skutečná míra nadhodnoty o 20 klesla.

Kdyby kapitalista vynakládal na mzdu stejně jako dříve jen 60 kvarterů, došli bychom k následujícímu propočtu:

100 kvarterů dává 80 kvarterů nadhodnoty
10 kvarterů dává 8 kvarterů nadhodnoty
60 kvarterů dává 48 kvarterů nadhodnoty

Dříve nám ale 60 kvarterů dávalo 60 [kvarterů nadhodnoty] (to znamená, že dochází k poklesu o 20 %). Nebo jinak, dříve dávalo:

[Vynaložený kapitál]	Celkový produkt	Nadhodnota
60 kvarterů	120 kvarterů	60 kvarterů
10 kvarterů	20 kvarterů	10 kvarterů
100 kvarterů	200 kvarterů	100 kvarterů

Nadhodnota tedy poklesla (v obou [případech] musíme počítat na 100 kvarterů) ze 100 na 80, o 20 %.

(60:48 = 100:80; 60:48 = 10:8; 60:48 = 5:4; $4 \times 60 = 240$ a $48 \times 5 = 240$.)

Zkoumejme dále pracovní dobu neboli hodnotu kvarteru. Dříve se 2 kvartery rovnaly jednomu pracovnímu dni čili jeden kvarter se rovnal polovině pracovního dne neboli $^{9}/_{18}$ práce jedné osoby. Teď naproti tomu je 180 kvarterů produktem 100 pracovních dnů; tedy jeden kvarter je produktem $^{100}/_{180}$ pracovního dne, tj. $^{10}/_{18}$ pracovního dne. Neboli produkt se zdražil o $^{1}/_{18}$ pracovního dne, neboli práce se stala méně produktivní, protože jedna osoba potřebovala dříve jen $^{9}/_{18}$ pracovního dne, aby vyrobila jeden kvarter, zatímco nyní potřebuje $^{10}/_{18}$. Míra zisku stoupla, i když nadhodnota klesla, a v důsledku toho klesla produktivita práce, neboli reálná hodnota, výrobní náklady mezd, stoupla o $^{1}/_{18}$, tj. o $11^{1}/_{9}$ %. 180 kvarterů bylo dříve produktem 90 pracovních dnů (1 kvarter [představoval produkt] $^{90}/_{180}$ [pracovního dne], tj. polovinu pracovního dne neboli $^{9}/_{18}$ pracovního dne). Nyní jsou produktem 100 pracov-

ních dnů (1 kvarter = $^{100}/_{180}$ = $^{10}/_{18}$ pracovního dne). Předpokládejme, že pracovní den se rovná 12 hodinám, tj. 60 ×12 minutám = = 720′. || 328 | 18. díl pracovního dne se tedy rovná $^{720}/_{18}$, tj. 40′. Z těchto 720 minut dává dělník v prvním případě kapitalistovi $^{9}/_{18}$, tj. polovinu ze 720′, tj. 360′. Takže 60 dělníků mu dává 360 ×60. Z těchto 720 minut dává dělník v druhém případě $^{8}/_{18}$, tedy jen 320′. Ale první kapitalista používá 60 dělníků a získává tedy 360 ×60. Druhý používá 100 a získává tedy 100 ×320 = = 32 000′. První 360 ×60 = 21 600′. Druhý získává tedy víc než první, protože 100 dělníků udělá za 320 minut denně víc než 60 za 360. Tedy jen proto, že [druhý kapitalista] používá o 40 dělníků víc; avšak od každého dělníka získává relativně méně. Získává, i když míra nadhodnoty, tedy produktivita práce klesla a výrobní náklady reálných mezd, to znamená množství práce v nich obsažené vzrostlo. *Pan Mill však chtěl dokázat právě přesný opak.*[78]

Předpokládejme, že kapitalista čís. I, který neudělal onen „objev" — produkovat obilí bez semen a fixního kapitálu, používá rovněž 100 pracovních dnů (jako kapitalista č. II), zatímco ve výše uvedeném výpočtu používá jen 90 pracovních dnů. Musel by tedy použít o 10 pracovních dnů více, z toho $3^{1}/_{3}$ na svůj konstantní kapitál (semena a fixní kapitál), $3^{1}/_{3}$ na mzdu. Produkt těchto 10 pracovních dnů při jeho starém měřítku výroby se rovná 20 kvarterům, z kterých ale $6^{2}/_{3}$ kvarteru [uhrazuje] fixní kapitál, $12^{4}/_{3}$ [tvoří] produkt $6^{2}/_{3}$ pracovního dne. Z nich $6^{2}/_{3}$ [kvarteru tvoří] mzdu a $6^{2}/_{3}$ nadhodnotu.

Konstantní kapitál	Mzda	Celkový produkt	Nadhodnota	Míra nadhodnoty
$66^{2}/_{3}$ kvarteru ($33^{1}/_{3}$ pracovního dne)	$66^{2}/_{3}$ kvarteru (mzda za $66^{2}/_{3}$ pracovního dne)	200 kvarterů (100 pracovních dnů)	$66^{2}/_{3}$ kvarteru ($33^{1}/_{3}$ pracovního dne)	100 %

Na celkový produkt 100 pracovních dnů by měl zisk $33^{1}/_{3}$ pracovního dne. Čili na 200 kvarterů $66^{2}/_{3}$ [kvarteru]. Čili, přepočteme-li jeho vynaložený kapitál na kvartery, na $133^{1}/_{3}$ kvarteru (produkt $66^{2}/_{3}$ pracovního dne) by měl zisk $66^{2}/_{3}$ kvarteru; zatímco

kapitalista II by na výdaj 100 kvarterů měl zisk 80. Zisk [kapitalisty] II je tak větší než zisk [kapitalisty] I. Protože ale I přináší 200 kvarterů v téže pracovní době, v které druhý 180 — rovná se jeden kvarter od I polovině pracovního dne, jeden kvarter od II se rovná $^{10}/_{18}$ neboli $^{5}/_{9}$ pracovního dne, obsahoval by tedy o $^{1}/_{18}$ více pracovní doby, takže by byl dražší — vytlačil by první druhého z pozic. Ten by se musel vzdát objevu a opět se naučit k produkci obilí používat semen a fixního kapitálu.

Zisk u I by byl 60 kvarterů ze 120 kvarterů neboli 50 % (totéž jako $66^{2}/_{3}$ ze $133^{1}/_{3}$ kvarteru).

Zisk u II by byl 80 kvarterů ze 100 kvarterů neboli 80 %.

Zisk II : I = 80 : 50 = 8 : 5 = 1 : $^{5}/_{8}$.

Naproti tomu nadhodnota II : I = 80 : 100 = 8 : 10 = 1 : $^{10}/_{8}$ = 1 : $1^{2}/_{8}$ = 1: $1^{1}/_{4}$.

Míra zisku u II je o 30 % větší než u I.

Nadhodnota u II je o 20 % menší než u I.

II používá o $66^{2}/_{3}$ % dělníků více, zatímco druhý si přivlastňuje za jeden pracovní den jen o $^{1}/_{8}$ čili $12^{1}/_{2}$ % práce víc.

|| 329 | Pan Mill tedy dokázal, že kapitalista I, který vcelku používá 90 pracovních dnů, z nichž $^{1}/_{3}$ [je obsažena] v konstantním kapitálu (semena a stroje atd.), používá 60 dělníků, jimž ale platí jen 30 dnů, že tento kapitalista produkuje kvarter obilí za půl dne neboli za $^{9}/_{18}$ dne; tedy za 90 pracovních dnů [produkuje] 180 kvarterů, z nichž 60 kvarterů kryje 30 pracovních dnů, jež obsahuje konstantní kapitál, 60 kvarterů mzdu za 60 pracovních dnů čili produkt 30 pracovních dnů, a 60 kvarterů nadhodnotu (čili produkt 30 pracovních dnů). Nadhodnota tohoto kapitalisty I se rovná 100 %. Jeho zisk se rovná 50; protože 60 kvarterů nadhodnoty nepočítá k 60 kvarterům, k části kapitálu vynaložené na mzdu, nýbrž ke 120 kvarterům, to znamená ke dvojnásobnému kapitálu (tj. kapitálu variabilnímu plus konstantnímu).

Dále dokázal, že kapitalista II, který používá 100 pracovních dnů, z nichž na konstantní kapitál nevynakládá nic (díky svému objevu), produkuje 180 kvarterů; takže kvarter se rovná $^{10}/_{18}$ dne, čili je o $^{1}/_{18}$ dne (40′) dražší než u č. I. Jeho práce je o $^{1}/_{18}$ méně produktivní. Protože dělník dostává stejně jako dříve za den mzdu

1 kvarter, vzrostla reálná hodnota jeho mzdy o $^1/_{18}$, to znamená, že vzrostla pracovní doba nutná k její výrobě. I když nyní výrobní náklady mzdy vzrostly o $^1/_{18}$ a jeho celkový produkt se v poměru k pracovní době zmenšil, [a] také jím vyráběná nadhodnota je jen 80 %, zatímco u I je 100, je jeho míra zisku 80, zatímco u druhého byla 50. Proč? Proto, že používá více dělníků, i když náklady na mzdu u II vzrostly, a proto, že u II se míra nadhodnoty rovná míře zisku, protože jím vyrobená nadhodnota se vztahuje jen na kapitál vynaložený na mzdu a konstantní kapitál se rovná nule. Mill chtěl ale naopak dokázat, že růst míry zisku vyplynul podle ricardovského zákona ze *zmenšení výrobních nákladů mzdy*. Viděli jsme, že k jejímu růstu došlo i *přes zvýšení výrobních nákladů mzdy*; že tedy ricardovský zákon je chybný, jestliže se *bezprostředně* ztotožňují zisk a nadhodnota, ale přitom se mírou zisku rozumí poměr nadhodnoty čili hrubého zisku (který se rovná nadhodnotě) k celkové hodnotě zálohovaného kapitálu.

Pan Mill pokračuje:

„180 kvarterů výnosu mohlo být dříve dosaženo jen při výdaji 120 kvarterů; nyní jej lze dosáhnout při výdaji pouhých 100 kvarterů."

Pan Mill zapomíná, že v prvním případě výdaj 120 kvarterů se rovná výdaji 60 pracovních dnů. A že v druhém případě výdaj 100 kvarterů se rovná výdaji $55^5/_9$ pracovního dne. (Tedy v prvním případě se jeden kvarter rovná $^9/_{18}$ pracovního dne; v druhém $^{10}/_{18}$.)

„180 kvarterů je výsledkem téhož množství práce jako dříve, práce 100 osob."

(Pardon! 180 kvarterů [bylo] dříve výsledkem 90 pracovních dnů a nyní 100.)

„Jeden kvarter obilí je proto stejně jako dříve produktem $^{10}/_{18}$ práce jedné osoby,"

(Pardon! Dříve byl produktem $^9/_{18}$ práce jedné osoby),

„neboť *jeden kvarter obilí*, který je *odměnou* jednotlivého dělníka, je *ve skutečnosti produktem téže práce* jako dříve".

(Pardon! Za prvé jeden kvarter obilí je teď „ve skutečnosti produktem" $^{10}/_{18}$ dne, zatímco dříve byl produktem $^{9}/_{18}$, stojí tedy o $^{1}/_{8}$ dne práce víc a za druhé není odměnu jednotlivého dělníka, ať stojí kvarter $^{9}/_{18}$ nebo $^{10}/_{18}$ jeho dne, nikdy možné zaměňovat s *produktem jeho práce*, nýbrž je stále jenom částí tohoto produktu);

„nyní je [jeden kvarter] produktem $^{10}/_{18}$ práce jedné osoby a *nic víc*" (toto je správné), „zatímco dříve bylo pro jeho výrobu zapotřebí tohoto množství práce plus výdaje ve formě úhrady zisku [předcházejícího kapitalisty], což činilo o jednu pětinu víc."

Stát! Za prvé, || 330 | znovu opakujeme, je chybné, že jeden kvarter stál dříve $^{10}/_{18}$ pracovního dne; stál jen $^{9}/_{18}$. Ještě chybnější je (kdyby byla gradace absolutně chybného možná), že k těmto $^{9}/_{18}$ pracovního dne přibylo ještě „připojení úhrady zisku, což činilo o jednu pětinu víc". V 90 [pracovních dnech] (konstantní kapitál a variabilní kapitál brány dohromady) se vyrobí 180 kvarterů. 180 kvarterů se rovná 90 pracovním dnům. Jeden kvarter se rovná $^{90}/_{180}$, tj. $^{9}/_{18}$, tj. polovina pracovního dne. Tedy vůbec žádné „připojení" k těmto $^{9}/_{18}$ pracovního dne neboli polovině pracovního dne, kterou stál jeden kvarter v případě č. I.

Zde však objevujeme ten vlastní omyl, kolem kterého se skrytě celý nesmysl pohybuje. Mill první učinil ze sebe blázna, když předpokládá, že by 60 kvarterů, které tvoří konstantní kapitál, mohlo být produktem 40 pracovních dnů, jestliže 120 kvarterů je produktem 60 pracovních dnů, jejichž produkt se rozděluje stejným dílem mezi 60 dělníků a kapitalistu. Mohly by však být pouze produktem 30 pracovních dnů, bez ohledu na to, v jakém poměru si je kapitalista a dělníci, kteří těchto 60 kvarterů vyrábějí, mezi sebou rozdělují.

Ale pojďme dále. Abychom omyl zcela objasnili, předpokládejme, že ziskem není jedna třetina ze 60 kvarterů konstantního kapitálu, neboli 20 kvarterů, nýbrž celý obnos 60 kvarterů. To můžeme předpokládat tím spíš, že to není v našem zájmu, nýbrž v Millově zájmu, a že to problém zjednodušuje. Kromě toho můžeme kapitalistovi, který vyrábí konstantní kapitál 60 kvarterů, připsat *objev*, který mu

umožňuje nechat 30 dělníků po 30 pracovních dnů, které produkují 60 kvarterů čili jejich hodnotu, pracovat *zdarma*, aniž zaplatí jakoukoli mzdu (jako je tomu přece u formy roboty), spíš než millovskému kapitalistovi, který 180 kvarterů obilí vyrábí bez semen a fixního kapitálu, prostřednictvím „objevu". Tedy předpokládejme, že v 60 kvarterech je obsažen jenom zisk z kapitálu II, který vyrábí konstantní kapitál pro kapitál I, protože kapitál II by musel prodat produkt 30 pracovních dnů, aniž zaplatil jediný farthing 30 dělníkům, z nichž každý pracoval jeden den. Bylo by nyní správné říkat, že těchto 60 kvarterů, které se redukují na pouhý zisk, vchází do *výrobních nákladů mzdy* kapitalisty I a „připojují se" k době odpracované těmito dělníky?

Ovšem kapitalista a dělníci č. I by nemohli vyrobit 120 kvarterů, ba vůbec žádný kvarter, bez 60 kvarterů, které tvoří jejich konstantní kapitál a redukují se na pouhý zisk. To jsou jejich nutné výrobní podmínky, které kromě toho musejí být zaplaceny. Avšak těchto 60 kvarterů potřebovali, aby vyrobili 180. Z těchto 180 nahrazuje 60 oněch 60. Jejich 120 kvarterů, produkt jejich 60 pracovních dnů, tím zůstane nedotčeno. Kdyby mohli vyrobit 120 [kvarterů] bez oněch 60, byl by *jejich* produkt, produkt 60 pracovních dnů, stejný; ale celkový produkt by byl menší, protože by právě minulých 60 kvarterů nebylo reprodukováno. Míra zisku kapitalisty by byla větší, protože do jeho výrobních nákladů by nevcházely výdaje, náklady na výrobní podmínky, které mu umožňují dosahovat nadhodnoty 60 kvarterů. Absolutní zisk by byl stejný, tj. 60 kvarterů. Těchto 60 kvarterů by ho ale stálo jen výdaj 60 kvarterů. Nyní ho stojí výdaj 120. Tento výdaj na konstantní kapitál vchází tedy do výrobních nákladů kapitalisty, ale ne do výrobních nákladů mzdy.

Předpokládejme, že nějakým „objevem" může kapitalista III, rovněž neplatící svým dělníkům, produkovat 60 kvarterů s 15 pracovními dny [místo s 30], zčásti proto, že používá lepších strojů atd. Tento kapitalista III by vyhnal z trhu kapitalistu II a kapitalistu I by získal jako zákazníka. Nyní tedy by se kapitalistovy výdaje snížily || 331 | ze 60 na 45 pracovních dnů. Dělníci by stejně jako dříve potřebovali 60 pracovních dnů, aby ze 60 kvarterů vytvořili 180.

A potřebovali by 30 pracovních dnů, aby vyrobili svoji mzdu. Pro ně se jeden kvarter rovná polovině pracovního dne. Ale 180 kvarterů stálo kapitalistu už jen výdaj 45 pracovních dnů, místo 60. Protože by ovšem bylo nehorázné předpokládat, že obilí pod názvem osivo stojí méně pracovní doby než pod názvem pouhého obilí, museli bychom předpokládat, že v prvních 60 kvarterech obilí stojí semeno tolik jako dříve, avšak je zapotřebí méně osiva, neboli zlevnila se součást hodnoty obsažená v 60 kvarterech jako fixní kapitál.

Přidržme se nejdříve toho, co vyplynulo z dosavadní analýzy millovské „ilustrace".

Za prvé se ukázalo:

Předpokládali jsme, že 120 kvarterů bylo vyrobeno bez jakéhokoli konstantního materiálu a že je stejně jako dříve produktem 60 pracovních dnů, zatímco dříve se rovnalo 180 kvarterů, z nichž 60 kvarterů byl konstantní kapitál, produktu 90 pracovních dnů. V tomto případě by kapitál 60 kvarterů vynaložený na mzdu, rovnající se 30 pracovním dnům, avšak ovládající 60 pracovních dnů, vynášel stejně jako dříve tentýž produkt, 120 kvarterů. Také hodnota tohoto produktu by se nezměnila, totiž jeden kvarter by se rovnal polovině pracovního dne. Dříve se produkt sice rovnal 180 kvarterům místo nynějších 120; ale oněch 60 kvarterů navíc reprezentovalo jen pracovní dobu obsaženou v konstantním kapitálu. Takže výrobní náklady mzdy se nezměnily a mzda sama, jak její užitná hodnota, tak její směnná hodnota, se nezměnily, jeden kvarter se rovná polovině pracovního dne. Stejně tak by se nezměnila nadhodnota, totiž 60 kvarterů k 60 kvarterům neboli polovina pracovního dne k polovině pracovního dne. Vyjádřena mírou, byla nadhodnota v obou případech 100 %. Nicméně v prvém případě byla míra zisku jen 50 %, zatímco nyní je 100 %. Jen proto, že 60 : 60 = 100 % a 60 : 120 = 50 %. Tento růst míry zisku tu [nepramení] ze změny ve výrobních nákladech mzdy, nýbrž prostě z předpokladu, že konstantní kapitál se rovnal nule; přibližně totéž [nastane], když se zmenší hodnota konstantního kapitálu, a tím tedy i celková hodnota zálohovaného kapitálu; takže poměr nadhodnoty ke kapitálu vzrůstá, a tento poměr je míra zisku.

Nadhodnota jakožto míra zisku se nepočítá jen k té části kapitálu, která se skutečně zvětšuje a tvoří nadhodnotu, totiž k části kapitálu vynaložené na mzdu, nýbrž i k hodnotě surovin a strojů, jejichž hodnota se v produktu pouze znovu objevuje. Kromě toho [se počítá] k hodnotě celého strojního zařízení, nejen k té jeho části, která skutečně vchází do zhodnocovacího procesu, jejíž opotřebení je tedy nutné nahradit, nýbrž i k té části, která vchází jen do pracovního procesu.

Za druhé: V druhém příkladu se předpokládalo, že zatímco kapitál I vynáší 180 kvarterů, rovnajících se 90 pracovním dnům, a to tak, že 60 kvarterů (30 pracovních dnů) se rovná konstantnímu kapitálu, 60 kvarterů (za 60 pracovních dnů, z nichž dělníkům je zaplaceno 30) se rovná variabilnímu kapitálu, mzda se rovná 60 kvarterům (30 pracovních dnů), nadhodnota se rovná 60 kvarterům (30 pracovních dnů); naproti tomu kapitál II vynáší rovněž 180 kvarterů, ale rovných 100 pracovním dnům, z nichž 100 kvarterů je mzda, 80 je nadhodnota. Celý zálohovaný kapitál je tu vynaložený na mzdu. Zde se konstantní kapitál rovná nule; reálná hodnota mzdy stoupla, i když užitná hodnota, kterou obdrží dělník, zůstává stejná, rovná se jednomu kvarteru; avšak jeden kvarter se teď rovná $^{10}/_{18}$ pracovního dne, zatímco dříve se rovnal jen $^{9}/_{18}$. Nadhodnota klesla ze 100 % na 80, tedy o $^{1}/_{5}$, tj. o 20 %. Míra zisku vzrostla z 50 na 80, tedy o $^{3}/_{5}$, tj. 60 %. V tomto případě tedy nejenže se reálné výrobní náklady mzdy nezměnily, nýbrž ještě vzrostly. Práce se stala méně produktivní, a nadpráce proto klesla. A přesto míra zisku vzrostla. Proč? Za prvé proto, že zde není konstantní kapitál a míra zisku se tedy rovná míře nadhodnoty. Ve všech případech, kdy se kapitál nevynakládá výlučně na mzdu, což je u kapitalistické výroby téměř nemožné, musí být míra zisku vždy menší než míra nadhodnoty a musí být menší úměrně tomu, o kolik je celková hodnota zálohovaného kapitálu větší než hodnota součásti kapitálu vynaložené na mzdu. Za druhé [vzrostla míra zisku proto, že] II používá nesrovnatelně více dělníků než I, nesrovnatelně více, než je rozdíl v produktivitě prací, které tito kapitalisté používají.

Za třetí: Na jedné straně vyčerpávají případy uvedené pod [body] *za prvé* a *za druhé* důkaz, že změna míry zisku může být zcela nezá-

vislá na výrobních nákladech mezd. Neboť pod [bodem] *za prvé* bylo ukázáno, že míra zisku může stoupat, i když se výrobní náklady práce nemění. Pod [bodem] *za druhé* bylo ukázáno, že pro kapitál II ve srovnání s I míra zisku vzrůstá, i když produktivita práce klesá, tedy výrobní náklady mezd stoupají. Bylo tedy týmž || VIII - 332 | případem dokázáno, že — srovnáváme-li naopak kapitál I s kapitálem II — míra zisku klesá, i když míra nadhodnoty stoupá, produktivita práce vzrůstá a tedy výrobní náklady mezd klesají. Ty jsou [na kvarter] u I jen $^{9}/_{18}$ pracovního dne, ale u II $^{10}/_{18}$ pracovního dne, a přesto [je] míra zisku u II o 60 % vyšší než u I. Ve *všech těchto případech nejen že nejsou změny míry zisku určovány změnami výrobních nákladů mezd, nýbrž probíhají i v týchž poměrech.* Ovšem, je třeba poznamenat, že z toho nevyplývá, že jeden pohyb je *příčinou* druhého (ne tedy například, že míra zisku klesá, protože výrobní náklady mezd klesají nebo nestoupají, protože stoupají výrobní náklady mezd), nýbrž jen to, že jiné okolnosti paralyzují protikladné účinky. Ricardovský zákon, podle něhož změny míry zisku probíhají protikladně vůči změnám ve mzdě, a podle něhož jedna vzrůstá, protože druhá klesá a naopak, je však v každém případě chybný. Tento zákon je správný jen *pro míru nadhodnoty*. Neboť je dokonce nutná souvislost v tom (ne vždy), že míra zisku a hodnota mzdy stoupají a klesají v témž směru, místo ve směru protikladném. Kde je práce méně produktivní, používá se víc ruční práce. Kde je práce produktivnější, používá se víc konstantního kapitálu. Tytéž okolnosti, které způsobují růst nebo pokles míry nadhodnoty, tu proto musí vyvolat protikladné změny, tj. zvýšení míry nadhodnoty musí vyvolat pokles míry zisku atd.

[b) ZDÁNLIVÁ ZMĚNA MÍRY ZISKU PŘI SPOJENÍ VÝROBY KONSTANTNÍHO KAPITÁLU S JEHO ZPRACOVÁNÍM V RUKOU JEDNOHO KAPITALISTY]

Ale nyní předpokládejme takový případ, jaký si vlastně představoval Mill, i když ho správně neformuloval. To současně osvětlí vlastní smysl jeho žvanění o zálohovaném zisku kapitalisty.

Příklad, jak ho uvedl Mill, nemůže přes veškerý „objev" a jaké-

koli možné „připojení" obstát, protože obsahuje absolutní rozpor a nesmysl, jeho vlastní předpoklady se potírají.

Ze 180 kvarterů se [podle Milla] 60 kvarterů (osivo a fixní kapitál) rovná 20 kvarterům zisku a 40 kvarterům [mzdy] za 40 pracovních dnů, takže 40 pracovních dnů přesto zůstává, i když 20 kvarterů zisku odpadne, což je předpoklad, podle kterého tedy dostávají dělníci za svoji práci celý produkt, a tudíž absolutně není vidět, odkud pochází 20 kvarterů zisku a jejich hodnota. Předpokládá-li se, že jsou pouze nominální přirážkou k ceně, nepředstavují-li tedy pracovní dobu, kterou si přivlastňuje kapitalista, musí být jejich odpadnutí právě tak výnosné, jako kdyby bylo v 60 kvarterech započteno 20 kvarterů mzdy pro dělníky, kteří nepracovali. Dále: 60 kvarterů je zde jen výrazem pro hodnotu konstantního kapitálu. Jsou však [podle Milla] produktem 40 pracovních dnů. Na druhé straně se předpokládá, že zbývajících 120 kvarterů je produktem 60 pracovních dnů. Avšak pracovními dny je zde nutno rozumět stejnou průměrnou práci. Takže předpoklad [je] absurdní.

Tedy za prvé je nutno přiznat, že ve 180 kvarterech je obsaženo jen 90 pracovních dnů a v 60 kvarterech, rovnajících se hodnotě konstantního kapitálu, jen 30 pracovních dnů. Předpoklad, že zisk rovný 20 kvarterům čili 10 pracovním dnům může odpadnout, [je] opět nehorázný; pak by se muselo předpokládat, že oněch 30 dělníků, jichž je zapotřebí k výrobě konstantního kapitálu, sice nepracuje u kapitalisty, ale na druhé straně jsou tak povolní, že si berou jen mzdu, polovinu své pracovní doby, a zbývající polovinu nezahrnují do svých zboží. Jinými slovy, prodávají své pracovní dny o 50 % pod hodnotou. Tedy i tento předpoklad je nehorázný.

Ale předpokládejme, že kapitalista I, místo aby kupoval konstantní kapitál od kapitalisty II a pak ho zpracoval, spojuje ve své vlastní výrobě výrobu konstantního kapitálu s jeho zpracováním. Sám si tedy dodává osivo, zemědělské nástroje atd. Nechme stranou i objev, kterým se semena a fixní kapitál stávají přebytečnými. Vydává-li tedy 20 kvarterů (rovných 10 pracovním dnům) za konstantní kapitál (na výrobu svého konstantního kapitálu), 10 kvarterů (jako mzdu za 10 pracovních dnů, z kterých dělníci pracují 5 zdarma), pak je propočet následující:

|| 333 |

Konstantní kapitál	Variabilní kapitál pro 80 dělníků	Nadhodnota	Celkový produkt
20 kvarterů (10 pracovních dnů)	60 + 20 = 80 kvarterů (mzda za 80 pracovních dnů) (= 40 pracovních dnů)	60 + 20 = 80 kvarterů (= 40 pracovních dnů)	180 kvarterů (= 90 pracovních dnů)

Reálné výrobní náklady mzdy zůstaly stejné, tedy [zůstala stejná i] produktivita práce. Celkový produkt zůstal stejný, tj. 180 kvarterů, a má stejnou hodnotu jako dříve — 180 kvarterů. Míra nadhodnoty zůstala stejná, 80 kvarterů ku 80 kvarterům. Absolutní suma čili velikost nadhodnoty vzrostla ze 60 na 80 kvarterů, tedy o 20 kvarterů. Zálohovaný kapitál klesl ze 120 na 100 kvarterů. Dříve jsme měli na 120 kvarterů 60 kvarterů neboli míru zisku 50 %. Nyní máme 80 kvarterů na 100 kvarterů neboli míru zisku 80 %. Celková hodnota zálohovaného kapitálu klesla ze 120 na 20 kvarterů a míra zisku vzrostla z 50 na 80 %. Zisk sám, bez ohledu na míru, je nyní 80 kvarterů, zatímco dříve byl 60, tedy vzrostl o 20 kvarterů, to znamená stejně jako suma (ne míra) nadhodnoty.

Zde tedy nedošlo k žádné změně, k žádné změně ve výrobních nákladech reálných mezd. Růst míry zisku zde nastává

za prvé proto, že sice nestoupla míra nadhodnoty, stoupla však absolutní suma nadhodnoty z 60 kvarterů na 80, tedy o jednu třetinu; a stoupla o jednu třetinu neboli $33^1/_3$ % proto, že kapitalista místo dřívějších 60 dělníků zaměstnává teď přímo 80, tedy vykořisťuje o jednu třetinu neboli $33^1/_3$ % víc živé práce a přitom těchto 80 dělníků zaměstnává teď při téže míře nadhodnoty, jako dříve zaměstnával jen 60.

Za druhé. Zatímco absolutní velikost nadhodnoty (tedy hrubý zisk) stoupla o $33^1/_3$ %, ze 60 kvarterů na 80 kvarterů, stoupla míra zisku z 50 % na 80 %, o 30, tedy o $^3/_5$ (protože $^1/_5$ z 50 = 10 a $^3/_5$ = 30), to znamená o 60 %. Totiž hodnota vynaloženého kapitálu poklesla ze 120 na 100, i když hodnota části kapitálu vyna-

ložené na mzdu stoupla ze 60 na 80 kvarterů (z 30 na 40 pracovních dnů). Tato část kapitálu stoupla o 10 pracovních dnů (rovných 20 kvarterům). Naproti tomu konstantní část kapitálu klesla ze 60 na 20 kvarterů (z 30 pracovních dnů na 10), o 20 pracovních dnů. Odečteme-li tedy 10 pracovních dnů, o které stoupla část kapitálu vynaložená na mzdu, pak celý vynaložený kapitál klesl o 10 pracovních dnů (rovných 20 kvarterům). Dříve byl 120 kvarterů (rovných 60 pracovním dnům). Nyní je už jen 100 kvarterů (rovných 50 pracovním dnům). Takže klesl o jednu šestinu, to znamená o $16^2/_3$ %.

Ostatně celá tato změna míry zisku je jen zdánlivá a je jen převodem z jedné účetní knihy do druhé. Kapitalista I má zisk 80 kvarterů místo 60 kvarterů, to znamená zisk o 20 vyšší; to je ale přesně zisk, jehož dříve dosahoval výrobce konstantního kapitálu a který teď ztratil, protože kapitalista I, místo aby svůj konstantní kapitál kupoval, vyrábí si jej sám, tedy místo aby || 334 | mu platil nadhodnotu 20 kvarterů (10 pracovních dnů), kterou onen výrobce [konstantního kapitálu] vyždímal z 20 dělníků, které zaměstnával, shrabuje ji sám.

Na 180 kvarterů bylo a je stejně jako dříve 80 kvarterů zisku, jenže dříve byly rozděleny mezi dvě osoby. Míra zisku se zdá větší, protože kapitalista I považoval dříve 60 kvarterů jen za konstantní kapitál, kterým pro něj skutečně byly, a tedy ne za zisk, kterého dosahoval výrobce konstantního kapitálu. Míra zisku se změnila stejně málo jako nadhodnota nebo jakákoli výrobní podmínka, včetně produktivity práce. Dříve se kapitál vynaložený výrobcem [konstantního kapitálu] rovnal 40 kvarterům (20 pracovním dnům), [variabilní kapitál] vynaložený *kapitalistou I* se rovnal 60 kvarterům (30 pracovním dnům); celkem 100 kvarterů (50 pracovních dnů) a zisk 20 kvarterů u prvého, 60 u druhého, tedy 80 kvarterů (40 pracovních dnů). Celý produkt rovnající se 90 pracovním dnům (180 kvarterům) přinesl 80 zisku na hodnotu 100 [kvarterů] vynaloženou na mzdu a konstantní kapitál. Pro společnost zůstal v tomto případě důchod pocházející ze zisku stejně jako dříve kontantní; rovněž poměr nadhodnoty ke mzdě se nezměnil.

Rozdíl pramení z toho, že kapitalista vstupující na trh zboží jako

kupec je prostým majitelem zboží; musí platit celou hodnotu zboží, celou pracovní dobu v ní obsaženou, bez ohledu na to, v jakém poměru se kapitalista a dělník na plodech této pracovní doby podíleli nebo podílejí. Vstupuje-li naproti tomu jako kupec na trh práce, kupuje ve skutečnosti víc práce než platí. Jestliže tedy vyrábí suroviny a stroje rovněž sám, místo aby kupoval, přivlastňuje si sám nadpráci, kterou by jinak musel platit tomu, kdo prodává suroviny a stroje.

Pro jednotlivého kapitalistu — ne pro míru zisku — je to ovšem rozdíl, dosahuje-li zisku sám nebo jej platí jinému. (Při výpočtu zmenšení míry zisku v důsledku růstu konstantního kapitálu se vždy bere společenský průměr; to znamená celková masa, které společnost v daném okamžiku používá jako konstantního kapitálu, a poměr této masy k mase kapitálu vynaloženého přímo na mzdu.) Přesto však není toto hledisko určující a sotva může být určující i pro jednotlivého kapitalistu při takových kombinacích, jako když kapitalista například současně přede a tká, sám si pálí cihly atd. Určující je tu skutečná úspora výrobních nákladů [docílená] úsporou času na dopravě, úsporou na budovách, topení, hnací síle atd., větší kontrolou kvality surovin atd. Kdyby chtěl kapitalista sám vyrábět stroje pro svou potřebu, vyráběl by jako drobný výrobce, který pracuje pro vlastní potřebu nebo osobní potřebu několika zákazníků, v malém měřítku, a stroje by ho stály víc, než když je kupuje u výrobce strojů, který pracuje pro trh. Nebo kdyby chtěl současně příst, tkát a vyrábět stroje nejen pro sebe, nýbrž i pro trh, pak by potřeboval větší kapitál, který by pravděpodobně výhodněji (dělba práce) vložil do svého vlastního podniku. Toto může být [určujícím] hlediskem jen tam, kde kapitalista vytváří sám pro sebe dostačující trh, aby mohl svůj konstantní kapitál vyrábět sám ve výhodném měřítku. Jeho vlastní poptávka po konstantním kapitálu musí být dostatečně velká. V tomto případě, i když je jeho práce méně produktivní než práce vlastního výrobce konstantního kapitálu, přivlastňuje si část nadpráce, kterou by jinak musel platit jinému kapitalistovi.

Vidíme, že se to nijak netýká míry zisku. Jestli tedy, jako v Millově příkladu, bylo dříve použito 90 pracovních dnů a 80 dělníků, pak

se na výrobních nákladech neušetří nic [tím], že nadpráce 40 dnů (rovná 80 kvarterům) obsažená v produktu byla dříve shrábnuta dvěma a teď jedním kapitalistou. 20 kvarterů zisku (10 pracovních dnů) pouze z jedné účetní knihy zmizí, aby se opět objevily v druhé.

Jestliže proto tato úspora dřívějších zisků nesouvisí s úsporou pracovní doby, tedy i s úsporou mzdy, je pouhým klamem.[79]

[c) O VLIVU ZMĚNY HODNOTY KONSTANTNÍHO KAPITÁLU NA NADHODNOTU, ZISK A MZDU]

|| 335 | Teď ale *za čtvrté* zbývá případ, kdy hodnota konstantního kapitálu v důsledku větší produktivity práce klesá, a tu je třeba zkoumat, zda a do jaké míry souvisí tento případ s reálnými výrobními náklady mezd čili hodnoty práce. Je to tedy otázka, do jaké míry skutečná změna hodnoty konstantního kapitálu vyvolává zároveň změnu v poměru zisku a mzdy. Hodnota konstantního kapitálu, jeho výrobní náklady, může zůstat konstantní a přece může vcházet do produktu více nebo méně konstantního kapitálu. Dokonce i za předpokladu, že jeho hodnota je konstantní, bude vzrůstat tou měrou, jak se rozvíjí produktivita práce, výroba ve větším měřítku. Změny *v relativní mase používaného konstantního kapitálu, při jeho stejných nebo dokonce rostoucích výrobních nákladech* — změny, jež vždy ovlivňují míru zisku — jsou tedy de prime abord z tohoto zkoumání vyloučeny.

Dále jsou z otázky vyloučena všechna výrobní odvětví, jejichž produkty ani přímo, ani nepřímo nevcházejí do spotřeby dělníka. Změny skutečné míry zisku (to znamená v poměru nadhodnoty skutečně vyrobené v těchto výrobních odvětvích k vynaloženému kapitálu) těchto výrobních odvětví však působí na všeobecnou míru zisku, která vzniká nivelizací zisků, stejně, jako změny míry zisku v těch výrobních odvětvích, jejichž produkty přímo nebo nepřímo vcházejí do dělníkovy spotřeby.

Otázka musí být dále redukována na toto: Jak může změna hodnoty konstantního kapitálu zpětně ovlivňovat samu nadhodnotu? Neboť předpokládá-li se nadhodnota jako jednou daná, předpokládá se poměr nadpráce k nutné práci, tedy hodnota mzdy, tj. její vý-

robní náklady. Za těchto okolností se jakákoli změna v hodnotě konstantního kapitálu nemůže vůbec dotknout hodnoty mzdy, stejně jako poměru nadpráce k nutné práci, i když za všech okolností musí ovlivňovat míru zisku, výrobní náklady nadhodnoty pro kapitalistu, a za jistých okolností, totiž když produkt vchází do spotřeby dělníka, ovlivňuje i množství užitných hodnot, v které se přeměňuje mzda, i když neovlivňuje její směnnou hodnotu.

Předpokládejme, že mzda je dána a rovná se například v bavlnářské továrně 10 pracovním hodinám, nadhodnota se rovná 2 pracovním hodinám. Předpokládejme, že v důsledku příznivé sklizně klesne cena surové bavlny o polovinu. Totéž množství bavlny, které dříve stálo továrníka 100 liber št., stojí teď jen 50. Totéž množství bavlny absorbuje stejně jako dříve tutéž předláckou a tkalcovskou práci. S výdajem 50 liber št. za bavlnu může tedy kapitalista nyní absorbovat stejně nadpráce jako dříve s výdajem 100 liber št., čili jestliže vynakládá dále na bavlnu 100 liber št., obdrží teď za tutéž cenu jako dříve takové množství bavlny, v níž může absorbovat dvojnásobnou nadpráci. V obou případech by míra nadhodnoty, tedy její poměr ke mzdě, zůstala stejná; ale ve druhém případě by suma nadhodnoty stoupla, protože se používá dvojnásobku práce při téže míře nadpráce. V obou případech by míra zisku stoupla, i kdyby ve výrobních nákladech mzdy nedošlo k žádné změně. Stoupla by proto, že u míry zisku se nadhodnota počítá k *výrobním nákladům* kapitalisty, k *celkové hodnotě* jím vynaloženého kapitálu, a proto, že výrobní náklady klesly. Vyrobení téže nadhodnoty jako dříve ho nyní stojí méně výdajů. V druhém případě by vzrostla nejen míra zisku, nýbrž i suma zisku, protože vzrostla sama nadhodnota v důsledku většího použití práce, aniž by toto větší použití [práce] způsobilo větší náklady na suroviny. Také v tomto případě došlo k růstu míry a sumy zisku bez jakékoli změny v hodnotě práce.

Na druhé straně předpokládejme, že v důsledku neúrody stoupne hodnota bavlny dvojnásobně, takže totéž množství bavlny, || 336 | které dříve stálo 100 liber št., stojí teď 200 liber št. V tomto případě klesá za všech okolností míra zisku, ale za určitých okolností může klesnout i masa čili absolutní velikost zisku. Používá-li kapitalista

stejnou masu dělníků, kteří pracují stejně jako dříve — zcela při starých podmínkách —, klesá jeho míra zisku, i když poměr nadpráce k nutné práci, a proto i míra a suma nadhodnoty zůstaly *stejné*. Míra zisku klesá, protože pro kapitalistu stouply výrobní náklady nadhodnoty, tj. musel vydat o 100 liber št. víc na suroviny, aby si přivlastnil stejně cizí pracovní doby jako dříve. Je-li ale kapitalista nucen část peněz, které dříve vynakládal na mzdu, nyní vynaložit na bavlnu, například aby koupil bavlnu za 150 liber št., z nichž 50 liber št. dával dříve na mzdu, pak klesá míra i suma zisku, suma proto, že bylo použito méně práce, i když při stejné míře nadhodnoty. Totéž by nastalo, kdyby se v důsledku neúrody nedostávalo bavlny k tomu, aby bylo možno absorbovat totéž množství živé práce jako dříve. V obou případech by suma i míra zisku klesly, i kdyby hodnota práce zůstala stejná, tedy i míra nadhodnoty čili množství nezaplacené práce, které obdrží kapitalista v poměru k práci, kterou zaplatí ve mzdě.

Při neměnící se *míře nadhodnoty*, tedy při neměnící se *hodnotě práce*, musí změna hodnoty konstantního kapitálu vyvolat změnu míry zisku a může být provázena i změnou celkové sumy zisku.

Nyní, co se na druhé straně týká dělníka:

Klesá-li hodnota bavlny, a tedy i produktu, do něhož vchází, dostává stejně jako dříve mzdu rovnou 10 pracovním hodinám. Avšak tu část bavlněného zboží, kterou spotřebovává sám, dostává levněji, a může tedy část toho, co vynaložil na bavlnu dříve, teď vynaložit jinak. Jen v poměru k tomu roste množství jemu dostupných životních prostředků, v poměru, v kterém ušetří na ceně bavlněného zboží. Vždyť ostatně nedostává teď za větší množství bavlněného zboží víc než dříve za menší. Ve stejném poměru, v jakém bavlněné zboží pokleslo, ostatní zboží stoupla. Zkrátka větší množství bavlněného zboží nemá teď větší hodnotu než [mělo] dříve menší. *V tomto případě by tedy hodnota mzdy zůstala stejná, ale představovala by větší množství jiných zboží* (užitných hodnot). *Přesto by míra zisku vzrostla, i kdyby míra nadhodnoty za stejného předpokladu vzrůst nemohla.*

Opačně [je tomu] v případě zdražení bavlny. Kdyby dělník zůstal zaměstnán stejnou dobu a dostával stejně jako dříve mzdu rovnou

10 hodinám, byla by hodnota jeho práce stejná, avšak užitná hodnota by klesla, pokud dělník sám spotřebovává bavlnu. V tomto případě [by] *užitná hodnota mzdy klesla*, *hodnota* [*by zůstala*] *stejná*, i kdyby klesla míra zisku. Jestli tedy nadhodnota a (reálná) mzda[12] stále v obráceném poměru klesají a stoupají (s výjimkou případu, kdy se dělník podílí na absolutním prodloužení své pracovní doby; o to rychleji se však v tomto případě opotřebovává jeho pracovní síla), může míra zisku stoupat nebo klesat — v prvním případě přesto, že hodnota mzdy zůstává stejná a její užitná hodnota vzrůstá, v druhém případě přesto, že *hodnota mzdy* zůstává stejná, ale její užitná hodnota klesá.

Proto růst míry zisku, důsledek poklesu *hodnoty* konstantního kapitálu, nemá bezprostředně nic společného s jakoukoli změnou reálné hodnoty mzdy (v ní obsažené pracovní doby).

Jestliže tedy, jak se předpokládá výše, hodnota bavlny o 50 % klesá, nebylo by nic chybnějšího než říkat, buď že výrobní náklady mezd klesly, nebo že by se míra zisku nezměnila, kdyby dělník placený bavlněným zbožím dostával stejnou hodnotu jako dříve, tedy dostával větší *množství* bavlněného zboží než dříve (neboť 10 pracovních hodin se stejně jako dříve rovná například 10 šilinkům, avšak za těchto 10 šilinků mohu koupit více bavlněného zboží než dříve, protože hodnota surové bavlny klesla). Míra nadhodnoty zůstává stejná, ale || 337 | míra zisku vzrůstá. *Výrobní náklady produktu* by klesly, protože jedna součást produktu — jeho surovina — stojí méně pracovní doby než dříve. Výrobní náklady mzdy by zůstaly stejné jako dříve, protože dělník pracuje stále stejné množství pracovní doby *pro sebe* a stejné množství pracovní doby *pro kapitalistu*. (Výrobní náklady mzdy ale nezávisejí na pracovní době, kterou stojí výrobní prostředky, s nimiž pracuje dělník, nýbrž na pracovní době, po kterou pracuje, aby uhradil svou mzdu. U pana Milla by výrobní náklady mzdy dělníka byly dražší proto, že zpracovává například měď místo železa nebo len místo bavlny; nebo by byly dražší, kdyby vyséval semena lnu, místo semen bavlny; nebo když pracuje s dražším strojem, než když nepracuje se žádným strojem, nýbrž pouhým ručním nástrojem.) *Výrobní náklady zisku* by klesly, protože celek, úhrnná suma zálohovaného kapitálu, nutná

pro výrobu nadhodnoty, by klesla. Náklady nadhodnoty nejsou nikdy větší než náklady části kapitálu, která je vynaložená na mzdu. Náklady zisku se naproti tomu rovnají celkovým nákladům kapitálu, který byl zálohován, aby se tato nadhodnota vytvořila. Nejsou tedy určeny jen hodnotou té části kapitálu, která je vynaložena na mzdu a vytváří nadhodnotu, nýbrž i hodnotou těch částí kapitálu, jichž je zapotřebí, aby se tato jedna součást kapitálu, která se směňuje za živou práci, mohla uvést v činnost. Pan Mill zaměňuje výrobní náklady zisku s výrobními náklady nadhodnoty, čili zaměňuje zisk a nadhodnotu.

Z toho, co bylo řečeno, vyplývá důležitost levnosti nebo drahoty surovin pro výrobu, která tyto suroviny zpracovává (nemluvě vůbec o relativním zlevnění strojů*), dokonce i za předpokladu, že tržní cena se rovná hodnotě zboží, to znamená, že tržní cena zboží klesá přesně v témž poměru jako v něm obsažené suroviny.

Plukovník Torrens proto správně s ohledem na Anglii poznamenává:

„Pro zem, jako je Anglie, se význam zahraničního trhu nesmí měřit podle množství hotových zboží, které od ní dostává, nýbrž podle množství prvků reprodukce, které jí vrací." (*R[obert] Torrens*, „A Letter to [the Right Honourable] sir R[obert] Peel etc. *on the Condition of England* etc.", druhé vydání, Londýn 1843, str. 275.)

〈Způsob Torrensova dokazování je naopak nesprávný. Je to obyčejné povídání o nabídce a poptávce. Torrens vyvozuje, že cena bavlny roste, jestliže anglický kapitál, který zpracovává například bavlnu, roste rychleji než kapitál, který pěstuje bavlnu, například ve Spojených státech, a pak říká:

„Hodnota bavlněných výrobků bude v poměru k prostým nákladům jejich výroby klesat." [Cit. dílo, str. 240.]

Zatímco totiž [cena] surovin v důsledku rostoucí poptávky Anglie stoupá, bude cena bavlněných výrobků, zdražených rostoucími cenami surovin, klesat; jak to ve skutečnosti vidíme například teď

* *Relativním* zlevněním strojů rozumím růst absolutní hodnoty použité masy strojů, avšak tento růst není úměrný růstu jejich masy a větší výkonnosti.

(jaro 1862), kdy příze je sotva dražší než surová bavlna a tkanina je sotva dražší než příze. Torrens však předpokládá případ, kdy anglická průmyslová spotřeba má dostatek bavlny, i když drahé. Cena bavlny stoupá nad její hodnotu. Prodávají-li se proto bavlněné výrobky za svou hodnotu, je to možné jen [tak], že se pěstitel bavlny — jestliže dostává z celkového produktu víc nadhodnoty, než mu náleží — podílí fakticky na části nadhodnoty připadající výrobci, který zpracovává bavlnu. Ten nemůže tuto část nahradit zvýšením ceny, protože poptávka by se v důsledku zvýšené ceny snížila. Naopak. V důsledku klesající poptávky může jeho zisk klesnout ještě níže, než by klesl přirážkou pěstitele bavlny.

Poptávka po surovinách, například po bavlně, je každoročně regulována nejen účinnou momentálně existující poptávkou, nýbrž i průměrnou roční poptávkou, tedy nejen poptávkou činných továren, nýbrž i poptávkou, která se však během roku zvětšuje o počet továren, které se podle zkušeností otevřou během následujícího roku, to znamená *relativním přírůstkem továren během roku*, čili dodatečnou poptávkou, || 338 | která bude odpovídat tomuto relativnímu přírůstku.

Obráceně. Klesá-li cena bavlny atd. například v důsledku zvlášť příznivé sklizně, pak klesá tato cena většinou pod její hodnotu; rovněž opět v důsledku zákona poptávky a nabídky. Míra zisku a případně, jak je ukázáno výše, celková suma zisku proto roste nejen v tom poměru, v kterém by rostla, kdyby se cena zlevněné bavlny rovnala její hodnotě; nýbrž vzrůstá proto, že se hotový produkt nezlevnil o *celý* rozdíl, o nějž pěstitel bavlny prodal bavlnu pod její hodnotou, tedy proto, že výrobce shrabuje do kapsy část nadhodnoty patřící pěstiteli bavlny. To nezmenšuje poptávku po jeho produktu, protože jeho cena stejně klesá v důsledku poklesu hodnoty bavlny. Jeho cena neklesá ale o tolik, o kolik klesla cena surové bavlny pod její vlastní hodnotu.

K tomu je třeba vzít v úvahu, že v takových dobách poptávka vzrůstá, protože dělníci jsou plně zaměstnáni a placeni, tedy sami významně působí i jako spotřebitelé, jako spotřebitelé svého vlastního produktu. V takových případech, kdy surovina klesá nikoli v důsledku permanentního a trvalého poklesu jejich průměrných

výrobních nákladů, nýbrž v důsledku zvláště dobrého nebo špatného roku (povětrnostní podmínky), mzda dělníků neklesá, naopak poptávka po dělnících vzrůstá. Výsledek *této* poptávky nepůsobí jen v poměru, v kterém stoupá poptávka. Naopak. Při náhlém zdražení produktu [jsou] jednak mnozí dělníci propouštěni, jednak se továrník snaží uchránit před škodami stlačováním mzdy pod její normální úroveň. Normální poptávka dělníků tedy klesá a tak ještě zvětšuje všeobecný pokles poptávky a účinek, který má na tržní cenu.〉

Milla hlavně přivedla k nápadu, že změna hodnoty konstantního kapitálu ovlivňuje hodnotu práce čili výrobní náklady práce, tedy například pokles hodnoty zálohovaného konstantního kapitálu vyvolává pokles hodnoty práce, jejích výrobních nákladů, tedy i mezd, jeho (ricardovská) představa o dělbě produktu mezi dělníkem a kapitalistou. Poklesem hodnoty surovin, například surové bavlny, klesá hodnota příze. Klesají *její* výrobní náklady; zmenšilo se množství v ní obsažené pracovní doby. Kdyby například jedna libra příze byla produktem dvanáctihodinové denní práce jedné osoby a kdyby klesla hodnota bavlny obsažené v této libře příze, pak by hodnota libry příze klesla přesně tak jako hodnota bavlny použité k předení. Například 22. května 1861 činila [cena] jedné libry mulové příze č. 40, druhé kvality, 12 pencí (1 šilink). 22. května 1858 činila 11 pencí (ve skutečnosti $11^{6}/_{8}$, protože její cena neklesla přesně tak jako cena surové bavlny). Avšak v prvním případě činila cena libry dobré surové bavlny 8 pencí (ve skutečnosti $8^{1}/_{8}$), ve druhém 7 pencí (ve skutečnosti $7^{3}/_{8}$). Zde tedy hodnota přízí klesla přesně tak jako hodnota surové bavlny, hodnota jejich suroviny. Tedy, říká Mill, práce je stejná jako dříve; byla-li 12 hodin, je produkt stejně jako dříve výsledkem týchž 12 hodin. V druhém případě se však připojuje ještě o 1 penci méně minulé práce než v prvním. Práce je stejná, ale výrobní náklady práce se zmenšily (totiž o 1 penci). Nyní je sice libra příze jakožto příze, jakožto užitná hodnota, stejně jako dříve produktem dvanáctihodinové práce, ale ***hodnota*** libry příze není ani teď a nebyla ani dříve produktem dvanáctihodinové práce předláka. V prvním případě byly dvě třetiny z 12 pencí = = 8 pencí hodnotou bavlny, ale nebyly výrobkem předláka; v druhém případě nebyly jeho výrobkem dvě třetiny z 11 pencí, tedy

7 pencí. V prvním případě zůstávají produktem dvanáctihodinové práce 4 pence a v druhém případě rovněž 4 pence. V obou případech přidala práce hodnotě příze jen jednu třetinu. Tedy v prvním případě byla z jedné libry příze jen $^1/_3$ libry produktem přadláka (abstrahujeme od stroje) a stejně tomu bylo i v druhém případě. Dělník i kapitalista si musí rozdělovat stejně jako dříve jen 4 pence, tj. $^1/_3$ libry příze. Kupuje-li dělník přízi za 4 pence, dostane v druhém případě víc příze než v prvním, avšak víc příze má teď právě takovou hodnotu jako dříve méně příze. Rozdělení 4 pencí mezi dělníka a kapitalistu zůstává však stejné. Rovná-li se doba, po kterou dělník pracuje pro reprodukci nebo produkci své mzdy, 10 hodinám, rovná se jeho nadpráce 2. Stejně jako dříve. Stejně jako dříve dostává $^5/_6$ ze 4 pencí neboli $^1/_3$ libry příze a kapitalista $^1/_6$. Takže nedošlo k žádné || 339 | změně v rozdělení produktu, příze. Nicméně míra zisku stoupla, protože hodnota suroviny klesla, a proto vzrostl poměr nadhodnoty k celkovému zálohovanému kapitálu čili k výrobním nákladům kapitalisty.

Abstrahujeme-li pro zjednodušení příkladu od strojů atd., vypadají oba případy takto:

	Cena 1 libry příze	Konstantní kapitál	Přidaná práce	Mzda	Kapitalistovy celkové výdaje	Nadhodnota	Míra zisku
I. případ	12 pencí	8 pencí	4 pence	$13^1/_3$ farthingu	11 pencí $^1/_3$ farthingu	$2^2/_3$ farthingu	$5^{15}/_{17}$ %
II. případ	11 pencí	7 pencí	4 pence	$13^1/_3$ farthingu	10 pencí $^1/_3$ farthingu	$2^2/_3$ farthingu	$6^{14}/_{31}$ %

Míra zisku zde tedy stoupla, i když *hodnota* práce zůstala stejná a užitná hodnota práce vyjádřená v přízi stoupla. Míra zisku stoupala *pouze* proto — bez jakékoli změny pracovní doby, kterou si přivlastňuje dělník —, že hodnota bavlny a tím celková hodnota výrobních nákladů kapitalisty klesla. $2^2/_3$ farthingu na výdaj 11 pencí

$^1/_3$ farthingu je přirozeně méně než $2^2/_3$ farthingu na výdaj 10 pencí $^1/_3$ farthingu.

*

Z toho, co bylo dosud uvedeno, vyplývá nesprávnost následujících vět, kterými Mill uzavírá svou ilustraci:

„Kdyby výrobní náklady mzdy zůstaly stejné jako dříve, nemohly by zisky stoupnout. Každý dělník by obdržel jeden kvarter obilí; avšak jeden kvarter obilí v té době byl výsledkem týchž výrobních nákladů jako $1^1/_5$ kvarteru nyní. Aby proto každý dělník mohl obdržet tytéž výrobní náklady, musí obdržet každý jeden a $^1/_5$ kvarteru." (Cit. dílo, str. 103.)

„Proto za předpokladu, že dělník je placen týmž předmětem, který vyrábí, je evidentní, že dojde-li k nějaké úspoře na nákladech ve výrobě tohoto předmětu, dostává-li dělník ještě tytéž výrobní náklady jako dříve, musí dostávat větší množství úměrné růstu produktivní síly kapitálu. Ale je-li tomu tak, budou kapitalistovy výdaje přesně v témž poměru k jeho výnosu jako dříve a zisky nestoupnou." (To je právě nesprávné.) „Proto změny míry zisku a výrobních nákladů mezd jdou ruku v ruce a jsou neoddělitelné. Ricardův názor je proto naprosto správný, jestliže nižšími mzdami nerozumí jen mzdy, které jsou produktem menšího množství práce, nýbrž i mzdy, které [jsou] vyrobeny při menších nákladech, včetně práce a dřívějších zisků." (Cit. dílo, str. 104.)

Ricardův názor tedy je podle Millovy ilustrace naprosto správný, jestliže nižšími mzdami (nebo vůbec výrobními náklady mezd) se rozumí nejen protiklad toho, co říká Ricardo, nýbrž i absolutní nesmysl; totiž výrobními náklady mezd se nerozumí část pracovního dne dělníka, po kterou pracuje pro nahrazení své mzdy, nýbrž i výrobní náklady surovin, které zpracovává, a strojů, kterých používá, tedy i pracovní doba, po kterou *nepracoval* ani pro sebe, ani pro kapitalistu.

*

Za páté: Nyní k vlastní otázce. Do jaké míry může změna hodnoty konstantního kapitálu působit na nadhodnotu?

Říkáme-li, že hodnota průměrné denní mzdy se rovná 10 hodinám, nebo, což je totéž, že z celkového pracovního dne, například z 12 hodin, po které dělník pracuje, je zapotřebí 10 hodin na vyrobení a nahrazení jeho mzdy a jen to, co pracuje navíc, je nezaplacená pracovní doba, během níž se vytvoří hodnota, kterou dostává kapitalista, || 340 | aniž za ni zaplatil, neznamená to nic jiného, než

že v úhrnné sumě životních prostředků spotřebovávaných dělníkem je obsaženo 10 hodin pracovní doby. Těchto 10 hodin práce je vyjádřeno v určité peněžní sumě, za kterou tyto životní prostředky kupuje.

Hodnota zboží je ale určena pracovní dobou v nich obsaženou, přičemž je lhostejné, zda je tato pracovní doba obsažena v surovinách, v opotřebovaných strojích nebo v práci, kterou surovinám prostřednictvím strojů nově přidal dělník. Kdyby se tedy neustále (víc než přechodně) měnila hodnota surovin nebo strojů, které do tohoto zboží vcházejí, v důsledku změny produktivity práce, jež tyto suroviny a tyto stroje, zkrátka konstantní kapitál obsažený ve zboží, produkuje, kdyby bylo v důsledku této změny zapotřebí více nebo méně pracovní doby, aby se tato součást zboží vyrobila, zboží samo by se v důsledku toho zdražilo nebo zlevnilo (při nezměněné produktivitě práce, která suroviny přeměňuje v produkt, a při nezměněné velikosti pracovního dne). Tím by výrobní náklady, tj. hodnota pracovní síly, stouply nebo klesly; to znamená, jestliže dříve pracoval z 12 hodin 10 pro sebe, musel by nyní pracovat pro sebe 11 nebo v opačném případě už jen 9 hodin. V prvním případě by jeho práce pro kapitalistu, tj. nadhodnota, klesla o polovinu z 2 hodin na 1; v druhém případě by o polovinu stoupla, z 2 hodin na 3. V posledním případě by míra zisku a celkový zisk kapitalisty stouply, první už proto, že by klesla hodnota konstantního kapitálu, obě proto, že by vzrostla míra nadhodnoty (a její absolutní suma). Toto je jediný způsob, jímž změna hodnoty konstantního kapitálu může ovlivnit hodnotu práce, výrobní náklady mzdy nebo rozdělení pracovního dne mezi kapitalistu a dělníka, a tedy také nadhodnotu.

To ovšem znamená jen [to], že pro kapitalistu, který například spřádá bavlnu, je nutná pracovní doba jeho vlastních dělníků určována nejen produktivitou práce v předlácké průmyslu, nýbrž stejně tak i v produkci bavlny, strojů atd., a rovněž produktivitou ve všech výrobních odvětvích, jejichž produkty sice nevcházejí jako konstantní kapitál — ani jako suroviny, ani jako stroje atd. — do jeho produktu (produkt, o němž se předpokládá, že vchází do spotřeby dělníka), do příze, avšak tvoří část oběžného kapitálu, který se vynakládá na mzdu, tedy i produktivitou v tom odvětví, které

vyrábí potraviny atd. Co v jednom odvětví vystupuje jako produkt, v druhém vystupuje jako pracovní materiál nebo pracovní prostředek; konstantní kapitál jednoho odvětví se tedy skládá z produktu druhého, nevystupuje v nějakém jiném výrobním odvětví jako konstantní kapitál, nýbrž jako výsledek výroby uvnitř tohoto výrobního odvětví. Jednotlivému kapitalistovi se jeví jako rozdílné, roste-li produktivita práce (a tedy i klesá hodnota pracovní síly) uvnitř jeho vlastního výrobního odvětví nebo uvnitř těch, která dodávají konstantní kapitál jeho odvětví. Pro kapitalistickou třídu — pro kapitál jako celek je to totéž.

Takže tento případ ⟨kdy pokles (nebo opačně) hodnoty konstantního kapitálu nevyplývá z toho, že se ve velkém měřítku pracuje v tom odvětví, které používá tohoto konstantního kapitálu, nýbrž z toho, že výrobní náklady konstantního kapitálu samého se změnily⟩ souhlasí se zákony, které byly vysloveny o nadhodnotě.[80]

Mluvíme-li vůbec o zisku a míře zisku, předpokládá se *nadhodnota jako daná*. Vlivy, které určují nadhodnotu, tedy všechny *působily*. To se předpokládá.

*

Za šesté: Nyní by tu bylo ještě možné vysvětlit, jak se poměr konstantního kapitálu k variabilnímu kapitálu, a *proto* i míra zisku mění prostřednictvím zvláštní formy nadhodnoty. Totiž prodloužením pracovní doby za hranice normálního pracovního dne. || 341 | Tím se zmenšuje relativní hodnota konstantního kapitálu, čili také poměrná část hodnoty, kterou v celkové hodnotě produktu tvoří. Ale toto nechme až pro III. kapitolu[81], kam vůbec patří největší část toho, co se zde zkoumalo.

*

Pan Mill se opírá o svoji skvělou ilustraci a vyslovuje všeobecnou (ricardovskou) tezi:

„Jediné vyjádření zákona zisku... je to, že zisk závisí na výrobních nákladech mzdy." (Cit. cílo, str. 104—105.)

Přitom je třeba říci právě opačně: Míra zisku ⟨a o ní Mill mluví⟩ závisí jen v jednom *jediném* případě *výlučně* na výrobních nákladech

mezd. A tím je případ, kdy jsou míra nadhodnoty a míra zisku *totožné*. To je ale možné jen v případě, v kapitalistické výrobě téměř nemožném, kdy je celý zálohovaný kapitál zálohován bezprostředně na mzdu, kdy žádný konstantní kapitál, ať jako suroviny, stroje, budovy, atd., nevchází do produktu, nebo kdy suroviny atd., pokud vcházejí do produktu, nejsou samy produktem práce, nic nestojí. *Jen* v tomto případě jsou změny míry zisku totožné se změnami míry nadhodnoty nebo, což je totéž, se změnami výrobních nákladů mezd.

Všeobecně ale (a to zahrnuje i právě uvedený výjimečný případ) se míra zisku rovná poměru nadhodnoty k celkové hodnotě zálohovaného kapitálu.

Nazveme-li nadhodnotu M, hodnotu zálohovaného kapitálu C, rovná se zisk $M : C$ čili $\frac{M}{C}$. Tento poměr je určen jak velikostí M ⟨a do určení M vcházejí všechny okolnosti, které určují výrobní náklady mezd⟩, tak velikostí C. C, celková hodnota zálohovaného kapitálu, se ale skládá z konstantního kapitálu c a variabilního kapitálu (vynaloženého na mzdu) v. Takže míra zisku se rovná $M : v+c = M : C$. M samo, nadhodnota, je však určeno nejen svou vlastní mírou, to znamená poměrem nadpráce k nutné práci čili rozdělením pracovního dne mezi kapitál a práci, jeho rozdělením na zaplacenou a nezaplacenou pracovní dobu. Masa nadhodnoty, to znamená absolutní velikost nadhodnoty, je rovněž tak určena počtem pracovních dnů, který kapitál současně vykořisťuje. A tato masa pracovní doby, použité při určité míře nezaplacené práce, závisí pro určitý kapitál na době, po kterou produkt setrvává ve vlastním *výrobním procesu*, aniž je zapotřebí práce nebo téhož množství práce jako dříve (například víno dříve než dozraje, obilí, které je jednou zaseto, kůže nebo jiné látky, které jsou během určité doby vystaveny působení chemických sil atd.), a také na délce doby oběhu zboží, na délce metamorfózy zboží nebo na intervalu mezi jeho dokončením jako produktu a jeho reprodukcí jako zboží. Kolik pracovních dnů ⟨hodnota mzdy, a tedy i míra nadhodnoty je předpokládána⟩ může být současně použito, závisí všeobecně na veli-

kosti *kapitálu*, který se vynakládá na mzdu. Ale právě zmíněné okolnosti modifikují vůbec celkovou masu živé pracovní doby, kterou kapitál jakékoli velikosti může během určitého *období* používat, například během jednoho roku. Jsou to okolnosti, které určují absolutní množství pracovní doby použitelné daným kapitálem. To ovšem nemění nic na tom, že nadhodnota je určována výlučně svou vlastní mírou znásobenou počtem současně použitých pracovních dnů. Jsou to okolnosti, které určují jen posledního činitele, množství použité pracovní doby.

Míra nadhodnoty se rovná poměru nadpráce v jednom pracovním dni, tedy nadhodnotě, kterou vyrobí jednotlivý pracovní den. Například: Rovná-li se pracovní den 12 hodinám, nadpráce 2 hodinám, pak se tyto 2 hodiny rovnají $^1/_{16}$ z 12 hodin, nebo spíše je musíme přepočíst na nutnou práci (nebo na mzdu za ni zaplacenou, což je *totéž* množství pracovní doby ve zvěcnělé formě), [tedy] $^1/_5$ ($^1/_5$ z 10 hodin se rovná 2 hodinám) ($^1/_5 = 20\ \%$). Zde je velikost nadhodnoty (na jednotlivý pracovní den) absolutně určena mírou. Použije-li nyní kapitalista 100 takových || 342 | pracovních dnů, rovná se nadhodnota (její absolutní velikost) 200 pracovním hodinám. Míra zůstala stejná; 200 hodin na 1000 hodin nutné práce se rovná $^1/_5$, tj. 20 %. Je-li míra nadhodnoty dána, závisí její velikost zcela na množství použitých dělníků, tedy na absolutní velikosti kapitálu vynaloženého na mzdu, variabilního kapitálu. Je-li počet použitých dělníků dán, to znamená *velikost* kapitálu vynaloženého na mzdu, variabilního kapitálu, pak závisí velikost nadhodnoty absolutně na její míře, to znamená [na] poměru nadpráce k nutné práci, na výrobních nákladech mzdy, na rozdělení pracovního dne mezi kapitalistu a dělníka. Dá-li mi 100 dělníků (kteří pracují 12 hodin) 200 pracovních hodin, rovná se absolutní velikost nadhodnoty 200, míra se rovná $^1/_5$ jednoho (zaplaceného) pracovního dne neboli 2 hodinám. A nadhodnota se rovná 2 hodinám násobeným 100 [= 200]. Dá-li mi 50 dělníků 200 pracovních hodin, je absolutní velikost nadhodnoty 200 pracovních hodin; míra se rovná $^2/_5$ jednoho (zaplaceného) pracovního dne, rovná se 4 hodinám. A nadhodnota se rovná 4 hodinám násobeným 50 = 200. Protože absolutní velikost nadhodnoty se rovná produktu její míry a počtu

pracovních dnů, může zůstat stejná, i když se činitelé mění v obráceném poměru.

Míra nadhodnoty se vždy vyjadřuje poměrem nadhodnoty k variabilnímu kapitálu. Neboť variabilní kapitál se rovná absolutní velikosti zaplacené pracovní doby; nadhodnota se rovná absolutní velikosti nezaplacené pracovní doby. Poměr nadhodnoty k variabilnímu kapitálu vyjadřuje tedy stále poměr nezaplacené části pracovního dne k zaplacené. Dejme tomu, že v minulém příkladě se mzda za 10 hodin rovná 1 tolaru, kde 1 tolar [je] množství stříbra, které obsahuje 10 pracovních hodin. Takže 100 pracovních dnů se zaplatí 100 tolary. Rovná-li se teď nadhodnota 20 tolarům, je míra $^{20}/_{100}$, rovná se $^{1}/_{5}$, rovná se 20 %. Nebo, což je totéž, na 10 pracovních hodin (rovných 1 tolaru) obdrží kapitalista 2, na 100×10 pracovních hodin neboli 1000 však 200 pracovních hodin, rovných 20 tolarům.

I když tedy míra nadhodnoty je určena výlučně poměrem nadpráce k nutné práci, jinými slovy alikvotní částí pracovního dne, kterou dělník potřebuje k výrobě své mzdy, výrobními náklady mzdy, je velikost nadhodnoty kromě toho určena počtem pracovních dnů, absolutním množstvím pracovní doby, které se používá při této určité míře nadhodnoty, tedy absolutní velikostí kapitálu vynakládaného na mzdu (je-li míra nadhodnoty dána). Protože zisk ale není poměrem míry nadhodnoty, nýbrž absolutní velikostí nadhodnoty k celkové hodnotě zálohovaného kapitálu, je jeho míra očividně určena nejen mírou nadhodnoty, nýbrž stejně tak i absolutní velikostí nadhodnoty, velikostí, která závisí na vzájemném poměru míry nadhodnoty a počtu pracovních dnů, na velikosti kapitálu vynaloženého na mzdu a na výrobních nákladech mzdy.

Je-li míra nadhodnoty dána, závisí její velikost výlučně na velikosti zálohovaného (vynaloženého na mzdu) kapitálu. Průměrná mzda je nyní stejná, to znamená, že se předpokládá, že ve všech výrobních odvětvích dělník dostává mzdu rovnající se například 10 hodinám. (V odvětvích, kde je mzda vyšší než průměrná, je to z hlediska našeho zkoumání stejné, jako kdyby kapitalista používal *víc* jednoduchých dělníků.) Předpokládá-li se tedy, že nadpráce, to znamená i celkový normální pracovní den, jsou stejné (nerovnosti

se vyrovnávají zčásti tím, že 1 hodina složité práce se rovná například 2 hodinám jednoduché), || 343 | závisí velikost nadhodnoty výlučně na velikosti kapitálu zálohovaného [na mzdu]. Tak mohlo být řečeno, že masy nadhodnoty jsou ve stejném poměru jako velikosti zálohovaných kapitálů (na mzdu). To však neplatí o zisku, protože ten [vyjadřuje] poměr nadhodnoty k celkové hodnotě zálohovaného kapitálu a u kapitálů stejné velikosti mohou být jejich součásti, které jsou vynaložené na mzdu, čili poměr variabilního kapitálu k celkovému kapitálu, velmi rozdílné a také velmi rozdílné jsou. Velikosti zisku zde závisejí naopak na poměru — v různých kapitálech — variabilního kapitálu k celkovému kapitálu, tedy na $\frac{v}{c+v}$. Jestli tedy je míra nadhodnoty dána a vždy se vyjadřuje [poměrem] $\frac{m}{v}$, poměrem nadhodnoty k variabilnímu kapitálu, je míra zisku určena výlučně poměrem variabilního kapitálu k celkovému kapitálu.

Míra zisku je tedy *za prvé určena mírou nadhodnoty* čili poměrem neplacené práce k placené; a mění se, stoupá nebo klesá (pokud tento účinek není paralyzován pohyby v jiných určujících momentech) se změnou míry nadhodnoty. Ta však stoupá nebo klesá *přímo* úměrně produktivitě práce a *nepřímo* úměrně výrobním nákladům mzdy čili množství nutné práce, [tj. nepřímo úměrně] hodnotě práce.

Za druhé ale je míra zisku určena poměrem variabilního kapitálu k celkovému kapitálu, $\frac{v}{c+v}$. Absolutní velikost nadhodnoty, je-li její míra dána, závisí totiž pouze na velikosti variabilního kapitálu, která je, za daného předpokladu, určena, čili jen vyjadřuje počet současně použitých pracovních dnů, absolutní velikost použité pracovní doby. Míra zisku ale závisí na poměru této absolutní velikosti nadhodnoty, která je dána ve variabilním kapitálu, k celkovému kapitálu, tedy na poměru variabilního kapitálu k celkovému kapitálu, na $\frac{v}{c+v}$. Protože nadhodnota M se při výpočtu míry zisku předpokládá jako daná, tedy i v se předpokládá jako dané, mohou všechny

změny v $\frac{v}{c+v}$ vyplývat jen ze změn v c, to znamená v konstantním kapitálu. Neboť je-li v dáno, může se suma $c+v = C$ měnit jen tehdy, mění-li se c, a se změnou této sumy se mění poměr $\frac{v}{c+v}$, neboli $\frac{v}{C}$.

Jestliže $v = 100$, $c = 400$, pak $v+c = 500$ a $\frac{v}{v+c} = {}^{100}/_{500} = {}^{1}/_{5} = 20\,\%$. Rovnala-li se tedy míra nadhodnoty ${}^{5}/_{10}$, tj. ${}^{1}/_{2}$, pak [nadhodnota] se rovná 50. Protože však variabilní kapitál se rovná jen ${}^{1}/_{2}$ celkového kapitálu, rovná se zisk ${}^{1}/_{2}$ z ${}^{1}/_{5} = {}^{1}/_{10}$ [celkového kapitálu], a ve skutečnosti ${}^{1}/_{10}$ z 500, tj. $50 = 10\,\%$. Poměr $\frac{v}{v+c}$ se mění s každou změnou c, avšak přirozeně ne v téže číselné veličině. Za předpokladu, že v a c se původně obě rovnala 10, to znamená, že celkový kapitál se skládá napůl z variabilního a napůl z konstantního kapitálu, pak $\frac{v}{v+c} = \frac{10}{10+10} = {}^{10}/_{20} = {}^{1}/_{2}$. Rovnala-li se tedy míra nadhodnoty [die Mehrrate] ${}^{1}/_{2}$ v, pak se rovná ${}^{1}/_{4}$ C. Nebo jestli se nadhodnota rovná 50 %, rovná se v tomto případě, kdy se variabilní kapitál rovná $\frac{C}{2}$, míra nadhodnoty 25 %. Předpokládáme-li nyní, že konstantní kapitál se zdvojnásobí, vzroste z 10 na 20, pak $\frac{v}{c+v} = \frac{10}{20+10} = {}^{10}/_{30} = {}^{1}/_{3}$. (Míra nadhodnoty ${}^{1}/_{2}$ z 10 by se teď rovnala ${}^{1}/_{2}$ z ${}^{1}/_{3}$ C, to znamená ${}^{1}/_{6}$ z $30 = 5$. A takto polovina z $10 = 5$. 5 ku 10 je 50 %. 5 ku 30 je $16{}^{2}/_{3}$ %. 5 ku 20 se naproti tomu rovnalo ${}^{1}/_{4} = 25\,\%$.) Konstantní kapitál se zdvojnásobil, to znamená z 10 na 20; avšak suma $c+v$ vzrostla jen o polovinu, totiž z 20 na 30. Konstantní kapitál [vzrostl] o 100 %, suma c a v jen o 50. Poměr $\frac{v}{c+v}$, který se původně rovnal ${}^{10}/_{20}$, klesl nyní na ${}^{10}/_{30}$, to znamená z ${}^{1}/_{2}$ na ${}^{1}/_{3}$, to znamená z ${}^{3}/_{6}$ na ${}^{2}/_{6}$, [tedy] klesl jen o ${}^{1}/_{6}$, zatímco konstantní kapitál se zdvojnásobil.

Jak růst nebo pokles konstantního kapitálu působí na poměr $\frac{v}{c+v}$, závisí očividně na poměru, v kterém c a v tvořila původně části celkového kapitálu $C(c+v)$.

|| 344 | *Konstantní* kapitál (to znamená jeho hodnota) může nyní *za prvé* vzrůstat (nebo klesat), i když masy použitých surovin, strojů atd. zůstávají stejné. V tomto případě změny konstantního kapitálu nejsou tedy podmíněny výrobními podmínkami výrobního procesu, do kterého vchází jako konstantní kapitál, nýbrž jsou na nich nezávislé. Ať jsou však *příčiny*, které způsobují tuto změnu hodnoty, jakékoli, ovlivňují pokaždé míru zisku. V tomto případě má táž masa surovin, strojů atd. více nebo méně hodnoty než dříve, protože k jejich výrobě je zapotřebí více nebo méně pracovní doby než dříve. Změny jsou pak podmíněny výrobními podmínkami procesů, z nichž součásti konstantního kapitálu vycházejí jako produkty. Výše jsme zkoumali, jak to působí na míru zisku.*

Jestli ale v témž odvětví výroby hodnota konstantního kapitálu, například surovin, stoupá nebo klesá, protože se zdražila atd. jeho vlastní výroba, je to s ohledem na míru zisku úplně totéž, jako když v jednom výrobním odvětví (nebo i v témž) se pro toto zboží používá hodnotnějších surovin než pro jiné, při stejně velkých výdajích na mzdu.

Tam, kde při stejných výdajích na mzdu jsou suroviny, které zpracovává jeden kapitál (například pšenice), dražší než suroviny, které zpracovává jiný kapitál (například oves) (nebo stříbro a měď atd. nebo vlna a bavlna atd.), musí být míra zisku u obou kapitálů v obráceném poměru k drahotě surovin. Dosahuje-li se tedy v obou výrobních odvětvích průměrně téhož zisku, pak je to možné jen proto, že nadhodnota se mezi kapitalisty nerozděluje úměrně nadhodnotě, kterou každý kapitál vyrobí ve své zvláštní výrobní sféře, nýbrž úměrně velikostem kapitálů, které [kapitalisté] používají. K tomu může docházet dvojím způsobem. *A*, který zpracovává levnější materiál, prodává své zboží za jeho skutečnou hodnotu, inkasuje tedy i jím samým vyrobenou nadhodnotu. Cena jeho zboží

* Viz tento svazek, str. 212—220. *(Pozn. red.)*

se rovná jeho hodnotě. *B*, který zpracovává dražší materiál, prodává své zboží nad jeho hodnotou, stanoví takovou cenu [aby mu zboží vyneslo stejný zisk], jako kdyby zpracovával levnější materiál. Směňuje-li pak *A* a *B* své zboží, je to pro *A* totéž, jako kdyby do ceny svého zboží započítal méně nadhodnoty, než skutečně obsahuje. Nebo jako kdyby oba, *A* i *B*, od začátku stanovovali míru zisku úměrně velikosti vynaloženého kapitálu, to znamená, [jako kdyby] společnou nadhodnotu mezi sebou rozdělovali úměrně velikosti jimi vynaložených kapitálů. A to je právě všeobecná míra zisku.[82]

K tomuto vyrovnání pochopitelně nedochází, jestliže konstantní kapitál určitého kapitálu, jako například suroviny, dočasně klesá nebo stoupá vlivem příznivých či nepříznivých let atd. I když je naprosto nepochybné, že mimořádné zisky, kterých dosahují přadláci bavlny například v letech zvláště vydatných sklizní bavlny, vtahují do tohoto výrobního odvětví masu nového kapitálu, podněcují výstavbu masy nových továren a strojů na zpracování bavlny. Kdyby přišel potom rok pro bavlnu nepříznivý, byla by ztráta [náhlým zvýšením cen bavlny] o to větší.

Za druhé, při nezměněných výrobních nákladech strojů, surovin, zkrátka konstantního kapitálu, může však být zapotřebí větší masy tohoto konstantního kapitálu, tedy [může] růst její hodnota, jako roste použitá masa v důsledku změněných výrobních podmínek u těch procesů, do nichž ony součásti vcházejí jako výrobní prostředky. V tomto případě ovšem, stejně jako v předcházejícím [příkladu], způsobuje růst hodnoty konstantního kapitálu pokles míry zisku; na druhé straně však tyto změny v samotných výrobních podmínkách dokazují, že práce se stala produktivnější, že tedy míra nadhodnoty stoupla. Neboť nyní spotřebovává stejná živá práce víc surovin, protože zpracovává totéž [množství] za kratší dobu, a používá se víc strojů jen proto, že náklady strojů jsou menší než náklady práce, kterou nahrazují. Zde se tedy pokles míry zisku více nebo méně vyrovnává růstem míry nadhodnoty, a proto i [růstem] absolutní velikosti nadhodnoty.

Konečně obě okolnosti změny hodnoty mohou spolupůsobit ve velmi různých kombinacích. Například || 345 | průměrná hodnota surové bavlny poklesla, ale současně vzrostla v ještě větší míře

hodnota masy, která se v určité době zpracovává. Hodnota vlny stoupla a [stoupla i] hodnota masy vlny, která se za určitou dobu zpracovává. Masovější [používání] strojů je absolutně dražší, avšak v poměru k jejich výkonnosti je levnější atd.

Dosud se předpokládalo, že variabilní kapitál zůstává beze změny. Variabilní kapitál může ale klesat nejen relativně, to znamená v poměru k velikosti konstantního kapitálu, nýbrž i absolutně, jako například v zemědělství. Nebo může variabilní kapitál absolutně vzrůstat. Pak ovšem je to totéž, jako kdyby zůstal beze změny, pokud konstantní kapitál z výše uvedených příčin roste ve větší míře nebo stejně.

Zůstává-li konstantní kapitál stejný, lze každý jeho růst nebo pokles v poměru k variabilnímu kapitálu vysvětlit jen tím, že konstantní kapitál relativně vzrůstá nebo klesá, protože variabilní absolutně klesá nebo vzrůstá.

Zůstává-li variabilní kapitál stejný, pak každý růst nebo pokles konstantního kapitálu lze vysvětlit jen z jeho vlastního absolutního růstu nebo poklesu.

Dochází-li k těmto oběma změnám současně, pak po odečtení změny, která je u obou stejná, je výsledek týž, jako kdyby jeden [kapitál] zůstal beze změny, druhý vzrostl nebo klesl.

Je-li však jednou *míra zisku* dána, závisí masa zisku na velikosti použitého kapitálu. Veliký kapitál s malou mírou zisku přináší větší zisk než malý kapitál s velkou mírou zisku.

*

Až potud toto odbočení.

Jinak je třeba ze spisu J[ohna] St[uarta] Milla zaznamenat už jen dvě následující věty:

„*Kapitál* nemá, přesně vzato, žádnou *produktivní sílu*. Jedinou produktivní silou je síla práce, jíž nepochybně napomáhají nástroje a která působí na materiál." (Cit. dílo, str. 90.)

Přesně vzato, zaměňuje tu kapitál s látkovými součástmi, z kterých se skládá. Teze je ale dobrá pro ty, kteří činí totéž, a přesto obhajují produktivní sílu kapitálu. I zde je pochopitelně věc správná jen

tehdy, pokud se mluví o výrobě hodnoty. Ostatně vyrábí i příroda, pokud se jedná o pouhou užitnou hodnotu.

„*Produktivní síla kapitálu* není nic než množství skutečné produktivní síly, kterou kapitalista může prostřednictvím svého kapitálu ovládat." (Cit. dílo, str. 91.)

Zde je kapitál chápán správně jako výrobní vztah. | VIII - 345 ||

*

|| XIV - 851 | V jednom dřívějším sešitu[83] jsem podrobně rozebral Millovy násilné pokusy odvodit Ricardův zákon *míry zisku* (v obráceném poměru ke mzdě) bezprostředně z teorie hodnoty, aniž rozlišuje mezi *nadhodnotou* a *ziskem*.

[8. ZÁVĚR]

Celé toto zobrazení ricardovské školy ukazuje, že k jejímu rozkladu dochází ve dvou bodech:

1. Směna mezi kapitálem a prací odpovídající zákonu hodnoty;
2. tvorba všeobecné míry zisku. Ztotožnění nadhodnoty a zisku. Nepochopení poměru mezi hodnotami a cenami nákladů.

[KAPITOLA DVACÁTÁ PRVNÍ]

PROTIKLAD EKONOMŮ

(NA ZÁKLADĚ RICARDOVSKÉ TEORIE)

|| 852 | V ricardovském období politické ekonomie [vzniká] současně protiklad, komunismus (Owen) a socialismus (Fourier, S[ain]t-Simon; socialismus pouze ve svých prvých počátcích). Podle našeho plánu [máme] tu však co činit jen s protikladem, který sám z předpokladů ekonomů vychází.

V následujících spisech, jež citujeme, zjistíme, že ve skutečnosti všechny vycházejí z ricardovské formy.

1. [PAMFLET] „THE SOURCE AND REMEDY OF THE NATIONAL DIFFICULTIES ETC."

[a) NÁZOR NA ZISK, RENTU A ÚROK JAKO NADPRÁCI DĚLNÍKŮ. VZÁJEMNÝ VZTAH MEZI AKUMULACÍ KAPITÁLU A TAKZVANÝM „PRACOVNÍM FONDEM"]

„*The Source and Remedy of the National Difficulties* [*deduced from Principles of Political Economy, in*] *a Letter to Lord John Russel*", *Londýn 1821* (anonymní).

Tento sotva známý pamflet (asi 40 stránek) — [který se objevil] v době, kdy „tento neuvěřitelný příštipkář"[70] McCulloch začínal na sebe obracet pozornost — znamená zásadní pokrok vzhledem k Ricardovi. Označuje přímo nadhodnotu čili „zisk", jak to nazývá Ricardo (často také nadvýrobek), čili „*úrok*", jak to pojmenovává autor pamfletu, za *nadpráci*, práci, kterou vykonává dělník zdarma, kterou vykonává nad to množství práce, jímž se nahrazuje hodnota jeho pracovní síly, nebo se vyrábí ekvivalent jeho mzdy. Jako bylo důležité převést *hodnotu* na práci, právě tak bylo důležité *nadhodnotu*, která se zračí v nadvýrobku, [zobrazit] jako *nadpráci*. To už je fakticky řečeno u A[dama] Smitha a je to hlavním momentem

ricardovského výkladu. Avšak u něho to není nikde vysloveno a fixováno v *absolutní formě.*

Jestli Ricardo atd. má pouze zájem pochopit vztahy kapitalistické výroby a prohlásit ji za absolutní formu výroby, pak pamflet a jiné spisy této kategorie, o nichž je zde zmínka, se zmocňují odhalených mysterií kapitalistické výroby, aby proti ní bojovali z pozice průmyslového proletariátu.

[V pamfletu se říká:]

„Ať *připadá* kapitalistovi cokoli" (z hlediska kapitálu), „může si *vždy přivlastnit pouze dělníkovu nadpráci*, neboť dělník musí *žít.*" (Cit. dílo, str. 23.)

Tyto podmínky života, to minimum, při kterém může dělník žít, a proto množství nadpráce, které z něj může být vymačkáno, jsou ovšem relativní.

„Jestliže se hodnota[84] kapitálu nezmenšuje úměrně tomu, jak vzrůstá jeho masa, budou kapitalisté ždímat z dělníků produkt každé pracovní hodiny, převyšující to, z čeho *může* dělník žít. A i když se to zdá odporné a hrozné, je kapitalista koneckonců s to spekulovat s takovými potravinami, jejichž výroba vyžaduje nejméně práce, a dělníkovi může nakonec říci: nejez chléb, protože ječná kaše je levnější; nejez maso, neboť se dá žít z řepy a brambor. A k tomu jsme se dostali." (Cit. dílo, str. 23—24.)

„Jestliže dělník může být donucen k tomu, aby se živil bramborami místo chlebem, pak je nesporně správné, že z jeho práce lze vytlouci víc, tzn. jestliže v době, kdy žil z chleba, byl nucen *ponechat si pro sebe pondělní a úterní práci, aby udržel sebe a svoji rodinu*, pak při bramborové stravě si bude ponechávat jen polovinu pondělí; *a druhá polovina pondělí a celé úterý* budou uvolněny *ve prospěch státu nebo pro kapitalistu.*" (Cit. dílo, str. 26.)

Zde je zisk atd. redukován přímo na přivlastnění takové pracovní doby, za kterou dělník nedostává žádný ekvivalent.

„Uznává se, že úrok placený kapitalistům, ať už v podobě renty, peněžního úroku nebo obchodního zisku, je placen *z práce jiných.*" (Cit. dílo, str. 23.)

Tedy renta, peněžní úrok, průmyslový zisk jsou různé formy „*úroku* z kapitálu", který se opět redukuje na „dělníkovu *nadpráci*". Tato nadpráce se pak zračí v nadvýrobku. Kapitalista vlastní nadpráci čili nadvýrobek. Nadvýrobek je kapitál.

„Připusťme, že... *nadpráce* neexistuje, že tedy neexistuje nic, co by se mohlo akumulovat jako kapitál." (Cit. dílo, str. 4.)

A hned na to říká

„vlastníci nadvýrobku *čili* kapitálu". (Cit. dílo.)

V úplně jiném smyslu než hořekující ricardovci autor říká:

„Přirozeným a nutným důsledkem vzrůstajícího kapitálu je jeho zmenšující se hodnota." (Cit. dílo, str. 21—22.)

Pokud jde o Ricarda.

„Proč se namáhá nám ukázat, že akumulace kapitálu nesníží zisk, neboť zisk lze snížit jen zvýšením mezd jestliže se ukáže, že, neroste-li obyvatelstvo stejnou měrou jako kapitál, mzdy v důsledku nepoměru mezi kapitálem a prací narůstají, a že, roste-li obyvatelstvo, narůstají mzdy v důsledku obtížného zajišťování potravin." (Cit. dílo, str. 23.)

|| 853 | Kdyby se hodnota kapitálu — tj. úrok z kapitálu, tj. nadpráce, které velí, kterou si přivlastňuje — nezmenšovala, když masa kapitálu roste, probíhalo by [hromadění] úroku z úroku geometrickou řadou; a stejně jako tato řada vypočtena v penězích (viz *Price*) předpokládá *nemožnou* akumulaci (míru akumulace), pak by, zredukována na svůj skutečný základ — práci, pohltila jako „připadající" na kapitál nejen nadpráci, nýbrž i nutnou práci. (Vrátit se k priceovské fantazii v oddíle o důchodu a jeho zdrojích.)[85]

„Kdyby bylo možné trvale zvětšovat kapitál a udržovat hodnotu kapitálu, což by se projevilo v tom, že by se úrok z peněz nezměnil, pak by úroky, které se platí z kapitálu, brzy převýšily celkový produkt práce... Kapitál má tendenci rozmnožovat kapitál více než aritmetickou řadou. Uznává se, že *úrok* placený kapitalistům, ať v podobě renty, peněžního *úroku* nebo obchodního *zisku*, je placen z práce jiných. Práce, která se vydává za použití kapitálu, musí proto v průběhu akumulace kapitálu vzrůstat, nemění-li se úrok placený za kapitál, dokud celkovou práci všech dělníků společnosti nepohltí kapitalisté. K tomu však nemůže dojít. Ať už kapitalistovi *připadá* cokoli, může si vždy *přivlastnit jen dělníkovu nadpráci*, neboť dělník musí žít." (Cit. dílo, str. 23.)

Ale jak klesá hodnota kapitálu, mu není jasné. Sám říká, že podle Ricarda k tomu dochází tím, že mzda vzrůstá, jestliže kapitál akumuluje rychleji, než roste obyvatelstvo; nebo tím, že *hodnota* mzdy (ne její množství) roste, jestliže obyvatelstvo roste rychleji, než akumuluje kapitál (nebo přinejmenším, *roste-li současně*), v důsledku

klesající produktivnosti zemědělství. Ale jak to vysvětluje [anonym]? S posledním nesouhlasí; mzdy se podle něj stále víc redukují na možné minimum. Říká, že [snižování „úroku" z kapitálu] je možné jen tím, že ta část kapitálu, která se směňuje za živou práci, relativně klesá, ačkoli dělník je vykořisťován víc nebo stejně.

V každém případě je záslužné, že nesmysl o geometrické úrokové řadě je uveden na svůj správný smysl, tj. nesmysl.*

Existují ostatně dvě cesty, jimiž se — podle pamfletisty — zamezuje tomu, aby s růstem nadvýrobku čili nadpráce byl kapitál nucen odvádět zpět dělníkům neustále větší část svého lupu.

První cestou je přeměna nadvýrobku ve fixní kapitál, čímž se zamezuje, aby pracovní fond — čili ta část produktu, kterou spotřebovává dělník — musel s akumulací kapitálu vzrůstat.

Druhou cestou je zahraniční obchod, který kapitalistům umožňuje, aby směňovali nadvýrobek za zahraniční přepychové předměty, a tak jej sami spotřebovávali. Tím může ta část produktu, která existuje v podobě nezbytných životních prostředků, dokonce vzrůstat, aniž by musela v jakémkoli poměru ke svému růstu připlývat ve formě mezd zpět k dělníkům.

Je třeba poznamenat, že první cesta, která působí jen periodicky, ale potom své působení paralyzuje (alespoň pokud se fixní kapitál skládá ze strojů atd., jež samy vcházejí do výroby nezbytných životních prostředků), podmiňuje přeměnu nadvýrobku v kapitál, zatímco druhá cesta podmiňuje spotřebu stále rostoucí části nadvýrobku kapitalisty, jejich rostoucí spotřebu — a *ne zpětnou přeměnu* nadvýrobku v kapitál. Kdyby tentýž nadvýrobek zůstal ve formě, v níž bezprostředně existuje, musela by se jeho velká část směňovat s dělníky jako variabilní kapitál. Důsledkem toho by byl růst mzdy

* || XV - 862a | Totožností nadhodnoty s nadprací je určena *kvalitativní* hranice pro akumulaci kapitálu — *celkový pracovní den* (doba, v níž může být pracovní síla během 24 hodin činná), daný stupeň rozvoje produktivních sil a *obyvatelstvo*, které limituje *počet* pracovních dnů, jež lze současně vykořisťovat. Je-li naproti tomu nadhodnota chápána v bezobsažné formě *úroku*, tj. jako poměr, v němž se kapitál rozmnožuje prostřednictvím jakéhosi mystického kouzla, pak je tato hranice pouze *kvantitativní* a absolutně nelze pochopit, proč k sobě kapitál každé ráno znovu nepřipojuje úroky jakožto kapitál a nevytváří tak nekonečnou řadu úroku z úroku. | XV - 862a ||

a pokles absolutní nebo relativní nadhodnoty. Zde je vlastní tajemství Malthusovy nutnosti rostoucí spotřeby „bohatých", *aby se ta část výrobku, která se směňuje za práci, přeměnila v kapitál, měla vysokou hodnotu, přinášela velký zisk, absorbovala mnoho nadpráce.* Malthus pouze nenechává spotřebovávat samotné průmyslové kapitalisty, nýbrž [určuje] pro tyto *funkce landlordy*, sinekuristy atd., protože vášeň pro akumulaci a pro vydávání spojené v jedné osobě, by spolu navzájem hrály komedii. Zde také vystupuje nesprávnost Bartonových, Ricardových atd. názorů. Mzda není určována tou částí masy celkového produktu, která může být spotřebována jako *variabilní* kapitál, nebo se v takový může přeměnit, nýbrž tou částí masy, která se v něj přeměňuje. Jedna část může být snědena samotnými příživníky v naturálním stavu, druhá část může být prostřednictvím zahraničního obchodu atd. spotřebována jako přepychové předměty.

Náš pamfletista přehlédl dvojí:

Zaváděním strojů je masa dělníků neustále vyhazována ze zaměstnání, a tím se vytváří nadbytečné obyvatelstvo; nadvýrobek tedy nachází novou pracovní sílu, za kterou se může směňovat, aniž by vzrostlo obyvatelstvo a aniž by bylo nutné prodlužovat absolutní pracovní dobu. Dříve, řekněme, bylo zaměstnáno 500 dělníků, nyní 300, kteří dodávají relativně víc nadpráce. 200 jich může být zaměstnáno za nadvýrobek, jakmile dostatečně vzroste. Jedna část starého variabilního kapitálu se přemění ve fixní, druhá zaměstnává méně dělníků, avšak v poměru k jejich počtu z nich vysává víc nadhodnoty a zejména také víc nadvýrobku. Zbývajících 200 je materiálem vytvořeným pro kapitalizaci nového nadvýrobku.

|| 853a | Přeměna *nezbytných životních prostředků* v *přepychové předměty* prostřednictvím zahraničního obchodu, jak ji chápe pamflet, [je] sama o sobě důležitá:

1. protože skoncovala s nesmyslem, jakoby mzda závisela na mase vyrobených životních prostředků — jakoby tyto životní prostředky musely být spotřebovány v této formě výrobci nebo dokonce vyrábějícím národem en masse, musely by tedy být zpětně přeměněny ve variabilní kapitál, nebo, jak říkají Barton a Ricardo, „oběžný kapitál";

2. protože tím je určena celá společenská forma zaostalých národů — např. otrokářských států v severoamerických státech (viz *Cairnes*[86]) nebo *Polska* atd. (což pochopil už starý *Büsch*, jestli i to neukradl ze Steuarta) —, které jsou ve spojení se světovým trhem spočívajícím na kapitalistické výrobě. Ať je nadvýrobek, který v jednoduché formě, jako bavlna či obilí, vysávají z nadpráce svých otroků, jakkoli velký, mohou zůstat u této jednoduché, nediferencované práce, jelikož jim zahraniční obchod umožňuje, aby dali tomuto jednoduchému výrobku jakoukoli libovolnou formu užitné hodnoty.

Tvrzení, že na velikosti „oběžného kapitálu" závisí ta část ročního produktu, která musí být vydána jako mzda, by bylo al pari* s tvrzením, že skládá-li se velká část produktu z „budov", stavějí-li se dělnické byty ve velkém množství v poměru k dělnickému obyvatelstvu, musí pak dělník dobře a levně bydlet, protože nabídka bytů roste rychleji než poptávka po nich.

Naopak je správné: Je-li nadvýrobek velký a má-li být jeho velká část vynaložena jako kapitál, pak (za předpokladu, že tato velikost nadvýrobku sama už nebyla vytvořena tím, že masa dělníků byla vyhozena na dlažbu) musí poptávka po práci vzrůstat, a proto musí vzrůstat i ta část nadvýrobku, která se směňuje jako mzda. Za všech okolností to není *absolutní velikost* nadvýrobku (ať existuje v jakékoli formě, třeba i ve formě životních prostředků), která nutí vydávat nadvýrobek jako variabilní kapitál, a proto vede k růstu mzdy. Ale je to vášeň pro kapitalizaci, která nutí vydávat velkou část nadvýrobku na variabilní kapitál, a *proto* by s akumulací kapitálu vedla k růstu mzdy, kdyby stroje neustále nevytvářely přebytečné obyvatelstvo a kdyby se stále větší část kapitálu (což je zvláště podporováno i zahraničním obchodem) směňovala za kapitál, a ne za práci. *Ta část nadvýrobku, která se vyrábí už přímo ve formě, v níž může sloužit jenom jako kapitál, a ta jeho část, která nabývá této formy směnou se zahraničím, roste rychleji než ta část, která musí být směňována za bezprostřední práci.*

Fráze, že mzda závisí na stávajícím kapitálu a že rychlá akumu-

* — totožné. *(Pozn. red.)*

lace kapitálu je proto jediným prostředkem vedoucím k růstu mzdy, směřuje k tomuto:

Na jedné straně k *tautologii*, odložíme-li formu, v níž jsou pracovní podmínky kapitálem. Na *produktivitě práce*, kterou vykonává určitý počet dělníků, závisí, jak rychle se tento počet může zvětšovat, aniž by se zhoršily jejich životní podmínky. Čím více surovin, nástrojů a životních prostředků vyrábějí, tím více prostředků mají, aby nejen vychovali své děti, pokud samy nemohou pracovat, nýbrž aby realizovali práci nově vyrůstající generace, a tak vyrovnali přírůstek obyvatelstva s přírůstkem výroby, ba dokonce ho překonali, neboť s růstem obyvatelstva roste [dělníkova] zručnost, roste dělba práce, roste možnost [použití] strojů, zkrátka roste produktivita práce.

Jestliže růst obyvatelstva závisí na produktivitě práce, pak produktivita práce závisí na růstu obyvatelstva. Působí vzájemně. To však, kapitalisticky vyjádřeno, znamená, že životní prostředky dělnického obyvatelstva závisí na produktivitě kapitálu, na tom, že co největší část jejich produktů vystupuje proti nim jako velitel nad jejich prací. Sám Ricardo to vyjadřuje *správně* — mám na mysli tautologii —, když mzdy činí závislými na produktivitě kapitálu a tu na produktivitě práce.

Že práce závisí na růstu kapitálu, neznamená dále nic, než *na jedné straně* tautologii, že || 854 | přírůstek životních prostředků a prostředků k zaměstnání obyvatelstva závisí na produktivitě jeho vlastní práce, a *za druhé*, kapitalisticky vyjádřeno, že práce *závisí na tom*, že její vlastní produkt vystupuje proti ní jako *cizí vlastnictví* a její vlastní produktivita tedy vystupuje jako *produktivita* věci, kterou vytváří.

Prakticky to znamená, že dělník si musí přivlastňovat co nejmenší část svého produktu, aby proti němu stála co největší část jeho produktu jako kapitál; kapitalistovi musí postoupit co nejvíce *zdarma*, aby co nejvíce rostly jeho prostředky na nové nakoupení [dělníkovy] práce za to, co bylo dělníkovi zdarma odňato. V tomto případě se může stát, že nechal-li jej kapitalista pracovat příliš mnoho zdarma, nyní jej, výměnou za to, co zdarma obdržel, nechává zdarma pracovat o něco méně. Ale protože výsledek zde zabraňuje

právě tomu, co bylo cílem, *co nejrychlejší akumulaci kapitálu*, musí žít dělník v takových poměrech, že toto zmenšení jeho bezplatné práce se zvětšením dělnického obyvatelstva — ať relativně, zavedením strojů, nebo absolutně, dřívějším uzavíráním sňatků — opět ruší. (Je to tentýž vztah, jemuž se vysmívají ricardovci, když jej hlásají malthusovci mezi vlastníky půdy a kapitalisty.) Dělníci musejí co největší část svého výrobku přenechat zdarma kapitálu, aby si za *příznivějších* podmínek koupili zpět za novou práci část takto přenechaného výrobku. Protože však tento příznivý obrat zároveň ruší podmínku příznivého obratu, smí být jen dočasný a musí se opět zvrátit ve svůj vlastní protiklad.

3. To, co platí o přeměně nezbytných životních prostředků v přepychové předměty prostřednictvím zahraničního obchodu, platí vůbec o výrobě přepychových předmětů, pro jejíž neomezené rozmnožování a rozšiřování je však zahraniční obchod podmínkou. Dělníci zaměstnaní ve výrobě přepychových předmětů vyrábějí sice kapitál pro svého zaměstnavatele, ale jejich produkt se nemůže in natura přeměnit opět v kapitál, ani v konstantní, ani ve variabilní.

Nepočítáme-li část přepychových předmětů, které jsou zasílány do ciziny, aby tam byly směněny za životní prostředky, které zcela nebo částečně vcházejí do variabilního kapitálu, představují pouhou *nadpráci*, a to nadpráci bezprostředně *v oné formě nadvýrobku*, v níž ji jako důchod spotřebovávají bohatí. Přepychové výrobky nepředstavují sice jen nadpráci těch dělníků, kteří ji vyrábějí. Tito dělníci vykonávají naopak v průměru tutéž nadpráci jako dělníci v ostatních průmyslových odvětvích. Avšak jako mohu jednu třetinu výrobku, v němž je obsažena jedna třetina nadpráce, pokládat za vtělení této nadpráce, a zbývající dvě třetiny za reprodukci zálohovaného kapitálu, tak může vystupovat i nadpráce výrobců životních prostředků, která vytváří mzdy pro výrobce přepychových předmětů, jako nutná práce celé dělnické třídy. Její nadpráce se zračí: 1. v té části životních prostředků, která je snědena kapitalisty a jejich příživníky; 2. v přepychových předmětech jako celku. Ve vztahu k jednotlivému kapitalistovi nebo různým výrobním odvětvím se to projevuje jinak. Pro něho představuje část jím vytvořených přepychových předmětů pouze ekvivalent za zálohovaný kapitál.

Vystupuje-li příliš velká část nadpráce přímo ve formě přepychových předmětů, pak musí očividně váznout akumulace a stupeň reprodukce, protože se přeměňuje příliš malá část zpět v kapitál. Jestliže v této formě vystupuje příliš malá část, probíhala by pak akumulace kapitálu rychleji, než [roste] obyvatelstvo (tzn. té části nadvýrobku, který může in natura opět sloužit jako kapitál) a míra zisku by klesala, s výjimkou toho, že by existoval zahraniční trh pro životní prostředky.

[b) O SMĚNĚ MEZI KAPITÁLEM A DŮCHODEM PŘI PROSTÉ REPRODUKCI A PŘI AKUMULACI KAPITÁLU]

Při směně mezi kapitálem a důchodem jsem zkoumal také mzdu jako důchod a vůbec jsem zkoumal pouze poměr konstantního kapitálu k důchodu.[87] Okolnost, že důchod dělníků současně vystupuje jako variabilní kapitál, je důležitá jen potud, pokud při akumulaci — tvorbě nového kapitálu — kapitalistův přebytek, který tvoří nezbytné životní prostředky (necessaries), jež tento kapitalista vyrábí, lze směňovat přímo za přebytek složený ze surovin nebo nástrojů kapitalisty vyrábějícího konstantní kapitál. Zde se směňuje jedna forma důchodu za druhou || 855 | a [když je] směna provedena, přeměňuje se důchod *A* v konstantní kapitál *B* a důchod *B* ve variabilní kapitál *A*.

Při zkoumání tohoto oběhu, reprodukce a způsobu nahrazování kapitálů atd. mezi sebou je nutno především ponechat stranou zahraniční obchod.

Za druhé je nutno rozlišovat dva jevy:

1. reprodukci v daném měřítku;

2. reprodukci v rozšířeném měřítku čili akumulaci; přeměnu důchodu v kapitál.

Ad 1.

Ukázal jsem:

Výrobci životních prostředků musejí nahradit 1. svůj konstantní kapitál, 2. svůj variabilní kapitál. Ta část hodnoty jejich výrobku, která představuje přebytek nad těmito dvěma částmi, tvoří *nadvýrobek*, hmotné jsoucno nadhodnoty, která je pouze představitelem *nadpráce*.

Variabilní kapitál — ta část jejich produktu, která jej představuje — tvoří mzdu, důchod dělníka. Tato část tu existuje už v *naturální formě*, v níž znovu slouží jako variabilní kapitál. Za tuto část, ekvivalent, který reprodukoval dělník, se znovu kupuje jeho práce. Je to směna mezi kapitálem a bezprostřední prací. Dělník dostává tuto část v penězích, za které kupuje zpět svůj vlastní výrobek nebo jiné [výrobky] téže kategorie. Je to směna *různých součástí variabilních částí kapitálu navzájem*, potom co dělník obdržel v penězích poukázku na svůj podíl. Je to směna jedné části nově přidané práce za jinou uvnitř téže kategorie. (Životní prostředky.)

Část nadvýrobku (nově přidaná práce), kterou kapitalisté (kteří vyrábějí životní prostředky) spotřebovávají sami, je [těmito kapitalisty] spotřebovávána buď in natura, nebo je to směna jednoho druhu nadvýrobku, existujícího ve spotřebitelné formě, za jeho jiný druh. Je to směna důchodu za důchod a obojí se převádí na nově přidanou práci.

Při předcházející transakci nelze vlastně o směně důchodu a kapitálu mluvit. Kapitál (životní prostředky) se směňuje za práci (pracovní sílu). Zde se tedy nesměňuje důchod a kapitál. Ovšem, jakmile dělník obdržel mzdu, spotřebovává ji. Avšak to, co směňuje za kapitál, není jeho důchod, nýbrž jeho práce.

Třetí část [produktu výrobců životních prostředků, která představuje] konstantní kapitál, se směňuje za část produktu výrobců, kteří vyrábějí konstantní kapitál. Totiž za tu část, která představuje nově přidanou práci. A tato část produktu se skládá z ekvivalentu mzdy (tedy z variabilního kapitálu) a z nadvýrobku, nadhodnoty, důchodu kapitalistů existujícího ve formě, v níž může být spotřebován pouze výrobně, ne individuálně. Je to tedy na jedné straně směna *variabilního kapitálu těchto výrobců* za část životních prostředků, která představuje konstantní kapitál [výrobců životních prostředků]. Jedna část jejich produktu, která představuje variabilní kapitál, avšak existuje ve formě konstantního kapitálu, se fakticky směňuje za část produktu výrobců životních prostředků, která představuje konstantní kapitál, ale existuje ve formě variabilního kapitálu. Směňuje se zde nově přidaná práce za konstantní kapitál.

Na druhé straně ta část produktu, která představuje nadvýrobek,

ale existuje ve formě konstantního kapitálu, se směňuje za část životních prostředků, která představuje pro jejich výrobce konstantní kapitál. Zde se směňuje důchod za kapitál. Důchod kapitalistů, kteří vyrábějí konstantní kapitál, se směňuje za životní prostředky a nahrazuje konstantní kapitál těch kapitalistů, kteří vyrábějí životní prostředky.

Konečně ta část produktu kapitalistů vyrábějících konstantní kapitál, která sama představuje konstantní kapitál, se nahrazuje zčásti in natura, zčásti naturální směnou (zahalenou penězi) mezi výrobci konstantního kapitálu.

To všechno platí za předpokladu, že se stupeň reprodukce rovná původnímu stupni výroby.

Ptáme-li se nyní, která část hrubého ročního produktu představuje nově přidanou práci, pak je výpočet velmi jednoduchý.

A. *Spotřební předměty* [pro individuální spotřebu. Ty] se rozpadají na tři části. [Za prvé] důchod kapitalistů rovnající se nadpráci přidané během roku.

Za druhé mzda, variabilní kapitál, rovnající se nově přidané práci, jíž dělníci reprodukovali své mzdy.

Konečně třetí část, suroviny, stroje atd. To je konstantní kapitál, ta část hodnoty produktu, která se jen uchovává, nevyrábí se. Není to tedy práce nově přidaná během roku.

|| 856 | Nazveme-li nyní konstantní kapitál [této kategorie] c', variabilní v' a nadvýrobek, důchod, r', pak se tato kategorie skládá z [c' a $v' + r'$]:

c' [je] jen uchovaná hodnota, ne nově přidaná práce (toto [c'] představuje část produktu); naproti tomu $v' + r'$ [je] práce nově přidaná během roku.

Hrubý produkt [kategorie A] (nebo jeho hodnota) P^a představuje tedy, po odečtení c', nově přidanou práci.

Takže produkt kategorie A: $P^a - c'$ se rovná práci nově přidané během roku.

B. *Předměty pro výrobní spotřebu.*

$v'' + r''$ představují také zde nově přidanou práci. Naproti tomu ji nepředstavuje c'', konstantní kapitál, který funguje v této sféře.

Avšak $v'' + r'' = c'$, za které se směňují. c' se přeměňuje ve varia-

bilní kapitál a důchod pro *B*. Na druhé straně se v'' a r'' přeměňuje v c', konstantní kapitál [pro] *A*.

Produkt kategorie [*B*, tj.] $P^b : P^r — c''$ se rovná práci nově přidané během roku.

Avšak $P^b — c'' = c'$; neboť celý produkt P^b po odečtení c'' konstantního kapitálu vynaloženého v této kategorii se směňuje za c'.

Když se $v'' + r''$ smění za c', může být problém zobrazen takto: P^a se skládá jen z nově přidané práce, jejíž produkt se rozděluje na zisk a mzdy, na ekvivalent nutné práce a ekvivalent nadpráce. Neboť $v'' + r''$, jež nyní nahrazuje c', se rovná nově přidané práci v kategorii *B*.

Tedy celý produkt P^a, jak jeho nadvýrobek, tak jeho variabilní a konstantní kapitál, se skládá z produktů práce nově přidané během roku.

Naproti tomu může být P^b chápán tak, že nepředstavuje žádnou část nově přidané práce, nýbrž jen uchování staré. Neboť jeho část c'' nepředstavuje žádnou nově přidanou práci. A právě tak jeho část c', kterou směnil za $v'' + r''$ a která v *A* představovala zálohovaný konstantní kapitál, ne nově přidanou práci.

Celá část ročního produktu, která tvoří jako variabilní kapitál důchod dělníků a jako nadvýrobek spotřební fond kapitalistů, se tedy redukuje na nově přidanou práci, zatímco se celá zbývající část produktu, která představuje konstantní kapitál, redukuje jen na uchovanou starou práci a nahrazuje jen konstantní kapitál.

Nakolik je tedy správné říkat, že celá část ročního produktu, která se spotřebovává, jako důchody, mzdy a zisky (s odnožemi zisku, rentou, úrokem atd. a rovněž s mzdami neproduktivních dělníků), se redukuje na nově přidanou práci, natolik je chybné říkat, že celý roční produkt se redukuje na důchody, mzdy a zisky, a proto na pouhé podíly nově přidané práce. Redukuje se částečně na konstantní kapitál, který co do hodnoty nepředstavuje nově přidanou práci a podle užití nevchází ani do mezd, ani do zisku. Představuje ve vlastním smyslu nahromaděnou práci (podle své hodnoty) a podle své užitné hodnoty představuje použití této nahromaděné minulé práce.

Na druhé straně je stejně správné, že *práce přidaná během roku*

není zcela představována tou částí produktu, která se redukuje na mzdy a zisky. Neboť za tyto mzdy a zisky jsou nakupovány služby, tedy práce, která nevešla do produktu, v němž představují mzdy a zisky jednu [část]. Jsou to takové služby, práce, která se spotřebovává při spotřebě produktu, [která] nevchází do jeho bezprostřední výroby.

|| 857 | Ad 2.

Jinak je tomu s akumulací, přeměnou důchodu v kapitál, *reprodukcí v rozšířeném měřítku*, pokud k ní nedochází pouze tím, že starý kapitál je *vynakládán produktivněji*. Zde se celý nový kapitál skládá z nově přidané práce, a to nadpráce ve formě zisku atd. Ale i když je správné, že se zde celý prvek nové výroby skládá a vzniká z nově přidané práce — části nadpráce dělníků —, tak je chybné, jak opět předpokládají ekonomové, že se při své přeměně v kapitál redukuje pouze na variabilní kapitál nebo mzdy. Například část nadvýrobku farmáře by byla směňována za část nadvýrobku továrníka vyrábějícího stroje. Taková směna umožní továrníkovi vyrábějícímu stroje, přeměnit obilí ve variabilní kapitál a zaměstnávat více dělníků přímo nebo nepřímo. Farmář naproti tomu přeměnil část svého nadvýrobku v konstantní kapitál a tato přeměna mu umožní, místo použití nových dělníků, propustit dřívější. Farmář může osít ještě více půdy. Pak se část obilí promění nikoli ve mzdu, nýbrž v konstantní kapitál atd.

Pouze při této akumulaci vynikne, že všechno, jak důchod, variabilní kapitál, tak konstantní kapitál, je *přivlastněná cizí* práce. A že jak pracovní podmínky, ve kterých pracuje, tak ekvivalent, který za svoji práci dostává, je prací dělníka, kterou kapitalista obdržel *bez ekvivalentu*.

[Tak je tomu] i při původní akumulaci. Dejme tomu, že jsem ze *mzdy* ušetřil 500 £. Ty představují ve skutečnosti nejen *akumulovanou práci*, ale i, na rozdíl od „akumulované práce" kapitalisty, *moji* vlastní, mnou a pro mne akumulovanou práci. Přeměňuji ji v kapitál, nakupuji suroviny atd. a dělníky. Zisk ať je 20 %. Tedy 100 £ ročně. Za pět let (jestli se stále znovu neakumuluje, nýbrž se 100 £ sní) jsem svůj kapitál „snědl" ve formě důchodu. V šestém roce sám můj kapitál 500 £ představuje cizí práci přivlastněnou bez

ekvivalentu. Kdybych naproti tomu neustále znovu akumuloval polovinu zisku, probíhal by proces (snědení mého původního kapitálu) pomaleji, protože tak mnoho nesním a [proces přivlastňování cizí práce] by probíhal rychleji.

	Kapitál	Zisk	Snědeno
První rok	500	100	50
Druhý rok	550	110	55
Třetí rok	605	121	60
Čtvrtý rok	665	133	66
Pátý rok	731	146	73
Šestý rok	804	160	80
Sedmý rok	884	176	88
Osmý rok	972	191	97
			569

V osmém roce se můj kapitál téměř zdvojnásobil, i když jsem snědl víc než původní kapitál. V kapitálu 972 už ani jeden farthing nepředstavuje zaplacenou práci čili práci, za kterou jsem dal ekvivalent. Celý svůj původní kapitál jsem spotřeboval ve formě důchodu. Tedy obdržel jsem za něj ekvivalent a ten jsem spotřeboval. Nový kapitál se skládá jen z přivlastněné cizí práce.

Při zkoumání nadhodnoty jako takové je naturální forma výrobku, tedy i nadvýrobku, lhostejná. Při zkoumání skutečného reprodukčního procesu se stává důležitou, zčásti pro pochopení samotných jeho forem, zčásti pro pochopení vlivu, který má na reprodukci výroba přepychových předmětů atd. Zde je opět jeden příklad, jak užitná hodnota jako taková nabývá ekonomické důležitosti.

[c) ZÁSLUHY AUTORA PAMFLETU A TEORETICKÝ ZMATEK V JEHO NÁZORECH. VÝZNAM JÍM NADHOZENÝCH OTÁZEK O ÚLOZE ZAHRANIČNÍHO OBCHODU V KAPITALISTICKÉ SPOLEČNOSTI A O „VOLNÉM ČASE" JAKO OPRAVDOVÉM BOHATSTVÍ]

|| 858 | Vraťme se nyní k našemu pamfletu:

„Předpokládejme, že celková práce země stačí vytvářet právě tolik, kolik je zapotřebí k udržení obyvatelstva; v tomto případě je jasné, že neexistuje žádná nadpráce, že tedy neexistuje nic, co by mohlo být akumulováno jako kapitál.

Předpokládejme, že celková práce země vyrobí za jeden rok tolik, kolik stačí k udržení jejího obyvatelstva po dva roky, pak se musí zřejmě spotřební předměty jednoho roku buď zničit, nebo obyvatelé musí přestat jeden rok produktivně pracovat. Avšak *majitelé nadvýrobku nebo kapitálu* ani nenechají obyvatelstvo jeden rok zahálet, ani nenechají zničit produkt jednoho roku; zaměstnají každého pracemi, které nejsou přímo a bezprostředně produktivní, například výrobou strojů atd. V třetím roce se však může všechno obyvatelstvo vrátit opět k produktivní práci, a protože stroje, které byly vyrobeny v posledním roce, budou nyní uvedeny v činnost, je jasné, že [v důsledku dodatečné síly strojů] bude produkt vcelku větší než produkt prvního roku [a že v důsledku toho se nadvýrobek bude rovnat spotřebním předmětům jednoho roku] s připočtením produktu strojů. [Z toho však ještě nutněji vyplývá, že] se tedy musí zničit ještě větší množství tohoto nadvýrobku, nebo jej použít tak, jak [bylo řečeno] dříve, a toto použití znova zvětší produktivní sílu společnosti natolik, že lidé *musí* na určitou dobu zastavit produktivní práci, nebo se musí zničit produkt jejich práce. Toto je zřejmý důsledek [rostoucí akumulace kapitálu] v nejjednodušším stavu společnosti." (Cit. dílo, str. 415.)

„Poptávka jiných zemí je omezena nejen *naší*, nýbrž i *jejich* schopností vyrábět."

⟨To je odpověď na Sayovo tvrzení, že ne my vyrábíme příliš mnoho, nýbrž že jiní vyrábějí příliš málo.[88] Jejich schopnost vyrábět se nutně nerovná naší.⟩

„Ať děláme cokoli, během řady let nemůže celý svět od nás odebrat víc, než my odebíráme od světa, takže celý náš zahraniční obchod, jemuž se přikládá tak velká váha, k bohatství naší země nikdy nepřipojil, nemohl připojit a nijak nemůže připojit ani jeden šilink či groš. Protože za každý žok hedvábí a každou bednu čaje, každý sud vína, jež byly dovezeny, bylo něco v téže hodnotě vyvezeno. A dokonce zisky, jichž naši obchodníci dosahují v zahraničním obchodě, jsou placeny spotřebiteli těch zboží, která jsou za ně dovážena." (Cit. dílo, str. 17—18.)

„Zahraniční obchod je pouze výměnný obchod pro pohodlí a požitky kapitalisty. Ten nemá sto těl a sto nohou; nemůže ve formě sukna a bavlněných punčoch spotřebovat veškeré sukno a všechny bavlněné punčochy, které se vyrábějí; proto se směňují za víno a hedvábí. Avšak tato *vína a hedvábné látky představují nadpráci našeho vlastního obyvatelstva* právě tak, jako ona sukna a punčochy, a tak *ničivá moc kapitalisty bezmezně vzrůstá*; prostřednictvím zahraničního obchodu se kapitalistům daří přelstít přírodu, která jejich požadavkům a jejich přáním staví tisíceré hranice; nyní už neexistují žádné meze ani pro jejich moc, ani pro jejich žádosti." (Cit. dílo, str. 18.)

Je vidět, že přijímá Ricardovo učení o zahraničním obchodě. U Ricarda je toto učení zaměřeno jen na to, aby jím byla dokázána

jeho *hodnotová teorie*, nebo ukázáno, že jí neodporuje. [V pamfletu] je však zdůrazněno, že *ve výsledcích zahraničního obchodu se ztělesňuje* nejen národní práce, nýbrž i *národní nadpráce*.

Kdyby nadpráce čili nadhodnota vystupovala pouze v národním nadvýrobku, pak by zvětšování hodnoty pro hodnotu, a proto i vymačkávání nadpráce bylo ohraničeno omezeností, úzkým okruhem těch užitných hodnot, v nichž vystupuje hodnota [národní] práce. Avšak teprve zahraniční obchod rozvíjí skutečnou povahu [nadvýrobku] jako hodnoty tím, že práci v něm obsaženou rozvíjí jako práci společenskou, která vystupuje v neomezené řadě různých užitných hodnot a ve skutečnosti dává smysl abstraktnímu bohatství.

„Je to *nekonečná rozmanitost potřeb* a *druhů* zboží" ⟨tedy také nekonečná rozmanitost skutečné práce, která ony různé druhy zboží vyrábí⟩, *„které jsou nutné k uspokojení těchto potřeb*, jež sama vášeň pro bohatství" ⟨a tedy vášeň pro přivlastňování práce jiných lidí⟩ „činí nekonečnou a nenasytnou." (Wakefield [ve] vydání A[dama] Smitha [„Wealth of Nations"], Londýn 1836, sv. I, str. 64, pozn.)

Ale pouze zahraniční obchod, rozvoj trhu ve světový trh, rozvíjí peníze ve světové peníze a *abstraktní práci* ve společenskou práci. Abstraktní bohatství, hodnota, peníze — tedy *abstraktní práce* se rozvíjí tou měrou, jak se rozvíjí konkrétní práce v totalitu různých druhů práce, zahrnující světový trh. Kapitalistická výroba spočívá na *hodnotě*, čili na rozvoji práce obsažené ve výrobku jako práce společenské. To je však [možné] jen na základě zahraničního obchodu a světového trhu. To je tedy jak předpoklad, tak výsledek kapitalistické výroby.

|| 859 | Pamflet není teoretickým pojednáním. [Je to] protest proti chybným příčinám, jimž ekonomové připisují tehdejší nouzi a „národní těžkosti". Nečiní se zde proto nárok a ani nemůže být požadováno, aby chápání nadhodnoty jako *nadpráce* s sebou přineslo všeobecnou kritiku celého systému ekonomických kategorií. Autor stojí naopak na ricardovské platformě, a jen důsledně vyslovuje ten závěr, který je obsažen v tomto systému samotném, a uplatňuje ho v zájmu dělnické třídy proti kapitálu.

V ostatním je autor v zajetí ekonomických kategorií, jak je nachází [u svých předchůdců]. Stejně jako u Ricarda vede k nepří-

jemným rozporům to, že zaměňuje nadhodnotu a zisk, tak u něho [k nim vede to], že nadhodnotu křtí na *úrok z kapitálu.*

Před Ricardem má sice přednost v tom, že za prvé veškerou nadhodnotu redukuje na nadpráci, a i když nadhodnotu nazývá *úrokem z kapitálu*, současně zdůrazňuje, že úrokem z kapitálu rozumí všeobecnou formu nadpráce, na rozdíl od jejích zvláštních forem — renty, peněžního úroku a průmyslového zisku.

„*Úrok* placený kapitalistům, ať v *podobě*" (mělo by se říci formě) „*renty, peněžního úroku*, nebo *obchodního zisku*..." (Cit. dílo, str. 23.)

Rozlišuje tedy všeobecnou formu nadpráce čili nadhodnoty od jejich zvláštních forem, což nedělají ani Ricardo, ani A[dam] Smith, aspoň ne vědomě a důsledně. Avšak název jedné z těchto zvláštních forem, úrok, přijímá opět jako název pro všeobecnou formu. A to je dostačující, aby opět upadl do ekonomického slangu.

„Progresívní narůstání kapitálu by bylo v pevně založené společnosti poznamenáno poklesem peněžního úroku, nebo, což je totéž, zmenšením množství práce jiných, které by se dávalo za použití kapitálu." (Cit. dílo, str. 6.)

To je nejspíš careyovská fráze. Ale u autora pamfletu to není dělník, který používá kapitálu, nýbrž kapitál, který používá dělníka. Protože *úrokem* rozumí nadpráci v jakékoli formě, převádí věc — lék pro naše „národní těžkosti" — na to, aby se zvýšila *mzda*; protože zmenšení úroku znamená zmenšení nadpráce. Tím však má na mysli, že přivlastňování cizí práce při směně za kapitál se má zmenšovat, čili dělník si má přivlastňovat víc ze své vlastní práce a kapitál méně.

Zmenšení nadpráce může znamenat dvojí:

Má být odpracováno méně práce nad tu dobu, které je třeba, aby se reprodukovala pracovní síla, aby byl vytvořen ekvivalent mzdy;

nebo menší část *z úhrnného množství práce* má přijímat *formu nadpráce*, tj. dobu odpracovanou pro kapitalistu zdarma; tedy také menší část výrobku, v němž se zračí práce, má přijímat formu *nadvýrobku*, tj. dělník má ze svého vlastního výrobku dostat více a kapitalistovi má připadnout méně.

Ani autorovi samému není věc jasná, jak vyplývá z následujících řádek — v nichž jsou vlastně obsažena závěrečná slova jeho spisu:

„Národ je skutečně bohatý teprve tehdy, když se za kapitál neplatí žádný úrok; když se místo dvanácti hodin pracuje pouze šest. Bohatství je *volně použitelný čas* a nic jiného." (Cit. dílo, str. 6.)

Protože úrokem se zde rozumí — zisk, renta, úrok — zkrátka každá forma nadhodnoty, a protože podle autora tu samotný kapitál není nic než produkt práce, akumulovaná práce, která je s to směnou za sebe samu vyždímat nejen stejné množství práce, nýbrž i nadpráce, platí podle něho: kapitál nepřináší žádný úrok — žádný || 860 | kapitál neexistuje. Produkt se nepřeměňuje v kapitál. Neexistuje žádný *nadvýrobek* a žádná *nadpráce*. Teprve pak je národ skutečně bohatý.

To však může znamenat: neexistuje žádný produkt, žádná práce *nad* tím produktem a tou prací, kterých je třeba k reprodukci dělníků. Neboli: dělníci si přivlastňují *sami pro sebe* tento přebytek, ať už produktu, nebo práce.

Autor však *neníní pouze* ono poslední, což vyplývá z toho, že [větu] „žádný úrok za kapitál" spojuje s tímto: „Národ je skutečně bohatý, když se pracuje šest hodin místo dvanácti. *Bohatství je volně použitelný čas a nic jiného.*"

To může nyní znamenat:

Musí-li všichni pracovat, odpadá-li protiklad mezi přepracovanými a zahaleči — a to by bylo v každém případě důsledkem toho, že přestal existovat kapitál, že by už produkt nedával právo na cizí *nadpráci* — a vezme-li se kromě toho v úvahu rozvoj produktivních sil, jak jej vyvolal kapitál, bude společnost vyrábět nutný přebytek za šest hodin, [během nichž vyrobí] víc než nyní za dvanáct [hodin] a současně s tím budou mít všichni šest hodin „volně použitelného času", skutečné bohatství; čas, který není absorbován bezprostředně produktivní prací, nýbrž [zůstává volný] pro požitek, oddech, [takže] vytvoří prostor pro volnou činnost a rozvoj. Čas je *prostor* pro rozvoj schopnosti atd. Je známo, že ekonomové sami ospravedlňují otrockou práci námezdních dělníků tím, že vytváří oddech, volný čas

pro *jiné*, jinou část společnosti — a tím i pro společnost námezdních dělníků.

Nebo to může také znamenat:

Dělníci teď pracují o šest hodin víc, než (teď) potřebují ke své vlastní reprodukci. (To také sotva může být názor autora, protože to, co *teď* potřebují, líčí jako nelidské minimum.) Přestane-li kapitál existovat, pak budou pracovat už jen šest hodin a stejně tolik musí pracovat i zahaleči. Materiální bohatství by tím bylo pro všechny stlačeno na úroveň dělníků. Ale všichni by měli *volně použitelný čas*, volný čas k svému rozvoji.

Samému autorovi to není zřejmě jasné. Nicméně stále zůstává pěkná teze:

„Národ je skutečně bohatý, když se pracuje šest hodin místo dvanácti. *Bohatství je volně použitelný čas a nic jiného.*"

Také Ricardo v kapitole „*Hodnota a bohatství, jejich rozlišovací znaky*" říká, že vlastní bohatství spočívá v tom, že se vytváří co nejvíce užitných hodnot s co nejmenšími hodnotami; to jinými slovy znamená, že v co nejkratší pracovní době se vytváří co největší přebytek materiálního bohatství. Také zde [vystupuje] „volně použitelný čas" a užívání toho, co bylo vytvořeno v pracovní době jiných, jako skutečné bohatství, [vystupuje] však jako všechno v kapitalistické výrobě, a proto i u jejích interpretů, v protikladu. Protiklad bohatství a hodnoty [vystupuje] později u Ricarda v té formě, že čistý produkt má být v poměru k hrubému produktu co největší, což opět v této protikladné formě znamená, že ty třídy společnosti, jejichž čas je v materiální výrobě absorbován jen částečně nebo vůbec ne, i když užívají jejích plodů, mají být co nejpočetnější vůči těm třídám, jejichž čas je v materiální výrobě zcela absorbován a jejichž spotřeba proto tvoří pouhou položku výrobních nákladů, pouhou podmínku toho, aby pro ty, kdo nepracují, byly takovými soumary. Je to jen přání, aby k otroctví práce, k nucené práci byla odsouzena co nejmenší část společnosti. To je to nejvyšší, k čemu lze z kapitalistického stanoviska dospět.

Toto autor [pamfletu] vyvrací. *Pracovní doba*, i když bude odstraněna směnná hodnota, zůstane vždy tvořivou substancí bohat-

ství a mírou *nákladů*, které jsou nutné k jeho výrobě. Avšak volný čas, volně použitelný čas, je bohatství samo — zčásti k užívání výrobků, zčásti k svobodné činnosti, která není, jako práce, určována pod tlakem nějakého vnějšího cíle, který musí být splněn, a jehož splnění je přírodní nutností nebo sociální povinností, jak kdo chce.

Rozumí se samo sebou, že pracovní doba sama, tím, že bude omezena na normální míru, dále tím, že už nebude vynakládána pro jiného, nýbrž pro mě samého, spolu s odstraněním společenských protikladů mezi pánem a sluhou atd., dostane, jako skutečně společenská práce, konečně i jako základna *volně použitelného času*, zcela jiný, svobodnější charakter, a že *pracovní doba* člověka, který je současně člověkem s volně použitelným časem, musí mít mnohem vyšší kvalitu než pracovní doba pracujícího zvířete.

2. RAVENSTONE [NÁZOR NA KAPITÁL JAKO NADVÝROBEK DĚLNÍKŮ. ZÁMĚNA ANTAGONISTICKÉ FORMY KAPITALISTICKÉHO VÝVOJE S JEHO OBSAHEM. ODTUD PRAMENÍCÍ NEGATIVNÍ POMĚR K PLODŮM KAPITALISTICKÉHO ROZVOJE PRODUKTIVNÍCH SIL]

|| 861 | *Piercy Ravenstone, M. A., „Thoughts on the Funding System, and its Effects", Londýn 1824.*

Nanejvýš znamenitý spis.

Autor předcházejícího pamfletu chápe nadhodnotu v její počáteční formě, *nadpráci*. Jeho hlavním hlediskem je proto délka pracovní doby. Zejména chápe *nadpráci* čili nadhodnotu v její absolutní formě; [ve formě] prodloužení pracovní doby nad tu dobu, která je nutná k reprodukci dělníka samého; ne [ve formě] zkrácení nutné práce rozvojem produktivních sil práce.

Zkrácení této nutné práce je hlavním hlediskem u Ricarda, avšak ve formě, jakou má v kapitalistické výrobě, jako prostředek k prodloužení pracovní doby připadající kapitálu. Naproti tomu vyslovuje pamflet jako konečný cíl *zkrátit pracovní dobu* pro výrobce a odstranit práci pro *majitele nadvýrobku*.

Zdá se, že Ravenstone předpokládá pracovní den jako daný. Proto tedy si zvlášť všímá — stejně jako předchozí pamflet, takže se teoretického dotýká jen letmo — relativní nadhodnoty čili nadvýrobku (který připadá kapitálu) v důsledku rozvoje produktivní síly práce. Jako při tomto hledisku vůbec, je zde nadpráce chápána většinou ve formě nadvýrobku, zatímco v předchozím [pamfletu] je nadvýrobek většinou chápán ve formě nadpráce.

„Učit, že bohatství a moc národa závisí na jeho *kapitálu*, znamená podřídit práci kapitálu, učinit z lidí sluhy vlastnictví." (Cit. dílo, str. 7.)

Pro odpor, který vyvolala ricardovská teorie — na [základě] svých vlastních předpokladů —, [je] charakteristické toto:

Ve stejné míře, jak se rozvíjela politická ekonomie — a tento rozvoj, pokud jde o základní principy, dosáhl nejvýraznějšího vyjádření v Ricardovi —, zobrazovala [stále přesněji] práci jako jediný prvek hodnoty a jediného tvůrce užitné hodnoty a rozvoj produktivních sil jako jediný prostředek ke skutečnému rozmnožení bohatství; [a] co možná největší rozvoj produktivních sil práce jako ekonomický základ společnosti. To je fakticky základ *kapitalistické výroby*. Zvláště Ricardův spis, když ukazuje, že zákon hodnoty se neporušuje ani pozemkovým vlastnictvím, ani kapitalistickou akumulací atd., se zabývá vlastně jen tím, že odstraňuje všechny rozpory nebo jevy, které jakoby odporovaly tomuto pojetí. Avšak stejně jako je práce chápána jakožto *jediný* zdroj směnné hodnoty a jakožto aktivní zdroj užitné hodnoty, tak titíž ekonomové, a zvláště také Ricardo (po něm v ještě větší míře Torrens, Malthus, Bailey atd.), chápou „kapitál" jako regulátor výroby, zdroj bohatství a cíl výroby, zatímco práci chápou jako námezdní práci, jejíž nositel [a] skutečný nástroj je nutným pauperem (k čemuž přibyla kromě toho ještě Malthusova populační teorie) — pouhým výrobním nákladem a výrobním nástrojem — odkázaným na minimum mzdy, pod něž musí klesnout, jakmile existuje pro kapitál v „nadbytečném" množství. V tomto rozporu politická ekonomie pouze vyslovila podstatu kapitalistické výroby, nebo, chceme-li, námezdní práce; práce odcizená sobě samé, proti níž stojí jí vytvořené bohatství jako cizí bohatství, její vlastní produktivní síla jako produktivní síla jejího

produktu, její obohacení jako sebezbídačení, její společenská moc jako moc společnosti nad ní. Ale tuto určitou, *specifickou*, historickou formu společenské práce, jak se projevuje v kapitalistické výrobě, prohlašují tito ekonomové za všeobecnou, věčnou formu, [za] přirozené pravdy, a *tyto* výrobní vztahy za absolutně (ne historicky) nutné, přirozené a rozumné vztahy společenské práce. V úplném zajetí horizontu kapitalistické výroby, prohlašují tu *protikladnou* formu, v níž zde vystupuje společenská práce, za právě tak nutnou jako tato práce sama, osvobozená od tohoto protikladu. Tím, že tak na jedné straně jedním dechem prohlašují absolutně *práci* (protože ztotožňují námezdní práci s prací) a na druhé straně právě tak absolutně *kapitál*, chudobu dělníka a bohatství nedělníka, za jediný zdroj bohatství, pohybují se neustále v absolutních rozporech, aniž o tom mají sebemenší ponětí. (Sismondi tvoří svým tušením tohoto rozporu epochu v politické ekonomii.) „Práce *čili* kapitál"[89] — v této Ricardově formulaci vystupuje přesvědčivě rozpor i naivita, s níž se [o nich] vyslovuje jako o něčem totožném.

Protože týž reálný vývoj, který dal buržoazní politické ekonomii tento teoreticky bezohledný výraz, rozvíjí v něm obsažené reálné rozpory, zvláště protiklad mezi rostoucím bohatstvím „národa" v Anglii a rostoucí bídou dělníků, protože dále tyto rozpory nabyly *teoreticky* přesvědčivého, i když bezděčného výrazu v ricardovské teorii atd. — bylo přirozené, že se || XV - 862 | myslitelé, kteří se postavili na stranu proletariátu, chopili rozporu, který pro ně už byl teoreticky připraven. Práce je jediným zdrojem směnné hodnoty a jediným aktivním tvůrcem užitné hodnoty. To říkáte vy. Na druhé straně říkáte, [že] *kapitál* je vším, dělník ničím nebo jen pouhým výrobním nákladem kapitálu. Sami sebe jste vyvrátili. Kapitál není *nic* než podfuk na dělníkovi. *Práce* je *vším*.

Toto je ve skutečnosti poslední slovo všech spisů, které zastupují proletářské zájmy z ricardovského stanoviska, na půdě jeho vlastních předpokladů. Stejně jako [Ricardo] ve svém systému nechápe totožnost *kapitálu* a *práce*, *nechápou* ani oni rozpor [mezi kapitálem a prací], který popisují, a proto nejvýznamnější z nich, jako například Hodgskin, akceptují všechny ekonomické předpoklady kapitalistické výroby samé jako věčné formy a chtějí škrtnout

pouze kapitál, základ a současně nutný důsledek [těchto předpokladů].

Hlavní myšlenka u *Ravenstona* je:

Rozvoj produktivních sil práce vytváří *kapitál* čili *vlastnictví*, tj. nadvýrobek pro „idlers" (zahaleče), nedělníky, a přitom práce plodí tento svůj parazitní nádor, který ji vyssává až do morku kostí tím víc, čím víc se rozvíjí její produktivní síla. Přechází-li titul na tento nadvýrobek, čili moc přivlastňovat si produkt cizí práce, na nedělníka, díky tomu, že už je majitelem bohatství nebo díky tomu, že už má pozemky, pozemkové vlastnictví, to na věci nic nemění. Obojí je *kapitál*, to znamená panství nad produktem cizí práce. Vlastnictví, property, znamená u Ravenstona jen *přivlastňování* produktů cizí práce, a to je možné jen tehdy a v takové míře, v jaké se rozvíjí *produktivní výroba*. Produktivní výrobou rozumí Ravenstone výrobu životních prostředků. Následkem rozvoje kapitálu čili vlastnictví je *výroba pro přepychovou spotřebu* [industry of consumption][90] neproduktivní výrobou. Podobně jako autor výše uvedeného pamfletu, vystupuje i Ravenstone asketicky. Zde je sám opět v zajetí představ ekonomů. Bez *kapitálu*, bez *vlastnictví*, by byly dělníkovy životní prostředky vyráběny v nadbytku, avšak nevyráběly by se přepychové předměty. Nebo se také může říci, že Ravenstone, stejně jako autor zmíněného pamfletu, chápou nebo aspoň fakticky připouštějí *historickou nutnost* kapitálu potud, pokud podle prvního vyrábí *nadpráci* nad tou prací, která je nutná právě k udržení [dělníkova života] a která současně vede k vytváření strojů (fixní kapitál u pamfletisty) a zahraničního obchodu, světového trhu, aby se nadvýrobek vyrvaný dělníkům použil zčásti k zvětšení produktivní síly, zčásti k tomu, aby se tomuto nadvýrobku dodaly nejrozličnější formy užitné hodnoty, stojící nad nezbytnými potřebami. Tak by u Ravenstona nebyly bez *kapitálu a vlastnictví* vytvořeny ani „předměty zpříjemňující život", ani stroje, ani přepychové předměty, ani [by se] nerozvíjely přírodní vědy, ani duševní produkce, které vděčí [za svou existenci] zábavě nebo pudu bohatých obdržet od nedělníků ekvivalent za svůj „nadvýrobek".

Pamfletista a Ravenstone tím neospravedlňují kapitál, nýbrž z toho vycházejí při svém útoku proti [kapitálu], neboť to všechno

je namířeno *proti* dělníkům a ne *pro* dělníky. Tím však fakticky připouštějí, že to [je] výsledek kapitalistické výroby, a ta že je tak jednou historickou formou společenského vývoje, i když stojí v protikladu k té části obyvatelstva, která tvoří základ celého tohoto vývoje. Tím, že zaměňují *protikladnou formu* tohoto vývoje se samým jeho obsahem, podílejí se — i když z opačného pólu — na omezenosti ekonomů. Jedni chtějí zvěčnit protiklad pro jeho plody. Druzí jsou rozhodnuti, aby se protikladu zbavili, obětovat plody vyrostlé v této antagonistické formě. Tím se odlišuje toto vystoupení proti [buržoazní] ekonomii od současného [vystoupení] Owena atd. Na druhé straně i [od] Sismondiho, který se vrací k zastaralým formám protikladu, aby se ho zbavil v jeho akutní podobě.

[Ravenstone píše:]

Je to „nouze" chudých, která „vytváří jeho" (boháčovo) „bohatství... Kdyby si všichni byli rovni, pak by žádný nepracoval pro druhého. Nezbytných životních prostředků by tu byl nadbytek, zatímco by přepychové předměty úplně chyběly." (Cit. dílo, str. 10.)

„Práce, která vytváří produkty, je otcem vlastnictví; to, co napomáhá spotřebě, je jeho dítětem." (Cit. dílo, str. 12.)

„Růst vlastnictví, tato větší schopnost udržovat zahaleče a neproduktivní práci, je to, co politická ekonomie označuje kapitálem." (Cit. dílo, str. 13.)

„Protože posláním vlastnictví je vydávání, protože bez něho zůstane pro svého majitele úplně bez užitku, je jeho existence co nejtěsněji spojena s || 863 | výrobou pro přepychovou spotřebu." (Cit. dílo.)

„Kdyby *práce* každého člověka *stačila jen k získání jeho vlastní obživy, nemohlo by existovat vlastnictví* a žádná část práce národa by nemohla být vynakládána na uspokojování duševních potřeb [imagination]." (Cit. dílo, str. 14—15.)

„Na každém stupni vývoje společnosti *klesá počet těch, kteří pracují, tou měrou,* jakou růst a zdokonalování techniky zvyšují produktivní sílu člověka... Vlastnictví vzniká zdokonalováním výrobních prostředků; jeho jediným posláním je podporovat zahalečství. Pokud práce každého člověka stačí právě k jeho vlastní obživě, nebudou existovat žádní zahaleči, protože nebude možné žádné vlastnictví. Může-li naproti tomu práce jednoho člověka uživit pět [lidí], pak na každého člověka zaměstnaného ve výrobě připadnou čtyři zahaleči: jenom tímto způsobem může být produkt spotřebováván... Úsilí společnosti směřuje k tomu, povznést zahaleče na účet pilného, přebytek přeměnit v moc." (Cit. dílo, str. 11.)

〈Pokud jde o rentu (to není zcela správné; protože právě zde by bylo třeba objasnit, proč [renta] připadá pozemkovému vlastníkovi,

[a] ne pachtýři, průmyslovému kapitalistovi), Ravenstone o ní říká to, co platí o nadhodnotě vůbec, pokud se vyvíjí [jako důsledek] růstu produktivní síly práce:

„V počátcích společnosti, pokud lidé ještě neměli žádnou umělou podporu pro své pracovní síly, je ta část jejich výdělku, která může být odevzdána jako renta, výjimečně malá; protože půda nemá žádnou přirozenou hodnotu, vděčí za celý svůj produkt práci. Ale každé zvětšení zručnosti zvětšuje tu část, kterou lze dát stranou jako rentu. Kde je k obživě desíti zapotřebí práce devíti, může připadnout na rentu jen jedna desetina hrubého produktu. Kde práce jednoho člověka stačí pro pět, připadnou čtyři pětiny na rentu nebo [pro] potřeby státu, které mohou být uspokojeny jen z nadvýrobku práce. První, jak se zdá, byl případ Anglie v době podmanění; druhý je příklad z dneška, kdy je v zemědělství zaměstnána jen jedna pětina [obyvatelstva]." (Cit. dílo, str. 45—46.)

„Tak je pravdivé, že společnost každé zdokonalení obrací jen v růst zahálky." (Cit. dílo, str. 48.)⟩

Poznámka. [Ravenstonův] spis je originální. Jeho vlastním předmětem, jak říká titul, [je] moderní systém státních dluhů. Kromě jiného říká:

„Celá válka proti francouzské revoluci [a pak proti Napoleonovi] nezpůsobila nic většího než přeměnu několika židů v gentlemany a několika hlupáků v politické ekonomy." (Cit. dílo, str. 66—67.)

„Systém dluhů má i dobrou stránku, ačkoli starou šlechtu země olupuje o velkou část jejího vlastnictví, aby ji předala novomódním hidalgům jako odměnu za jejich obratnost v umění podvádět a zpronevěřovat... Podporuje-li podvod a sprostáctví, obléká-li šarlatánství a domýšlivost do roucha moudrosti, přeměňuje-li celý národ v národ burzovních spekulantů..., boří-li všechny stavovské a rodové předsudky a z peněz dělá jediný rozlišovací znak mezi lidmi..., ruší tím věčnost vlastnictví." (Cit. dílo, str. 51—52.)

3. HODGSKIN

„Labour defended against the claims of capital; or, the Unproductiveness of capital proved. By a Labourer", Londýn 1825. (With reference to the Present Combinations amongst Journeymen.)

Thomas Hodgskin, „Popular Political Economy. Four Lectures delivered at the London Mechanics' Institution", Londýn 1827.

První anonymní spis je také od Hodgskina. Jestliže dříve zmíněné pamflety a řada jiných, podobných, prošly beze stopy, pak tyto

spisy, zvláště první, vzbudily značnou pozornost a jsou stále ještě (srov. *John Lalor*, „*Money and Morals*", *Londýn 1852)* počítány k významným dílům anglické politické ekonomie. Chceme zde oba spisy postupně probrat.

[a) TEZE O NEPRODUKTIVNOSTI KAPITÁLU JAKO NUTNÝ DŮSLEDEK RICARDOVY TEORIE]

„*Labour defended* etc." Autor chce dokázat, jak říká titul, „neproduktivnost kapitálu".

Ricardo netvrdí, že kapitál *vytváří hodnotu*. [Kapitál] přidává výrobku [podle Ricarda] jen svoji vlastní hodnotu, a jeho vlastní hodnota závisí na pracovní době nutné k jeho reprodukci. Hodnotu má jen jako nahromaděná práce (přesněji || 864 | realizovaná práce), a jen tuto svou hodnotu přidává výrobku, do kterého vchází. U všeobecné míry zisku se ovšem Ricardo dopouští nedůslednosti. A toto je právě rozpor, kterého se chopili jeho protivníci.

Pokud jde o produktivitu kapitálu vzhledem k *užitné hodnotě*, neznamená u Smitha, Ricarda atd., u ekonomů vůbec, nic jiného, než že produkty dřívějších užitečných prací slouží opět jako výrobní prostředky, jako pracovní předmět, pracovní nástroj a životní prostředky dělníka. Objektivní podmínky práce nevystupují jako pouhé předměty přírody, jak tomu je v surovém stavu (jako takové nejsou nikdy kapitálem), nýbrž jako předměty přírody přetvořené už lidskou činností. V tomto smyslu je však slovo kapitál zcela zbytečné a nic neříkající. Pšenice živí nikoli proto, že je kapitálem, nýbrž proto, že je pšenicí. Užitná hodnota vlny jí přísluší jako vlně a ne jako kapitálu. Stejně tak nemá činnost parního stroje nic společného s jeho jsoucnem jako kapitálu. Konal by úplně stejnou službu, kdyby nebyl „kapitálem" a místo továrníkům patřil továrním dělníkům. Ve skutečném pracovním procesu všechny tyto věci díky poměru, jež mají jako *užitné hodnoty* k práci, která na ně byla vynaložena, neslouží jako směnné hodnoty a ještě méně jako kapitál. Že jsou zde produktivní, nebo přesněji, [že] se v nich produktivita práce uskutečňuje jako ve své látce, je jejich vlastnost jako objektivních podmínek skutečné práce, ne jejich *společenské jsoucno* jako *odcizené podmínky*, *samostatně vystupující proti* dělníkovi, jako *vládce* nad

živou prací ztělesněný v kapitalistovi. Spotřebovávají a používají se zde jako bohatství, jak správně říká *Hopkins*[91] (ne náš Hodgskin), a ne jako „*čisté*" bohatství, jako výrobek a ne jako „čistý" výrobek. V hlavě ekonoma se ovšem určitá společenská forma těchto věcí v jejich vztahu k práci a jejich reálná určenost jako momentů pracovního procesu tak proplétají a jsou tak nerozlučně navzájem srostlé jako v hlavě kapitalisty. Ovšem jakmile analyzují pracovní proces, jsou nuceni od výrazu kapitál úplně upustit a mluvit o *pracovním materiálu, pracovních prostředcích a životních prostředcích.* V této určenosti výrobku jako materiálu, nástroje a životních prostředků dělníka není však vyjádřeno nic než jejich poměr jako *předmětných* podmínek k práci; práce sama vystupuje jako činnost, která je ovládá. To neobsahuje absolutně nic [z poměru] mezi prací a kapitálem, nýbrž z poměru účelné lidské činnosti k svým vlastním produktům v reprodukčním procesu. Nepřestávají být ani produkty práce, ani prostými předměty, nad nimiž a s nimiž vládne [práce]. Vyjadřují jen poměr, v kterém si práce přivlastňuje jí samou vytvořený, alespoň v této formě vytvořený, předmětný svět; v žádném případě však [nevyjadřují] *nějakou jinou nadvládu těchto věcí nad prací*, kromě toho, že činnost musí být úměrná své látce, jinak by nebyla účelnou činností, prací.

O *produktivitě* kapitálu možno mluvit jen potud, pokud je chápán jako projev určitého společenského výrobního vztahu. Je-li však chápán takto, pak ihned vynikne historicky přechodný charakter tohoto vztahu, jehož všeobecné poznání je neslučitelné s jeho dalším trváním a jenž sám vytváří prostředky svého odstranění.

Ekonomové však kapitál jako takový vztah nechápou, protože nesmějí připustit jeho *relativní* charakter a ani mu nerozumějí; naopak jen teoreticky vyjadřují způsob představ praktiků, kteří jsou v zajetí kapitalistické výroby, jsou jí ovládáni a na ní zainteresováni.

Ve své polemice [proti buržoazním ekonomům] vychází Hodgskin sám z ekonomicky omezeného způsobu představ. Pokud zobrazují kapitál jako věčný výrobní vztah, redukují jej na všeobecné vztahy práce k jejím materiálním podmínkám, které jsou obecné každému výrobnímu způsobu a neobsahují nic ze specifického charakteru kapitálu. Pokud podle nich kapitál tvoří „hodnotu", přiznávají nej-

lepší z nich a [zvláště] Ricardo, že tvoří jen tu hodnotu, kterou dostal dříve od práce a dostává od ní stále, protože nadhodnota obsažená v nějakém výrobku je určena pracovní dobou nutnou k její reprodukci, tedy svým poměrem jako výsledkem živé, přítomné, ne minulé práce. A produktivita práce, jak zdůrazňuje Ricardo, projevuje svůj růst právě neustálým znehodnocováním produktu minulé práce. Na druhé straně směšují ekonomové stále tu určitou specifickou formu, v které jsou tyto věci kapitálem, s jejich vlastnostmi jako věcí a prostých momentů každého pracovního procesu. Mystifikaci, která je obsažena v kapitálu — jako uživateli práce[92] — nevysvětlují, ale pouze ji neustále bezděčně prohlašují za něco neoddělitelného od jeho věcného charakteru.

|| 867 |[93] První pamflet (anonymní spis „The Sources and Remedy") tím, že z Ricarda vyvozuje správné důsledky, redukuje nadhodnotu na *nadpráci*. Je to [v] protikladu k odpůrcům a následníkům Ricarda, kteří se přidržují jeho směšování nadhodnoty a zisku.

Druhý pamflet [Ravenstonův spis „Thoughts on the Funding System"] v protikladu k týmž [odpůrcům a následníkům Ricarda] určuje blíže relativní nadhodnotu, která závisí na stupni rozvoje produktivní síly práce. Ricardo říká totéž, avšak obchází závěr, který vyvozuje čís. II [tj. Ravenstone]: Růst produktivních sil práce zvětšuje jen cizí, ji ovládající bohatství, kapitál.

Konečně třetí pamflet [Hodgskinův anonymní spis „Labour defended etc."] vyúsťuje ve všeobecnou tezi, která je nutným důsledkem ricardovské představy: *Kapitál je neproduktivní.* Je to proti Torrensovi, Malthusovi atd., u nichž se Ricardova teze: práce je tvůrcem hodnoty — navazující na jednu stránku Ricardovy představy — mění v protikladnou tezi: kapitál je tvůrcem hodnoty. Současně se polemizuje proti [tezi], [táhnoucí] se jako červená nit od Smitha po Malthuse, která zvláště u Malthuse vyúsťuje v absolutní dogma (stejně jako u Jamese Milla): Absolutní závislost práce na *stávající mase kapitálu* jako jejích podmínkách života.

Čís. I končí: „Bohatství je volně použitelný čas a nic jiného."*

* Viz tento svazek, str. 249—250. *(Pozn. red.)*

[b) POLEMIKA PROTI RICARDOVSKÉ DEFINICI KAPITÁLU JAKO AKUMULOVANÉ PRÁCI. KONCEPCE KOEXISTUJÍCÍ PRÁCE. PODCEŇOVÁNÍ VÝZNAMU ZPŘEDMĚTNĚNÉ MINULÉ PRÁCE. STÁVAJÍCÍ BOHATSTVÍ V POMĚRU K POHYBU VÝROBY]

Hodgskin říká: Oběžný kapitál není nic jiného než *vedle sebe existující* různé společenské práce (koexistující práce); akumulace není nic jiného než nahromadění produktivních sil společenské práce, takže akumulace zručnosti a znalosti (vědecké síly) dělníků samých je akumulací hlavní a mnohem důležitější než ruku v ruce s ní jdoucí a pouze ji představující akumulace *stávajících objektivních* podmínek této akumulované činnosti, které se stále znovu produkují a spotřebovávají, [ale] jen podle jména akumulují:

„Produktivní kapitál a zručná práce jsou jedno a totéž." „Kapitál a pracující obyvatelstvo znamenají naprosto totéž." [„*Labour defended against the Claims of Capital*", str. 33.]

Všechno to jsou jen další výrazy pro [tezi] Galianiho:

„Skutečné bohatství... je člověk." („*Della Moneta*", *Custodiho sbírka. Parte Moderna, sv. III, str. 229.*)

Celý objektivní svět, „svět statků", zde zapadá jako pouhý moment, pouze mizející, stále znovu plozená činnost společensky vyrábějících lidí. Srovnejme nyní tento „idealismus" s hrubě materiálním fetišismem, v který vyúsťuje ricardovská teorie „u toho neuvěřitelného příštipkáře"[70] McCullocha, v němž mizí rozdíl nejen mezi člověkem a zvířetem, ale dokonce i mezi něčím živým a věcí. A pak se řekne, že proletářský protiklad hlásal proti vznešenému spiritualismu buržoazní ekonomie surový materialismus, zaměřený výlučně na živočišné potřeby!

Hodgskin chybuje v tom, že při svém zkoumání produktivity kapitálu nerozlišuje, do jaké míry se jedná o výrobu užitné hodnoty nebo směnné hodnoty.

Dále — to je však historicky oprávněné — pojímá kapitál [tak], jak jej nalézá u ekonomů. Na jedné straně (pokud působí ve skutečném pracovním procesu) jako pouhé věcné podmínky práce nebo jako pouhý látkový prvek práce; a (ve zhodnocovacím procesu)

pouze jako časem odměřené množství práce, tedy [jako] něco, co se neliší od tohoto množství práce samého. Na druhé straně, ačkoli natolik, nakolik vystupuje ve skutečném výrobním procesu, je skutečně pouhým *jménem*, *přejmenováním* práce samé, vystupuje jako síla ovládající a podmiňující práci, jako základ její produktivity, jako bohatství jí cizí. A to bez jakéhokoli zprostředkování. Takto se Hodgskin setkává s problémem. A staví reálnou stránku ekonomického rozvoje proti jeho buržoaznímu balamucení.

„Kapitál je jakési *kabalistické slovo*, jako církev, stát nebo jakýkoli jiný z oněch *všeobecných výrazů*, které byly těmi, kteří zamýšlejí ostatní lidstvo odřít, vynalezeny proto, aby skryli ruku, která toto lidstvo odírá." („*Labour defended*", str. 17.)

Hodgskin pak podle tradice, kterou nachází u ekonomů, rozlišuje oběžný a fixní kapitál, přičemž oběžným kapitálem se rozumí hlavně ta část, která se skládá z životních prostředků pro dělníky nebo se jako taková spotřebovává.

„Dělba práce, říká se, je nemožná bez předchozí akumulace kapitálu." Ale „výsledky, které jsou pod *jménem oběžný kapitál* připisovány *zásobě zboží*, jsou způsobovány koexistující prací". (Cit. dílo, str. 8—9.)

Oproti hrubému chápání ekonomů [je] správné říkat, že „oběžný kapitál" je jen „jméno" pro „zásobu" zvláštních „zboží". Protože ekonomové neobjasnili specifický společenský vztah, který vystupuje v *metamorfóze zboží*, mohou také „oběžný" kapitál chápat *jen* věcně. Všechny rozdíly kapitálu, vyplývající z procesu oběhu || 868 | — ve skutečnosti sám proces jeho oběhu — nejsou ve skutečnosti ničím jiným než metamorfózami zboží (nabývajících charakteru kapitálu v důsledku jejich vztahu k námezdní práci), momentem reprodukčního procesu.

Dělba práce v určitém smyslu není nic jiného než *koexistující práce*, to znamená koexistence *různých* druhů práce, která se zračí v *různých druzích* výrobků či spíše zboží. *Dělba práce* v kapitalistickém smyslu, jako rozložení zvláštní práce, která vyrábí určité zboží, na určité množství jednoduchých, mezi různé dělníky rozdělených a spolupůsobících operací, předpokládá dělbu práce uvnitř společnosti, mimo dílnu, jako *oddělená povolání*. Na druhé straně

[dělba práce uvnitř dílny] zvětšuje [dělbu práce uvnitř společnosti]. Výrobek může být vyráběn jako zboží tím výrazněji, jeho směnná hodnota se stává tím nezávislejší na jeho bezprostředním jsoucnu jako užitné hodnoty, čili jeho výroba tím nezávislejší na jeho spotřebě výrobci, na jeho jsoucnu jako užitné hodnoty pro výrobce, čím jednostrannější je on sám a čím větší je rozmanitost zboží, za která se směňuje, čím větší je řada užitných hodnot, v nichž se vyjadřuje jeho směnná hodnota, čím větší je pro něj trh. Čím více k tomu dochází, tím víc může být výrobek vyráběn jako zboží. [A] tedy také tím *masověji*. Bezvýznamnost jeho užitné hodnoty pro výrobce je *kvantitativně* vyjádřena v mase, v níž se vyrábí, která není v naprosto žádném vztahu ke spotřebním potřebám výrobce, i když je současně spotřebitelem svého výrobku. Jedna z metod pro tuto *výrobu en masse*, a tedy pro výrobu výrobku [jako zboží], je však *dělba práce* uvnitř dílny. Tak dělba práce uvnitř dílny spočívá na dělbě povolání uvnitř společnosti.

Velikost trhu má dvojí smysl: Za prvé masa spotřebitelů, jejich počet. Za druhé však i počet navzájem se osamostatnivších povolání. Druhé je možné bez prvého. Když se například předení a tkaní oddělí od domáckého průmyslu a zemědělství, stanou se všichni zemědělci trhem pro přadláky a tkalce. Stejně tak [tvoří] přadláci a tkalci v důsledku oddělení svých povolání [trh] sobě navzájem. Dělba práce uvnitř společnosti však především předpokládá takové vzájemné osamostatnění prací, kdy jejich výrobky vystupují proti sobě navzájem jako zboží a procházejí směnou, prodělávají metamorfózu zboží, a musejí se k sobě navzájem chovat jako *zboží*. (Proto ve středověku zakazují města venkovu co nejvíce řemesel. Nejen aby vyloučila konkurenci — jediné, co vidí A[dam] Smith — nýbrž aby si opatřila i trh.) Na druhé straně to předpokládá určitou hustotu obyvatelstva, aby [se dělba práce uvnitř společnosti] náležitě rozvíjela. Ještě více předpokládá tuto hustotu obyvatelstva rozvoj dělby práce uvnitř dílny. Tato dělba, pro niž je určitý stupeň rozvoje prvé předpokladem, naopak zase tuto první dělbu — za vzájemného působení — prohlubuje. Tím, že povolání, která dříve patřila k sobě, rozděluje na vzájemně nezávislá, tím, že rozmnožuje a diferencuje přípravné práce, jichž je pro ně nepřímo zapotřebí,

a tím, že zvětšuje výrobu, obyvatelstvo, uvolňuje kapitál a práci, vytváří nové potřeby a nové způsoby jejich uspokojování.

Proto když Hodgskin říká: „dělba práce" není výsledkem *zásoby zboží*, nazvané oběžný kapitál, nýbrž [výsledkem] „*koexistující práce*", bylo by tautologií, kdyby zde pod dělbou práce rozuměl oddělení výrobních odvětví. To by pouze znamenalo: dělba práce je příčinou nebo výsledkem dělby práce. Hodgskin tedy může myslet jen to, že dělba práce uvnitř dílny je podmíněna oddělením povolání, společenskou dělbou práce a je v určitém smyslu jejím výsledkem.

Není to „zásoba zboží", která vytváří toto oddělení povolání, a tím dělbu práce v dílně, nýbrž je to toto *oddělení povolání* (a dělba práce), které je vyjádřeno v zásobě zboží nebo spíše v tom, že se zásoba *výrobků* stává *zásobou zboží*. ⟨Ekonomové však vždy nutně vyjadřují jako vlastnost věci to, co je vlastností, charakteristickým rysem *kapitalistického výrobního způsobu*, tedy kapitálu samého, pokud vyjadřuje určitý vztah výrobců k sobě navzájem a k svému výrobku.⟩

|| 869 | Jestliže se však [z] ekonomického [hlediska] (viz Turgot, Smith atd.) hovoří o „*předchozí akumulaci kapitálu*" jako podmínce pro dělbu práce, rozumí se tím předběžná koncentrace *zásoby zboží* jako *kapitálu* v rukou kupce práce, protože ten druh kooperace, který charakterizuje dělbu práce, předpokládá *konglomeraci dělníků* — tedy akumulaci životních prostředků pro ně po dobu jejich práce; [předpokládá] vyšší produktivitu práce — tedy vzrůst [množství] surovin, nástrojů a pomocných látek, které musí být k dispozici, aby práce probíhala plynule, protože jich neustále potřebuje velké množství, zkrátka [předpokládá] objektivní podmínky výroby ve velkém měřítku.

Akumulace kapitálu zde nemůže znamenat: růst množství životních prostředků, surovin a pracovních nástrojů jako *podmínku dělby práce*, neboť, rozumí-li se akumulací kapitálu toto, bude to důsledek dělby práce, ne její předpoklad.

Akumulace kapitálu zde nemůže znamenat ani to, že životní prostředky pro dělníka musí být vůbec k dispozici dříve, než budou reprodukovány nové, nebo že suroviny a pracovní prostředky pro

jeho novou výrobu musejí být produkty jeho práce. Neboť toto je podmínkou práce vůbec a to platilo jak *před rozvojem* dělby práce, tak i po něm.

Na jedné straně, z hlediska látkového prvku, zde *akumulace* neznamená nic než: Dělba práce vyžaduje koncentraci životních prostředků a pracovních prostředků v jednotlivých bodech, které byly dříve rozptýlené a rozdrobené, pokud dělník v jednotlivých průmyslových odvětvích — která nemohou být za tohoto předpokladu příliš početná — sám vykonával postupně všechny různé operace, které vyžadovala výroba jednoho nebo více výrobků. Zde se předpokládá ne *absolutní* růst, nýbrž *koncentrace*: na jednom místě nahromaděno více [všech prostředků] a [přitom] vzhledem k počtu nahromaděných dělníků *relativně* více [pracovních prostředků]. Dělníci zaměstnaní v manufaktuře [potřebují] víc lnu (úměrně jejich počtu), než bylo třeba téhož lnu například v poměru ke všem sedlákům a selkám, kteří vedle [svého hlavního zaměstnání] předli len. Tedy jde o *konglomeraci* dělníků, *koncentraci* surovin, nástrojů a životních prostředků.

Na druhé straně: z [hlediska] historické základny, ze které tento proces vychází — z níž se rozvíjí manufaktura, průmyslový způsob výroby, pro nějž je charakteristická dělba práce —, může tato koncentrace probíhat jen v té formě, že se tito dělníci konglomerují jako námezdní dělníci, tj. takoví, kteří musejí prodávat svoji pracovní sílu, protože jejich pracovní podmínky vystupují proti nim samostatně jako cizí vlastnictví, cizí síla, zahrnuje to tedy, že tyto pracovní podmínky proti nim vystupují jako *kapitál*, což se současně projevuje tak, že tyto životní prostředky a pracovní prostředky, nebo, a to je totéž, disponování jimi prostřednictvím peněz, jsou v rukách jednotlivých vlastníků peněz nebo zboží, kteří se tak stávají *kapitalisty*. Ztráta pracovních podmínek pro dělníky se jeví jako jejich osamostatnění jakožto kapitálu, nebo jako to, že jimi disponují kapitalisté.

Takže původní akumulace není, jak jsem ukázal, nic jiného, než oddělení pracovních podmínek jako samostatných sil [stojících] proti práci a dělníkům.[94] Historické procesy představují toto oddělení jako moment společenského vývoje. Jakmile kapitál jednou

existuje, pak se ze samého způsobu kapitalistické výroby vyvíjí [způsob] udržení a reprodukce tohoto oddělení ve stále větším měřítku, dokud nedojde k historickému obratu.

Není to majetek peněz, co činí kapitalistu kapitalistou. Aby se peníze přeměnily v kapitál, musí existovat předpoklady kapitalistické výroby, a z nich prvním historickým předpokladem je právě toto oddělení. Uvnitř kapitalistické výroby samotné je toto oddělení, a proto i existence pracovních podmínek jako kapitálu, dáno; [je to] neustále se reprodukující a rozšiřující základna výroby samé.

Akumulace zpětnou přeměnou zisku neboli nadvýrobku v kapitál se nyní stává nepřetržitým procesem, čímž rozmnožené produkty práce, které jsou současně jejími objektivními podmínkami, podmínkami reprodukce, vystupují proti práci neustále jako *kapitál*, jako práci odcizené, [ji] ovládající a v kapitalistovi individualizované síly. Tím se však také specifickou funkcí kapitalisty stává akumulovat, tj. přeměňovat část nadvýrobku zpět v pracovní podmínky. A z toho ťulpas ekonom vyvozuje, že by tato operace vůbec nemohla probíhat, kdyby neprobíhala tímto rozporným specifickým způsobem. Reprodukce v rozšířeném měřítku se stává v jeho hlavě neoddělitelnou od kapitalistické formy této reprodukce — *akumulace.*

|| 870 | Akumulace pouze představuje jako *plynulý proces* [to], co se v *původní akumulaci* jeví jako zvláštní historický proces, jako proces vzniku kapitálu a jako přechod z jednoho výrobního způsobu do druhého.

Ekonomové, kteří jsou v zajetí těch představ, v nichž se pohybují činitelé kapitalistického výrobního způsobu, se dopouštějí dvojí, ovšem vzájemně se podmiňující záměny pojmů.

Na jedné straně přeměňují kapitál ze vztahu ve věc; zásoby zboží (přitom už sami zapomínají, že zboží sama *nejsou* věcmi), které, pokud slouží jako výrobní podmínky pro novou práci, se nazývají kapitál, a podle způsobu jejich reprodukce, oběžný kapitál.

Na druhé straně přeměňují věci v kapitál, to znamená, že zkoumají společenský vztah, který vystupuje ve věcech a prostřednictvím věcí, jako vlastnost, která přísluší věci jako takové, pokud vchází jako prvek do pracovního procesu nebo technologického procesu.

[*Na jedné straně*] *koncentrace surovin a to, že životními prostředky* disponují nedělníci, jako síly ovládající práci, jako *předběžná* podmínka dělby práce (ta později zvětšuje nejen koncentraci, ale tím, že zvyšuje produktivní síly práce, zvětšuje masu koncentrace), tj. *předchozí akumulace kapitálu* jako podmínka pro dělbu práce, znamená tedy pro ekonomy růst čili koncentraci (oni to nerozlišují) životních prostředků a pracovních prostředků.

Na druhé straně by tyto životní prostředky a pracovní prostředky nepůsobily [podle ekonomů] jako objektivní podmínky výroby, kdyby tyto věci neměly vlastnost být kapitálem, kdyby produkt práce, podmínka práce, nespotřebovával práci samu, kdyby minulá práce nespotřebovávala živou práci a kdyby tyto věci nepatřily samy sobě nebo per procura* kapitalistovi místo dělníkovi.

Stejně jako by dělba práce nebyla možná (i když se nemohla historicky od začátku objevit v takové formě, v níž se může objevit teprve jako důsledek kapitalistické výroby), kdyby její podmínky [tj. podmínky práce] patřily sdruženým dělníkům a ti se k nim chovali jako k něčemu, čím jsou [tyto podmínky práce in] natura, [tj. jako] ke svým vlastním výrobkům a věcným prvkům své vlastní činnosti.

Protože si dále v kapitalistické výrobě kapitál přivlastňuje nadvýrobek dělníků, tedy, protože si *přivlastnil* produkty práce a ty nyní stojí ve formě kapitálu proti dělníkovi, je jasné, že přeměna nadvýrobku v pracovní podmínky může vycházet jen od kapitalisty a jen v té formě, že produkt práce, který si přivlastnil bez ekvivalentu, přeměňuje ve výrobní prostředek pro novou práci bez ekvivalentu. Rozšíření reprodukce proto vystupuje jako přeměna zisku v kapitál a jako *úspora* kapitalisty, který, místo aby nadvýrobek získaný zdarma snědl, opět jej přeměňuje v prostředek vykořisťování práce; toto může však [uskutečnit] jen tím, že jej znova přemění v produktivní kapitál, což zahrnuje přeměnu nadvýrobku v pracovní prostředky. Z toho ekonom činí závěr, že nadvýrobek by nemohl sloužit [jako] prvek nové výroby, kdyby [se] předem nepřeměnil z dělníkova výrobku ve vlastnictví jeho zaměstnavatele,

* — v zastoupení. *(Pozn. red.)*

aby pak znovu sloužil jako kapitál a opakoval starý proces vykořisťování. U horších ekonomů k tomu přistupuje představa o hromadění zásob [hoarding] a tvorbě pokladu. Také ti lepší, jako Ricardo, přenášejí představu o odříkání z tvůrce pokladu na kapitalistu.

Ekonomové nechápou kapitál jako vztah. Nemohou jej [tak chápat], aniž jej současně pochopí jako historicky přechodnou, relativní, ne absolutní formu výroby. Hodgskin sám takovýto názor nemá. Pokud ospravedlňuje kapitál, neospravedlňuje ospravedlňování [kapitálu] ekonomy, naopak je vyvrací. Hodgskin s tímhle tedy nemá nic společného.

Podle vztahu mezi ním a ekonomy se zdá způsob jeho polemiky určený a velmi jednoduchý. [Hodgskin] musel, jednoduše řečeno, jednu stránku, kterou ekonomové „vědecky" rozvíjejí, uplatnit proti té fetišistické představě, kterou oni přejímají bez uvážení, neuvědoměle [a] naivně z kapitalistického způsobu představy.

Použití produktů dřívější práce, práce vůbec, jako materiálu, nástrojů a životních prostředků, je nutné, chce-li dělník použít svých výrobků k nové výrobě. Tento určitý způsob spotřeby jeho výrobku je produktivní. Co však má toto jeho použití, způsob, jakým dělník spotřebovává své výrobky společného s nadvládou tohoto výrobku nad ním samým, se jsoucnem výrobku jako kapitálu, s koncentrací moci disponovat surovinami, životními prostředky || 870a | v rukách jednotlivých kapitalistů a s tím, že jsou dělníci zbavováni vlastnictví svého výrobku? Co to má společného s tím, že [dělníci] musejí dát nejdříve zdarma svůj výrobek někomu třetímu, aby jej pak kupovali zpět za svou vlastní práci, a přitom mu musejí směnou dávat zpět víc práce, než je v něm obsaženo, a musejí mu tak vytvářet nový nadvýrobek?

Minulá práce zde vystupuje ve dvou formách. [Jednou] jako *výrobek, užitná hodnota*. Výrobní proces vyžaduje, aby dělníci jednu část tohoto výrobku spotřebovávali [jako životní prostředky], druhou část jako suroviny a pracovní nástroje. To se týká technologického procesu a ukazuje pouze, jak se [dělníci] *v průmyslové výrobě* musí chovat k produktům své vlastní práce, svým vlastním výrobkům, aby je učinili výrobními prostředky.

Nebo [minulá práce vystupuje jako] *hodnota*. To jen ukazuje, že

hodnota jejich nového výrobku představuje nejen jejich přítomnou, nýbrž i jejich minulou práci, a že zvětšováním staré hodnoty ji udržují tím, že ji zvětšují.

Nárok kapitalisty nemá s tímto procesem jako takovým nic společného. Ovšem přivlastnil-li si produkty práce, minulé práce, má tak prostředek k přivlastňování nových výrobků a živé práce. To je však právě postup, který vyvolává protesty. Koncentrace a akumulace, nutně předcházející „dělbě práce", nemají právě vystupovat jako *akumulace kapitálu*. Z toho, že jsou nutné, nevyplývá, že jsou nutné [proto], aby podmínkami, vytvořenými včerejší prací pro práci dnešní, disponoval [kapitalista]. Jestliže akumulace kapitálu nemá označovat nic než akumulovanou práci, tak to vůbec nezahrnuje, že musí být akumulací práce jiných lidí.

H[odgskin] ovšem nejde — na první pohled nějak podivně — touto jednoduchou cestou. Zdá se, že ve své polemice proti produktivitě kapitálu, především oběžného, ještě více [však] fixního, potírá nebo popírá důležitost *minulé práce* samé nebo jejího *produktu* pro reprodukci, jako podmínku nové práce. Tedy důležitost minulé, ve výrobcích realizované práce pro práci jako přítomnou *ἐνέργεια**. Z čeho pramení tento obrat?

Jelikož ekonomové ztotožňují minulou práci s *kapitálem* — minulou práci zde jak ve smyslu konkrétní, ve výrobcích realizované práce, tak ve smyslu společenské práce, materializované pracovní doby —, pak se rozumí, že oni, jako Pindarové** kapitálu prosazují *předmětné* prvky výroby a přeceňují jejich význam ve srovnání se *subjektivním prvkem*, živou, bezprostřední prací. Pro ně se práce stává adekvátní teprve tehdy, když se stává *kapitálem*, [když] stojí sama proti sobě, [když stojí] pasívum práce [proti] jejímu aktivu. Proto vládne výrobek nad výrobcem, předmět nad subjektem, realizovaná práce nad prací, která se realizuje, atd. Ve všech těchto názorech nevystupuje minulá práce jen jako předmětný moment živé a jí podřízené [práce], nýbrž naopak; ne jako prvek moci živé práce, nýbrž jako moc nad touto prací. Aby i *technologicky* ospravedl-

* — enérgeia (účinnost). *(Pozn. red.)*

** — podle jména starořeckého básníka Pindara, autora chvalozpěvů. *(Pozn. red.)*

nili *specificky společenskou formu*, tj. *kapitalistickou formu*, ve které se vztah mezi prací a pracovními podmínkami mění tak, že ne dělník [používá] těchto podmínek, nýbrž podmínky používají dělníka, připisují ekonomové předmětnému momentu práce nepravou důležitost vůči práci samé. A *proto* H[odgskin] naopak uplatňuje [názor], že tento předmětný moment — tedy celé realizované bohatství — je mimořádně bezvýznamný ve srovnání s živým výrobním procesem a fakticky má význam jen jako jeho moment, sám o sobě tedy žádný význam nemá. Přitom se mu stává, že trochu podceňuje — proti ekonomickému fetišismu však správně — význam, který má minulost práce pro její přítomnost.

Kdyby v kapitalistické výrobě — tedy v jejím teoretickém vyjádření, politické ekonomii — vystupovala minulá práce jen jako podstavec atd., který vytvořila práce sama pro sebe, nemohla by taková sporná otázka existovat. Je tu jen proto, že v realitě kapitalistické výroby, stejně jako v její teorii, vystupuje *realizovaná práce* jako protiklad k sobě samé, k *živé práci*. Stejně jako v nábožensky omezeném myšlenkovém procesu si produkt myšlení nejen osobuje, nýbrž i vykonává vládu nad myšlením samým. | 870a ||

|| 865 | Teze:

„Účinky, které jsou připisovány *zásobě zboží* nazvané oběžný kapitál, jsou způsobeny *koexistující prací*" (cit. dílo, str. 9)

tedy především znamená:

Současná koexistence živé práce plodí velkou část účinků, které jsou pod jménem oběžného kapitálu připisovány produktu dřívější práce.

Část oběžného kapitálu se skládá například ze zásoby životních prostředků, které prý kapitalista nahromadil proto, aby udržel dělníka po dobu jeho práce.

Tvorba zásob není vůbec nic kapitalistické výrobě vlastního, ačkoli masa zboží na trhu — masa zboží ve sféře oběhu — je také největší, protože je největší i její výroba a spotřeba. Jde tu stále ještě o vzpomínku na *hromadění* [prováděné] *tvůrcem pokladu*, [tj.] hromadění zásob [hoarding].

Zde je nutno především odmyslet fond spotřeby, protože tu jde

o kapitál a průmyslovou výrobu. Co připadlo do sféry individuální spotřeby, ať se to spotřebovává rychleji nebo pomaleji, přestalo být kapitálem. ⟨I když to může být částečně opět přeměněno v kapitál, jako domy, parky, nádoby atd.⟩

„Mají všichni evropští kapitalisté v tomto okamžiku dostatek potravin a šatstva, aby zásobili své dělníky na jeden týden? Prozkoumejme tuto otázku nejdříve pokud jde o potraviny. Část potravy národa je *chléb*, který se peče jen několik hodin předtím, než se sní... Výrobek pekaře nemůže být skladován. V žádném případě se surovina [na výrobu] chleba, ať je to zrní, nebo mouka, nemůže uchovávat *bez stálé práce*. Přesvědčení dělníka — přadláka bavlny, že dostane chléb, kdykoli si to bude přát, a přesvědčení jeho pána, že peníze, které mu platí, mu umožní opatřit si chléb, plyne jednoduše ze skutečnosti, že chléb bylo možno dostat vždy, kdykoli si to přál." (Cit. dílo, str. 10.)

„Jiným předmětem potravy dělníka je mléko, a mléko je... vyráběno dvakrát denně. Řekneme-li, že skot, který je dodává, tu už je, pak musíme odpovědět, že vyžaduje *stálou pozornost a stálou práci a jeho krmivo denně během větší části roku vzrůstá*. Louky, na nichž se pase, vyžadují ruky člověka... Stejně tak je tomu s masem. Nemůže se dlouho skladovat, neboť sotva se dostane na trh, začíná se kazit." (Cit. dílo, str. 10.)

Dokonce i šaty se kvůli molům „*zhotovují* v poměru k všeobecné spotřebě, *vůbec jen v malé zásobě*." (Cit. dílo, str. 11.)

„Mill správně říká: ‚Co se ročně vyrobí, to se ročně spotřebuje,' takže ve skutečnosti nelze *nahromadit žádnou zásobu zboží, která by lidem umožnila provést ty operace, které přesahují více než* jeden rok. Ti, kteří takové operace podnikají, se proto nesmějí spoléhat *na zboží už vytvořené*, nýbrž musí spoléhat na to, že jiní lidé budou pracovat a vyrábět to, co oni potřebují, pokud nedohotoví své vlastní výrobky. Kdyby tedy dělník uznal, že je zapotřebí určité akumulace oběžného kapitálu pro operace, které se dokončují během roku..., pak je přece jasné, že u všech operací, které přesahují jeden rok, dělník nespoléhá a nemůže spoléhat na *akumulovaný* kapitál." (Cit. dílo, str. 12.)

„Jestliže náležitě prozkoumáme počet a význam operací produkujících bohatství, které se nedokončují během roku, a na druhé straně ty nesčetné produkty denní práce, kterých je zapotřebí k udržování člověka a které se spotřebovávají právě tak rychle jako se vyrábějí, pak pochopíme, že *úspěch a produktivní síla každého jednotlivého pracovního odvětví závisí stále víc na koexistující produktivní práci jiných lidí než na nějaké* akumulaci oběžného kapitálu." (Cit. dílo, str. 13.)

„Je to *velení*, které má kapitalista *nad prací určitého počtu lidí*, a ne jeho majetek *zásoby zboží*, co mu *umožňuje* udržet *druhé dělníky*, a tedy jich i používat." (Cit. dílo, str. 14.)

„Jediná věc, o které se může říci, že je nahromaděna a předem připravena, je *zručnost dělníka*." (Cit. dílo, str. 12.)

„Všechny účinky, které se obyčejně připisují akumulaci oběžného kapitálu, vyplývají z *akumulace a nahromadění* zručné *práce*, a tato nejdůležitější operace, což se týká velkého množství dělníků, se uskutečňuje bez *jakéhokoli oběžného kapitálu*." (Cit. dílo, str. 13.)

„Počet dělníků vždy nutně závisí na *množství oběžného kapitálu nebo*, jak bych měl správně říci, na množství *produktů koexistující práce*, které smějí dělníci spotřebovat." (Cit. dílo, str. 20.)

|| 866 | „Oběžný kapitál... se vytváří jen pro spotřebu, zatímco fixní kapitál... se vyrábí ne proto, aby se spotřeboval, nýbrž aby pomohl dělníkovi ve výrobě těch věcí, které se spotřebovávají." (Cit. dílo, str. 19.)

Nejdříve tedy:

„Úspěch a produktivní síla každého zvláštního pracovního odvětví je stále závislejší na *koexistující* produktivní práci jiných lidí, než na nějaké akumulaci oběžného kapitálu," tj. „už vytvořených zboží". Tato „už vytvořená zboží" stojí v protikladu k „produktům koexistující práce".

{Uvnitř každého *jednotlivého* odvětví výroby samého se ta část kapitálu, která se přeměňuje v pracovní nástroje a pracovní materiál, vždy předpokládá jako „už vytvořená zboží". Není možno příst bavlnu, která ještě není „vytvořena", uvádět do pohybu vřetena, která mají být teprve vyrobena, a pálit uhlí, které ještě nebylo z šachty vytěženo. Do [výrobního] procesu vstupují tedy vždy jako formy jsoucna *předešlé práce*. A tak závisí stávající práce na dřívější práci, nejen na koexistující práci, i když tato dřívější práce, ať ve formě pracovních prostředků, nebo pracovního materiálu, je nějak užitečná (produktivně užitečná) vždy jen ve spojení s živou prací, jako její předmětný moment. Jen jako moment výrobní spotřeby, tj. spotřeby prací.

Ale při zkoumání oběhu a reprodukčního procesu jsme současně viděli, že zboží může být reprodukováno, jakmile je dohotoveno a přeměněno v peníze, protože všechny jeho prvky byly *současně* vyrobeny a reprodukovány — koexistující prací.[95]

Ve výrobě probíhá dvojí pohyb. Například bavlna prochází z jedné výrobní fáze do druhé. Nejdříve se vyrábí [jako] surovina a pak se podřizuje množství manipulací, až je vhodná k vývozu, nebo, zpracovává-li se dále v téže zemi, přechází do rukou přadláka. Pak postupuje od přadláka k tkalci, od tkalce k běliči, barvíři, apretérovi,

odtud do různých dílen, které ji zpracovávají ke zvláštním účelům, na oděvy, ložní prádlo atd. Nakonec přechází z ruky posledního výrobce do ruky spotřebitele, do individuální spotřeby, jestliže nepřechází jako pracovní prostředek (ne materiál) do výrobní spotřeby. [Tím] však dostala svoji konečnou formu jako užitná hodnota, ať už se nyní spotřebovává výrobně nebo individuálně. Co zde z jedné výrobní sféry vychází jako výrobek, vchází do jiné jako podmínka výroby a probíhá tak postupnými fázemi až do úplného dokončení jako užitné hodnoty. Minulá práce zde vystupuje stále jako podmínka pro stávající práci.

Současně však, zatímco takto výrobek postupuje z jedné fáze do druhé, zatímco probíhá touto reálnou metamorfózou, je v každé fázi vyráběn. Zatímco tkadlec tká přízi, přede přadlák současně bavlnu a nová bavlna se nachází ve výrobním procesu.

Protože nepřetržitý, obnovující se výrobní proces je reprodukčním procesem, je tedy právě tak podmíněn *koexistující prací*, která současně produkuje různé fáze výrobku, zatímco [výrobek] prochází svými metamorfózami, postupuje z jedné fáze do druhé. Bavlna, příze a tkanivo nejsou vyráběny jen jedna po druhé a z druhé, nýbrž jsou vyráběny a reprodukovány *současně* vedle sebe. Co vystupuje jako výsledek předcházející práce, zkoumám-li výrobní proces jednotlivého zboží, vystupuje současně jako účinek koexistující práce, zkoumám-li jeho *reprodukční proces*, tedy zkoumám-li výrobní proces tohoto zboží v jeho průběhu a v šíři jeho podmínek, [a] ne jen v jednom izolovaném aktu nebo omezeném prostoru. Není to jen koloběh různými fázemi, nýbrž paralelní výroba zboží ve všech jejích fázích, náležejících [k] zvláštním sférám výroby, fázích, tvořících různá pracovní odvětví. Jestliže týž rolník nejprve pěstuje len, pak ho přede, pak tká, jde o posloupnost těchto operací, nikoli však současnost, jak ji předpokládá výrobní způsob založený na dělbě práce uvnitř společnosti.

Zkoumáme-li výrobní proces jednotlivého zboží v některé fázi, dostává předcházející práce smysl teprve díky živé práci, která dodává její podmínky výroby. Na druhé straně ale tyto podmínky výroby, bez kterých se nemůže realizovat živá práce, vstupují vždy do procesu jako hotové výsledky předcházející práce. Kooperující

práce pracovních odvětví dodávajících [podmínky výroby] vystupuje tedy vždy pasívně a jako taková je předpokladem. Tento moment ekonomové vyzvedávají. Naproti tomu v reprodukci a oběhu vystupuje společensky zprostředkující práce, o kterou se opírá proces zboží v každé zvláštní sféře, jíž je podmíněn, jako koexistující, současná práce v přítomnosti. Zboží se vyrábí současně ve svých počátečních formách a ve svých hotových formách nebo ve formách po sobě následujících. Bez toho by nemohlo být přeměněno, když prošlo svými reálnými metamorfózami, z peněz zpět v podmínky svého života. || 870b | Tak je zboží produktem předcházející práce jen [potud], pokud vystupuje zároveň jako produkt současné, živé práce. Celé předmětné bohatství, které je fixováno kapitalistickým pojetím, se tak jeví jen jako pomíjivý moment v proudu celkové výroby, která zahrnuje [též] oběžný proces.

[c)] TAKZVANÉ HROMADĚNÍ JAKO POUHÝ JEV OBĚHU (ZÁSOBA ATD. — REZERVOÁRY OBĚHU)

H[odgskin] zkoumá pouze jednu ze součástí oběžného kapitálu. Jedna část oběžného kapitálu se však neustále přeměňuje ve fixní kapitál a pomocné látky a jen druhá část ve spotřební předměty. Ještě víc. I ta část oběžného kapitálu, přeměňující se nakonec ve zboží, která přicházejí do individuální spotřeby, existuje stále, kromě poslední formy, v níž jako konečný produkt vychází ze závěrečné fáze, v počátečních fázích [své výroby] zároveň ve svých počátečních formách, v nichž ještě nemůže vejít do spotřeby, [tj.] jako surovina nebo polotovar, [jež jsou] v různých stupních vzdálené od konečné formy produktu.

U H[odgskina] se jedná o toto: jaký je poměr současné práce, kterou dělník dává kapitalistovi, k té práci, která je obsažena v jeho spotřebních předmětech, v těch předmětech, ve které se přeměňuje mzda a které jsou tedy ve skutečnosti užitnými hodnotami, z nichž se skládá variabilní kapitál? Uznává se, že dělník nemůže pracovat, aniž nachází ony předměty pro spotřebu. A proto ekonomové říkají, že oběžný kapitál — předchozí práce, už vytvořené zboží, které

kapitalista nahromadil — je podmínkou práce, mezi jiným též podmínkou dělby práce.

Mluví-li se o podmínkách výroby a speciálně o oběžném kapitálu v h[odgskin]ovském smyslu, znamená to obyčejně, [že] kapitalista musel nahromadit životní prostředky, které musí sníst dělník, dříve než dělník dokončí nové zboží, tedy během jeho práce, kdy zboží, které vyrábí on sám, je teprve in statu nascendi*. Vtírá se tak představa, jako by kapitalista hromadil jako tvůrce pokladu, jakoby *kapitalista* ukládal zásobu životních prostředků jako včely med.

Přesto je to jen modus loquendi**.

Především zde nemluvíme o kramářích, kteří nabízejí na prodej životní prostředky. Ti musí mít pochopitelně stále plnou zásobu zboží. Jejich skladiště, krámy atd. jsou pouze rezervoáry, v nichž se rozdělují zboží, jakmile se stala schopnými oběhu. Toto nahromadění je pouze *intervalem*, ve kterém se nachází zboží předtím, než přejde z oběhu do spotřeby. Je to jeho jsoucno na trhu jako *zboží*. Jako takové je tu vlastně jen v této formě. Na věci nic nemění, je-li v rukách třetího nebo čtvrtého místo v rukách prvního prodávajícího (výrobce), [a] přešlo-li nakonec do rukou prodávajícího, který je prodá vlastnímu spotřebiteli. Jde jen o to, že v mezietapách představuje zboží směnu kapitálu za kapitál (vlastně kapitálu plus zisk, protože výrobce prodává ve zboží nejen kapitál, nýbrž i zisk získaný z kapitálu), [a] v poslední etapě směnu kapitálu za důchod (jestli totiž zboží, jak se zde předpokládá, je určeno k tomu, aby přišlo ne do výrobní, nýbrž do individuální spotřeby).

Zboží, které je jako užitná hodnota dokončeno ve stavu schopném prodeje, nachází se jako zboží na trhu, ve fázi oběhu; v ní jsou všechna zboží, pokud [musí] projít svou první metamorfózou, přeměnit se v peníze. Jestliže toto se nazývá „hromadění", pak hromadění neznamená nic než „obíhání" čili jsoucno zboží jako zboží. Tento druh „hromadění" by tedy byl pravým opakem tvorby pokladu, která chce zboží udržet věčně v tomto stavu schopném oběhu a dosahuje toho jen tím, že zboží odnímá ve formě peněz z oběhu.

* — ve stavu zrodu. *(Pozn. red.)*

** — slovní obrat. *(Pozn. red.)*

Je-li výroba a tedy i spotřeba rozmanitá a masová, bude stále na této *zastávce*, v této *mezietapě*, jedním slovem v oběhu nebo na trhu, větší množství nejrůznějšího zboží. Zkoumáno podle *množství*, neznamená zde tedy velké hromadění nic než velkou výrobu a spotřebu.

Zastavení zboží — jejich pobyt v tomto momentu procesu, jejich jsoucno na trhu místo v továrně či soukromém domě (jako spotřební předměty) a v krámě, skladu kramáře — je jen || 871 | krátkým momentem v procesu jejich života. Pevné samostatné jsoucno tohoto „světa statků", „světa věcí" je jen zdáním. Poštovní stanice je stále plná, ale stále jiných cestujících. Tatáž zboží (podle druhu) se neustále obnovují ve sféře výroby, nalézají na trhu a jsou odnímána spotřebou. Zboží téhož druhu, nikoli tatáž zboží, jsou *současně* neustále v těchto třech etapách. Prodlužuje-li se interval, takže zboží, která nově přicházejí z výrobních sfér, nacházejí trh obsazený ještě starým [zbožím], pak vzniká tlačenice, ucpání; trh je přeplněný, zboží se znehodnocují; *nadvýroba*. Tam, kde se tedy interval oběhu osamostatňuje, kde není pouhým zastavením proudu v jeho pohybu, kdy se jsoucno zboží ve fázi oběhu jeví jako *hromadění*, tam to není žádný svobodný akt výrobce, žádný cíl nebo imanentní životní moment výroby, stejně tak jako nával krve do hlavy, který vede k mrtvici, není imanentním momentem krevního oběhu. Kapitál jako *zbožní kapitál* (tak se jeví v této fázi oběhu, na trhu) nesmí ztuhnout, může být jen klidem v pohybu. Jinak je proces reprodukce narušován. Celý mechanismus se ocitá v nepořádku. Tak je toto předmětné bohatství, vystupující v jednotlivých bodech [v] koncentrované [formě], malé a jen takové může být ve srovnání s plynulým proudem výroby a spotřeby. Bohatstvím je proto i podle Smitha „*roční*" reprodukce. Nenese tedy žádné staré datum. Vždy jen včerejší. Na druhé straně, kdyby pro nějaké poruchy vázla reprodukce, vyprázdnily by se sklady atd.; nastal by nedostatek a zároveň by se ukázalo, že stálost, kterou má zdánlivě stávající bohatství, je jen stálostí jeho náhrady, jeho reprodukce, neustálým zpředmětňováním společenské práce.

I u kramáře dochází k Z — P — Z. Zda dosahuje „zisku", nás tu nezajímá. Prodává zboží a opět kupuje totéž zboží (co do druhu).

Prodává je spotřebiteli a kupuje je opět od výrobce. Totéž zboží (téhož druhu) se zde ustavičně přeměňuje v peníze a peníze se přeměňují stále zpět v totéž zboží. Tento pohyb však představuje jen neustálou reprodukci, neustálou výrobu a spotřebu, neboť reprodukce zahrnuje spotřebu. (Zboží musí být prodáno, [musí] vejít do spotřeby, aby mohlo být reprodukováno.) [Zboží] se musí osvědčit jako užitná hodnota. (Neboť Z — P pro prodávajícího je P — Z pro kupujícího, tedy přeměna peněz ve zboží jako užitnou hodnotu.) Protože reprodukční proces je jednotou oběhu a výroby, zahrnuje spotřebu, která je sama momentem oběhu. Spotřeba je sama momentem a podmínkou reprodukčního procesu. Zkoumáme-li [proces] vcelku, platí kramář výrobci za zboží fakticky tymiž penězi, za které od něj nakupuje spotřebitel. Vůči výrobci vystupuje jako spotřebitel a vůči spotřebiteli jako výrobce; je kupujícím i prodávajícím téhož zboží. Peníze, pokud za ně nakupuje, jsou ve skutečnosti, z čistě formálního hlediska, konečnou metamorfózou spotřebitelova zboží. Ten přeměňuje své peníze ve zboží jako užitnou hodnotu. Tak znamená jeho přechod do rukou kramáře spotřebu zboží nebo, z formálního hlediska, přechod zboží z oběhu do spotřeby. Pokud za peníze nakupuje opět od výrobce, je to první metamorfóza zboží výrobce a znamená přechod zboží do *intervalu*, v kterém setrvává v oběhu jako *zboží*. Z — P — Z, pokud je přeměnou zboží v peníze spotřebitele a zpětnou přeměnou peněz, jejichž vlastníkem [je] nyní kramář, v totéž zboží (tentýž druh), nevyjadřuje nic než *stálý* přechod zboží do spotřeby, neboť k tomu [účelu] musí být to místo, které uprázdnilo zboží, jež vchází do spotřeby, obsazeno zbožím, přicházejícím z výrobního procesu a zaujímajícím nyní toto stadium.

|| 872 | Pobyt zboží v oběhu a jeho nahrazování novým zbožím závisí přirozeně zároveň na délce [doby], po kterou jsou zboží ve sféře výroby, tedy na délce doby jejich reprodukce, a je různý podle různosti této délky. Například k reprodukci obilí je zapotřebí jednoho roku. Obilí sklizené tento podzim, například roku 1862 (pokud neslouží opět jako osivo), musí vystačit pro spotřebu celého příštího roku — až do podzimu roku 1863. Do oběhu je vrháno najednou (dokonce už na sýpkách pachtýřů je v oběhu) a zde absorbováno

různými rezervoáry oběhu, sklady, obchodníky obilím, mlynáři atd. Tyto rezervoáry jsou jak odvodnými kanály pro výrobu, tak přívodnými kanály pro spotřebu. Dokud je zboží v nich, je *zbožím*, a je proto na trhu, v oběhu. Roční spotřeba je odtud odčerpává jen po kouskách, po kapkách. Náhrada, proud nově nastupujících zboží, která je zatlačují, objevuje se teprve za rok. Tyto rezervoáry se proto také vyprazdňují jen postupně, tak, jak se přibližuje jejich náhrada. Zůstane-li přebytek a jsou-li nové nadprůměrné žně, nastává ucpání. Prostor, který má na trhu toto určité zboží zaujmout, je přeplněný. Aby v něm [mohla] všechna najít místo, snižují zboží své tržní ceny, čímž jsou opět uváděna do pohybu. Je-li jejich masa jako užitných hodnot příliš velká, přizpůsobují se prostoru, který mají zaujmout, stlačením svých *cen*. Je-li masa příliš malá, rozšiřují se expanzí svých *cen*.

Na druhé straně zboží, která jako užitné hodnoty rychle pomíjejí, pobývají také jen krátce v rezervoárech oběhu. Doba, za kterou musí být přeměněny v peníze a [za kterou] musí být reprodukovány, je předurčena povahou jejich užitné hodnoty, která, nespotřebovává-li se denně nebo skoro denně, se ničí, a tím přestává být zbožím. Se svým nositelem, užitnou hodnotou, zaniká totiž [i] směnná hodnota, jestliže zánik užitné hodnoty sám není aktem výroby.

I když *absolutní masa* zboží nahromaděných v rezervoárech oběhu s rozvojem průmyslu vzrůstá, protože vzrůstá výroba a spotřeba, je vcelku jasné, že tatáž masa, ve srovnání s celkovou roční výrobou a spotřebou, klesá. *Přechod* zboží z oběhu do spotřeby se zkracuje. A to z několika důvodů. Rychlost reprodukce se zvětšuje:

1. Když zboží prochází rychle svými různými fázemi výroby, [a] výrobní proces se v každé fázi výroby zkracuje; to je podmíněno tím, že se zkracuje pracovní doba nutná k výrobě zboží v každé jeho formě; tedy s rozvojem dělby práce, strojů, s použitím chemických procesů atd. ⟨S rozvojem chemie se uměle zrychluje převádění zboží z jednoho skupenství do druhého, jejich spojení s jinými tělesy, jako při barvení, jejich oddělení od [jiných látek], jako při bílení, zkrátka, uměle se zrychluje jak [změna] formy týchž látek (jejich skupenství), tak i výměna látek, kterou nutno uskutečnit, [a to] vůbec nepřihlí-

žíme k tomu, že pro vegetativní a organickou reprodukci jsou rostlinám a zvířatům dodávány levnější látky, tj. látky, které stojí málo pracovní doby atd.〉

2. Částečně kombinací různých výrobních odvětví, center výroby, která se tvoří pro určitá výrobní odvětví, [částečně] *rozvojem dopravních prostředků*, přechází zboží rychle z jedné fáze do druhé, neboli zkracuje se mezidobí, které zahrnuje interval pobytu zboží v etapě mezi jednou a druhou fází výroby, čili zkracuje se *přechod* z jedné fáze výroby do druhé.

3. Celý tento vývoj — jak zkrácení výrobních fází, tak i [zrychlení] přechodu z jedné fáze do druhé — předpokládá výrobu ve velkém měřítku, masovou výrobu a současně výrobu na základě velkého konstantního, zejména fixního kapitálu; a proto i nepřetržitý tok výroby. Totiž ne v tom smyslu, v jakém právě tento tok zkoumáme, vzájemným sbližováním a vzájemným pronikáním jednotlivých fází výroby. Nýbrž v tom smyslu, že ve výrobě nedochází k žádným *záměrným* přestávkám. Tento případ [nastává jen potud], pokud se pracuje na objednávku, jako u || 873 | řemesel, [a] stále ještě i ve vlastní manufaktuře (není-li už sama přetvořena velkým průmyslem). Tady se pracuje v měřítku, které připouští kapitál. Tento proces nečeká na poptávku, nýbrž je funkcí kapitálu. Kapitál pracuje stále dál v témž měřítku (nepřihlíží se k akumulaci nebo rozšiřování) s neustálým rozvojem a rozšiřováním produktivních sil. Výroba je tedy nejen *rychlá*, takže zboží dosahuje rychle podoby, ve které je schopno oběhu, nýbrž je i plynulá. Výroba se zde jeví jen jako neustálá reprodukce, a ta je současně masová.

Setrvávají-li tedy zboží dlouho v rezervoárech oběhu — hromadí-li se zde —, pak následkem rychlosti, s níž za sebou následují výrobní vlny, a následkem masovosti látky, kterou neustále do rezervoárů vtlačují, se tyto rezervoáry brzy zbožími přeplní. Právě v tomto smyslu *Corbet* například říká: Trh je *neustále* přeplněn.[96] Avšak tytéž okolnosti, které plodí tuto rychlost a masovost reprodukce, zmenšují také nutnost hromadění zboží v těchto rezervoárech. Zčásti — pokud jde o *výrobní spotřebu* — je to už obsaženo ve vzájemném sbližování výrobních fází, kterými musí procházet zboží samo nebo jeho součásti. Je-li uhlí denně masově produkováno

a dodáváno železnicí, parníky atd. továrníkovi [až] před dveře, pak nemusí mít žádnou nebo jen nepatrnou zásobu uhlí, nebo, což je totéž, je-li prostředníkem kramář, potřebuje továrník jen malou zásobu kromě té, kterou denně prodá a [která] je mu nově dodávána. Tak je tomu s přízí, železem atd. Nehledě ale na *výrobní spotřebu*, ve které se musí zásoby zboží (tj. zásoby součástí zboží) takto zmenšovat, má kramář k dispozici za prvé rovněž rychlost dopravy, za druhé jistotu stálé rychlé obnovy a dodávky. I když se proto jeho zásoba zboží co do množství může zvětšit, pobývá každý prvek zásoby v jeho rezervoáru, v tomto přechodném stavu, kratší dobu. V poměru k celé mase zboží, kterou prodává, tj. jak v poměru k velikosti výroby, tak spotřeby, je zásoba zboží, pokaždé *zadrženého*, *nahromaděného* v jeho skladě, malá. Jinak je tomu na méně rozvinutých stupních výroby, kde reprodukce [probíhá] pomalu — v rezervoárech oběhu se proto musí zdržovat víc zboží — [kde jsou] dopravní prostředky pomalé, spojení těžkopádná, takže *obnovování zásoby* [je] přerušované, a tudíž mezi vyprázdněním rezervoáru a jeho novým naplněním — *obnovením* zásoby zboží, je dlouhá doba. Jde o něco analogického jako u výrobků, jejichž reprodukce se v důsledku povahy jejich užitné hodnoty uskutečňuje pouze v ročních nebo půlročních, zkrátka, ve více nebo méně od sebe vzdálených termínech.

〈Jak doprava působí na vyprázdnění rezervoárů, [ukazuje] například bavlna. Protože mezi Liverpoolem a Spojenými státy neustále [jezdí] lodi — rychlost dopravy je jeden moment, nepřetržitost druhý — nepřepravuje se všechna bavlna najednou. Přichází na trh postupně. (Výrobce také nechce zaplavit trh najednou.) V Liverpoolu leží [bavlna] v docích, sice už [v] rezervoáru oběhu, avšak ne v takovém množství — v poměru k celkové spotřebě tohoto výrobku — jako kdyby loď po půlroční cestě připlula z Ameriky jen jednou nebo dvakrát. Manchesterský továrník atd. naplňuje své sklady právě úměrně své bezprostřední spotřebě, neboť elektrický telegraf a železnice umožňují kdykoli přepravit [bavlnu] z Liverpoolu do Manchesteru.〉

Zvláštní náplň rezervoárů — pokud není důsledkem přeplnění trhu, které je za těchto okolností nekonečně lehčí než při patriar-

chálně pomalé [výrobě] — je jen spekulativní, výjimečná, s ohledem na skutečný nebo očekávaný pokles či růst cen.

O tomto *relativním poklesu* zásob — tj. zboží nacházejících se v oběhu — ve srovnání s masou výroby a spotřeby viz *Lalor*, „*Economist*", *Corbet* (příslušné citáty || 874 | umístit za Hodgskina). *Sismondi* v tom chybně viděl (také jej projít) něco politováníhodného.[97]

(Ovšem na druhé straně se stále *rozšiřuje trh*, a ve stejné míře, jak se zkracuje *časový interval* pobytu zboží na trhu, vzrůstá *prostorové rozplynutí*, čili trh se prostorově rozšiřuje, a obvod ve vztahu k centru, ke sféře výroby zboží, je opisován stále větším poloměrem.)

S rychlostí reprodukce souvisí, nebo je jen jejím jiným výrazem, spotřeba z ruky do úst, která mění své prádlo i kabáty stejně rychle jako své mínění a ani nechodí v tomtéž kabátě atd. deset let. Spotřeba, i u takových předmětů, kde to není podmíněno povahou užitné hodnoty, bude stále víc časově [shodná] s výrobou, tedy bude stále víc záviset na přítomné, koexistující práci. (Protože je to fakticky směna koexistující práce.) A to v té míře, v jaké se minulá práce stává stále důležitějším momentem výroby, i když tato minulost sama je stále novějšího data a jen relativní.

(Jak mnoho souvisí udržování zásob s nedostačující výrobou, [ukazuje tento příklad]: Pokud skot jen s obtížemi přezimoval, nebylo v zimě žádné čerstvé maso. Jakmile to však chov skotu překonal, mizí sama sebou *zásoba*, která vznikla z [nutnosti] nahradit čerstvé maso nasoleným nebo uzeným.)

Jen tam, kde výrobek vstupuje do oběhu, stává se zbožím. Výroba produktů jakožto zboží, a tedy i oběh, se mimořádně rozšiřuje s kapitalistickou výrobou z těchto důvodů:

1. *Výroba en masse, množství, masovost* [nejsou] tedy kvantitativně v žádném poměru k výrobcově potřebě [jeho vlastního výrobku]; ve skutečnosti se stává v nějaké nepatrné míře spotřebitelem svého vlastního výrobku *čistě náhodou*. Masově se jím stává jen [tam], kde vyrábí určitý díl součástí svého vlastního kapitálu. Naproti tomu na dřívějším stupni [rozvoje společnosti]: Jen — či právě hlavně — přebytek výrobku nad vlastní potřebou se stává zbožím.

2. *Kvalitativní jednostrannost* výrobku [je] nepřímo úměrná rostoucí mnohostrannosti potřeb. To s sebou přináší větší oddělování a osamostatňování dříve spojených výrobních odvětví — krátce, růst dělby práce uvnitř společnosti —, k čemuž přistupuje ještě vznik nových výrobních odvětví a růst rozmanitosti druhů zboží. (Na konci, po Hodgskinovi, [podívat se] i na *Wakefieldovy* [názory] o tom.) Tato pestrost, diferenciace zboží je dvojí: Různé *fáze jednoho a téhož výrobku*, stejně jako dílčí práce [Mittelarbeit] k němu (tedy práce vynakládané na součásti atd.), rozpadají se na různá, navzájem nezávislá pracovní odvětví. Nebo *tentýž* výrobek se v různých fázích mění v *různé druhy zboží*. Ale za druhé [je objevení nových druhů zboží spojeno s] osvobozením práce a kapitálu (nebo práce a nadvýrobku), a na druhé straně jsou objevovány nové [způsoby] použití téže užitné hodnoty buď proto, že v důsledku změn [uvedených pod] číslem 1 vznikají nové potřeby (například potřeba rychlejších a všestrannějších dopravních prostředků [vznikající] s použitím páry v průmyslu), a tedy nové způsoby jejich uspokojování, nebo proto, že jsou objevovány nové způsoby použití téže užitné hodnoty nebo nové látky či nové postupy (jako například galvanoplastika), aby se jinak zpracovávala stará látka atd.

To všechno se redukuje na toto: *Jeden výrobek* ve svých *po sobě jdoucích fázích* nebo *stavech* se přeměňuje v *různá zboží*. Vytvářejí se *nové výrobky* čili nové *užitné hodnoty* jako zboží.

3. *Přeměna většiny obyvatelstva*, které dříve spotřebovávalo masu výrobků in naturalibus*, v *námezdní dělníky*.

4. *Přeměna pachtýře v průmyslového kapitalistu* ⟨s tím [spojená přeměna] renty v peněžní rentu; vůbec všech naturálních dávek (daně atd., pozemková renta) v peněžní dávky.⟩ Vůbec: průmyslové využití půdy, čímž se látkové výměně podřizují jak její chemické, tak mechanické výrobní podmínky, dokonce semena atd., hnojiva atd., dobytek atd. [a] neomezují se na své vlastní hnojiště jako dříve.

5. *Mobilizace masy dříve „nezcizitelných" statků ve zboží* a vytvoření vlastnických forem, které se skládají jen z obíhajících papírů.

* — v naturálním stavu (je myšlena spotřeba v rámci naturálního hospodářství). *(Pozn. red.)*

Na jedné straně zcizení pozemkového majetku. ⟨Tím, že masy nic nevlastní, [je] také dáno, že se například k svému bytu chovají jako ke zboží.⟩ [Na druhé straně] železniční akcie, zkrátka, všechny možné akcie.

[d) HODGSKINOVA POLEMIKA PROTI KONCEPCI KAPITALISTOVA „HROMADĚNÍ" ŽIVOTNÍCH PROSTŘEDKŮ PRO DĚLNÍKY. HODGSKINOVO NEPOCHOPENÍ SKUTEČNÝCH PŘÍČIN FETIŠIZACE KAPITÁLU]

|| 875 | Nyní zpět k Hodgskinovi.

Kapitalistovým „*hromaděním*" [životních prostředků] *pro* dělníka se pochopitelně nemůže rozumět, že zboží se při svém přechodu z výroby do spotřeby nacházejí v rezervoárech oběhu, v oběhu, na trhu. To by znamenalo, že výrobky obíhají kvůli dělníkovi a kvůli němu se stávají *zbožími*; [že] vůbec kvůli němu se výrobky vyrábějí jako zboží.

Dělník sdílí s každým jiným [vlastníkem zboží nutnost], že to zboží, které prodává — fakticky, i když ne co do formy, svoji práci —, musí nejdříve přeměnit v peníze, aby tyto peníze přeměnil opět ve zboží ke spotřebě. Že nemůže jít o [žádnou] dělbu práce (pokud je založena na zbožní výrobě), [žádnou] námezdní práci, vůbec žádnou kapitalistickou výrobu, aniž se jak spotřební předměty, tak výrobní prostředky nacházejí na trhu jako *zboží*, že tento druh výroby je *bez* oběhu zboží — [bez] pobytu zboží v rezervoárech oběhu — nemožný, je zřejmé. Neboť výrobek *κατ' ἐξοχήν** je zbožím jen uvnitř oběhu. Že dělník musí své životní prostředky nacházet ve formě *zboží*, je stejně správné pro něho jako pro každého jiného.

Ostatně dělník nevystupuje proti kramářovi jako dělník proti kapitalistovi, nýbrž jako peníze proti zboží, jako kupující proti prodávajícímu. Zde nejde o poměr námezdní práce a kapitálu, vyjma toho, když se jedná o kramářovy *vlastní* dělníky. Avšak ani ti, pokud od něj nakupují, nestojí proti němu jako dělníci. Tak [je tomu] jen tehdy, nakupuje-li on od nich. Opusťme tedy tohoto *činitele oběhu*.

* — (kat' exochén) v nejvlastnějším slova smyslu. *(Pozn. red.)*

Pokud však jde o průmyslového kapitalistu, jeho *zásoba* — jeho nahromadění se skládá:

[*Za prvé*] z jeho fixního kapitálu — budov, strojů atd., které dělník nespotřebovává nebo, pokud je spotřebovává, spotřebovává [je] prací, výrobně *pro* kapitalistu, a které jsou pro něj sice pracovními prostředky, ale nejsou životními prostředky.

Za druhé [z] jeho surovin, pomocných látek, jejichž zásoba, jak jsme viděli, pokud nevchází bezprostředně do výroby, klesá. Ani to [nejsou] životní prostředky pro dělníka. Toto kapitalistovo „*hromadění*" znamená pro dělníka pouze to, že mu kapitalista prokazuje laskavost a zbavuje ho jeho podmínek práce jakožto [jeho] vlastnictví a přeměňuje tyto prostředky jeho práce (samy jsou jen přeměněným produktem jeho práce) v prostředky vykořisťování práce. V žádném případě z nich dělník, v době, kdy používá strojů a surovin jako pracovních prostředků, nežije.

Za třetí [z] jeho zboží, jež jsou na skladě, v obchodním domě, dříve než vstoupí do oběhu. Jsou to produkty práce; ne životní prostředky, nahromaděné, aby ji samu, práci, udržely během výroby.

Tedy kapitalistovo „hromadění" životních prostředků pro dělníka neznamená nic, než že musí mít dost peněz, aby vyplatil mzdu, a s těmito penězi dělník odnímá z rezervoárů oběhu své spotřební předměty (a z hlediska celé třídy kupuje zpět část svého vlastního výrobku). Tyto peníze jsou však jen přeměněnou formou zboží, které dělník prodal a dodal. V tomto smyslu jsou životní prostředky „hromaděny" pro něho, stejně jako jsou hromaděny pro jeho kapitalistu, který rovněž za peníze (přeměněnou formu téhož zboží) kupuje spotřební předměty atd. Tyto peníze mohou být pouhou známkou hodnoty, nemusí být tedy vůbec představitelem „předešlé práce", a vyjadřují v ruce každého jen realizovanou cenu nikoli minulé práce (čili dřívějšího zboží), nýbrž současné práce čili zboží, které [daná osoba] prodává. [Jde o] pouhé formové jsoucno[98]. Anebo „hromadění" — protože i v dřívějších výrobních způsobech musel dělník jíst a během výroby, nezávisle na její délce, které je zapotřebí k výrobě jeho výrobku, musí spotřebovávat — znamená, že dělník musí nejdříve produkt své práce přeměnit v produkt kapitalisty,

v kapitál, aby pak dostal zpět jednu jeho část zaplacenu ve formě peněz.

|| 876 | Hodgskina nyní u tohoto procesu zajímá (u [procesu] jako takového, [je] ve skutečnosti zcela lhostejné, je-li to, co dostává dělník, produktem současné nebo předešlé práce; dostává-li produkt paralelní práce nebo svůj vlastní dřívější produkt) toto:

Velká část, největší část výrobků, které sní denně dělník, které musí sníst, ať je jeho vlastní výrobek hotový nebo není, nejsou v žádném případě *nahromaděnou prací* dřívější doby. Jsou to naopak velkou měrou produkty práce, které jsou vyrobeny týž den, týž týden, v kterém dělník vyrábí své zboží. Takovými [výrobky jsou] chléb, maso, pivo, mléko, noviny atd. [Hodgskin] by mohl dodat, že to jsou zčásti teprve produkty *budoucí* práce, neboť za mzdu nastřádanou za šest měsíců si koupí dělník kabát, který je dohotoven teprve na konci těchto šesti měsíců atd. (Viděli jsme, že celá výroba předpokládá *současnou* reprodukci do ní vcházejících součástí a výrobků v různé formě, jako surovin, polotovarů atd. Ale celý fixní kapitál předpokládá pro svou reprodukci *budoucí* práci, [a] stejně tak [ji předpokládá] i pro svůj ekvivalent, bez něhož se nemůže reprodukovat.) Během roku, říká Hodgskin, je pro dělníka (pro způsob reprodukce obilí, produkce rostlinných surovin atd.) spoléhání na předešlou práci do určité míry nutné. ⟨U domu se to například říci nemůže. Kde je v povaze užitné hodnoty, že se opotřebovává jen postupně, nespotřebuje se [najednou], nýbrž se jen používá, není přítomnost produktů dřívější práce na „trhu" žádným zvláštním, pro dělníky vynalezeným aktem. Dělník „bydlel" i dříve, ještě než pro něj kapitalista „nahromadil" morové, smradlavé díry. (Viz o tom: Laing[99].)⟩ (Nehledě na toto ohromné množství denních potřeb, které jsou rozhodující zvláště pro *dělníka*, jenž může uspokojit téměř jen denní potřeby, jsme viděli, že se vůbec *výroba a spotřeba* stále víc sbližují, tedy, z hlediska celé společnosti, se spotřeba všech stále více opírá o jejich *současnou* výrobu nebo spíše produkty *současné* výroby.) Avšak jestliže se operace prodlouží na několik let, musí se dělník „spolehnout" na svou vlastní výrobu, současné a budoucí dělníky [vyrábějící] jiná zboží.

Dělník musí životní prostředky nacházet stále na trhu jako zboží

(„služby", které kupuje, jsou eo ipso vytvořeny právě v okamžiku, kdy se prodávají), tedy relativně, jako produkt dřívější práce, totiž práce, která předchází jejich jsoucnu jako produktu, avšak vůbec nepředchází jeho vlastní práci, za jejíž cenu nakupuje tyto produkty. Mohou být současnými [s touto prací], a také jimi většinou jsou pro toho, který žije z ruky do úst.

Jestliže toto vše uvážíme, omezuje se kapitalistovo „hromadění" životních prostředků pro dělníka na toto:

1. Zbožní výroba předpokládá, že se spotřební předměty, které si nevyrábí každý sám, nacházejí na trhu jako zboží, čili že *zboží vůbec* se vyrábějí *jako zboží.*

2. Největší část zboží spotřebovávaných dělníkem v jejich poslední formě, ve které proti němu vystupují jako zboží, jsou ve skutečnosti produkty *současné* práce (tedy v žádném případě nejsou nahromaděny kapitalisty).

3. Pracovní prostředky a životní prostředky vyráběné v kapitalistické výrobě dělníkem samým vystupují proti němu jedny jako konstantní, druhé jako variabilní kapitál; tyto jeho výrobní podmínky vystupují jako vlastnictví kapitalisty; jejich přechod od dělníka ke kapitalistovi a částečný zpětný přítok jeho výrobku nebo hodnoty jeho výrobku k němu nazývá „hromaděním" oběžného kapitálu pro něj. Tyto životní prostředky, které musí dělník stále spotřebovávat, dokud není jeho výrobek hotový, se stávají „oběžným kapitálem" proto, že [dělník], místo aby je sám přímo *kupoval* nebo *platil* za hodnotu ať už svého minulého výrobku nebo svého budoucího || 877 | výrobku, musí na ně obdržet nejdříve od kapitalisty *poukázku* — peníze —; poukázku, kterou může kapitalista [vydat] díky dělníkovu minulému, budoucímu nebo přítomnému výrobku.

Hodgskin se tu snaží dokázat závislost dělníka na koexistující práci jiných dělníků na rozdíl od jeho závislosti na předešlé práci,

1. aby odstranil „frázi o nahromadění";

2. protože „přítomná práce" stojí proti kapitálu, [a] ekonomové naproti tomu stále chápou „předešlou práci" jako eo ipso kapitál, [jako] *odcizenou*, práci samé nepřátelskou a nezávislou, formu práce.

Samo o sobě je však velmi důležitým momentem pochopit všestranně význam *současné práce* v protikladu k předešlé práci.

Hodgskin tedy dochází k takovému [závěru]:

Kapitál je buď pouhé jméno a záminka, nebo nevyjadřuje věc; společenský vztah práce jednoho ke *koexistující práci* druhého, a důsledky, *výsledky* tohoto vztahu se připisují těm věcem, z kterých se skládá takzvaný oběžný kapitál. Při každém jsoucnu zboží jako peněz závisí jeho realizace v užitných hodnotách na současné práci. ([Práce] jednoho roku sama je současná [práce].) Jen nevelká část zboží vcházejících do bezprostřední spotřeby je produktem více než jednoho roku a jsou-li takovými produkty jako dobytek atd., potřebují každoročně novou práci. Všechny operace, které vyžadují delší dobu než jeden rok, spočívají na stálé roční výrobě.

„Je to velení, které má kapitalista nad *prací určitého počtu lidí*, ne jeho majetek zásoby zboží, co mu umožňuje *udržet druhé* dělníky, a tedy jich i používat." (Cit. dílo, str. 14.)

Zatím peníze dávají každému „velení" nad „prací určitého počtu lidí", nad prací realizovanou v jejích zbožích, stejně jako nad reprodukcí této práce, tedy v důsledku toho i nad prací samou.

Co se skutečně „hromadí", avšak ne jako mrtvá masa, nýbrž jako něco živého, je *zručnost* dělníka, stupeň rozvoje práce. ⟨Ovšem — což Hodgskin nezdůrazňuje, protože pro něho je důležité, proti hrubému chápání ekonomů zdůraznit *subjekt*, tak říkajíc subjektivní v subjektu, v protikladu k věci — stávající stupeň rozvoje produktivní síly práce, z něhož se vychází, existuje nejen ve formě nadání a schopnosti dělníka, nýbrž současně i v předmětných orgánech, které si tato práce vytvořila a denně obnovuje.⟩ Je to skutečné prius*, jež tvoří výchozí bod, a toto prius je výsledkem určitého vývoje. *Nahromadění* je tu *asimilací*, neustálým udržováním a současně přetvářením už osvojeného, realizovaného. Právě takto činí Darwin „nahromadění" prostřednictvím dědičnosti u všeho organického, [u] rostlin i zvířat, hnacím principem jejich vytváření, takže různé organismy tvoří samy sebe „hromaděním" a jsou jen

* — co předchází. *(Pozn. red.)*

„vynálezy", pozvolna hromaděnými vynálezy živých subjektů. Toto však není jediné prius pro výrobu. U zvířete a rostliny je jím vnější příroda, tedy jak anorganická, tak i jejich vztah k jiným zvířatům a rostlinám. Člověk, který vyrábí ve společnosti, nachází také už modifikovanou přírodu (zvláště [prvky] přírody přeměněné v orgány jeho vlastní činnosti) a určité vztahy výrobců mezi sebou. Toto hromadění je částečně výsledkem dějinného procesu, částečně, u jednotlivého dělníka, [výsledkem] přenášení zručnosti. U tohoto hromadění, říká Hodgskin, nespolupůsobí s velkou masou dělníků žádný oběžný kapitál.

Ukázal, že „zásoba zboží" (životní prostředky), která je „pohotová", je vždy malá ve srovnání s celkovou spotřebou a výrobou. Naproti tomu stupeň zručnosti stávajícího obyvatelstva je vždy předpokladem celkové výroby, tedy hlavně akumulací bohatství, nejdůležitějším výsledkem dosaženým předešlou prací, který však existuje v živé práci samé.

|| 878 | „Všechny účinky, které se obyčejně připisují akumulaci oběžného kapitálu, vyplývají *z akumulace a nahromadění zručné práce*, a tato nejdůležitější operace, což se týká velkého množství dělníků, se uskutečňuje bez jakéhokoli oběžného kapitálu." (Cit. dílo, str. 13.)

Frázi ekonomů, že počet dělníků (a proto i blahobyt nebo bída stávajícího pracujícího obyvatelstva) závisí na stávající mase oběžného kapitálu, komentuje Hodgskin správně takto:

„Počet dělníků vždy nutně závisí na *množství oběžného kapitálu* nebo, jak bych měl správně říci, na *množství produktů koexistující práce*, které *smějí* dělníci spotřebovat." (Cit. dílo, str. 20.)

Co se připisuje *oběžnému kapitálu*, zásobě zboží, je výsledkem „koexistující práce".

Hodgskin tedy jinými slovy říká: Účinky určité společenské formy práce se připisují věci, produktům této práce; poměr sám je fantasticky zobrazen ve *věcné* podobě. Viděli jsme, že to je specifický charakteristický rys práce spočívající na zbožní výrobě, na směnné hodnotě, a že toto quidproquo se projevuje ve zboží, penězích (což Hodgskin nevidí), [a v] ještě větší míře v kapitálu.[100] Účinky, které mají věci jako předmětné momenty pracovního pro-

cesu, se jim v kapitálu připisují jako [účinky], jaké [tyto věci] mají ve svém zosobnění, samostatnosti vůči práci. [Věci] by přestaly mít tyto účinky, kdyby přestaly vystupovat proti práci v této *odcizené formě*. *Kapitalista* jako kapitalista je jen zosobněním kapitálu, výtvorem práce, nadaným vlastní vůlí, osobností, v protikladu k práci. Hodgskin to chápe jako čistě subjektivní klam, za kterým se skrývá podvod a zájem vykořisťujících tříd. Nevidí, jak tento způsob představy pramení z reálného poměru samého, [jak] poslední není výrazem prvního, nýbrž naopak. V témž smyslu říkají angličtí socialisté: „My potřebujeme kapitál, ne kapitalistu."[101] Když však odstraní kapitalistu, zbaví pracovní podmínky charakteru *kapitálu*.

*

〈„Verbal observer", Bailey atd. poznamenávají,* že „value, valeur" vyjadřují vlastnost patřící věcem. Ve skutečnosti nevyjadřují původně nic než užitnou hodnotu věcí pro člověka, takové vlastnosti věcí, které je činí pro člověka užitečnými nebo příjemnými atd. Je v povaze věci, že „value, valeur, Wert" nemohou mít etymologicky žádný jiný původ. Užitná hodnota vyjadřuje přirozený vztah věcí a lidí, fakticky jsoucno věcí pro člověka. *Směnná hodnota* je význam naroubovaný slovu hodnota (= užitná hodnota) později — se společenským vývojem, který ji vytvořil. Je to *společenské* jsoucno věcí.

Sanskrt[ské]: „*Wer* [znamená] couvrir, protéger,** odtud respecter, honorer a aimer, chérir.*** Z toho odvozené adjektivum *Wertas*, excellent, respectable†; *gótské* wairths; *staroněmecké* wert; *anglosaské* weorth, vordh, wurth; *anglické* worth, worthy; *holandské* waard, waardig; *alemanské* werth; *litevské* wertas, respectable, précieus, cher, estimable.††

Sanskrtské wertis; *latinské* virtus†††; *gótské* wairthi; *germánské* Werth." [*Chavée*, „Essai d'étymologie philosophique", Brusel 1844, str. 176.]

* Viz tento svazek, str. 126—127 a 159. *(Pozn. red.)*
** — krýti, chrániti. *(Pozn. red.)*
*** — vážiti, ctíti a milovati, ceniti. *(Pozn. red.)*
† — vynikající, pozoruhodný. *(Pozn. red.)*
†† — pozoruhodný, cenný, drahý, ctěný. *(Pozn. red.)*
††† — síla, dobrá vlastnost. *(Pozn. red.)*

Hodnota věci je ve skutečnosti její vlastní *virtus*, zatímco její směnná hodnota je úplně nezávislá na jejich věcných vlastnostech.

Sanskrtské: „*Wal* [znamená] pokrýti, upevniti; [*latinské*] *vallo**, *valeo***; *vallus****; to, co je chráněno a bráněno, *valor* je síla sama." „Odtud *valeur*, *value*." Srovnej s Wal germánské *Walle*, *walte*; *anglické wall*, *wield*†[102]." [Cit. dílo, str. 70.]⟩

*

Hodgskin nyní přechází k *fixnímu kapitálu*. Je to vyrobená produktivní síla a ve svém rozvoji ve velkém průmyslu orgán, který si vytvořila *společenská* práce.

Pokud jde o fixní kapitál:

„Všechny nástroje a stroje jsou produktem práce... Pokud nejsou ničím než výsledkem *dřívější* práce a nejsou dělníky účelně používány, nenahrazují náklady, kterých bylo k jejich zhotovení zapotřebí... Většina z nich ztrácí na hodnotě delším nepoužíváním... *Fixní kapitál nenabývá své užitečnosti z minulé, nýbrž z přítomné práce*, a *svému majiteli nepřináší zisk* proto, že byl nahromaděn, nýbrž proto, že *je prostředkem k dosažení velení nad prací*." (Cit. dílo, str. 14—15.)

Zde [je] konečně správně pochopena povaha kapitálu.

|| 879 | „Jak působí nástroje po tom, když byly *ony* vyrobeny? Nijak. Naopak, začínají rezivět, nebo se rozpadat, pokud nejsou používány prací... Zda zkoumat nástroj jako produktivní kapitál nebo ne, zcela závisí na tom, je-li *používán* produktivními dělníky nebo ne." (Cit. dílo, str. 15—16.)

„Je lehké pochopit, proč... ten, kdo staví silnici má dostat něco z užitku, který z ní má jedině uživatel. Avšak nechápu, *proč celkový užitek má plynout silnici samé* a má být *přivlastňován* řadou osob, které silnici ani nestavějí, ani nepoužívají, pod jménem zisk z jejich kapitálu." (Cit. dílo, str. 16.)

„Obrovský užitek parního stroje nezávisí na nahromaděném železe a dřevě, nýbrž na *praktickém a živém poznání sil přírody*, které jedněm lidem umožňuje, aby konstruovali [stroje] a druhým, aby je obsluhovali." (Cit. dílo, str. 17.)

„Bez vědění by nemohly být" (stroje) „vynalezeny, bez manuální zručnosti a obratnosti by nemohly být zhotoveny a bez zručnosti a práce by nemohly být produktivně používány. Vědění, zručnost a práce jsou jediní činitelé, z nichž může kapitalista odvozovat nárok na určitý podíl na výrobku." (Cit. dílo, str. 18.)

* — obehnat valem, upevnit, bránit. *(Pozn. red.)*
** — být silný. *(Pozn. red.)*
*** — val. *(Pozn. red.)*
† — vlastnit, mít v rukách. *(Pozn. red.)*

„Když *zdědil*" (člověk) „*vědění více generací* a *když žije stěsnán ve velkých masách*, pak je schopen prostřednictvím svých duševních schopností dovršit práci přírody." (Cit. dílo, str. 18.)

„Ne na *kvantitě*, nýbrž na *kvalitě* fixního kapitálu závisí produktivní práce země." (Cit. dílo, str. 19.)

„Fixní kapitál, jako prostředek k uživení a udržení člověka, je ve své činnosti plně závislý na zručnosti dělníka, a proto je produktivní práce země, pokud jde o fixní kapitál, *úměrná vědění a zručnosti obyvatelstva.*" (Cit. dílo, str. 20.)

[e)] ÚROK Z ÚROKU; NA TOM ZALOŽENÝ [VÝKLAD] POKLESU MÍRY ZISKU

„Už zběžný pohled musí každému ukázat, že *prostý zisk* s rozvojem společnosti neklesá, nýbrž roste. To znamená, že totéž množství práce, které v dřívějším období vyrobilo 100 kvarterů pšenice nebo 100 parních strojů, bude dnes vyrábět o něco víc... Skutečně zjišťujeme, že v této zemi žije dnes ze zisku daleko větší počet osob v nadbytku než dříve. Přitom je jasné, že *žádná práce, žádná produktivní síla*, žádný důvtip a žádné umění nemůže *uspokojit obrovské požadavky úroku z úroku*. Avšak každá úspora *pochází z důchodu kapitalisty*" (tedy z prostého zisku), „takže tyto požadavky se uplatňují opravdu trvale a produktivní síla práce se stejně tak trvale zdráhá je uspokojit. Proto se stále vytváří určitý druh rovnováhy."[103] (Cit. dílo, str. 23.)

Například kapitál 100 by za 20 let vynesl při 10 %, kdyby se zisk stále akumuloval, asi 673, řekněme — protože tu nezáleží na malé odchylce — 700. Kapitál by se tedy za 20 let zesedminásobil. Podle tohoto měřítka, kdyby [se jednalo] pouze o jednoduchý úrok, by musel kapitál každoročně vynášet 30 % místo 10, [tedy] trojnásobný zisk, a čím víc let bychom počítali, vzrůstala by, přepočteno na jednoduchý úrok za jeden rok, úroková míra čili míra zisku, a to tím rychleji, čím větší by byl kapitál.

Ve skutečnosti však není kapitalistická akumulace nic jiného než zpětnou přeměnou úroku v kapitál (protože zde jsou pro náš účel, tj. pro tento výpočet, úrok a zisk totožné). Tedy úrok z úroku. Dnes je kapitál 100; produkuje zisk (čili úrok) 10. Připočteno ke kapitálu — 110, což je nyní kapitál. Úrok z toho není tedy jen úrok z kapitálu 100, nýbrž úrok ze 100 $K + 10\ Ú$. Tedy složitý úrok. Tedy na konci druhého roku $(100\ K + 10\ Ú) + 10\ Ú + 1\ Ú = (100\ K + 10\ Ú) + 11\ Ú = 121$. To je nyní ***kapitál*** na začátku třetího roku.

V třetím roce (100 K + 10 $Ú$) + 11 $Ú$ + $12^{1}/_{10}$ $Ú$. Takže kapitál na konci třetího roku [činí] $133^{1}/_{10}$.

|| 880 | Máme:

		Kapitál	Úrok	Celkem
První rok		100	10	110
Druhý rok	100+10	=110	10+1′	121
		(Čárkou označujeme úrok z úroku)		
Třetí rok	100+20+1	=121	$10+2'+{}^{1}/_{10}'$	$133^{1}/_{10}$
Čtvrtý rok	$100+30+3^{1}/_{10}$	$=133^{1}/_{10}$	$10+3^{31}/_{100}'$	$146^{41}/_{100}$
Pátý rok	$100+40+6^{41}/_{100}$	$=146^{1}/_{100}$	$10+4^{641}/_{1000}'$	$161^{51}/_{1000}$
atd.				

V *druhém roce* obsahuje kapitál *úrok* (jednoduchý) 10.
V *třetím roce* obsahuje kapitál úrok 21.
Ve *čtvrtém roce* obsahuje kapitál úrok $33^{1}/_{10}$.
V *pátém roce* obsahuje kapitál úrok $46^{41}/_{100}$.
V *šestém roce* [obsahuje] kapitál [úrok] $61^{51}/_{1000}$.
V *sedmém roce* [obsahuje] kapitál [úrok] $77^{1561}/_{10\,000}$.
V *osmém roce* [obsahuje] kapitál [úrok] $94^{87\,171}/_{100\,000}$.
[V *devátém roce* obsahuje kapitál úrok $114^{358\,881}/_{1\,000\,000}$.]

Neboli v devátém roce se už více než polovina kapitálu skládá z úroku, a tak část kapitálu, která je složena z úroku, roste geometrickou řadou.

Viděli jsme, že za dvacet let by se kapitál zesedminásobil, zatímco obyvatelstvo se může, dokonce podle „nejkrajnějších" Malthusových hypotéz, zdvojnásobit jedině za pětadvacet let. Avšak připusťme, že se zdvojnásobí za dvacet let, že se tedy zdvojnásobí i dělnické obyvatelstvo. Propočítává-li se jeden rok druhým, musel by být úrok 30 %, třikrát větší, než je. Avšak při nezměněné míře vykořisťování by obyvatelstvo zdvojnásobené během 20 let (a během velké části těchto dvaceti let není ovšem práceschopné; [práceschopné je] sotva v jejich polovině, i přes zaměstnání dětí) mohlo dodat jen dvakrát tolik práce než dříve, tedy také nadpráce jen dvakrát tolik, ale ne třikrát tolik.

Míra zisku (a proto i úroková míra) je určena:

1. Předpokládá-li se, že se míra vykořisťování nemění: Počtem zaměstnaných dělníků, absolutní masou použitých dělníků, tedy růstem obyvatelstva. I když tato masa vzrůstá, [přesto] s akumulací kapitálu a s průmyslovým rozvojem její poměr k celkovému množství použitého kapitálu klesá (tedy při neměnné míře vykořisťování míra zisku [klesá]). Stejně tak ani obyvatelstvu nenapadne [vzrůstat] touž geometrickou řadou jako složité úrokování. Růst obyvatelstva vysvětluje na určitém stupni průmyslového rozvoje vzrůst masy nadhodnoty a zisku, avšak zároveň pokles míry zisku.

2. Absolutní velikostí normálního [pracovního] dne, to znamená zvětšováním míry nadhodnoty. [Míra zisku] může tedy růst prodlužováním pracovní doby nad normální pracovní den. Má to však své *fyzické* a od určité doby i své společenské hranice. Že tou měrou, jak uvádějí dělníci do pohybu víc kapitálu, ovládá týž kapitál větší absolutní pracovní dobu, || 881 | o tom není sporu.

3. Zůstává-li normální [pracovní] den stejný, může nadpráce relativně vzrůstat zkrácením nutné pracovní doby a zlevněním životních prostředků, které vcházejí do spotřeby dělníka, úměrně rozvoji produktivní síly práce. Avšak týž rozvoj produktivní síly zmenšuje variabilní kapitál v poměru ke konstantnímu. Je fyzicky nemožné, aby nadbytečná pracovní doba, například dvou lidí, kteří nahrazují dvacet lidí, se díky nějakému zvětšení absolutní nebo relativní [nadbytečné] pracovní doby rovnala [nadbytečné pracovní době] 20 lidí. Vykonává-li dvacet lidí denně jen dvě hodiny nadpráce, dodávají 40 nadbytečných pracovních hodin, zatímco celková doba života dvou lidí je za jeden den jen 48 hodin.

Hodnota pracovní síly neklesá úměrně tomu, jak stoupá produktivní síla práce nebo kapitálu. Tento vzestup produktivní síly zvětšuje také ve všech odvětvích, která nevyrábějí (přímo nebo nepřímo) životní prostředky, poměr konstantního kapitálu k variabilnímu kapitálu, aniž by se nějak změnila hodnota práce. Rozvoj produktivní síly není rovnoměrný. Je v povaze kapitalistické výroby, že rozvíjí rychleji průmysl než zemědělství. To nevyplývá z povahy půdy, nýbrž z toho, že půda potřebuje jiné společenské poměry, aby byla skutečně využívána podle své povahy. Kapitalistická výroba se vrhá na půdu teprve po tom, když ji svým působením vyčerpala

a vyplenila její přírodní dary. K tomu přistupuje, že — v poměru k jiným zbožím — v důsledku pozemkového vlastnictví se zemědělské produkty platí dráže, protože se [platí] podle *své* hodnoty a nesnižují se na ceny nákladů. Tvoří však hlavní součást životních prostředků. Dále k tomu přistupuje, že v důsledku zákona konkurence, je-li obdělání jedné desetiny půdy dražší, je ostatních devět desetin rovněž „uměle" postiženo touto relativní neúrodností.

Kdyby se s akumulací kapitálu míra zisku neměnila, musela by fakticky růst. Kdyby kapitál dával deset [procent] nadpráce, musel by *týž dělník*, pokud se akumuluje úrok z úroku, a tím se zvětšuje používaný kapitál, dávat trojnásobek, čtyřnásobek, pětinásobek v téže posloupnosti jako narůstá úrok z úroku, což je nesmysl.

Masa kapitálu, kterou uvádí dělník do pohybu a jejíž hodnotu svou prací udržuje a reprodukuje, je naprosto odlišná od ***hodnoty***, kterou přidává, a proto i od nadhodnoty. Rovná-li se masa kapitálu 1000 a přidaná práce 100, rovná se reprodukovaný kapitál 1100. Je-li tato masa rovna 100 a přidaná práce 20, rovná se reprodukovaný kapitál 120. Míra zisku v prvém případě je 10 a v druhém případě 20 %. Nicméně ze 100 se může akumulovat víc než z 20. A tak se proud kapitálu ⟨nehledě na jeho znehodnocení růstem produktivní síly⟩ — nebo jeho „akumulace" — valí dál úměrně váze, kterou už má, [a] ne úměrně velikosti míry zisku. To vysvětluje zvětšení akumulace — co do masy — i když míra zisku klesá, nehledě na to, že při rostoucí produktivitě může být akumulována větší část důchodu, i když míra zisku klesá, než při velké míře zisku a při nižší produktivitě. Vysoká míra zisku — pokud spočívá na vysoké míře nadhodnoty — je možná: i když je práce neproduktivní, ale pracuje se velmi dlouho. Je možná, i když je práce neproduktivní, protože potřeby dělníka, a *proto* i minimum mzdy, jsou velmi malé. Skromnosti minima bude odpovídat nepatrná pracovní energie. V obou případech se kapitál akumuluje pomalu, [i] přes vysokou míru zisku. Obyvatelstvo stagnuje a pracovní doba, kterou produkt stojí, je velká, i když mzda, která se vyplácí dělníkovi, je malá.

|| 882 | Pokles míry zisku, ačkoli se míra nadhodnoty nemění a dokonce stoupá, jsem vyvodil z toho, že klesá variabilní kapitál v poměru ke konstantnímu, to znamená živá přítomná práce v po-

měru k minulé vynaložené a reprodukované práci.* Hodgskin i autor „The Source and Remedy of the National Difficulties" jej vysvětlují tím, že dělník nemůže uspokojit požadavky *složitého úroku*, tj. akumulace kapitálu.

„Žádná práce, žádná produktivní síla, žádný důvtip a žádné umění nemůže uspokojit obrovské požadavky úroku z úroku. Avšak každá úspora pochází z důchodu kapitalisty" (tedy z prostého zisku), „takže tyto požadavky se uplatňují opravdu trvale a produktivní síla se stejně tak trvale zdráhá je uspokojit. Proto se stále vytváří určitý druh rovnováhy." (Cit. dílo, str. 23.)

Obecně se jedná o jedno a totéž. Když říkám, že míra zisku s akumulací klesá, protože roste konstantní kapitál v poměru k variabilnímu, znamená to, nehledě na určitou formu částí kapitálu, že použitý kapitál roste v poměru k vynaložené práci. Zisk neklesá proto, že dělník je vykořisťován méně, nýbrž proto, že v poměru k použitému kapitálu se vynakládá vůbec méně práce.

Například předpokládejme, že poměr variabilního a konstantního kapitálu je 1:1. Takže je-li celkový kapitál roven 1000, je *c* 500 a *v* 500. Je-li míra nadhodnoty 50 %, pak 50 % z 500 je $50 \times 5 = 250$. Tedy míra zisku je 250 k 1000, to je $^{250}/_{1000}$, rovná se $^{25}/_{100}$, rovná se $^{1}/_{4}$, rovná se 25 %.

Rovná-li se celkový kapitál 1000 a *c* 750; *v* se rovná 250, pak 250 přinese při 50 % [míře nadhodnoty] 125. Avšak [míra zisku je] $^{125}/_{1000}$, to je $^{1}/_{8}$, to je 12,5 %.

V druhém případě ale je použitá práce ve srovnání s prvním případem [menší] — uvážíme-li, že mzda jednoho dělníka je 25 liber št. za rok; v prvním případě je vynaloženo [na mzdy] 500 liber št., což se rovná 20 dělníků; v druhém případě je mzda 250 liber št., což se rovná 10 dělníků. Tentýž kapitál [1000 liber št.] v jednom případě používá 20 dělníků a v druhém jen 10. V prvním případě je poměr masy kapitálu k počtu pracovních dnů 1000:20; v druhém 1000:10. Na každého z dvaceti dělníků připadá v prvním případě 50 liber št. vynaloženého kapitálu (konstantního a variabilního) (neboť $20 \times 50 = 500 \times 2 = 1000$). V druhém případě [připadá] na každého dělníka 100 liber št. vynaloženého kapitálu (neboť

* Viz „Teorie o nadhodnotě", část II, str. 462—463. *(Pozn. red.)*

$100 \times 10 = 1000$). Podle toho je v obou případech pro rata* kapitálu, který se přeměňuje ve mzdu jednotlivého dělníka, tentýž.

Vzorec, který udávám, obsahuje nový důvod, proč s akumulací připadá na tutéž masu kapitálu méně dělníků nebo, což je totéž, větší masa kapitálu na *tutéž* práci. Řeknu-li, že v jednom případě připadne jeden dělník na vynaložený kapitál 50 a v druhém jeden dělník na kapitál 100, tedy jen polovina dělníka na kapitál 50, řeknu-li tedy, že v jednom případě připadne jeden dělník na kapitál 50, v druhém polovina dělníka na kapitál 50, nebo řeknu-li, že v jednom případě připadne kapitál 50 na jednoho dělníka a v druhém kapitál 50×2 na jednoho dělníka, je to totéž.

Právě tento poslední vzorec používají Hodgskin atd. Akumulace vůbec znamená — podle nich — požadovat úrok z úroku, to znamená, že na *téhož* dělníka připadne víc kapitálu, a v poměru k velikosti kapitálu, která na něj připadne, má nyní dodávat víc nadpráce. Protože kapitál připadající na jednoho dělníka roste úměrně úrokům z úroku [a] jeho pracovní doba má naproti tomu velmi určitou hranici a nemůže být „žádnými produktivními silami" zkrácena ani relativně podle požadavků těchto úroků z úroku, „vytváří se stále určitý druh rovnováhy". „Prostý zisk" zůstává tentýž nebo spíše vzrůstá.

(Tento [„prostý zisk"] je fakticky nadpráce čili nadhodnota.) S akumulací kapitálu se však za prostým ziskem skrývá úrok z úroku.

|| 883 | Dále je jasné: Jestli se úrok z úroku rovná akumulaci, pak — nehledě na absolutní hranici akumulace — závisí tato tvorba úroku na objemu, intenzitě atd. akumulačního procesu samého, tedy na *výrobním způsobu*. Úrok z úroku není jinak nic než přivlastňování *cizího kapitálu* (vlastnictví) ve formě úroku, jako [tomu bylo] v Římě a vůbec při lichvářství.

Hodgskin má takovou představu. Původně připadá na jednoho dělníka pro rata například 50 liber št. kapitálu, z nichž dělník dodává například 25 % zisku. Později, v důsledku přeměny části úroku v kapitál, což se neustále opakuje, připadá na jednoho dělníka kapitál 200 liber št. Kdyby byl roční úrok 50 % stále celý kapitali-

* — zde ve smyslu: podíl. *(Pozn. red.)*

zován, proběhl by tento proces za dobu kratší než čtyři roky. Tak jako dělník na [kapitál] 50 přinášel [zisk] 25, pak má nyní na kapitál 200 přinášet [zisk] 100, neboli čtyřnásobek. To je ale nemožné. K tomu by musel buď pracovat čtyřnásobnou dobu, tedy 48 hodin denně, pracoval-li původně 12, nebo by musela v důsledku rozvoje produktivní síly práce čtyřnásobně klesnout hodnota práce.

Je-li pracovní den 12 hodin, činí [roční] mzda 25 liber št. a přináší-li dělník [za rok] zisk 25 liber št., pak musí pracovat stejně pro kapitalistu jako pro sebe. Tedy 6 hodin. Polovinu pracovního dne. Má-li přinášet 100 [zisku], musí pro kapitalistu pracovat 4 ×6 hodin ve 12 hodinách, což je nesmysl. I za předpokladu, že se pracovní den prodlouží na 15 hodin, nemůže stále ještě v 15 hodinách dávat 24. A ještě méně 30, což by bylo nutné, protože [by měl pracovat] 24 hodin pro kapitalistu [a] 6 pro sebe. Kdyby celou svoji pracovní dobu pracoval pro kapitalistu, mohl by přinést pouze 50 liber št., jen zdvojnásobit úrok, tedy na kapitál 200 [dodat zisk] 50, zatímco [dříve] dodával na 50 liber št. 25 liber št. V tom případě se míra zisku rovnala 50 %. V předcházejícím případě se rovná 25 %. To je ale nemožné, protože dělník musí žít. Ať jakkoli vzrůstá produktivní síla, jestliže se hodnota 12 hodin, jako ve výše uvedeném příkladě, rovná 75, pak hodnota 24 hodin se rovná 2 ×75 = 150. A protože dělník musí žít, nemůže nikdy dodávat zisk 150, tím méně 200. Jeho nadpráce je vždy *částí* jeho pracovního dne, z čehož však nijak nevyplývá, jak se domnívá pan Rodbertus, že se zisk nikdy nemůže rovnat 100 %. Nikdy se nemůže rovnat 100 %, jestliže jej přepočítáváme na celý pracovní den (neboť v něm je už [zisk] *sám* započten), ovšem [může se rovnat] 100 % vzhledem k zaplacené části pracovního dne.

Ve výše uvedeném příkladě je [zisk] například 50 %.

Kapitál		Nadhodnota	Míra	Míra zisku
konstantní	variabilní		nadhodnoty	
25	25	25	100 %	50 %

Zde se zisk polovičního pracovního dne rovná jedné třetině celkového [produktu].

|| 884 | Kdyby dělník dával kapitalistovi tři čtvrtiny dne, byly by:

Kapitál konstantní	Kapitál variabilní	Nadhodnota	Míra nadhodnoty	Míra zisku
25	12½			
Celkový kapitál 37½		37½	300 %	100 %

Při přepočtu na 100:

Kapitál konstantní	Kapitál variabilní	Nadhodnota	Míra nadhodnoty	Míra zisku
66⅔	33⅓			
[Celkový kapitál] 100		100	300 %	100 %

Podívejme se nyní blíže, co se může skrývat za tímto pojetím, že totiž *zisk klesá* proto, že v průběhu akumulace nepředstavuje *prostý zisk* (míra vykořisťování dělníka tedy neklesá, nýbrž, jak říká Hodgskin, vzrůstá), nýbrž *složitý zisk*, a je nemožné, aby práce mohla sledovat požadavky složitého úroku.

Nejdříve je třeba poznamenat, že toto [pojetí] je třeba [ještě] blíže určit, aby vůbec mělo smysl. Chápeme-li kapitál jako produkt akumulace (to znamená přivlastňování nadpráce) — a takové chápání je vzhledem k celkové reprodukci nutné — [pak] se celý skládá ze zisku. (Z úroku, považuje-li se toto slovo za totožné se ziskem a ne se [zápůjčním] úrokem.) Rovná-li se tedy míra zisku 10 %, je to „úrok z úroku", zisk ze zisku. A bylo by nepochopitelné, čím se — ekonomicky — má odlišovat 10 ze 100 od 11 ze 110. Tak by se tedy ukázalo, že ani „prostý zisk" není možný, nebo alespoň, že i prostý zisk musí klesat, protože tento prostý zisk je ve skutečnosti právě tak složitý jako složitý [zisk]. Chápe-li se věc úžeji, to znamená pouze s ohledem na kapitál přinášející úrok, pohltil by úrok z úroku zisk a [ještě] víc než zisk; a že výrobce (kapitalista nebo nekapitalista) musí platit věřiteli úrok z úroku, souvisí s tím, že mu kromě zisku musí časem platit část svého kapitálu.

Nejdříve tedy nutno poznamenat, že hodgskinské chápání má smysl jen tehdy, když se předpokládá, že kapitál roste rychleji než obyvatelstvo, tj. dělnické obyvatelstvo. (Dokonce i tento poslední růst je relativní. Je v povaze kapitálu, že jednu část dělnického obyvatelstva přetěžuje prací a druhou pauperizuje.) Roste-li obyvatelstvo rovnoměrně s kapitálem, pak není naprosto žádný důvod, proč bych nadpráci, kterou mohu vytěžit se 100 librami št. z x dělníků, [ne]mohl vytěžit s 800 librami št. z 8krát x dělníků. || 885 | 8krát 100 K nepožaduje od 8krát x dělníků víc než 100 K od x dělníků. Zde tedy „Hodgskinův" *důvod* padá. (Ve skutečnosti je tomu jinak. Roste-li obyvatelstvo rovnoměrně s kapitálem, nese kapitalistický vývoj s sebou, že se část obyvatelstva stává nadpočetnou, protože konstantní kapitál se vyvíjí na účet kapitálu variabilního.)

⟨„Vzhledem k *práci* je velmi důležité, jestli se" (goods, zboží) „rozdělují tak, aby vedla k *větší* nebo menší *nabídce práce*, jestli se rozdělují [tak], aby se stala podmínkou práce nebo podporou zahalečů." („*An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand* etc.", Londýn 1821, str. 57.)

„Vzrůstající nabídka práce je způsobena vzrůstajícím *počtem* lidí." (Cit. dílo, str. 58.)

„Nejsou-li [zboží] s to *ovládat takové množství práce* jako dříve, má to také význam jen tehdy, neprodukuje-li práce víc než dříve. Stala-li se práce produktivnější, nebude výroba omezena ani tehdy, když *stávající masa zboží ovládá menší množství práce než dříve.*" (Cit. dílo, str. 60.)

To je proti Malthusovi. Správně, výroba by se neomezila, ale míra zisku ano. Tyto cynické výrazy, v nichž „masa zboží *ovládá* práci", týž cynismus, který se nalézá v Malthusově vysvětlení hodnoty*, *zboží ovládá práci*, velmi dobře a úplně charakterizují povahu kapitálu.

Tentýž autor správně poznamenává proti Westovi:

„Autor ‚An Essay on the Application of Capital to Land' říká, že za práci se dává více, jestliže kapitál co nejrychleji vzrůstá, a *to*... bude tehdy, až zisk z kapitálu bude nejvyšší. ‚Čím vyšší zisk z kapitálu', dodává, ‚tím vyšší mzda'. Chyba je v tom, že je vynecháno jedno nebo dvě slova: ‚Čím vyšší *byl* zisk z kapitálu, tím vyšší *bude* mzda'... Vysoký zisk a vysoká mzda nejsou *současné*; nevyskytují se v téže *transakci*; jeden působí proti druhému a redukuje jej na určitou úroveň.

* Viz tento svazek, str. 12—13 a 27. *(Pozn. red.)*

Stejně dobře by se mohlo argumentovat: ‚Nabídka zboží vzrůstá nejrychleji, když je cena nejvyšší; tedy velká nabídka a vysoké ceny se vzájemně podmiňují.' Je to záměna příčiny a důsledku." (Cit. dílo, str. 100—101.)⟩

Hodgskinova věta má proto smysl [jen tehdy], když — procesem akumulace — tentýž dělník uvádí do pohybu *víc kapitálu*, nebo [když] kapitál pro rata práci vzrůstá. Když tedy byl kapitál například 100 a v důsledku akumulace je 110 a tentýž dělník, který přinášel nadhodnotu 10, má úměrně růstu kapitálu dodávat nadhodnotu 11, [tj.] úrok z úroku. Takže ne prostě týž kapitál, který dělník uváděl do pohybu dříve, má po své reprodukci přinést týž zisk (prostý zisk); nýbrž tento kapitál zvětšený o jeho nadpráci, [takže] dělník má přinést nadpráci předně z původního kapitálu (nebo jeho hodnoty) plus z jeho vlastní akumulované, tj. kapitalizované nadpráce. A protože tento kapitál každým rokem roste, musel by tentýž dělník dodávat stále víc práce.

Aby však vůbec na téhož dělníka připadalo víc kapitálu, to je možné jen [ve dvou případech]:

Za prvé: Jestliže produktivní síla dělníků zůstává stejná, je to možné jen tehdy, prodlužuje-li dělník svoji absolutní pracovní dobu, například pracuje-li 15 hodin místo 12, nebo pracuje-li intenzívněji, vykoná-li v 12 pracovních hodinách práci za 15; ve 4 hodinách práci za 5 čili ve $^4/_5$ hodiny práci za $^5/_5$. Protože za určitý počet hodin reprodukuje své životní prostředky, získává zde kapitalista stejně tak 3 hodiny, jako kdyby se zvětšovala produktivní síla práce, zatímco ve skutečnosti se zvětšila práce, [a] ne její produktivní síla. Kdyby byla tato intenzifikace práce všeobecná, musela by poklesnout hodnota zboží úměrně zmenšené pracovní době, kterou stojí. Stupeň intenzity by se stal průměrným stupněm [práce], její přirozenou kvalitou. Dochází-li k této intenzifikaci || 886 | naproti tomu jen v určitých sférách, rovná se pak složité, umocněné jednoduché práci. Intenzívnější práce [trvající] méně než jednu hodinu znamená pak tolik jako [hodina] extenzívnější a poskytuje tutéž hodnotu. Například ve shora uvedeném případě [přinášející] $^4/_5$ hodiny tolik jako $^5/_5$ neboli jedna hodina.

Obojí, prodloužení pracovní doby i zvětšení práce její větší intenzívností, takřka stlačováním pórů práce, má své hranice (i když

pekaři v Londýně například pracují pravidelně 17, ne-li víc hodin), velmi určité fyzické hranice, a dospěje-li se k nim, zaniká složitý úrok — složitý zisk.

V rámci těchto hranic platí následující:

Neplatí-li kapitalista nic za prodlužování nebo intenzifikaci práce, vzrůstá jeho *nadhodnota* (i zisk, nedochází-li k žádné změně v *hodnotě* konstantního kapitálu, protože předpokládáme, že způsob výroby zůstává týž) — jeho zisk (za těchto podmínek) — rychleji, než vzrostl jeho kapitál. Za přidaný kapitál neplatí žádnou nutnou práci.

Platí-li za nadpráci ve stejném poměru jako dříve, vzrůstá nadhodnota úměrně zvětšení kapitálu. Zisk roste rychleji. Neboť [zde jde o] rychlejší obrat fixního kapitálu; současně se opotřebování strojů neurychluje v témž poměru, v kterém se urychluje jejich využití. Zmenšují se výdaje na fixní kapitál, neboť pro 200 dělníků, kteří pracují současně, [je] zapotřebí více strojů, budov atd., než pro 100, kteří pracují delší dobu. Stejně tak je zapotřebí méně dozorců atd. (Pro kapitalistu [je to] nanejvýš příjemná okolnost bez všech dalších překážek rozšiřovat nebo omezovat svou výrobu podle poměrů na trhu. Kromě toho vzrůstá jeho moc, protože části [dělníků] přetížené prací odpovídá zaměstnaná nebo polozaměstnaná rezervní armáda, takže se zvětšuje konkurence mezi dělníky.)

Ačkoli se v tomto případě nenarušuje čistý číselný poměr mezi nutnou prací a nadprací, je to naopak jediný případ, kdy obě mohou vzrůstat stejnoměrně, přesto vykořisťování práce vzrostlo; jak při prodloužení pracovního dne, tak při jeho intenzifikaci (zhuštění), jestliže se současně nezkracuje (jako zákonem o desetihodinové pracovní době). Dělník zkracuje trvání své pracovní síly, vyčerpává ji v daleko větší míře, než roste jeho mzda a ještě víc se stává pouhým pracujícím strojem. Avšak bez ohledu na to, žije-li při normálním pracovním dnu asi 20 let, při jiném [pracovním dnu] jen 15, prodá hodnotu své pracovní síly v jednom případě za 15 let, v druhém za 20. Jednou musí být nahrazena za 15 let, podruhé za 20.

Hodnota 100, která se vynakládá na dobu 20 let, bude nahrazena, platí-li se ročně 5 %, neboť $5 \times 20 = 100$. Hodnota 100, která se vynakládá na dobu 15 let, bude nahrazena, platí-li se ročně $6^{10}/_{15} =$

$= 6^2/_3$ %. Dělník však v daném případě dostane ze 3 nadbytečných hodin jen tolik, kolik představuje denní hodnota jeho pracovní síly rozpočtená na 20 let. Předpokládejme, že pracuje 8 hodin nutné práce a 4 nadpráce. Pak dostane z každé hodiny dvě třetiny, neboť $\frac{12 \times 2}{3} = 8$. Stejně tak ze 3 hodin nadbytečné pracovní doby [dostane] 2 hodiny. Neboli z každé hodiny dvě třetiny. Toto je však hodnota jeho hodinové pracovní síly jen za předpokladu, že se vynakládá na 20 let. Prodá-li ji [dělník už] za 15 let, její hodnota vzroste.

K *anticipaci* budoucnosti — skutečné anticipaci — vůbec dochází při výrobě bohatství jen vzhledem k dělníkovi a půdě. U obou může být předčasným přetěžováním a vyčerpáváním, narušováním rovnováhy mezi vydáním a příjmem, budoucnost *skutečně* anticipována a zpustošena. U obou k tomu dochází v kapitalistické výrobě. Pokud jde o takzvanou anticipaci, například při státních dluzích, poznamenává k ní Ravenstone správně:

|| 887 | „Tím, že předstírají, že výdaje přítomnosti odsouvají na budoucnost; tím, že tvrdí, že se může zatěžovat potomstvo, aby se uspokojily potřeby dnešní generace, tvrdí" [zastánci systému státních dluhů] „absurdnost, že se může spotřebovat to, co ještě není, nebo že se může žít z životních prostředků dříve, než se do půdy zasela jejich semena." (*Ravenstone* [„Thoughts on the Funding System", Londýn 1824], str. 8.)

„Celá moudrost našich státníků vede k velkému přenášení vlastnictví z jedné třídy osob na druhou, k vytváření obrovského fondu k úhradě spekulací a úplatků." (Cit. dílo, str. 9.)

Jinak je tomu s dělníkem a půdou. Co se zde vydává, existuje jako *δύναμις** a urychleným vydáváním se životnost této *δύναμις* zkracuje.

Je-li nakonec kapitalista přinucen platit za nadbytečnou pracovní dobu víc než za normální pracovní dobu, pak to, podle toho, co bylo řečeno výše, není žádné zvýšení mzdy, nýbrž jen — a tento příplatek zřídka dosahuje tolik — kompenzace za zvýšenou hodnotu nadbytečné pracovní doby. Ve skutečnosti by se musela platit lépe

* — (dynamis) síla, potence. *(Pozn. red.)*

každá pracovní hodina, nejen nadbytečná pracovní doba, jestliže se nadbytečnou dobu pracuje, i kdyby se mělo zaplatit jen rychlejší opotřebení pracovní síly.

Tedy za všech okolností jde o větší vykořisťování práce. Současně za všech okolností s akumulací kapitálu klesá nadhodnota a také míra zisku, pokud to není paralyzováno úsporou konstantního kapitálu. | 887 ||

|| 887 | Je to tedy jeden případ, kde s akumulací kapitálu — s objevením složitého zisku — musí míra zisku klesat. Rovnala-li se [míra zisku] pro kapitál 300 (prvá dávka) 10 % (tedy 30) a rovná-li se 6 % pro dodatkový kapitál 100, pak pro 400 je 36. Tedy na 100 vůbec se [zisk] rovná 9. [Míra zisku] se snížila z 10 % na 9 %.

Jak bylo však řečeno, na této základně (při neměnící se produktivitě práce) by od určitého okamžiku musel zisk z dodatečného kapitálu nejen klesnout, nýbrž zmizet, zastavila by se tedy celá akumulace založená na složitém zisku. V tomto případě souvisí pokles zisku se zvětšeným vykořisťováním práce a k jeho zastavení v určitém okamžiku dochází ne proto, že dělník nebo někdo jiný obdržel celý svůj produkt, nýbrž proto, že je fyzicky nemožné pracovat nad určité množství pracovní doby nebo zvětšovat intenzitu práce nad určitý stupeň.

Za druhé: Jediným odlišným případem, kdy při nezměněném počtu dělníků připadá pro rata na dělníka víc kapitálu, a proto může být nadbytečný kapitál upotřeben, vynaložen na větší vykořisťování téhož počtu [dělníků], || 888 | je *vzrůst produktivity práce, změna výrobního způsobu*. To podmiňuje změnu v organickém poměru konstantního a variabilního kapitálu. Neboli zvětšení kapitálu v poměru k práci je zde totožné se zvětšením konstantního kapitálu v poměru k variabilnímu a vůbec k mase jím používané živé práce.

Zde se tedy Hodgskinův názor redukuje na obecný, mnou odvozený zákon.

Nadhodnota, vykořisťování dělníka vzrůstá, avšak současně klesá míra zisku, protože klesá variabilní kapitál vzhledem ke konstantnímu; protože relativně klesá masa živé práce vůbec ve srovnání s kapitálem, který ji uvádí do pohybu. Větší část ročního produktu

práce je přivlastňována kapitalistou pod firmou kapitál a menší část pod firmou zisk.

〈Odtud fantazie *popa Chalmerse*, že, čím menší masu ročního produktu vynakládají kapitalisté jako kapitál, tím větší zisky shltnou;[104] při tom jim pak přichází na pomoc „státní církev"[22], aby se starala o snědení velké části nadvýrobku místo jejího kapitalizování. Zpropadený pop zaměňuje příčinu a účinek. Ostatně masa zisku, i při nižší míře [zisku], vzrůstá s velikostí vynakládaného kapitálu. Kromě toho vzrůstá množství užitných hodnot, které představuje tento menší podíl [produktu]. To však podmiňuje současně centralizaci kapitálu, protože podmínky výroby nyní vyžadují použití obrovského kapitálu. To podmiňuje pohlcování menších kapitalistů velkými a jejich „dekapitalizaci". Je to opět, jen v jiné formě, odloučení pracovních podmínek od práce (neboť u menších kapitalistů [se setkáváme] ještě s větším [množstvím] vlastní práce; práce kapitalisty vůbec je v obráceném poměru k velikosti jeho kapitálu, to znamená k potenci, v jaké je on kapitalistou. Tento proces by přivedl kapitalistickou výrobu brzy na buben, kdyby neustále vedle dostředivé síly nepůsobily paralyzující tendence, které zde nejsou rozebírány — to patří do kapitoly o konkurenci kapitálů, opět k decentralizaci), které tvoří pojem kapitálu a *původní* akumulace, [a které] se pak projevuje jako stálý proces v akumulaci kapitálu a zde je konečně vyjádřen jako centralizace už existujících kapitálů v několika málo rukou a dekapitalizace mnohých.〉

To, že klesající (proporcionálně) množství práce není kompenzováno ve stejné míře její zvětšenou produktivitou, nebo [že] poměr nadpráce k vynakládanému kapitálu nevzrůstá v *témž* poměru, jak proporcionálně klesá *masa používané práce*, vyplývá částečně [z toho], že jen v určitých sférách kapitálu rozvoj produktivity práce zmenšuje hodnotu práce, [množství] nutné práce; [a] že dokonce ani v těchto sférách se [produktivita práce] nerozvíjí rovnoměrně a provázejí ji paralyzující okolnosti, například dělníci sami sice nemohou zabránit stlačování mzdy (co do hodnoty), avšak nedají se absolutně stlačit na minimum, vynucují si naopak kvantitativně určitou účast na růstu celkového bohatství.

Avšak i tento růst nadpráce je relativní, [možný jen] v určitých

zájem přesně týž jako zájem jejich dělníků. Ale oni jsou kromě toho buď kapitalisty, nebo agenty kapitalistů a v tomto ohledu je jejich zájem rozhodně protikladný zájmu jejich dělníků." (Cit. dílo, str. 27.)

„Velké rozšíření vzdělání mezi průmyslovými dělníky této země denně zmenšuje hodnotu práce a zručnosti skoro všech mistrů a podnikatelů, zatímco stoupá počet osob, které mají jejich odborné znalosti." (Cit. dílo, str. 30.)

„*Kapitalista* je *utlačující prostředník* mezi různými dělníky." Vyloučí-li se, pak „je jasné, že *kapitál* čili *moc používat práce* a *koexistující práce* jsou jedno a totéž. A *produktivní kapitál* a *zručná práce* jsou také jedno a totéž. Takže kapitál a pracující obyvatelstvo znamenají naprosto totéž. V systému přírody jsou ústa spojena s rukama a rozumem." (Cit. dílo, str. 33.)

S formou odcizení, kterou mají vůči sobě navzájem různé momenty společenské práce a která se zračí v *kapitálu*, mizí i kapitalistický výrobní způsob. To je Hodgskinův závěr.

*

Původní akumulace kapitálu. Zahrnuje centralizaci pracovních podmínek. Je osamostatněním pracovních podmínek vůči dělníkovi a práci samé. Jejím historickým aktem je historický akt vzniku kapitálu, *historický* proces oddělení, který přeměňuje pracovní podmínky v kapitál a práci v námezdní práci. Tím je dán základ kapitalistické výroby.

Akumulace kapitálu na základě kapitálu samého, tedy také [na základě] poměru kapitálu a námezdní práce. Reprodukuje oddělení a osamostatnění předmětného bohatství vůči práci ve stále větším měřítku.

Koncentrace kapitálu. Akumulace velkých kapitálů ničením malých. Atrakce. Dekapitalizace středních spojení kapitálu a práce. Je to jen poslední stupeň a forma procesu, který mění pracovní podmínky v kapitál, pak kapitál a [jednotlivé] kapitály reprodukuje v širším měřítku, a konečně kapitály, vytvořené na mnoha místech společnosti, odděluje od jejich majitelů a centralizuje v rukách velkých kapitalistů. S touto vnější formou protikladu a rozporu přeměňuje se výroba, i když v odcizené formě, ve [výrobu] společenskou. Společenská práce a ve skutečném pracovním procesu společenství výrobních nástrojů. Kapitalisté jako *funkcionáři* procesu, který současně tuto *společenskou* výrobu a tím i rozvoj produktivních

sil urychluje, se stávají natolik přebytečnými, nakolik [per] procura společnosti pobírají výnosy a nafukují se jako *vlastníci* tohoto společenského bohatství a *velitelé* nad společenskou prací. Daří se jim jako feudálům, jejichž nároky stejně tak jako jejich *služby* se staly se vznikem buržoazní společnosti přebytečnými, přeměnily se v pouhá privilegia, která neodpovídají době a účelu, a spěchaly tak vstříc svému zániku. | XV - 890 ||

[g) FORMULACE ZÁKLADNÍCH HODGSKINOVÝCH TEZÍ V JEHO KNIZE „POPULAR POLITICAL ECONOMY"]

|| XVIII - 1084 | *Th[omas] Hodgskin*, *„Popular Political Economy. Four Lectures delivered at the London Mechanics' Institution"*, Londýn 1827.

„Práce jdoucí lehce od ruky je jen *zděděná zručnost.*" (Cit. dílo, str. 48.)

„Jelikož všechny výhody vyplývající z dělby práce se přirozeně koncentrují v dělnících a dělníkům patří, musí to — jsou-li jim tyto výhody odňaty a obohacují-li se v průběhu rozvoje společnosti z jejich zvětšené zručnosti jen ti, kteří nikdy nepracují — pramenit z nespravedlivého přivlastňování, z uchvacování a loupeže těmi, kdo bohatnou a z pokorného podřízení těch, kdo jsou zbídačeni." (Cit. dílo, str. 108—109.)

|| 1085 | „Dělníci se ovšem rozmnožují velmi rychle, jestliže se toto rozmnožování srovná jen s poptávkou kapitalistů po jejich službách". (Cit. dílo, str. 120.)

„Pan Malthus poukazuje na účinky, které má vzrůst *počtu dělníků* na zmenšení podílu, který dostává každý jednotlivec z ročního produktu; *množství rozdělované* z produktu mezi ně" [tj. dělníky] „je přesné a určité velikosti, která nemůže být nijak regulována tím, co ročně vyrobí." (Cit. dílo, str. 126.)

„Práce — [je] výlučnou mírou hodnoty", ale „práce, tvůrce všeho bohatství", *„není zbožím"*. (Cit. dílo, str. 186 [pozn.].)

Pokud jde o vliv peněz na zvětšení bohatství, *Hodgskin* správně poznamenává:

„Protože člověk může za malá množství pomíjivých výrobků obdržet nepomíjivé, nebude v pokušení je zahodit. Tak používání peněz zvětšuje bohatství tím, že zabraňuje promrhání." (Cit. dílo, str. 197.)

„Hlavní výhoda maloobchodu spočívá v tom, že množství, v kterém se zboží nejlépe vyrábějí, není totožné s tím, v kterém se nejlépe rozdělují." (Cit. dílo, str. 146.)

„Jak teorie kapitálu, tak i praxe [usilující] zastavit práci v bodě, kde může

kromě nákladů na udržení dělníka vyrábět pro kapitalistu zisk, jsou, jak se zdá, v protikladu k přírodním zákonům, které regulují výrobu." (Cit. dílo, str. 238.)

Pokud jde o *akumulaci kapitálu*, říká Hodgskin přibližně totéž co ve svém prvním spise. Pro úplnost tu však přesto chceme uvést hlavní místa.

„Zkoumejme například fixní kapitál, nejpříhodnější východisko pro myšlenku, že kapitál podporuje výrobu. Je třeba rozlišovat tři skupiny okolností, za nichž je akumulace kapitálu velmi rozdílná:

1. Jestliže se kapitál vyrábí a používá týmiž osobami. Rozumí se samo sebou, [že] každá akumulace nástrojů v jeho rukách, které [dotyčný] vyrábí a používá, ulehčuje jeho práci. *Hranicí takové akumulace je schopnost dělníka vyrábět a používat takové nástroje.*

2. Jestliže se [kapitál] vyrábí a používá různými osobami, které mezi sebou ve spravedlivém poměru rozdělují produkt své společné práce. Jeden dělník vyrábí a druhý používá kapitál; dělí zboží v poměru, v němž každý svou prací přispěl k jejich výrobě... Tuto skutečnost bych však přesto vyjádřil spíše tak, že bych řekl: zabývá-li se jedna část společnosti výrobou nástrojů, zatímco druhá část je používá, pak je to jeden *druh dělby práce*, která podporuje produktivní sílu a přispívá k všeobecnému bohatství. Pokud se produkt obou těchto tříd dělníků bude rozdělovat mezi nimi, je akumulace a růst počtu takových nástrojů, které mohou vyrábět a používat, stejně tak výhodné, jako kdyby byly vyráběny a používány jednou osobou."

„3. Jestliže [kapitál] vlastní třída osob, které jej ani nevyrábějí, ani nepoužívají... Kapitalista jako pouhý *majitel* nástrojů není jako takový dělníkem. Nijak nepodporuje výrobu"

⟨to znamená, že výroba je podporována ***nástrojem***, a ne majetkovým nárokem *A* na tento nástroj, ne okolností, že nástroj náleží nedělníkovi⟩.

„Získává majetek výrobku jednoho dělníka a předává ho druhému dělníkovi buď na určitou dobu, jako při většině druhů fixního kapitálu, nebo navždy, jako je tomu u mzdy, když si myslí, že [tento výrobek] může být používán nebo spotřebován k *jeho* prospěchu. Nikdy nedovolí, aby výrobek jednoho dělníka, pokud přechází do jeho majetku, byl druhým dělníkem používán nebo spotřebován jinak než k jeho prospěchu. Používá nebo půjčuje své vlastnictví, *aby obdržel podíl na výrobku*, nebo na přirozeném důchodu *dělníků*; a každá *akumulace takového vlastnictví* v jeho rukách znamená *pouhé rozšíření jeho moci nad produktem práce* a zastavuje přírůstek národního bohatství. Tak je tomu v současné době... Protože kapitalista jako majitel všech výrobků nedovolí dělníkům vyrábět nástroje nebo

jich používat, leda, že *on* dostává zisk nad to, co stojí udržení dělníků, je jasné, že produktivní prací jsou stanoveny daleko užší hranice, než určuje příroda. V té *míře, v jaké se akumuluje kapitál v rukách třetího, vzrůstá masa zisku, které se dožaduje kapitalista*, a tak vzniká umělá překážka pro výrobu i obyvatelstvo... Za současného stavu společnosti, kdy dělníci nejsou v žádném případě majiteli kapitálu, *zvětšuje každá akumulace* [*kapitálu*] *masu zisku, která je od nich požadována*, a odstraňuje každou takovou práci, která by dělníkovi pouze zabezpečovala pohodlnou existenci... Připustíme-li, že práce produkuje všechny věci, dokonce i kapitál, pak je *nesmyslem připisovat nástrojům, které vyrábí a používá práce, produktivní sílu...*

Mzda neusnadňuje výrobu, jako [to činí] nástroje... *Práce a ne kapitál platí každou mzdu.*" (Cit. dílo, str. 243—247.)

|| 1086 | „Největší *zálohy kapitalistů* spočívají ve *slibech platit...*

Vynalezení a používání papírových peněz odhalilo, že kapitál není vůbec *něco uspořeného*. Pokud musel mít kapitalista, aby realizoval své bohatství nebo ovládal práci jiných lidí, ve svém majetku skutečně nahromaděný drahý kov nebo zboží, mohlo by se připustit, že akumulace kapitálu je výsledkem skutečného spoření a že na něm závisí pokrok společnosti. Jakmile však byly vynalezeny papírové peníze a pergamenové cenné papíry, když majitel pouhého takového kousku pergamenu dostával roční důchod v kouscích papíru, za které dostal všechno, co potřeboval pro své použití nebo spotřebu, a když, nevydal-li všechny kousky papíru, byl na konci roku bohatší než na jeho začátku, nebo když byl v následujícím roce oprávněn pobírat ještě větší počet kousků papíru, čímž získal ještě větší velení nad produktem práce, bylo zřejmě jasné, že kapitál [není] něco uspořeného a že jednotlivý kapitalista se neobohacuje skutečným a materiálním spořením, nýbrž tím, že dělá něco, co mu umožňuje... dostávat více z produktu práce druhých...

Průmyslový podnikatel má buď minci, nebo papír, kterými platí mzdy. Tyto mzdy směňují jeho dělníci za výrobek jiných dělníků, kteří si jejich mzdu, ať v mincích či papíru, neponechávají; a ta se vrací k podnikateli, který dává směnou za ni sukno, které zhotovili jeho vlastní dělníci. Touto [vrácenou mzdou] platí opět mzdu a mince nebo papír zahajují opět týž koloběh...

Jeho *majetku*" (kapitalisty), „ať slouží k *placení mzdy*, nebo existuje v užitečných nástrojích, je připisována všechna ta obrovská podpora, kterou poskytují práci *vědění a zručnost, realizované ve strojích*... Sdružené práce horníka, hutníka, kováře, mechanika, topiče a bezpočtu dalších lidí, a ne neživé stroje, vykonávají [to], co parní stroje... *Podle obecného způsobu vyjadřování připisuje se produktivní síla této zručnosti jejímu viditelnému produktu*, nástrojům, a přitom ti, kteří jsou *pouze jejich majiteli*, a tedy je ani nevyrábějí, ani nepoužívají, se domnívají, že jsou nanejvýš produktivními osobami." (Cit. dílo, str. 248—251.)

Jeho polemiku proti „*nebezpečí, že bude vypuzen kapitál ze země*", proti úroku z kapitálu jako nutnému podnětu pro [rozvoj] průmyslu

nebo o teorii spoření viz IX, str. 47.[105] Uvést v kapitole o vulgárních ekonomech.

„Jak roste obyvatelstvo, roste výroba, i spotřeba. To je vše, co se rozumí termíny akumulace nebo růst národního bohatství." (Cit. dílo, str. 257.) | XVIII - 1086 ||

[h) HODGSKIN O MOCI KAPITÁLU A O PŘEVRATU VE VLASTNICKÉM PRÁVU]

|| XIII - 670a | [*Hodgskin*]„*The Natural and Artificial Right of Property Contrasted*", *Londýn 1832.*

„V současné době přechází všechno bohatství společnosti nejdříve do rukou *kapitalisty*, a kapitalista dokonce kupuje i většinu půdy; *platí* vlastníkovi půdy rentu, dělníkovi mzdu, výběrčímu daní a desátků jejich nároky, a *pro sebe si ponechává velkou, ve skutečnosti největší a denně vzrůstající část ročního produktu práce.* Kapitalista může být nyní považován za *prvého vlastníka* celého společenského bohatství, ačkoli žádný zákon na něho právo na toto vlastnictví nepřenesl." (Cit. dílo, str. 98.)

„Tato změna ve vlastnictví byla způsobena *pobíráním úroku z kapitálu* a narůstáním složitých úroků; není bez zajímavosti, že zákonodárci celé Evropy *tomu* chtěli *zabránit zákony* proti lichvě." (Cit. dílo, str. 98, pozn.)

„Moc kapitalisty nad celým bohatstvím země je *úplnou revolucí ve vlastnickém právu*, a jaký zákon nebo celá řada zákonů ji způsobila?" (Cit. dílo, str. 99.) | XIII - 670a ||

[4.] BRAY JAKO PROTIKLAD EKONOMŮ

|| X - 441 | *Bray (J. F.)*, „*Labour's Wrongs and Labour's Remedy* etc.", *Leeds 1839.*

Protože lidská existence je podmíněna prací, práce však předpokládá pracovní prostředky, „musí být země — velké pole vší činnosti a *surovina* všeho bohatství — společným vlastnictvím všech jejích obyvatel." (Cit. dílo, str. 28.)

„Život závisí na potravě, potrava na práci. Tyto závislosti jsou absolutní. Jestli se proto nějaký jedinec práci vyhýbá, může se to dít jen za podmínky, že práce masy [jiných lidí] vzrůstá." (Cit. dílo, str. 31.)

„Všechno bezpráví a všechno utrpení, kterých se lidé dopustili nebo které podstoupili, pramení z uchvácení práva na půdu několika jedinci a třídami s vyloučením jiných jedinců a tříd... Jakmile se lidé jednou zmocnili vlastnictví půdy, bylo příštím stupněm zmocnit se vlastnictví lidí samých." (Cit. dílo, str. 34.)

[Bray] udává za svůj cíl

„porazit ekonomy na jejich vlastním území a jejich vlastními zbraněmi" (jako důkaz, že bída nemusí být údělem dělníka za každého sociálního systému). „Dříve než mohou být vyvráceny závěry dosažené takovým způsobem, musí ekonomové popřít nebo vyvrátit uznané pravdy a principy, na nichž jsou založeny jejich vlastní argumenty." (Cit. dílo, str. 41.)

„Podle ekonomů samých jsou k výrobě bohatství nutné 1. práce, 2. akumulace dřívější práce čili kapitálu a 3. směna..." To jsou podle nich samých *všeobecné výrobní podmínky*." Platí pro společnost jako celek a vzhledem k jejich povaze nemohou být z jejich působení vyňati ani jednotlivci, ani třídy." (Cit. dílo, str. 42.)

„Přikázání: Pracuj! zůstává stejné pro všechny stvořené bytosti... Jedině člověk může obejít tento zákon; a podle jeho povahy jej může jeden člověk obejít jedině na úkor druhého." (Cit. dílo, str. 43.)

„Podle skutečné povahy práce a směny přísná spravedlnost" ⟨[Bray] se přitom odvolává na ekonomická určení směnné hodnoty zboží⟩, „vyžaduje, aby všichni směňující měli nejen *vzájemné*, nýbrž i *stejné* výhody... Kdyby se směňovalo podle spravedlivého systému, určovala by se hodnota všech zboží jejich úplnými výrobními náklady: a stejné hodnoty by se směňovaly stále za stejné hodnoty... Dělníci dávali dosud kapitalistovi práci celého jednoho roku směnou za hodnotu půlroční práce — a z toho vznikla nerovnost moci a bohatství, která nyní existuje kolem nás. Nevyhnutelným důsledkem nerovnosti směny — koupě za jednu cenu a prodeje za druhou — je, že kapitalisté zůstávají nadále kapitalisty a dělníci dělníky, jedni třídou tyranů, druzí třídou otroků." (Cit. dílo, str. 48—49.)

„Za současného systému nejenže nejsou směny vzájemně výhodné pro všechny strany, jak tvrdili političtí ekonomové, nýbrž je jisté, že ve většině transakcí mezi kapitalistou a výrobcem vůbec nejde o směnu... Co dává továrník nebo pozemkový vlastník za práci dělníků? Práci? Ne, protože kapitalista nepracuje. Kapitál? Ne, neboť jeho zásoba bohatství stále vzrůstá... Kapitalista nemůže proto směnit *nic*, co nepatří jemu samému. Celá transakce proto jasně ukazuje, že kapitalisté a pozemkoví vlastníci nedělají nic jiného, než že dělníkovi dávají za jeho týdenní práci část bohatství, kterou od něho, dělníka, obdrželi týden předtím, což se rovná přesně tomu, že mu za něco dávají nic... Bohatství, které kapitalista, jak se zdá, dává směnou za dělníkovu práci, nebylo vyrobeno ani prací, ani bohatstvím kapitalisty, nýbrž je původně získáno prací dělníka, a je dělníkovi podvodným systémem nerovné směny ještě denně odnímáno." (Cit. dílo, str. 49.) „Celá transakce mezi výrobcem a kapitalistou je zjevným podvodem, čistou fraškou." (Cit. dílo, str. 49—50.)

„Zákon, který říká: ‚akumulujte', je splněn jen zpoloviny a užitek jedné zvláštní třídy je ztrátou celého zbytku společnosti." (Cit. dílo, str. 50.)

„Za současného sociálního systému závisí celá dělnická třída, pokud jde o prostředky k práci, na kapitalistech nebo zaměstnavatelích; a kde je jedna třída svým společenským postavením tak závislá na druhé třídě [pokud jde o] *prostředky*

k práci, je na ní stejně závislá i [pokud jde o] *prostředky k životu*; a to je situace tak protikladná skutečným záměrům společnosti, tak pobuřující pro rozum..., že ani na okamžik ji nelze omlouvat a hájit. Svěřuje člověku moc, kterou by neměl mít žádný smrtelník." (Cit. dílo, str. 52.)

„Naše denní zkušenost nás učí, že ukrojíme-li si krajíc z bochníku chleba, krajíc znovu nenaroste. Bochník je jen nahromaděním krajíců, a čím více jich sníme, tím méně jich zbývá pro [další] jídlo. Tak je tomu || 442 | s bochníkem dělníka; avšak bochník kapitalisty se neřídí tímto pravidlem. Místo aby ubýval, jeho bochník stále roste; [kapitalista] stále ukrajuje, avšak [bochník] stále dorůstá... Kdyby byla směna rovná, přecházelo by bohatství dnešních kapitalistů postupně od nich k pracujícím třídám; každý šilink, který by boháč vydal, by ho činil o jeden šilink méně bohatým." (Cit. dílo, str. 54—55.)

Bray na témž místě ukazuje, že

„je naprosto nemožné, aby nějaký kapitalista mohl zdědit i jen 1000 liber št. ze skutečně ušetřené práce svých předků, kteří by náleželi k pracující třídě." (Cit. dílo [str. 55].)

Z učení ekonomů samých vyplývá, „že žádná směna není možná bez akumulace, [a] žádná akumulace bez práce." (Cit. dílo.)

„Za současného systému, kdy každý dělník dává zaměstnavateli nejméně šest dní práce za ekvivalent, [jehož] hodnota je jen čtyři nebo pět dní práce, jsou zisky zaměstnavatele nutně ztrátami dělníka." (Cit. dílo, str. 56.)

„Takže, ať zkoumáme [vznik bohatství] v jakémkoli světle, jako dar, individuální akumulaci, směnu, dědictví, je tu důkaz za důkazem, že v [majetkovém] titulu boháče je trhlina, která ho rázem zbavuje zdání spravedlnosti a jeho hodnoty... Veškeré toto bohatství pochází spíše z kostí a šlach pracujících tříd v průběhu řady věků a bylo jim odňato systémem nerovné směny, podvodným a vytvářejícím otroctví." (Cit. dílo, str. 56—57.)

„Má-li dělník za nynějšího systému zbohatnout, pak se musí stát kapitalistou nebo směňovatelem práce jiných lidí, místo aby směňoval svou vlastní práci; a tak tím, že olupuje jiné stejným způsobem, jímž byl olupován sám, prostřednictvím nerovných směn, je s to z malých ztrát jiných lidí vytěžit velké zisky." (Cit. dílo, str. 57.)

„Političtí ekonomové a kapitalisté napsali a vytiskli mnoho knih, aby dělníkovi vštípili klam, že zisk kapitalisty *není* ztrátou výrobce. Říká se nám, že práce se bez kapitálu nemůže pohnout ani o krok, že kapitál je lopatou pro muže, který kope, že kapitál je k výrobě stejně důležitý jako práce sama... Tato vzájemná závislost mezi kapitálem a prací nemá nic společného se vzájemným vztahem kapitalisty a dělníků; ani neukazuje, že první má být vydržován druhým... Ne kapitalista, ale kapitál je podstatný pro činnost výrobců; a mezi těmito dvěma existuje tak velký rozdíl jako mezi lodním nákladem a nákladním listem." (Cit. dílo, str. 59.)

„Ze vzájemného vztahu mezi kapitálem a prací jasně vyplývá, že čím víc

kapitálu čili akumulovaného produktu je v nějaké zemi, tím snadnější bude výroba a tím méně práce bude zapotřebí k dosažení daného" (určeného) „výsledku. Tak britský národ může s pomocí své nynější ohromné akumulace kapitálu, s pomocí svých budov, strojů, lodí, kanálů a železnic, vyrábět za jeden týden víc průmyslového bohatství, než mohli před tisíci lety vytvořit jeho předkové za půl století. Nejsou to naše vyšší fyzické síly, nýbrž náš kapitál, který nám toto umožňuje. Neboť kdekoli je nedostatek kapitálu, postupuje výroba jen pomalu a namáhavě a naopak. Z těchto vztahů je nyní jasné, že cokoli je získáno pro kapitál, je stejně tak získáno pro práci, že každý růst prvého usiluje o to, ulehčit tíhu druhého, a že tedy každá ztráta pro kapitál je nutně také ztrátou pro práci. Ačkoli tuto pravdu ekonomové už dávno postřehli, neobjasňovali ji čestně." [Cit. dílo, str. 59—60.]

⟨Ve skutečnosti rozumují tito lidé takto:

Akumulované produkty práce — tj. nespotřebované produkty práce — ulehčují a oplodňují práci. Proto musí jít plody tohoto ulehčení atd. ve prospěch nikoli práce samé, nýbrž akumulace. Proto musí být ne akumulace vlastnictvím práce, nýbrž práce vlastnictvím akumulace — svých vlastních produktů. Proto musí dělník akumulovat nikoli pro sebe, nýbrž pro někoho jiného a akumulace musí proti němu vystupovat jako kapitál.

U nich je látkový prvek kapitálu tak srostlý se společenskou určeností své formy jakožto kapitálu — se svým antagonistickým charakterem jakožto produktu práce panujícího nad prací —, že nemohou vyslovit ani jedinou větu, aniž si sami odporují.⟩

„Oni *ztotožňovali vždy kapitál s jednou a práci s druhou třídou pospolitosti*, ačkoli obě tyto síly nemají takové spojení od přírody a neměly by je mít [ani] uměle. Ekonomové se stále pokoušejí blahobyt, a dokonce i existenci dělníka, učinit závislými na udržování kapitalisty v přepychu a nicnedělání. Přáli by si, aby dělník nejedl jídlo, dokud nevyrobí dvě, jedno pro sebe a druhé pro svého pána, který dostává svůj díl nepřímo nerovnou směnou." (Cit. dílo, str. 60.)

„Jakmile dělník věc vyrobil, není už jeho, patří kapitalistovi, přešla od jednoho k druhému neviditelnou magií nerovné směny." (Cit. dílo, str. 61.)

„Za současného systému jsou kapitál a práce, lopata a kopáč, dvě oddělené a antagonistické síly." (Cit. dílo, str. 60.)

|| 443 | „Avšak i kdyby všechna půda a domy a stroje patřily kapitalistům a dělnická třída by neexistovala, nemohli by už kapitalisté déle obcházet velkou podmínku, ‚aby tu byla práce'. Jejich bohatství by jim dalo na vybranou buď zemřít, nebo pracovat. Půdy a domů se nemohou najíst; půda neposkytne obživu a stroje nevyrobí šaty bez použití lidské práce. Jestliže proto kapitalisté nebo vlastníci říkají, že je dělnická třída musí podporovat, říkají ve skutečnosti, že jim vý-

robci patří právě tak jako půda a voda, že dělníci jsou stvořeni jen k užitku boháčů." (Cit. dílo, str. 68.)

„Výrobce nedostává směnou za to, co dává kapitalistovi, ani kapitalistovu práci, ani produkt kapitalistovy práce, nýbrž — práci. Prostřednictvím peněz jsou pracující třídy nejen nuceny konat práci, kterou jim ukládá udržení přirozené existence, nýbrž jsou současně zatěžovány i prací pro druhé třídy. Nezáleží na tom, jestli výrobci dostávají od nevyrábějící třídy zlato, stříbro nebo jiné zboží. To koneckonců znamená, že dělnická třída vykonává svou vlastní práci a udržuje sebe samu a současně vykonává práci kapitalisty a udržuje nadto ještě i jeho. Ať jsou *nominální* odměny, které dostávají výrobci od kapitalistů jakékoli, [spočívá] jejich skutečná odměna [v tom, že je na ně] *přenesena ta práce, kterou měl vykonat kapitalista.*" (Cit. dílo, str. 153—154.)

„Odhadujeme obyvatelstvo Spojeného království na 25 000 000 lidí. Jejich živobytí odhadujeme průměrně na 15 liber št. na osobu ročně. Roční hodnota obživy všeho lidu Spojeného království je tedy 375 miliónů liber št. Nevyrábíme však jen předměty obživy, neboť naše práce vytváří současně mnoho předmětů, které nelze spotřebovat. Ročně zvětšujeme náš fond akumulace neboli kapitál zvýšením počtu našich domů, lodí, nástrojů, strojů, silnic a jiných pomocníků k další výrobě, a také zlepšováním všeho opotřebovaného. Tak, i když naše potrava stojí ročně jen asi 375 milionů liber št., nebude úhrnná roční hodnota bohatství vytvořeného národem menší než 500 milionů liber št." (Cit. dílo, str. 81.)

„Za efektivní výrobce můžeme považovat jen čtvrtinu obyvatelstva neboli přibližně 6 miliónů mužů mezi 14 a 50 lety. Lze říci, že z tohoto počtu se může za současných poměrů podílet na výrobě sotva 5 miliónů" (jen 4 milióny, říká později, přímo na materiální výrobě), „neboť tisíce schopných dělníků musí zahálet, zatímco práci, kterou by vykonávali, dělají ženy a děti; a stovky a tisíce mužů v Irsku nemohou dostat vůbec žádné zaměstnání. Tak musí 5 miliónů mužů za pomoci několika málo tisíců dětí a žen vyrábět pro 25 miliónů." (Cit. dílo, str. 81—82.)

„Nynější počet dělníků by bez pomoci strojů nemohl udržovat sebe a současné množství nicnedělajících a neproduktivních dělníků. Zemědělské a průmyslové stroje všeho druhu, jichž se nyní používá, vykonávají podle odhadu práci zhruba 100 miliónů činných mužů... Tyto stroje a jejich používání zplodily za současného systému tisíce zahalečů a lidí žijících ze zisku, kteří teď dělníky utiskují." (Cit. dílo, str. 82.)

„Nynější zřízení společnosti bylo zplozeno stroji, a stroji bude zničeno... Stroje samy jsou dobré, jsou nepostradatelné; avšak jejich použití, okolnost, že je vlastní jedinci místo národa, je špatné." (Cit. dílo, str. 82—83.)

„Z pěti miliónů mužů, kteří se nyní podílejí na výrobě, pracují někteří jen pět hodin denně, jiní patnáct hodin; připočteme-li k tomu časovou ztrátu vzniklou nucenou zahálkou velké masy v dobách podnikatelské tísně, zjistíme, že naše roční produkce je vytvářena a rozdělována méně než jednou pětinou společnosti, která pracuje v průměru deset hodin denně." (Cit. dílo, str. 83.)

„Předpokládáme-li, že bohatých všeho druhu, kteří nevyrábějí, je s jejich rodinami a služebnictvem jen asi dva milióny, pak, i kdyby jejich obživa činila tolik jako obživa dělníků, odhadem jen 15 liber št. na osobu, bude přece i tento počet stát dělnickou třídu ročně 30 miliónů liber št.... Avšak podle nejmírnějšího odhadu nestojí jejich obživa méně než 50 liber št. na osobu. To představuje úhrnnou sumu 100 miliónů liber št. jako roční náklad [na obživu] vyložených trubců společnosti, naprosto neproduktivních." (Cit. dílo, str. 83—84.)

„K tomu ještě přistupuje dvojnásobná a čtyřnásobná částka, získávaná různými třídami malých vlastníků, továrníků a obchodníků ve formě || 444 | zisku a úroků. Podle nejmírnějšího odhadu *převyšuje* část bohatství, kterou spotřebovává tato početná vrstva společnosti, nejméně o 140 miliónů liber št. ročně průměr toho, co dostává stejný počet nejlépe placených [příslušníků] dělnické třídy. Takže spolu se svou vládou pohlcují dvě třídy lidí nicnedělajících a žijících ze zisku, které představují asi jednu čtvrtinu všeho obyvatelstva, na 300 000 000 liber št. ročně a přes polovinu celého vyrobeného bohatství. Na každého dělníka v říši tak připadá průměrná ztráta přes 50 liber št.... K rozdělení mezi ostatní tři čtvrtiny národa nezbývá průměrně víc než asi 11 liber št. na osobu za rok. Z výpočtů provedených v roce 1815 vyplývá, že roční důchod celého národa Spojeného království [byl] asi 430 miliónů liber št., z nichž dělnická třída dostala 99 742 547 liber št. a třída [žijící] z renty, penze a zisku 330 778 825 liber št. Celkové vlastnictví v zemi v téže době bylo oceněno asi na 3000 miliónů liber št." (Cit. dílo, str. 84—85.)

Srv. Kingův seznam[106] atd.

1844: *Anglie. Obyvatelstvo*: Vyšší a nižší šlechta = 1 181 000. *Podnikatelé*, *pachtýři* atd. = 4 221 000 (celkem 5 402 000). Dělníci, chudina atd. = 9 567 000. *Banfield (T. C.)*, „*The Organisation of Industry*", 2. vyd., Londýn 1848[107]. | X - 444 ||

RAMSAY

[1. POKUS ROZLIŠOVAT MEZI KONSTANTNÍM A VARIABILNÍM KAPITÁLEM. NÁZOR NA KAPITÁL JAKO NEPODSTATNOU SOCIÁLNÍ FORMU]

|| XVIII - 1086 | *Ramsay, George (of Trinity College), „An Essay on the Distribution of Wealth", Edinburgh 1836.*

S Ramsayem se opět vracíme k politickým ekonomům.

⟨Aby umístil obchodní kapitál, nazývá ho „dopravou zboží z jednoho místa na druhé". (Cit. dílo, str. 19.) Směšuje tedy obchod s dopravou.⟩

Hlavní Ramsayova zásluha:

Předně: V tom, že rozlišuje mezi *konstantním a variabilním kapitálem.* Ovšem to v té formě, že odlišnosti fixního a oběžného kapitálu vzaté z procesu oběhu zachovává podle *jména* jako jediné, avšak fixní kapitál vysvětluje tak, že obsahuje všechny prvky konstantního kapitálu. *Fixním* kapitálem rozumí proto nejen stroje a nástroje, budovy, v nichž se pracuje, nebo v nichž se skladuje výsledek práce, tažný a chovný dobytek, nýbrž stejně tak i všechny suroviny (polotovary atd.), „osivo zemědělce a surovinu řemeslníka". (Cit. dílo, str. 22—23.) Kromě toho [počítá k] fixnímu kapitálu „hnojiva všeho druhu, ohrady nutné pro zemědělství a topivo spotřebovávané v továrnách". (Cit. dílo, str. 23.)

„*Oběžný kapitál* se skládá výhradně z prostředků obživy a jiných životních prostředků zálohovaných dělníkům před dohotovením produktu jejich práce." (Cit. dílo.)

Vidíme tedy, že „oběžným kapitálem" nerozumí nic jiného než || 1087 | tu část kapitálu, která se přeměňuje ve mzdu, a fixním kapitálem tu část, která se přeměňuje v objektivní podmínky [práce] — pracovní prostředky a pracovní materiál.

Chyba je ovšem v tom, že toto rozštěpení kapitálu vzaté z bezprostředního výrobního procesu je ztotožňováno s rozdílem plynoucím z procesu oběhu. To je důsledek lpění na ekonomické tradici.

Na druhé straně Ramsay opět směšuje čistě látkovou součást takto definovaného fixního kapitálu s jeho jsoucnem jakožto „kapitálu". Do skutečného pracovního procesu nevchází oběžný kapitál (tj. variabilní kapitál), nýbrž do něho vchází to, co se za oběžný kapitál kupuje — čím se nahrazuje —, živá práce. Kromě toho do něho ještě vchází konstantní kapitál, tj. práce zpředmětněná v objektivních pracovních podmínkách, v pracovním materiálu a pracovních prostředcích. Ramsay proto říká:

„Jen fixní kapitál, a ne oběžný, je ve vlastním smyslu zdrojem národního bohatství." (Cit. dílo, str. 23.) „Práce a fixní kapitál jsou jedinými prvky výrobních nákladů." (Cit. dílo, str. 28.)

Co se skutečně při výrobě zboží vynakládá, jsou suroviny, stroje atd. a živá práce, která je uvádí do pohybu.

„Oběžný" kapitál je zbytečný, je mimo výrobní proces.

„Kdybychom předpokládali, že dělníci nejsou placeni před dohotovením produktu [své práce], pak by se oběžný kapitál nemohl uplatnit. Výroba by probíhala ve stejném měřítku. To dokazuje, že oběžný kapitál není *bezprostředním* činitelem výroby a *vůbec pro ni nemá podstatný význam*, je to jen *opatření, které se stalo nutným v důsledku žalostné chudoby masy národa*." (Cit. dílo, str. 24.)

„Z národního hlediska tvoří fixní kapitál jen prvek výrobních nákladů." (Cit. dílo, str. 26.)

Jinými slovy: práce zpředmětněná v pracovních podmínkách — materiálu a pracovních prostředcích — kterou nazýváme „fixní kapitál", a živá práce, ještě stručněji, realizovaná, zpředmětněná práce a živá práce, jsou nutné podmínky výroby, prvky národního bohatství. Naproti tomu je [podle Ramsaye] pouhým „opatřením", způsobeným „žalostnou chudobou masy národa" [to], že životní prostředky dělníka vůbec nabývají formy „oběžného kapitálu". Podmínkou výroby je práce, ale ne námezdní práce; tedy ani to, že existenční prostředky dělníka proti němu vystupují jako „kapitál", jako „záloha kapitalisty". Ramsay přehlíží okolnost, že, nevystu-

pují-li životní prostředky proti dělníkovi jako „kapitál" (jako „oběžný kapitál", jak on ho nazývá), nevystupují proti němu jako „kapitál", jako „fixní kapitál", jak on ho nazývá, ani objektivní pracovní podmínky. Ramsay zamýšlí zcela vážně, ne jen slovy, jak to činí ostatní ekonomové, redukovat kapitál „na část národního bohatství, která se vynakládá, nebo je určena k vynaložení na podporu reprodukce"; proto považuje námezdní práci a tedy i kapitál — *tu sociální formu, kterou* dostávají *prostředky reprodukce na základě námezdní práce* — za nepodstatné a vyvolané jedině chudobou masy národa.

Zde jsme se tedy dostali k bodu, kde politická ekonomie sama, na základě své analýzy, nepovažuje *kapitalistickou formu* výroby, a proto i *kapitál* za absolutní, nýbrž pouze „náhodnou" historickou podmínku výroby.

Ramsay však nešel v analýze dost daleko, aby vyvodil správné závěry ze svých předpokladů, z toho nového určení, které dal kapitálu v bezprostředním výrobním procesu.

[2. RAMSAYOVY NÁZORY NA NADHODNOTU A HODNOTU. ZREDUKOVÁNÍ NADHODNOTY NA ZISK. NEUSPOKOJIVÉ VYSVĚTLENÍ VLIVU ZMĚNY V HODNOTĚ KONSTANTNÍHO A VARIABILNÍHO KAPITÁLU NA MÍRU A NA MASU ZISKU]

[Ramsay] se přibližuje ke správnému chápání nadhodnoty.

„Oběžný kapitál bude vždy používat víc práce, než bylo dříve vynaloženo na něj samotný. Jaký prospěch by totiž mohl mít vlastník z jejího použití jako takového, kdyby nemohl používat víc práce, než bylo vynaloženo na něj samotný?" (Cit. dílo, str. 49.) „Nebo se tvrdí, že *množství práce*, které může používat nějaký oběžný kapitál, se rovná pouze *práci, která* byla *vynaložena na jeho výrobu*? To by znamenalo, že se hodnota vynaloženého kapitálu rovná hodnotě výrobku." (Cit. dílo, str. 52.)

To tedy znamená, že kapitalista směňuje méně zpředmětněné práce za více živé práce, a [že] tento přebytek nezaplacené živé práce tvoří přebytek hodnoty výrobku nad hodnotou kapitálu spotřebovaného při jeho výrobě, jinými slovy *nadhodnotu* (zisk, atd.). Kdyby

se množství práce, které kapitalista platí ve mzdě, rovnalo tomu, které dostává zpět ve výrobku od dělníka, nebyla by hodnota výrobku větší než hodnota kapitálu a neexistoval by žádný zisk. Jakkoli se tu Ramsay přibližuje skutečnému původu nadhodnoty, je přece jen příliš ovládán ekonomickou tradicí, než aby se opět nedostal na scestí. Především způsob, kterým objasňuje tuto směnu mezi variabilním kapitálem || 1088 | a prací, je dvojznačný. Kdyby mu byla naprosto jasná, nemohlo by dojít k žádnému dalšímu nedorozumění. Říká:

„Oběžný kapitál," například, „vytvořený prací 100 lidí je uveden do pohybu 150 lidmi. Produkt na konci roku bude proto v tomto případě výsledkem práce 150 [lidí]." (Cit. dílo, str. 50.)

Za jakých okolností může výrobek 100 lidí koupit výrobek 150 lidí?

Kdyby se mzda, kterou dělník obdrží za 12 pracovních hodin, rovnala hodnotě [vytvořené] v 12 pracovních hodinách, mohl by se za produkt jeho práce opět koupit jenom jeden pracovní den a za produkt 100 pracovních dnů jen 100. Jestliže se však hodnota denního produktu, kterou dělník dává, rovná 12 pracovním hodinám a hodnota denní mzdy, kterou dostává, se rovná 8 pracovním hodinám, může se za hodnotu jeho denního produktu zaplatit, opět koupit, $1^1/_2$ pracovního dne čili $1^1/_2$ dělníka. A za produkt 100 pracovních dnů se může koupit 100 ($1+^1/_2$ dělníka čili pracovního dne) = 100+50 = 150 dělníků. Podmínkou toho, aby výrobek 100 dělníků mohl uvést do pohybu 150 [dělníků] tedy je, aby každý ze 100 dělníků a vůbec každý dělník zadarmo pracoval pro kapitalistu polovinu toho času, který pracuje pro sebe, čili aby pracoval zadarmo třetinu pracovního dne. To není u Ramsaye jasně zdůrazněno. Dvojznačnost vystupuje v závěru: „Produkt na konci roku bude proto v tomto případě výsledkem práce 150 dělníků." Samozřejmě, že to bude výsledek práce 150 dělníků, zcela tak jako výrobek 100 dělníků byl výrobkem 100 dělníků. Dvojznačnost (a jistě nejasnost, více či méně se opírající o Malthuse) je v tomto: Zdá se, jako by zisk pocházel pouze z toho, že místo 100 dělníků se nyní používá 150. Úplně tak jako kdyby zisk 150 pocházel z toho, že

nyní se výrobkem 150 [dělníků] uvádí do pohybu 225 dělníků ([podle poměru] 100:150 = 150:225 [čili] 20:30 = 30:45 [čili] 4:6 = 6:9). O to však nejde.

Práce, kterou vykonalo těchto 100 dělníků, se rovná x, rovná-li se jejich celkový pracovní den x. A mzda, kterou dostávají, se rovná $^2/_3\ x$. Takže hodnota jejich produktu se rovná x, hodnota jejich mzdy se rovná $x - {}^1/_3 x$ a jimi vytvořená nadhodnota $^1/_3 x$.

Jestliže se celý produkt práce 100 dělníků vynaloží opět na mzdu, může se za ni koupit 150 dělníků, jejichž produkt se rovná mzdě 225 dělníků. Pracovní doba 100 dělníků je pracovní dobou 100 dělníků. Avšak jejich *zaplacená* práce je produktem práce $66^2/_3$ dělníků čili [je] jen dvěma třetinami hodnoty obsažené v jejich produktu. Dvojznačnost [pramení] z toho, že se zdá, jako by 100 dělníků čili 100 pracovních dnů (na věci nic nemění, počítají-li se dny v jednom roce nebo jednotlivé dny) dodalo 150 pracovních dnů — produkt, v kterém je obsažena hodnota 150 pracovních dnů; zatímco naopak hodnota 100 pracovních dnů stačí, aby *zaplatila* 150 pracovních dnů. Kdyby kapitalista nadále používal 100 dělníků, zůstal by jeho zisk tentýž. Platil by stále 100 dělníkům produkt rovnající se pracovní době $66^2/_3$ dělníka, a zbytek by strkal do kapsy. Vynaloží-li naproti tomu celý výrobek 100 dělníků opět na mzdu, pak *akumuluje* a přivlastňuje si novou nadpráci 50 pracovních dnů místo pouhých dřívějších $33^1/_3$.

Že Ramsay neměl jasno, ukáže se ihned, jakmile proti určení hodnoty pracovní dobou uvádí opět jinak „nevysvětlitelný" jev, že *míra zisku* je stejná pro kapitály, které vykořisťují různou masu práce.

„Použití fixního kapitálu modifikuje do značné míry princip, že hodnota závisí na množství práce. Neboť některá zboží, na něž bylo vynaloženo stejné množství práce, vyžadují velmi různá časová období, než jsou dohotovena pro spotřebu. Jelikož však během této doby kapitál nic nevynáší, je nutné, aby zboží, když konečně přichází na trh, *stouplo v hodnotě o celou sumu zadrženého zisku, aby dané použití [kapitálu] nebylo méně výnosné než druhé,* při kterém je výrobek schopen spotřeby dříve. To ukazuje, jak kapitál může určovat hodnotu nezávisle na práci." (Cit. dílo, str. 43.)

To naopak ukazuje, jak kapitál určuje průměrné ceny[108] nezávisle

na hodnotě jednotlivého výrobku; jak kapitál nesměňuje zboží podle jejich hodnoty, nýbrž tak, aby jedno „použití kapitálu nebylo méně || 1089 | výnosné než druhé". Ramsay neopomíjí také, protože v politické ekonomii je bezmyšlenkovitá tradice silnější než v každé jiné vědě, zopakovat „víno ve sklepě"*, pověstné už od dob [Jamese] Milla. A tak uzavírá: „Kapitál je zdrojem hodnoty nezávislým na práci" (cit. dílo, str. 55), zatímco by měl nejspíš uzavřít [takto]: nadhodnota, kterou kapitál realizuje v určitém výrobním odvětví, nezávisí na množství práce, které tento určitý kapitál používá. | 1089 ||

|| 1090 | Nesprávný Ramsayův názor je zde tím podivnější, že na jedné straně chápe, tak říkajíc, *přírodní základ* nadhodnoty, na druhé straně konstatuje na jednom případě, že *rozdělování nadhodnoty* — její vyrovnávání na všeobecnou míru zisku — nezvětšuje nadhodnotu samu.

[*Za prvé* Ramsay říká:]

„Zdrojem zisku je ten zákon materiálního světa, podle něhož laskavost přírody, podporována a řízena prací a zručností lidí, odměňuje práci národa tak bohatě, že poskytuje *přebytek* produktů nad tím, co je absolutně nutné, aby se in natura nahradil fixní kapitál a *rozmnožil rod použitých dělníků*." (Cit. dílo, str. 205.)

〈To je také || 1091 | pěkný výsledek kapitalistické výroby, „*rozmnožovat* rod dělníků". Samozřejmě, kdyby práce stačila jen na to, aby reprodukovala pracovní podmínky a udržovala dělníka při životě, nebyl by možný žádný *přebytek*; a tedy žádný zisk a žádný kapitál. Že však příroda nemá nic společného s tím, že se přes tento *přebytek* rod dělníků rozmnožuje a že tento přebytek přijímá podobu zisku, na základě čehož se „rozmnožuje" rod kapitalistů, to přiznal sám Ramsay, když objasňuje, že „oběžný kapitál", u něho je to mzda, námezdní práce, není podstatnou podmínkou výroby, nýbrž je zaviněn jen „žalostnou chudobou masy národa". Neudělal závěr, že kapitalistická výroba tuto „žalostnou chudobu" „rozmnožuje", ačkoli to opět připouští, když říká, že tato výroba „rozmnožuje rod dělníků" a nechává jim jen tolik, kolik je nutné pro toto rozmnožování. Ve shora uvedeném smyslu lze říci, že nadhodnota atd. je

* Viz tento svazek, str. 83—84, 173, 223. *(Pozn. red.)*

založena na nějakém *přírodním zákonu*, na produktivitě lidské práce v její výměně s přírodou. Avšak sám Ramsay ukazuje na *absolutní prodlužování pracovní doby* jako na zdroj nadhodnoty (str. 102), ale i [na] produktivitu práce zvýšenou [rozvojem] průmyslu.〉

„Ať hrubý produkt převyšuje sebeméně to, co je bezpodmínečně nutné pro uvedené cíle, bude přesto možné oddělit z celkové masy zvláštní důchod pod jménem zisk, [důchod] který patří jiné třídě lidí." (Cit. dílo, str. 205.) „*Holá existence kapitalistických podnikatelů jako zvláštní třídy závisí na produktivitě průmyslu.*" (Cit. dílo, str. 206.)

Za druhé k vyrovnávání míry zisku růstem cen v některých výrobních odvětvích, který je způsoben růstem mezd, Ramsay poznamenává:

Růst cen v některých výrobních odvětvích při růstu mezd „nijak neochránil kapitalistické podnikatele před snížením jejich zisku, ba ani *nezmenšil jejich celkovou ztrátu*, nýbrž sloužil jen k tomu, *že se rovnoměrněji rozdělila mezi různé vrstvy, které tuto třídu tvoří*". (Cit. dílo, str. 163.)

A když kapitalista, jehož víno je výrobkem 100 dělníků (Ramsayův příklad), prodává toto víno stejně draho jako druhý, jehož zboží je výrobkem 150 dělníků, aby „dané použití" [kapitálu] „nebylo méně výnosné než druhé", je jasné, že tím se nadhodnota obsažená ve víně a v jiném zboží nezvětšuje, nýbrž jen rovnoměrně rozděluje mezi různé vrstvy kapitalistů. | 1091 ||

|| 1089 | Přichází také znovu s Ricardovými výjimkami [při určování hodnoty pracovní dobou]. Těmito výjimkami se musíme zabývat v *našem* textu tam, kde mluvíme o přeměně hodnoty ve *výrobní cenu.*[109] A to zcela krátce takto. Předpokládáme-li, že délka pracovního dne v různých odvětvích (pokud se to nekompenzuje intenzitou práce, nepříjemností práce atd.) je stejná, nebo spíš je stejná nadhodnota, [jakož i] míra vykořisťování —, může se míra nadhodnoty změnit jen tehdy, když stoupá nebo klesá mzda. Taková změna v míře nadhodnoty, rovnající se růstu nebo poklesu mzdy, by působila na *výrobní ceny* zboží různě, podle organického složení kapitálu. Kapitál, jehož variabilní část je v poměru ke konstantní velká, by získal následkem poklesu mzdy víc nadpráce, následkem vzrůstu mzdy by si přivlastnil menší nadpráci než kapitály, jejichž

konstantní část je v pomčru k variabilní větší. Růst nebo pokles mzdy by tedy působil v obou odvětvích na míru zisku opačně, tj. narušoval by všeobecnou míru zisku. Aby se proto všeobecná míra zisku udržela, bude cena prvého druhu zboží, poroste-li mzda, vzrůstat, druhého klesat. (Každý druh kapitálu je samozřejmě *přímo* zasažen kolísáním mzdy jen úměrně tomu, jak mnoho nebo málo živé práce vzhledem k celkově vynaloženému kapitálu používá.) Naopak, klesá-li mzda, bude [cena] prvého [druhu zboží] klesat a druhého stoupat.

Do zkoumání původní přeměny hodnot ve výrobní ceny a původní tvorby všeobecné míry zisku to vlastně sotva patří, protože jde spíš o otázku, jak by *všeobecný růst nebo pokles mzdy* působil na výrobní ceny regulované všeobecnou mírou zisku.

Ještě méně společného má tento případ s rozdílem mezi fixním a oběžným kapitálem. Bankéř, obchodník používají téměř jen oběžný kapitál, avšak velmi málo variabilní, to znamená, že na živou práci vynakládají poměrně málo kapitálu. Naopak. Vlastník dolu používá mnohem více fixního kapitálu než kapitalista-krejčí. Je však velkou otázkou, používá-li právě tolik živé práce. Jen proto, že Ricardo vyložil tento speciální, relativně bezvýznamný případ jako *jediný rozdíl* mezi výrobní cenou a hodnotou (nebo jak chybně říká: [jako] výjimku z určování hodnoty pracovní dobou) a vyložil ho jako rozdíl mezi fixním a oběžným kapitálem [došlo k tomu], že tento omyl přešel jako důležité dogma — a přitom v nesprávné formě — do celé pozdější politické ekonomie. (Vlastník dolů musí být postaven nikoli proti krejčímu, nýbrž proti bankéři a obchodníkovi.)

[Ramsay říká:]

„Růst mezd je omezen produktivitou práce. Jinými slovy... dělník nikdy nemůže dostat za práci jednoho dne nebo roku více, než může s pomocí všech dalších zdrojů bohatství za stejnou dobu vyrobit... Jeho plat musí být nižší, neboť *část hrubého produktu* připadá vždy na úhradu fixního kapitálu" (tj. podle Ramsaye *konstantního kapitálu*, surovin a strojů) a „zisku". (Cit. dílo, str. 119.)

Zde jsou směšovány dvě věci. Množství „fixního kapitálu" obsažené v denním produktu není produktem denní práce dělníka, neboli tato část *hodnoty* produktu, reprezentovaná částí produktu in natura, není produktem denní práce. Naproti tomu zisk je oprav-

du srážkou z tohoto denního produktu dělníka čili hodnoty tohoto denního produktu.

Není-li Ramsayovi jasná povaha nadhodnoty, zvláště uvázl-li úplně ve staré představě o poměru hodnoty a výrobní ceny a [o] přeměně nadhodnoty v průměrný zisk, vyvodil naproti tomu ze svého pojetí fixního a oběžného kapitálu jiný, správný || 1090 | závěr.

Nejdřív [ještě jedna věta o „hodnotě"]:

„*Hodnota* musí být úměrná nejen skutečně spotřebovanému kapitálu, nýbrž i tomu, který se nemění, krátce, celému použitému kapitálu." (Cit. dílo, str. 74.)

To má znamenat, že zisk musí odpovídat [celému použitému kapitálu] a tedy i výrobní ceně, zatímco hodnota se nemůže zřejmě měnit s tou částí kapitálu, která nevchází do hodnoty produktu.

[Ze svého chápání fixního a oběžného kapitálu vyvodil Ramsay následující závěr:]

S vývojem společnosti (tj. kapitalistické výroby) se zvětšuje fixní část kapitálu na úkor oběžné, tj. vynaložené na práci. Poptávka po práci proto s růstem bohatství čili akumulace kapitálu *úměrně* klesá. V továrně jsou „útrapy", které vyvolává pro dělníka rozvoj produktivní síly, dočasné, avšak stále se obnovují. V zemědělství, zvláště při přeměně orné půdy v pastviny, jsou trvalé. Všeobecný výsledek: S pokrokem společnosti, tj. s rozvojem kapitálu, zde národního bohatství, má tento rozvoj neustále menší vliv na postavení dělníka, jinak řečeno, [toto postavení] se relativně *zhoršuje* úměrně tomu, jak roste všeobecné bohatství, tj. jak se akumuluje kapitál, nebo, což je totéž, jak se zvětšuje měřítko reprodukce. Je vidět, že tyto výsledky mají daleko k naivnímu chápání A[dama] Smitha nebo apologetické vulgární ekonomie. U A[dama] Smitha [je] akumulace kapitálu totožná s rostoucí poptávkou po práci, neustálým růstem mezd, a *tedy* poklesem zisků. V jeho době vzrůstala ve skutečnosti poptávka po práci přinejmenším v témž poměru, ve kterém se akumuloval kapitál, protože tehdy ještě vládla manufaktura a velký průmysl byl ještě v plenkách.

[Ramsay říká:]

„Poptávka po práci závisí" (přímo, bezprostředně) „pouze na množství oběžného kapitálu." (Cit. dílo, str. 87.) (U Ramsaye je to tautologie, protože oběžný

kapitál ztotožňuje s kapitálem vynaloženým na mzdu.) „S pokrokem civilizace vzrůstá fixní kapitál země na úkor oběžného." (Cit. dílo, str. 89.) „Poptávka po práci nevzrůstá proto všeobecně, jak roste kapitál, alespoň ne v témž poměru." (Cit. dílo, str. 88.) „Teprve tehdy, když v důsledku nových objevů oběžný kapitál vzrostl nad svoji dřívější velikost"

⟨sem se opět vloudila chybná představa, jako by růst životních prostředků vůbec a růst části životních prostředků určené pro dělníky [byly] totožné⟩,

„vzniká větší poptávka po práci. Poptávka pak poroste, ovšem nikoli v poměru k akumulaci celkového kapitálu. V zemích, jejichž průmysl je velmi pokročilý, roste fixní kapitál v poměru k oběžnému stále rychleji. *Každé zvětšení národního kapitálu určeného k reprodukci bude mít proto v průběhu společenského pokroku stále menší vliv na postavení dělníka.*" (Cit. dílo, str. 90—91). „Každé zvětšení fixního kapitálu se děje na úkor oběžného", to znamená na úkor poptávky po práci. (Cit. dílo, str. 91.)

„Ty útrapy, které pro dělnické obyvatelstvo pracující v průmyslu pramení z vynalezení strojů, budou pravděpodobně jen dočasné, *avšak hrozí, že se budou stále obnovovat*, protože nová zlepšení vedou neustále k tomu, že se šetří práce." (Cit. dílo, str. 91.)

A to z následujících důvodů. [Za prvé:] Kapitalisté, kteří používají *nově zavedené stroje*, dosahují mimořádného zisku; vzrůstá tedy jejich schopnost spořit a zvětšovat svůj kapitál. Části z toho se používá také jako oběžný kapitál. Za druhé: Cena vyrobeného zboží klesá úměrně ke zmenšeným výrobním nákladům; tak šetří spotřebitelé, čímž vzrůstá snadnost akumulovat kapitál, z něhož část může najít svou cestu do příslušného průmyslového odvětví. Za třetí: Pokles ceny těchto výrobků zvětšuje poptávku po nich.

„A tak, ačkoli stroj může značnou masu lidí zbavit práce, následuje pravděpodobně po delší nebo kratší době přece jejich opětné zařazení nebo dokonce [zařazení] ještě většího počtu dělníků." (Cit. dílo, str. 92—93.)

„V zemědělství je tomu zcela jinak. Poptávka po surovině nevzrůstá tak rychle jako poptávka po průmyslových statcích... Nejosudnější pro zemědělce je přeměna orné půdy v pastvinu... Téměř všechny ty fondy, které dříve udržovaly lidi [při životě], se nyní vynakládají na skot, ovce a jiné prvky fixního kapitálu." (Cit. dílo, str. 93.) | 1090 ||

|| 1091 | Ramsay správně poznamenává:

„*Mzdy*, stejně jako i *zisky*, nutno chápat jako *část hotového produktu*, z národního hlediska úplně odlišnou od jeho výrobních nákladů." (Cit. dílo, str. 142.)

„Fixní kapitál... nezávisle na jeho výsledcích... je čistá ztráta... Jen práce, nehledě na mzdy, na to, co se za ni platí, je vedle toho prvkem výrobních nákladů. Práce je oběť. Čím víc se jí vynakládá v jednom odvětví, tím méně se jí vynakládá v druhém. Používá-li se tedy v nevýnosných podnicích, pak národ trpí tím, že se plýtvá nejdůležitějším zdrojem bohatství... *Placení práce* netvoří prvek nákladů." (Cit. dílo, str. 142—143.)

(To je velmi správné, *práci*, nikoli *placenou* práci čili mzdu, pokládat za prvek hodnoty.)

Skutečný proces reprodukce popisuje Ramsay správně.

„Jak srovnávat produkt a kapitál, který na něj byl vynaložen?... Máme-li na zřeteli celý národ... je jasné, že *všechny různé prvky vynaloženého kapitálu* musí být *reprodukovány* v jednom nebo druhém odvětví výroby, protože jinak by se v zemi nemohlo vyrábět jako dříve. Průmyslové suroviny, nástroje používané v průmyslu a zemědělství, rozsáhlé strojní zařízení v průmyslu, budovy nutné k výrobě nebo uskladnění výrobků, to všechno musí být částí celkového produktu země, stejně jako všechny zálohy jejích kapitalistických podnikatelů. Množství celkového produktu lze proto srovnat se zálohami, představíme-li si, jako by každý předmět vystupoval současně vedle jiného předmětu podobného druhu." (Cit. dílo, str. 137—139.) „Pokud jde nyní o jednotlivého kapitalistu"

⟨[je] to chybná abstrakce. Národ neexistuje, nebo existuje jen jako třída kapitalistů, a celá třída jedná zcela jako jednotlivý kapitalista. Oba způsoby zkoumání se liší jen tím, že jeden zadržuje a izoluje užitnou hodnotu, druhý směnnou hodnotu⟩,

„protože své výdaje *neuhrazuje* in natura, jelikož musí většinu z nich získat směnou, k čemuž je zapotřebí určité části výrobku, dochází každý jednotlivý kapitalistický podnikatel k tomu, že věnuje větší pozornost směnné hodnotě výrobku než jeho množství." (Cit. dílo, str. 145—146.)

|| 1092 | „Čím víc *hodnota jeho produktu převyšuje hodnotu zálohovaného kapitálu, tím větší bude zisk.* Proto si jej kapitalista vypočítá tak, že porovnává hodnotu s hodnotou a ne množství s množstvím. Toto je první rozdíl, který lze zaznamenat ve způsobu výpočtu zisku u národů a jednotlivců."

⟨Také národ, za předpokladu, že je něco jiného než celek kapitalistů, může srovnávat hodnotu s hodnotou: Může vypočítat celkovou pracovní dobu, kterou ho stojí nahrazení spotřebované části jeho konstantního kapitálu a všech částí produktu, které se spotřebovávají individuálně, a pracovní dobu, vynaloženou na vytvoření přebytku, jenž je určen k rozšíření měřítka reprodukce.⟩

„Druhým [rozdílem] je, že kapitalistický podnikatel považuje zálohu, protože *mzdu* dělníkům stále *zálohuje, místo aby ji vyplatil z dohotoveného zboží*, právě tak jako spotřebovaný fixní kapitál, za část svých výdajů, ačkoli [mzda] není z hlediska národa prvkem nákladů."

⟨V celkovém procesu reprodukce odpadá ve skutečnosti i tento rozdíl. Kapitalista platí [mzdu] vždy z *dohotoveného zboží*, to znamená, že ze zboží vyrobeného dělníkem včera platí zítra jeho mzdu, neboli ve formě mzdy mu dává skutečně jen poukázku na výrobky, *které mají být dohotoveny v budoucnu*, nebo jsou *téměř hotové*, tj. které jsou plně dohotoveny v tom okamžiku, kdy se kupují. Zálohovaný kapitál mizí jako pouhý jev v reprodukci, tj. v kontinuitě výrobního procesu.⟩

„Jeho míra zisku bude proto záviset na přebytku hodnoty jeho výrobku nad hodnotou kapitálu, a to jak fixního, tak oběžného." (Cit. dílo, str. 146.)

⟨Tak je tomu i z „národního hlediska". Jeho zisk závisí vždy na tom, co on sám platí za výrobek, ať hotový či ne v době, kdy platí mzdu.⟩

Ramsay má zásluhu za prvé [v tom], že odmítá chybný názor rozšířený od dob A[dama] Smitha, že hodnota celkového produktu se rozpadá na důchody s různými jmény; za druhé, že míru zisku určuje dvojím způsobem, [jednou] mírou mzdy, tj. mírou nadhodnoty, a podruhé hodnotou konstantního kapitálu. Dopouští se však opačného hříchu než Ricardo. Ricardo chce násilně přirovnávat míru nadhodnoty [k] míře zisku. Ramsay naopak podává dvojí určení míry zisku: 1. mírou nadhodnoty (a tedy mírou mzdy) a 2. poměrem této nadhodnoty k celkovému zálohovanému kapitálu, tedy fakticky ji určuje poměrem konstantního kapitálu k celkovému kapitálu, [a toto dvojí určení vydává] bez uvážení za dvě paralelní okolnosti, které určují míru zisku. Nevidí přeměnu, která se děje s nadhodnotou dříve, než se stane ziskem. Pokouší-li se tedy Ricardo, aby uhájil teorii hodnoty, násilně redukovat míru zisku na míru nadhodnoty, pak Ramsay [se pokouší redukovat] nadhodnotu na zisk. Dále uvidíme, že způsob, kterým popisuje vliv hodnoty konstantního kapitálu na míru zisku, je velmi nedostatečný, respektive chybný.

[Ramsay říká:]

„Zisk musí vzrůstat nebo klesat právě tak, jak klesá nebo stoupá ten *podíl* hrubého produktu nebo *jeho hodnoty*, kterého je zapotřebí k nahrazení nutných záloh... Míra zisku tedy závisí na dvou okolnostech: 1. na podílu celkového produktu, který připadá dělníkům; 2. na části, která se musí dát stranou na nahrazení fixního kapitálu *buď in natura, nebo směnou*." (Cit. dílo, str. 147—148.)

Tedy jinými slovy [závisí míra zisku] na přebytku hodnoty produktu nad úhrnem oběžného a fixního kapitálu; tedy na poměru za prvé oběžného kapitálu a za druhé fixního kapitálu k hodnotě hrubého produktu. Víme-li, odkud pochází tento přebytek, je věc jednoduchá. Víme-li však jen to, že zisk závisí na *poměru* přebytku k těmto výdajům, můžeme mít nejchybnější názory na původ tohoto přebytku, například se domnívat, jako Ramsay, že částečně pramení z fixního (konstantního) kapitálu.

|| 1093 | „Je jisté, že rostoucí snadnost vytvářet různé věci, které vcházejí do složení fixního kapitálu, má tendenci zmenšením této části* zvyšovat míru zisku, stejně tak jako v předcházejícím případě bylo způsobeno vzrůstem částky vydané na prvky oběžného kapitálu, který slouží k udržení práce." (Cit. dílo, str. 164.)

Například u pachtýře:

„Ať je výnos malý nebo velký, množství, kterého je zapotřebí k náhradě toho, co bylo v těchto různých formách spotřebováno, nemůže podléhat ani nejmenší změně. Toto množství musí být chápáno jako *konstantní, pokud výroba probíhá ve stejném měřítku. Čím větší* [je] tedy *celkový výnos*, tím menší musí být ta část celku, kterou musí pachtýř pro zmíněné účely odložit stranou." (Cit. dílo, str. 166.)

„Čím snadněji pachtýř vyrábějící potraviny a suroviny, jako len, konopí, dřevo atd., je může reprodukovat, [tím více] poroste zisk. Pachtýřův zisk [roste] tím, že *roste množství* jeho produktu, *jehož celková hodnota zůstává stejná*; avšak z této celkové sumy, a tedy i její hodnoty, potřebuje menší část, aby uhradil různé prvky fixního kapitálu, které *může pachtýř dodat sám sobě*, zatímco průmyslník by je získal větší kupní silou, kterou disponuje." (Cit. dílo, str. 166—167.)

Předpokládejme, že se sklidilo 100 kvarterů a osivo že se rovná 20 kvarterům, tedy jedné pětině sklizně. Předpokládejme, že se v následujícím roce sklizeň zdvojnásobila (při vynaložení téže práce);

* — tzn. té části hrubého produktu, které je zapotřebí k uhrazení „fixního kapitálu". *(Pozn. red.)*

[dosahuje] nyní 200 kvarterů. Nezmění-li se rozměr výroby, rovná se osivo stejně jako dříve 20 kvarterům, což je nyní ovšem jen jedna desetina sklizně. Je však třeba uvážit, že hodnota 100 kvarterů se rovná hodnotě 200 kvarterů; tedy 1 kvarter prvé sklizně se rovná 2 kvarterům druhé. V prvém případě zbývalo 80 kvarterů, v druhém 180. Protože zde na mzdě nezáleží (v otázce vlivu, který má na míru zisku změna hodnoty konstantního kapitálu), připusťme, že mzda zůstane co do hodnoty stejná. Tedy v prvém případě 20 kvarterů, v druhém 40 kvarterů. Připusťme konečně, že ostatní součásti konstantního kapitálu, které farmář nereprodukuje in natura, se v prvém případě rovnaly hodnotě 20 kvarterů a v druhém 40 kvarterů.

Máme pak tento propočet:

1. *Produkt* se rovná 100 kvarterům, osivo se rovná 20 kvarterům. *Ostatní konstantní kapitál* se rovná 20 kvarterům, *mzda* se rovná 20 kvarterům, *zisk* 40 kvarterům.

2. *Produkt* se rovná 200 kvarterům, *osivo* se rovná 20 kvarterům. *Ostatní konstantní kapitál* se rovná 40 kvarterům, *mzda* se rovná 40 kvarterům, *zisk* 100 kvarterům, které se [co do hodnoty] rovnají 50 kvarterům z [případu] 1. 10 kvarterů by tedy bylo nadziskem.

Zde by tedy v důsledku změny hodnoty konstantního kapitálu vzrostla ne[jen] míra zisku, nýbrž i zisk sám. I kdyby mzda v [případě] 1 i 2 zůstala stejná, vzrostl by poměr zisku ke mzdě, tj. míra nadhodnoty. To je však jen zdání. Zisk [v případě 2] by se skládal za prvé z 80 kvarterů, které se [co do hodnoty] rovnají 40 kvarterům z [případu] 1 a jsou ve stejném poměru ke mzdě [jako v případě 1]; za druhé u [případu] 2 z 20 kvarterů, rovnajících se [co do hodnoty] jen 10 kvarterům z 1, které by se přeměnily z konstantního kapitálu v důchod.

Je však tento propočet správný? Musíme předpokládat, že výsledek [u případu] 2 platí pro podzim, který následuje, i když se pracovalo za podmínek z [případu] 1. Pro větší jasnost můžeme předpokládat, že kvarter se v [případě] 1 rovná 2 librám št. To znamená, že pachtýř pro podzim, který mu vynesl 200 kvarterů, vynaložil: 20 kvarterů na osivo (rovná se 40 librám št.), 20 kvarterů

na ostatní konstantní kapitál (rovná se 40 librám št.), 20 kvarterů na mzdu (rovná se 40 librám št.). *Celkem* 120 liber št., a produkt se rovná 200 kvarterům. V prvém případě vynaložil stejně tak jenom 120 liber št. (60 kvarterů), a produkt se rovnal 100 kvarterům, což se rovná 200 librám št. Zisk zůstal 80 liber št. čili 40 kvarterů. Protože 200 kvarterů [u případu 2] je produktem stejné práce [jako 100 kvarterů v případě 1], rovnají se právě tak jenom 200 librám št. Takže [v případě 2] zůstává zisk také jen 80 liber št., které se teď ale rovnají 140 kvarterům.[110] Tedy kvarter [stojí pachtýře] jenom $^4/_7$ libry št. a ne 1 libru št. Neboli hodnota kvarteru by klesla z 2 na $^4/_7$ libry št., tedy o $1^3/_7$, ale ne z 2 na 1, čili jen o polovinu, jak jsme předpokládali výše v [případě] 2 v protikladu k [případu] 1.

Celý jeho produkt se rovná 200 kvarterům, tj. 200 librám št. Avšak z toho 120 liber št. nahrazuje oněch 60 kvarterů, které vynaložil [na výrobu] a z nichž ho stojí každý 2 libry št. Zůstává tedy zisk 80 liber št., které se rovnají 140 zbývajícím kvarterům. Jak to? Kvarter se nyní rovná 1 libře št., avšak [každý ze] 60 kvarterů vynaložených na výrobu stál 2 libry št. Stály ho tolik, jako kdyby z nových kvarterů vynaložil 120. Zbývajících 140 kvarterů se tedy rovná 80 librám št., čili nemají větší hodnotu než mělo dříve zbývajících 40. Každý z 200 kvarterů prodává sice po jedné libře št. (prodá-li celý svůj produkt). A obdrží tak 200 liber št. Ale z těchto 200 kvarterů ho 60 kvarterů stálo po 2 librách št.; zbývající mu proto přinášejí jen $^4/_7$ libry št.

Jestliže nyní vydává opět 20 kvarterů [na semena] (rovná se 10 librám št. [počítáme-li $^1/_2$ libry št. za kvarter]), 40 kvarterů na mzdu (rovná se 20 librám št.) a 40 kvarterů na ostatní konstantní kapitál (rovná se 20 librám št.), tedy celkem 100 kvarterů místo dřívějších 60, a činí-li [sklizeň] 180 kvarterů, pak nemá těchto 180 tutéž hodnotu, kterou dříve mělo 100 [počítáme-li 1 libru št. za kvarter]. Používal sice stejného množství živé práce jako dříve, a || 1094 | hodnota variabilního kapitálu a tedy i nadvýrobku je proto stejná jako dříve. Vynaložil však méně zpředmětněné práce, protože týchž 20 kvarterů [semen], které se dříve rovnaly 20 librám št., se nyní rovnají už jen 10.

Propočet je tedy následující.

Konstantní kapitál	Variabilní kapitál	Nadhodnota
1. 20 kv. = 20 liber št. osivo 20 kv. = 20 liber št. pracovní nástroje atd.	20 kv. (20 liber št.)	40 kv. (40 liber št.)
2. 20 kv. = 10 liber št. [osivo] 40 kv. = 20 liber št. [pracovní nástroje atd.]	40 kv. (20 liber št.)	80 kv. (40 liber št.)

Produkt v prvním případě se rovná 100 kvarterům, tj. 100 librám št.

Produkt v druhém případě se rovná 180 kvarterům, tj. 90 librám št.

Míra zisku by však [nehledě na pokles hodnoty produktu] vzrostla; neboť v prvním případě [zisk] představuje 40 liber št. z vydaných 60 a v druhém 40 z vydaných 50. První představuje $66^2/_3$ %, druhý 80 %.

Růst *míry zisku* nijak nevyplývá z toho, že *hodnota* zůstává stejná, jak předpokládá Ramsay. Protože část vynaložené práce se zmenšila, totiž ta, která je obsažená v konstantním kapitálu (zde v osivu), klesá hodnota produktu, zůstává-li *rozsah výroby stejný*, jako klesá hodnota 100 liber příze, když se zlevňuje bavlna v nich obsažená. Ale poměr variabilního kapitálu ke konstantnímu vzrůstá (aniž vzrůstá *hodnota* variabilního kapitálu). Neboli zmenšuje se poměr celkové částky vynaloženého kapitálu v poměru k přebytku. Odtud — růst míry zisku.

Kdyby bylo to, co říká Ramsay, správné, [tj.] kdyby se hodnota neměnila, vzrostl by *zisk*, suma zisku, a tím i míra zisku. O pouhém růstu míry by se nemohlo mluvit.

Otázka [vlivu změny hodnoty konstantního kapitálu na míru zisku] není však ještě vyřešena pro speciální případ, [kdy se část konstantního kapitálu nahrazuje in natura]. V zemědělství se tento speciální případ projevuje takto:

Určité množství výsevu figuruje ve sklizni za *staré ceny produktu*, a tato část vešla do sklizně in natura. Ostatní výdaje [byly] kryty prodejem obilí za jeho starou cenu. S těmito starými výdaji se produkt zdvojuje. Tedy například v uvedeném případě při 20 kvarterech osiva (rovná se 40 librám št.) a ostatních výdajích, rovných 40 kvarterům (tj. 80 librám št.), se místo 100 kvarterů (to je tedy 200 liber št.) jako v dřívější sklizni, z nichž 40 kvarterů (tj. 80 liber št.) zisku [připadá] na celkové výdaje 60 kvarterů, tj. 120 liber št., nyní sklidí 200 kvarterů. Výdaj při této sklizni je absolutně stejný jako při staré, rovná se 60 kvarterům, jejichž hodnota byla 120 liber št., avšak místo 40 kvarterů přebytku je tu přebytek 140 kvarterů. In natura tu přebytek značně vzrostl. Protože však vynaložená práce je v obou případech stejná, nemá 200 kvarterů větší hodnotu než [dřívějších] 100. Tedy 200 liber št. Neboli kvarter klesl z 2 liber št. na 1 libru št. Protože se přebytek rovná 140 kvarterům, zdálo by se, že musí stát 140 liber št., protože jeden kvarter má stejnou hodnotu jako druhý.

Věc bude nejjednodušší, když ji nejdříve prozkoumáme bez ohledu na proces reprodukce a budeme předpokládat, jako by pachtýř přestal podnikat a celý svůj produkt prodal. Potom fakticky musí, aby kryl své výdaje 120 liber št. (aby se vyrovnal), prodat 120 kvarterů. Tím je kryt zálohovaný kapitál. Zůstane tedy 80 kvarterů přebytku a ne 140, a protože těchto 80 kvarterů se rovná 80 librám št., mají absolutně stejnou hodnotu jako přebytek v prvním případě.

Reprodukci se však věc poněkud mění. Pachtýř nahrazuje totiž ze svého vlastního produktu 20 kvarterů osiva in natura. [Co do hodnoty] se mu v produktu nahrazují 40 kvartery. V reprodukci je však musí platit stejně jako dříve jen 20 kvartery in natura. Jeho zbývající výdaje [vyjádřené v kvarterech] rostou úměrně tomu, jak klesá hodnota kvarteru (neklesá-li mzda). Aby nahradil zbývající část konstantního kapitálu, potřebuje nyní 40 kvarterů místo dřívějších 20, a aby nahradil mzdu, také 40 místo 20. Musí vcelku vynaložit 100 kvarterů [tam], kde dříve vynakládal 60; ale nemusí vynakládat 120, jak by to vyžadovalo zlevnění obilí, protože těch 20 kvarterů [za semena], které dříve měly hodnotu 40 liber št., nahrazuje nyní 20 [kvartery] (protože tu jde jen o jejich užitnou

hodnotu), které mají hodnotu 20 [liber št.]. Tedy získal zřejmě || 1095 | těchto 20 kvarterů, rovných nyní 20 librám št. A jeho přebytek se nerovná 80 librám št., nýbrž 100 librám št., nerovná se 80 kvarterům, nýbrž 100. (Vyjádřeno v kvarterech dřívější hodnoty, [nerovná se přebytek] 40 [kvarterům], nýbrž 50.) To je nepochybný *fakt, a neklesne-li tržní* cena [obilí] následkem přebytku, musí prodat za novou hodnotu o 20 kvarterů víc a získá 20 liber št.

V souvislosti s *reprodukcí* získal [pachtýř] těchto 20 liber št. přebytku na stejný výdaj, protože práce se stala produktivnější, aniž by vzrostla míra nadhodnoty, neboli dělník dodal více nadpráce než dříve čili dostal menší podíl *reprodukované části* produktu (která představuje živou práci). Naopak se předpokládá, že při reprodukci dostává dělník 40 kvarterů, zatímco dříve dostával jen 20. To je tedy zvláštní jev. Nedochází k němu bez reprodukce, ale dochází k němu ve spojitosti s ní, a dochází k němu proto, že pachtýř nahrazuje část svého zálohovaného kapitálu in natura. Zde by vzrostla nejen míra zisku, nýbrž i zisk. (Pokud jde o proces reprodukce samotný, může v něm nyní [pachtýř] pokračovat buď v dřívějším měřítku, a pak, je-li sklizeň opět stejně příznivá, klesá cena produktu, protože část konstantního kapitálu stála méně; avšak míra zisku stoupá; nebo může rozsah své výroby zvětšit, zasít víc se stejnými výdaji, a pak vzroste zisk i míra zisku.)

Vezměme [nyní] továrníka. Předpokládejme, že vynaložil 100 liber št. na [výrobu] příze; zisk [je] 20 liber št. Produkt se tedy rovná 120. Bavlna v těchto 100 librách št. výdajů ať se rovná 80. Klesne-li nyní bavlna o polovinu, může vynaložit za bavlnu pouze 40 a za zbytek 20 liber št., tedy 60 liber št. (místo 100), a zisk se rovná stejně jako dříve 20, celkový produkt rovná se 80 librám št. (jestliže továrník nezvětšil rozsah své výroby). Takže 40 liber št. zůstane v jeho kapse; může je vydat nebo vložit jako dodatečný kapitál. Pak by podle nového měřítka [výroby] vynaložil [dodatečně] $26^2/_3$ [libry št.] na bavlnu a $13^1/_3$ [libry št.] na práci atd. A zisk [by činil] $13^1/_3$ libry št. Celkový produkt se nyní rovná $60+40+$ $+33^1/_3 = 133^1/_3$ libry št.

Podstata věci tedy nespočívá v tom, že pachtýř nahrazuje své

osivo in natura, neboť továrník svou bavlnu kupuje a nenahrazuje ji ze svého vlastního produktu. [Zkoumaný] jev má tedy za následek: Uvolnění určité části z té části kapitálu, která byla dříve vázána jako konstantní kapitál, čili přeměnu části kapitálu v důchod. Vynakládá-li se v procesu reprodukce stejné množství kapitálu jako dříve, je to totéž, jako by byl na dřívějším stupni výroby použit dodatečný kapitál. To [je] tedy jeden způsob akumulace, který vyplývá z větší produktivity těch výrobních odvětví, která dodávají produktivní součásti kapitálu. Ovšem takový pokles [hodnoty] surovin, byl-li způsoben příznivou sklizní, se vyrovnává nepříznivými sklizněmi, při nichž hodnota suroviny roste. Kapitál uvolněný takto při jedné nebo několika příznivých sklizních je proto do určité míry rezervním kapitálem pro druhé [nepříznivé sklizně]. Např. továrník, jehož [fixní kapitál] má dobu obratu 12 let, se musí zařídit tak, aby během 12 let mohl pokračovat ve výrobě alespoň v *témž měřítku*. Je tedy třeba přihlížet k tomu, že ceny, v nichž se uhrazují [suroviny], kolísají a ve více či méně dlouhé řadě let se vyrovnávají.

Opačně než zlevnění součástí (variabilní kapitál zde vynechme, i když, klesá-li mzda, vynakládá se co do hodnoty méně variabilního kapitálu; vzrůstá-li, [pak] se vynakládá více) působí růst jejich cen. Má-li se dále vyrábět v dřívějším měřítku, je nutné vynaložit víc kapitálu. Tedy nehledě na pokles míry zisku, musí se vynaložit rezervní kapitál, čili musí se přeměnit část důchodu v kapitál, aniž působí jako dodatečný kapitál.

V jednom případě, [při poklesu cen, probíhá] *akumulace*, i když hodnota zálohovaného kapitálu zůstala stejná (ale vzrostly jeho látkové součásti). Míra zhodnocení vzrůstá, absolutní zisk vzrůstá, protože [je to] totéž, jako kdyby byl na dřívějším stupni vložen dodatečný kapitál. V druhém případě, [při růstu cen, probíhá] *akumulace* potud, pokud vzrostla hodnota zálohovaného kapitálu, část hodnoty celkové výroby, fungující jako kapitál. Avšak látkové součásti nevzrostly. Míra zisku klesá. (Masa zisku [klesá] jen tehdy, jestliže není zaměstnán stejný počet dělníků nebo jestliže také vzrostla jejich mzda.)

O uvedeném jevu přeměny kapitálu v důchod je nutno se zmínit proto, že vytváří *zdání*, jako by růst (nebo v opačném případě pokles)

masy zisku nezávisel na mase nadhodnoty. Viděli jsme, jak se || 1096 | za určitých okolností z tohoto jevu vysvětluje část renty.*

Zmíněným způsobem (když se 20 přebytečných kvarterů, které se rovnají 20 librám št., hned nepoužívá na nové rozšíření výroby, tj. když se neakumuluje) se uvolní peněžní kapitál, rovnající se 20 librám št. A zde je příklad, jak se z reprodukce může usazovat *přebytečný peněžní kapitál*, ačkoli suma hodnoty zboží zůstala stejná. [Děje se tak] přeměnou části kapitálu, který dříve existoval ve fixní (konstantní) formě, v peněžní kapitál.

Jak málo má shora uvedený jev [přeměny části kapitálu v důchod] co dělat s určováním *míry zisku*, se objasní, představíme-li si pachtýře (nebo továrníka), který zahajuje své podnikání za nových podmínek výroby. Dříve potřeboval 120 liber št. kapitálu, aby začal podnikat, 40 liber št., aby nakoupil 20 kvarterů semen, 40 liber št. na ostatní součásti konstantního kapitálu a 40 liber št., aby zaplatil mzdy. A jeho zisk byl 80 liber št., 80 na 120, to je 8 na 12, to je 2 na 3, to je $66^2/_3$ %.

Nyní musí zálohovat 20 liber št., aby koupil 20 kvarterů semen, 40 liber št. jako ve výše zmíněném případě, 40 liber št. na mzdy, takže jeho výdaj kapitálu se rovná 100. A [je-li] zisk 80 liber št., představuje 80 %. Masa zisku zůstala *stejná*, avšak jeho *míra* vzrostla o 20 %. Vidíme tedy, že pokles hodnoty semen (nebo [pokles] cen, v nichž se [semena] *nahrazují*) nemá sám o sobě nic společného se zvětšením zisku, nýbrž jenom zahrnuje růst míry zisku.

Ostatně i pachtýř v jednom případě a továrník v druhém pohlížejí na věc ne tak, že se zvětšil jeho zisk, nýbrž že se uvolnila část kapitálu poutaného dříve ve výrobě. A [činí tak] pro následující jednoduchý výpočet. Dříve se kapitál zálohovaný do výroby rovnal 120, nyní se rovná 100, zatímco 20 má v kapse pachtýř jako volný kapitál, jako peníze použitelné libovolným způsobem. Avšak v obou případech se jeho kapitál rovná pouze 120, nezvětšil se tedy. Uvolnění šestiny kapitálu z jeho formy poutané ve výrobním procesu *působí* ovšem jako dodatečný kapitál.

* Viz „Teorie o nadhodnotě", část II, str. 483—488. *(Pozn. red.)*

Ramsay nevnikl do podstaty této věci, protože vůbec nevysvětlil poměr hodnoty, nadhodnoty a zisku.

*

Ramsay správně objasňuje, jak dalece stroje atd., pokud ovlivňují variabilní kapitál, působí na zisk a míru zisku. Totiž [působí] zlevněním pracovní síly; zvětšením relativní nadpráce nebo také, při zkoumání celkového procesu reprodukce, zmenšením části hrubého produktu, jíž se nahrazuje mzda.

„Vyšší nebo nižší produktivita práce, která slouží k výrobě zboží, jež nevcházejí do složení fixního kapitálu, nemůže mít žádný vliv na míru zisku, vyjma toho, že mění tu část hrubého výnosu, která slouží k udržení práce." (Cit. dílo, str. 168.)

„Zdvojnásobí-li továrník zdokonalením strojů [množství] svých produktů, musí hodnota jeho statků nakonec klesnout ve stejném poměru, v jakém vzrostlo jejich množství."

⟨Předpokládá se, že dvojnásobné množství [produktu] fakticky nestojí víc, započítá-li se opotřebení strojů, než dříve poloviční. Jinak klesá hodnota [produktu], avšak ne *úměrně* [zvětšení] jeho množství. Toto [množství] se může co do počtu zdvojnásobit, zatímco jeho hodnota, hodnota jednotlivého zboží, vzrostla-li hodnota celkového produktu, může pouze klesnout místo z 2:1 na $2:1^1/_4$ atd.⟩

„... továrník získává pouze potud, pokud je s to obléci dělníka levněji a pokud tedy připadá na dělníka menší část celkového produktu... Pachtýř "⟨v důsledku vyšší produktivity práce u továrníka⟩ „získává právě tak jenom potud, pokud část jeho výdajů představuje šaty dělníků a on je nyní může mít levnější, tedy stejným způsobem jako továrník." (Cit. dílo, str. 168—169.)

Pokles [nebo vzrůst] hodnoty součástí konstantního kapitálu působí na míru zisku tak, že působí na *poměr nadhodnoty* k úhrnné sumě vynaloženého kapitálu. Naproti tomu pokles (nebo naopak) mzdy působí přímo na *míru nadhodnoty*.

Předpokládejme například, že ve výše zmíněném případě cena osiva (pachtýř je například pěstitelem lnu) rovnající se 40 librám št. (20 kvarterům), zůstala stejná, že se tedy za zbytek konstantního kapitálu [vydá] také 40 liber št. (20 kvarterů), avšak mzda — to

znamená mzda pro *tentýž* počet dělníků — klesla ze 40 liber št. na 20 (z 20 kvarterů na 10). V tomto případě zůstane suma *hodnoty*, která se rovná mzda plus nadhodnota, stejná. Protože počet dělníků [je] stejný, realizuje se jejich práce v hodnotě 40 + 80 = 120 liber št. stejně jako dříve. Avšak z těchto 120 liber št. [připadá] nyní na dělníky 20 a na nadhodnotu 100. ⟨Zde se totiž předpokládá, že nedošlo k žádnému zdokonalení, které by v tomto [výrobním] odvětví působilo na počet zaměstnaných dělníků.⟩

Zálohovaný kapitál [je] nyní 100 místo 120, tak jako v případě, kdy hodnota osiva klesla o polovinu. Ale zisk se nyní rovná 100, tedy 100 %, zatímco v druhém případě, kdy vynaložený kapitál klesl také ze 120 na 100, se rovnal 80 %. A jako v onom případě, uvolnilo se 20, neboli jedna šestina kapitálu. || 1097 | V jednom případě však zůstala nadhodnota stejná, rovná se 80 ([její míra] se tedy rovná 200 %, protože 40 [připadne] na mzdu). V druhém případě vzrůstá na 100 ([její míra se] tedy [zvýší] na 500 %, protože 20 [připadne] na mzdu).

Zde nevzrostla jen míra zisku, nýbrž *zisk* sám, protože [vzrostla] míra nadhodnoty, a tedy nadhodnota sama. To odlišuje tento případ, což Ramsay nevidí, od druhého. K tomu musí dojít vždy, není-li růst zisku paralyzován odpovídajícím poklesem míry zisku v důsledku současné změny hodnoty konstantního kapitálu. Například ve výše zmíněném případě: vynaložený kapitál [se rovná] 120, zisk 80, to je $66^2/_3$ %. V našem případě se vynaložený kapitál rovná 100, zisk 100, to je 100 %. Kdyby však změnou ceny konstantního kapitálu vzrostl výdaj ze 100 na 150, představoval by zisk, který vzrostl z 80 na 100, stejně jako dříve míru zisku jen $66^2/_3$ %.

[Ramsay dále říká:]

„Taková zboží, která nevcházejí ani do fixního, ani do oběžného kapitálu, nemohou změnit zisk nějakou změnou v produktivitě [při jejich výrobě]. Takovým zbožím jsou přepychové předměty všeho druhu." (Cit. dílo, str. 169—170.) „Kapitalističtí podnikatelé vydělávají na přebytku [přepychových předmětů], protože jejich zisk bude ovládat větší množství [těchto předmětů] pro jejich soukromou spotřebu; avšak míra tohoto zisku není ovlivněna ani jejich přebytkem, ani jejich nedostatkem." (Cit. dílo, str. 171.)

Nejdřív [nutno připomenout, že] část přepychových předmětů

může vcházet [do výrobního procesu] jako součást konstantního kapitálu. Jako například hrozny do vína, zlato do přepychových předmětů, diamant do brouseného skla atd. Avšak Ramsay vylučuje tento případ potud, pokud říká: zboží, která nevcházejí do fixního kapitálu. Pak je ovšem chybná i následující věta. „Takovým zbožím jsou přepychové předměty všeho druhu."

Produktivita ve výrobě přepychových předmětů může však přesto vzrůstat jen tak jako ve všech ostatních průmyslových odvětvích, ať už tím, že se přírodní zdroje, jako jsou doly, půda, atd., z nichž se těží suroviny pro přepychové předměty, stávají vydatnějšími, nebo jsou objevovány vydatnější zdroje tohoto druhu, anebo tím, že se používá dělby práce, či — a to hlavně — strojů (a také lepších nástrojů), a přírodních sil. ⟨Zdokonalení, jakým je diferenciace nástrojů, patří k *dělbě práce.*⟩ (Nezapomenout na *chemické procesy.*)

Předpokládejme nyní, že se pomocí strojů (nebo chemických procesů) zkracuje doba výroby přepychových předmětů; že je zapotřebí méně práce k jejich výrobě. Na mzdu, na *hodnotu* pracovní schopnosti to nemůže mít ani nejmenší vliv, protože tyto předměty nevcházejí do spotřeby dělníků (aspoň ne nikdy do té části jejich spotřeby, která určuje hodnotu jejich pracovní schopnosti). ⟨Může to mít vliv na *tržní cenu* dělníků, jestliže jsou dělníci v důsledku toho vyhazováni na dlažbu, čímž se zvětšuje nabídka na trhu práce.⟩ [Zkrácení doby výroby přepychových předmětů] tedy nemá žádný vliv na míru nadhodnoty, a tudíž ani na míru zisku, pokud je určována mírou nadhodnoty. Naopak může mít ovšem vliv na míru zisku, pokud působí buď na *masu* nadhodnoty, nebo na poměr variabilního kapitálu ke konstantnímu a k celkovému kapitálu.

Umožňují-li stroje [při výrobě nějakých přepychových předmětů] používat například 10 dělníků tam, kde jich dříve [bylo zapotřebí] 20, nemodifikuje se tím nijak míra nadhodnoty. Zlevnění přepychového zboží neumožňuje dělníkovi žít levněji. Potřebuje stále tutéž pracovní dobu, aby reprodukoval svoji pracovní schopnost.

⟨V praxi se proto továrník vyrábějící přepychové předměty snaží stlačit mzdu pod hodnotu [pracovní síly, pod] její minimum, a to mu umožňuje *relativní přelidnění*, které se vytváří vzrůstající produktivitou v jiných výrobních odvětvích. Například u pletaček.

Nebo, a k tomu dochází rovněž v těchto odvětvích, se [kapitalista] snaží prodloužit *absolutní pracovní dobu*, čímž pak fakticky vytváří *absolutní nadhodnotu*. Pravdou je jen to, že *produktivita* v průmyslu přepychových předmětů nemůže snížit *hodnotu* pracovní síly, nemůže vytvořit relativní nadhodnotu, nemůže vůbec vytvořit *tu formu* nadhodnoty, která je podmíněna *rostoucí produktivitou* práce *jako takové.*⟩

Avšak masa nadhodnoty je určována dvojím způsobem: [za prvé] mírou nadhodnoty, to znamená nadprací (absolutní nebo relativní) jednotlivého dělníka; za druhé masou současně používaných dělníků. Pokud tedy vzrůstající produktivita v průmyslu přepychových předmětů zmenšuje *masu dělníků*, které zaměstnává určitá část kapitálu, zmenšuje *masu nadhodnoty*. Za všech jinak nezměněných okolností [zmenšuje] tedy *míru zisku*. Stejně je tomu, když se množství dělníků snižuje nebo když zůstává *stejné*, ale vzrůstá kapitál vynaložený na stroje a suroviny, tedy při každém zmenšení poměru variabilního kapitálu k celkovému kapitálu, které se tu [podle předpokladu] nevyrovnává čili částečně neparalyzuje poklesem mzdy. Protože se však míra zisku v této sféře, || 1098 | jako v každé jiné [sféře] rovněž podílí na vyrovnání všeobecné míry zisku, vedla by zde vyšší produktivita ve výrobě přepychových předmětů k poklesu všeobecné míry zisku.

Naopak. Kdyby nevzrostla produktivita v průmyslu přepychových předmětů samotném, nýbrž v odvětvích, která mu dodávají konstantní kapitál, pak by míra zisku v tomto průmyslu vzrostla.

⟨*Nadhodnota* (to znamená její velikost, masa, její celkové množství) je určena mírou nadhodnoty, násobenou počtem zaměstnaných dělníků. Okolnosti mohou působit současně na oba činitele buď v témž směru, nebo v opačném směru, nebo [mohou] působit jen na jeden z činitelů. Nehledě na absolutní prodlužování pracovního dne, působí průmysl přepychových předmětů, jestliže vzrůstá jeho produktivita, jenom na počet [zaměstnaných dělníků]. Pokles masy nadhodnoty, a tím i míry zisku, [je] tedy nutným důsledkem, dokonce i kdyby konstantní kapitál nevzrůstal. Tak se ale zmenšená nadhodnota vypočítává ke zvětšenému celkovému kapitálu.⟩

*

Ramsay se přiblížil správnému pojetí míry zisku víc než jiní. Proto také u něho vystupují nedostatky jasněji. Vyzvedává všechny [důležité] body, avšak jednostranně, a proto chybně.

Ramsay shrnuje svůj názor na zisk takto:

„Míra zisku je tedy v jednotlivých případech určována takto: 1. produktivitou práce vynaložené na výrobu nezbytně nutných předmětů, které dělník potřebuje k obživě, oblékání atd.; 2. produktivitou práce vynaložené na výrobu věcí, které vcházejí do složení fixního kapitálu; 3. *mírou reálné mzdy*" ⟨zde musí znamenat množství životních prostředků atd., které obdrží dělník, ať je cena předmětů, které je tvoří, jakákoli⟩. „Změna v prvním a třetím z těchto případů působí na zisk změnou podílu na hrubém produktu, který připadá na dělníka. Změna v *druhém* případě působí na zisk změnou části, které je zapotřebí, aby byl *buď přímo* nebo *směnou* uhrazen fixní kapitál, který byl spotřebován ve výrobě; neboť zisk je v podstatě otázkou poměrného podílu." (Cit. dílo, str. 172.)

Oprávněně vytýká Ricardovi (ačkoli jeho vlastní výklad je také nedostačující):

„*Ricardo* zapomíná, že celý produkt se dělí nejen na mzdu a zisk, ale že část je nutná také k nahrazení fixního kapitálu." (Cit. dílo, str. 174, pozn.)

*

⟨Hned u prvního výkladu o akumulaci, tj. přeměny nadhodnoty v kapitál, je možné poznamenat, že veškerá nadpráce vystupuje jako *kapitál* (konstantní a variabilní) a jako *nadpráce* (zisk, úrok, renta). Neboť v této přeměně se ukazuje, jak nadpráce sama přijímá podobu kapitálu a nezaplacená práce dělníka stojí proti dělníkovi jako *celek objektivních pracovních podmínek*. V této formě proti němu vystupuje jako cizí vlastnictví, takže kapitál, který je předpokladem jeho práce, se jeví jako na ní nezávislý. [Vystupuje] jako hotové množství hodnoty, kterou má [dělník] jen zvětšit. U vykořisťování nikdy nejde o produkt dělníkovy minulé práce (ani o žádné [vnější] okolnosti ovlivňující, zvyšující hodnotu minulé práce *nezávisle na zvláštním pracovním procesu*, do něhož vchází tato dělníkova minulá práce), ani o jeho nahrazování, nýbrž vždy jen o způsob a míru vykořisťování jeho současné práce. Pokud jednotlivý kapitalista pokračuje ve výrobě ve stejném (nebo širším) měřítku, jeví se náhrada kapitálu jako operace, která se nedotýká dělníka, protože on sám, kdyby pra-

covní podmínky patřily jemu, by je rovněž musel nahrazovat z hrubého produktu, aby mohl pokračovat v reprodukci ve stejném nebo širším měřítku (rozšiřovat reprodukci je také nutné s přirozeným přírůstkem obyvatelstva). Avšak to se dotýká [dělníka] trojím způsobem: 1. Zvěčnění pracovních podmínek jako jemu cizího vlastnictví, jako kapitálu, zvěčňuje jeho postavení jako námezdního dělníka a tím i jeho úděl pracovat neustále část pracovní doby zdarma pro třetí osobu; 2. rozšiřování těchto výrobních podmínek, alias akumulace kapitálu, zvětšuje masu a objem těch tříd, které žijí z jeho nadpráce; [akumulace kapitálu] *relativně* zhoršuje jeho postavení tím, že zvětšuje relativní bohatství kapitalisty a jeho partnerů, dále tím, že zvětšuje jeho relativní nadpráci dělbou práce atd., [a] že zmenšuje část hrubého produktu, která se přeměňuje ve mzdu; [3.] konečně, protože podmínky práce se hromadí proti jednotlivému dělníkovi stále obrovitěji, stále více jako sociální síly, odpadá tím možnost, aby je ovládal sám, jako [tomu bylo] při malovýrobě.

[3. RAMSAY O DĚLENÍ „HRUBÉHO ZISKU" NA „ČISTÝ ZISK" (ÚROK) A „PODNIKATELSKÝ ZISK". APOLOGETICKÉ PRVKY V JEHO NÁZORECH NA „PRÁCI DOZORU", NA „POJIŠTĚNÍ, KTERÝM SE KRYJE RIZIKO", A NA „NADZISK"]

|| 1099 | Ramsay nazývá *hrubým ziskem* to, co já nazývám prostě ziskem. Dělí tento *hrubý zisk* na *čistý zisk* (úrok) a *podnikatelský zisk* (podnikatelský důchod, průmyslový zisk).*

V otázce poklesu *všeobecné míry zisku* polemizuje Ramsay, stejně jako Ricardo, s A[damem] Smithem. Proti A[damu] Smithovi namítá:

* || 1130 | ⟨Proč pan Senior, jehož „Outline" se objevil takřka současně s *Ramsayovým „Essay on the Distribution of Wealth"*, v němž se podrobně popisuje štěpení zisku na „podnikatelský zisk" a na „čistý zisk z kapitálu čili úrok" (kap. IV), objevoval toto rozdělení známé už v roce 1821 a 1822, možno vysvětlit jen tím, že Senior [jako] pouhý apologet existujícího [řádu], a tedy vulgární ekonom, stojí velmi blízko sympatiím pana Roschera.[111]⟩ | 1130 ||

„Konkurence kapitalistických podnikatelů může sice vyrovnávat zisk, který zvlášť přesahuje [běžnou] úroveň" ⟨toto vyrovnávání naprosto nestačí k vysvětlení tvorby všeobecné míry zisku⟩, „avšak je chybné, že *tato běžná úroveň sama se* [*konkurencí*] *snižuje.*" (Cit. dílo, str. 179—180.)

„Kdyby bylo možné, aby cena každého zboží, jak surovin, tak hotového zboží, následkem konkurence mezi výrobci klesala, nemohlo by to přece vůbec působit na zisk. Každý kapitalistický podnikatel by prodával svůj produkt za méně peněz, ale na druhé straně by ho každá část jeho výdajů, ať patří k fixnímu nebo oběžnému kapitálu, stála přiměřeně méně." (Cit. dílo, str. 180—181.)

Vystupuje také proti Malthusovi:

„Myšlenka, že zisky platí spotřebitelé, je jistě úplně absurdní. Kdo jsou spotřebitelé? Musí to být buď statkáři, kapitalisté, mistři, dělníci, nebo lidé, kteří dostávají plat." (Cit. dílo, str. 183.)

„*Jediná konkurence*, která může *působit na všeobecnou míru hrubého zisku*, je [konkurence] mezi kapitalistickými podnikateli a dělníky." (Cit. dílo, str. 206.)

V této poslední větě [je] Ricardova teze redukována na to, co je v ní správné. Míra zisku může klesat nezávisle na konkurenci mezi kapitálem a prací, ale *jediná konkurence*, pro niž může klesat, je *tato* konkurence. Ramsay sám nám však neudává *žádný* důvod, proč [má] všeobecná míra zisku tendenci klesat. Jediné, co říká — a co [je] správné — [je to], že *úroková míra* může klesat úplně nezávisle na míře hrubého zisku v jedné zemi:

„I kdybychom předpokládali, že by se kapitál nikdy nepůjčoval k jinému účelu než k produktivnímu vynaložení, je přesto možné, že se úrok mění, aniž se jakkoli změnila míra hrubého zisku. Neboť tak, jak národ postupuje v rozvoji bohatství, vzniká a stále více vzrůstá třída lidí, kteří prací" ⟨vykořisťování, loupení⟩ „svých předků mají v rukou takové fondy, z jejichž pouhého úroku mohou žít. Mnozí, i ti, kdo v mládí a mužném věku aktivně podnikali, se uchylují do ústraní, aby ve stáří žili klidně z úroku z obnosů, které sami nahromadili. Obě tyto třídy mají tendenci s rostoucím bohatstvím země růst; neboť ti, kteří začínají už s přiměřeným kapitálem, dosáhnou snadněji nezávislosti než ti, kdo začínají s malým. Proto ve starých a bohatých zemích je ta část národního kapitálu patřící těm, kdo ji sami nechtějí používat, v poměru k celkovému produktivnímu kapitálu společnosti větší než v nově osídlených a chudých zemích. Jak početná je třída rentiérů v Anglii! Tak, jak roste třída *rentiérů*, roste také třída těch, kteří půjčují kapitál, neboť obě jsou jedno a totéž. Z tohoto důvodu samotného by musel mít úrok tendenci ve starých zemích klesat." (Cit. dílo, str. 201—202.)

O *míře čistého zisku* (úroku) Ramsay říká, že

„závisí částečně na míře hrubého zisku, částečně na proporci, v které se tento zisk dělí na úrok a podnikatelský zisk. Tato proporce závisí na konkurenci mezi těmi, kdo kapitál půjčují, a těmi, kdo si jej vypůjčují. Tato konkurence je ovlivňována, není však výlučně *určována* mírou hrubého zisku, jejíž realizaci lze očekávat. A konkurence tím není výlučně určována proto, že na jedné straně si mnozí vypůjčují, aniž mají v úmyslu použít vypůjčeného produktivně, a na druhé straně proto, že se *ten podíl celkového národního kapitálu, který lze zapůjčit*, mění *s bohatstvím země nezávisle* na změnách hrubého zisku." (Cit. dílo, str. 206—207.) „*Podnikatelské zisky závisí na čistých ziscích z kapitálu*, a ne naopak." (Cit. dílo, str. 214.)

|| 1100 | Nehledě na dříve zmíněnou okolnost, Ramsay ještě správně poznamenává:

„Úrok [je] měřítkem čistého zisku jen tam, kde je taková kulturní úroveň, že nevzniká nejistota o splacení zapůjčených peněz... V Anglii si dnes například vůbec nemůžeme myslet, že do úroku z fondů, které jsou označeny jako spolehlivá záruka, vchází odškodnění za riziko." (Cit. dílo, str. 199, pozn.)

O *průmyslovém kapitalistovi*, kterého nazývá kapitalistickým podnikatelem, Ramsay poznamenává:

„Průmyslový kapitalista je všeobecným rozdělovatelem bohatství; dělníkům platí mzdy, kapitalistovi úrok, pozemkovému vlastníkovi rentu. Na jedné straně jsou podnikatelé, na druhé dělníci, kapitalisté a statkáři. Zájmy obou těchto velkých tříd jsou diametrálně protikladné. Podnikatel, který *najímá* práci, kapitál a půdu, se přirozeně snaží získat jejich užívání co nejlevněji, zatímco vlastníci těchto zdrojů bohatství udělají všechno pro to, aby je pronajímali tak draze, jak jen to je možné." (Cit. dílo, str. 218—219.)

Průmyslový zisk. (Práce vrchního dozoru.)

Vcelku je to, co Ramsay říká o *průmyslovém zisku* (zvláště také o práci vrchního dozoru), to nejrozumnější, co bylo v této práci uvedeno, i když část jeho důkazů je vypůjčena[112] od *Storcha.*

Vykořisťování práce stojí práci. Pokud je práce, kterou vykonává průmyslový kapitalista, vynucena pouze protikladem mezi kapitálem a prací, vchází do nákladů na jeho dozorce (průmyslové poddůstojníky) a je už účtována v kategorii mezd, zcela jako jsou náklady způsobené otrokářským dozorcem a jeho bičem započteny

do výrobních nákladů otrokáře. Tyto náklady, stejně jako převážná část obchodních nákladů, patří k faux frais* kapitalistické výroby. Kde se jedná o všeobecnou *míru zisku*, se také nepřihlíží k té práci, kterou nutí kapitalisty vykonávat jejich vlastní konkurence a jejich snaha vzájemně se napálit; rovněž tak [se nepřihlíží] k větší nebo menší dovednosti, s níž jeden průmyslový kapitalista na rozdíl od druhého umí ze svých dělníků vyždímat to největší množství nadpráce při nejmenších nákladech a tuto vyždímanou nadpráci realizovat v procesu oběhu. Zkoumání těchto věcí patří do zkoumání konkurence kapitálů. Vůbec se zabývá jejich bojem a jejich snahou urvat pro sebe co největší množství nadpráce a má co činit jen s rozdělováním nadpráce mezi různé soukromé kapitalisty, avšak ne s jejím původem, ani s jejím všeobecným rozšířením.

Pro práci vrchního dozoru zbývá jen všeobecná funkce organizovat dělbu práce a kooperaci určitých jednotlivců. Tato práce je plně reprezentována mzdou generálního ředitele ve větších kapitalistických podnicích. Je už odečtena z [toho, co se podílí na tvorbě] všeobecné míry zisku. Nejlepším praktickým důkazem jsou družstevní továrny dělníků v Anglii,[113] protože, i přes větší úrok, který platí, dosahují většího zisku než průměrného, ačkoli mzda generálního ředitele, která je pochopitelně určena tržní cenou tohoto druhu práce, [je] odečtena. Průmysloví kapitalisté, kteří [jsou] svými vlastními generálními řediteli, ušetří jednu součást výrobních nákladů, sami sobě platí mzdu a dostávají tak vyšší než průměrnou míru zisku. Kdyby byly fráze apologetů, že podnikatelský zisk je mzdou za práci dozoru, zítra vzaty doslova a zisk průmyslového kapitalisty byl omezen na *mzdu za vedení a správu*, byl by pozítří konec kapitalistické výroby, přivlastňování cizí nadpráce a přeměny této nadpráce v kapitál.

Avšak zkoumáme-li samu tuto [odměnu za] práci dozoru jako mzdu skrytou ve *všeobecné míře zisku*, platí tu zákon, který objevil Ramsay a jiní, že, zatímco zisk (podnikatelský i hrubý zisk [včetně úroku]) je úměrný velikosti vynaloženého kapitálu, je tato jeho část *nepřímo* úměrná velikosti kapitálu, je mizivě malá u velkého kapitálu

* — neproduktivním, ale nutným nákladům. *(Pozn. red.)*

a ohromná u malého kapitálu, tj. tam, kde kapitalistická výroba existuje jen nominálně. Jestliže se zdá, že malý kapitalista, který svou práci vykonává téměř sám, dosahuje v poměru ke svému kapitálu velmi vysoké míry zisku, pak je faktem, že ve skutečnosti, pokud nezaměstnává několik dělníků, jejichž nadpráci by si přivlastňoval, nedosahuje *vůbec žádného zisku* a vyrábí kapitalisticky (ať už v průmyslu nebo obchodu) pouze *nominálně*. Od námezdního dělníka se odlišuje tím, že díky svému nominálnímu kapitálu je fakticky pánem a vlastníkem svých vlastních pracovních podmínek, nemá tedy nad sebou žádného pána, || 1101 | a proto si celou svoji pracovní dobu přivlastňuje sám, místo aby si ji přivlastňovala třetí osoba. To, co se tu jeví jako zisk, je pouze přebytek nad obvyklou mzdou, který vzniká právě tímto přivlastňováním vlastní nadpráce. Ale tato forma je vlastní jen těm sférám, kterých se kapitalistický výrobní způsob ve skutečnosti ještě nezmocnil.

[Ramsay říká:]

„Podnikatelský zisk je možno rozložit 1. na mzdu podnikatele; 2. na jeho riziko; 3. na jeho *nadzisk*." (Cit. dílo, str. 226.)

Pokud jde nyní o bod 2., naprosto sem nepatří. Corbet (i Ramsay sám) řekl[114], že *pojištění*, kterým se kryje riziko, jenom rovnoměrně rozděluje ztráty kapitalistů nebo [je] rozděluje šířeji mezi celou třídu. Od této rovnoměrně rozdělené ztráty je třeba odečíst zisk pojišťovacích společností, těch kapitálů, které vloženy do pojišťovnictví, toto rozdělování přejímají. Tyto společnosti dostávají část nadhodnoty stejným způsobem jako obchodní nebo peněžní kapitalisté, aniž se podílejí na její přímé výrobě. Toto je otázka rozdělování nadhodnoty mezi různé skupiny kapitalistů a [otázka] srážek, které v důsledku takového rozdělování připadají na jednotlivý kapitál. Nemá to nic společného s povahou ani s velikostí [tohoto] přebytku. Dělník nemůže pochopitelně dát víc než svoji nadpráci. Nemůže kapitalistovi platit ještě zvlášť za to, že se *pojišťuje* jako majitel plodů této nadpráce. Nanejvýš by se mohlo říci, že dokonce, i mimo kapitalistickou výrobu, by výrobci měli určité výdaje, tedy že by museli část své práce nebo produktů své práce vynakládat na pojištění svých produktů, svého bohatství nebo jeho prvků proti

náhodám atd. Místo, aby se každý kapitalista pojišťoval sám, dosahuje toho jistěji a levněji, když touto záležitostí pověří část [celkového kapitálu]. Pojištění se platí z části nadhodnoty, jejíž rozdělování mezi kapitalisty i [její] pojištění [před nešťastnými náhodami], nemá nic společného s jejím původem a velikostí.

Zbývá tedy prozkoumat 1. mzdu [salary] a 2. nadzisk [surplus gains], jak tu Ramsay nazývá část nadhodnoty, která připadá průmyslovému kapitalistovi na rozdíl od [kapitalisty] žijícího z úroku, a která je také proto absolutně určena proporcí mezi úrokem a průmyslovým ziskem, [tj. mezi] dvěma částmi, na které se rozpadá část nadhodnoty připadající na kapitál (na rozdíl od pozemkového vlastnictví).

Pokud jde o [bod] 1., mzdu, pak se především samo sebou rozumí, že s kapitalistickou výrobou na kapitalistu nebo jím placeného úředníka, zástupce, připadají funkce kapitálu jakožto velitele nad prací. S kapitalistickou výrobou by zmizela také tato funkce, pokud nevyplývá z povahy kooperativní práce, nýbrž [z] vlády podmínek práce nad prací samou. Ramsay ovšem sám tuto součást [podnikatelského zisku] zavrhuje nebo ji redukuje do té míry, že nestojí za řeč.

„Mzda [podnikatele] zůstává, stejně jako práce [dozoru] téměř stejná, ať je podnik velký nebo malý." (Cit. dílo, str. 227—229.) „Dělník nebude moci nikdy říci, že je s to udělat tolik, jako dva, tři, atd. jemu podobní. Avšak průmyslový kapitalista nebo farmář může nahradit deset nebo více jemu podobných." (Cit. dílo, str. 255.)

Třetí částí [podnikatelského zisku je] ***nadzisk***, který zahrnuje [kompenzaci za] takové riziko, jaké je jen možné, [jež není] ničím jiným, než možnou ztrátou zisků a kapitálu, [riziko, které] však fakticky vystupuje jako pojištění, a proto dokonce jako podíl určitých kapitálů ve zvláštní sféře na všeobecné nadhodnotě.

„Tyto nadzisky," říká Ramsay, „představují ve skutečnosti ten důchod, který *pramení z moci velet nad užitím kapitálu*, ať už [tento kapitál] patří kapitalistovi samému nebo je vypůjčen od jiných" ⟨to znamená moc velet nad prací jiných lidí⟩... „Čistý zisk" (úrok) „se mění přesně s velikostí kapitálu; naproti tomu poměr nadzisku k vynaloženému kapitálu je tím větší, čím větší [je] kapitál." (Cit. dílo, str. 230.)

To jinými slovy neznamená nic [než]: mzdy podnikatelů jsou nepřímo úměrné velikosti kapitálu. Čím větší je měřítko, v němž kapitál působí, tím víc je výrobní způsob *kapitalistický*, tím mizivější [je] ta součást průmyslového zisku, kterou je možno redukovat na mzdu, a tím čistší [je forma, v níž] vystupuje skutečný charakter průmyslového zisku — [že] je totiž částí nadzisku, tj. nadhodnoty, tj. nezaplacené nadpráce.

Celý protiklad průmyslového zisku a úroku [má] smysl jen v protikladu mezi rentiérem a průmyslovým kapitalistou, netýká se však absolutně ani vztahu dělníka ke kapitálu, ani povahy kapitálu, ani původu jeho zisku atd.

O *rentě nepocházející z obilí* Ramsay říká:

„Tak se renta, která je placena za jeden druh produktů, stává příčinou *vysoké hodnoty jiných* druhů produktů." (Cit. dílo, str. 279.)

„Důchod," říká Ramsay v závěrečné kapitole, „se liší od ročního hrubého produktu prostě tím, že [v něm] chybějí všechny ty věci, jichž je zapotřebí k udržení *fixního kapitálu*" (to je tedy u něho *konstantní kapitál*, suroviny ve všech fázích, pomocné látky a stroje, atd.). (Cit. dílo, str. 471.)

|| 1102 | Ramsay už dříve řekl* a opakuje v poslední kapitole, že

„oběžný kapitál," tj. u něho kapitál vynakládaný na mzdu, [je] zbytečný, „není ani *bezprostředním* činitelem výroby, ani pro ni není vůbec *podstatný*". (Cit. dílo, str. 468.)

[Ramsay] nečiní jen samozřejmý závěr, že s námezdní prací a s kapitálem vynaloženým na námezdní práci se *nutnost* kapitalistické výroby vůbec popírá a pracovní podmínky tak přestávají vystupovat proti dělníkům jako „kapitál" nebo, jak on to nazývá, „fixní kapitál". Jedna část pracovních podmínek vystupuje jen jako *fixní kapitál*, protože druhá vystupuje jako oběžný *kapitál*. Avšak předpokládá-li jednou kapitalistickou výrobu jako fakt, vysvětluje Ramsay *mzdu* a *hrubý zisk z kapitálu* (zahrnuje průmyslový zisk nebo, jak to nazývá, podnikatelský zisk) jako nutnou formu důchodu. (Cit. dílo, str. 478, 475.)

Pochopitelně, obě tyto formy důchodu fakticky svou jednodu-

* Viz tento svazek, str. 317. *(Pozn. red.)*

chostí a obecností shrnují podstatu kapitalistické výroby a obou tříd, na nichž spočívá. Naproti tomu *rentu*, to znamená tedy pozemkové vlastnictví, prohlašuje za formu, zbytečnou pro kapitalistickou výrobu (cit. dílo, str. 472), avšak zapomíná, že je nutným produktem tohoto výrobního způsobu. Stejně je tomu, když „čistý zisk z kapitálu" čili úrok prohlašuje za nepotřebnou formu:

„Rentiéři by se museli přeměnit" [v případě prudkého poklesu hrubého zisku] „jenom v průmyslové kapitalisty. Pro národní bohatství to nemá význam... Hrubý zisk nemusí být jistě tak vysoký, aby přinášel zvláštní důchod majiteli [kapitálu] a zvláštní důchod uživateli [kapitálu]" (cit. dílo, str. 476—477),

přičemž opět zapomíná, co sám řekl, že se s rozvojem kapitálu nutně vytváří stále rostoucí třída rentiérů.*

„Hrubý zisk z kapitálu a podnikání... je nutný, aby pokračovala výroba." (Cit. dílo, str. 475.)

Samozřejmě. Bez zisku není kapitálu a bez kapitálu není kapitalistické výroby.

*

Tedy u Ramsaye lze na jedné straně vyvodit (on sám to říká jen v omezené formě, že „oběžný kapitál" a „mzdy" [by byly] zbytečné, kdyby masa národa nebyla tak chudá, aby musela svůj podíl na produktu dostávat předem, dříve než [je] hotov), že kapitalistický, na námezdní práci spočívající výrobní způsob není nutnou, tj. není absolutní formou společenské výroby; na druhé straně, že úrok na rozdíl od průmyslového zisku, stejně jako pozemková renta (tedy forma pozemkového vlastnictví vytvořená samou kapitalistickou výrobou) jsou výrůstky, které pro ni nejsou podstatné a kterých by se mohla zbavit. Kdyby byl tento buržoazní ideál skutečně proveditelný, měl by za následek pouze [to], že by celá nadhodnota připadala přímo průmyslovým kapitalistům a společnost (ekonomicky) by byla redukována na jednoduchý protiklad kapitálu a námezdní práce, zjednodušení, které by ovšem urychlilo zánik tohoto výrobního způsobu. | 1102 ||

*

* Viz tento svazek, str. 342—343. *(Pozn. red.)*

|| 1102 | ⟨V „*Morning Star*" z 1. prosince 1862, naříká jeden továrník:

„*Odečtěte z hrubého produktu* mzdy, pozemkovou rentu, úrok z kapitálu, náklady na suroviny a *zisky agenta, kupce či obchodníka*, a co zbude, je zisk továrníka, obyvatele Lancashiru, majitele, na němž leží *břímě udržovat dělníky pro tolikeré účastníky na rozdělování hrubého produktu.*"

Ponecháme-li stranou hodnotu a zkoumáme hrubý produkt in natura, je jasné, že po nahrazení konstantního kapitálu a [kapitálu] vynaloženého na mzdu zbývá část produktu, která představuje nadhodnotu. Z toho však odpadá část jako renta a zisky agentů, kupců či obchodníků, ať už používají vlastní kapitál nebo ne, [ti všichni] se podílejí na té části hrubého produktu, která představuje nadhodnotu. Pro továrníka je [to všechno] tedy *srážka.* Jeho zisk sám se dělí, když si půjčil kapitál, opět na průmyslový zisk a úrok.⟩

⟨*K diferenciální rentě*: Práce dělníka, který pracuje na úrodnější půdě, je produktivnější než práce dělníka, který pracuje na méně úrodné půdě. Kdyby byl tedy placen in natura, dostal by menší část z hrubého produktu než ten, který pracuje na méně úrodné půdě. Nebo, což je totéž, jeho relativní nadpráce, i kdyby pracoval denně stejný počet hodin, by byla větší než u druhého. Jeho mzda však stojí stejně jako mzda druhého. Proto také zisk jeho zaměstnavatele není větší. Nadhodnotu, která je obsažena v přebytku jeho produktu, větší relativní produktivnost jeho práce čili jeho diferenciální nadpráci, shrabuje vlastník půdy.⟩ | 1102 ||

CHERBULIEZ

|| 1102 | *Cherbuliez*, „*Riche ou pauvre* etc.“, *Paříž* 1841 (přetisk ženevského vydání).

(Je ještě velkou otázkou, zda tohoto chlapíka zařadíme právě do této řady [ekonomů], protože většina jeho prací je sismondiovská, nebo zda to, co je u něho výstižné, uvedeme příležitostně jako citát.[115]) | 1102 ||

[1. ROZLIŠOVÁNÍ DVOU ČÁSTÍ KAPITÁLU: ČÁST, KTEROU TVOŘÍ STROJE A SUROVINY, A ČÁST, KTEROU TVOŘÍ „FOND ŽIVOTNÍCH PROSTŘEDKŮ“ PRO DĚLNÍKY]

|| 1103 | Kapitál, říká Cherbuliez, jsou „suroviny, nástroje, fond životních prostředků“. (Cit. dílo, str. 16.) „Neexistuje žádný rozdíl mezi kapitálem a kteroukoli jinou částí bohatství. Jen způsob, jakým se ho použije, určí, zda se věc stane kapitálem, tj. použije-li se ho v *produktivní operaci* jako suroviny, nástroje nebo fondu životních prostředků.“ (Str. 18.)

Toto je tedy běžný způsob redukce kapitálu na látkové prvky, v nichž vystupuje v pracovním procesu. Pracovní prostředky a životní prostředky. A přitom to není přesné, protože životní prostředky, i když jsou pro výrobce podmínkou, předpokladem jejich existence během výroby, nevcházejí do pracovního procesu samého; nevchází do něho nic než pracovní předmět, pracovní prostředek a samotná práce. Objektivní momenty pracovního procesu — společné všem formám výroby — se zde tudíž nazývají *kapitálem*, i když *fond životních prostředků* (v němž je už zahrnuta mzda) mlčky předpokládá *kapitalistickou* formu těchto pracovních podmínek.

Cherbuliez [předpokládá] stejně jako Ramsay, že se *fond životních prostředků*, to, co Ramsay nazývá oběžným kapitálem, zmenšuje (alespoň relativně vůči úhrnnému kapitálu, a absolutně, pokud stroje trvale vytlačují dělníky). Avšak on i Ramsay se zřejmě domní-

vají, že se musí zmenšovat masa životních prostředků, nezbytných životních prostředků, které mohou být použity jako produktivní kapitál. Jde však o něco jiného. Zde se stále zaměňuje ta část hrubého produktu, která nahrazuje kapitál a které se používá jako kapitálu, s tou částí, která představuje nadvýrobek. Fond životních prostředků se zmenšuje, protože velká část kapitálu, tj. části hrubého produktu používané jako kapitál, se už nereprodukuje jako variabilní kapitál, ale jako konstantní. Větší část nadvýrobku, kterou tvoří životní prostředky, snědí neproduktivní dělníci a ti, kdo nepracují, nebo se směňuje za přepychové předměty. Voilà tout.*

Ovšem ten fakt, že stále menší část celkového kapitálu se mění ve variabilní kapitál, se může vyjádřit i jinak. Ta část kapitálu, kterou tvoří variabilní kapitál, se rovná té části celkového produktu, kterou si přivlastňuje dělník sám, kterou vyrábí pro sebe. Čím menší je tedy tato část, tím menšího podílu z celkového počtu dělníků je zapotřebí k její reprodukci (stejně je tomu u jednotlivého dělníka, který pracuje o to menší [část] pracovní doby sám pro sebe). Tak jako celková práce, rozpadá se i celkový produkt dělníků na dvě části. Jednu, kterou vyrábějí pro sebe, druhou pro kapitalistu. A tak, jako je možné rozdělit na dvě části [pracovní] dobu jednotlivého dělníka, je možné rozdělit i [pracovní] dobu celé dělnické třídy. Rovná-li se nadpráce polovině [pracovního] dne, je to totéž, jako kdyby polovina dělnické třídy vyráběla existenční prostředky pro dělnickou třídu a druhá polovina suroviny, stroje a hotové výrobky pro kapitalistu, zčásti jako pro výrobce, zčásti jako pro spotřebitele.

[Je] směšné, že se Cherbuliez i Ramsay domnívají, že ta část hrubého produktu, kterou mohou dělníci spotřebovat, která může vcházet in natura do jejich spotřeby, se musela zmenšit nebo že se vůbec zmenšila. Zmenšila se pouze ta část, která se spotřebovává v této formě, tedy jako *variabilní kapitál*. Tím větší část naproti tomu projí služebnictvo, vojáci atd., nebo se vyváží a směňuje za vybranější životní prostředky.

Jak u Ramsaye, tak u Cherbulieze je důležité jen to, že fakticky stavějí proti sobě *variabilní* a *konstantní kapitál* a nezůstávají u roz-

* To je všechno. *(Pozn. red.)*

lišování kapitálu fixního a oběžného, které je převzato z oběhu. Cherbuliez totiž staví proti té části kapitálu, která se přeměňuje ve fond životních prostředků tu část, která se skládá ze surovin, pomocných látek a pracovních prostředků, nástrojů, strojů. Zatímco ony dvě součásti konstantního kapitálu — suroviny a pomocné látky — patří podle formy oběhu k oběžnému kapitálu.

Při změnách součástí kapitálu není důležité to, že se relativně víc dělníků zabývá výrobou surovin a strojů než přímo výrobou životních prostředků. To je jen dělba práce. [Důležitý] je poměr, v němž má produkt nahrazovat minulou práci (tj. nahrazovat konstantní kapitál) a platit živou práci. Čím vyšší je stupeň kapitalistické výroby — čím větší je tedy akumulovaný kapitál — tím větší podíl na hodnotě [celkového] produktu připadá na ty stroje a suroviny, ve které se přeměňuje kapitál použitý na výrobu strojů a surovin. Tím větší část produktu musí být tedy výrobě vrácena in natura nebo tím, že si výrobci konstantního kapitálu vzájemně směňují jeho části. Poměr té části produktu, která připadá na výrobu, bude o to větší, a o to relativně menší bude ta část, která představuje živou, nově přidanou práci. Ovšem vyjádřeno ve zbožích, užitných hodnotách, tato [druhá] část roste, neboť tento fakt má stejný význam jako zvýšení produktivity práce. Ale o to víc se ještě relativně zmenšuje ta část této části, která připadá dělníkovi. A tentýž proces vyvolává neustálý relativní přebytek pracujícího obyvatelstva.

[2. O PROGRESÍVNÍM POKLESU MASY DĚLNÍKŮ V POMĚRU K VELIKOSTI KONSTANTNÍHO KAPITÁLU]

|| 1104 | ⟨Je nesporným faktem, že s rozvojem kapitalistické výroby roste část kapitálu vynakládaná na stroje a suroviny a zmenšuje se část vynakládaná na mzdy. To je jediná otázka, jíž se zabývají Ramsay a Cherbuliez. Pro nás je ale hlavní to, zda tento fakt objasňuje pokles míry zisku (který není ostatně zdaleka tak velký, jak se říká). Přitom tu nejde jen o kvantitativní poměr, nýbrž i o *hodnotový poměr*.

Může-li jeden dělník upříst tolik bavlny jako [dříve] 100 [dělníků], musí 100krát vzrůst i surovina a mimoto lze proces uskuteč-

ňovat jen s takovým spřádacím strojem, u něhož jeden dělník ovládá 100 vřeten. Jestliže však zároveň jeden dělník vyrábí tolik bavlny, kolik dříve 100 [dělníků], a kdyby vykonal jeden spřádací stroj to, co dříve jedno vřeteno, zůstal by hodnotový poměr stejný; tj. [hodnotový poměr] by u práce vynaložené na předení, bavlnu a spřádací stroj zůstal úplně stejný, jako byl dříve u práce, bavlny a vřetena.

Co se týká *strojů*, nestojí tolik jako práce, kterou nahrazují, třebaže spřádací stroj je mnohem nákladnější než vřeteno. Jednotlivý kapitalista, který má spřádací stroj, musí mít větší kapitál než jednotlivý přadlák, který si kupuje kolovrat. Avšak v poměru k počtu dělníků, které zaměstnává, je spřádací stroj levnější než kolovrat. Jinak by spřádací stroj nevytlačil kolovrat. Na místo přadláka přichází kapitalista. Avšak kapitál, který vynaložil [přadlák] na kolovrat, je — vzhledem k velikosti produktu — *větší* než kapitál, který vynakládá [kapitalista] na spřádací stroj.〉

Rostoucí produktivita práce (pokud souvisí se stroji) je totožná s poklesem počtu dělníků úměrně k počtu a rozsahu používaných strojů. Na místo jednoduchého a levného nástroje přichází soubor takových nástrojů (i když pozměněných) a k tomuto souboru přistupuje ještě celá část strojů skládajících se z hnacích a převodových částí; dále materiály (jako uhlí apod.) potřebné k výrobě hnací síly (např. páry). Konečně budovy. Dohlíží-li jeden dělník na 1800 vřeten, místo aby točil jedním kolovratem, bylo by nanejvýš nejapné se ptát, proč těchto 1800 vřeten není tak levných jako jeden kolovrat. Produktivity je tu právě dosaženo masou kapitálu použitého jako strojů. Stupeň opotřebení strojů působí pouze na zboží; dělník stojí proti souhrnu strojů a stejně tak hodnota kapitálu vynakládaného na práci stojí proti [hodnotě kapitálu vynakládaného] na stroje.

Není pochyb o tom, že se stroje zlevňují ze dvou důvodů: [1.] Používáním strojů ve výrobě surovin, z nichž jsou vytvářeny stroje. [2.] Používáním strojů při přeměně těchto surovin ve stroje. Tím však je řečeno dvojí. *Za prvé*: Že i v obou těchto odvětvích, ve srovnání s nástroji, kterých se používalo v manufakturní výrobě, roste co do hodnoty kapitál vynakládaný na stroje vůči kapitálu vynakládanému na mzdy. *Za druhé*: Zlevňuje se jednotlivý stroj a jeho součásti, avšak [zároveň] se rozvíjí soustava strojů; na místo

nástrojů nenastupuje jen jednotlivý stroj, nýbrž soustava a nástroj, který snad dříve hrál hlavní roli, jako např. jehla (u punčochářského stávku nebo podobného stroje), se tu nyní seskupuje v mnoha tisících. Každý jednotlivý stroj, který stojí proti dělníkovi, [je] už obrovským souborem nástrojů, kterých dříve používal jednotlivě, jako např. 1800 vřeten místo jednoho. Avšak [stroj] obsahuje kromě toho i prvky, které nebyly obsaženy ve starém [nástroji] atd. Přes zlevnění jednotlivých prvků roste ohromně cena celkové masy [strojů] a [růst] produktivity spočívá v neustálém růstu této masy.

Dále: jedním z činitelů zlevňování strojů, kromě zlevňování jejich prvků, je zlevnění zdroje hnací síly (např. parního kotle) a převodových strojů. Úspora síly. Té se však dosahuje právě tím, že tentýž motor uvádí v rostoucí míře do pohybu větší soustavu [strojů]. Zlevňuje se relativně (čili jeho náklady nerostou úměrně velikosti té soustavy strojů, u níž se používá; on sám se zdražuje víc, ale ne úměrně tomu, jak se zvětšuje); dokonce i když jeho náklady absolutně rostou, relativně se zmenšují. To je tedy nový důležitý moment — bez ohledu na cenu jednotlivého stroje — pro zvětšování kapitálu vynakládaného na stroje, který stojí proti práci. Prvek, vzrůstající rychlost strojů, neobyčejně zvětšuje produktivní sílu, nemá však nic společného se samotnou hodnotou strojů.

Je tedy samozřejmé, čili je tautologií [říkat], že růstu produktivity práce prostřednictvím strojů odpovídá růst hodnoty strojů v poměru k mase použité práce (tudíž hodnotě práce, variabilnímu kapitálu).

|| 1105 | Všechny okolnosti, které způsobují, že použití strojů snižuje cenu zboží, se redukují za prvé na zmenšení množství práce pohlcovaného jednotlivým zbožím; za druhé však na zmenšení opotřebení strojů, jehož hodnota vchází do jednotlivého zboží. Čím pomaleji se stroje opotřebovávají, tím méně práce je třeba k jejich reprodukci. Tím se zvětšuje množství a hodnota kapitálu, skládajícího se ze strojů, oproti kapitálu existujícímu v práci.

Teď tedy zbývá už jen otázka surovin. Že jejich množství musí růst úměrně k produktivitě práce, je jasné; jde o masu surovin v poměru k mase práce. Tento poměr je větší než se zdá.

Řekněme například, že se týdně spotřebuje 10 000 liber bavlny. Počítá-li se za rok 50 týdnů, je to $10\,000 \times 50 = 500\,000$ liber

Mzdy za rok nechť činí 5000 liber št. A libra bavlny stojí dejme tomu 6 pencí, což činí 250 000 šilinků, to jest 12 500 liber št. Dejme tomu, že se kapitál obrátí pětkrát za rok. Pak se za jednu pětinu roku spotřebuje 100 000 liber bavlny, [což se rovná] 2500 librám št. A za tutéž pětinu roku se na mzdy vynaloží 1000 liber št. Tedy víc než pětina hodnoty kapitálu, který je vložen do bavlny. To ale nijak nemění onen poměr. Kdyby se hodnota bavlny v každé pětině roku rovnala, řekněme, 10 000 librám št. a hodnota práce 1000 librám št., byla by to jedna desetina. (Bude to jedna desetina i tehdy, zkoumáme-li celkový produkt, 50 000 liber št. na jedné, 5000 [liber št.] na druhé straně.)

⟨Hodnota zboží, pokud jde o stroje, je určována opotřebením, které vchází do zboží; určuje se hodnotou strojů tedy jen potud, pokud tato hodnota sama vchází do zhodnocovacího procesu, tj. pokud se spotřebovává v pracovním procesu. Naproti tomu zisk se určuje (nehledě na suroviny) hodnotou všech strojů, které vcházejí do pracovního procesu, nezávisle na její spotřebě. Proto musí zisk klesat v tom poměru, v jakém se zmenšuje celkové množství [živé] práce vůči té části kapitálu, která se vynakládá na stroje. Nesnižuje se [však] v témž poměru, protože se zvětšuje nadpráce.⟩

U surovin se můžeme ptát: Kdyby se například ad produktivní síla v přádelnictví zdesateronásobila, kdyby tedy jeden dělník spředl tolik, kolik dříve deset, proč by tedy jeden černoch neměl produkovat tolik bavlny jako dříve deset, proč by tedy zde neměl *hodnotový poměr* zůstat stejný? Přadlák spotřebuje za tutéž dobu desetkrát víc bavlny, ale černoch za tutéž dobu produkuje desetkrát víc bavlny. Desetkrát větší množství bavlny by tedy nebylo dražší než dříve desetkrát menší. Tak by zůstal, i přes růst množství surovin, jejich hodnotový poměr k variabilnímu kapitálu stejný. Ve skutečnosti jen velké zlevnění bavlny způsobilo, že se tento průmysl vůbec mohl takto rozvíjet.* Čím dražší je materiál (například zlato a stříbro), tím méně se při jeho zpracování na přepychové předměty používá strojů a dělby práce. Je tomu tak proto, že záloha kapitálu na suro-

* || 1105 | ⟨Kdyby byla bavlna zítra desetkrát levnější, bylo by pozítří přádelnictví ještě rychlejší atd.⟩ | 1105 ||

vinu je příliš vysoká a poptávka po těchto výrobcích vzhledem k drahotě jejích surovin je omezená.

Na to je možno zcela jednoduše odpovědět, že část surovin, jako vlna, hedvábí, kůže, se vyrábí prostřednictvím živočišně *organických* procesů, a *bavlna*, *len* atd. prostřednictvím vegetačně organických [procesů]; dosud se kapitalistické výrobě nepodařilo a nikdy se nepodaří ovládat tyto procesy tak jako čistě mechanické nebo anorganicko-chemické procesy. Částečně se suroviny jako kožky atd. a jiné živočišné součásti zdražují už proto, že nechutný zákon pozemkové renty s pokrokem civilizace hodnotu těchto produktů zvyšuje. Pokud jde o uhlí a kovy (dřevo), ty se pokrokem výroby velmi zlevnily; nicméně vyčerpáním dolů se i toto [zlevnění] stává obtížnější atd.

〈Je-li možné o obilní a důlní rentě říci, že nezdražuje hodnotu produktu (ale jen jeho tržní cenu), že je spíš výrazem jeho hodnoty (přebytkem jeho hodnoty *nad* výrobní cenou), pak naopak nelze vůbec pochybovat, že renta z dobytka, domů atd. není důsledkem, nýbrž *příčinou* stoupající hodnoty těchto věcí.〉

Zlevnění surovin, pomocných látek atd. zpomaluje, avšak neodstraňuje růst hodnoty této části kapitálu. Je paralyzován potud, pokud způsobuje pokles zisku.

Tím je tato hloupost vyřízena. | 1105 ||

|| 1105 | 〈Při zkoumání zisku se nadhodnota předpokládá jako daná. Zkoumají se pouze změny v konstantním kapitálu z [hlediska] jejich vlivu na míru zisku. Existuje pouze jeden způsob, jak nadhodnota působí přímo na konstantní kapitál, totiž prostřednictvím *absolutní nadpráce*, prodlužováním pracovního dne, čímž se zmenšuje hodnotový poměr konstantního kapitálu. Relativní nadpráce — tam, kde pracovní den zůstává stejný (nepřihlížíme k vyššímu zintenzívnění) — zvětšuje hodnotový poměr zisku k celkovému kapitálu růstem samé nadhodnoty. Absolutní nadbytečná pracovní doba relativně zmenšuje náklady konstantního kapitálu.〉

[3. CHERBULIEZ TUŠÍ, ŽE PRO MÍRU ZISKU JE ROZHODUJÍCÍ ORGANICKÉ SLOŽENÍ KAPITÁLU. JEHO ZMATEK V TÉTO OTÁZCE. CHERBULIEZ O „ZÁKONU PŘIVLASTNOVÁNÍ" ZA KAPITALISMU]

|| 1106 | Vraťme se k Cherbuliezovi.

Vzorce, které udává pro míru zisku, jsou buď matematickými výrazy pro zisk v jeho obvyklém chápání, aniž obsahují jakýkoli zákon, nebo jsou dokonce přímo chybné, i když [Cherbuliez] má o věci jakési *tušení*, přibližuje [se jí].

„Obchodní zisk[116] je určován *hodnotou výrobků* ve srovnání s hodnotou *různých prvků* produktivního kapitálu." (Cit. dílo, str. 70.)

⟨Ve skutečnosti je zisk poměrem nadhodnoty výrobku k hodnotě celkového zálohovaného kapitálu bez ohledu na rozdílnost jeho prvků. Avšak nadhodnota sama je určena velikostí a mírou zhodnocení variabilního kapitálu; a *poměr* této nadhodnoty k celkovému kapitálu je opět určen poměrem variabilního a konstantního kapitálu; [a] právě tak změnou hodnoty konstantního kapitálu.⟩

„Dvěma hlavními prvky tohoto určení jsou očividně cena surovin a velikost fondu životních prostředků, nutného [k tomu], aby se [suroviny] zpracovaly. Ekonomický pokrok společnosti působí v *opačném* smyslu na oba tyto prvky a má tendenci zdražovat suroviny tím, že zvětšuje hodnotu všech produktů těžebního průmyslu[117], výrobních odvětví provozovaných na soukromých pozemcích, [jejichž] rozšiřování je omezené." (Str. 70.) Naproti tomu se zmenšuje (relativně) fond životních prostředků, k čemuž se vrátíme později.

„Úhrnná suma produktů minus celková suma kapitálu spotřebovaného k jejich získání rovná se úhrnné sumě zisků za určitý časový úsek. Úhrnná suma produktů *roste úměrně použitému kapitálu* a ne spotřebovanému kapitálu. *Norma zisků* nebo jejich poměr ke kapitálu je proto výsledkem kombinace dvou jiných poměrů' totiž: *poměru mezi použitým a spotřebovaným kapitálem* a *poměru mezi spotřebovaným kapitálem a produktem.*" (Cit. dílo, str. 70.)

Cherbuliez nejprve správně říká, že zisk je určován ***hodnotou*** produktu v poměru k „různým prvkům" produktivního kapitálu. Náhle přebíhá k produktu samému, k mase produktu. Avšak nyní se masa produktu může zvětšovat, aniž se zvětšuje hodnota této

masy. Za druhé lze masu produktu srovnávat s masou těch produktů, z kterých se skládal spotřebovaný a nespotřebovaný kapitál, nanejvýš tak, jak to dělá Ramsay, kdyby se totiž celkový národní produkt srovnával s jeho součástmi, vynaloženými in natura.* Ale u kapitálu v každé zvláštní sféře [je] podoba produktu odlišná od jeho součástí (dokonce i ve výrobních odvětvích, jako v zemědělství atd., kde část produktu in natura tvoří výrobní prvek tohoto produktu). Proč se Cherbuliez dostává na toto scestí? Protože pro vysvětlení nadhodnoty, kterou vůbec nevysvětlil, stejně jako hodnotu samotnou, naprosto nepoužil protikladu mezi variabilním kapitálem a druhou součástí kapitálu, ač tuší, že pro míru zisku [je] rozhodující organické složení kapitálu. Neukázal, z čeho pramení nadhodnota, a proto přebíhá k *nadproduktu, tj. k užitné hodnotě.*

I když každá nadhodnota vystupuje v nadvýrobku, nevystupuje naproti tomu nadvýrobek sám o sobě v nadhodnotě. ⟨Kdyby produkt neobsahoval vůbec žádnou nadhodnotu, například [kdyby] rolník disponoval svým vlastním nástrojem a přitom i svým vlastním pozemkem a pracoval přesně jen takovou dobu, po kterou pracuje každý námezdní dělník, aby uhradil svou vlastní mzdu, např. šest hodin. Kdyby byl rok úrodný, vyprodukoval by [rolník] dvakrát tolik. Ale tutéž hodnotu. Nebyla by žádná nadhodnota, ačkoli by byl nadvýrobek.⟩

Samo o sobě bylo chybné už to, že [Cherbuliez] zobrazil variabilní kapitál v „pasívní" a pouze látkové formě fondu životních prostředků, to znamená užitné hodnoty, kterou [variabilní kapitál] získává v ruce dělníka. Kdyby ho naproti tomu pojal ve formě, v které skutečně vystupuje, totiž jako peníze ([jako] jsoucno směnné hodnoty, tj. určitého kvanta společenské pracovní doby jako takové), přeměnil by se pro *kapitalistu* v práci, kterou za něj směňuje (a v této směně zpředmětněné práce za živou by ve variabilním kapitálu došlo k pohybu a ten by vzrostl); jako práce a ne jako fond životních prostředků se stává [variabilní kapitál] prvkem produktivního kapitálu, [fond životních prostředků] je naopak užitná hodnota, to její látkové jsoucno, v němž se [variabilní kapitál] reali-

* Viz tento svazek, str. 326. *(Pozn. red.)*

zuje pro dělníka jako důchod. Tak je variabilní kapitál jakožto fond životních prostředků stejně „*pasívním*" prvkem jako obě další části kapitálu, které Cherbuliez „pasívními" nazývá*.

Tentýž zmatek v chápání mu brání, aby z *poměru* tohoto aktivního prvku k pasívnímu objasnil míru zisku a to, že s pokrokem společnosti klesá. U něho není fakticky [možný] žádný jiný závěr než ten, že fond životních prostředků || 1107 | se v důsledku rozvoje produktivní síly zmenšuje, zatímco dělnické obyvatelstvo roste, a že tedy v důsledku tohoto nadbytečného obyvatelstva je mzda stlačována pod svoji hodnotu. [Cherbuliez] neobjasňuje nic na základě směny hodnot — tedy i placení pracovní síly podle její hodnoty — a tak zisk *fakticky* vystupuje (i když to neříká) jako *srážka ze mzdy*, kterou sice skutečný zisk občas může zahrnovat, která ale nemůže být nikdy základem kategorie zisku.

Převeďme nejprve první větu na její správný význam.

„*Hodnota* úhrnné sumy produktu minus *hodnota* úhrnné sumy kapitálu spotřebovaného k jejímu získání" (výrobě) „se rovná úhrnné sumě zisku za určitý časový úsek."

Je to první (obvyklá) forma, v které vystupuje zisk, [v které se] jeví i kapitalistickému vědomí. Jinak řečeno: [Zisk je] přebytek hodnoty výrobku, za určitou dobu, nad hodnotou spotřebovaného kapitálu. Čili přebytek hodnoty výrobku nad cenou nákladů výrobku. Dokonce i „určitý časový úsek" padá Cherbuliezovi z nebe, protože nezobrazil proces oběhu kapitálu. Tedy první věta není ničím než obvyklou definicí zisku, bezprostřední formou, v které se projevuje.

Druhá věta.

„*Úhrnná suma produktů roste* úměrně použitému kapitálu a ne spotřebovanému kapitálu."

Opět jinými slovy. Tedy

„*hodnota* úhrnné sumy produktu *roste* úměrně zálohovanému kapitálu" (ať je spotřebován, nebo ne).

* || 1110 | Na str. 59 nazývá Cherbuliez suroviny a stroje atd. „dvěma *pasívními prvky kapitálu*" v protikladu k fondu životních prostředků. | 1110 ||

Tím má být jen *podstrčena* ničím nedokázaná a ve svém bezprostředním pojetí chybná věta (neboť už předpokládá vyrovnávání na všeobecnou míru zisku), že velikost zisku závisí na velikosti použitého kapitálu. Zdánlivá příčinná souvislost má ale vzniknout tím, že „*úhrnná suma produktů* roste úměrně použitému a ne spotřebovanému kapitálu".

Vezměme tuto větu v obou pojetích, tak jak zní a jak by měla znít. Podle souvislosti — a podle závěru, kterému má sloužit jako medius terminus*, by měla znít:

„*Hodnota* úhrnné sumy produktů *roste* úměrně použitému a ne spotřebovanému kapitálu."

Zde má být nadhodnota zřejmě vykonstruována tím, že přebytek použitého kapitálu nad spotřebovaným tvoří *přebytek hodnoty produktu*. Avšak nespotřebovaný kapitál (stroje atd.) si uchovává hodnotu (neboť nespotřebovaný právě znamená, že není spotřebována jeho hodnota); uchovává si po zakončení výrobního procesu tutéž hodnotu, kterou měl na jeho začátku. Došlo-li ke *změně hodnoty*, mohlo k ní dojít jen v té části kapitálu, která byla spotřebována, a proto vešla do zhodnocovacího procesu. Věc je ve skutečnosti chybná i tím, že například kapitál, z něhož jedna třetina není spotřebována a dvě třetiny jsou spotřebovány ve výrobě, přináší při *stejné míře vykořisťování práce* (a bez ohledu na vyrovnávání míry zisku) rozhodně vyšší zisk než ten, jehož dvě třetiny nejsou spotřebovány a jedna třetina je spotřebována. Neboť druhý kapitál obsahuje zřejmě víc strojů atd. a jiného konstantního kapitálu, zatímco první obsahuje méně tohoto prvku a do pohybu uvádí víc živé práce, tedy také víc nadpráce.

Vezmeme-li ale to pojetí, které dává své větě sám Cherbuliez, pak mu především není nic platná, protože masa výrobků čili masa užitných hodnot jako taková nerozhoduje vůbec ani o hodnotě, ani o nadhodnotě, ani o zisku. Co se však za tím skrývá? Jedna část konstantního kapitálu, která se skládá ze strojů atd., vchází do pracovního procesu, aniž vchází do zhodnocovacího procesu, a tak

* — střední článek. *(Pozn. red.)*

napomáhá zvětšovat masu produktů, aniž cokoli přidává [k] jejich hodnotě. (Neboť pokud mu svým opotřebením přidává [hodnotu], potud patří sama ke *spotřebovanému* kapitálu a ne k *použitému* kapitálu na rozdíl od spotřebovaného.) Avšak tato nespotřebovaná část konstantního kapitálu nezpůsobuje sama o sobě *růst masy produktů*. V dané pracovní době napomáhá vytvořit větší produkt. Kdyby se tedy pracovalo jen takovou pracovní dobu, která je [obsažena] ve *fondu životních prostředků*, zůstala by masa produktů stejná. Přebytek produkce tedy [vytváří] změna, k níž dochází v této části *spotřebovaného kapitálu*, a ne přebytek použitého kapitálu nad spotřebovaným (za předpokladu, že se nejedná o výrobní odvětví, v nichž, jako v zemědělství, je nebo může být *masa* produktu nezávislá na mase vynaloženého kapitálu, [kde] produktivita práce částečně závisí na nekontrolovatelných přírodních podmínkách).

Zkoumá-li naproti tomu [Cherbuliez] konstantní kapitál, ať spotřebovaný či ne, jako nezávislý na pracovní době, nezávislý na změně, k níž dochází u variabilního kapitálu ve zhodnocovacím procesu, pak může stejně dobře říci:

„Úhrnná suma || 1108 | produktů" (alespoň ve zpracovatelském průmyslu) „roste tak, jak roste část spotřebovaného kapitálu skládající se ze surovin."

Neboť růst produktu [je] fyzicky totožný s růstem této části kapitálu. Na druhé straně v zemědělské výrobě (a stejně tak v těžební) při úrodnější půdě může být masa produktu tam, kde se používá málo nespotřebovaného kapitálu (tj. konstantního kapitálu) a relativně mnoho spotřebovaného (například mzda), mnohem větší než v pokročilé zemi, kde je poměr použitého kapitálu ke spotřebovanému nekonečně větší.

Druhá věta se tedy redukuje na pokus podstrčit nadhodnotu (nutnou základnu zisku).

[Třetí Cherbuliezova věta:]

„*Norma zisků*" (míra zisku) „nebo jejich *poměr* ke kapitálu je proto výsledkem kombinace dvou jiných poměrů, totiž: *poměru mezi použitým a spotřebovaným kapitálem* a poměru *mezi spotřebovaným kapitálem a produktem.*" (Cit. dílo, str. 70.)

Nejdříve měl být vysvětlen *zisk*. Nevzniklo však nic než definice

zisku, která vyjadřuje pouze způsob jeho projevu, skutečnost, [že] zisk se rovná přebytku hodnoty celkového produktu nad cenou nákladů na produkt čili hodnotou spotřebovaného kapitálu, tedy [jen] vulgární definice zisku.

Nyní má být vysvětlena *míra zisku*. Avšak opět nevzniká nic než vulgární definice. Míra zisku se rovná poměru zisku k celkovému kapitálu nebo, což je ale totéž, rovná se poměru přebytku hodnoty produktu nad jeho cenou nákladů k celkovému kapitálu, který byl zálohován na výrobu. Nesprávné chápání a neobratné používání téměř správného rozlišování prvků kapitálu a tušení, že zisk a míra zisku souvisejí právě s poměrem těchto prvků, vedou tedy pouze k tomu, že se v doktrinářštější formě opakují všeobecně známé fráze, jimiž se fakticky existence zisku a míry zisku jen konstatuje, avšak neříká se nic o jejich podstatě.

Věc se nezlepší ani tehdy, když Cherbuliez vyjadřuje doktrinářské vzorce algebraicky:

„Nechť se celkový produkt za dané období rovná P, použitý kapitál nechť se rovná C, zisk π, *poměr* zisku ke kapitálu (míra) nechť se rovná r, spotřebovaný kapitál c. Tedy $P - c = \pi$; $r = \frac{\pi}{C}$; tedy $Cr = \pi$. Pak $P - c = Cr$; a tedy $r = \frac{P - c}{C}$." (Str. 70, pozn. 1.)

Neznamená to nic jiného, než že se míra zisku rovná poměru zisku ke kapitálu a zisk se rovná přebytku hodnoty výrobku nad jeho cenou nákladů.

Vůbec to, co Cherbuliezovi tane na mysli, když mluví o spotřebovaném a nespotřebovaném kapitálu, je rozdíl mezi fixním a oběžným kapitálem, ačkoli by se měl držet toho rozdílu, který sám konstatoval a který vyplývá z výrobního procesu tohoto kapitálu. Nadhodnota už předchází oběhu; a ať se rozdíly pramenící z oběhu jakkoli dotýkají míry zisku, nemají nic společného s původem zisku.

„Produktivní kapitál se skládá ze spotřebovatelné části a z nespotřebovatelné části. Čím více vzrůstá bohatství a obyvatelstvo, [tím silnější] je tendence spotřebovatelné části rozmnožovat se, protože těžební průmysl požaduje stále větší část práce. Na druhé straně tentýž pokrok zvětšuje *masu* použitého kapitálu mnohem rychleji než masu *spotřebovaného* kapitálu. Ačkoli tedy úhrnná masa spotřebova-

ného kapitálu má tendenci vzrůstat, je první účinek [tohoto procesu] neutralizován, protože masa produktu vzrůstá ještě rychleji a na *úhrnnou sumu zisků* se musí pohlížet tak, jako by vzrůstala nejméně tak rychle jako *úhrnná suma vynaloženého kapitálu.*" (Str. 71.)

„Masa zisků vzrůstá, ne však míra, která je poměrem této masy k použitému kapitálu, $r = \frac{P - c}{C}$. Je jasné, že $P - c$ neboli zisk, jelikož $P - c = \pi$, *může* vzrůstat, i když r klesá, jestliže C roste rychleji než $P - c$." (Cit. dílo, str. 71, pozn.)

Zde je ještě nadhozena příčina poklesu míry zisku; po předchozích omylech to ale může vést jen ke zmatku a protikladům, které popírají samy sebe. Nejdřív roste masa spotřebovaného kapitálu, avšak masa produktů roste ještě rychleji (tj. zde přebytek hodnoty produktů nad jejich cenou nákladů), protože roste úměrně použitému kapitálu, a ten vzrůstá rychleji než spotřebovaný. *Proč* roste fixní kapitál rychleji než například masa surovin, není nikde řečeno. Ale to nevadí. Masa zisku roste *úměrně použitému* kapitálu, celkovému kapitálu, a míra zisku má přece || 1109 | klesat, protože celkový kapitál vzrůstá rychleji než masa produktů, nebo spíše masa zisku.

Zpočátku *vzrůstá masa zisku* nejméně v takovém poměru jako „celková suma použitého kapitálu", a potom míra zisku *klesá*, protože celková suma použitého kapitálu roste rychleji než masa zisku. Zpočátku vzrůstá $P - c$ „nejméně" úměrně C, a pak klesá $\frac{P - c}{C}$, protože C roste ještě rychleji než $P - c$, které vzrůstá nejméně tak rychle jako C. Pomineme-li všechen tento zmatek, zůstane jen tautologie, že $\frac{P - c}{C}$ může opět klesat, i když $P - c$ vzrůstá, to znamená, že míra zisku může klesat, i když zisk vzrůstá, a to tehdy, když [míra zisku] klesá. Míra znamená jen poměr $P - c$ ku C a [tento poměr se zmenšuje tehdy], jestliže kapitál roste rychleji než masa zisku.

Výsledná moudrost tedy [je]: Míra zisku může klesat, to znamená poměr rostoucí masy zisku ke kapitálu může klesat, když kapitál roste rychleji než masa zisku, čili když masa zisku, i přes

absolutní růst, relativně v poměru ke kapitálu klesá. Není to vůbec ničím než jiným výrazem pro pokles míry zisku. A o možnosti tohoto jevu, dokonce ani o jeho existenci, nebylo nikdy pochyb. Jediné, oč se zde jednalo, bylo právě vysvětlení příčiny tohoto jevu, a Cherbuliez objasňuje pokles míry zisku, pokles masy zisku v poměru k celkovému kapitálu z růstu masy zisku přinejmenším úměrně růstu kapitálu. Zřejmě tušil, že masa použité živé práce v poměru k minulé práci relativně klesá, ačkoli absolutně vzrůstá, a že *tudíž* míra zisku musí klesat. Ale k tomu nedochází. Čím bližší je práh [který nutno překročit], tím nesprávnější výrazy, nepřekračuje-li se opravdu, a [tím větší] iluze, že už byl překročen.

Naproti tomu je velmi správné, co říká o *vyrovnávání všeobecné míry zisku.*[118] | 1109 ||

|| 1109 | „Po odečtení pozemkové renty se zbytek *sumy zisku*, to znamená přebytku produktů nad spotřebovaným kapitálem, rozděluje mezi kapitalistické výrobce *v poměru ke kapitálu, který každý z nich použil*, zatímco část produktů, která odpovídá spotřebovanému kapitálu a je určena k jeho nahrazení, se dělí v poměru k tomu [kapitálu], který [kapitalisté] opravdu spotřebovali. Tento *dvojaký zákon dělení* je výsledkem *působení konkurence*, která má tendenci vyrovnávat výhody všech [způsobů] použití kapitálů. Tento dvojaký zákon dělení nakonec určuje různým druhům výroby jejich příslušné *hodnoty* a *ceny*." (Cit. dílo, str. 71—72.)

To je velmi dobré. Jen závěrečná slova jsou chybná, [totiž] že touto tvorbou všeobecné míry zisku se určují *hodnoty* a *ceny* (má znamenat výrobní ceny) zboží. Určování hodnoty je naopak to prvotní, co je předpokladem míry zisku a tvorby výrobních cen. Jak by vůbec mohlo nějaké *rozdělování* „sumy zisků", tj. nadhodnoty, která || 1110 | je sama jen částí celkové hodnoty zboží, určovat tuto „*sumu* zisků", tedy nadhodnotu, tedy samé hodnoty zboží? Věc je správná jen potud, pokud se pod relativními hodnotami zboží rozumějí jejich výrobní ceny. Celá nesprávnost plyne u Cherbulieze z toho, že původ a zákony hodnoty a nadhodnoty nezkoumá samostatně.

Poměr mezi námezdní prací a kapitálem chápe však vcelku správně:

„Osoby, na které ani nebylo nic převedeno" (zákonné postoupení, dědictví

atd.), „ani nemají dát co do směny, dosahují svých nezbytných potřeb jen tak, že svou *práci* nabízejí kapitalistům. Nabývají právo jen na ty věci, jež jsou jim přiřčeny jako *cena práce*, nikoli na *produkt* této práce, ani na *hodnotu*, kterou k němu připojili." (Str. 55—56.) „Tím, že proletář *prodává* svou práci za určitý fond životních prostředků, vzdává se úplně jakéhokoli práva na ostatní části kapitálu. Přisvojování těchto výrobků zůstává stejné jako dříve; zmíněnou úmluvou [mezi proletářem a kapitalistou] se nijak nemění. Výrobky patří nadále výhradně kapitalistovi, který dodal suroviny a fond životních prostředků. *Je to nutný důsledek zákona přisvojování*, jehož *základním principem* naopak bylo, *že si každý dělník přisvojuje produkty své práce sám.*" (Str. 58.)

Tento základní princip podle Cherbulieze totiž zní:

„Dělník má výlučné právo na hodnotu, jež je výsledkem jeho práce." (Str. 48.)

Jak se změnil zákon zboží, podle něhož zboží vytvářejí ekvivalenty a směňují se v poměru ke své hodnotě, tj. pracovní době v nich obsažené, že kapitalistická výroba — a jen na jejím základě je pro produkt podstatné, že se vyrábí jako zboží — naopak závisí na tom, že část práce se přivlastňuje beze směny, Cherbuliez nechápe a nevysvětluje. On jenom cítí, že tu dochází k nějakému *převratu.*

Tento základní zákon je pouhou fikcí. Pramení ze zdání, [které vytváří] zbožní oběh. Zboží se směňují podle své hodnoty, to znamená v nich obsažené práce. Jednotlivci vystupují proti sobě jen jako majitelé zboží a zboží druhých se mohou proto zmocnit jen zcizením svého vlastního zboží. *Zdá se* proto, jako by směňovali jen svoji vlastní práci, protože směna zboží, která obsahují *cizí* práci, pokud nebyla sama opět získána směnou vlastního zboží, předpokládá jiné vztahy mezi lidmi než vztahy [prostých] majitelů zboží, kupců a prodavačů. V kapitalistické výrobě mizí toto zdání, které ukazuje její vlastní povrch. Nemizí však iluze, že lidé původně vystupují proti sobě navzájem jen jako majitelé zboží, a proto je každý vlastníkem jen potud, pokud je dělníkem. Toto „původně" je, jak už bylo řečeno, klamem pramenícím ze zdání, [které vytváří] kapitalistická výroba, a který historicky nikdy neexistoval. Vůbec člověk (jednotlivě nebo společensky) vystupuje vždy jako vlastník dříve, než vystupuje jako dělník, i když je vlastnictvím jen to, co si sám opatřil z přírody (nebo co si jako [člen] rodiny, rodu, společenství opatřil částečně z přírody, částečně ze společných, už vyrobených

výrobních prostředků). A jakmile pomine první zvířecí stav, je zprostředkováno vlastnictví přírody vždycky jeho jsoucnem jakožto člena společenství, rodiny, rodu atd., poměrem k jiným lidem, který podmiňuje jeho poměr k přírodě. „Dělník bez vlastnictví" jako „základní princip" je naopak teprve výtvorem civilizace, a [to až] na historickém stupni „kapitalistické výroby". Je to zákon „vyvlastňování", ne „přivlastňování", alespoň ne přivlastňování všeobecně, jak si to představuje Cherbuliez, nýbrž přivlastňování takového druhu, které odpovídá určitému, specifickému výrobnímu způsobu. | 1110 ||

|| 1111 | Cherbuliez píše:

„Výrobky jsou přivlastňovány dříve, než se mění v kapitál; tato přeměna je nezachraňuje před takovým přivlastněním." (Cit. dílo, str. 54.)

To však neplatí jen o výrobcích, nýbrž i o práci. Suroviny atd. a pracovní prostředky patří kapitalistovi; jsou *přeměněnou* formou jeho peněz. Na druhé straně, jestliže koupil pracovní sílu — čili denní (například dvanáctihodinové) použití pracovní síly — za peněžní částku, která se rovná šesti pracovním hodinám, patří mu práce dvanácti hodin, je jím *přivlastňována* dříve, než byla realizována. Výrobním procesem samým se přeměňuje v kapitál. Tato přeměna je ale pozdějším aktem než její přivlastnění.

„Výrobky" se přeměňují v kapitál, *látkově*, pokud fungují v pracovním procesu jako pracovní podmínky, výrobní podmínky, pracovní předmět a pracovní prostředek; *podle formy*, pokud se jen neuchovává jejich *hodnota*, nýbrž pokud se [samy] stávají prostředky k pohlcování *práce a nadpráce*; pokud fakticky fungují jako pohlcovače práce. || 1112 | Na druhé straně: pracovní síla *přivlastněná před* procesem se *uvnitř* procesu přeměňuje přímo v kapitál, tím že se přeměňuje v pracovní podmínky a v nadhodnotu, [tím, že] její realizace uchovává ve výrobku jak konstantní kapitál, tak nahrazuje variabilní a přidává nadhodnotu. | 1112 ||

[4. O AKUMULACI JAKO ROZŠÍŘENÉ REPRODUKCI]

[Cherbuliez říká:]

|| 1110 | „Každá akumulace bohatství dodává prostředky pro urychlení další akumulace." (Cit. dílo, str. 29.)

{Ricardův názor (převzatý od Smitha), že se každá akumulace redukuje na výdaj na mzdu, by byl chybný i tehdy, kdyby se žádná část akumulace neuskutečnila in natura, [jako když] např. farmář vyseje víc osiva, pěstitel dobytka zvětší stav chovného nebo jatečného dobytka, výrobce strojů má ve stroji vyrábějícím stroje část nadhodnoty; a [kdyby] všichni výrobci, kteří vyrábějí součásti nějaké části kapitálu, nevyráběli stále něco navíc, protože počítají s každoroční akumulací, tj. zvětšením obecného měřítka [výroby]. Rolník může kromě toho část svého nadbytečného obilí směnit s pěstitelem dobytka, který může toto obilí přeměnit ve variabilní kapitál, zatímco rolník [takovou směnou] přeměnil své obilí v konstantní [kapitál]. Pěstitel lnu || 1111 | prodává část svého nadvýrobku přadlákovi, který ho přeměňuje v konstantní kapitál; za tytéž peníze může pěstitel lnu koupit nástroje a výrobce nástrojů železo atd., takže všechny tyto prvky se stávají přímo konstantním kapitálem. Ale k tomu nebudeme přihlížet. Předpokládejme, že továrník vyrábějící stroje chce přeměnit v prvky výroby dodatečný kapitál 1000 liber št. Část z toho pak sice vynaloží na mzdu, řekněme 200 liber št. Avšak za 800 koupí železo, uhlí atd. Dejme tomu, že toto železo, uhlí musí být teprve vyrobeno. Tak tomu je — nemají-li výrobci železa nebo uhlí už přebytečnou (akumulovanou) zásobu svých zboží a stejně tak, nemají-li dodatečné stroje, ani je nemohou přímo koupit (neboť v tomto případě by se opět směnil konstantní kapitál za konstantní kapitál) — jen tehdy, když své staré stroje nechají pracovat déle. Ty jsou pak rychleji nahrazovány, avšak část jejich hodnoty vchází do nového výrobku. Ale nepřihlížejme ani k tomu. Továrník vyrábějící železo potřebuje v každém případě víc uhlí, takže zde musí alespoň část toho, co na něj z 800 liber št. připadá, přeměnit přímo v konstantní kapitál. Oba však, továrník těžící uhlí i vyrábějící železo, prodávají své uhlí a železo tak, že je

v nich obsažena nezaplacená nadpráce. A představuje-li tato [nadpráce] jednu čtvrtinu, pak [je to] z 800 liber št. už 200 liber št., které se nepřemění ve mzdu, nehledě na část, která připadá na opotřebení starých strojů.

Přebytek tkví vždy v naturální formě předmětu, který je vyráběn zvláštním kapitálem, z uhlí, železa atd. Směňují-li mezi sebou výrobci, jejichž výrobky slouží vzájemně jako výrobní součásti, přeměňuje se část přebytku přímo v konstantní kapitál. Ta část však, která se směňuje za výrobky, jež vyrábějí výrobci životních prostředků a [která] nahrazuje jejich konstantní kapitál, tvoří nutný variabilní kapitál. Výrobci takových životních prostředků, které už nemohou jako prvky vejít do jejich výroby (kromě [případu, kdy vchází] jako variabilní kapitál), dostávají dodatečný konstantní kapitál právě týmž procesem, jímž jiní dostávají dodatečný variabilní [kapitál].

Reprodukci — pokud je akumulací — odlišuje od prosté reprodukce toto:

Za prvé: Akumulované prvky výroby — jak jejich variabilní, tak konstantní část — se skládají z nově přidané práce; nepřeměňují se v důchody, avšak pramení ze zisku; zisk čili nadpráce se v [prvky výroby] přeměňuje, zatímco při prosté reprodukci představuje část produktu minulou práci (zde je to práce, která nebyla vykonána v běžném roce).

Za druhé: Ovšem prodlužuje-li se v určitých odvětvích pracovní doba, tedy nepracuje-li se s dodatečnými nástroji nebo stroji, zaplatí nový produkt částečně rychlejší opotřebení starých [nástrojů nebo strojů], a tato zrychlená spotřeba starého konstantního kapitálu [je] také momentem akumulace.

Za třetí: V důsledku dodatečného peněžního kapitálu, který se vytváří v procesu [rozšířené] reprodukce, zčásti uvolněním kapitálu, zčásti přeměnou části produktu v peníze, zčásti tím, že výrobce utrženými penězi prostě zmenšuje poptávku [po zboží] druhých, například [po zboží] prodavače přepychových předmětů, není vůbec nutné systematické nahrazování prvků, jako je tomu u prosté reprodukce.

Za přebytek peněz může každý kupovat nebo ovládat výrobky,

ačkoli výrobce, od kterého je kupuje, ani nevydává svůj důchod za výrobek prvého, ani jím nenahrazuje svůj kapitál.} ⟨Vždy, když se dodatečný kapitál (variabilní nebo konstantní) vzájemně nedoplňuje, musí se na jedné straně usadit jako peněžní kapitál; i kdyby existoval jen ve formě pohledávek.⟩

[5. PRVKY SISMONDISMU U CHERBULIEZE. O ORGANICKÉM SLOŽENÍ KAPITÁLU. ABSOLUTNÍ ZMENŠOVÁNÍ VARIABILNÍHO KAPITÁLU V ROZVINUTĚJŠÍCH SFÉRÁCH KAPITALISTICKÉ VÝROBY. ZMĚNA HODNOTOVÉHO POMĚRU MEZI KONSTANTNÍM A VARIABILNÍM KAPITÁLEM PŘI NEMĚNÍCÍM SE ORGANICKÉM SLOŽENÍ KAPITÁLU. ORGANICKÉ SLOŽENÍ KAPITÁLU A RŮZNÉ POMĚRY MEZI FIXNÍM A OBĚŽNÝM KAPITÁLEM. ROZDÍLY V OBRATU KAPITÁLU A JEJICH VLIV NA ZISK]

V ostatním je Cherbuliezův [názor] zvláštní složeninou sismondiovských a ricardovských antagonismů. | 1111 || || 1112 | *Sismondiovsky*:

„Hypotéza o *neměnném poměru* mezi různými prvky kapitálu se nerealizuje na žádném stupni ekonomického pokroku společnosti. Tento poměr je v podstatě *proměnný*, a to ze dvou důvodů: a) dělba práce a b) nahrazování lidské síly silami přírody. Obě tyto příčiny mají tendenci zmenšovat *proporci* mezi fondem životních prostředků a dalšími dvěma prvky kapitálu." (Cit. dílo, str. 61—62.)

„*Zvětšení produktivního kapitálu* nemusí mít za takového stavu věcí nutně za následek růst fondu životních prostředků, předurčeného tvořit cenu práce; může být, alespoň dočasně, provázeno absolutním zmenšením tohoto prvku kapitálu, a tedy *poklesem ceny práce*." (Str. 63.)

⟨To je sismondiovské; [chápáno] jako účinek [zmenšení fondu životních prostředků] na *výši mzdy*, jediné Cherbuliezovo hledisko. To úplně odpadá při takovém zkoumání, kde se stále předpokládá, že je placena hodnota práce a kolísání *tržní ceny* práce nad nebo pod tento bod (hodnotu) se nebere v úvahu.⟩

„Výrobce, který chce ve svém podniku zavést novou dělbu práce nebo využívat přírodní síly, nebude vyčkávat, až bude mít dostatečnou akumulaci kapitálu, aby takto použil *všech* dělníků, které potřeboval dříve; při dělbě práce se spokojí možná s pěti dělníky, aby vyrobil to, co dříve vyráběl s deseti; při použití přírodní síly použije možná jen jeden stroj a dva dělníky. Fond životních prostředků bude tedy redukován v prvním případě na 1500, v druhém na 600. Jelikož však počet dělníků zůstane stejný, způsobí *jejich konkurence* brzy pokles ceny práce pod její původní úroveň." (Str. 63—64.) „To je jeden z nejnápadnějších výsledků *zákona přivlastňování*. Absolutní zvětšení bohatství, to znamená produktů práce, nezpůsobuje poměrné zvětšení fondu životních prostředků a může dokonce způsobit zmenšení fondu životních prostředků dělníků v tom podílu, který jim připadá ze všech druhů produktů." (Str. 64.) „Příčiny, které určují *cenu práce*" ⟨zde se stále mluví jen o *tržní ceně* práce⟩, „jsou absolutní množství produktivního kapitálu a poměr mezi různými prvky kapitálu, dvě sociální skutečnosti, na které nemůže mít vůle dělníka žádný vliv." (Str. 64.) „Téměř všechny šance jsou proti dělníkovi." (Cit. dílo.)

Poměr mezi různými prvky produktivního kapitálu je určen dvěma okolnostmi.

Za prvé: Organické složení produktivního kapitálu. Tím rozumíme technologické složení. Při *dané produktivní síle* práce — která může být považována za konstantní, pokud nedojde ke změně — je v každé sféře výroby určeno množství surovin a pracovních prostředků, tedy množství konstantního kapitálu podle jeho *látkových prvků*, které připadá na určité *množství živé práce* (zaplacené i nezaplacené), tedy [na] *látkové prvky variabilního kapitálu*.

Je-li poměr zpředmětněné práce k živé práci, jíž se používá, malý, [je] podíl produktu, který představuje živou práci, velký, ať se tato část dělí mezi kapitalistu a dělníka jakkoli. Je-li [poměr] opačný, je tomu [s podílem] naopak. Při dané míře vykořisťování práce je i nadpráce v jednom případě velká, v druhém malá. Ke změnám zde může dojít jen následkem změny ve způsobu výroby, která změní technologický poměr obou částí kapitálu. Dokonce v tomto případě, je-li *velikost* kapitálů různá, může být absolutní množství použité živé práce stejné nebo i větší u kapitálu, který používá více konstantního kapitálu. Ale *relativně* musí být menší. Pro kapitály stejné velikosti nebo při přepočtu na určitou alikvotní část celkového kapitálu, například [na] 100, musí být absolutně i relativně menší. Všechny změny způsobené rozvojem (nikoli poklesem) pro-

duktivní síly práce zmenšují tu část produktu, která představuje živou práci, zmenšují variabilní kapitál. Protože mzda se předpokládá stejná, můžeme při zkoumání kapitálů || 1113 | v různých sférách výroby říci, [že tyto změny] absolutně zmenšují *variabilní* kapitál v těch sférách, které jsou na vyšším stupni výroby.

Tolik, pokud jde o změny, které vyplývají ze změny ve způsobu výroby.

Za druhé však, předpokládáme-li organické složení kapitálů a rozdíl, který pramení z rozdílu jejich organického složení, jako dané, může se *hodnotový poměr* měnit, ačkoli technologické složení kapitálu zůstává stejné. Může dojít: a) ke změně v hodnotě konstantního kapitálu; b) ke změně v hodnotě variabilního kapitálu; c) ke *změně v obou*, ve stejných nebo nestejných poměrech.

a) Zůstane-li technologické složení stejné a změní-li se hodnota konstantního kapitálu, [hodnota] klesá nebo stoupá. Jestliže klesá a používá se jen téhož množství živé práce jako dříve, to znamená, jestliže se *stupeň* či *měřítko výroby* nemění, jestliže se tedy například stále používá 100 dělníků, je stále látkově zapotřebí téhož množství surovin a pracovních prostředků. Nadpráce však vzrůstá úměrně celkově zálohovanému kapitálu. Míra zisku stoupá. V opačném případě klesá. V prvním případě, pro kapitály, které jsou v této sféře už používány (ne ty, které do ní byly nově investovány po změně hodnoty v prvcích konstantního kapitálu), se zmenšuje celková suma použitého kapitálu, čili uvolňuje se část kapitálu, ačkoli výroba pokračuje ve stejném měřítku; nebo takto uvolněný kapitál se připojuje k výrobě a působí pak jako akumulace kapitálu. Měřítko výroby se zvětšilo a absolutní masa nadpráce úměrně vzrostla. Při daném *výrobním způsobu* působí každá akumulace kapitálu, ať je míra nadhodnoty jakákoli, na vzrůst jeho celkové masy.

Naopak. Stoupá-li hodnota prvků konstantního kapitálu, musí *měřítko výroby buď* vzrůst (tedy masa celkového zálohovaného kapitálu), aby se mohlo použít *stejného množství* práce (stejného variabilního kapitálu — jehož hodnota se nezměnila) jako dříve; a pak, i když absolutní masa nadhodnoty i míra nadhodnoty zůstávají stejné, klesá poměr nadhodnoty k celkovému zálohovanému kapitálu, a proto klesá i míra zisku. Nebo se měřítko výroby a celková

suma zálohovaného kapitálu nezvětšují. V tomto případě se musí za všech okolností zmenšovat variabilní kapitál.

Vynakládá-li se na konstantní kapitál tatáž suma jako dosud, představuje tato stejná suma menší část jeho látkových prvků, a protože *technologický poměr* zůstal stejný, bude použito méně práce. Celkový zálohovaný kapitál se pak zmenší o velikost uvolněné práce; celková hodnota zálohovaného kapitálu se zmenší; avšak v tomto zmenšeném kapitálu se zvětšuje podíl (co do hodnoty) konstantního kapitálu. Nadhodnota se absolutně zmenšuje, protože se používá méně práce; a poměr zbývající nadhodnoty k celkovému zálohovanému kapitálu se snižuje, protože se variabilní kapitál v poměru ke konstantnímu kapitálu zmenšil.

Jestliže se na druhé straně celkového kapitálu používá tak jako dříve, je menší hodnota variabilního kapitálu (který představuje menší množství celkově používané živé práce) absorbována větší hodnotou konstantního kapitálu, neboť jeden se zmenšuje úměrně tomu, jak druhý vzrůstá; tak tedy klesá absolutní množství nadhodnoty, protože se používá méně práce, a zároveň klesá poměr této nadhodnoty k celkovému zálohovanému kapitálu. Takto klesá míra zisku ze dvou důvodů, proto, že se zmenšuje masa nadpráce, a proto, že tato nadpráce v poměru k celkovému zálohovanému kapitálu klesá.

V prvním případě (při klesající hodnotě prvků konstantního kapitálu), kdy *míra zisku* za všech okolností *stoupá*, musí se zvětšit *měřítko výroby*, má-li se zvětšit *suma zisku*. Předpokládejme, že kapitál je 600, polovina konstantní, polovina variabilní. Klesne-li konstantní část o polovinu své hodnoty, bylo by stále 300 variabilního, ale jen 150 konstantního. Celkově použitého kapitálu by bylo jen 450 a 150 by se uvolnilo. Kdyby se 150 opět připojilo ke kapitálu, vynaložilo by se nyní (ze 150) na variabilní || 1114 | kapitál 100. Jestliže se ve výrobě používá téhož kapitálu jako dříve, rozšiřuje se tu *stupeň výroby* a masa použité práce.

V opačném případě, při vzrůstající hodnotě prvků konstantního kapitálu, kdy *míra zisku* za všech okolností klesá, musí se, nemá-li suma zisku *klesnout* a má-li *masa* použité práce (tedy nadhodnota) *zůstat* stejná, rozšířit *měřítko výroby*, tedy celkový zálohovaný kapi-

tál. Nezvětší-li se, je-li zálohován jen starý kapitál nebo méně než starý kapitál, klesne nejen míra, nýbrž i masa zisku.

V obou případech se nezmění míra nadhodnoty, která se naopak mění při změně *technologického* složení kapitálu: zvětšuje se, když vzrůstá konstantní kapitál (protože pak je práce produktivnější), zmenšuje se, když [konstantní kapitál] klesá (protože práce je pak méně produktivní).

b) Dojde-li ke změně v hodnotě variabilního kapitálu, nezávisle na *organickém složení*, je to možné jen proto, že cena životních prostředků, které se nevyrábějí v této výrobní sféře a vcházejí do ní jako zboží zvenčí, poklesla nebo vzrostla.

Klesá-li *hodnota variabilního* kapitálu, představuje to stále totéž množství živé práce. Jen [s tím rozdílem, že] toto stejné množství stojí méně. Zůstane-li tedy *měřítko výroby* stejné (protože se nezměnila hodnota konstantního kapitálu), zmenšuje se ta část úhrnného kapitálu, která byla zálohována na nákup práce. Na zaplacení stejného počtu dělníků [je třeba] vynaložit méně kapitálu. Tedy při *nezměněném měřítku výroby* se zde zmenšuje suma vynaloženého kapitálu. Míra zisku stoupá, a to ze dvou důvodů. *Vzrostla nadhodnota*; poměr živé práce k zpředmětněné zůstal stejný, avšak větší část nadhodnoty připadá na menší celkový kapitál. Jestli se naproti tomu uvolněná část připojí [ke kapitálu], je to *akumulace*.

Stoupá-li *hodnota variabilního kapitálu*, [je nutno] k použití stejné masy dělníků jako dosud vynaložit také víc celkového kapitálu, protože hodnota konstantního kapitálu zůstává stejná a hodnota variabilního kapitálu stoupá. Masa práce zůstává stejná, avšak nadpráce [představuje] její menší část, a tato menší část připadá na větší kapitál. Je tomu tak tehdy, když *měřítko výroby zůstává stejné*, zatímco hodnota úhrnného kapitálu vzrostla. Neroste-li tato hodnota, musí se *měřítko výroby* zmenšit. Masa práce klesá, a z této zmenšené masy [představuje] menší část nadpráci, která také klesá úměrně celkovému zálohovanému kapitálu.

Organické změny a změny vyvolané změnou hodnoty mohou mít za určitých okolností na míru zisku tentýž účinek. Odlišují se však tímto: Nejsou-li změny vyvolané změnou hodnoty zaviněny pouhými výkyvy tržních cen, [nejsou-li] tedy dočasné, musí být vždy

zaviněny organickou změnou v těch sférách, které dodávají prvky konstantního nebo variabilního kapitálu.

[c)] *Případ 3* zde není třeba zkoumat hlouběji.

Při stejně velkých kapitálech v *různých sférách výroby* — nebo při stejném podílu z celkového kapitálu, například na každých 100 — může být *organické složení stejné*, avšak *hodnotový poměr* základních součástí, konstantního a variabilního kapitálu, je *různý* podle různé hodnoty použité masy nástrojů a surovin. Například měď místo železa, železo místo olova, vlna místo bavlny atd.

Může být na druhé straně při stejném *hodnotovém poměru* organické složení různé? Při stejném organickém složení jsou relativní masy, které se v každých 100 [kapitálu výrobní sféry] spojují v konstantním kapitálu a živé práci, *stejné*. Kvantitativní poměry jsou stejné. Je možné, že hodnota konstantního kapitálu je stejná, přestože relativní masy práce uvedené do pohybu jsou různé. Jsou-li stroje nebo suroviny dražší (nebo naopak), může být například zapotřebí méně práce; avšak potom je i hodnota variabilního kapitálu relativně menší nebo naopak.

|| 1115 | Předpokládejme [kapitály] A a B. c' a v' ať jsou součástmi A (podle hodnoty) a c a v součástmi B (podle hodnoty). Jestliže nyní $c' : v' = c : v$, pak $cv' = vc'$. Tedy také $\frac{c'}{c} = \frac{v'}{v}$.

Protože *hodnotové poměry* jsou stejné, je možné jen toto. Jestliže se v některé sféře *odpracuje víc nadpráce* ⟨například v zemědělství je noční práce nemožná, stejně tak jednotlivý dělník může být i pracovně přetěžován, ale celkové množství práce, které může být použito při dané velikosti půdy atd., [je] omezeno předmětem, který se má vyrábět (obilím), zatímco při dané velikosti továrny závisí masa výroby na počtu hodin, který se odpracuje (podle δυνάμει*) — to znamená, závisí na odlišnosti způsobu výroby, že na daném stupni výroby může být použito v jedné sféře víc nadpráce než v druhé⟩, může být hodnotový poměr konstantního a variabilního kapitálu stejný, tím spíš však bude masa použité práce k celkovému kapitálu relativně různá.

* — síly. *(Pozn. red.)*

Nebo předpokládejme, že materiál je dražší a práce (náležející [k práci] vyššího *druhu*) je úměrně [dražší]. V tomto případě používá [kapitalista] *A* 5 dělníků tam, kde *B* 25, a ti stojí 100 liber št. jako oněch 25, protože jejich práce [je] dražší (a tedy i jejich nadpráce stojí víc). Zároveň s tím zpracuje těchto 5 [dělníků] 100 liber suroviny *y*, rovnajících se 500, a [dělníci kapitalisty] *B* 100 liber suroviny *x*, rovnajících se 500, protože u *A* je materiál dražší a produktivní síla práce méně rozvinutá. Zde [je] v obou případech *hodnotový poměr* 100 liber št. *v* ku 500 *c*, avšak *organické složení* [je] odlišné.

Hodnotový poměr je stejný: Hodnota konstantního kapitálu u *A* se rovná hodnotě konstantního kapitálu u *B*, a *A* vynakládá relativně stejně kapitálu na mzdu jako *B*. Ale masa jeho výrobků je menší. *A* potřebuje sice absolutně tutéž masu práce jako *B*, avšak relativně větší, protože jeho konstantní kapitál je dražší. Zpracuje méně surovin atd. za stejnou dobu, ale jeho menší množství stojí tolik jako větší množství u *B*. V tomto případě [je] *hodnotový poměr* stejný; organické složení různé. V jiném případě je to, při stejném hodnotovém poměru, možné jen v případě různé nadpráce nebo různých hodnot různých prací.

Organické složení [kapitálu] lze chápat takto: [Je to] různý poměr, v kterém je v různých výrobních sférách nutné vynaložit konstantní kapitál, aby byla absorbována tatáž masa práce. *Spojení téže masy práce* s pracovním předmětem vyžaduje buď větší množství surovin i strojů v jednom případě než v druhém, nebo jen větší množství jednoho z nich.

{Při velmi rozdílných poměrech fixního a oběžného kapitálu může být poměr *konstantního a variabilního* kapitálu *stejný*, a tedy může být stejná i nadhodnota, ačkoli ročně produkované *hodnoty* musí být různé. Předpokládejme, že v uhelném průmyslu, kde se nepoužívá žádných surovin (k pomocným látkám nepřihlížíme), tvoří fixní kapitál polovinu celkového kapitálu, variabilní druhou polovinu. Předpokládejme, že v krejčovství se fixní kapitál rovná nule (stejně jako dříve se nepřihlíží k pomocným látkám), ale suroviny se rovnají polovině, variabilní [kapitál] rovněž polovině. Tak budou oba [kapitály] (při stejném vykořisťování práce) realizovat stejnou

nadhodnotu, protože v poměru ke kapitálu používají na každých 100 [kapitálu] stejnou masu práce. Ale předpokládejme, že se fixní kapitál v uhelném průmyslu obrátí jednou za deset let, zatímco v obratu oběžného kapitálu není v obou případech žádný rozdíl. Jestliže se nadhodnota rovná 50, hodnota vyrobená krejčím (předpokládáme, že variabilní kapitál oběhne v obou případech jednou) se na konci roku rovná 150. Naproti tomu hodnota vyrobená výrobcem uhlí se na konci prvního roku rovná 105 (totiž 5 [připadá] na fixní kapitál, 50 na variabilní, 50 na nadpráci). Úhrnná hodnota jeho produktu plus fixní kapitál se rovná 150, totiž produkt, který se rovná 105 + zbývající fixní kapitál 45, jako u krejčího. Výroba různě velkých hodnot nevylučuje tedy výrobu *stejných* nadhodnot.

V druhém roce by se fixní kapitál výrobce uhlí rovnal 45, variabilní 50, nadhodnota 50. Tedy zálohovaný kapitál by se rovnal 95 a zisk 50. Míra zisku by *stoupla*, protože hodnota fixního || 1116 | kapitálu by klesla v prvním roce v důsledku opotřebení o jednu desetinu. Není tedy naprosto žádných pochyb, že ve všech kapitálech, kde se používá mnoho fixního kapitálu — při nezměněném měřítku výroby — musí míra zisku *stoupat* úměrně tomu, jak každoročně klesá hodnota strojů, hodnota fixního kapitálu, v důsledku už nahrazeného opotřebení. Prodává-li výrobce uhlí během deseti let stále za stejnou cenu, musí v druhém roce dosáhnout vyšší míry zisku než v prvním a tak dále. Nebo by se muselo předpokládat, že práce vynakládané na opravy atd. jsou přímo úměrné opotřebení, takže úhrnná suma části ročně zálohované pod rubrikou fixní kapitál se nemění. Tento zvláštní zisk se může vyrovnat také tím, že během doby — nebereme v úvahu opotřebení — hodnota fixního kapitálu klesá, protože [musí] konkurovat s lepšími, později vynalezenými novými stroji. Na druhé straně však tato stoupající míra zisku, která ovšem pramení z opotřebení, z klesající hodnoty fixního kapitálu, umožňuje konkurovat s lepšími novými stroji, u nichž je nutno ještě počítat s celou hodnotou. Konečně, jestliže by výrobce uhlí prodával [na konci druhého roku] levněji, počítejme třeba takto: 50 ze 100 [zálohovaného kapitálu] činí 50 % zisku; 50 % z 95 činí $47\frac{1}{2}$; prodá-li tutéž masu produktu [ne za 105, nýbrž] za $102\frac{1}{2}$, pak prodává levněji než ten, jehož stroje pracují například teprve

první rok. Velké vklady fixního kapitálu předpokládají majetek velkého kapitálu. A protože tito majitelé velkého kapitálu ovládají trh, zdá se pouze, že s mimořádným ziskem (rentou) pracují teprve ze zmíněné příčiny. V zemědělství pramení tato renta z toho, že se pracuje na relativně úrodnější půdě, kdežto zde se pracuje s relativně levnějšími stroji.}

⟨Mnohé z toho, co se připisuje poměru fixního a oběžného kapitálu, se vztahuje na rozdíl mezi variabilním a konstantním [kapitálem]. Za prvé tyto poměry mezi konstantním a variabilním [kapitálem] mohou být stejné, i když poměry mezi fixním a oběžným jsou různé. Za druhé u konstantního a variabilního [kapitálu] se jedná o původní dělbu mezi živou a *zpředmětněnou* prací, [a] *ne* o modifikaci tohoto poměru oběžným procesem nebo jeho vlivem na reprodukci.

Především [je] jasné, že rozdíl mezi fixním a oběžným kapitálem se může týkat nadhodnoty jen potud (nebereme v úvahu rozdíly v mase použité živé práce, které se vztahují na poměr variabilního a konstantního kapitálu), pokud se týká *obratu* celkového kapitálu. Je tedy třeba zkoumat, jak *obrat* působí na nadhodnotu. S tím zřejmě právě souvisejí dvě okolnosti: 1. nadhodnota nemůže být tak rychle (tak často) akumulována, opět přeměňována v kapitál; 2. *zálohovaný kapitál* musí růst [proto], aby udržel stejnou masu dělníků v chodu atd., a [také] kvůli delším zálohám, které musí kapitalista poskytovat sám sobě [na] své vlastní spotřební výdaje. Tyto okolnosti [jsou] důležité u *zisku*. Zde však je nutno nejdřív vidět, jak působí na nadhodnotu. A tyto dvě okolnosti je zapotřebí neustále rozlišovat.⟩

⟨Vše, co zvětšuje *zálohy*, aniž úměrně zvyšuje nadhodnotu, zmenšuje míru zisku, dokonce i když nadhodnota zůstává stejná; všechno, co je zmenšuje, [působí] opačně. Pokud tedy velký fixní kapitál v poměru ke kapitálu oběžnému — nebo různý obrat kapitálu — působí na velikost záloh, působí na míru zisku, dokonce i když vůbec nepůsobí na nadhodnotu.⟩

⟨Míra zisku není prostě nadhodnota počítaná na zálohovaný kapitál. Nýbrž masa nadhodnoty, realizovaná během daného období, to znamená v určitém úseku oběhu. Pokud tedy rozdíl mezi

fixním a oběžným kapitálem působí na masu nadhodnoty, kterou určitý kapitál realizuje *během daného období*, působí na míru zisku. Sem vcházejí dva momenty: rozdíl ve velikosti *záloh* (v poměru k realizované nadhodnotě) a za druhé rozdíl v *délce doby*, po kterou se musí tyto zálohy vynakládat, dříve než se vrátí zpět s přebytkem.

|| 1117 | {Na dobu reprodukce nebo spíše počet reprodukcí v určitém časovém období podstatně působí dvě okolnosti:

1. *Prodloužený pobyt výrobku ve vlastní sféře výroby.*

Za prvé je možné, že výrobek potřebuje ke své výrobě delší dobu než druhý, ať už jsou to delší úseky roku nebo celý rok nebo víc než rok. (To je např. u budov, chovu dobytka a u mnohých přepychových předmětů.) V tomto případě, podle složení produktivního kapitálu z konstantního a variabilního, [výrobek] neustále pohlcuje práci, často velmi mnoho práce (jako u přepychových předmětů, budov) v poměru ke konstantnímu kapitálu. Tedy úměrně prodloužení jeho výroby, ale také rovnoměrnému průběhu pracovního procesu, [probíhá i] neustálé pohlcování práce a nadpráce. Například u dobytka a staveb, kde u staveb je zapotřebí například víc než jednoho roku. Výrobek může obíhat, to znamená být prodán, vržen na trh teprve tehdy, když je hotový. Nadpráce prvního roku je zpředmětněna s ostatní prací v nedokončeném výrobku prvního roku. Není ani menší, ani větší než v jiných výrobních odvětvích, kde je poměr konstantního a variabilního kapitálu tentýž. Ale hodnota produktu nemůže být *realizována*, tj. v tom smyslu, že nemůže být přeměněna v peníze, tedy nemůže být realizována ani nadhodnota. Nemůže proto být ani akumulována jako kapitál, ani použita ke spotřebě. Zálohovaný kapitál stejně jako nadhodnota slouží tak říkajíc jako podklad další výroby. Jsou jejím předpokladem a vcházejí do určité míry jako polotovar tak nebo onak jako surovina do výroby druhého roku.

Předpokládejme, že kapitál je 500, práce se rovná 100, nadhodnota se rovná 50, takže kapitál zálohovaný na výrobu se rovná 550 plus 500, které byly zálohovány v druhém roce. Nadhodnota se opět rovná 50. Takže hodnota produktu se rovná 1100 liber št. Z toho [je] 100 nadhodnota. V tomto případě je nadhodnota stejná, jako kdyby kapitál byl reprodukován v prvním roce a jako kdyby v dru-

hém [bylo] opět vloženo 500 liber št. Variabilní kapitál [je] stále 100 a nadhodnota stále 50. Ale *míra zisku* [je] rozdílná. V prvním roce je $^{50}/_{500}$ neboli 10 %. V druhém roce je však zálohováno 550 + + 500 = 1050 a desetina z toho se rovná 105. Počítá-li se tedy stejná míra zisku, pak se hodnota výrobku rovná: 1. rok 550, 2. rok 550 + 500 + 55 + 50 = 1155. A hodnota výrobku na konci druhého roku se rovná 1155. Jinak by se rovnala jen 1100. Zisk je tu větší než vyrobená nadhodnota, neboť ta obnáší pouze 100. Zahrnou-li se spotřební náklady kapitalisty, které si musí během dvou let zálohovat, [bude] vynaložený kapitál v poměru k nadhodnotě ještě větší. Ovšem proto se také *celá* nadhodnota prvního roku přeměnila v kapitál v druhém. Dále kapitál vynaložený na mzdu je větší, protože 100 se ke konci prvního roku nereprodukovalo, a proto se tedy druhý rok musí zálohovat 200 na tutéž práci, na kterou by jinak stačilo 100 reprodukovaných v prvním roce.

Za druhé. Jakmile pracovní proces skončí, musí výrobek ještě zůstat ve sféře výroby, aby prošel přírodními procesy, které nevyžadují žádnou nebo relativně jen zcela malou práci, jako víno ve sklepě. Teprve po uplynutí této lhůty je kapitál schopný reprodukce. Zde zřejmě, ať je poměr variabilního a konstantního kapitálu jakýkoli, [je to] totéž, jako kdyby bylo vynaloženo víc konstantního a méně variabilního kapitálu. Nadpráce, jako práce vůbec, které se zde během určitého období používá, je menší. Je-li *míra zisku* stejná, je to způsobeno vyrovnáním, a ne nadhodnotou vyrobenou v této sféře. Aby se zachoval reprodukční proces — kontinuita výroby — nutno dříve zálohovat víc kapitálu. A z tohoto důvodu opět klesá *poměr* nadhodnoty k zálohovanému kapitálu.

Za třetí. Přerušení pracovního procesu, dokud je výrobek ve výrobním procesu jako v zemědělství, u procesů jako [jsou v] koželužství atd., kde chemické procesy tvoří jedno období, než výrobek může přejít z jedné fáze do další, vyšší. Jestli se v takových případech chemickými objevy období zkrátí, vzroste produktivita práce, [zvětší] se nadhodnota a zpředmětněná práce je zálohována procesu [výroby] na kratší dobu. Ve všech těchto případech [je] nadhodnota menší, zálohovaný kapitál větší.

2. Stejně je tomu, když jsou obraty oběžného kapitálu pro vzdá-

lenost trhu delší, než je průměr. Také zde je záloha kapitálu větší, nadhodnota menší a [menší je] její *poměr* k zálohovanému kapitálu.} ⟨V posledním případě [je kapitál] déle vázán ve sféře oběhu, v ostatních — ve sféře výroby.⟩

|| 1118 | {Předpokládejme, že se v některém odvětví dopravního průmyslu zálohovaný kapitál rovná 1000, fixní kapitál se rovná 500, [a] opotřebuje se za pět let. Variabilní kapitál se rovná 500 [a] oběhne čtyřikrát do roka. Pak se roční hodnota produktu rovná 100 + 2000 + 100, jestliže [roční] míra nadhodnoty se rovná 20 %. Dohromady je to 2200. Na druhé straně [předpokládejme, že] se v nějakém úseku krejčovství rovná konstantní oběžný kapitál 500 (fixní se rovná nule) a že variabilní se rovná 500, nadhodnota se rovná 100. Obrátí se [dejme tomu] čtyřikrát za rok. Pak se hodnota produktu (roční) rovná 4(500 + 500) + 100 = 4100. Nadhodnota je v obou případech stejná. Tento kapitál se celý obrátí čtyřikrát za rok čili jednou za čtvrt roku. Z prvního kapitálu se obrátí za rok 600 [z nichž 500 se obrátí čtyřikrát], takže za čtvrt roku se obrátí 500 + $^{100}/_{4}$ = 525. Tedy 175 za měsíc; 350 za dva měsíce a 1400 za osm měsíců. Celý kapitál [1000] potřebuje k svému obratu $5^{5}/_{7}$ měsíce. V jednom roce se z něj obrátí jen $2^{1}/_{10}$.

Nyní se bude říkat, že první [kapitál] přiráží každé čtvrtletí k hodnotě 1000 méně než druhý, aby dosáhl zisku 10 %. Ale zde se nejedná o přirážku. První dosahuje víc nadhodnoty ze svého spotřebovaného kapitálu, avšak nikoli ze svého použitého [kapitálu]. Zde pramení rozdíl z nadhodnoty, [a] ne z přirážky zisku. Rozdíl tu spočívá v hodnotě, ne v nadhodnotě. U obou [kapitálů] se obrátí variabilní kapitál 500 čtyřikrát za rok. Za rok dosahují [oba] nadhodnoty rovné 100, [a] roční míry nadhodnoty rovné 20 %. Avšak za čtvrt roku 25, tedy více procent? 25 z 500 každého čtvrt roku představuje 5 % za čtvrt roku, tedy 20 % za rok.

U prvního [kapitalisty] se za rok obrátí polovina jeho kapitálu jednou a z jeho druhé poloviny jen jedna pětina. Polovina ze čtyřikrát je *dvakrát*. Takže svůj kapitál obrátí za rok $2^{1}/_{10}$krát. Druhý jej celý obrátí čtyřikrát. To ovšem nemění absolutně nic na nadhodnotě. Pokračuje-li druhý nepřetržitě v procesu reprodukce, musí stále přeměňovat 500 na suroviny atd. a na práci má pořád jen

500, zatímco druhý má na práci rovněž 500 a dalších 500 má jednou provždy (tj. na pět let) v podobě, ve kterou je nemusí znova přeměňovat. To ale platí jen tehdy, když přes rozdíl [ve velikosti] fixního a oběžného kapitálu je poměr variabilního a konstantního [u obou kapitálů] stejný.

Tvoří-li u obou [kapitálů] jednu polovinu konstantní a druhou polovinu variabilní kapitál, může [u jednoho] z nich být tato polovina tvořena pouze fixním [kapitálem] tehdy, je-li oběžný konstantní kapitál roven nule, a [u druhého] z nich může být tvořena tato polovina pouze oběžným konstantním kapitálem tehdy, je-li fixní kapitál roven nule. I když se nyní oběžný konstantní může rovnat nule, jako v těžebním průmyslu a dopravním průmyslu, kde však pomocné látky tvoří místo surovin oběžný konstantní kapitál, nerovná se fixní kapitál (vyjma u bankéřů atd.) nikdy nule. Ovšem nic se nemění, je-li konstantní kapitál v obou případech ve stejném poměru k variabilnímu, i když v jednom případě obsahuje více fixního a méně oběžného konstantního kapitálu a v druhém případě naopak, méně fixního a více oběžného konstantního kapitálu. Zde je rozdíl pouze v době reprodukce jedné poloviny kapitálu a [v době reprodukce] celkového kapitálu. Jeden musí zálohovat 500 liber št. na pět let, dříve než se opět vrátí, druhý na čtvrt roku nebo na rok. Schopnost disponovat kapitálem je různá. Není rozdílná záloha, nýbrž doba, na kterou se zálohuje. Tento rozdíl nás tu nezajímá. Nadhodnota a zisk jsou tu, zkoumáme-li celý zálohovaný kapitál, stejné: 100 liber št. v prvním roce ze zálohovaného tisíce. V druhém roce [je] vyšší míra zisku dříve na straně fixního kapitálu, protože variabilní kapitál zůstal stejný, [ale] hodnota fixního se zmenšila. [První kapitalista] zálohuje v druhém roce jen 400 fixního a 500 variabilního a dosahuje stále 100 [zisku]. Ale 100 na 900 se rovná $11^1/_9$ %, zatímco druhý, jestliže pokračuje v reprodukci, zálohuje stejně jako dříve 1000 a dosahuje 100 [zisku], což se rovná 10 %.

Přirozeně jinak [tomu je], když s fixním kapitálem vzrůstá vůbec konstantní kapitál oproti variabilnímu kapitálu, nebo když k uvedení téhož množství práce do pohybu se vůbec musí zálohovat víc kapitálu. Ve shora uvedeném případě není problém v tom, jak často se obrací celkový kapitál nebo jak velká je záloha, nýbrž jak často se

obrací ta část, která je dostačující, aby uvedla do pohybu stejnou masu produktivní práce jako ve druhém případě, aby se obnovil výrobní proces. Kdyby však ve shora uvedeném příkladě fixní kapitál nebyl [500, nýbrž] 1000, oběžný by se rovnal [stále] jen 500, pak by se věc změnila. To by však nepramenilo z toho, že jde o fixní [kapitál]. Neboť kdyby oběžný konstantní stál v druhém případě (například pro drahotu materiálu) 1000 [místo 500], byl by to týž případ jako dříve. Protože v prvních případech [obou příkladů] je relativní velikost zálohovaného kapitálu vůbec v poměru k variabilnímu tím větší, čím větší je fixní kapitál, dochází tu ke zmatku. Jinak celé dějiny oběhu jsou vlastně původně převzaty [z oblasti] obchodního kapitálu, kde je podmíněn jinými zákony: Kde, jak jsem ukázal,[119] je míra zisku fakticky určena průměrným počtem obratů nehledě na složení tohoto kapitálu, který se ostatně skládá hlavně z oběžného. Neboť zisk u obchodního kapitálu [je] určen všeobecnou mírou zisku.}

||1119| ⟨Vtip je v tomto. Fixní kapitál nechť se rovná x. Obrátí-li se jen jednou za 15 let, pak za rok $^1/_{15}$, ale zároveň je zapotřebí [každoročně] nahradit jen $^1/_{15}$. Nic by se nezměnilo tím, kdyby se nahradil patnáctkrát za rok. Jeho masa by zůstala stejná. Jen výrobek by se tím zdražil. Ovšem dispoziční schopnost je menší a riziko znehodnocení větší, než kdyby byla stejná masa kapitálu zálohována v oběžné formě. To však nic nemění na *přebytku*, přestože vchází do výpočtu *míry zisku* mezi pány kapitalisty, protože při výpočtu opotřebení je toto riziko započteno.

Pokud jde o druhou část kapitálu, nechť se oběžná část konstantního (suroviny a pomocné látky) rovná 25 000 za rok a mzda 5000. Tak by se muselo, kdyby oběhl jen jednou za rok, na celý rok zálohovat 30 000 liber št., a jestliže se nadhodnota rovná 100 %, rovná se 5000, a zisk by se rovnal na konci roku 5000 na 30 000, to jest $16^2/_3$ %.

[Kdyby oběhl] naproti tomu každou pětinu roku, byla by nutná záloha kapitálu jen 5000 na konstantní oběžný kapitál a 1000 na mzdu. Zisk [by byl] 1000 a za pět pětin roku 5000. Avšak této nadhodnoty se dosahuje z kapitálu 6000, protože se nikdy nezálohuje víc. Zisk by byl tedy 5000 na 6000 neboli pět šestin, pětkrát více,

to je $83^1/_3$ %. (Nepřihlížíme k fixnímu kapitálu.) Tedy velmi významný rozdíl v [míře] zisku, protože fakticky práce za 5000 se kupuje za kapitál 1000 a suroviny atd. za 25 000 za kapitál 5000. Kdyby při této různé míře obratu kapitálu byly kapitály stejné, mohlo by být v prvním případě zálohováno jen 6000. Čili měsíčně jen 500, z čehož pět šestin [by připadlo] na konstantní kapitál a jedna šestina na variabilní kapitál. Tato jedna šestina by se rovnala $83^1/_3$, z níž nadhodnota 100 % [by byla] $83^1/_3$, a [to] by za rok činilo $(83 + {}^1/_3)\,12 = {}^{12}/_3$ (čili 4) $+ 996 = 1000$. Avšak 1000 na 6000 se rovná $16^2/_3$ %.}

[6. CHERBULIEZOVO EKLEKTICKÉ SPOJOVÁNÍ VZÁJEMNĚ SE VYLUČUJÍCÍCH KONCEPCÍ RICARDA A SISMONDIHO]

Zpět k Cherbuliezovi.

Sismondiovsky:

„Ekonomický pokrok společnosti, pokud je charakterizován absolutním růstem produktivního kapitálu a *změnou poměru* mezi různými prvky kapitálu, skýtá dělníkům několik výhod: 1. Vyšší produktivita práce, [dosažená] zvláště použitím strojů, způsobuje takový rychlý vzrůst produktivního kapitálu, že, přes předešlou změnu poměru *fondu životních prostředků* k ostatním prvkům kapitálu, tento prvek přece absolutně vzrůstá, což umožňuje nejen používat téhož počtu dělníků jako dříve, nýbrž zaměstnat ještě dodatečný počet, takže výsledek pokroku, *nehledě na některá přerušení*, znamená pro dělníky zvětšení produktivního kapitálu a poptávky po práci. 2. Větší produktivita kapitálu má tendenci značně snižovat hodnotu mnoha výrobků, a tak je učinit *dosažitelnými pro dělníka*, jehož spotřeba se tím rozšiřuje." (Cit. dílo, str. 65.)

Naproti tomu:

1. „Dočasné zmenšení fondu životních prostředků, který tvoří cenu práce, může být jakkoli krátké a částečné [a přesto] má neméně žalostné účinky. 2. Okolnosti, které určují ekonomický pokrok společnosti, jsou většinou náhodné, nezávislé na vůli vyrábějících kapitalistů. Účinek těchto příčin není proto trvalý" atd. (Str. 66.) 3. „Není to ani tak *absolutní* spotřeba dělníka jako jeho *relativní* spotřeba, která dělníkovo postavení činí šťastným nebo nešťastným. Co záleží dělníkovi na tom, že si může opatřit výrobky, které byly dříve [lidem] jako je on nedostupné, když *počet výrobků, které jsou pro něj nedostupné, vzrostl v ještě větším poměru, když vzdálenost, která ho dělí od kapitalisty*, se jen zvětšila, když se jeho sociální postavení jen snížilo a znevýhodnilo? Po vyloučení spotřeby nezbytně nutné k udržení sil je *hodnota naší spotřeby zcela relativní*." (Str. 67.)

„Zapomíná se, že námezdní dělník je myslící, týmiž schopnostmi obdařený člověk, člověk poháněný týmiž podněty jako pracující kapitalista." (Str. 67.)

|| 1120 | „Ať přinesl rychlý růst společenského bohatství námezdním dělníkům jakékoli výhody, *neodstranil příčinu jejich bídy*... zůstávají *oloupeni o veškeré právo na kapitál, a tak přinuceni prodávat svou práci* a *zříkat se všech nároků na produkty této práce.*" (Str. 68.) „To je základní chyba zákona přivlastňování... *Zlo spočívá v tomto* absolutním *nedostatku spojovacího článku* mezi námezdním dělníkem a kapitálem, který uvádí do pohybu jeho práce." (Str. 69.)

Tato poslední věta se „*spojovacím článkem*" [je] zcela sismondiovská a zároveň hloupá.

O normálním člověku, totožném s *kapitalistou* atd., viz cit. dílo, str. 74—76.

O *koncentraci kapitálů* a odstranění malých kapitalistů. (Cit. dílo, str. 85—88.)

„Jestli za současného stavu skutečný zisk pramení z úspory kapitalistů, mohl by stejně dobře pramenit z úspory námezdních dělníků." (Cit. dílo, str. 89.)

Cherbuliez [na druhé straně] sdílí

1. názor [Jamese] Milla uvalit všechny daně na pozemkovou rentu[120] (str. 128), ale protože je nemožné „uložit takový druh daně, aby se skutečně z renty vybíral a týkal se jen jí", protože je těžké rozlišit zisk od renty — je to nemožné, je-li vlastník sám obdělavatelem — tak přechází *Cherbuliez*

2. k správným závěrům Ricardovým:

„Proč se nepokročí dále a *nezruší se soukromé vlastnictví půdy*?" (Str. 129.) „Majitelé půdy jsou zahaleči, kteří se udržují na účet společnosti, aniž je to nějak užitečné pro výrobu a všeobecný blahobyt společnosti." (Str. 129.) „Půdu činí produktivní kapitály vynaložené na zemědělství. Majitel půdy k tomu ničím nepřispívá. Je tady jen proto, aby shrábnul rentu, která netvoří ani část zisku z jeho kapitálů a [která] není ani produktem práce, ani produktivních sil půdy, nýbrž je výsledkem ceny, na niž vyhnala produkty zemědělství konkurence spotřebitelů" atd. (Str. 129.) „Protože odstranění soukromého vlastnictví půdy by nic nezměnilo na příčinách, které plodí rentu, existovala by dále; avšak pobíral by ji stát, kterému by patřila všechna půda a který by propachtovával její obdělatelné plochy soukromníkům, jež by měli dostatečný kapitál k jejich exploataci." (Str. 130.) Renta by nastoupila na místo všech státních důchodů. „Konečně by se zrovnoprávněný průmysl, zbavený všech pout, nebývale povznesl." (Str. 130.)

Jak se ale srovnává tento ricardovský závěr se sismondiovským

zbožným přáním uvrhnout kapitál a kapitalistickou výrobu do „okovů"? Jak [se srovnává] s tímto nářkem?

„Kapitál nakonec ovládne svět, jestliže nějaký převrat nezastaví průběh vývoje naší společnosti pod nadvládou zákona přivlastňování." (Str. 152.) „Až kapitál všude odstraní staré sociální rozdíly, aby je nahradil tímto jednoduchým rozdělením lidí na bohaté a chudé, na bohaté, kteří užívají a vládnou, a na chudé, kteří pracují a poslouchají." (Str. 153.) „Všeobecné přivlastňování *produktivních statků a výrobků* přivádělo ve všech dobách početnou třídu proletářů do stavu podřízenosti a politické nemohoucnosti, avšak toto přivlastňování bylo kdysi spojeno se systémem omezujících zákonů, které spoutávaly *vývoj průmyslu* a *akumulaci kapitálů*, || 1121 | omezovaly růst třídy vyděděnců, okleštily její občanské svobody, a tak nejrůznějšími způsoby tuto třídu zneškodňovaly. Dnes kapitál část těchto okovů zlomil. Jde o to, zlomit je všechny." (Str. 155—156.)

„Demoralizace proletářů je druhým důsledkem [dnešního] rozdělování bohatství."[121] (Str. 156.)

RICHARD JONES

1. REVEREND RICHARD JONES, „AN ESSAY ON THE DISTRIBUTION OF WEALTH, AND ON THE SOURCES OF TAXATION", ČÁST I: RENTA, LONDÝN 1831 [PRVKY HISTORICKÉHO CHÁPÁNÍ POZEMKOVÉ RENTY. JONESOVA PŘEVAHA NAD RICARDEM V JEDNOTLIVÝCH OTÁZKÁCH TEORIE POZEMKOVÉ RENTY A JEHO CHYBY V TÉTO OBLASTI]

Už tento první Jonesův spis — *o rentě* — se vyznačuje smyslem pro *historické* rozlišování výrobních způsobů, který chybí všem anglickým ekonomům, sirem Jamesem Steuartem počínaje. (S tímto vcelku správným rozlišováním historických forem nejsou v rozporu velmi značné archeologické, filologické a historické omyly, které byly Jonesovi dokázány. Viz například „*Edinburgh Review*", sv. LIV, čl. IV.[122])

U moderních ekonomů, kteří přišli po Ricardovi, nalezl Jones vymezení renty jakožto *mimořádného zisku*, což je určení, které předpokládá, že farmář je kapitalista (čili že na půdě hospodaří zemědělský kapitalista), který za toto zvláštní použití kapitálu očekává průměrný zisk, a že samo zemědělství je podřízeno kapitalistickému výrobnímu způsobu. Zkrátka, pozemkové vlastnictví je tu chápáno jen v přeměněné podobě, kterou mu vtiskl kapitál jakožto vládnoucí výrobní vztah společnosti, totiž v jeho moderní buržoazní formě. Jones nesdílí ani v nejmenším tu iluzi, že kapitál existoval od počátku světa.

Jonesovy názory na původ renty vůbec jsou shrnuty v těchto tezích:

„Schopnost půdy poskytovat i při nejprimitivnější práci člověka víc, než je

zapotřebí k obživě toho, kdo ji obdělává a tak mu umožňovat, aby platil poplatek — v tom je původ renty." (Str. 4.)

„Renta má tedy svůj původ v *přivlastnění půdy* v době, kdy je masa národa nucena buď obdělávat půdu za jakýchkoli podmínek, nebo hladovět, a kdy její skrovný kapitál, nářadí, osivo, atd. je s nepřekonatelnou nutností přikován spolu s ní k půdě, protože je naprosto nedostatečný k tomu, aby ji uživil v jiném odvětví než v zemědělství." (Str. 11.)

Jones sleduje rentu ve všech proměnách, od její nejprimitivnější formy roboty až k moderní pachtovní rentě. Všude zjišťuje, že určité formě práce a jejím podmínkám odpovídá určitá forma renty, tj. pozemkového vlastnictví. Tak zkoumá postupně rentu v úkonech, čili rentu v podobě roboty, přechod od renty v úkonech k rentě ve výrobcích, podílnou pachtovní rentu, raijátskou rentu[123] atd. — které nás zde v podrobnostech nezajímají. Ve všech dřívějších formách vystupuje jako bezprostřední přivlastňovatel cizí *nadpráce* vlastník půdy, a ne kapitalista. *Renta* (jak ji chápou na základě *reminiscencí* fyziokraté) vystupuje historicky (tak je tomu ještě ve velké míře u asijských národů) jako všeobecná forma *nadpráce*, práce, která se musí vykonávat zdarma. Na rozdíl od kapitálu tu není přivlastňování této nadpráce zprostředkováno směnou, nýbrž jeho základnou je násilné panství jedné části společnosti nad druhou. (Odtud i přímé otroctví, nevolnictví čili vztah politické závislosti.)

Protože zde máme zkoumat pozemkové vlastnictví jen potud, pokud jeho pochopení podmiňuje pochopení kapitálu, nebudeme se zabývat Jonesovými argumenty, a přejdeme ihned k výsledku, jímž se velmi příznivě liší od všech svých předchůdců:

Napřed ještě několik vedlejších poznámek.

Když mluví o *robotě* — a o formách nevolnictví (respektive otroctví), které jí více či méně odpovídají — || 1122 | zdůrazňuje Jones *nevědomky* ty dvě formy, na něž se redukuje veškerá nadhodnota (nadpráce). Je vůbec charakteristické, že vlastní robota *ve své nejhrubší formě ukazuje nejjasněji podstatné rysy námezdní práce.*

„*Renta*" (tam, kde existuje robota) se může zvětšovat jen za těchto podmínek: buď dovednějším a účinnějším používáním práce lenních rolníků ⟨relativní nadpráce⟩, „což je však brzděno neschopností pozemkových vlastníků rozvíjet zemědělskou vědu, *nebo* zvětšováním *množství* požadované práce, v důsledku čehož

pak, bude-li lépe obdělávána půda pozemkových vlastníků, bude tím hůře obdělávána půda nevolníků, jejichž práce se takto odčerpává." (Cit. dílo, kap. II [str. 61].)

Tato Jonesova kniha o *rentě* se liší od jeho práce „*Syllabus*" — jíž se budeme zabývat *sub 2* — tímto: V prvním spise vychází z různých forem pozemkového vlastnictví jako z něčeho, co je předem dáno; ve druhém vychází z různých forem práce, kterým tyto různé formy pozemkového vlastnictví odpovídají.

Jones také ukazuje, jak těmto různým výrobním vztahům odpovídají různé stupně vývoje společenské produktivní síly práce.

Robota (stejně jako otrocká práce) má s námezdní prací, pokud jde o rentu, společné to, že renta se platí *prací*, a ne *výrobky*, natož pak *penězi*.

Při „podílné pachtovní rentě" „svědčí ta okolnost, že *provozní prostředky zálohuje* pozemkový vlastník a že *se řízení polních prací přenechává skutečným dělníkům*, o tom, že tu stále ještě neexistuje třída kapitalistů, stojící mezi oběma třídami." (Str. 74.)

„Raijátské renty jsou *renty ve výrobcích, které dělník, čerpající svou mzdu z půdy, platí panovníkovi jakožto jejímu vlastníkovi.*" (Kap. IV [str. 109].) (To platí zvláště pro Asii.) „Raijátské renty bývají často smíšeny s rentami v úkonech a s podílnými pachtovními rentami." (Str. 136 an.) [Při tomto systému je] hlavním pozemkovým vlastníkem panovník. „Rozkvět nebo spíše *existence měst* v Asii závisí zcela na místních výdajích vlády." (Str. 138.)

„*Chalupnické renty*[124]... jsou všechny renty, *které musí podle smlouvy platit v penězích* rolničtí pachtýři, kteří získávají své živobytí z půdy." (Str. 143.) (*Irsko.*) „Na převážné části povrchu zemského neexistuje peněžní renta." [Cit. dílo.]

„Všechny tyto formy" (robotní renta, raijátská, podílná, chalupnická atd., zkrátka všechny formy rolnických rent) „brání plnému rozvoji produktivních sil na zemi". [Str. 157.]

„*Rozdíly v produktivitě práce* různých lidí závisí *předně* na *množství* vynálezů, používaných při ruční práci, a *za druhé* na míře, v níž *akumulované výsledky minulé práce napomáhají* čistě *fyzické činnosti*, tj. závisí na rozdílných množstvích dovednosti, znalostí a kapitálu používaných při výrobě." (Str. 113.)

„*Malý počet nezemědělských tříd.* Je nepopiratelné, že relativní množství lidí, kteří se mohou uživit, aniž se sami zabývají zemědělskou prací, musí *zcela odpovídat produktivní síle zemědělců.*" (Kap. VI, str. 159—160.)

„Když se v Anglii přestalo používat práce nevolníků, našli se na venkově pachtýři, kteří nyní začali hospodařit na statcích pozemkových vlastníků. To byli *svobodní* rolníci." (Cit. dílo, str. 166.)

Konečně přicházíme k bodu, který nás tu zajímá nejvíce, k *pachtovním rentám*. Právě zde vystupuje výrazně Jonesova převaha: dokazuje, že to, co Ricardo atd. považují za věčnou formu pozemkového vlastnictví, je její buržoazní forma, která se vůbec objevuje teprve tehdy, když 1. pozemkové vlastnictví přestává být vztahem ovládajícím výrobu, a tudíž i společnost; 2. když se samo zemědělství provozuje kapitalisticky, což předpokládá rozvoj velkého průmyslu (přinejmenším manufaktury) v městském průmyslu. Jones ukazuje, že renta v ricardovském smyslu existuje jen v takové || 1123 | společnosti, jejíž základnou je kapitalistický výrobní způsob. S přeměnou pozemkové renty v mimořádný zisk přestává také *přímý* vliv pozemkového vlastnictví na mzdu, což jinými slovy znamená jen to, že pozemkový vlastník přestává být *přímým přivlastňovatelem nadpráce* a stává se jím od nynějška kapitalista. Relativní velikost renty závisí už jen na rozdělení *nadhodnoty* mezi kapitalistou a pozemkovým vlastníkem, a ne na samém získání této nadpráce. Tento moment věcně vystupuje u Jonese, i když jej jasně nevyslovuje.

Jones se dostává ve srovnání s Ricardem podstatně dál jak v historickém výkladu, tak v ekonomických podrobnostech. Prozkoumáme krok za krokem jeho teorii. Je samozřejmé, že se přitom setkáme s omyly.

V následujících větách vysvětluje Jones správně historické a ekonomické podmínky, při nichž se pozemková renta rovná mimořádnému zisku, čili je výrazem *moderního* pozemkového vlastnictví.

„*Pachtovní renty* mohou existovat jen tam, kde *nejdůležitější vztahy mezi různými třídami společnosti už nevyplývají z vlastnictví a držby půdy.*“ (Str. 185.)

Kapitalistický výrobní způsob má svůj počátek v manufaktuře a zemědělství si podřizuje teprve později.

„První se dostávají pod *vládu kapitalistů* řemeslníci a vyučení dělníci.“ (Str. 187.)

„Bezprostředním následkem tohoto systému je *možnost libovolně přemisťovat* práci a kapitál, používané v zemědělství, do jiných odvětví činnosti.“

⟨A teprve tehdy, existuje-li tato možnost, lze mluvit o vyrovnávání zemědělských a průmyslových zisků.⟩

„Dokud byl nájemce sám pracujícím zemědělcem, který byl nucen získávat svou obživu z půdy, protože jiné prostředky obživy neměl, byl přikován k této půdě nouzí; nepatrná zásoba provozních prostředků, kterou snad měl, byla fakticky přikována k půdě spolu se svým majitelem, protože by nestačila k zajištění jeho existence, kdyby se jí nepoužívalo výhradně k obdělávání půdy. S příchodem kapitalistického podnikatele tato závislost na půdě přestává, a *nelze-li zaměstnáváním pracující třídy v zemědělství získat* tolik, *kolik lze získat jejím použitím v různých jiných odvětvích činnosti*, jichž je za takového stavu společnosti dostatek, přestane se půda obdělávat. V tomto případě je renta nutně tvořena výhradně *mimořádným ziskem.*" (Cit. dílo, str. 188.) Renta přestává ovlivňovat mzdu. „Jakmile je dělník podřízen kapitalistovi, *přestává* být *závislý na pozemkovém vlastníkovi.*" (Str. 189.)

Jak *mimořádný zisk* vzniká, Jones, jak dále uvidíme, vlastně nevysvětluje, anebo přesněji, vysvětluje to jen po ricardovsku, tj. rozdílností stupně přirozené úrodnosti různých půd.

„*Je-li* renta tvořena *mimořádným ziskem*, může renta z určitého pozemku vzrůstat ze tří příčin:

1. tím, že se zvětšuje produkt v důsledku nahromadění většího množství kapitálu při jeho výrobě;

2. tím, že se účinněji používá dříve vynaloženého kapitálu;

3. nemění-li se kapitál a produkt, pak tím, že se zmenšuje podíl vyrábějících tříd na tomto produktu a úměrně tomu se zvětšuje podíl pozemkového vlastníka.

Tyto příčiny mohou být také různě kombinovány." (Str. 189.)

Podíváme se, jak je tomu s těmito různými příčinami. Především, všechny předpokládají, že renta pochází z nadzisku; dále, že není ani nejmenší pochyby o tom, že první z těchto příčin, na niž Ricardo jen jednou mimochodem naráží,* je naprosto správná. Zvětšuje-li se kapitál používaný v zemědělství, zvětšuje se i masa renty, ačkoli *ceny obilí* atd. nestoupají, a ani jinak nedochází vůbec k žádné změně. Je jasné, že v tomto případě *stoupá* i *cena půdy*, ačkoli ceny obilí nestoupají, ani se jinak nemění.

Rentu na *nejhorší půdě* vysvětluje Jones jako *monopolní cenu*. Skutečný původ renty se tedy u něho omezuje na toto: buď je to *monopolní cena* (jako u Buchanana, Sismondiho, Hopkinse aj.), jde-li o *absolutní rentu* (která však nepochází z rozdílu v úrodnosti různých druhů půdy), nebo *diferenciální renta* (jako u Ricarda).

* Viz „Teorie o nadhodnotě", část II, str. 109, 133 a 331—332. *(Pozn. red.)*

⟨*Ad vocem* absolutní rentu*: Vezměme *doly na zlato.* Dejme tomu, že používaný kapitál se rovná 100 librám št., průměrný zisk 10 librám št., renta 10 librám št. Dejme tomu, že kapitál se skládá napůl z konstantního kapitálu (v daném případě ze strojů a pomocných látek) a napůl z variabilního kapitálu. 50 liber št. konstantního kapitálu znamená jen to, že je v nich obsaženo tolik pracovní doby, kolik || 1124 | je obsaženo v 50 librách št. zlata. Ta část produktu, která se rovná 50 librám št., nahrazuje tudíž tento konstantní kapitál. Rovná-li se zbytek produktu 70 librám št. a uvede-li se s 50 librami št. variabilního kapitálu do pohybu 50 dělníků, pak [práce] 50 dělníků (předpokládejme, že pracovní den se rovná 12 hodinám) musí být vyjádřena v 70 librách št. zlata, z čehož 50 liber št. připadá na mzdu a 20 liber št. ztělesňuje nezaplacenou práci. Hodnota produktu všech kapitálů stejného složení se pak rovná 120 librám št.; produkt se potom rovná $50c + 70$, které představují 50 pracovních dnů a rovnají se $50v + 20m$. Kapitál 100 liber št., který by použil více konstantního kapitálu a menšího počtu dělníků, by vyrobil produkt menší hodnoty. Avšak všechny obvyklé průmyslové kapitály, ačkoli hodnota jejich produktu by se za stejných okolností rovnala 120 librám št., by ho prodávaly jen za jeho výrobní cenu, za 110 liber št. Ale v případě dolů na zlato, bez ohledu na vlastnické právo na půdu, to není možné, protože hodnota je tu vyjádřena v naturální formě produktu. Zde by se tedy mělo nutně dosáhnout renty 10 liber št.⟩

„Obilí se může prodávat za *monopolní cenu* (tj. za cenu, převyšující *náklady a zisky těch, kdo vyrábějí za nejméně příznivých okolností*) nebo za cenu, která *přináší* jen *obvyklé zisky*. Vezmeme-li první případ, pak, ponecháme-li stranou všechny rozdíly v úrodnosti obdělávaných pozemků, může *zvětšení produktu dosažené v důsledku zvětšení kapitálu* (při nezměněných cenách) zvýšit rentu úměrně tomu, jak se zvětší vynaložený kapitál.“ „Například dejme tomu, že obvyklá míra zisku je 10 %. Může-li se obilí, vyrobené se 100 librami št., prodávat za 115 liber št., bude renta 5 liber št. Kdyby se kapitál používaný na téže půdě v důsledku postupného zdokonalování zdvojnásobil a stejně tak i produkt, pak by 200 liber št. kapitálu přinášelo produkt 230 liber št., a renta by stoupla na 10 liber št., rovněž by se tedy zdvojnásobila.“ (Str. 191.)

* — doslova: při slově; zde: pokud jde o. *(Pozn. red.)*

⟨To platí jak o absolutní, tak o diferenciální rentě.⟩

„V malých společenstvích lze obilí prodávat neustále za *monopolní cenu*... To je možné i ve větších zemích, jestliže růst obyvatelstva je neustále rychlejší než růst zemědělské výroby. Ale monopolní cena obilí je neobvyklá v zemích, v nichž jsou značně rozlehlé a velmi rozmanité pozemky. Dochází-li k značnému růstu cen, začne se obdělávat víc půdy nebo se do staré půdy vkládá víc kapitálu, a to tak dlouho, dokud se nevytvoří cena, která na tyto výdaje přináší stěží obvyklý zisk. Pak se obdělávání polí omezuje a v takových zemích se obilí obvykle prodává za cenu, která právě tak stačí nahradit kapitál, použitý za nejméně příznivých podmínek, a přinést obvyklou míru zisku, a renta, která se platí z lepších půd, se v tomto případě měří velikostí přebytku jejich produktu nad produktem nejchudších půd obdělávaných stejným kapitálem." (Str. 191—192.)

„Všechno, co je nutné ke zvýšení renty na celé ploše země, v níž jsou půdy nestejné jakosti, je to, aby lepší půdy dávaly za dodatečný kapitál, který se do nich vkládá při postupném obdělávání, o něco víc než půdy nesporně horší; neboť v tom případě, pokud bude možno najít prostředky k použití nového kapitálu na kterékoli půdě mezi extrémy *A* a *Z* s obvyklou mírou zisku, porostou renty na všech půdách lepší jakosti, než má tato zvláštní půda." (Str. 195.)

„Jestliže půda *A*, obdělávaná se 100 librami št., nese ročně 110 liber št., [přičemž] 10 liber št. je obvyklý zisk, a jestliže půda *B* obdělávaná se 100 librami št. nese 115 liber št., a půda *C* obdělávaná se 100 librami št. nese 120 liber št. atd., až po půdu *Z*, pak *B* přináší rentu 5 liber št. a *C* 10 liber št. Nechť se každá z těchto půd obdělává s 200 librami št. Tedy *A* nese 220 liber št., *B* 230 liber št., *C* 240 liber št. atd., takže renta z půdy *B* bude nyní 10 liber št., z půdy *C* 20 liber št. atd." (Str. 193.)

„*Všeobecná akumulace* kapitálu používaného v zemědělství zvětšuje produkt všech druhů půdy víceméně úměrně jejich původní jakosti a *musí sama o sobě zvyšovat rentu, a to nezávisle na pokračujícím zmenšování výnosu použité práce a kapitálu*, a řakticky zcela nezávisle na jakékoli jiné příčině." (Str. 195.)

Jonesova zásluha spočívá v tom, že první jasně zdůrazňuje, že jakmile jednou existuje renta, vyplývá její všeobecný růst ⟨vždy za předpokladu, že nedojde k žádnému převratu ve výrobním způsobu⟩ ze zvětšování zemědělského kapitálu, kapitálu používaného na půdě. Tak tomu může být nejen tehdy, když se ceny nemění, ale i tehdy, když ***klesají*** pod svou dřívější úroveň.

|| 1125 | Proti názoru o postupném zmenšování [zemědělské] výroby Jones poznamenává:

„Průměrný výnos obilí v Anglii nepřekročil dříve 12 bušlů z akru; teď je přibližně dvojnásobný." (Str. 199.)

„Každý dodatečný vklad kapitálu a práce do půdy může být vynaložen hospodárněji a účinněji než předcházející." (Str. 199—200.)

„Renta se zdvojnásobí, ztrojnásobí, zčtyřnásobí atd., jestliže se zdvojnásobí, ztrojnásobí, zčtyřnásobí kapitál vložený do staré půdy, aniž se zmenší výnos a aniž se změní relativní úrodnost obdělávaných pozemků." (Str. 204.)

To je tedy první bod, v němž má Jones převahu nad Ricardem. Jakmile jednou renta existuje, může vzrůstat pouhým zvětšováním kapitálu používaného na půdě, bez ohledu na jakoukoli změnu v relativní úrodnosti půd nebo ve výnosech z postupně vkládaných částek kapitálu, nebo bez jakékoli změny v *cenách* zemědělských produktů.

Další Jonesův bod je tento:

„K růstu [renty] není bezpodmínečně nutné, aby *poměr úrodnosti* pozemků zůstal naprosto *stejný*." (Str. 205.)

⟨Jones tu přehlíží, že naopak *zvětšení rozdílů* v úrodnosti pozemků, i když se celého zemědělského kapitálu používá produktivněji, musí zvětšit a také skutečně zvětšuje masu diferenciální renty. Naopak *zmenšení* rozdílů v úrodnosti různých pozemků musí zmenšovat diferenciální rentu, tj. rentu vyplývající z *těchto rozdílů*. Odstraní-li se příčina, odstraní se i následek. Přesto může renta (ponecháme-li stranou absolutní rentu) vzrůstat, ale pak jen proto, že se zvětšuje používaný zemědělský kapitál.⟩

„Ricardo přehlédl, že dodatečný kapitál nutně přináší na pozemcích nestejné úrodnosti nestejné výsledky." (Cit. dílo.)

(To by tudíž znamenalo jen to, že použití dodatečného kapitálu zvětšuje rozdíly v relativní úrodnosti pozemků a tím zvyšuje diferenciální rentu.)

„Jestliže čísla, která jsou navzájem v určitém poměru, násobíme týmž číslem, zůstává poměr mezi nimi stejný jako mezi původními čísly, ale *rozdíl* velikostí jednotlivých *součinů* se bude pokaždé zvětšovat. Jestliže 10, 15, 20 násobíme 2 nebo 4 a dostaneme 20, 30, 40 nebo 40, 60, 80, zůstane jejich relativní poměr týž: 80 a 60 jsou ve stejném poměru ke 40 jako 20 a 15 k 10, ale *rozdíl mezi velikostmi jejich součinů* s každým úkonem poroste. Původně byl rozdíl 5 a 10, pak 10 a 20, a nakonec 20 a 40." (Str. 206—207.)

Je to prostě tento zákon:
1. 10, 5 15, 10 20. Rozdíl 5 [a 10]. Součet rozdílů 15.
2. 20, 10 30, 20 40. Rozdíl 10 [a 20]. Součet rozdílů 30.
3. 40, 20 60, 40 80. Rozdíl 20 [a 40]. Součet rozdílů 60.
4. 80, [40] 120, [80] 160. [Rozdíl 40 a 80. Součet rozdílů 120.]

Rozdíl mezi členy se ve druhé řádce zdvojnásobil, ve třetí řádce zčtyřnásobil. Součet rozdílů se ve druhé řádce rovněž zdvojnásobil a ve třetí řádce zčtyřnásobil.

To je tudíž druhý zákon.

První zákon (Jones ho vztahoval jen na diferenciální rentu) zněl: Masa renty roste s [růstem] masy používaného kapitálu. Jestliže u kapitálu 100 se masa renty rovná 5, pak u kapitálu 200 se bude [rovnat] 10.

|| 1126 | *Druhý zákon*: Zůstávají-li všechny ostatní okolnosti beze změny a nemění-li se poměr rozdílů kapitálů používaných na různých pozemcích, pak *velikost tohoto rozdílu*, a tudíž i velikost celkové renty čili součet těchto rozdílů roste s růstem absolutní velikosti rozdílů, vyvolaným zvětšováním používaných kapitálů. Tedy *druhý zákon*: Masa diferenciální renty roste úměrně tomu, jak vzrůstá rozdíl produktu při nezměněném poměru úrodnosti, ale při rovnoměrném růstu kapitálu používaného na různých pozemcích.

Dále: „Jestliže na pozemcích kategorie *A*, *B* a *C* se použije 100 liber št., které dávají produkt 110, 115 a 120 liber št., a později 200 liber št. s výnosy 220, 228 a 235 liber št., tu se relativní rozdíly ve [velikosti] produktů zmenší a pozemky se *co do úrodnosti vzájemně přiblíží*. Přesto se *rozdíly ve velikosti jejich produktů* zvětší z 5 a 10 na 8 a 15, a renty se tudíž zvětší. Zlepšení, která mají tendenci přibližovat stupeň úrodnosti obdělávaných pozemků jeden druhému, mohou tudíž beze všeho zvyšovat rentu, a to i bez spolupůsobení jiné příčiny." (Str. 208.)

„Pěstování řepy a chov ovcí a nové kapitály, jichž se k tomu použilo, vyvolaly větší změny v úrodnosti chudých půd než v úrodnosti lepších půd. Tím se ale zvětšil *absolutní produkt obou*, a proto se zvýšily renty, zatímco rozdíly v úrodnosti obdělávaných pozemků se tím snížily." (Cit. dílo.)

„Pokud jde o Ricardův názor, že zlepšení mohou vyvolat pokles renty, je třeba si uvědomit, jak pomalu jsou ve skutečnosti objevována, zdokonalována a rozšiřována zlepšení v zemědělství." (Str. 211.)

⟨Tato poslední věta má jen praktický smysl, netýká se věci o sobě,

ale jen toho, že tato zlepšení neprobíhají tak rychle, aby výrazně zvětšila nabídku vzhledem k poptávce a tak snížila tržní ceny.〉

Původně jsme měli:

1. *A* *B* *C*
   10, 15, 20.

Kapitál používaný v každé kategorii se rovná 100. Produkt se rovná 110, 115, 120. *Rozdíl* činí 5 + 10 = 15.

V důsledku [zavedených] zlepšení se tu používá dvojnásobného kapitálu, 200 místo 100 v každé z kategorií *A*, *B*, *C*; ale tento kapitál působí na rozličné kategorie různě, a máme produkty rovnající se 220 (produkt kategorie *A* se tedy zdvojnásobil), 228 a 235.

Tudíž:

2. *A* *B* *C*
   20, 28, 35.

Kapitál používaný v každé kategorii se rovná 200. Produkt se rovná 220, 228 a 235. *Rozdíl* činí 8 + 15 = 23. Ale míra tohoto rozdílu se zmenšila. 5 : 10 (tj. [poměr rozdílu] *B* — *A* [k] *A* v prvním případě) = $^1/_2$ a 10 : 10 = 1, kdežto 8 : 20 se rovná jen $^8/_{20} = {}^2/_5$ a 15 : 20 = $^{15}/_{20} = {}^3/_4$. Míra rozdílu se zmenšila, ale jeho masa se zvětšila. To však nevytváří žádný nový zákon, nýbrž jen ukazuje, že renta s růstem používaného kapitálu roste, jako je tomu v prvním zákoně, ačkoli růst na *A*, *B*, *C* není úměrný jejich původním rozdílům v úrodnosti. Jestliže v důsledku tohoto zvýšení úrodnosti (které však je pro *B* a *C* [relativním] snížením úrodnosti, protože jinak by se jejich produkt musel rovnat 230 a 240) ceny poklesnou, není naprosto nutné, aby renta stoupala, nebo třeba jen zůstala stejná.

|| 1127 | Jakožto uplatnění — důsledek — prvního zákona, jeho další aplikace:

Třetí zákon: Jestliže „zlepšení v účinnosti kapitálu použitého při obdělávání půdy", zvětšují *nadzisk* realizovaný na zvláštních pozemcích, zvětšují také rentu.

K tomu se vztahují (spolu s předcházejícími) tyto Jonesovy výroky:

„Prvním zdrojem vzestupu pachtovních rent jsou tudíž *rostoucí akumulace nestejný vliv kapitálu na různé pozemky.*" (Str. 234.)

〈Ale to se může týkat jen těch zlepšení, která mají bezprostřední vliv na úrodnost půdy, jako například hnojiva, střídání plodin atd.〉

„Zlepšení v účinnosti kapitálu používaného v zemědělství, zvětšují renty, neboť zvětšují *nadzisk realizovaný na těch či oněch pozemcích*. Vedou pravidelně k tomuto zvyšování nadzisku, *pokud ovšem nezvětšují masu produktů půdy tak rychle, že je předstihován růst poptávky*. Taková zlepšení v účinnosti použitého kapitálu přicházejí obvykle ruku v ruce s rozvojem dovednosti v zemědělství a s akumulací *větších mas pomocného kapitálu*" (konstantního kapitálu). „Vzestup renty, vyvolaný těmito příčinami, způsobuje, že se potom obvykle *začnou obdělávat i horší pozemky*, aniž se nějak sníží výnosy zemědělského kapitálu použitého na těch nejhorších ještě obdělávaných pozemcích." (Str. 244.)

〈Jones velmi správně poznamenává, že pokles zisku *nedokazuje*, že se snížila produktivnost zemědělské práce (alias pokles ceny zemědělské výroby). Ale sám vysvětluje možnost tohoto poklesu velmi nedostatečně. Podle něho se může buď změnit [množství] produktů, nebo jeho rozdělování mezi dělníky a kapitalisty. Po skutečném zákoně sestupné míry zisku tu ještě není ani potuchy.

„Pokles zisku není důkazem klesající produktivity zemědělské práce." (Str. 257.)

„Zisk závisí jednak na *mase* produktu práce, jednak na *dělení* tohoto produktu mezi dělníky a kapitalisty; jeho masa se proto může měnit v důsledku změny kteréhokoli z těchto činitelů." (Str. 260.)

Odtud i nesprávný zákon, který Jones formuloval:

„Jestliže, ponecháme-li stranou účinky zdanění, dojde k zřetelnému poklesu důchodu vyrábějících tříd, vzato vcelku" (neříká tu, co rozumí důchodem: užitnou hodnotu nebo směnnou hodnotu, masu zisku nebo jeho míru), „a jestliže dojde k *poklesu míry zisku, který není kompenzován vzestupem mzdy* a naopak" (to je právě ricardovský zákon), „pak lze učinit závěr, že došlo ke snížení produktivní síly práce a kapitálu." (Str. 273.)

Jones chápe správně, že s rozvojem společnosti může nastat *relativní růst* [hodnoty] zemědělských produktů ve srovnání s průmyslovými produkty, ačkoli absolutně se zemědělství fakticky rozvíjí.

„Při rozvoji národů dochází obvykle k tomu, že růst síly a dovednosti v průmyslu je obyčejně větší, než je růst, jaký lze očekávat u zemědělství národa, který vzrůstá. To je nesporná a známá pravda. Proto se při rozvoji národů dá očekávat *vzestup relativní hodnoty produktů půdy, aniž by došlo k pozitivnímu poklesu* produktivity zemědělství." (Str. 265.)

Ale to nevysvětluje *pozitivní* růst *peněžních cen* produktů půdy — s výjimkou případu, kdy dochází k takovému poklesu hodnoty zlata, který je v průmyslu vyrovnán a překonán ještě větším poklesem [cen] vyráběných zboží, kdežto v zemědělství k takovému vyrovnání nedojde. To může nastat i || 1128 | tehdy, nejodje-li k všeobecnému poklesu hodnoty zlata (peněz), jestliže například nějaký národ získá svou denní prací víc peněz než národy, které mu konkurují.

Jones vysvětluje příčiny, proč *ne*věří v působnost Ricardova zákona v Anglii, ačkoli jeho abstraktní možnost připouští:

„Vzrůstá-li renta z příčiny, kterou uvádí Ricardo, totiž v důsledku ‚používání dodatečného množství práce, přinášejícího relativně menší výnos', takže v důsledku toho přechází část produktu, dosaženého na lepším pozemku, na pozemkového vlastníka, potom musí nutně narůst *průměrný podíl na hrubém produktu*, který pobírají jako rentu pozemkoví vlastníci." Za druhé „se musí v zemědělství používat práce větší části obyvatelstva". (Str. 280—281.)

(Poslední tvrzení není přesné. Je možné, že se používá více nepřímé práce, že do zemědělského procesu vchází víc zboží, které se získává v průmyslu a obchodě, aniž se úměrně zvýší hrubý produkt a aniž se použije většího množství bezprostřední práce. Dokonce jí může být použito i méně.)

„V anglické statistice najdeme tři fakty: Rozšiřování obdělávané plochy doprovázené zvýšením celkové masy renty v zemi; zmenšení části obyvatelstva zaměstnaného v zemědělství; pokles podílu pozemkového vlastníka na produktu." (Str. 282.)

(Tento pokles se vysvětluje stejně jako pokles míry zisku: zvětšením té části produktu, která nahrazuje konstantní kapitál. Přitom může renta co do masy i hodnoty vzrůstat.)

„A[dam] Smith říká: ‚Jak se rozvíjí zemědělství, renta s rozlohou obdělávané půdy roste, ale zmenšuje se v poměru k jejímu produktu.'"[125] (Str. 284.)

Jones nazývá konstantní kapitál „pomocným kapitálem".

„Z různých zpráv, které byly v různých dobách předloženy ministerstvu zemědělství, vyplývá, že veškerý kapitál používaný v Anglii v zemědělství se má ke kapitálu vydávanému na udržování dělníků, jako se má 5 : 1, tj. že se používá čtyřikrát víc pomocného kapitálu než kapitálu, který slouží k udržování práce, jíž se používá bezprostředně na obdělávání půdy. Ve Francii je tento poměr 2:1." (Str. 223.)

„Používá-li se určitého množství dodatečného kapitálu ve *formě výsledku minulé práce*, aby napomáhal práci skutečně zaměstnaných dělníků, postačí k tomu, aby použití takového kapitálu bylo ziskové, a proto trvale možné, *menší roční výnos*, než kdyby bylo na udržování dodatečných dělníků vynaloženo totéž množství nového kapitálu." (Str. 224.)

„Dejme tomu, že v zemědělství se vynaloží 100 liber št. na udržování tří dělníků, kteří vyrábějí svou vlastní mzdu a 10 % zisku, tedy 110 liber št. Používaný kapitál se zdvojnásobí. Zpočátku budou zaměstnáni tři noví dělníci. Zvětšený produkt se musí rovnat 110 librám št., mzdě tří dodatečných dělníků plus 10 librám št. zisku. Předpokládejme nyní, že dodatečných 100 liber št. je použito ve formě nářadí, hnojiva nebo jiných výsledků minulé práce, přičemž počet zaměstnaných dělníků zůstává stejný. Nechť pomocný kapitál vystačí průměrně na pět let. Roční výnos kapitalisty musí být tak velký, aby zaplatil 10 %ní zisk a 20 liber št. na roční opotřebování jeho kapitálu; aby tudíž bylo trvalé používání dalších 100 liber št. výnosné, stačí, aby roční výnos činil 30 liber št. místo 110 liber št., částky, jíž by bylo zapotřebí, kdyby se těchto dalších 100 liber št. používalo bezprostředně na práci. Je proto jasné, že akumulace pomocného kapitálu v zemědělství je možná i tehdy, když už nelze používat stejného množství kapitálu na udržování dodatečné práce, a že akumulace takového kapitálu může pokračovat do nekonečna." (Str. 224—225.)

„Růst pomocného kapitálu tak na jedné straně zvětšuje moc člověka nad silami půdy v poměru k || 1129 | množství práce přímo či nepřímo používané na půdě a *na druhé straně zmenšuje roční výnos*, který je nutný k tomu, aby bylo vzrůstající používání určitých množství nového kapitálu výnosné." (Str. 227.)

„Předpokládejme například zemědělský kapitál 100 liber št., který se celý vynakládá na zaplacení mzdy a přináší 10 %ní zisk, takže důchod pachtýře činí desetinu důchodu dělníků. Jestliže se tento kapitál ztrojnásobí atd., bude důchod pachtýře i nadále v témž poměru k důchodu dělníků. Ale nezmění-li se počet dělníků a masa kapitálu se zdvojnásobí, pak bude zisk [činit] 20 liber št. čili pětinu důchodu. Jestliže se kapitál zčtyřnásobí, bude zisk činit 40 liber št. čili dvě pětiny důchodu dělníků; vzroste-li kapitál na 500 liber št., bude zisk [činit] 50 liber št. čili polovinu důchodu dělníků. *Úměrně tomu* poroste i bohatství, vliv a pravděpodobně do určité míry i počet kapitalistů ve společenství. *Roste-li kapitál*, je obvykle zapotřebí také zaměstnat *určité množství dodatečné bezprostřední práce.* Tato okolnost však nepřekáží tomu, aby *neustále relativně nerostl pomocný kapitál.*" (Str. 231—232.)

V tomto úryvku je především důležité to, že roste-li kapitál, roste „pomocný kapitál" ve srovnání s variabilním kapitálem, čili variabilní kapitál se ve srovnání s konstantním kapitálem *relativně* zmenšuje.

K tomu, že se *roční výnos* v poměru k zálohovanému kapitálu

zmenšuje, vzrůstá-li ta část „pomocného kapitálu", která se skládá z fixního kapitálu, čili ta část, jejíž oběh přesahuje více let — jejíž hodnota vchází ročně do produktu jen ve formě opotřebení —, dochází všude, a nejen v zemědělství. Ovšem v průmyslu se množství surovin zpracovávaných za rok zvětšuje ještě rychleji, než roste velikost fixního kapitálu. Srovnej například množství bavlny, které týdně, a tudíž i ročně, spotřebuje spřádací stroj, s množstvím bavlny, které potřebuje kolovrat. Ale uvědomíme-li si, že například v krejčovství (ve velkém) se zpracuje surovina stejné *hodnoty* (suroviny je tu ovšem co do množství méně, ale je dražší než v přádelnictví), musí být roční výnos v krejčovství značně větší než v přádelnictví, protože v přádelnictví větší část vynaloženého kapitálu (fixního) vchází do produktu jen jako roční odpis.

Hodnota ročního výnosu v zemědělství (kde se to, co lze považovat za surovinu — osivo — nezvětšuje úměrně ostatním částem konstantního kapitálu, zejména fixní) je ovšem menší tehdy, když kapitál roste, ale kdy místo variabilního kapitálu roste jen konstantní kapitál. Vždyť variabilní kapitál musí být v produktu nahrazen plně, kdežto fixní kapitál jen v podobě ročního odpisu, tou měrou, jak se ročně spotřebovává. Předpokládáme-li, že *cena obilí* je dána, pak je zapotřebí, rovná-li se kvarter $^1/_2$ libry št., 220 kvarterů k nahrazení variabilního kapitálu 100 liber št. při 10%ním zisku, kdežto k nahrazení opotřebení 20 liber št. a 10 liber št. zisku je zapotřebí jen 60 kvarterů (rovná se 30 librám št.). Menší absolutní výnos (zde jako za podobných poměrů v průmyslu) dává týž zisk. Ale přece se sem Jonesovi vloudily různé chyby.

Především nelze říci (za *vytvořených* předpokladů), že produktivní síly půdy vzrostly. Vzrostly v poměru k bezprostředně použité práci, ale ne v poměru k veškerému použitému kapitálu. Lze říci jen *ro*, že je zapotřebí menšího *hrubého produktu*, aby poskytl týž *čistý ptodukt*, tj. týž zisk jako dříve.

|| 1130 | Dále růst pachtýřova důchodu v poměru k *důchodu dělníků* je v této *zvláštní sféře* důležitý potud, pokud se zde ta část celkového produktu, která se mění v zisk, neustále zvětšuje v poměru k té části, která připadá dělníkům. Tím nutně vzrůstá a rozšiřuje se bohatství a vliv zemědělského kapitalisty ve srovnání

s bohatstvím a vlivem jeho dělníků. Ale Jones zřejmě počítá takto: 10 ze 100 je $^1/_{10}$; 20 liber št. ze 120 (totiž 100 vynaložených na práci a 20 [vyjadřujících] opotřebení) činí $^1/_6$, a těchto 20 liber št. představuje $^1/_5$ toho, co bylo vyplaceno dělníkům atd. Ale není nic chybnějšího než tvrdit, obecně řečeno, že míra zisku může stoupat, zatímco kapitál vynakládaný na práci se zmenšuje. Právě naopak. Realizuje se relativně méně nadhodnoty. Ale míra zisku klesá. Pokud jde speciálně o jednotlivého pachtýře (jako o každý jednotlivý podnik zvlášť), může míra zisku zůstat stejná, ať používá s kapitálem 200 liber št. tři nebo šest dělníků.

Aby se renta rovnala mimořádnému zisku, tj. přebytku nad průměrným ziskem, je nutno předpokládat nejen to, že zemědělství je *formálně* podřízeno kapitalistické výrobě, nýbrž že dochází k vyrovnání měr zisku v různých výrobních sférách, zejména také mezi zemědělstvím a průmyslem. Jinak se může renta rovnat *přebytku nad mzdou* (čímž je i zisk). Může představovat také část zisku. Může být dokonce srážkou ze mzdy.

2. RICHARD JONES, „AN INTRODUCTORY LECTURE ON POLITICAL ECONOMY, DELIVERED AT KING'S COLLEGE, LONDON, 27TH FEBRUARY, 1833. TO WHICH IS ADDED A SYLLABUS OF COURSE OF LECTURES ON THE WAGES OF LABOR", LONDÝN 1833. [POJEM „EKONOMICKÉ STRUKTURY NÁRODA" A POKUS CHARAKTERIZOVAT POMOCÍ NĚHO RŮZNÉ TYPY SPOLEČENSKÉHO ŘÁDU. JONESŮV ZMATEK V OTÁZCE „PRACOVNÍHO FONDU"]

[Ve svém spise „An Introductory Lecture..." Jones říká:]

„V určitém období vývoje toho či onoho národa je vlastnictví půdy téměř všude buď v rukou ústřední vlády, nebo v rukou osob, které své právo získaly od vlády." (Str. 14.)

„Ekonomickou strukturou národa rozumím ony vztahy mezi různými třídami, které se původně vytvořily v důsledku zavedení vlastnictví půdy a v důsledku

rozdělení jejího nadproduktu, a potom se modifikovaly a měnily (ve větší či menší míře) s *objevením* se *kapitalistů* jakožto zprostředkovatelů výroby a směny bohatství a zaměstnání pracujícího obyvatelstva." (Str. 21—22.) | 1130 ||[126]

|| 1130 | „Pracovním fondem" Jones rozumí

„celkovou masu důchodů, které spotřebovávají dělníci, ať je zdroj těchto důchodů jakýkoli". ([„Syllabus"] str. 44.)

To hlavní spočívá u Jonese (termín „pracovní fond" náleží patrně Malthusovi?)[127] v tomto: Celá ekonomická struktura společnosti se točí kolem *formy práce*, tj. kolem formy, v níž si dělník přivlastňuje své životní prostředky čili tu část svého produktu, z níž je živ. Tento pracovní fond má různé formy a *kapitál* je jen jednou z jeho forem, historicky pozdější formou. Teprve u R[icharda Jonese] nachází Smithovo podstatné rozlišení — platí-li se práce kapitálem nebo přímo z důchodu — plné rozvinutí, jehož je schopno, a stává se rozhodujícím klíčem k pochopení různých ekonomických struktur společnosti. Zároveň tím mizí nejapná představa, jako by tu — protože v kapitálu vystupuje důchod dělníka zprvu ve formě něčeho, co si přivlastnil kapitalista, alias něčeho, co kapitalista *ušetřil* — šlo o něco víc, než rozdíl formy.

„I u západních evropských národů se ještě setkáváme s následky sociálního zřízení, které vyplývá z osobitého způsobu rozdělování produktu jejich půdy a práce, jaký || 1131 | se ustálil v raném období jejich existence jakožto zemědělských národů" (totiž rozdělování mezi 1. třídu zemědělských dělníků, 2. pozemkových vlastníků a 3. jejich sluhy, čeleď a řemeslníky, kteří se přímo nebo nepřímo podílejí na spotřebě důchodu pozemkových vlastníků). ([„Introductory Lecture"] str. 16.)

„Základním činitelem, hybnou silou a původcem *změn*, které působí na toto ekonomické zřízení, je *kapitál*, totiž *akumulované bohatství používané k dosažení zisku.*"... „U všech národů hraje toto zvláštní dělení bohatství, na něž jsme tu poukázali, velmi důležitou úlohu při změně svazků pojících různé třídy společenství a při určování jejich produktivní síly." ... „V Asii a v části Evropy (dříve v celé Evropě) jsou *nezemědělské* třídy živy téměř zcela z důchodů pozemkových vlastníků. Potřebuješ-li práci řemeslníka, obstaráš mu materiál; přijde k tobě do domu, nakrmíš ho a vyplatíš mu jeho mzdu. Po určité době vstupuje mezi vás kapitalista; *obstará materiál, zálohuje dělníkovu mzdu, stává se jeho zaměstnavatelem* a je také *vlastníkem vyrobeného předmětu*, který směňuje za tvé peníze... Tak se objevuje mezi pozemkovými vlastníky a částí *nezemědělců* mezitřída, a na této mezitřídě nyní závisí zaměstnání a obživa nezemědělců. Svazky, které dříve

spojovaly společenství, se drobí a rozpadají; nyní spojují různé třídy společenství jiné svazky, jiné principy soudržnosti, vznikají nové *ekonomické vztahy*... Zde v Anglii jsou ve službách kapitalistů nejen velké masy nezemědělců, nýbrž i ti, kdo obdělávají půdu." (Cit. dílo, str. 16 nn.)

„Syllabus of a Course of Lectures on the Wages of Labor" se liší od knihy „On Rent" tímto: V knize o *rentě* se zkoumají různé formy pozemkového vlastnictví, jimž odpovídají různé společenské formy práce. V první knize se vychází z těchto rozličných forem práce a zkoumají se rovněž různé formy pozemkového vlastnictví a kapitál jakožto jejich výtvory. Formě, v níž proti dělníkovi stojí podmínky práce — tedy zejména půda (příroda, protože tento vztah zahrnuje všechny ostatní) —, odpovídá sociální určenost jejich práce. Ve skutečnosti však tato sociální určenost jeho práce pouze nachází v uvedené formě svůj objektivní výraz.

Uvidíme tudíž, že různé formy pracovního fondu odpovídají různým vztahům dělníka k vlastním výrobním podmínkám. Způsob, jímž si dělník přivlastňuje svůj produkt (nebo jeho část), závisí na vztahu dělníka k jeho výrobním podmínkám.

„Pracovní fond," říká Jones, „lze rozdělit na tři kategorie:

1. Důchody, které dělníci vyrábějí a také je sami spotřebovávají, a které nikdy nepatří jiným osobám." ⟨V tomto případě, bez ohledu na *zvláštní* formu jeho důchodu, musí být dělník fakticky majitelem svých výrobních nástrojů.⟩

2. „Důchody, které patří třídám odlišným od dělníků, a které tyto třídy vydávají na bezprostřední udržování práce.

3. *Kapitál* ve vlastním smyslu.

Všechny tyto různé druhy pracovního fondu lze najít v naší vlastní zemi; ale podíváme-li se na jiné země, uvidíme, že ty části tohoto fondu, které jsou u nás nejvíc omezeny, tvoří jinde hlavní zdroje obživy obyvatelstva a určují charakter a postavení většiny národa." („Syllabus", str. 45—46.)

K bodu 1. „Mzdy *pracujících zemědělců čili rolníků-majitelů*. Tito pracující zemědělci čili rolníci jsou *dědičnými* majiteli, *vlastníky*, *nájemci*. Nájemci — to jsou *nevolníci*, *podílní pachtýři*, *chalupníci*. Chalupníci jsou charakteristickým zjevem v Irsku. Něco v podobě renty nebo zisku bývá často směšováno s důchody zemědělců — rolníků všech kategorií, ale *závisí-li jejich existence hlavně na odměně za jejich fyzickou práci*, je nutno je považovat za námezdní dělníky."

Mezi pracující rolníky tedy patří:

α) „*Dědiční majitelé, kteří sami půdu obdělávají.* || 1132 | Staré Řecko. Dnešní Asie, zvláště Indie."

β) „[*Rolničtí*] *vlastníci.* Francie, Německo, Amerika, Austrálie, stará Palestina."

γ) „Chalupníci." (Str. 46—48.)

Zde je charakteristické to, že dělník reprodukuje pracovní fond sám pro sebe. Pracovní fond *se nemění v kapitál.* Dělník ho přímo vyrábí, a právě tak si ho přímo přivlastňuje, i když si svou nadpráci, podle zvláštní formy svého vztahu vůči podmínkám výroby, přivlastňuje buď celou, nebo zčásti sám, nebo si ji celou přivlastňují jiné třídy. To, že Jones nazývá tuto kategorii dělníků námezdními dělníky, je zcela ekonomický předsudek. Nenajdeme u nich nic, co charakterizuje námezdního dělníka. Znamenitá představa buržoazní ekonomie: protože za [panství] kapitálu je část produktu, kterou si dělník přivlastňuje sám pro sebe, *mzdou*, musí být nutně *mzdou* i ta část dělníkova produktu, kterou sám spotřebovává.

K bodu 2. „V Anglii je tvoří sluhové, vojáci, námořníci a *nemnozí řemeslníci, kteří pracují na vlastní účet* a kteří jsou placeni *z důchodu svých zaměstnavatelů.* Z této části celkového pracovního fondu jsou udržováni na velké části zeměkoule téměř všichni *nezemědělští* dělníci... Tento fond dříve v Anglii převládal. Warwick, tvůrce králů.[128] Anglická venkovská šlechta. Nyní převládá tento fond na Východě. Řemeslníci, sluhové. Takto jsou živeny velké armády. Důsledky koncentrace tohoto fondu v rukou panovníka po celé Asii. Náhlý rozkvět měst; náhlý úpadek; Samarkand, Kandahár a jiné." (Str. 48—49.)

. Jones přehlíží dvě základní formy: Asijské společenství s jeho jednotou zemědělství a průmyslu. Za druhé, městské cechovnictví ve středověku, zčásti také ve starém světě.

K bodu 3. „*Kapitál* by se nikdy neměl zaměňovat s *celkovým pracovním fondem* ve světě, jehož značná část se skládá z důchodů. Všechny druhy důchodů národa... přispívají k akumulaci, jíž se vytváří kapitál. Činí tak v různých zemích a na různých stupních [rozvoje] společnosti různou měrou. Přispívají-li hlavně mzdy a renty." (Str. 50.)

To, že se nadpráce přeměňuje v kapitál (místo aby se *přímo* směňovala jako důchod za práci), vyvolává dojem, že je kapitál *úsporou* z důchodu. To je hlavní Jonesovo hledisko. A v procesu rozvoje společnosti je skutečně masa kapitálu tvořena z takto zpětně přeměněného důchodu. Ale při kapitalistické výrobě vystupuje i původní pracovní fond jako *kapitalistova úspora.* Sám reprodukovaný pracovní fond, místo aby zůstal ve vlastnictví dělníka, jako tomu bylo v [případě] 1, vystupuje sám jako vlastnictví kapitalisty, jako vlastnictví *cizí* dělníkovi. A tento moment Jones nevysvětlil.

To, co Jones říká v tomto „Course" o míře zisku a jejím vlivu na akumulaci, je slabé.

„*Za jinak stejných okolností*, se schopnost národa dosahovat úspor ze zisků mění s *mírou zisku*: je velká, je-li zisk vysoký, je menší, je-li zisk nízký; klesá-li však míra zisku, *nezůstávají všechny ostatní okolnosti stejné. Množství používaného kapitálu* se může *ve srovnání s počtem obyvatelstva zvětšovat.*" (Str. 50.)

⟨Jones nechápe, jak z „*možnosti*" zvětšování používaného kapitálu vyplývá, že míra zisku *klesá právě proto*, že *množství používaného kapitálu se ve srovnání s počtem obyvatelstva zvětšilo.*" Blíží se však správnému hledisku.⟩

„Podněty a možnosti k akumulaci mohou vzrůstat... *Nízká míra zisku* je obvykle provázena *rychle rostoucí mírou akumulace* ve srovnání s počtem obyvatelstva jako v Anglii..., a *vysoká míra zisku* pomalejší mírou akumulace ve srovnání s počtem obyvatelstva, || 1133 | jako v Polsku, Rusku, Indii atd." (Str. 50—51.)

Tam, kde je míra zisku vysoká (ponecháváme stranou takové případy jako v Severní Americe, kde je na jedné straně kapitalistická výroba, a kde je na druhé straně hodnota všech zemědělských produktů nízká), je to *obvykle* způsobeno tím, že se kapitál skládá hlavně z variabilního kapitálu, tj. převládá bezprostřední práce. Vezměme kapitál 100, z něhož pětina představuje variabilní kapitál, a dejme tomu, že nadpráce se rovná třetině pracovního dne. V tomto případě se zisk rovná 10 %. Předpokládejme nyní, že čtyři pětiny kapitálu se skládají z variabilního kapitálu a nadpráce se rovná šestině pracovního dne. V tomto případě se zisk rovná 16 %.

„Nesprávnost této teorie spočívá v tvrzení, že tam, kde s pokrokem národa *míra zisku* klesá, musí se zmenšovat prostředky k opatřování obživy pro vzrůstající obyvatelstvo. Tento omyl pramení: 1. z nesprávné představy, že akumulace ze zisků musí probíhat pomalu tam, kde je míra zisku nízká, a rychle tam, kde je vysoká; 2. z nesprávného názoru, že zisk je jediným zdrojem akumulace; 3. z nesprávného názoru, že všichni dělníci na zemi jsou živi jen z akumulace a *úspor z důchodů* a nikdy *ze samého důchodu.*" (Str. 51.)

[Jones říká:]

„V ekonomické struktuře národů dochází ke změnám, jestliže *kapitál na sebe vezme úlohu zálohovat mzdu...*" | 1133 ||

|| 1157 | V další větě R[ichard] Jones správně shrnuje: | 1157 ||

|| 1133 | „*Množství kapitálu určené na udržování práce se může měnit nezávisle na jakýchkoli změnách v celkové mase kapitálu*" (to je důležitá teze)... „Někdy lze pozorovat, že dochází k velkému kolísání *zaměstnanosti* a tím velkému strádání *i v dobách, kdy je kapitálu hojněji.*" (Str. 52.)[129] | 1133 ||

|| 1157 | Celkový kapitál může zůstat *týž* a přitom může dojít ke *změně* (zvláště zmenšení) ve variabilním kapitálu. Změna v poměru mezi oběma součástmi kapitálu neznamená nutně změnu ve velikosti celkového [kapitálu].

Na druhé straně může být růst celkového kapitálu spjat nejen s relativním, ale i absolutním zmenšením variabilního kapitálu a je vždy spojen se silným kolísáním ve variabilním kapitálu a tím i „s kolísáním zaměstnanosti". | 1157 ||

[V „Syllabus" Jones dále píše:]

|| 1133 | „*Období postupného přechodu dělníků* ze závislosti na *jednom fondu do závislosti na druhém fondu... Převedení pracujících zemědělců do námezdního poměru vůči kapitalistům... Převedení nezemědělských tříd do zaměstnaneckého poměru vůči kapitalistům.*" (Str. 52—53.)

To, co tu Jones nazývá „převedením", je to, co já nazývám „původní akumulací". Je tu jen rozdíl ve formě. Stojí rovněž proti nejapnému názoru o „úsporách".

„*Otroctví.* Otroky lze dále dělit na pastýře, otroky na půdě, domácí otroky a na otroky smíšeného typu — něco mezi otroky na půdě a domácími otroky... Setkáváme se s otroky, kteří pracují jako rolníci, jako domácí čeleď nebo řemeslníci a jsou udržováni z důchodu bohatých, *jako dělníci, kteří jsou udržováni z kapitálu.*" (Str. 59.)

Ale pokud vládne otrokářství, mohou se kapitalistické vztahy vyskytovat vždy jen sporadicky jako podřízené vztahy, a v žádném případě jako vládnoucí vztahy.

3. RICHARD JONES, „TEXT-BOOK OF LECTURES ON THE POLITICAL ECONOMY OF NATIONS", HERTFORD 1852

[a) ZÁRODKY HISTORICKÉHO CHÁPÁNÍ KAPITALISTICKÉHO VÝROBNÍHO ZPŮSOBU VE SPOJENÍ S BURŽOAZNÍM FETIŠISMEM V NÁZORU NA KAPITÁL JAKO „AKUMULOVANOU ZÁSOBU". PROBLÉM PRODUKTIVNÍ A NEPRODUKTIVNÍ PRÁCE]

[V „Text-book of Lectures on the Political Economy of Nations" Jones píše:]

„Produktivita práce národů závisí ve skutečnosti na dvou okolnostech: Předně na *úrodnosti nebo neúrodnosti původních zdrojů*" (země a voda) „bohatství, které produkují. Za druhé na *účinnosti práce*, jíž používají při využívání těchto zdrojů nebo při dohotovování zboží, která z nich získávají." (Str. 4.)

„*Účinnost lidské práce* závisí:

1. na *stálosti*, s níž je vykonávána;
2. na *znalostech* a *dovednosti*, s níž se jí používá k dosažení výrobcových cílů;
3. na *mechanické síle*, která jí pomáhá." (Str. 6.)

„*Síla*, které používá pracující člověk při výrobě bohatství... může být zvětšena

1. tím, že používá *hybných sil*, které převyšují jeho vlastní síly;
2. tím, že používá daného množství nebo daného druhu hybné || 1134 | síly, jíž disponuje, způsobem, *který je mechanicky výhodnější*. Například lokomotiva o 40 koňských silách působí na železnici jinak než na silnici." (Str. 8.)

„Nejlepší typ pluhu vykoná s dvěma koňmi právě tolik práce a právě tak dobrou práci jako nejhorší typ pluhu se čtyřmi koňmi." (Str. 9.)

„Parní stroj není pouhý nástroj, poskytuje větší *hybnou sílu*, nejen *prostředky k mechanicky výhodnějšímu používání těch sil*, které už dělník má." (Str. 10, poznámka.)

To je tedy podle J[onese] rozdíl mezi nástrojem a strojem. Nástroj je pro dělníka prostředkem pro mechanicky výhodnější použití těch sil, které má; stroj mu poskytuje větší hybnou sílu.(?)

„*Kapitál* ... se skládá z bohatství uspořeného z důchodu a užívaného k dosažení zisku." (Str. 16.) „Možnými zdroji kapitálu... jsou zřejmě všechny důchody všech jednotlivců tvořících společenství, z nichž je možné dosáhnout nějakých úspor. Zvláštní třídy příjmu, které nejvydatněji přispívají k pokroku národního kapitálu, *se na různých stupních svého vývoje mění*, a jsou proto *úplně odlišné* u národů, které jsou na různých stupních tohoto vývoje." (Cit. dílo.)

„*Zisk* tedy není ani zdaleka jediným zdrojem, z něhož se tvoří nebo zvětšuje kapitál. A v raných stupních rozvoje společnosti je dokonce nedůležitým zdrojem akumulace ve srovnání se mzdou a rentou." (Str. 20.) „Vzrostou-li skutečně významně síly národní práce, relativní důležitost zisku jako zdroje akumulace vzrůstá." (Str. 21.)

Kapitál je podle toho částí bohatství, z něhož se skládá důchod, částí, která se nevydává jako důchod, nýbrž proto, aby se vyrobil zisk. Zisk už je formou nadhodnoty, která předpokládá speciálně kapitál. Jakmile se už předpokládá kapitalistický výrobní způsob, tj. kapitál, je [Jonesův] výklad správný. To znamená, že je správný, předpokládá-li se to, co má být vyloženo. Ale J[ones] tu má na mysli vůbec všechny důchody, které se nevydávají jako důchod, nýbrž za účelem obohacení, tj. produktivně.

Jsou tu však dva důležité momenty:

Za prvé. K určitému hromadění bohatství dochází na všech stupních ekonomického vývoje, to znamená jednak [v podobě] rozšíření měřítka výroby, jednak [v podobě] tvorby pokladu atd. Dokud ve společnosti převládá mzda a renta, — tj. podle toho, co bylo řečeno předtím, dokud převážná část nadpráce a nadvýrobku, která vůbec nepřipadá dělníkovi, připadá pozemkovému vlastníkovi (v Asii státu), dokud na druhé straně dělník sám reprodukuje svůj pracovní fond, dokud nejen sám vyrábí svou mzdu, nýbrž si ji sám i vyplácí, přičemž ve většině případů (v tomto stavu společnosti téměř vždy) má možnost přivlastnit si alespoň určitou část své nadpráce a svého nadvýrobku —, v tomto stavu společnosti jsou mzda a renta také hlavními zdroji akumulace. (Zisk se tu omezuje na zisk kupců atd.) Teprve tehdy, když začne kapitalistická výroba převládat, když existuje ne jen sporadicky, ale podřizuje si výrobní způsob společnosti; jakmile si kapitalista fakticky bezprostředně přivlastňuje celou nadpráci a celý nadvýrobek především sám pro sebe, i když část z nich musí vyplácet pozemkovému vlastníkovi atd. —, teprve od tohoto okamžiku se zisk stává hlavním zdrojem kapitálu, akumulace, bohatství uspořeného z důchodu a používaného za účelem dosažení zisku. To zároveň předpokládá (což se samo sebou rozumí, převládá-li kapitalistický výrobní způsob), aby „síly národní výroby skutečně významně vzrostly".

Hlupákům, kteří si namlouvají, že bez zisku z kapitálu by nemohlo docházet k akumulaci, nebo kteří ospravedlňují zisk tvrzením, že kapitalista přináší oběť tím, že ze svého důchodu *spoří* na produktivní účely, Jones odpovídá, že tato funkce „akumulování" připadá při tomto specifickém výrobním způsobu (kapitalistickém) přednostně kapitalistovi; že v dřívějších výrobních způsobech byli hlavními činiteli v tomto procesu sám dělník a do jisté míry pozemkový vlastník a že zde zisk nehrál téměř vůbec žádnou úlohu.

Funkce [akumulování] přirozeně vždy přechází na toho, kdo 1. shrabuje nadhodnotu a 2. z těch, kdo shrabují nadhodnotu, zvláště na toho, kdo je zároveň činitelem samé výroby. Říká-li se || 1135 | tudíž, že zisk je oprávněný *proto*, že kapitalista „spoří" svůj kapitál ze zisku a že plní funkci akumulování, říká se tím jen to, že kapitalistický výrobní způsob je oprávněný proto, že existuje, což platí právě tak o dřívějších i pozdějších výrobních způsobech. Říká-li se, že není akumulace jiným způsobem možná, zapomíná se, že tento určitý způsob akumulace — činností kapitalisty — má určité historické datum svého vzniku a spěje rovněž k určitému historickému datu svého zániku.

Za druhé: Jakmile per fas et nefas* přejde do rukou kapitalistů tolik akumulovaného bohatství, že se mohou zmocnit výroby, lze — po určité době — předpokládat, že převážná většina stávajícího kapitálu vznikla výhradně ze zisku (důchodu), tj. z kapitalizované nadhodnoty.

Jones dostatečně nepodtrhuje jeden bod, on ho vlastně jen mlčky zahrnuje, totiž tento: vyplácí-li pracující výrobce sám sobě mzdu a jeho produkt nenabývá nejprve „formy" „úspor" z důchodu jiných lidí a potom [„formy"] zpětného placení dělníkovi, pak je nutné, aby dělník byl majitelem svých výrobních podmínek (ať už jako vlastník, pachtýř, dědičný nájemce atd.). Má-li jeho mzda a tím i pracovní fond vůči němu vystupovat jako cizí kapitál, je nutné, aby tyto výrobní podmínky ztratil, aby nabyly formy cizího vlastnictví. Teprve když je dělníkovi spolu s jeho výrobními podmínkami odňat jeho pracovní fond, když se vůči němu osamostatní

* — právem či neprávem. *(Pozn. red.)*

jako kapitál, teprve potom začíná další proces, který pouze nereprodukuje tyto původní podmínky, nýbrž je dále rozvíjí, takže jak výrobní podmínky, tak pracovní fond vystupují vůči dělníkům jako „úspory" z důchodu jiných lidí, které tito lidé nashromáždili proto, aby je přeměnili v kapitál. Se ztrátou majetku svých výrobních podmínek, a tím i svého pracovního fondu, ztratil dělník také funkci akumulace, a cokoli přidá k bohatství, vystupuje ve formě důchodu jiných lidí, který tito lidé musí nejprve „uspořit" — tj. nesmějí ho vydat jako důchod, má-li plnit funkci kapitálu a pracovního fondu pro dělníka.

Protože sám Jones zobrazuje takový stav společnosti, v němž se věc ještě takto neprojevuje, při němž ještě existuje jednota [mezi dělníkem a pracovními podmínkami], musel by ovšem zobrazit toto „*oddělení*" jako vlastní proces tvorby kapitálu. Jakmile je toto „oddělení" uskutečněno, pak ovšem začíná proces, který pokračuje a rozšiřuje se — neboť nyní vystupuje proti dělníkovi jeho nadpráce jako cizí důchod, jehož „úsporou" se jedině může akumulovat bohatství a rozšiřovat měřítko výroby.

Zpětná přeměna důchodu v kapitál. Je-li *kapitál* ⟨tj. oddělení výrobních podmínek od dělníka⟩ zdrojem zisku ⟨tj. zdrojem toho, že se nadpráce jeví jako důchod kapitálu, ne práce⟩, pak se zisk stává zdrojem kapitálu, zdrojem tvorby nového kapitálu, tj. zdrojem toho, že dodatečné výrobní podmínky vystupují proti dělníkovi jako kapitál, jako prostředek udržování dělníka jakožto dělníka a neustálého přivlastňování jeho nadpráce. Původní jednota mezi dělníkem a pracovními podmínkami ⟨abstrahujeme-li od otrokářských vztahů, kde sám dělník patří k objektivním pracovním podmínkám⟩ má dvě základní formy: asijské společenství (prvotní komunismus) a drobné rodinné zemědělství (s nímž je spojena domácká výroba) toho či onoho typu. Obě tyto formy, jsou dětské formy, stejně nezpůsobilé k tomu, aby rozvíjely práci jako *společenskou* práci a zvyšovaly produktivní sílu společenské práce. Odtud nutnost oddělení, odtržení, nutnost protikladu mezi prací a vlastnictvím (čímž se rozumí vlastnictví výrobních podmínek). Nejkrajnější formou tohoto odtržení, v níž zároveň produktivní síly společenské práce dosahují největšího rozvinutí, je forma kapitálu.

Původní jednota může být znovu obnovena teprve na materiální základně, kterou vytváří kapitál, a jen za pomoci revolucí, jimiž v procesu tohoto vytváření procházejí dělnická třída a celá společnost.

Jones dostatečně nepodtrhuje ani tento bod:

Důchod, který se směňuje bezprostředně jako takový za práci, není-li to důchod dělníka, který pracuje sám pro sebe a který zaměstnává druhého dělníka, je důchodem vlastníka půdy, odvozeným z renty, kterou dělník, který pracuje sám pro sebe, platí vlastníkovi půdy a kterou tento vlastník půdy spolu se svými sluhy a čeledí nespotřebuje úplně in natura, nýbrž ji zčásti použije na nákup produktů a služeb druhých dělníků atd. Tato [směna důchodu za práci] tedy předpokládá první vztah [vztah mezi vlastníkem půdy a dělníkem, který pracuje sám pro sebe a platí pozemkovému vlastníkovi rentu].

|| 1136 | ⟨Právě tak jako část zisku figuruje i tehdy, když průmyslový kapitalista používá jen svého vlastního kapitálu jako úrok, protože tato forma důchodu má zvláštní způsob existence, tak se na základně kapitalistického výrobního způsobu považují výrobní prostředky za kapitál i tehdy, má-li dělník své vlastní výrobní prostředky a nenajímá-li žádného jiného dělníka, a ta část vlastní dělníkovy práce, kterou realizuje nad to, co tvoří obvyklou mzdu, vystupuje jako zisk, za nějž vděčí svému kapitálu. Dělník sám se pak rozkládá na různé ekonomické typy. Jako svůj vlastní dělník dostává svou mzdu a jako kapitalista svůj zisk. Tato poznámka patří do kapitoly „Důchod a jeho zdroje“[130].⟩

„Pokud jde o vliv na produktivní síly národů, je rozdíl mezi *bohatstvím, které bylo uspořeno* a *potom vydáno v podobě mzdy, aby se dosáhlo zisku*, a bohatstvím, které se vynakládá na udržování práce z důchodu. Vzhledem k tomuto odlišení používám slova *kapitál* výhradně k označení té části bohatství, která byla uspořena z důchodu a použita, aby se dosáhlo zisku.“ (Str. 36—37.)

„Mohli bychom... pod pojmem kapitál rozumět *všechno bohatství věnované na udržování dělníků*, bez ohledu na to, zda prošlo *předběžným procesem spoření nebo ne*... Chceme-li sledovat postavení pracujících tříd a těch, kdo jim platí, u různých národů a za různých podmínek, musíme tudíž potom rozlišovat mezi *kapitálem, který byl uspořen, a kapitálem, který neprošel procesem akumulace*, zkrátka mezi kapitálem, který je důchodem, a kapitálem, který není důchodem.“ (Str. 36.)

„U všech národů starého světa, kromě Anglie a Holandska, *se mzda zemědělských dělníků nezálohuje z fondů ušetřených a akumulovaných z důchodů*, ale z fondů, které *si dělníci vyrábějí sami*, a které nikdy *neexistují v žádné jiné formě než ve formě zásoby pro jejich vlastní bezprostřední spotřebu.*" (Str. 37.)

Od ostatních ekonomů (snad s výjimkou Sismondiho) se Jones liší tím, že vyzvedává jako podstatný moment sociální určenost formy kapitálu a na tuto určenost formy redukuje celý rozdíl mezi kapitalistickým výrobním způsobem a jinými výrobními způsoby. Tato sociální určenost formy kapitálu záleží v tom, že se práce bezprostředně přeměňuje v kapitál a že, na druhé straně, tento kapitál kupuje práci nikoli pro její užitnou hodnotu, nýbrž proto, aby se sám zhodnotil, aby vytvořil nadhodnotu (vyšší směnnou hodnotu), „aby se dosáhlo zisku".

Zároveň se tu však ukazuje, že „spoření důchodu" s cílem přeměnit ho v kapitál a sama „akumulace" se od jiných způsobů, jimiž se „bohatství věnuje na udržování práce", liší jen *formou*. Zemědělští dělníci v Anglii a Holandsku, kteří dostávají mzdy od kapitálu ve formě „zálohy", vyrábějí si „svou mzdu sami", právě tak jako francouzský rolník nebo ruský nevolník, který udržuje sám sebe. Zkoumáme-li výrobní proces v jeho souvislosti, zálohuje dnes kapitalista dělníkovi jakožto „mzdu" jen určitou část produktu, kterou tento dělník „vyrobil" včera. Rozdíl mezi [kapitalistickým výrobním způsobem a jinými výrobními způsoby] tudíž nespočívá v tom, že v jednom případě dělník vyrábí svou vlastní mzdu a v druhém případě ji nevyrábí. Rozdíl spočívá v tom, že tento jeho produkt [v jednom případě] vystupuje jako *mzda*; že v jednom případě [v podmínkách kapitalistického výrobního způsobu] produkt dělníka (ta část dělníkova produktu, která tvoří pracovní fond) 1. se jeví jako *cizí* důchod; potom 2. se však nevydává jako důchod, ani za takovou práci, v jejíž podobě se důchod spotřebovává přímo, nýbrž 3. stojí proti dělníkovi jako *kapitál*, který mu vrací tuto část produktu směnou nejen za ekvivalent, nýbrž za větší množství práce, než je zpředmětněno v produktu. Tak produkt dělníka vystupuje 1. jako cizí důchod, 2. jako „úspora" z důchodu, za účelem nákupu práce a dosažení zisku, tj. vystupuje jako *kapitál*.

Tento proces, v němž proti dělníkovi stojí jeho vlastní produkt

jako kapitál, má Jones na mysli, když říká, že pracovní fond „prošel předběžným procesem spoření", „prošel procesem akumulace", že tento fond, dříve než se znovu přemění v existenční prostředky dělníka, „existuje v *nějaké jiné formě*" (zde je to výslovně pouhá *změna formy*) „než ve formě zásoby pro bezprostřední spotřebu dělníků". Celý rozdíl záleží v *přeměně formy*, jíž prochází pracovní fond vyrobený dělníkem, dříve než se k němu znovu vrací ve formě mzdy. V případě rolníků, kteří pracují sami pro sebe nebo samostatných řemeslníků, proto také pracovní fond nikdy nenabývá formy „mzdy".

|| 1137 | „Úspory" a „akumulace" — pokud mluvíme o pracovním fondu — jsou tu jen *názvy* pro přeměny formy, kterými prochází dělníkův produkt. Dělník, který pracuje sám pro sebe, sní svůj produkt stejně jako námezdní dělník, anebo přesněji, námezdní dělník sní svůj produkt stejně jako dělník, který pracuje sám pro sebe. Rozdíl je jen v tom, že u námezdního dělníka se *jeví* jeho produkt jako něco, co bylo *uspořeno* či akumulováno *jinými*, jako kapitalistův důchod. Ve skutečnosti je tomu ale tak, že tento proces umožňuje kapitalistovi „uspořit" či „akumulovat" dělníkovu nadpráci pro sebe; a proto také Jones tak silně podtrhuje okolnost, že při nekapitalistickém výrobním způsobu akumulace nepochází ze zisku, nýbrž ze mzdy, tj. z důchodu zemědělce nebo řemeslníka, kteří pracují sami pro sebe, a směňují svou práci přímo za důchod (jak by z nich také mohli jinak vzniknout příslušníci střední třídy) buržoové(?), a z renty pozemkového vlastníka. Ale má-li proto projít pracovní fond těmito přeměnami, je rovněž nutné, aby i výrobní podmínky stály proti dělníkovi jako kapitál, což v jiných formách neexistuje. Rozšiřování *bohatství* se v tomto případě jeví ne jako něco, co vychází od dělníka, nýbrž jako úspora zisku — zpětná přeměna nadhodnoty v kapitál — podobně jako pracovní fond sám (dříve než se zvětší novou akumulací) stojí proti dělníkovi jako kapitál.

„Spoření" v pravém smyslu tohoto slova má smysl jen pro toho kapitalistu, který kapitalizuje svůj důchod, na rozdíl od kapitalisty, který svůj důchod sní, vydá jako důchod, ale nemá ani nejmenší smysl pro vztah mezi kapitalistou a dělníkem.

Dva základní fakty kapitalistické výroby:

[Za prvé:] Koncentrace výrobních prostředků v několika málo rukou, v důsledku čehož výrobní prostředky už nevystupují jako bezprostřední vlastnictví jednotlivého dělníka, nýbrž jako síly společenské výroby, třebaže zpočátku ještě vystupují jen jako vlastnictví nepracujících kapitalistů; ti jsou v buržoazní společnosti jejich správci a využívají všech plodů tohoto správcovství.

Za druhé: Organizace samotné práce jako společenské práce kooperací, dělbou práce a spojením práce s výsledky vlády společnosti nad přírodními silami.

Tím i oním způsobem ruší kapitalistická výroba soukromé vlastnictví a soukromou práci, i když ještě v protikladných formách.

Smysl toho, co je u A[dama] Smitha hlavním rozdílem mezi produktivní a neproduktivní prací, totiž že první se směňuje bezprostředně za kapitál, a druhá bezprostředně za důchod — smysl tohoto rozdílu plně vysvítá teprve u Jonese. Ukazuje se tu, že produktivní práce je charakteristická pro kapitalistický výrobní způsob; neproduktivní práce, tam, kde převládá, náleží dřívějším výrobním způsobům, a tam, kde se vyskytuje jen zřídka, je omezena (nebo by měla být omezena) na sféry, kde nejde o bezprostřední výrobu bohatství.

„*Kapitál* je nástroj, který uvádí do pohybu všechny příčiny, které zvětšují účinnost lidské práce a produktivní síly národů... Kapitál je nahromaděný výsledek *minulé práce*, jehož se používá k dosažení určitého účinku v určitém směru výroby bohatství." (Str. 35.)

(Tamtéž na str. 35, Jones v poznámce říká:

„Bude vhodné, a je rozumné, považovat akt výroby za nedokončený dotud, dokud se vyrobené zboží nedostane do rukou jednotlivce, který je má spotřebovat. Všechno, co tomu předcházelo, má na zřeteli tento cíl. Kůň a povoz obchodníka, který nám dodává čaj z Hertfordu do naší školy, jsou právě tak nezbytní k tomu, abychom dostali tento čaj a mohli jej konzumovat, jako práce Číňana, který natrhal a usušil [čajové] lístky.")

„Ale... *tento kapitál*... nesplňuje v každém společenství *všechny ty úkoly, které má plnit.* Rozhodně k nim přichází jen postupně, k jednomu po druhém; *a je pozoruhodné a nanejvýš důležité, že ta zvláštní funkce*, jejíž splnění je *nezbytné pro podstatnější rozvoj sil kapitálu ve všech jeho dalších funkcích, je právě funkcí*, kterou *kapitál* pro převážnou část dělníků na světě *ještě vůbec nikdy nesplnil.*" (Str. 35—36.)

„Mám na mysli *zálohování mzdy*...“ (Str. 36.)

„Kapitalisté zálohují mzdu necelé čtvrtině dělníků na světě... Tato skutečnost... má ohromný význam pro srovnávání pokroku národů.“ (Cit. dílo.)

|| 1138 | „Teprve později, když splnil mnohé jiné funkce při výrobě bohatství, přejímá kapitál čili akumulovaná zásoba funkci *zálohování* mzdy dělníkovi.“ (Str. 79.)

V poslední Jonesově větě (str. 79) je kapitál fakticky vyjádřen jako „vztah“, nejen jako „akumulovaná zásoba“, nýbrž jako zcela určitý výrobní vztah. „Zásoba“ nemůže „převzít funkci zálohování mzdy“. A Jones podtrhuje, že *základní formou kapitálu* — formou, v níž dává celému procesu společenské výroby distinkční charakter, ovládá ho a vede k zcela novému rozvoji produktivních sil společenské práce, revolucionizuje všechny sociální a politické vztahy — je forma, v níž kapitál stojí proti námezdní práci, platí mzdu. Jones zdůrazňuje, že předtím, než kapitál vystupuje v této rozhodující funkci, plní jiné funkce, vystupuje v jiných, podřízených, ale historicky dřívějších formách, že však jeho síla ve všech jeho funkcích se plně rozvíjí teprve tehdy, když se objevuje jakožto průmyslový kapitál. Na druhé straně ve III. lekci: „O způsobu, jímž kapitál čili kapitalisté“ ⟨zde, v tomto *čili* je zakopaný pes: teprve touto personifikací se akumulovaná zásoba stává kapitálem⟩ „postupně přejímají různé funkce ve výrobě bohatství“ nám Jones neříká, které to jsou ty dřívější funkce. Fakticky to mohou být jen funkce obchodního kapitálu nebo kapitálu činného v obchodě s penězi. Ale přestože se Jones dostává tak blízko k správnému názoru a v jistém smyslu ho sám vyslovuje, je na druhé straně jako ekonom stále ještě v zajetí buržoazního fetišismu do té míry, že nikdo nemůže zaručit, že nemá na mysli různé funkce, které může zastávat „akumulovaná zásoba“ jako taková.

Teze:

„Teprve později, když splnil mnohé jiné funkce při výrobě bohatství, *přejímá* kapitál čili *akumulovaná zásoba* funkci *zálohování* mzdy dělníkovi...“ (str. 79),

plně vyjadřuje rozpor — na jedné straně správné historické pojetí kapitálu, které je na druhé straně zastřeno ekonomickou omezeností, že „zásoba“ jako taková je „kapitál“. Proto se „akumulovaná zásoba“

stává [u Jonese] osobou, která „přejímá funkci zálohování mzdy" dělníkům. Třebaže je Jones sám ještě v zajetí ekonomických předsudků, zároveň tyto předsudky překonává a toto překonání se stává nutným, jakmile je kapitalistický výrobní způsob chápán jako historicky určený výrobní způsob a nepokládá se už za věčný přírodní vztah výroby.

Vidíme, jak velký skok je mezi Ramsayem a *Jonesem*. Právě tu funkci kapitálu, která z něho činí kapitál, zálohování mzdy, označuje Ramsay za nepodstatnou funkci, která je jen důsledkem chudoby masy národa a která je pro výrobní proces jako takový lhostejná. V této omezené formě Ramsay *popírá* nutnost kapitalistického výrobního způsobu. Naproti tomu Jones ⟨je zvláštní, že oba byli kněžími anglikánské církve.[131] Angličtí faráři zřejmě přece jen víc přemýšlejí než faráři na kontinentě⟩ ukazuje, že právě tato funkce kapitálu činí kapitál kapitálem a podmiňuje to, co je pro kapitalistický výrobní způsob charakteristické. Ukazuje, jak se tato forma objevuje teprve na určitém stupni vývoje produktivních sil a vytváří pak zcela novou materiální základnu. Proto však Jones také chápe mnohem hlouběji než Ramsay i to, že tato forma je „překonatelná", že je jen přechodně historicky nutná. Nepovažuje vůbec kapitalistický vztah za věčný.

„Jednou v budoucnosti může existovat takový společenský pořádek — a *možná že* některé *části světa se mu přiblížují* —, kdy dělníci a majitelé akumulované zásoby budou tíž lidé. Ale ve vývoji národů ... tomu tak *dosud nikdy* nebylo, a chceme-li sledovat a pochopit *tento vývoj*, musíme zkoumat, jak se dělníci postupně dostávají z moci zákazníků, kteří jim platí ze svého důchodu, do moci zaměstnavatelů, kteří jim platí zálohami z kapitálu, z jejichž výnosů se jeho majitelé snaží realizovat zvláštní důchod. To možná není tak *žádoucí stav jako ten, kdy dělníci a kapitalisté jsou tíž lidé*, ale musíme *jej brát jako určité stadium v procesu rozvoje výroby*, které bylo dosud charakteristické pro dějiny vyvíjejících se národů. Tohoto stadia národy Asie dosud nedosáhly." (Str. 73.)

|| 1139 | Zde Jones zcela bez obalu prohlašuje, že „akceptuje" kapitál a kapitalistický výrobní způsob jen jako přechodnou fázi v rozvoji společenské výroby, jako fázi, která z hlediska rozvoje produktivních sil společenské práce představuje ohromný pokrok proti všem předcházejícím formám — která však není naprosto

konečným výsledkem, nýbrž naopak ve své antagonistické formě, ve formě antagonismu mezi „vlastníky akumulovaného bohatství" a „skutečnými dělníky" v sobě zahrnuje nevyhnutelnost svého zániku.

Jones byl profesorem politické ekonomie v Haileybury, *nástupcem Malthuse*. Vidíme tu, jak skutečná věda politické ekonomie končí tím, že chápe buržoazní výrobní vztahy jako pouhé *historické* vztahy, které vedou k vyšším vztahům, v nichž mizí antagonismus, na němž buržoazní výrobní vztahy spočívají. Svou analýzou rozbíjí politická ekonomie formy zdánlivě navzájem samostatné, v nichž vystupuje bohatství. Její analýza (dokonce už u Ricarda) jde tak daleko, že

1. mizí *samostatná látková forma bohatství* a bohatství vystupuje spíše jen jako činnost lidí. Všechno, co není výsledkem lidské činnosti, práce, je příroda a jako taková není společenským bohatstvím. Přízrak světa statků se rozplývá, a tento svět se jeví jen jako stále mizící a stále znovu vytvářené objektivizování lidské práce. Všechno látkově pevné bohatství je jen pomíjivé zpředmětnění této společenské práce, krystalizace výrobního procesu, jehož mírou je čas, míra samého pohybu.

2. Mnohotvárné formy, v nichž různé součásti bohatství připlývají k různým částem společnosti, ztrácejí svou zdánlivou samostatnost. Úrok je pouze částí zisku, renta pouze mimořádným ziskem. Úrok a renta se tudíž rozplývají v zisku, a sám zisk se redukuje na *nadhodnotu*, tj. na nezaplacenou práci. Ale sama hodnota zboží se redukuje pouze na pracovní dobu. Ricardovská škola sama dochází tak daleko, že jednu z forem přivlastňování této nadhodnoty — pozemkové vlastnictví (rentu) — neguje jakožto neužitečnou, pokud ji inkasují soukromé osoby. Ricardovská škola popírá, že pozemkový vlastník je funkcionářem v kapitalistické výrobě. Tak je rozpor redukován na kapitalistu a námezdního dělníka. Tento vztah však ricardovská ekonomie chápe jako něco daného, jako přírodní zákon, na němž je založen sám výrobní proces. Pozdější ekonomové — jako Jones — jdou ještě dále a uznávají už jen *historickou* oprávněnost tohoto vztahu. Ale od chvíle, kdy jsou buržoazní způsob a jemu odpovídající výrobní a rozdělovací procesy uznány za *historické*, je už odzvoněno bludu, který pokládá buržoazní výrobní způsob

za přirozený zákon výroby, a otevírá se perspektiva nové společnosti, nové ekonomické společenské formace, k níž je buržoazní výrobní způsob jen přechodem.[132] | 1139 ||

|| 1139 | Musíme ještě u Jonese prozkoumat různé věci:

1. Jak právě kapitalistický výrobní způsob — zálohování mzdy kapitálem — mění formu [výroby] a produktivní síly.

2. Jonesovy úvahy o akumulaci a míře zisku.

Zde je však nutno zdůraznit ještě tento bod.

|| 1140 | „Kapitalista byl jen činitelem, který poskytl dělníkům užitek z toho že zákazníci, kteří je obklopovali, vydávali důchody v nové formě a za nových okolností." (Str. 79.)

To se vztahuje na nezemědělské dělníky, kteří dříve žili bezprostředně z důchodu pozemkových vlastníků atd. Místo aby tito dělníci bezprostředně směňovali svou práci (nebo její produkt) za uvedené důchody, směňuje nyní produkt jejich práce — shromážděný a koncentrovaný v jeho rukou — za tyto důchody kapitalista, čili tyto důchody se přeměňují v kapitál, směňují se za kapitál, neboť tvoří výtěžek kapitálu. Nejsou už nyní bezprostředním výtěžkem práce, nýbrž bezprostředním výtěžkem kapitálu, který zaměstnává dělníky.[133] | 1140 ||

|| 1144 | Když Jones vyložil *kapitál* jako specifický výrobní vztah, pro který je podstatné, že akumulované bohatství vystupuje jako zálohovatel mzdy, a sám pracovní fond jako „bohatství uspořené z důchodu a používané k dosažení zisku", vysvětluje změny ve vývoji produktivních sil, které jsou vlastní tomuto výrobnímu způsobu. Velmi dobře říká, jak se se *změnou* materiálních produktivních sil mění vztahy (ekonomické) a tím i sociální, morální a politické poměry národů:

„Tou měrou, jak společenství *mění své produktivní síly, mění se nevyhnutelně i jejich zvyklosti a obyčeje.*" (Str. 48.) „V průběhu svého vývoje přicházejí všechny různé třídy společenství na to, že jsou s druhými třídami spjaty *novými vztahy*, že zaujímají *nová postavení*, že je obklopují nová morální a sociální nebezpečenství a *nové podmínky* sociálního a politického rozkvětu." (Cit. dílo.)

Dříve, než se budeme zabývat zkoumáním toho, jak Jones vy-

světluje vliv kapitalistické formy výroby na vývoj produktivních sil, uvedeme ještě několik tezí souvisejících s tím, co bylo dosud uvedeno.

„*Změny v ekonomické organizaci společenství* a v silách a prostředcích, ať už hojných nebo řídkých, pomocí nichž se plní úkoly výroby, *jsou provázeny* velkými politickými, sociálními, morálními a intelektuálními změnami. Tyto změny nutně mají rozhodující vliv na různé politické a sociální složky obyvatelstva, v jejichž lůně tyto změny probíhají; tento vliv zasahuje intelektuální charakter, zvyklosti, obyčeje, mravy a štěstí národů." (Str. 45.)

„Anglie je jediná velká země, která... učinila první krok na cestě k dokonalosti *jakožto vyrábějící mechanismus*; je to jediná země, kde obyvatelstvo, zemědělské i nezemědělské, je podřízeno vedení kapitalistů a kde působení jejich prostředků a zvláštních funkcí, které jsou s to vykonávat jedině oni, je ve velké míře pociťováno nejen v tom, že ohromně roste bohatství země, nýbrž i ve všech ekonomických vztazích a v postavení jejího obyvatelstva.

S politováním, ale bez nejmenšího zaváhání říkám: Anglii nelze pokládat za šťastný příklad || 1145 | osudu národa, který tímto způsobem rozvíjí své produktivní síly." (Str. 48—49.)

„*Všeobecný pracovní fond* se skládá: 1. Ze mzdy, kterou vyrábějí sami dělníci. 2. Z důchodů jiných tříd, které se vynakládají na udržování dělníků. 3. Z kapitálu čili části bohatství uspořeného z důchodu, kterého se používá k zálohování mzdy za účelem dosažení zisku. Ty, kteří jsou udržováni z první části pracovního fondu, budeme nazývat *nenajatými dělníky*. Ty, kdož jsou udržováni z druhé části, budeme nazývat *placenými sluhy*. Ty, kdož jsou udržováni z třetí části, budeme nazývat *najatými dělníky*." (Námezdní dělníci.) „Pobírání mzdy z některé z těchto tří částí pracovního fondu určuje *vztah pracovníka k druhým třídám společnosti*, a tím určuje, někdy přímo, jindy víceméně nepřímo, stupeň stálosti, dovednosti a síly, s nímž se uskutečňují úkoly výroby." (Str. 51—52.)

„První část pracovního fondu, *mzda, kterou vyrábějí sami dělníci*, udržuje víc než polovinu, možná víc než dvě třetiny pracujícího obyvatelstva světa. Těmito pracovníky jsou všude rolníci, kteří mají půdu a obdělávají ji... Druhá část pracovního fondu, *důchod, který se vynakládá na udržování práce*, skýtá obživu převážné části *produktivních* nezemědělských dělníků Orientu. Tato část pracovního fondu má určitý význam na evropském kontinentu, zatímco v Anglii zahrnuje jen nevelké množství řemeslníků, zabývajících se příležitostnými pracemi, kteří představují *zbytky početnější vrstvy*... Třetí část pracovního fondu, *kapitál*, poskytuje v Anglii zaměstnání velké většině jejích dělníků, kdežto v Asii udržuje jen nevelké množství lidí, a na evropském kontinentě udržuje pouze nezemědělské dělníky, jejichž celkový počet netvoří snad ani čtvrtinu produktivního obyvatelstva." (Str. 52.)

„Nevydělil jsem *otrockou práci* jako zvláštní kategorii... *Občanská práva* dělníků nemají žádný vliv na jejich *ekonomické postavení*. Můžeme si všimnout, že otroci, podobně jako svobodní lidé, jsou živi ze všech částí všeobecného fondu." (Str. 53.)

Ale nemají-li „občanská práva" dělníků žádný vliv na „jejich ekonomické postavení", pak jejich ekonomické postavení má vliv na jejich občanská práva. Námezdní práce v národním měřítku, a tudíž i kapitalistický výrobní způsob, může existovat jen tam, kde jsou dělníci osobně svobodní. Spočívá na osobní svobodě dělníků.

Smithovu produktivní a neproduktivní práci redukuje Jones správně na její podstatu, na kapitalistickou a nekapitalistickou práci; protože správně uplatňuje Smithovo rozlišování na dělníky placené z kapitálu a na dělníky placené z důchodu. Naproti tomu Jones sám rozumí ***produktivní*** a ***neproduktivní*** prací zřejmě práci, která vchází do výroby materiálního bohatství, a práci, která do něho nevchází. To nám vyplývá z místa [citováno se str. 52], kde Jones mluví o ***produktivních dělnících***, kteří závisejí na vynaloženém důchodu. Dále [z těchto míst]:

„Ta část společenství, která je *neproduktivní ve smyslu materiálního bohatství*, může být *užitečná* nebo *neužitečná*." (Str. 42.)

„Je moudré považovat *akt výroby* za nedokončený dotud, dokud se *vyrobené zboží* nedostane do rukou jednotlivce, který je má spotřebovat." (Str. 35, *poznámka*.)

Rozdíl mezi dělníky žijícími z kapitálu a dělníky žijícími z důchodu se týká formy práce. V tom záleží celý rozdíl mezi kapitalistickým a nekapitalistickým výrobním způsobem. Naopak, bereme-li pojem produktivní a neproduktivní dělník v užším smyslu, bude produktivní prací každá práce, která vchází do výroby ***zboží*** (výroba tu zahrnuje všechny akty, jimiž musí projít zboží od prvního výrobce až ke spotřebiteli), ať už je tato práce jakákoli — ruční nebo ne ([i] vědecká), a taková práce, která nevchází do výroby zboží a jejímž cílem není výroba zboží, bude neproduktivní. Toto rozlišování nelze pouštět ze zřetele a okolnost, že všechny ostatní druhy činnosti zase zpětně působí na materiální výrobu a vice versa, absolutně nic nemění na nutnosti takového rozlišování.

[b) JONES O VLIVU KAPITALISTICKÉ VÝROBY NA ROZVOJ PRODUKTIVNÍCH SIL. O PODMÍNKÁCH POUŽITÍ DODATEČNÉHO FIXNÍHO KAPITÁLU]

|| 1146 | Nyní přicházíme k tomu, jak kapitalistický výrobní způsob *rozvíjí produktivní síly.*

[Jones říká:]

„Zde snad bude vhodné poukázat na to, jak tato skutečnosť" ⟨že kapitál zálohuje mzdu⟩ „ovlivňuje *produktivní síly* dělníků, čili *stálost, znalosti* a *sílu,* s nimiž se práce vykonává... Kapitalista, který platí dělníkovi, může napomáhat *stálosti jeho práce.* Předně *tím, že takovou stálost umožňuje,* dále tím, že na ni *dozírá* a *vynucuje* ji. Na světě je mnoho velkých vrstev dělníků, kteří procházejí ulicemi a hledají zákazníky; jejich mzdy závisejí na *náhodných potřebách* lidí, kteří právě v tomto okamžiku vyžadují jejich služby nebo potřebují předměty, které vytvořili. S tímto stavem se setkávali první misionáři v Číně. ‚Tam běhají řemeslníci od rána až pozdě do večera ulicemi a hledají zákazníky. Většina čínských dělníků pracuje v soukromých domech. Potřebuješ oděv? Krejčí přijde ráno k tobě a večer odejde domů. Ostatní řemeslníci jsou ve stejném postavení. Neustále pobíhají po ulicích a hledají práci, dokonce i kováři, kteří vláčejí své kladivo a kovářskou výheň pro běžné práce s sebou. Rovněž holiči... putují ulicemi s křeslem na hřbetě a s miskou a kotlíkem na teplou vodu v ruce.'[134] V Orientu je to všeobecný zjev a v západních zemích zčásti.

Tito dělníci nemohou pracovat *delší dobu.* Musejí se jako nájemní kočí pohybovat ulicemi a nenajdou-li zákazníka, zůstanou bez práce. Změní-li se postupem doby jejich ekonomická situace a stanou-li se *dělníky u kapitalisty, který jim zálohuje jejich mzdu,* má to za následek dvojí. Za prvé *mohou* nepřetržitě pracovat a za druhé je tu síla, *jejímž úkolem a zájmem je,* aby je skutečně *přinutila* stále pracovat... Kapitalista má zdroje..., aby mohl na zákazníka čekat. Tímto způsobem je *práce* této třídy lidí *mnohem stálejší. Pracují každý den od rána do večera* a jejich práce *není přerušována* čekáním nebo hledáním zákazníka, jenž konečně spotřebuje předmět, který vyrobili.

Ale takto *umožněná stálost jejich práce* se zajišťuje a zvětšuje *kapitalistovým dozorem. Zálohoval jejich mzdu, dostane produkt jejich práce. Starat se o to, aby nepracovali s přestávkami nebo liknavě,* to je *jeho zájem a jeho výsada.*

Dosáhne-li se takto stálosti práce, je potom účinek této jediné změny na produktivní sílu práce veliký... *Síla se zdvojnásobí.* Pracují-li dva dělníci nepřetržitě celý rok *od rána do večera,* vyrobí pravděpodobně víc než čtyři dělníci, kteří přecházejí od jedné práce k druhé a stráví většinu svého času tím, že shánějí zákazníky a obnovují přerušenou práci." (Str. 37—38.)

[K tomu, co tu řekl Jones, je třeba poznamenat:]

Za prvé: Přechod od dělníků, kteří vykonávají náhodné služby,

šijí kabát, kalhoty v domě pozemkového vlastníka atd., k dělníkům, které zaměstnává kapitál, zobrazuje velmi dobře už *Turgot.*

Za druhé: Touto stálostí se liší kapitalistická práce od formy, kterou popisuje Jones, ale ne od velkovýroby založené na otrocké práci.

Za třetí: Je nesprávné, jestliže se *zvětšení práce* samé, způsobené tím, že se prodlouží a odstraní se v ní přestávky, nazývá zvětšením produktivní síly nebo síly práce. Tak je tomu jen potud, pokud kontinuita práce zvětšuje osobní zručnost dělníka. Zvětšením síly práce rozumíme větší produktivní sílu, s níž se používá daného množství práce, ne libovolná změna v množství použité práce. To, o čem mluví Jones, náleží spíš k formálnímu podřízení práce kapitálu.

Plně se rozvíjí teprve s rozvojem fixního kapitálu. (O tom nyní.)

Jones správně zdůrazňuje: Kapitalista chápe práci jako své vlastnictví, z něhož se nesmí nic ztratit. U práce, která přímo závisí na důchodu, jde jen o užitnou hodnotu práce.

|| 1147 | Dále Jones velmi správně zdůrazňuje, že stálá práce nezemědělského dělníka od rána do večera není nic od přírody daného, ale je sama *produktem* ekonomického vývoje. V protikladu k asijské formě a západní formě (dříve, částečně i nyní) venkovské práce, představuje středověká městská práce už velký pokrok a je předstupněm kapitalistického výrobního způsobu, stálosti a nepřetržitosti práce.

⟨O této *stálosti práce*:

„Kapitalista řídí také jakési *zaopatřování* práce; zajišťuje *proti* nejistotě, zda se najde odbyt pro práci; nebýt jeho, tato nejistota by v mnoha případech vedla k tomu, že by se od té či oné práce upustilo. Námaha, s níž je spojeno hledání kupce a docházení na trh, je díky jeho zprostředkování relativně malá." („*An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption* etc.", Londýn 1821, str. 102.)

Tamtéž:

„Tam, kde se kapitál skládá převážně z *fixního* kapitálu, nebo tam, kde se vkládá do půdy..., *je* podnikatel mnohem víc (než kdyby bylo vloženo méně fixního kapitálu) *nucen* používat téhož množství oběžného kapitálu jako dříve, aby neztratil žádný zisk z té části, která představuje fixní kapitál." (Str. 73.)⟩

⟨[Dále Jones říká:]

„O poměrech v Číně, které vyplývají ze závislosti dělníků na důchodech jejich zákazníků, si učiníme nejživější představu z čínské výstavy, kterou měl v Londýně její americký majitel tak dlouho otevřenou. Hemží se postavami řemeslníků, kteří se potulují se svazečky nástrojů a hledají zákazníky a kteří nemají co dělat, nenajdou-li žádného. Je tu názorně vidět, že v tomto případě nutně chybí *ona stálost práce*, která je jedním ze tří hlavních prvků její produktivity. Pro každého informovaného návštěvníka je však *také* dostatečným svědectvím, že tam *neexistují fixní kapitál a stroje*, které nejsou méně důležitými prvky účinnosti výroby." (*Richard Jones* [„Text-book of Lectures...", Hertford 1852], str. 73.)

„Stejný obraz můžeme vidět v indických městech, kde přítomnost Evropanů ještě nijak nezměnila situaci. Avšak v zemědělských oblastech je o řemeslníky postaráno zvláštním způsobem... Ti řemeslníci a ostatní nezemědělští pracovníci, které určitá vesnice skutečně potřebovala, byli vydržováni tím, že jim byla přidělena určitá část společného důchodu všech vesničanů. V celé zemi žily z tohoto fondu početné skupiny dělníků, kteří své povolání dědili z generace na generaci a jejichž práce uspokojovala jednoduché potřeby a přání, které zemědělci nebyli s to uspokojovat svou vlastní prací. Postavení a práva těchto venkovských řemeslníků se brzy stala dědičnými jako všechna práva v Orientu. Tyto skupiny řemeslníků nacházely zákazníky mezi ostatními obyvateli vesnice. Vesničané byli připoutáni k jednomu místu a konzervativní, a stejní byli i řemeslníci...

Městští řemeslnici byli a jsou ve zcela odlišné situaci. Dostávali svou mzdu v podstatě ze stejného fondu — nadbytečný důchod [Mehrrevenue] z půdy — ale způsob jeho rozdělování i ti, kdo ho rozdělovali, se změnili, a v důsledku toho řemeslníci ztráceli své *trvalé působiště*, což vedlo k častému a obvykle škodlivému stěhování... Takoví *řemeslníci nejsou připoutáni k jednomu místu svou závislostí na masách fixního kapitálu.*" (Jako například v Evropě, kde bavlnářské a jiné manufaktury „jsou vázány na oblasti, kde je hojnost vodní síly nebo paliva k výrobě páry, a kde jsou značné masy bohatství přeměněny v budovy a stroje" atd.)... „Jinak je tomu, jestliže jsou || 1148 | dělníci odkázáni pouze *na přímý příjem* části důchodu lidí, spotřebovávajících zboží, která řemeslníci vyrábějí... *Ti nejsou nijak vázáni na přítomnost nějakého fixního kapitálu.* Jestliže jejich zákazníci změní na delší dobu, nebo i na velmi krátkou dobu místo svého pobytu, musí jít nezemědělští dělníci za nimi nebo zemřít hlady." (Str. 73—74.)

„Větší část tohoto fondu určeného pro řemeslníky rozděluje v Asii stát a jeho úředníci. Hlavním střediskem rozdělování je nutně *hlavní město.*" (Str. 75.)

„Od Samarkandu na jih až po Bidžápur a Seringapatam můžeme nalézt zbytky zaniklých hlavních měst, jejichž obyvatelé je *náhle opustili*" (nejde o úpadek měst jako v jiných zemích), „*jakmile* byla založena *nová střediska rozdělování královských důchodů*, tj. celkového nadbytečného důchodu z půdy." (Str. 76.)

Viz *Dr. Bernier*, který srovnává indická města s polními tábory.[135] Základem je tu tedy forma pozemkového vlastnictví v Asii.

*

Od *stálosti* práce přejděme nyní k dělbě práce, [vývoji] znalostí, použití strojů atd.

[Jones píše:]

„Ale tím, co bylo řečeno, není *vliv*, který má na *stálost práce změna těch, kteří platí práci*, nijak vyčerpán. *Různé výrobní úkony se nyní mohou ještě dále dělit...* Jestliže" (kapitalista) „nezaměstnává jen jednoho dělníka, nýbrž víc dělníků, může nyní rozdělit práci mezi ně. Může ponechat každého dělníka, aby trvale vykonával tu část společné práce, kterou vykonává nejlépe... Je-li kapitalista bohatý a má-li dostatečný počet dělníků, může práci ještě *dále rozdělovat*, pokud je to vůbec vhodné. Stálost práce je pak dokonalá... Nyní kapitál tím, že převzal funkci zálohování mezd, postupně zdokonalil *stálost* práce. Zároveň se zvyšují *znalosti* a *dovednost*, s nimiž se takové práce používá k dosažení žádoucího výsledku.

Třída kapitalistů je nejdříve částečně a nakonec zcela *zbavena nutnosti fyzicky pracovat. Její zájem vyžaduje, aby produktivní síly dělníků*, které zaměstnává, byly co možná největší. *Její pozornost je zaměřena*, a to téměř výhradně, na zvýšení této síly. Přemýšlejí stále horliveji, jak získat ty nejlepší prostředky k dosažení všech cílů lidské práce; *znalosti* se rozšiřují a zvětšují oblast své účinnosti a podporují výrobu téměř v každém jejím odvětví...

Ale zvětšuje se také *mechanická síla*. Kapitál, kterého se nepoužívá na *zaplacení* práce, ale pro její *podporu*, budeme nazývat *pomocný kapitál.*"

⟨Pod pojmem pomocný kapitál tedy Jones rozumí část konstantního kapitálu, kterou netvoří suroviny.⟩

„Jsou-li splněny určité podmínky, může masa pomocného kapitálu národa při stejném počtu dělníků nekonečně růst Na každém stupni tohoto růstu roste třetí prvek účinnosti lidské práce, totiž její *mechanická síla... Masa pomocného kapitálu tedy v poměru k obyvatelstvu roste...* Jaké podmínky se tedy musí splnit, aby masa pomocného kapitálu, použitého pro jejich" ⟨dělníků najatých kapitalistou⟩ „podporu, mohla růst?

Musí tu být současně trojí:

1. Prostředky k úspoře dodatečného kapitálu.
2. Vůle k jeho úspoře.
3. Vynálezy, které umožňují použitím takového kapitálu zvětšovat produktivní síly práce, a to v takovém rozsahu, aby práce *reprodukovala kromě bohatství vyráběného dříve ještě dodatečně použitý pomocný kapitál podle míry jeho opotřebení a ještě k tomu zisk...*

Jestliže *už byla vložena celková masa pomocného kapitálu, jíž lze při daném stupni vědomostí použít se ziskem...*, pak prostředek a cestu k jeho použití může ukázat jen *rozšíření vědomostí*. Dále je takové použití prakticky proveditelné jen tehdy, jestliže objevené prostředky *zvyšují sílu práce natolik, aby se dodatečný*

kapitál reprodukoval za stejnou dobu jako se spotřebovává. Není-li tomu tak, pak musí kapitalista své bohatství ztratit... Ale zvětšená účinnost práce musí kromě toho *reprodukovat* také ještě *zisk*, jinak by kapitalista neměl žádnou pohnutku pro použití svého kapitálu ve výrobě... Pokud *lze použitím nové masy pomocného kapitálu dosáhnout obou těchto cílů*, nemá použití další masy tohoto kapitálu pevnou a určitou hranici. Její zvětšování může jít ruku v ruce se *zvětšováním vědomostí.* Ale vědomosti se nikdy nezastavují, a tak jako postupují všemi směry hodinu od hodiny, tak se mohou hodinu od hodiny objevovat nové nástroje, nové stroje, nové hnací síly, které umožní danému společenství výhodně zvětšovat masu pomocného kapitálu, která podporuje jeho výrobu, a tím *zvětšovat rozdíl mezi produktivitou své práce* a produktivitou práce chudších a méně dovedných národů." (Str. 38—41.)

|| 1149 | Nejprve poznámka k tomu, že vynálezy nebo nářadí nebo zařízení musí být takové, aby se produktivní síly práce zvětšovaly v takovém rozsahu, aby práce vyráběla kromě bohatství, vyráběného dříve ještě dodatečný pomocný kapitál podle míry jeho opotřebení, nebo „aby dodatečný kapitál reprodukovaly *za stejnou dobu, jako se spotřebovává*". To tedy znamená jen to, že opotřebení se nahrazuje podle toho, jak probíhá, čili že se dodatečný kapitál obnovuje průměrně za stejnou dobu, jako se spotřebovává. Část hodnoty produktu — nebo, což je totéž, část produktu — musí nahradit spotřebovaný pomocný kapitál, a to za takovou dobu, aby v okamžiku, kdy bude zcela spotřebován, mohl být zcela obnoven, nebo aby na místo spotřebovaného nastoupil nový kapitál téhož druhu. Ale co je tu podmínkou? Dodatečný pomocný kapitál musí produktivitu práce zvýšit natolik, aby mohla být část produktu vyňata k nahrazení této součásti, ať už in natura nebo směnou.

Je-li produktivita tak velká, tj. vzrostlo-li množství výrobků vyrobených za týž pracovní den natolik, že je nyní jednotlivé zboží *levnější* než jednotlivé zboží u předešlého procesu, ačkoli *suma zboží* svou celkovou cenou kryje roční (například) opotřebení strojů, že tedy odpovídající část opotřebení připadající na jednotlivé zboží je nepatrná, pak se pomocný kapitál reprodukuje. Odečteme-li z celkového produktu tu část, která nahrazuje opotřebení, a dále tu část, která nahrazuje hodnotu suroviny, zbude část, z níž se platí mzda, a část, která kryje zisk a přináší dokonce větší nadhodnotu [než] u předešlého procesu.

K *zvětšení produktu* by mohlo dojít i bez splnění této podmínky. Jestliže by se například počet liber příze zvětšil desetkrát (a ne stokrát atd.) a dodatečná hodnota by v důsledku opotřebení strojů klesla z jedné šestiny na jednu desetinu, byla by příze vyrobená strojově dražší, než příze vyrobená na kolovratu.[136] Kdyby se v zemědělství použilo 100 liber št. dodatečného kapitálu na guano a kdyby se toto guano muselo nahradit za jeden rok a kdyby se přitom hodnota 1 kvarteru (při staré metodě) rovnala 2 librám št., muselo by se jen na náhradu opotřebení vyrobit dalších 50 kvarterů.[137] Jinak by se tohoto dodatečného kapitálu nemohlo (k zisku nepřihlížíme) použít.

Jonesova poznámka, že dodatečný kapitál se musí „reprodukovat" (ovšem z prodeje výrobku nebo in natura) „za stejnou dobu jako se spotřebovává", znamená jen to, že zboží musí nahradit opotřebení, které je v něm obsažené. Aby mohla reprodukce znovu začít, musí být všechny hodnotové prvky obsažené ve zboží nahrazeny v té době, v níž musí znovu začít jejich reprodukce. V zemědělství je tato doba reprodukce dána přírodními poměry a doba, během níž musí být nahrazeno opotřebení, je tu dána stejně, není ani větší, ani menší než doba, během níž musí být nahrazeny všechny ostatní hodnotové prvky, například obilí.

Aby mohl začít proces reprodukce — tj. aby mohlo dojít k obnově vlastního výrobního procesu —, musí proběhnout proces oběhu, tj. zboží musí byt prodáno (pokud se samo nenahrazuje in natura, jako osivo) a peníze, za něž se prodalo, musí být opět přeměněny ve výrobní prvky. U obilí a jiných zemědělských produktů existují určitá údobí této reprodukce, určená střídáním ročních dob, tedy *meze* (krajní), pozitivní meze pro trvání procesu oběhu.

Za druhé: Takové pozitivní hranice procesu oběhu vůbec vyplývají z povahy zboží jakožto užitných hodnot. Všechna zboží se za určitou dobu zkazí, ačkoli ultima Thule* jejich jsoucna je různá. Nespotřebují-li je lidé (pro výrobu nebo individuální spotřebu), spotřebují je živelné přírodní síly, zkazí se a nakonec se zničí. Zničí-li se jejich užitná hodnota, jde k čertu i jejich směnná hodnota

* — nejvyšší mez. *(Pozn. red.)*

a jejich reprodukci je konec. Konečná mez jejich doby oběhu je tedy určena přirozenými obdobími doby reprodukce, které jim jako užitným hodnotám příslušejí.

Za třetí: Aby byl proces jejich výroby nepřetržitý, aby byla || 1150 | jedna část kapitálu neustále ve výrobním procesu a druhá neustále v procesu oběhu, musí docházet k velmi odlišnému dělení kapitálu podle přirozených mezí dob reprodukce nebo mezí trvání rozdílných užitných hodnot nebo rozdílných sfér působení kapitálu.

Za čtvrté: To platí pro všechny prvky hodnoty zboží zároveň. Ale u zboží, do nichž vchází mnoho fixního kapitálu, je určující kromě mezí, které předepisují době oběhu jejich vlastní užitné hodnoty, také užitná hodnota fixního kapitálu. Fixní kapitál se po určitém časovém období stává neupotřebitelný a musí se tedy v daném časovém období reprodukovat. Řekněme loď například za deset let nebo spřádací stroj za dvanáct. Dopravné za náklad převezený během deseti let nebo příze prodaná během dvanácti let musí stačit k tomu, aby stará loď nahradila novou za deset let, nebo aby byl starý spřádací stroj nahrazen novým za dvanáct let. Spotřebuje-li se fixní kapitál za půl roku, musí se produkt vrátit z oběhu za půl roku.

Kromě přirozených lhůt úmrtnosti zboží jakožto užitných hodnot — lhůt, které jsou u různých užitných hodnot velmi různé — kromě požadavků nepřetržitosti procesu výroby, které opět stanovují různé konečné meze doby oběhu, podle toho, zda zboží musejí setrvávat ve sféře výroby delší nebo kratší dobu a zda mohou setrvávat delší nebo kratší dobu ve sféře oběhu, přistupují ještě za třetí různé lhůty úmrtnosti pomocného kapitálu vcházejícího do výroby zboží a odtud i různá nutnost jeho reprodukce.

Jako druhou podmínku stanoví Jones „zisk", který musí pomocný kapitál „vyrobit", a to je conditio sine qua non* pro celou kapitalistickou výrobu, ať je zvláštní určenost formy použitého kapitálu jakákoli. Nikde nevysvětlil, jak si vlastně představuje genesi tohoto zisku. Ale protože ho odvozuje pouze z „práce" a zisk, který přináší pomocný kapitál, odvozuje pouze ze stoupající produktivity práce dělníků, musí se zisk redukovat na absolutní nebo relativní nad-

* — nezbytná podmínka. *(Pozn. red.)*

práci. Zisk spočívá vůbec v tom, že kapitalista po odečtení *části produktu*, která in natura nebo směnou nahrazuje součásti kapitálu, skládá se ze surovin nebo pracovních prostředků, platí ze zbytku produktu za prvé mzdu, za druhé si část produktu přivlastňuje jako *nadvýrobek*, který prodává nebo spotřebovává in natura. (S touto částí není třeba při kapitalistické výrobě počítat, až na nepatrné výjimky kapitalistů, kteří bezprostředně vyrábějí nutné životní prostředky.) Ale tento nadvýrobek představuje právě tak realizovanou práci dělníka jako jiné části produktu, jen s tím rozdílem, že jde o nezaplacenou práci, produkt práce, který si kapitalista přivlastnil bez ekvivalentu.

V Jonesově výkladu je nové to, že zvětšení pomocného kapitálu nad určitý stupeň závisí na *růstu vědomostí*. J[ones] říká, že je zapotřebí 1) prostředků k úspoře dodatečného kapitálu; 2) vůle k jeho úspoře; 3) nějaké vynálezy, jimiž se produktivní síly práce zvětší natolik, aby bylo možno reprodukovat dodatečný kapitál a ještě k tomu vyrobit zisk.

Především je zapotřebí, aby tu byl *nadvýrobek*, ať v naturální formě nebo přeměněný v peníze.

Například ve výrobě bavlny chtěli pěstitelé v Americe (jako nyní v Indii) osévat velké lány, ale neměli prostředky k tomu, aby mohli v příhodném čase surovou bavlnu pomocí vyzrnění přeměnit v bavlnu. Část shnila na poli. Vynálezem vyzrňovacího stroje se s tím skoncovalo. Část produktu se nyní přeměňuje ve vyzrňovací stroj. Ale vyzrňovací stroj nahradil nejen své náklady, ale také zvětšil nadvýrobek. Stejně působí i nový trh, na němž se například přeměňují kůže v peníze (stejně působí zlepšení dopravních prostředků).

Každý nový stroj spotřebovávající uhlí, je prostředkem k tomu, aby se přebytek existující [v podobě] uhlí přeměnil v kapitál. Přeměna části přebytku v pomocný kapitál může být dvojího druhu: zvětšení stávajícího pomocného kapitálu, jeho reprodukce ve větším měřítku. Nebo objevení nových užitných hodnot či nové použití starých užitných hodnot či nové vynálezy strojů nebo hnací síly, čímž se vytvářejí nové druhy pomocného kapitálu. Zde je ovšem rozšíření vědomostí jednou z podmínek zvětšení pomocného kapitálu nebo, což je totéž, přeměny nadvýrobku či nadbytečných peněz

(zde je důležitý zahraniční obchod) v dodatečný pomocný kapitál. Například telegraf otevřel zcela nové pole pro ukládání pomocného kapitálu, rovněž železnice atd., dále celá výroba gutaperči neboli indického kaučuku.

|| 1151 | Tento bod týkající se rozšiřování vědomostí je důležitý.

Akumulace tedy vůbec nemusí uvádět bezprostředně do pohybu novou práci, ale je jen zapotřebí dát staré práci jiné zaměření. Například táž strojní dílna, která dříve vyráběla [ruční] stavy, vyrábí teď mechanické stavy, a část tkalců přechází na tento změněný způsob výroby, zbývající část je vyhozena na dlažbu.

Jestliže stroj nahrazuje práci, vyvolá v každém případě menší potřebu nové práce (ve své vlastní výrobě), než nahrazuje. Snad jen dá staré práci nové zaměření. V každém případě se uvolňuje práce, která po větším či menším bloudění a nesnázích může být použita jinak. Tak se dodává novým výrobním sférám lidský materiál. Pokud však jde o *přímé* uvolnění kapitálu, neuvolňuje se tu kapitál, který kupuje stroj, protože právě on je vložen do stroje. A i kdybychom předpokládali, že stroj je levnější než mzda, kterou nahrazuje, je nyní zapotřebí tím víc suroviny atd. Jestliže propuštění dělníci stáli 500 liber št. a nový stroj stojí rovněž 500 liber št., musel kapitalista vynakládat ročně 500 liber št., zatímco nyní vydrží stroj asi deset let a kapitalista vynakládá fakticky ročně jen 50 liber št. Ale v každém případě se tu uvolňuje (po odečtení většího počtu dělníků, použitých při výrobě strojů a pomocných látek pro ně, jako je uhlí atd.) kapitál, který tvořil důchod (propuštěných) dělníků čili kapitál, za který vydávali svou mzdu. Tento kapitál existuje jako dříve. Jsou-li dělníci nahrazeni prostě jako hnací síla, aniž se nějak významně změnily samy stroje, jestliže je například nyní poháněji voda nebo vítr tam, kde je dříve poháněli [dělníci], pak se uvolňuje dvojí kapitál, kapitál, kterého se dříve používalo k jejich zaplacení, a kapitál, za který směňovali své peněžní důchody. Takový příklad uvádí Ricardo.*

Ale část produktu, která se dříve přeměňovala ve mzdu, se nyní neustále reprodukuje jako pomocný kapitál.

* Viz „Teorie o nadhodnotě", část II, str. 585—587. *(Pozn. red.)*

Velká část práce, která se dříve vynakládala přímo na výrobu životních prostředků, se nyní vynakládá na výrobu pomocného kapitálu. To také odporuje názoru A[dama] Smitha, podle něhož je akumulace kapitálu totožná s použitím *většího* množství produktivní práce. I když nepřihlížíme k tomu, co jsme zkoumali výše — může to být pouze změna v použití práce a přesunutí práce z přímé výroby životních prostředků do výroby výrobních prostředků, železnic, mostů, strojů, průplavů atd.

*

Jak je pro akumulaci důležitá stávající masa výrobních prostředků a stávající stupeň výroby [je zřejmé z této ukázky]:

„Podivuhodná rychlost, s níž může být v Lancashiru zřízena bavlnářská *továrna* s přádelnou a tkalcovnou, vyplývá z toho, že inženýři, konstruktéři a mechanikové si mohou vybrat z velkých sbírek modelů všech druhů, od gigantických parních strojů, vodních kol, nosičů železa až po nejjemnější části waterového stroje. Během posledního roku postavil pan Fairbairn sám v jedné ze svých mechanických dílen — nezávisle na stavbě mlýnů a zařizování parních kotlů — vodní kola s výkonem 700 koňských sil a parní stroje s výkonem 400 koňských sil. Jakmile se naskytnou nové kapitály pro nové podniky, vytvoří se prostředky pro jejich výnosné uložení s takovou rychlostí, že mohou realizovat zisk, který zdvojnásobí hodnotu kapitálu za kratší dobu, než by mohla být obdobná *továrna* uvedena v činnost ve Francii, Belgii nebo Německu." (*Andrew Ure*, „Philosophie des Manufactures", sv. I, Paříž 1836, str. 61—62.)

|| 1152 | S postupem rozvoje se stroje zlevňují jednak relativně, v poměru k jejich výkonnosti, jednak absolutně; ale s tím je současně spojeno masové hromadění strojů v dílně, takže v poměru k použité živé práci jejich hodnota roste, ačkoli hodnota jejich jednotlivých součástí klesá.

Hnací síla se zlevňuje — stroj, který hnací sílu vyrábí — v tom poměru, jak se zdokonalují stroje přenášející hnací sílu a pracovní stroje v tom poměru, jak se zmenšuje tření atd.

„Výhody, které vyplývají z použití samočinných nástrojů, nejen *zdokonalily přesnost mechanismu nějaké* továrny a *urychlily* jeho *výrobu*, nýbrž i významně *snížily cenu* a *zvýšily jejich hybnost*. Dnes je možno koupit vynikající waterový stroj po 9 šilincích a 6 pencích za vřeteno a selfaktor asi po 8 šilincích za vřeteno včetně patentového poplatku. Vřetena v bavlnářské továrně *mají tak malé tření, že jedna*

koňská síla uvádí do pohybu 500 vřeten na dopřádacím stroji, 300 na selfaktoru a 180 na waterovém stroji, spolu se všemi podřízenými a přípravnými stroji jako je mulový stroj, předpřádací stroj atd. Síla tří koní je s to uvést do pohybu třicet velkých stavů i s jejich česacími stroji." (Str. 62—63.)

*

[Jones dále říká:]

„Na převážné části země ani nedostává velká většina pracujících tříd svou mzdu od kapitalistů. Vyrábějí ji buď sami, nebo ji dostávají z důchodu svých zákazníků. Ještě nebyl učiněn první velký krok zajišťující *stálost* jejich práce. Jsou podporováni *jen těmi znalostmi* a tou *mírou mechanické síly*, které mohou *mít lidé, kteří si svou obživu vyrábějí vlastníma rukama.* Zručnost a znalosti rozvinutějších zemí, mohutné hnací síly, nahromaděné nástroje a stroje, které mohou tyto síly uvést do pohybu, se nepodílejí při práci té výroby, kterou uskutečňují pouze takoví činitelé." ([„Text-Book of Lectures on the Political Economy of Nations"] str. 43.)

⟨V samotné Anglii:

„Vezměme zemědělství... Znalosti o dobrém obdělávání půdy jsou v zemi velmi málo rozšířeny, a to ještě jen tu a tam. Pouze malá část celkového zemědělského obyvatelstva je podporována vším tím kapitálem, kterého... by bylo možno použít v tomto odvětví národní výroby... Práce v těchto" ⟨velkých manufakturách⟩ „zaměstnává jen malou část našich nezemědělských dělníků. Ve venkovských dílnách i u řemeslníků, kteří své živnosti provozují s malým počtem dělníků, je dělba práce neúplná, a proto také stálost práce nedokonalá... Opustíme-li velká města a jdeme na venkov, uvidíme, jak velká část národní výroby pokulhává daleko za dokonalostí ve stálosti, zručnosti a síle práce." (Str. 44.)⟩

S [vývojem] kapitalistické výroby se odděluje ***věda od práce.*** Zároveň se uplatňuje věda jako taková v materiální výrobě.

*

Pokud jde o *pozemkovou rentu*, Jones správně poznamenává: Renta v moderním smyslu, zcela závislá na zisku, předpokládá

„možnost převádět kapitál a práci z jednoho pracovního odvětví do druhého... pohyblivost kapitálu a práce, a v zemích, kde kapitál a práce v zemědělství nemají takovou pohyblivost..., nemohli bychom očekávat žádné výsledky, které u nás pramení výhradně z oné pohyblivosti." (Str. 59.)

Tato „pohyblivost kapitálu a práce" [je] vůbec ***reálným*** předpo-

kladem tvorby všeobecné míry zisku. Předpokládá to lhostejnost vůči *určité* práci. Ve skutečnosti tu dochází (na účet dělnické třídy) k tření mezi jednostranným charakterem ***pracovní síly***, který jí na jedné straně dává dělba práce a stroje, zatímco na druhé straně vystupuje pracovní síla proti kapitálu ⟨čímž se odlišuje od své nevyvinuté formy v cechovní výrobě⟩ jen jako živá možnost jakékoli práce vůbec, která dostává to či ono zaměření podle toho, jakého zisku lze v té či oné výrobní sféře dosáhnout, takže je možné přehazovat z jedné sféry do druhé různé masy práce.

V Asii atd. „tvoří masu obyvatelstva pracující rolníci. *Nedostatečně vyvinuté systémy obdělávání půdy* || 1153 | *vyžadují dlouhá mezidobí nečinnosti.* Stejně jako si rolník vyrábí svou vlastní obživu..., *vyrábí si také většinu ostatních základních věcí, nezbytně nutných pro život, které spotřebovává*: svůj *oděv, své nástroje, své domácí nářadí, dokonce i své stavby*; neboť uvnitř jeho třídy je jen malá dělba povolání. *Zvyky a obyčeje takových lidí se nemění.* Rodiče je předávají svým dětem; není tu nic, co by je změnilo nebo narušilo." (Str. 97.)

Naproti tomu pohyblivosti kapitálu a práce a neustálým převratům ve způsobu výroby, tudíž i ve výrobních vztazích, směnných vztazích a způsobu života charakteristickým pro kapitalistickou výrobu, odpovídá velká pohyblivost ve zvycích, způsobu myšlení atd. národa.

Srovnej s právě citovaným úryvkem o „mezidobích nečinnosti" v „nedostatečně vyvinutém systému obdělávání půdy".

1. „Používá-li se na statku parního stroje, pak je tento stroj *částí systému*, který zaměstnává většinu dělníků v zemědělství, a přitom se v každém případě zmenšuje počet koní." („*On the Forces used in Agriculture*". Referát pana *Johna C. Mortona* přednesený ve Společnosti pro umění a řemesla[188] 7. prosince 1859) a:

2. „*Rozdíl mezi dobou* potřebnou pro zhotovení výrobků v zemědělství a dobou, jíž je zapotřebí v jiných odvětvích, je hlavní příčinou velké závislosti zemědělců. Nemohou dát své zboží na trh dříve než za rok. Po celou tu dobu si musí kupovat na úvěr od obuvníka, krejčího, kováře, koláře a různých jiných výrobců, jejichž výrobky potřebují, a přitom jsou tyto výrobky hotovy za několik dnů nebo týdnů. V důsledku této přírodní okolnosti a v důsledku rychlejšího růstu bohatství v jiných pracovních odvětvích nejsou pozemkoví vlastníci, kteří si nejen zmonopolizovali půdu v celé zemi, ale kromě toho si ještě přivlastnili monopol zákonodárství, přesto schopni zachránit sebe i své služebníky, pachtýře, před údělem být nejzávislejšími lidmi v zemi." (*Hodgskin*, „*Popular Political Economy*", str. 147, poznámka.)

Kapitalista se liší od kapitálu tím, že musí žít, musí tedy každou hodinu a každý den spotřebovávat část nadhodnoty jako důchod. Čím delší je tedy doba výroby, než kapitalista může přinést své zboží na trh, čili doba, za kterou se mu vrátí [výtěžek za] prodané zboží z trhu, tím víc musí v tomto mezidobí žít buď na úvěr, což není předmětem tohoto zkoumání, nebo musí nahromadit tím větší zásobu peněz, kterou vydává jako důchod. Musí si o to déle *zálohovat* svůj vlastní důchod. Tím větší musí být jeho kapitál. Část kapitálu mu musí neustále ležet ladem jakožto spotřební fond.

⟨Proto se v zemědělství spojuje domácká výroba se zemědělstvím; zásoby na celý rok atd.⟩

[c) JONES O AKUMULACI A MÍŘE ZISKU. O ZDROJI NADHODNOTY]

Přecházíme nyní k Jonesovu učení o *akumulaci*. Dosud jsme si ukázali jen to, co je mu vlastní, předně, že zdrojem akumulace vůbec nemusí být zisk; za druhé, že *akumulace pomocného kapitálu* závisí na *pokroku vědění*. Jones omezuje tento pokrok na vynálezy nových mechanických přístrojů, hnacích sil atd. Ale to má obecnou platnost. Například: Použije-li se obilí jako suroviny k výrobě pálenky, [vznikne] nový zdroj akumulace, protože nadvýrobek je možno přeměnit v nové formy, uspokojuje nové potřeby a může vejít jako prvek výroby do nové sféry výroby. Stejně je tomu, vyrábí-li se z obilí škrob atd. Tím se rozšiřuje sféra směny těchto určitých zboží a vůbec všech zboží. Stejně je tomu, použije-li se uhlí ke svícení atd.

Je samozřejmé, že i zahraniční obchod [je] díky rozmanitosti užitných hodnot a množství zboží důležitým činitelem v procesu akumulace.

To, o čem nyní Jones mluví především, týká se *souvislosti mezi akumulací a mírou zisku*. (Geneze míry zisku mu vůbec není jasná.)

„Schopnost národa akumulovat kapitál ze zisků *se nemění s mírou zisku*... Naopak, schopnost akumulovat kapitál ze zisku má *obvykle opačný směr pohybu než míra zisku*; to jest, je velká tam, kde je míra zisku nízká, a malá tam, kde je míra zisku vysoká.“ ([„Text-Book of Lectures on the Political Economy of Nations“] str. 21.)

Tak A[dam] Smith říká: || 1154 | „Ta část důchodu obyvatelstva, jejímž zdro-

jem je zisk z kapitálu, je sice v bohatých zemích vždy značně vyšší než v chudých, to však je tím, *že je tam značně větší kapitál*; *v poměru ke kapitálu jsou* zisky v bohatých zemích zpravidla značně nižší." („Wealth of Nations", kn. II, kap. 3 [Edinburgh 1828, sv. II, str. 102].) [Srov. čes. vyd., sv. I, str. 322.)

„V Anglii a Holandsku je *míra zisku* nižší než v kterékoli jiné části Evropy." ([„Text-Book of Lectures on the Political Economy of Nations"] str. 21.)

„V období, kdy její" (Anglie) „bohatství a kapitál rostly nejrychleji, *míra zisku* pozvolna klesala." (Str. 21—22.)

„Relativní *masy vyrobeného zisku... nezávisí jen na míře zisku...*, ale *na míře zisku spolu s relativním množstvím používaného kapitálu.*" (Str. 22.)

„Růst množství kapitálu u bohatších národů... je obvykle provázen poklesem míry zisku, čili poklesem poměru mezi ročním důchodem dosaženým z použitého kapitálu a celkovou sumou tohoto kapitálu." (Cit. dílo.)

„Říká-li se, že *za jinak stejných okolností míra zisku určuje možnost akumulace ze zisku*, lze na to odpovědět, že tento případ, je-li vůbec prakticky možný, je tak vzácný, že nestojí za řeč. Na základě našich zkoumání víme, že pokles míry zisku je zjev, který obvykle doprovází *růst rozdílů v masách kapitálů používaných* různými národy, a že proto *všechny ostatní podmínky nezůstávají stejné*, jestliže u bohatších národů míra zisku klesá.

Tvrdí-li někdo, že zisk může poklesnout tak hluboko, že akumulace ze zisku už není možná, je na to třeba odpovědět, že by bylo směšné disputovat o podobném poklesu zisku, protože už dlouho před tím, než by míra zisku dosáhla takovéto úrovně, odplynul by kapitál za hranice, aby tam realizoval vyšší zisk, a možnost exportu kapitálu bude neustále vytvářet určitou hranici, pod kterou zisk v dané zemi nikdy neklesne, *dokud existují jiné země, v nichž je míra zisku vyšší.*" (Str. 22—23.)

„Kromě *původních* zdrojů akumulace existují ještě *odvozené*, jako například důchody majitelů státních papírů, důchody úředníků atd." (Str. 23.)

To všechno je bel et bon.* Je zcela správné, že *akumulované masy* [zisku] vůbec nezávisí jedině na míře zisku, ale že závisí na míře zisku násobené používaným kapitálem; tj. že stejně tak závisí na velikosti používaného kapitálu. Rovná-li se používaný kapitál K, a míra zisku se např. rovná z', pak se [maximální] akumulace rovná Kz' a je jasné, že součin může růst, roste-li činitel K rychleji, než klesá činitel z'. A to je skutečně fakt, k němuž dojdeme pozorováním. Ale tím se ještě nic nedovídáme o *příčině*, o raison d'être** tohoto faktu. Sám Jones se dobral velmi blízko této příčině, když

* — velmi krásné. *(Pozn. red.)*

** — o smyslu existence. *(Pozn. red.)*

postřehl, že pomocný kapitál ustavičně roste ve srovnání s pracujícím obyvatelstvem, které ho uvádí do pohybu.

Pokud pokles zisku vyplývá z ricardovské příčiny, z růstu renty, zůstává poměr celkové nadhodnoty k používanému kapitálu týž. Rozdíl je jen v tom, že jedna její část, renta, roste na úkor druhé části, zisku, čímž se nijak nemění poměr celkové nadhodnoty [k celkovému kapitálu], neboť zisk, úrok a renta jsou jen jejími kategoriemi. Ricardo tedy fakticky popírá sám jev.

Na druhé straně pouhý pokles úrokové sazby nedokazuje nic, stejně jako nic nedokazuje její vzestup, třebaže úroková sazba je vždy ukazatelem minimální míry, pod kterou zisk *nemůže* klesnout. Neboť zisk musí být vždy větší než průměrný úrok.

|| 1155 | Pomineme-li strach, který politickým ekonomům nahání zákon klesající míry zisku, je jeho nejdůležitějším důsledkem to, že předpokládá stále rostoucí koncentraci kapitálů, tedy stále rostoucí dekapitalizaci [Entkapitalisierung] menších kapitalistů. To je vůbec výsledek všech zákonů kapitalistické výroby. Co potom vyjadřuje tento fakt, tato postupná centralizace, zbavíme-li ho rozporného charakteru, kterým se vyznačuje na základně kapitalistické výroby? Jen to, že výroba ztrácí svůj soukromý charakter a stává se společenským procesem, a přitom reálně, nikoli pouze formálně, jako je při všelijaké směně výroba společenská proto, že výrobci jsou na sobě navzájem absolutně závislí a jsou nuceni vyjadřovat svou práci jako abstraktně společenskou práci (jako peníze). Neboť nyní se výrobních prostředků používá jako společných výrobních prostředků, a proto — ne že jsou vlastnictvím jednotlivce, nýbrž vzhledem k jejich vztahu k výrobě — jako společenských výrobních prostředků, právě tak se i práce [v jednotlivých podnicích] nyní vykonávají ve společenském měřítku.

U *Jonese* je zvláštní odstavec nadepsaný: „*Příčiny, které určují sklon k akumulaci.*“ [Podle něho jsou to:]

„1. Rozdíly v temperamentu a nadání národů.

2. Rozdíly v poměru rozdělování důchodů národa mezi různé třídy obyvatelstva.

3. Rozdílné stupně zajištění použití uspořeného kapitálu.

4. Rozdílné stupně snadnosti stejně výnosně jako bezpečně vkládat to, co se postupně uspoří.

5. Rozdíly v možnostech různých vrstev obyvatelstva zlepšit své postavení spořením." (Str. 24.)

Všech těchto pět příčin se fakticky redukuje na to, že akumulace závisí na stupni [rozvoje] *kapitalistického výrobního způsobu*, jehož ten či onen určitý národ dosáhl.

Vezměme, d'abord* *bod 2.* Tam, kde je kapitalistická výroba rozvinuta, je zisk hlavním zdrojem akumulace, tj. kapitalisté soustřeďují ve svých rukou největší část národního důchodu, a dokonce část pozemkových vlastníků se snaží svůj důchod kapitalizovat.

Bod 3. (Právní a policejní) jistota roste úměrně tomu, jak kapitalisté získávají do svých rukou státní moc.

Bod 4. S rozvojem kapitálu rostou jednak výrobní sféry; jednak se rozvíjí organizace úvěru, která umožňuje půjčovatelům peněz (bankéřům) soustředit do svých rukou každý haléř.

Bod 5. Za kapitalistické výroby závisí zlepšení [postavení člověka ve společnosti] jen na penězích a každý si může namlouvat, že se jednou stane Rothschildem.

Zbývá *bod 1.* Všechny národy nemají stejné předpoklady ke kapitalistické výrobě. Některé staré národy, jako například Turci, nemají k tomu ani temperament, ani nadání. Ale to jsou výjimky. S rozvojem kapitalistické výroby se vytváří průměrná úroveň buržoazní společnosti a spolu s tím průměrná úroveň temperamentů a nadání u nejrůznějších národů. Kapitalistická výroba, podobně jako křesťanství, je ve své podstatě kosmopolitní. Proto je také křesťanství specifickým náboženstvím kapitálu. V obou má význam jen člověk. Sám o sobě nemá jeden člověk ani větší, ani menší hodnotu než druhý. V jednom záleží všechno na tom, má-li člověk víru, a u druhého, má-li úvěr. Kromě toho u prvního k tomu ještě přistupuje předurčení. U druhého náhoda, má-li od narození peníze nebo ne.

*

Zdroj nadhodnoty a původní renta:

„Stane-li se půda majetkem a obdělává-li se, potom poskytuje za práci na ní

* — především. *(Pozn. red.)*

vynaloženou *víc, než je nutné*, aby se dále obdělávala obvyklým způsobem. *Všechno, co půda vyrobí nad to,* || 1156 | budeme nazývat *jejím nadvýrobkem.* Tento nadvýrobek je *zdrojem původních rent,* a určuje hranici velikosti důchodů, které mohou trvale pobírat z půdy její vlastníci, na rozdíl od jejích *uživatelů.*" (Str. 19.)

Tyto *původní renty* jsou první společenskou formou, v níž vystupuje nadhodnota, a to je skrytý názor, který je základem fyziokratického učení.

Absolutní i relativní nadhodnota mají společné to, že obě předpokládají určitý stupeň produktivní síly práce. Kdyby celý pracovní den (pracovní doba, kterou disponuje) člověka (každého člověka) stačila jen k tomu, aby uživil sám sebe (a v nejlepším případě i svou rodinu), pak by odpadla nadpráce, nadhodnota a nadvýrobek. Tento předpoklad určitého stupně [rozvinutosti] produktivní síly je založen na přirozené úrodnosti přírodních zdrojů bohatství — půdy a vody. Ta je v různých zemích atd. různá. Zpočátku jsou potřeby prosté a primitivní, a proto je nepatrné i minimum produktů, které je nutné k uchování samých výrobců. Právě tak je tu nepatrný i nadvýrobek. Na druhé straně je za těchto poměrů nepatrný i počet těch, kteří žijí z nadvýrobku, takže nadvýrobek je tu souhrnem nevelkých nadvýrobků poměrně velkého počtu výrobců.

Základnou absolutní nadhodnoty — tj. reálnou podmínkou jejího jsoucna — je *přirozená úrodnost země*, přírody, zatímco relativní nadhodnota spočívá na rozvinutosti společenských produktivních sil.

Tím jsme s *Jonesem* hotovi. | XVIII - 1156 ||

PŘÍLOHY

DŮCHOD A JEHO ZDROJE. VULGÁRNÍ EKONOMIE [139]

[1.] VÝVOJ ÚROKOVÉHO KAPITÁLU NA ZÁKLADNĚ KAPITALISTICKÉ VÝROBY [FETIŠIZACE VZTAHŮ KAPITALISTICKÉHO VÝROBNÍHO ZPŮSOBU. ÚROKOVÝ KAPITÁL — NEJJASNĚJŠÍ VÝRAZ TOHOTO FETIŠISMU. VULGÁRNÍ EKONOMOVÉ A VULGÁRNÍ SOCIALISTÉ O ÚROKU Z KAPITÁLU]

|| XV - 891 | Forma důchodu a zdroje důchodu vyjadřují vztahy kapitalistické výroby v *nejfetišovitější* formě. Je to jejich jsoucno v podobě, v jaké se jeví na povrchu, odtržené od skryté souvislosti a zprostředkujících mezičlánků. Tak se stává *země* zdrojem *pozemkové renty*, *kapitál* zdrojem *zisku* a *práce* zdrojem *mzdy*. Převrácená forma, v níž se vyjadřuje skutečné převrácení, se samozřejmě reprodukuje v představách agentů tohoto výrobního způsobu. Je to jakási fikce bez fantazie, náboženství vulgárního šosáka. Vulgární ekonomové — je nutné přísně je odlišovat od ekonomických badatelů, které podrobujeme kritice — fakticky převádějí [do ekonomického jazyka] představy, motivy atd. nositelů kapitalistické výroby, kteří jsou v zajetí této výroby, představy a motivy, v nichž se obráží jen ve svém vnějším zdání. Převádějí je do jazyka doktrín, ale z hlediska vládnoucí části [společnosti], kapitalistů, a tudíž ne naivně a objektivně, nýbrž apologeticky. Omezené a pedantické vyslovování vulgárních představ, které se nutně vytvářejí u nositelů tohoto výrobního způsobu, je něco úplně jiného než úsilí takových politických ekonomů, jako fyziokratů, A[dama] Smitha, Ricarda, pochopit vnitřní souvislost.

Nejúplnějším fetišem ze všech těchto forem je však *úrokový kapitál*. Máme tu původní výchozí bod kapitálu — peníze — a vzorec $P — Z — P'$, redukovaný na oba své krajní body, $P — P'$. Peníze,

které plodí více peněz. Je to původní a všeobecný vzorec kapitálu, zkrácený tak, že je nesmyslný.

Země čili *příroda* jakožto zdroj *pozemkové renty*, tj. pozemkového vlastnictví, je už značně fetišovité. Ale díky příjemnému zaměňování užitné hodnoty a směnné hodnoty se v běžné představě ještě lze utéci [aby se vysvětlila renta] k produktivní síle samé přírody, která se jakýmsi kouzlem personifikuje v pozemkovém vlastníkovi.

Práce jakožto zdroj *mzdy*, tj. toho podílu dělníka na jeho produktu, který je určen specifickou společenskou formou práce; práce jako zdroj toho, že si dělník od produktu (od kapitálu, látkově vzato) svou prací vykupuje povolení vyrábět a že práce je mu zdrojem, jehož prostřednictvím se mu vrací část jeho produktu v podobě platu od tohoto produktu jakožto zaměstnavatele — to je také náramně pěkné. Ale běžná představa je tu přece jen natolik v souladu s věcí samou, že i když směšuje práci s námezdní prací, a tudíž i produkt námezdní práce — mzdu — s produktem práce, přesto je pro zdravý lidský rozum jasné jedno, že totiž si práce sama vytváří svou mzdu.

O *kapitálu*, pokud se zkoumá ve *výrobním procesu*, se vždy víceméně udržuje představa, že je nástrojem k lovení cizí práce. Ať už se to pokládá za „spravedlivé" nebo „nespravedlivé", odůvodněné či neodůvodněné, vždycky se tu předpokládá a rozumí vztah kapitalisty k dělníkovi.

Pokud *kapitál* vystupuje v *procesu oběhu*, což je pro běžného pozorovatele zvlášť očividné v *kupeckém kapitálu* jakožto druhu kapitálu, který se zabývá jen touto operací, panuje tu o zisku jednak nejasná představa, že jde o všeobecné šizení, jednak určitější představa, že kupec šidí průmyslového kapitalistu, tak jako průmyslový kapitalista šidí dělníka, nebo také, že kupec šidí spotřebitele, tak jako se vzájemně šidí výrobci. Ať je tomu jakkoli, zisk se zde vysvětluje ze směny, tedy ze společenského vztahu, a ne z věci.

Naproti tomu v *úrokovém kapitálu* je fetiš dovršen. Máme tu hotový kapitál — jednotu výrobního procesu a procesu oběhu —, který tudíž v časovém období přináší určitý zisk. Ve formě úrokového kapitálu zůstává jen toto určení, bez zprostředkování výrobního procesu a procesu oběhu. V kapitálu a zisku trvá ještě vzpomínka na minulost, ačkoli v důsledku rozdílnosti zisku a nadhodnoty,

v důsledku jednotného zisku všech kapitálů — [v důsledku] všeobecné míry zisku — je kapitál už || 892 | značně zatemněn, stává se čímsi temným a tajemným.

V úrokovém kapitálu je tento *automatický fetiš* dovršen, hodnota, která se sama zhodnocuje, peníze, které vytvářejí peníze, a v této formě už na něm nevidíme stopy jeho původu. Společenský vztah jakožto vztah věci (peněz, zboží) k sobě samé je tu dovršen.

Další zkoumání úroku a jeho vztahu k zisku sem nepatří, stejně tak sem nepatří zkoumání, v jakém poměru se dělí zisk na průmyslový zisk a úrok. Je totiž jasné, že v kapitálu a úroku je dovršen proces, v němž se kapitál jeví jako tajemný a sám sebe vytvářející zdroj úroku, svého zvětšení. Proto také v [běžné] představě existuje kapitál především v této formě. Je to kapitál *par excellence*.*

Protože na základně kapitalistické výroby určitá suma hodnoty, zračící se v penězích nebo ve zbožích — vlastně v penězích, přeměněné formě zboží — umožňuje vytloukat z dělníků určité množství práce zdarma, přivlastňovat si určitou nadhodnotu, nadpráci, nadprodukt, je jasné, že peníze samy lze prodávat jakožto kapitál, ale jakožto zboží sui generis**, čili že kapitál lze kupovat ve formě zboží nebo peněz.

Kapitál je možno prodávat jakožto zdroj zisku. Prostřednictvím peněz atd. umožňují jinému, aby si přivlastňoval nadhodnotu. Proto je v pořádku, že dostávám část této nadhodnoty. Podobně jako má půda hodnotu, protože mi umožňuje zmocňovat se části nadhodnoty, a já tudíž v půdě platím jen tuto nadhodnotu, jíž jsem se s její pomocí zmocnil, tak i v kapitálu platím nadhodnotu, která se s jeho pomocí vytváří. Protože v kapitalistickém výrobním procesu se hodnota kapitálu zvěčňuje, reprodukuje, kromě toho, že se dosahuje nadhodnoty, je v pořádku, že se peníze nebo zboží, prodají-li se jako kapitál, vracejí po určitém období k prodávajícímu a že prodávající peníze nikdy nezcizuje, jako zcizuje zboží, nýbrž ponechává si je ve vlastnictví. Tak se peníze nebo zboží prodávají ne jakožto peníze nebo zboží, nýbrž umocněné na druhou, jakožto *kapitál*, jako

* — v pravém slova smyslu. *(Pozn. red.)*

** — svého druhu. *(Pozn. red.)*

rozmnožující se peníze nebo zbožní hodnota. Nejenže se rozmnožují, ale uchovávají se v celkovém procesu výroby. Proto zůstávají pro prodávajícího kapitálem, vracejí se k němu nazpět. Prodej spočívá v tom, že třetí osoba, která jich používá jako produktivního kapitálu, musí určitou část svého zisku, jehož dosahuje jen díky tomuto kapitálu, zaplatit majiteli kapitálu. Peníze se pronajímají, podobně jako půda, jako věc vytvářející hodnotu, která se v této tvorbě hodnoty uchovává, neustále se vrací, a proto také může být vrácena původnímu prodavači. Jen díky tomu, že se k němu vracejí, jsou peníze kapitálem. Jinak by je prodával jako zboží, nebo by za ně kupoval jako za peníze.

Ať je tomu jakkoli, je to forma sama o sobě (peníze se ve skutečnosti periodicky zcizují, aby sloužily jako prostředek k exploataci práce, k dosahování nadhodnoty), v níž se věc jeví jako kapitál a kapitál jako pouhá věc, a celkový výsledek kapitalistického procesu výroby a oběhu jako vlastnost inherentní věci, a záleží na majiteli peněz, tj. zboží v té jeho formě, která je vždy směnitelná, zda je vydá jako peníze, nebo je pronajme jako kapitál.

Je to vztah kapitálu jakožto základní sumy k sobě samému jakožto plodu, a jeho vlastní hodnotou se měří zisk, který přináší, přičemž se sám tímto procesem neztrácí (jak to také odpovídá povaze kapitálu).

Je tudíž jasné, proč povrchní kritika, podobně jako chce [uchovat] zboží a potírá peníze, se teď obrací se svou reformátorskou moudrostí proti úrokovému kapitálu, aniž se přitom dotýká skutečné kapitalistické výroby, a útočí pouze proti jednomu z jejích výsledků. S touto polemikou proti úrokovému kapitálu, která vychází ze stanoviska kapitalistické výroby a která se dnes nafukuje jako „socialismus", se ostatně setkáváme — jakožto momentem vývoje kapitálu samého — například v 17. století, kdy si průmyslový kapitalista musel teprve probojovávat své postavení proti staromódnímu lichváři, který byl tehdy ještě silnější než on.

|| 893 | Úplné *zvěcnění*, *zvrácení* a *zmatení* kapitálu jakožto úrokového kapitálu — v němž se však jen projevuje vnitřní povaha kapitalistické výroby, její zmatenost, v nejnázornější podobě — představuje kapitál nesoucí „úrok z úroku", kdy kapitál vystupuje

jako Moloch, který si žádá celý svět jako oběť, jež mu náleží, ale vinou jakési tajuplné sudby nikdy neuspokojuje své spravedlivé, ze samé své podstaty vyvěrající požadavky a neustále naráží na překážky.

Charakteristickým pohybem kapitálu, jak v procesu výroby, tak v procesu oběhu, je návrat peněz nebo zboží k jejich výchozímu bodu — ke kapitalistovi. V tom se obráží jednak reálná metamorfóza, že se zboží přeměňuje v podmínky své výroby, a podmínky výroby opět ve formu zboží: reprodukce; a z druhé strany formální metamorfóza, že se zboží přeměňuje v peníze, a peníze opět ve zboží. Konečně [se tu obráží] zmnožení hodnoty, $P — Z — P'$. Původní hodnota, která se však v procesu zvětšuje, zůstává stále v rukou téhož kapitalisty. Mění se jen formy, v nichž ji má v rukou, jako peníze, zboží, nebo ve formě výrobního procesu samého.

Tento *návrat* kapitálu k jeho výchozímu bodu nabývá v úrokovém kapitálu zcela *vnější* podoby, odtržené od skutečného pohybu, jehož je formou. *A* nevynakládá své peníze jako peníze, nýbrž jako kapitál. Nedochází tu k žádné přeměně peněz. Přecházejí pouze z jedněch rukou do druhých. K jejich skutečné přeměně v kapitál dochází teprve v rukou *B*. Ale pro *A* se staly kapitálem tím, že přešly z rukou *A* do rukou *B*. Skutečný návrat kapitálu z procesu výroby a oběhu nastává pro *B*. Ale pro *A* probíhá návrat peněz stejným způsobem jako zcizení. Přecházejí z rukou *B* opět do rukou *A*. Ten peníze *půjčuje*, nevydává je.

Každé přemístění peněz ve skutečném výrobním procesu kapitálu vyjadřuje jistý moment reprodukce, ať už je to přeměna peněz v práci, nebo přeměna hotového zboží v peníze (ukončení výrobního aktu), anebo zpětná přeměna peněz ve zboží (obnovení výrobního procesu, znovuzahájení reprodukce). Přemístění peněz, jsou-li *zapůjčeny* jako *kapitál*, tj. nepřeměňují-li se v kapitál, nýbrž vstupují jako kapitál do oběhu, nevyjadřuje nic jiného než předání týchž peněz z jedněch rukou do druhých. Vlastnický titul zůstává v rukou půjčovatele, ale držba přechází do rukou průmyslového kapitalisty. Pro půjčovatele začíná však přeměna peněz v kapitál tím okamžikem, kdy, místo aby je vydal jako peníze, je vydává jako kapitál, tj. tím okamžikem, kdy je dává do rukou průmyslového kapitalisty. (Peníze

jsou pro něho kapitálem i tehdy, když je nepůjčuje průmyslníkovi, nýbrž marnotratníkovi, nebo když je půjčí dělníkovi, který nemůže zaplatit nájemné. Na tom je založen celý lombard.) Ovšem, druhý je přeměňuje v kapitál, ale to je jiná operace než ta, k níž dochází mezi půjčovatelem a vypůjčovatelem. V ní je *toto zprostředkování setřeno*, není viditelné, není v ní bezprostředně zahrnuto. Místo skutečné přeměny peněz v kapitál tu máme jen její bezobsažnou formu. Tak jako je tomu u pracovní síly, *stává se tu užitnou hodnotou peněz* to, že vytvářejí směnnou hodnotu, *větší směnnou hodnotu než ta, která* je *obsažena v nich samých. Jsou půjčovány jako hodnota, která se sama zhodnocuje*, jako zboží, avšak takové zboží, které se právě touto vlastností liší od zboží jako takového, a proto také *má zvláštní formu zcizování.*

Výchozím bodem kapitálu je majitel zboží, majitel peněz, zkrátka kapitalista. Protože u kapitálu výchozí bod a bod návratu spadají vjedno, vrací se ke kapitalistovi. Zde však existuje kapitalista ve dvojí [podobě:] jako vlastník kapitálu a jako průmyslový kapitalista, který skutečně přeměňuje peníze v kapitál. Kapitál tedy fakticky vychází || 894 | od druhého kapitalisty a vrací se k němu. Ale jen jako k dočasnému držiteli. Kapitalista existuje v dvojí [podobě]: právně a ekonomicky. Jako vlastnictví se proto také kapitál vrací k právnímu kapitalistovi, k left-handed Sam*. Ale návrat kapitálu, který zahrnuje uchování jeho hodnoty, činí z něho uchovávající se a zvěčňující se hodnotu, je sice zprostředkován pro kapitalistu čís. 2, ne však pro kapitalistu čís. 1. Proto se tu také návrat kapitálu neprojevuje jako důsledek a výsledek řady ekonomických procesů, nýbrž jako důsledek zvláštní právní transakce mezi kupujícím a prodávajícím, jako důsledek toho, že kapitál je v daném případě *půjčován, a ne prodáván, že tedy je jen dočasně zcizován.* Ve skutečnosti se *prodává jeho užitná hodnota*, která *tu záleží v tom*, že vytváří *směnnou hodnotu*, že přináší zisk, že vyrábí větší hodnotu, než jakou má sám. Jakožto peníze se kapitál užitím nemění. Ale jako peníze se vydává, a jako peníze připlývá zpátky.

* — doslova: Sam levoboček; zde přibližně: neurozený kapitalista, tedy ne kapitalista ve vlastním slova smyslu. *(Pozn. red.)*

Forma, v níž kapitál připlývá nazpět, závisí na způsobu reprodukce kapitálu. Jestliže se půjčuje ve formě peněz, vrací se ve formě oběžného kapitálu, [vrací se] celá jeho hodnota plus nadhodnota, v daném případě ta část nadhodnoty čili zisku, která představuje úrok; zapůjčená suma peněz plus přírůstek, který z ní vzešel.

Je-li kapitál půjčován ve formě strojů, budov atd., zkrátka v té látkové formě, v níž musí fungovat ve výrobním procesu jako fixní kapitál, vrací se ve formě fixního kapitálu, jako anuita, tj. například jako každoroční platba rovnající se náhradě za opotřebování, rovnající se té části hodnoty fixního kapitálu, která vstoupila do oběhu, plus té části nadhodnoty, která se vypočítává jakožto zisk (zde část zisku, úrok) z fixního kapitálu (nikoli pokud to je fixní kapitál, nýbrž pokud to je vůbec kapitál určité velikosti).

Už v zisku jako takovém je nadhodnota, a tudíž i jeho skutečný zdroj zatemněn a mystifikován:

1) Tím, že — formálně vzato — zisk je *nadhodnota* vypočítaná z celého zálohovaného kapitálu, [takže] každá část kapitálu, fixního i oběžného, vynaložená na suroviny, stroje nebo práci, přináší stejně velký zisk;

2) tím, že podobně jako u jednotlivého daného kapitálu, například 500, činí-li nadhodnota 50, přináší i každá část kapitálu, například každá pětina, 10 %, *tak* nyní v důsledku určení *všeobecné míry zisku* každý kapitál 500 nebo 100, ať je činný v kterékoli sféře, ať je proporce variabilního a konstantního kapitálu jakákoli a ať je jeho doba obratu seberůznější, přináší za totéž období stejný průměrný zisk, například 10 %, stejně jako každý jiný kapitál [působící] za úplně jiných organických podmínek. Tudíž tím, že *zisk* jednotlivých kapitálů odděleně vzatých, a *nadhodnota*, kterou vytvářejí samy ve své vlastní výrobní sféře, se stávají reálně různými veličinami.

V druhém bodě je ostatně jen dále rozvinuto to, co už je obsaženo v prvním.

Ale úrok se právě zakládá na této už zvnějšněné formě nadhodnoty, která je odlišná od její první jednoduché podoby, v níž ještě nese stopy svého zrodu, na formě nadhodnoty, kterou už rozhodně nelze na první pohled rozeznat — na jejím jsoucnu jakožto *zisku*. Úrok bezprostředně předpokládá *zisk* — jehož je sám jen částí

zařazenou do zvláštní kategorie, rubriky — a ne nadhodnotu. V úroku tedy lze nadhodnotu rozeznat ještě mnohem hůř než v zisku, protože má bezprostřední vztah k nadhodnotě jen [potud, pokud se nadhodnota projevuje] ve formě zisku.

Doba návratu závisí na skutečném výrobním procesu; u úrokového kapitálu *se zdá*, že jeho návrat jako kapitálu závisí pouze na dohodě mezi půjčovatelem a vypůjčovatelem. Vzhledem k této transakci se tedy návrat kapitálu už nejeví jako výsledek určený výrobním procesem, nýbrž tak, jako by kapitál ani na okamžik neztrácel formu peněz. Fakticky jsou ovšem tyto transakce určeny skutečnými návraty, ale při transakci samé se to *neprojevuje*.

|| 895 | V úroku na rozdíl od zisků se zračí pouze *hodnota vlastnictví kapitálu*, tj. úrok činí z vlastnictví *peněz* (sumy hodnot, zboží, v kterékoli formě) o sobě vlastnictví kapitálu, a tudíž zboží či peněz, pro sebe zhodnocující se hodnotu. Ovšem, pracovní podmínky jsou kapitálem jen potud, pokud fungují vůči dělníkovi jako jeho nevlastnictví, a tudíž jako cizí vlastnictví. Ale jako takové fungují jen v protikladu k práci. *Protikladné jsoucno těchto pracovních podmínek vůči práci činí z jejich vlastníka kapitalistu*, a z těchto pracovních podmínek, které jsou jeho majetkem, kapitál. Avšak v rukou peněžního kapitalisty *A* nemá kapitál tento protikladný charakter, který z něho činí kapitál, a který tedy také vede k tomu, že vlastnictví peněz se jeví jako vlastnictví kapitálu. *Reálná určenost formy, díky níž se peníze nebo zboží stávají kapitálem, je tu setřena.* Peněžní [kapitalista] *A* nestojí nijak proti dělníkovi, nýbrž jen proti jinému kapitalistovi *B*. Ve skutečnosti mu prodává jen „použití" peněz; účinky které vyvolají, jakmile se přemění v produktivní kapitál. Ale ve skutečnosti neprodává přímo použití. Prodávám-li zboží, prodávám určitou užitnou hodnotu. Kupuji-li za zboží peníze, kupuji funkční užitnou hodnotu, kterou mají peníze jakožto přeměněná forma zboží. Neprodávám užitnou hodnotu zboží vedle jeho směnné hodnoty, ani nekupuji zvláštní užitnou hodnotu peněz vedle peněz samých. Jakožto peníze však peníze — než se přemění v kapitál a než fungují jako kapitál, což nedělají v rukou půjčovatele peněz — nemají žádnou jinou užitnou hodnotu kromě té, kterou mají jakožto zboží (zlato, stříbro, jejich látková substance) nebo jakožto

peníze, jakožto přeměněná forma zboží. Ve skutečnosti prodává půjčovatel peněz průmyslovému kapitalistovi a v této transakci jde jen o toto: Půjčovatel přenechává průmyslovému kapitalistovi na určitou dobu vlastnictví peněz. Zcizuje na určitou dobu svůj vlastnický titul, a průmyslový kapitalista tím na určitou dobu toto vlastnictví kupuje. Proto se půjčovatelovy peníze jeví jako kapitál. Ještě než jsou zcizeny; pouhé vlastnictví peněz nebo zboží — oddělené od kapitalistického výrobního procesu — se jeví jako kapitál.

Na věci nic nemění to, že peníze se projevují jako kapitál, teprve když jsou zcizeny, stejně jako se nic nemění na užitné hodnotě bavlny tím, že se fakticky projevuje, teprve když je zcizena přadlákovi, nebo užitná hodnota masa, teprve když se maso dostane z řezníkova krámu na stůl spotřebitele. Peníze, jakmile se nevydávají na spotřebu, zboží, jakmile neslouží opět ke spotřebě [svého] vlastníka, činí tedy ze svého vlastníka kapitalistu a jsou samy pro sebe — odděleně od kapitalistického výrobního procesu a *před* svou přeměnou v „produktivní" kapitál — kapitálem. To znamená hodnotou, která se sama zhodnocuje, uchovává a rozmnožuje. Vytvářet hodnotu, vynášet úrok je jejich imanentní vlastností, právě tak, jako je vlastností hrušně plodit hrušky. A jako takovouto věc nesoucí úrok prodává půjčovatel peněz své peníze průmyslovému kapitalistovi. Protože se peníze uchovávají, jsou hodnotou, která se sama uchovává, může je průmyslový kapitalista vrátit za libovolně sjednanou dobu. Protože ročně vytvářejí určitou nadhodnotu, úrok, správněji, protože v každém časovém úseku na nich narůstá hodnota, může také platit půjčovateli tuto nadhodnotu ročně nebo v jakýchkoli jiných sjednaných lhůtách. Vždyť peníze jakožto kapitál přinášejí nadhodnotu denně, právě tak jako námezdní práce. Zatímco úrok je jen *část* zisku *fixovaná pod určitým názvem, jeví se tu* úrok jako [tvorba nadhodnoty] vlastní kapitálu jako takovému, odděleně od výrobního procesu, a proto vlastní pouhému vlastnictví kapitálu, vlastnictví peněz a zboží, odděleně od vztahů, které tomuto vlastnictví vtiskují charakter kapitalistického vlastnictví, [charakter] protikladu k práci; [úrok se jeví jako] *tvorba nadhodnoty* vlastní pouhému vlastnictví kapitálu, a tedy vlastně kapitálu, zatímco *průmyslový zisk* se zde naopak jeví jako pouhý přídavek, který vypůjčo-

vatel získává svým produktivním použitím kapitálu (anebo, jak se to také vyjadřuje, svou prací jako kapitalista; zde se tedy funkce kapitalisty klade na roveň práci; dokonce se ztotožňuje s námezdní prací; vždyť || 896 | průmyslový kapitalista, který skutečně funguje ve výrobním procesu, se fakticky jeví jako činný agent výroby, jako dělník, vůči lenivému, nečinnému půjčovateli peněz, který plní funkci vlastnictví odděleně od výrobního procesu a mimo něj), tj. vykořisťováním dělníků pomocí vypůjčeného kapitálu.

Takto se jako *hodnotový výtvor* kapitálu, plynoucí z kapitálu jako takového, a tudíž z pouhého vlastnictví kapitálu, nejeví *zisk*, ale úrok; tedy také jako důchod, svérázným způsobem vytvořený kapitálem. V této formě ho také proto pojímají vulgární ekonomové. V této formě je všechno zprostředkování setřeno a je hotova *fetišová podoba* kapitálu stejně jako představa o *kapitálovém fetiši*. Tato podoba se nutně vytváří tím, že se právní vlastnictví kapitálu odděluje od ekonomického vlastnictví kapitálu a že si část zisku, pod názvem úrok, přivlastňuje *kapitál o sobě* čili *vlastník kapitálu*, zcela oddělený od výrobního procesu.

Pro vulgárního ekonoma, který chce vylíčit kapitál jako samostatný zdroj hodnoty, vytváření hodnoty, je ovšem tato forma jako stvořená, je to forma, v níž už nelze rozeznat zdroj zisku a při níž nabývá samostatného jsoucna výsledek kapitalistického procesu — odděleně od tohoto procesu — $P — Z — P'$ obsahuje ještě zprostředkování. $P — P'$ je bezpojmová [begriffslose] forma kapitálu, zvrácení a zvěcnění výrobního vztahu v nejvyšší možné míře.

Všeobecné míře zisku odpovídá přirozeně všeobecná *úroková míra* čili všeobecná *úroková sazba*. Nemáme v úmyslu dále to zde rozvádět, protože analýza úrokového kapitálu nepatří do tohoto všeobecného oddílu, nýbrž do oddílu o *úvěru*.[140] Ale k tomu, abychom plně objasnili tuto jevovou formu kapitálu, je důležité poznamenat, že všeobecná míra zisku se jeví daleko méně jako hmatatelný, pevný fakt než *úroková míra* nebo *úroková sazba*. Je pravda, že úroková sazba neustále kolísá. Dnes (na peněžním trhu pro průmyslového kapitalistu, a jen o to nám tu jde) [činí] 2, zítra 3 a pozítří 5 %. Ale je to 2, 3, 5 % pro všechny vypůjčovatele. Je to všeobecný vztah, kdy každá peněžní suma 100 liber št. vynáší 2, 3, 5 %, kdežto táž

suma hodnoty, která skutečně funguje jako kapitál, vynáší v různých sférách výroby velmi různé skutečné zisky, a z těchto odchylek od ideální průměrné úrovně se neustále ustavuje průměrná úroveň jen v důsledku určitého procesu, určité reakce, a to vždy jen za delší období oběhu kapitálu. Několik let je míra zisku v určitých sférách vyšší, v příštích letech nižší. Průměrný zisk nám vyjde jako *průměr* za toto období nebo za sérii takových evolucí. Takto se však nikdy nejeví jako něco bezprostředně daného, nýbrž jen jako průměrný výsledek protichůdných výkyvů. Jinak je tomu s úrokovou sazbou. Je to ve své *obecnosti* denně fixovaný fakt, fakt, který průmyslovému kapitalistovi slouží při jeho operacích dokonce jako předpoklad a jedna z položek kalkulace. Všeobecná míra zisku existuje fakticky jen jako ideální *průměrné číslo*, pokud slouží k odhadování skutečných zisků; existuje jen jako průměrné číslo, jako abstrakce, pokud se fixuje jako něco pro sebe [für sich] hotového, určeného, daného; ve skutečnosti však existuje jen v tendenci, určující pohyb vyrovnávání skutečných měr zisku, ať už jednotlivého kapitálu v téže sféře, nebo různých kapitálů v různých výrobních sférách.

|| 897 | To, co půjčovatel požaduje od kapitalisty, vychází z výpočtu *všeobecné míry zisku* (průměru), a ne z jeho individuální odchylky od ní. *Průměr* se tu stává *předpokladem*. Úroková sazba sama se *mění*, ale pro všechny *vypůjčovatele*.

Naproti tomu určitá, stejná úroková sazba existuje nejen v průměru, ale i fakticky (byť i s variacemi mezi minimem a maximem podle toho, je-li daný vypůjčovatel [považován za] prvotřídního [dlužníka] nebo ne), a odchylky od ní se jeví spíš jako výjimky motivované zvláštními okolnostmi. Meteorologické zprávy nezaznamenávají stav barometru o nic přesněji než burzovní zprávy stav úrokové sazby — nikoli u toho či onoho kapitálu, nýbrž u veškerého *kapitálu, který je na peněžním trhu, tj. u zapůjčitelného* kapitálu.

Zde není místo pro objasňování, proč je úroková sazba u zapůjčitelného kapitálu fixnější a stejnější v protikladu a na rozdíl od formy všeobecné míry zisku, která je méně hmatatelná. Objasnění této otázky patří do oddílu o úvěru. Ale jedno je jasné: kolísání *míry zisku* — ponecháme-li zcela stranou zvláštní výhody, které mají

jednotliví kapitalisté uvnitř téže výrobní sféry — závisí uvnitř každé sféry na stavu tržních cen v té či oné době a na jejich kolísání kolem cen nákladů. Rozdíl mezi *mírami zisku* v *různých* sférách lze zjistit jen srovnáváním tržních cen v různých sférách, tedy tržních cen *různých* zboží s cenami nákladů těchto zboží. Pokles míry zisku v té či oné jednotlivé sféře pod ideální průměr stačí, trvá-li delší dobu, k tomu, aby se kapitál z této sféry stáhl nebo aby se zabránilo přílivu nového kapitálu do této sféry v průměrném rozsahu. Rozdělení kapitálu do jednotlivých [výrobních] sfér se totiž vyrovnává ani ne tak znovurozdělením už vloženého kapitálu, jako spíše přílivem nového, dodatečného kapitálu. Naproti tomu *mimořádný zisk* v jednotlivých sférách lze zjistit teprve srovnáním tržních cen s cenami nákladů. Jakmile se rozdíl tím či oním způsobem projeví, nastane příliv a odliv kapitálů z jedněch sfér do jiných. Kromě toho, že je to akt vyrovnání, který vyžaduje čas, jeví se sám průměrný zisk v každé jednotlivé sféře jen v průměru měr zisku, které se realizují například během sedmiletého cyklu atd., podle povahy daného kapitálu. Pouhé výkyvy *pod* nebo *nad*, jestliže nepřesahují průměrnou míru, jestliže nenabývají mimořádné formy, nestačí tedy k tomu, aby vyvolaly přesun kapitálu, k čemuž ještě přistupují potíže, které těmto přesunům působí fixní kapitál. Okamžité konjunktury mohou mít jen omezený vliv, a spíše na přitahování či odpuzování dodatečného kapitálu než na znovurozdělení kapitálu, který už byl do různých sfér vložen.

Vidíme, že to všechno je velmi spletitý pohyb a že přitom hrají úlohu jak tržní ceny v každé jednotlivé sféře, srovnatelné ceny nákladů různých zboží, stav poptávky a nabídky uvnitř každé sféry, tak konkurence kapitalistů z různých sfér; kromě toho rychlejší či pomalejší vyrovnávání záleží na zvláštním organickém složení kapitálů (například na tom, zda je víc fixního nebo oběžného kapitálu) a na zvláštní povaze jejich zboží, na tom, zda jim jejich povaha jakožto užitných hodnot dovoluje rychlejší stažení z trhu, snížení nebo zvýšení jejich nabídky, tak jak to odpovídá stavu tržních cen.

Naproti tomu u peněžního kapitálu — na peněžním trhu — stojí proti sobě jen dvě kategorie: kupci a prodavači, poptávka a nabídka. Na jedné straně třída kapitalistů, kteří si vypůjčují, na druhé straně

třída kapitalistů, kteří půjčují. Zboží tu má tutéž formu — formu peněz. Všechny ty zvláštní podoby, které kapitál na sebe bere, podle toho, do které zvláštní sféry výroby či oběhu je vložen, jsou tu setřeny. Kapitál tu existuje v bezrozdílné sobě samé rovné podobě samostatné směnné hodnoty, v podobě peněz. Zde přestává konkurence jednotlivých sfér; všichni jsou jakožto vypůjčovatelé peněz na jedné hromadě, a kapitál stojí vůči všem rovněž ve formě, v níž je ještě lhostejný k formám, v nichž bude použit. Jestliže se produktivní kapitál || 898 | *projevuje jako společný kapitál třídy jen v pohybu* [*a*] *konkurenci mezi jednotlivými sférami, vystupuje zde tak skutečně, celou svou vahou, v poptávce po kapitálu.* Na druhé straně má peněžní kapitál (kapitál na peněžním trhu) skutečně tu podobu, v níž se jakožto společný prvek, lhostejný vůči formě, v níž bude použit, rozděluje mezi různé sféry, mezi třídu kapitalistů, podle potřeb výroby každé jednotlivé sféry. K tomu přistupuje ještě to, že s rozvojem velkého průmyslu není peněžní kapitál, pokud vystupuje na trhu, stále víc zastupován jednotlivým kapitalistou, vlastníkem té či oné části kapitálu, který je na trhu, ale koncentruje se a organizuje a podléhá kontrole bankéřů, kteří zastupují kapitál, úplně jinak než skutečná výroba. Takže pokud jde o formu poptávky, vystupuje proti zapůjčitelnému kapitálu síla celé třídy; ale pokud jde o nabídku, vystupuje jako zapůjčitelný kapitál *en masse*, jako zapůjčitelný kapitál celé společnosti koncentrovaný v několika málo rezervoárech.

To jsou některé příčiny, proč se *všeobecná míra zisku* jeví jako pomíjivý přelud oproti *pevné úrokové sazbě*, jejíž velikost sice kolísá, ale tak, že to vůbec nepřekáží tomu, aby kolísala stejnoměrně pro všechny vypůjčovatele, a proto vůči nim vždy vystupovala jako něco fixního, daného, stejně jako změny v hodnotě peněz nepřekáží tomu, aby neměly stejnou hodnotu oproti všem zbožím. Právě tak jako každodenně kolísají tržní ceny zboží, což nepřekáží tomu, aby byly denně *zaznamenány*, tak kolísá i úroková sazba, která se právě tak pravidelně zaznamená jakožto *cena* peněz. Je tomu tak proto, že se tu nabízí sám kapitál jako zvláštní zboží — peníze; fixování jeho ceny je tudíž fixováním *tržní ceny*, jako je tomu u všech ostatních zboží; úroková míra se proto vždycky jeví jako *všeobecná úroková*

míra, jako tolik a tolik za tolik a tolik peněz, zatímco míra zisku může být i uvnitř *téže* sféry při stejných tržních cenách zboží různá (podle podmínek, za nichž jednotlivé kapitály vyrábějí totéž zboží; neboť jednotlivá míra zisku nezávisí na tržní ceně zboží, nýbrž na rozdílu mezi tržní cenou a cenou nákladů) a vyrovnává se uvnitř různých sfér jen v procesu, za neustálého kolísání. Zkrátka: teprve v peněžním kapitálu, v zapůjčitelném peněžním kapitálu se kapitál stal *zbožím*, jehož vlastnost zhodnocovat sám sebe má *fixní cenu*, která je zaznamenána jakožto úrok.

Jako *úrokový* kapitál, a to ve své bezprostřední formě *úrokového peněžního kapitálu* (ostatní formy úrokového kapitálu, které nás tu nezajímají, jsou z této formy odvozeny a předpokládají ji), proto kapitál nabyl své čisté fetišovité formy. *Za prvé* tím, že se neustále vyskytuje jako *peníze*, což je forma, v níž je setřena všechna jeho určenost a v níž jeho reálné prvky nejsou viditelné; existuje jako pouhé jsoucno samostatné směnné hodnoty, jako osamostatněná hodnota. V reálném procesu kapitálu je peněžní forma pomíjivou formou. Na peněžním trhu existuje kapitál vždy v této formě. *Za druhé*, nadhodnota vyrobená kapitálem, zde opět ve formě peněz, se jeví jako něco, co mu přísluší jako takovému, tedy jako pouhému vlastníkovi peněžního kapitálu, kapitálu oddělenému od procesu, kterým prochází. $P — Z — P'$ se tu mění v $P — P'$ a podobně jako je tu formou kapitálu bezrozdílná peněžní forma (vždyť peníze jsou právě tou formou, v níž je *setřen* rozdíl mezi zbožími jakožto užitnými hodnotami, tudíž i *rozdíl mezi produktivními kapitály skládajícími se z existenčních podmínek těchto zboží, je setřena i zvláštní forma těchto produktivních kapitálů*), tak je touto bezrozdílnou formou i nadhodnota, kterou peněžní kapitál vyrábí, rozmnožené peníze [Mehrgeld], ve které se přeměňuje nebo jimiž je, v určité míře, jejímž měřítkem je velikost této peněžní sumy. Při úroku 5 % se 100 liber št. jako kapitál rovná 105 librám št. Tak dostáváme zcela hmatatelnou formu zhodnocující se hodnoty čili peněz plodících peníze. Zároveň je to naprosto bezduchá [gedankenlos] forma. Nepochopitelná, mystifikovaná. Při výkladu kapitálu jsme vycházeli z $P — Z — P$, kde $P — P'$ bylo jen výsledkem.[141]

Teď tu máme $P — P'$ *jako subjekt*. Podobně, jako je stromu vlastní

to, že roste, tak se zdá, že kapitálu v této jeho čisté formě peněžního kapitálu je vlastní to, že plodí peníze (τόκος)*. Tu nepochopitelnou formu, kterou nacházíme na povrchu a z níž jsme proto vycházeli při analýze, nacházíme opět jako výsledek procesu, v němž se forma kapitálu stává postupně stále odcizenější a stále méně spjatou s jeho vnitřní podstatou.

|| 899 | Vycházeli jsme z peněz jakožto přeměněné formy zboží. Dospíváme *k penězům jakožto přeměněné formě kapitálu*, právě tak jako jsme poznali, že zboží je předpokladem i výsledkem výrobního procesu kapitálu.

V této své nejpodivuhodnější a zároveň běžné představě nejbližší podobě je kapitál jak „základní formou" vulgárních ekonomů, tak i nejvhodnějším terčem pro útoky povrchní kritiky. Pokud jde o to první, je to jednak proto, že vnitřní souvislost je tu nejméně zjevná a že kapitál vystupuje ve formě, v níž *se zdá* samostatným zdrojem hodnoty; jednak proto, že v této formě je úplně zastřen a setřen jeho *rozporný* charakter, že tu není vidět protiklad k práci. Z druhé strany [je možno kapitál v této formě] napadnout, protože je to forma, v níž vystupuje v nejiracionálnější podobě a v níž skýtá nejvhodnější terč pro útoky vulgárních socialistů.

Polemika buržoazních ekonomů v 17. století (Child, Culpeper atd.) proti úroku jakožto samostatné formě nadhodnoty není nic jiného než boj rodící se průmyslové buržoazie proti staromódním lichvářům, kteří tehdy měli monopol na peněžní jmění. Úrokový kapitál je tu ještě jakousi předpotopní formou kapitálu, která teprve musí být podřízena průmyslovému kapitálu, a dostat se do postavení závislého na něm, do postavení, které úrokový kapitál musí na základně kapitalistické výroby teoreticky i prakticky zaujmout. Buržoazie neváhala ani zde uchýlit se o pomoc ke státu, podobně jako v jiných případech, kdy šlo o to, přizpůsobit stávající, dochované výrobní vztahy jejím vlastním.

Je jasné, že jiné rozdělení zisku mezi různé kategorie kapitalistů, tedy zvyšování průmyslového zisku snižováním úrokové sazby

* — (tókos) rodit; zrozené; v přeneseném smyslu: zisk z vypůjčených peněz; úrok, lichva. *(Pozn. red.)*

a naopak, se nijak nedotýká podstaty kapitalistické výroby. Socialismus, který brojí proti úrokovému kapitálu jakožto „základní formě" kapitálu, vězí tedy sám až po uši v buržoazním způsobu nazírání. Nejen to, pokud jeho polemika není útokem a kritikou, které jsou nesprávné a namířené v slepém pudu proti samému kapitálu — který však ztotožňují s jednou z jeho odvozených forem —, není tento socialismus nic jiného než socialisticky oděnou snahou rozvinout buržoazní úvěr, a je tedy jen výrazem nerozvinutosti vztahů v té zemi, kde takováto polemika vypadá jako socialistická. Takovýto socialismus sám je jen teoretickým symptomem kapitalistického vývoje, i když tyto buržoazní snahy mohou nabývat velmi ohromujících forem, jako například požadavek „crédit gratuit".[142] Sem patří saint-simonismus se svým velebením bankovnictví (*Crédit mobilier*[143] se objevil později).

2. ÚROKOVÝ KAPITÁL A OBCHODNÍ KAPITÁL A JEJICH VZTAH K PRŮMYSLOVÉMU KAPITÁLU. STARŠÍ FORMY. ODVOZENÉ FORMY

Obchodní a úroková forma jsou starší než forma kapitalistické výroby, průmyslový kapitál, který je *základní formou* kapitálového vztahu, jenž ovládá buržoazní společnost — a všechny ostatní formy jsou od této základní formy jen odvozeny, čili jeví se druhotné — odvozeny, jako je tomu u úrokového kapitálu; druhotné, tj. jakožto kapitál ve zvláštní funkci (která je vlastní jeho procesu oběhu), jako je tomu u obchodního kapitálu, proto si musí průmyslový kapitál v procesu svého vznikání tyto formy nejprve podřídit a přeměnit je ve své vlastní odvozené nebo zvláštní funkce. Tyto starší formy nachází v období, kdy se vytváří a vzniká. Nachází je jako *předpoklady*, ne však jako předpoklady, které si sám vytváří, ne jako formy svého vlastního životního procesu. Obdobně, jako původně nachází zboží, ne však jako svůj vlastní produkt, a peněžní oběh, ne však jako moment své vlastní reprodukce. Jakmile je kapitalistická výroba rozvinuta v celé šíři svých forem a stává se vládnoucím výrobním způsobem, je úrokový kapitál ovládán průmyslovým kapitálem, a obchodní kapitál je jen formou průmyslového kapitálu

odvozenou z procesu oběhu. Ale jako samostatné formy musí být || 900 | obě nejprve rozbity a podřízeny průmyslovému kapitálu. Vůči úrokovému kapitálu se použije násilí (státu), násilným snížením úrokové sazby, aby už nemohl diktovat průmyslovému kapitálu podmínky. Ale to je forma, která přísluší nejméně vyvinutým stupňům kapitalistické výroby. Ale pravý způsob, jímž si průmyslový kapitál podřizuje úrokový kapitál, je vytvoření formy, která je mu vlastní — *úvěrové soustavy*. Násilné snižování úrokové sazby je forma, kterou si průmyslový kapitál vypůjčuje ještě z metod dřívějšího výrobního způsobu a kterou odvrhuje jako nepotřebnou a nevhodnou, jakmile zesílí a upevní si své postavení. *Úvěrová soustava* je jeho vlastní výtvor, je to forma průmyslového kapitálu, která začíná s manufakturou a rozvíjí se spolu s velkým průmyslem. Úvěrová soustava je původně jakási *polemická forma* proti staromódním lichvářům (směnárníkům v Anglii, židům, lombardním bankéřům atd.). Spisy, v nichž se v 17. století rozebírají její první tajemství, jsou všechny napsány v této polemické formě.

Obchodní kapitál je v různých formách podřizován průmyslovému kapitálu, čili, což je totéž, stává se jeho funkcí, průmyslovým kapitálem ve zvláštní funkci. *Obchodník* místo aby kupoval zboží, kupuje námezdní práci, s níž vyrábí zboží, které určil k prodeji, pro obchod. Tím však obchodní kapitál ztrácí fixní formu, kterou měl vůči výrobě. Tímto způsobem přemáhala manufaktura středověké cechy a odkázala řemeslo na užší okruh. Ve středověku byl *obchodník* (až na jednotlivá sporadická místa, kde se vyvíjela manufaktura, jako v Itálii, Španělsku atd.), pouhým *skladovatelem* [Verleger] *zboží*, ať už je vyrobily cechy ve městech, anebo rolníci.[144]

Tato přeměna obchodníka v průmyslového kapitalistu je zároveň přeměnou obchodního kapitálu v pouhou formu průmyslového kapitálu. Na druhé straně se *výrobce* stává obchodníkem. Například, místo aby výrobce sukna odbíral svůj materiál postupně po menších dávkách od obchodníka a pracoval pro něho, kupuje si materiál sám úměrně svému kapitálu atd. Podmínky výroby vcházejí do výrobního procesu jako zboží, které si sám koupil. A místo aby vyráběl pro jednotlivého obchodníka nebo určité zákazníky, vyrábí nyní výrobce sukna pro celý obchodní svět.

V první formě ovládá obchodník výrobu a obchodní kapitál řemeslnou výrobu a rolnickou domáckou výrobu, které uvedl do pohybu. Řemeslná a domácká výroba je mu podřízena. V druhé formě se výroba přeměňuje v kapitalistickou výrobu. Výrobce je sám obchodníkem; obchodní kapitál tu už jen zprostředkovává proces oběhu, vykonává určitou funkci v reprodukčním procesu kapitálu. Jsou to dvě formy. Obchodník se stává jakožto obchodník výrobcem, průmyslníkem. Průmyslník, výrobce, se stává obchodníkem.

Původně byl *obchod* předpokladem přeměny cechovní, venkovské domácké a feudální zemědělské výroby v kapitalistickou. Rozvíjí výrobek ve zboží, jednak tím, že pro něj vytváří trh, jednak tím, že mu dodává nové zbožní ekvivalenty, výrobě pak nové materiály, a tím uvádí v život nové způsoby výroby opírající se hned od počátku o obchod — jak o výrobu pro trh, tak o prvky výroby, které přicházejí ze světového trhu.

Jakmile manufaktura poněkud zesílí — a to platí ještě větší měrou o velkém průmyslu — vytváří si sama trh, dobývá ho, zčásti si násilně otvírá trhy, které však opanovává svým vlastním *zbožím*. Dále je obchod už jen sluhou průmyslové výroby, pro níž se stalo neustálé rozšiřování trhu životní podmínkou, protože stále se rozšiřující masová výroba, která není omezována stávajícími hranicemi obchodu (pokud obchod vyjadřuje jen existující poptávku), nýbrž jen a jen velikostí stávajícího kapitálu a rozvojem produktivní síly práce, stále přeplňuje stávající trh, a v důsledku toho neustále rozšiřuje a odstraňuje jeho hranice. Zde je obchod sluhou průmyslového kapitálu, vykonává funkci vyplývající z jeho podmínek výroby.

Pomocí *koloniálního systému* (zároveň se systémem ochranných cel) se průmyslový kapitál v prvních obdobích svého vývoje snaží násilně si zajistit trh a trhy. Průmyslový kapitalista má před sebou světový trh; proto srovnává || 901 | a musí neustále srovnávat své vlastní ceny nákladů nejen s tržní cenou doma, nýbrž [s tržními cenami] i na celém světovém trhu. To má při výrobě neustále na paměti. V dřívějším období je toto srovnávání jen záležitostí obchodního stavu a zajišťuje tak obchodnímu kapitálu nadvládu nad produktivním [kapitálem]. | 901 ||

*

|| 902 | *Úrok* tedy není nic jiného než část zisku (a ten zase není nic jiného než nadhodnota, nezaplacená práce), který průmyslový kapitalista platí vlastníkovi cizího kapitálu, s nímž výhradně nebo zčásti „pracuje". Je částí zisku — nadhodnoty — která, fixována jako zvláštní kategorie, se odděluje pod vlastním názvem od celkového zisku; je to oddělení, které nemá žádný vztah k původu zisku, nýbrž jen ke způsobu jeho *vyplácení* či přivlastňování. Místo aby si ho přivlastňoval sám průmyslový kapitalista — ačkoli právě v jeho rukou je bezprostředně celá nadhodnota, třebaže se pod názvem renta, průmyslový zisk a úrok rozděluje mezi něho a jiné osoby — odčítá tuto část zisku od svého důchodu a vyplácí ji vlastníkovi kapitálu.

Je-li dána míra zisku, závisí relativní výše úrokové míry na poměru, v němž se dělí zisk na úrok a průmyslový zisk; je-li dán poměr, v němž se dělí, závisí absolutní výše úrokové míry (tj. poměr úroku ke kapitálu) na míře zisku. Zkoumání, jak je tento poměr určen, sem nepatří. To patří do zkoumání reálného pohybu kapitálu, lépe řečeno [reálného pohybu] kapitálů, kdežto zde se zabýváme všeobecnými formami kapitálu.

Vytvořením úrokového kapitálu, jeho oddělení od průmyslového kapitálu, je *nutným* produktem vývoje průmyslového kapitálu, kapitalistického výrobního způsobu samého. Peníze (suma hodnoty, která se může kdykoli přeměnit v podmínky výroby) nebo podmínky výroby, ve které se mohou kdykoli přeměnit peníze a jejichž jsou jen přeměněnou formou, použije-li se jich jakožto kapitálu, ovládají určité množství cizí práce, více práce, než je v nich obsaženo. Při směně za práci si peníze nejen uchovávají svou hodnotu, nýbrž zvětšují ji, plodí nadhodnotu. Hodnota peněz nebo zboží jakožto *kapitálu* není určena hodnotou, kterou mají jakožto peníze nebo zboží, nýbrž množstvím nadhodnoty, kterou „vyrábějí" pro svého majitele. Produktem kapitálu je zisk. Na základně kapitalistické výroby záleží jen na rozdílném *použití* peněz, zda se vynaloží jako peníze nebo jako kapitál. Peníze (zboží) jsou na základně kapitalistické výroby *o sobě* [an sich] kapitálem (právě tak jako je *pracovní síla o sobě* [*an sich*] prací), neboť 1) mohou být přeměněny v podmínky výroby, a jsou fakticky jen jejich abstraktním výrazem, jejich

jsoucnem jakožto *hodnoty*, a 2) předmětné prvky bohatství mají o sobě [an sich] vlastnost být kapitálem, protože jejich protiklad — námezdní práce — to, co z nich dělá kapitál, je tu už jako základna společenské výroby.

Renta je také jen název pro jednu část nadhodnoty, kterou musí průmyslový kapitalista někomu zaplatit, právě tak, jako je *úrok* jinou částí nadhodnoty, kterou průmyslový kapitalista sice pobírá (tak jako rentu), kterou však musí vyplatit někomu jinému. Ale je zde velký rozdíl: Prostřednictvím pozemkového vlastnictví *brání* pozemkový vlastník kapitálu vyrovnávat hodnoty zemědělských produktů na jejich ceny nákladů. To mu umožňuje monopol pozemkového vlastnictví. Monopol pozemkového vlastnictví mu umožňuje strkat si do kapsy rozdíl mezi hodnotou a cenou nákladů. Na druhé straně — pokud jde o diferenciální rentu — tento monopol mu umožňuje shrabovat přebytek tržní hodnoty nad individuální hodnotou produktu určité půdy, místo aby tento rozdíl, jako v jiných odvětvích, plynul jako mimořádný zisk do kapes kapitalistů, kteří pracují za příznivějších podmínek, než jsou průměrné podmínky, které uspokojují převážnou část poptávky, určují převážnou část výroby, a tudíž regulují tržní hodnotu v každé jednotlivé sféře výroby.

Pozemkové vlastnictví je *prostředkem* k uchvácení části nadhodnoty vyrobené průmyslovým kapitálem. Naproti tomu vypůjčený kapitál je *prostředkem* — úměrně tomu, jak kapitalista pracuje s vypůjčeným kapitálem — k vyrobení *celé* || 903 | nadhodnoty. To, že peníze (zboží) si lze jako kapitál vypůjčit, neznamená nic jiného, než že jsou *o sobě* [*an sich*] kapitálem. Odstranění pozemkového vlastnictví v ricardovském smyslu, tj. jeho přeměna ve státní vlastnictví, takže renta by se neplatila pozemkovému vlastníkovi, nýbrž státu, je ideál, toužebné přání vyvěrající z nejvnitřnější podstaty kapitálu. Kapitál nemůže odstranit pozemkové vlastnictví. Avšak tím, že je přeměňuje v rentu [placenou státu], si je kapitál jako *třída* přivlastňuje, aby s nimi kryl státní výdaje, oklikou si tedy přivlastňuje to, co si nemůže ponechávat přímo. Odstranění úroku a úrokového kapitálu znamená naopak odstranění kapitálu a kapitalistické výroby samé. Dokud peníze (zboží) mohou sloužit jako

kapitál, lze je jako kapitál prodávat. Proto jen maloburžoazní utopisté, kteří chtějí zboží, ale ne peníze, také chtějí průmyslový kapitál, ale ne úrokový kapitál, chtějí zisk, ale ne úrok.

Neexistují tedy dva různé kapitály, kapitál, který nese úrok, a kapitál, který nese zisk, nýbrž *týž* kapitál, který funguje ve [výrobním] procesu jako kapitál a vynáší zisk, rozdělovaný mezi dva různé kapitalisty: mezi kapitalistu, který stojí mimo [výrobní] proces a jakožto vlastník zastupuje kapitál o sobě ⟨podstatnou podmínkou toho však je, aby ho zastupoval *soukromý vlastník*; jinak by to nebyl kapitál v protikladu k námezdní práci⟩ a mezi kapitalistu, který zastupuje fungující kapitál, kapitál, který se nachází ve [výrobním] procesu.

[3. OSAMOSTATNĚNÍ JEDNOTLIVÝCH ČÁSTÍ NADHODNOTY VE FORMĚ RŮZNÝCH DŮCHODŮ. VZTAH MEZI ÚROKEM A PRŮMYSLOVÝM ZISKEM. IRACIONÁLNOST FETIŠIZOVANÝCH FOREM DŮCHODU]

Další „zkostnatění" neboli osamostatnění *dělby* zisku vystupuje tak, že *zisk z každého* kapitálu — tedy i *průměrný zisk*, založený na vzájemném vyrovnávání kapitálů — se rozpadá či rozkládá na dvě na sobě vzájemně nezávislé čili navzájem samostatné součásti: úrok a průmyslový zisk, který se teď také někdy nazývá prostě *zisk* anebo dostává nový název, *„mzda za práci dozoru"* atd. Rovná-li se míra zisku (průměrný zisk) 15 % a *úroková míra* (která je, jak jsme viděli, vždycky fixována v *obecné* formě) se rovná 5 % (všeobecná úroková míra se vždycky znamená na peněžním trhu jako „hodnota" či „cena" peněz), pak se to kapitalistovi — i když je vlastníkem kapitálu a ani část z něho si *nevypůjčil*, takže se zisk nemusí dělit mezi dva kapitalisty — jeví tak, že z těchto 15 % představuje 5 % *úrok* z jeho kapitálu, a jen 10 % zisk, který získal produktivním použitím kapitálu. Těchto 5 % úroku dluží jako „průmyslový kapitalista" sám sobě jako „vlastníkovi" kapitálu; připadají jeho *kapitálu o sobě* a tudíž také jemu jako vlastníkovi *kapitálu o sobě* (což je zároveň bytí kapitálu für sich [pro sebe] čili bytí kapi-

tálu, jakožto kapitalisty, jakožto vlastnictví, které ze sebe vylučuje jiné), kapitálu abstrahovanému od výrobního procesu, na rozdíl od fungujícího kapitálu, kapitálu, který je v procesu [prozessierendes Kapital], a od „průmyslového kapitalisty" jakožto představitele tohoto fungujícího „pracujícího" kapitálu. „Úrok" je plodem kapitálu, pokud kapitál „nepracuje", nefunguje, a zisk je plodem „pracujícího", fungujícího kapitálu. Je to analogické tomu, jako kapitalista zabývající se zemědělstvím — který je zároveň pozemkovým vlastníkem, vlastníkem půdy, kterou kapitalisticky exploatuje — připisuje tu část svého zisku, která tvoří *rentu*, tento mimořádný zisk, nikoli sobě jako kapitalistovi, nýbrž sobě jako pozemkovému vlastníkovi, nikoli kapitálu, nýbrž pozemkovému vlastnictví, takže jako kapitalista dluží sám sobě „rentu" jakožto pozemkovému vlastníkovi. Takto vystupuje kapitál v jedné určenosti [jako úrokový kapitál nesoucí úroky], proti témuž kapitálu v jeho jiné určenosti [jako kapitálu nesoucímu průmyslový zisk] ve stejně fixovaných formách, jako pozemkové vlastnictví a kapitál, které fakticky představují tituly k přivlastňování cizí práce, založené na dvou zcela rozdílných výrobních prostředcích.

Vede-li v jednom případě pět společníků přádelnu bavlny, která představuje 100 000 liber št. kapitálu a vynáší 10 % zisku, tj. 10 000 liber št., dostává každý společník pětinu tohoto zisku, tj. 2000 liber št. Vloží-li v druhém případě týž kapitál do továrny jeden kapitalista a vynáší-li mu týž zisk 10 000 liber št., nepočítá kapitalista, že dostává 2000 liber št. zisku jako společník a 8000 liber št. účastnického zisku [Partnerprofit] pro neexistující čtyři společníky. *Pouhé dělení zisku* o sobě mezi různé || 904 | kapitalisty, kteří mají různé právní tituly k témuž kapitálu, kteří jsou v té nebo oné formě spoluvlastníky *téhož* kapitálu, tudíž nijak nedává základ pro různé kategorie těchto částí [zisku]. Proč tedy dochází k náhodnému dělení [zisku] mezi vypůjčovatele kapitálu a jeho půjčovatele?

Prima facie tu jde o takové dělení zisku, kdy existují dva vlastníci kapitálu, vlastníci z různých titulů, ale to je prima facie právní, a ne ekonomický moment. To, zda kapitalista vyrábí s vlastním kapitálem nebo s cizím, nebo v jaké proporci vyrábí s vlastním

a cizím kapitálem, je samo o sobě naprosto lhostejné. Jak to tedy, že toto dělení zisku na [průmyslový] zisk a na úrok se nejeví jako náhodné dělení, závislé na té náhodě, zda se kapitalista skutečně musí dělit s *jiným* nebo nemusí, zda náhodou operuje s vlastním kapitálem nebo s cizím, a že naopak i tehdy, vyrábí-li kapitalista jen s vlastním kapitálem, se tak jako tak rozdvojuje na pouhého vlastníka kapitálu a na jeho uživatele — na kapitál mimo výrobní proces a na kapitál ve výrobním procesu, na kapitál, který vynáší úrok *o sobě* [*an sich*], a na kapitál, který vynáší zisk jakožto kapitál *v procesu* [*prozessierend*]?

To je založeno na reálném momentu. Peníze (jakožto vyjádření hodnoty zboží vůbec) si v procesu přivlastňují nadhodnotu — ať už se nazývá jakkoli a ať už se rozkládá na jakékoli části — jen proto, že se už *před* výrobním procesem předpokládají jako *kapitál*. V procesu se uchovávají, produkují a reprodukují jakožto kapitál, a to ve stále se zvětšujícím měřítku. Ale jakmile kapitalistický výrobní způsob jednou existuje, jakmile se vyrábí na jeho základně a v rámci jemu odpovídajících společenských vztahů, jakmile tudíž nejde pouze o proces tvorby kapitálu — [za těchto podmínek] existují peníze už *před* procesem výroby jako *kapitál* o sobě, co do svého charakteru, který se sice uskutečňuje teprve v procesu a vůbec má svou skutečnost jen v procesu. Kdyby peníze nevcházely do procesu jako kapitál, pak by z něho také nevycházely jako kapitál, tj. jakožto peníze vynášející zisk, jakožto zhodnocující se hodnota, jakožto hodnota plodící nadhodnotu.

Zde je tomu stejně jako s penězi. Tato mince není například nic jiného než kousek kovu. Penězi se stává jen tím, že funguje v procesu oběhu. Ale jakmile se předpokládá proces oběhu zboží, nefunguje mince jen jako peníze, nýbrž je jakožto peníze v každém jednotlivém případě předpokladem procesu oběhu, ještě než do něho vejde. Kapitál je nejen výsledkem, nýbrž i předpokladem kapitalistické výroby. Peníze a zboží jsou tudíž o sobě latentní kapitál, potenciální kapitál; všechna zboží [jsou kapitál], jakmile je lze přeměnit v peníze, a peníze [jsou kapitál], jakmile je lze přeměnit v taková zboží, která tvoří prvky kapitalistického výrobního procesu. Peníze tedy — jakožto ryzí vyjádření hodnoty zboží a pracovních podmínek —

jsou tudíž o sobě jakožto kapitál předpokladem kapitalistické výroby. Co je to kapitál, bereme-li ho nikoli jako výsledek, nýbrž jakožto předpoklad procesu? Co z něho činí kapitál, ještě než vstoupí do procesu, takže výrobní proces pouze rozvíjí jeho imanentní charakter? Je to společenská určenost, v níž existuje. To, že proti živé práci stojí minulá práce, proti činnosti produkt, proti člověku věc, to, že proti práci stojí její vlastní předmětné podmínky jakožto cizí, samostatné, o sobě trvající subjekty, personifikace, zkrátka jakožto *cizí vlastnictví*, a v této formě jakožto „zaměstnavatelé" a „velitelé" práce samé, kterou si přivlastňují, místo aby si ona přivlastňovala je. To, že hodnota — ať už existuje jako peníze nebo jako zboží — a při dalším rozvinutí pracovní podmínky stojí proti dělníkovi jakožto *cizí vlastnictví*, jako vlastník sebe sama [Selbsteigentümer], neznamená nic jiného, než že proti němu stojí jako *vlastnictví* nedělníka, anebo přinejmenším že on sám, pokud je kapitalistou, stojí proti těmto pracovním podmínkám nikoli jako dělník, nýbrž jako *vlastník* hodnoty atd., jako *subjekt*, v němž tyto věci mají svou vlastní vůli, náleží samy sobě a jsou personifikovány jakožto samostatné síly. *Kapitál* jakožto předpoklad výroby, kapitál nikoli v té podobě, v níž vychází z výrobního procesu, ale v té podobě, jakou má před vstupem do výrobního procesu, [je] protiklad, v němž práce stojí proti kapitálu jakožto cizí práce a kapitál proti práci jakožto cizí vlastnictví. Je v něm vyjádřena protikladná společenská určenost, která oddělena od procesu || 905 | samého se zračí ve *vlastnictví kapitálu jako takovém*.

A tento moment, vzatý odděleně od kapitalistického výrobního procesu samého, jehož je stálým výsledkem a jako jeho stálý výsledek jeho stálým předpokladem —, se zračí v tom, že peníze [a] zboží jsou o sobě, *latentně*, kapitálem, že je lze *prodávat jako kapitál* a že v této formě představují *pouhé vlastnictví kapitálu*, *kapitalistu jakožto pouhého vlastníka*, nezávisle na jeho kapitalistické funkci, takže, vzaty samy o sobě, jsou velením nad cizí prací, tudíž zhodnocující se hodnotou a propůjčují nárok na přivlastňování cizí práce.

Zde je také jasně vidět, že titulem a prostředkem k přivlastňování si cizí práce je tento *vztah*, a ne nějaká práce či protihodnota, dodávaná kapitalistou.

Proto se *úrok* jeví jako *nadhodnota*, kterou plodí kapitál jako kapitál, pouhé vlastnictví kapitálu, jako nadhodnota, kterou kapitál získává z výrobního procesu, protože do něho vchází jako kapitál, která tudíž přísluší kapitálu *jako takovému*, nezávisle na výrobním procesu, ačkoli se osvědčuje teprve *ve* výrobním procesu, jako nadhodnota, kterou tudíž kapitál jakožto kapitál už v sobě latentně obsahuje; naproti tomu *průmyslový zisk* [se jeví] jako ta část nadhodnoty, která přísluší kapitalistovi nikoli jako vlastníkovi kapitálu, nýbrž jakožto fungujícímu vlastníkovi, fungujícímu kapitálu. Tak jako se v tomto výrobním způsobu všechno zrcadlí převráceně, zrcadlí se tak konečně i toto poslední převrácení vztahu mezi úrokem a ziskem, takže část zisku, vydělená pod zvláštní rubrikou [úrok], se naopak zrcadlí jako produkt náležející výslovně kapitálu, a průmyslový zisk jen jako výhonek, který na této části narostl.

Protože peněžní kapitalista dostává fakticky svou část nadhodnoty jen jakožto *vlastník kapitálu*, přičemž zůstává mimo výrobní proces; protože cena kapitálu, tj. pouhého vlastnického titulu ke kapitálu, se znamená na peněžním trhu v úrokové míře stejně jako tržní cena kteréhokoli jiného zboží; protože podíl na nadhodnotě, který skýtá *kapitál o sobě*, *pouhé vlastnictví* kapitálu, je v důsledku toho *daná veličina*, zatímco míra zisku kolísá, je každým okamžikem v různých sférách různá, v každé sféře však různá u jednotlivých kapitalistů, neboť jednak vyrábějí za různě příznivých podmínek, jednak kapitalisticky vykořisťují práci nestejně uváženě a s různou energií, jednak s různým stupněm štěstí a obratnosti při napalování kupců a prodavačů zboží (zisk z vyvlastnění, ze zcizení)[7], — proto se jim zdá samozřejmé, ať už jsou vlastníky kapitálu v procesu [prozessierend], nebo nejsou, že úrok je plodem kapitálu jako takového, vlastnictví kapitálu; vlastníka kapitálu — bez ohledu na to, zda jsou vlastníky kapitálu oni sami nebo někdo jiný; naproti tomu průmyslový zisk [se jim jeví] jako produkt *jejich* práce. Jakožto fungující kapitalisté — skuteční činitelé kapitalistické výroby — stojí sami proti sobě nebo třetím osobám jako proti pouhému nečinnému jsoucnu kapitálu, tudíž jako *dělníci* proti sobě nebo jiným jako vlastníci. A jakmile už jsou jednou dělníky, jsou fakticky námezdními dělníky, jenomže pro své zvláštní přednosti lépe place-

nými námezdními dělníky, za což zčásti děkují také té okolnosti, že si svou mzdu vyplácejí sami.

Zatímco tedy *úrok* a *kapitál jakožto úrokový kapitál* vyjadřují pouhý protiklad mezi předmětným bohatstvím a prací a tudíž jeho jsoucno jakožto *kapitálu*, jeví se to v představě právě naopak, neboť tento fenomén přece neukazuje *peněžního kapitalistu* prima facie v žádném vztahu k námezdnímu dělníkovi, nýbrž jen ve vztahu k jinému kapitalistovi, a tento jiný kapitalista nestojí v protikladu k námezdní práci, nýbrž jako *dělník* v protikladu k sobě nebo k jinému [*kapitalistovi*] jakožto pouhému jsoucnu, pouhému vlastníkovi kapitálu. K tomu přistupuje ještě ta okolnost, že jednotlivý kapitalista může své peníze buď půjčit *jako kapitál*, nebo je jako kapitál zhodnotit *sám*. Pokud z nich získá *úrok*, dostane za ně jen tu cenu, kterou by dostal i v tom případě, kdyby „nefungoval" jako kapitalista, „nepracoval". Proto je jasné, že pokud je to, co vlastně získává z výrobního procesu, jen úrok, vděčí za to jen kapitálu a ne výrobnímu procesu samému, a || 906 | ne sobě jakožto představiteli fungujícího kapitálu.

Odtud také pochází krásný výrok některých vulgárních ekonomů: Kdyby průmyslový kapitalista nedosahoval jiného zisku než úroku, půjčoval by svůj kapitál na úrok a žil by jako rentiér. Tak by všichni kapitalisté přestali vyrábět a všechen kapitál by přestal fungoval jako kapitál, a přece by bylo možné žít z *úroků z něho*! Už Turgot [uvažoval] podobně: Kdyby kapitalista nedosahoval úroku, koupil by si půdu (kapitalizovanou rentu) a žil by z pozemkové renty.[145] Ale protože u fyziokratů pozemková renta představuje skutečnou nadhodnotu, odvozuje se tu úrok z nadhodnoty, kdežto v uvedeném vulgárním pojetí je reálný vztah převrácen.

Musíme si povšimnout ještě jiné okolnosti: Pro průmyslového kapitalistu, který si vypůjčil peníze, vchází úrok do *nákladů*, přičemž náklady se tu berou v tom smyslu, že znamenají zálohovanou hodnotu. Například kapitál 1000 liber št. nevchází do jeho výroby jako zboží v hodnotě 1000 liber št., nýbrž jako *kapitál*; jestliže tedy kapitál 1000 liber št. vynáší ročně 10 % úroku, vchází do ročního produktu jako hodnota 1100 liber št. Zde se tedy jasně ukazuje, že *suma hodnot* (a zboží, v nichž se zračí) se nestává kapitálem teprve

ve výrobním procesu, ale je jako kapitál předpokladem výrobního procesu, a tudíž v sobě už obsahuje nadhodnotu, která jí přísluší jakožto kapitálu. Pracuje-li průmyslník s vypůjčeným kapitálem, vchází do jeho nákladů úrok, čili kapitál jakožto kapitál — a kapitálem je jen potud, pokud plodí nadhodnotu (takže má-li jakožto zboží například hodnotu 1000, má jakožto kapitál 1100, tj. $1000 + \frac{1000}{10}$, $K + \frac{K}{x}$). Kdyby výrobek vynesl jen úrok, byl by to sice přebytek nad *hodnotou* z'lohovaného kapitálu, počítaného jakožto pouhé zboží, ale ne přebytek nad hodnotou zboží počítaného jakožto kapitál; průmyslník musí tuto nadhodnotu odevzdat jinému; patří k jeho zálohám; k výdajům, které musel učinit, aby zboží vyrobil.

Pokud jde o průmyslníka, který pracuje s vlastním kapitálem, musí úrok z kapitálu platit sám sobě a považuje jej za zálohu. Vždyť fakticky nezálohoval jen kapitál například v hodnotě 1000 liber št., nýbrž hodnotu 1000 liber št. jakožto kapitál, a tato hodnota představuje 1050 liber št., rovná-li se úrok 5 %. A to není pro něj žádné plané mudrování. Vždyť těch 1000 liber št. by mu jakožto *kapitál* vyneslo 1050, kdyby je zapůjčil, místo aby jich použil produktivně. Protože si tedy sám sobě zálohuje 1000 liber št. jakožto kapitál, zálohuje si 1050 liber št. Il faut bien se rattraper sur quelqu'un et fusse-t-il sur lui même!*

Zboží v hodnotě 1000 liber št. mají jakožto kapitál hodnotu 1050 liber št. To znamená, že kapitál není jednoduché číslo; není to jednoduché zboží, nýbrž umocněné zboží; není to jednoduchá veličina, nýbrž vztah veličin. Je to jeho vztah jakožto základní sumy, jakožto dané hodnoty k sobě samému jakožto nadhodnotě. Hodnota kapitálu K se rovná $K\left(1 + \frac{1}{x}\right)$ (za 1 rok), čili $K + \frac{K}{x}$. Právě tak jako v rovnici $a^x = n$ nelze x pochopit nebo vypočítat pomocí jednoduchých početních postupů, nelze ani [jednoduchým způsobem pochopit] umocněné zboží, umocněné peníze, kapitál.

Stejně jako se v *úroku* jeví část zisku, část nadhodnoty vytvořené

* Na někom se člověk musí odškodnit, třeba i sám na sobě! *(Pozn. red.)*

kapitálem, jako by ji kapitalista *zálohoval*, právě tak se v zemědělské výrobě jeví [jakoby zálohovaná kapitalistou] jiná část, *pozemková renta*. Zde se to ovšem nezdá tak iracionální, protože renta se tu jeví jako roční cena půdy, která tímto způsobem vchází do výroby jako zboží. [Výraz] „cena půdy" je sice ještě iracionálnější než cena kapitálu, ale ne pro formu tohoto výrazu. Půda se tu totiž jeví jako užitná hodnota určitého zboží, a pozemková renta jako jeho cena. (Iracionálnost tu tkví v tom, že něco, co není produktem práce — půda — má mít cenu, tedy hodnotu vyjádřenou v penězích, má tedy mít hodnotu, má tedy být považováno za zpředmětněnou společenskou práci.) Proto tu co do vnější formy máme, jako u každého zboží, dvojí vyjádření: vyjádření zboží jakožto užitné hodnoty a jakožto směnné hodnoty, a směnná hodnota je tu vyjádřena ideálně jakožto cena, jakožto něco, čím zboží jakožto užitná hodnota absolutně není. Naproti tomu ve výrazu: 1000 liber št. = 1050 librám št., nebo: 50 liber št. je roční cenou 1000 liber št., se uvádí ve vztah jedna a táž věc, směnná hodnota ke směnné hodnotě, a směnná hodnota má být, jako něco, co se liší samo od sebe, svou vlastní cenou, tj. směnnou hodnotou vyjádřenou v penězích.

|| 907 | Zde tedy vcházejí dvě formy nadhodnoty — úrok a renta, výsledky kapitalistické výroby — do kapitalistické výroby jako její předpoklady, jakožto *zálohy*, které činí sám kapitalista a které tudíž pro něho nepředstavují nějakou nadhodnotu, nějaký přebytek nad hodnotou jeho záloh. Při těchto formách nadhodnoty se jednotlivému kapitalistovi samotnému *ukazuje*, že výroba nadhodnoty patří k *výrobním nákladům* kapitalistické výroby, že přivlastňování cizí práce a přebytku nad hodnotou zboží spotřebovaných v procesu (ať už vcházejí do konstantního nebo variabilního kapitálu) jsou nezbytnou podmínkou tohoto výrobního způsobu. To se ostatně projevuje i v tom, že průměrný zisk tvoří jeden z prvků ceny nákladů zboží, tedy podmínku nabídky, podmínku zhotovení zboží samého. Přesto však průmyslový kapitalista právem pokládá tento přebytek, tuto část nadhodnoty — třebaže tvoří jeden z prvků výroby samé — vzhledem k sobě za přebytek nad *své* náklady, a nepočítá ho, podobně jako úrok a rentu, ke *svým* zálohám. V kritických momentech vystupuje vůči němu samému i zisk fakticky jako podmínka

výroby, protože v důsledku poklesu cen, pohlcujícího nebo pronikavě snižujícího zisk, dochází k omezení nebo zastavení výroby. Tady je vidět, jak hloupí jsou ti, kdo pokládají různé formy nadhodnoty za pouhé formy rozdělování. Jsou to právě tak formy výroby. | 907 ||

*

|| 937 | Mohlo by se zdát, že v trojici půda — renta, kapitál — zisk (úrok), práce — mzda je poslední člen ještě tak nejracionálnější. Vždyť zde je alespoň označen zdroj, z něhož pramení mzda. Ale tato poslední forma je naopak nejiracionálnější, a je základem druhých dvou, neboť *námezdní práce* vůbec předpokládá půdu jakožto *pozemkové vlastnictví* a produkt jakožto *kapitál*. Jen tehdy, když podmínky práce vystupují proti práci v této formě, je práce námezdní prací. Jako námezdní práce je však vyjádřena ve formuli: práce—mzda. Zatímco mzda se tu jeví jako specifický produkt práce, jediný produkt práce (a mzda fakticky je jediným produktem práce *pro* námezdního dělníka), jeví se ostatní části hodnoty — *renta*, *zisk* (*úrok*) — jako by stejně nevyhnutelně pramenily z jiných specifických zdrojů; a právě tak jako se ta část hodnoty produktu, která představuje mzdu, považuje za *specifický* produkt práce, musejí se ty části hodnoty, které představují rentu a zisk, považovat za specifické výsledky těch činitelů, *pro* něž existují a kterým připadají, tedy za plod půdy a kapitálu. | 937 ||

[4. PROCES KOSTNATĚNÍ PŘEMĚNĚNÝCH FOREM NADHODNOTY A JEJICH STÁLE VĚTŠÍHO ODDĚLOVÁNÍ OD JEJÍ VNITŘNÍ PODSTATY — NADPRÁCE. ÚROKOVÝ KAPITÁL JAKOŽTO NEJKRAJNĚJŠÍ STUPEŇ TOHOTO PROCESU. APOLOGETICKÝ NÁZOR NA PRŮMYSLOVÝ ZISK JAKOŽTO „KAPITALISTOVU MZDU“]

|| 910 | Podívejme se, jakou cestou se ubírá kapitál, než se objeví ve formě úrokového kapitálu.

V bezprostředním výrobním procesu je to ještě jednoduché. Nad-

hodnota nenabyla ještě *zvláštní* formy, samé nadhodnoty, která ji odlišuje jen od hodnoty [části] produktu tvořící ekvivalent hodnoty v produktu reprodukované. Podobně jako se hodnota vůbec převádí na práci, převádí se nadhodnota na nadpráci, nezaplacenou práci. Proto se také nadhodnota poměřuje jen s tou částí kapitálu, která skutečně mění svou hodnotu — s variabilním kapitálem, s částí kapitálu vynaloženou na mzdu. Konstantní kapitál se jeví jen jako podmínka působení variabilní části kapitálu. Zdá se to velmi prosté, že koupí-li se za 100 [liber št.], rovnajících se práci 10 [lidí], práce 20 [lidí] (tj. zboží, v němž je obsažena práce 20 [lidí]), rovná se hodnota produktu 200 [librám št.], a nadhodnota 100 liber št. se rovná nezaplacené práci 10 [lidí]. Čili, pracuje-li 20 lidí, pracuje každý pro sebe jen polovinu dne, a druhou polovinu dne pracuje pro kapitál. 20 půldnů se rovná 10 dnům. Je to totéž, jako kdyby se platila práce jen 10 lidí, a 10 lidí by pracovalo zdarma pro kapitalistu.

Zde, v tomto embryonálním stavu, je tento vztah ještě velmi pochopitelný, anebo lépe řečeno, nelze ho nevidět. Obtíž je jen v tom, zjistit, jak toto přivlastňování práce bez ekvivalentu vyplývá ze zákona směny zboží — podle něhož se zboží směňují úměrně k pracovní době v nich obsažené —, především [pak vysvětlit, že s ním] není v rozporu.

|| 911 | Proces oběhu už stírá, už zatemňuje souvislost. Protože masu nadhodnoty tu určuje také *doba oběhu kapitálu*, zdá se, že sem přistupuje jakýsi prvek cizí pracovní době.

Vezmeme-li konečně hotový kapitál, který se jeví jako celek, jako jednota procesu oběhu a procesu výroby, jako výraz procesu reprodukce — jako určitá suma hodnoty, která za určité časové období, za určitý úsek oběhu produkuje určitý zisk (nadhodnotu) — pak v něm proces výroby a proces oběhu existují už jen jako vzpomínka a jako momenty, které *oba stejnou měrou* určují nadhodnotu, což její prostou povahu zatemňuje. Nadhodnota se nyní jeví jako zisk. [A zde je nutné poznamenat:] Tento zisk se 1. vztahuje k určitému úseku oběhu kapitálu, který se liší od pracovní doby; 2. nadhodnota se nevypočítává a nevztahuje k té části kapitálu, z níž bezprostředně vzniká, nýbrž uvádí se ve vztah k celkovému kapitálu

bez rozlišování. Tím se úplně zastírá její zdroj. 3. Ačkoli v této první formě zisku je masa zisku ještě kvantitativně totožná s masou nadhodnoty vytvořenou jednotlivým kapitálem, míra zisku se hned od počátku liší od míry nadhodnoty, neboť míra nadhodnoty se rovná $\frac{m}{v}$, kdežto míra zisku se rovná $\frac{m}{c+v}$. 4. Předpokládá-li se, že míra nadhodnoty je dána, může míra zisku stoupat nebo klesat, může se dokonce měnit v opačném směru než míra nadhodnoty.

Tak už v první podobě zisku má nadhodnota formu, která nejen neumožňuje přímo rozpoznat jeho totožnost s nadhodnotou, s nadprací, nýbrž, jak se zdá, tuto totožnost bezprostředně popírá.

Dále, přeměnou zisku v *průměrný zisk*, vytvořením všeobecné míry zisku a s tím spojenou či tím danou přeměnou hodnot v ceny nákladů stává se zisk jednotlivého kapitálu nejen co do vyjádření, v němž se zračí odlišnost míry zisku od míry nadhodnoty, nýbrž co do substance, tj. zde co do kvantity, *odlišným* od nadhodnoty, kterou vyrobil jednotlivý kapitál ve své zvláštní výrobní sféře. Zkoumáme-li jednotlivý kapitál nebo i celkový kapitál v některé zvláštní sféře, pak se zisk nejen *zdá*, ale fakticky nyní *je* odlišný od nadhodnoty. Kapitály stejné velikosti vynášejí stejné zisky, čili zisk je úměrný velikosti kapitálů. Čili zisk je určen hodnotou zálohovaného kapitálu. Ve všech těchto vyjádřeních je zcela setřen vztah zisku k organickému složení kapitálu, už jej nelze rozpoznat. Naproti tomu je jasně vidět, že stejně velké kapitály, které uvádějí do pohybu velmi různá množství práce, tedy ovládají velmi různá množství nadpráce, tedy vytvářejí velmi různá množství nadhodnoty, vynášejí stejně velký zisk. Přeměnou hodnot v ceny nákladů se dokonce zdánlivě ruší sama základna — určování hodnoty zboží pracovní dobou v nich obsaženou.

A právě v této zcela odcizené formě zisku a v té míře, v níž forma zisku skrývá své vnitřní jádro, nabývá kapitál stále víc věcné podoby, přeměňuje se stále víc ze vztahu ve věc, ale ve věc, která v sobě obsahuje, která pohltila společenský vztah, ve věc nadanou fiktivním životem a samostatností, která má vztah k sobě samé, ve smyslově nadsmyslovou podstatu; a v této formě *kapitálu a zisku* se kapitál

jeví na povrchu jako hotový předpoklad. Je to forma jeho skutečnosti, nebo přesněji, forma jeho skutečné existence. A právě v této formě žije ve vědomí svých nositelů, kapitalistů, odráží se v jejich představách.

Tato fixovaná a zkostnatělá (metamorfózovaná) forma zisku (a tím i kapitálu jakožto jeho tvůrce, neboť kapitál je důvod, zisk následek; kapitál je příčina, zisk účinek; kapitál je substance, zisk akcidence; kapitál je kapitálem jen potud, pokud vyrábí zisk, pokud je hodnotou vytvářející zisk, dodatečnou hodnotu) — a tím i forma kapitálu jakožto jeho základu, kapitálu uchovávajícího se jakožto kapitál a zvětšujícího se prostřednictvím zisku — se navenek ještě upevňuje tím, že týž proces vyrovnávání kapitálu, který dává zisku tuto formu průměrného zisku, odděluje od něho část ve formě *renty*, a jakoby vyrostlé na jiném základě, na půdě. Renta se sice původně jeví jako část zisku, kterou pachtýř platí pozemkovému vlastníkovi. Ale protože ani pachtýř neshrabuje tento mimořádný zisk, ani kapitál, kterého používá, se jakožto kapitál ničím neliší od kteréhokoli jiného kapitálu (právě proto, že pachtýř nepokládá kapitál jakožto kapitál za zdroj dodatečného zisku, odevzdává jej pozemkovému vlastníkovi), vystupuje tu jako zdroj této části hodnoty zboží (této části, jeho nadhodnoty), půda a pozemkový vlastník jen || 912 | jako právní personifikace půdy.

Vypočítává-li se renta ze zálohovaného kapitálu, zůstává ještě nit, která připomíná její původ, to, že je osamostatnělou částí zisku, tedy nadhodnoty vůbec. (Jinak je tomu samozřejmě za takového společenského řádu, kdy pozemkové vlastnictví bezprostředně vykořisťuje práci. Tam není obtížné rozpoznat původ zvětšeného bohatství.) Ale renta se platí z určitého množství půdy; kapitalizuje se v hodnotě půdy; tato hodnota stoupá nebo klesá úměrně k vzestupu nebo poklesu renty; renta stoupá nebo klesá úměrně ploše půdy, která se nemění (zatímco kapitál, který na ní pracuje, svou velikost mění); rozdíl mezi různými druhy půdy se projevuje ve výši renty, kterou je nutno platit z daných čtverečních stop; celkový úhrn renty se vypočítává z celkové plochy půdy, aby bylo možno určit průměrnou rentu například ze čtvereční stopy; podobně jako všechny formy vytvořené kapitalistickou výrobou jeví se renta

zároveň jako pevný, daný předpoklad, který existuje v kterémkoli okamžiku a který tudíž existuje pro jednotlivce nezávisle [na jeho vůli]. Pachtýř musí platit rentu, a to určitou sumu z jednotky půdy, podle kvality půdy. Jestliže kvalita půdy stoupá nebo klesá, stoupá nebo klesá renta, kterou musí platit z tolika a tolika akrů — z půdy, nezávisle na kapitálu, jehož na ní použil; právě tak musí platit úrok nezávisle na zisku, jehož dosahuje.

Vypočítávání renty z průmyslového kapitálu je ještě kritickou formulí politické ekonomie, která uchovává vnitřní souvislost renty se ziskem jakožto jejím základem, její půdou. Ale ve skutečnosti se tato souvislost *neprojevuje*; naopak, renta se tu měří skutečnou půdou — a tím se utíná všechno zprostředkování a dovršuje se její zvnějšněná samostatná podoba. Samostatnou formou je jen v tomto zvnějšnění, v naprosté odtrženosti od jejího zprostředkování. Čtvereční stopy půdy vynášejí tolik a tolik renty. V tomto vyjádření, kde část nadhodnoty — renta — *se zračí ve vztahu ke zvláštnímu přírodnímu prvku, nezávisle na lidskou práci*, je nejen úplně zastřena povaha nadhodnoty, protože je tu zastřena povaha samé hodnoty, ale i sám *zisk* tu teď zdánlivě — podobně jako renta zdánlivě vděčí za svou existenci půdě — vděčí za svou existenci *kapitálu jakožto zvláštnímu věcnému prvku výroby*. Půda je tu od přírody a vynáší rentu. Kapitál se skládá z výrobků, a ty vynášejí zisk. To, že jedna užitná hodnota, která je vyrobena, vynáší zisk, a druhá, která není vyrobena, vynáší rentu, to jsou jen dvě různé formy, v nichž věci *vytvářejí hodnotu* a z nichž jedna je právě tak pochopitelná i nepochopitelná jako druhá.

Je jasné, že jakmile se nadhodnota rozpadá na různé, *zvláštní* části, vztahující se k různým, jen *látkově* různým prvkům výroby — k přírodě, k výrobkům, k práci —, že jakmile vůbec nabývá *zvláštních*, navzájem vůči sobě lhostejných, vzájemně nezávislých forem, regulovaných různými zákony, stává se to, co je jim společné — nadhodnota —, a tudíž i povaha toho, co je jim společné, stále nepoznatelnější a *neprojevuje se na povrchu*, nýbrž je nutné ji teprve odhalit jako skryté tajemství. Toto osamostatnění formy zvláštních částí [nadhodnoty] — a to, že vůči sobě vystupují jako samostatné formy — se dovršuje tím, že každá z těchto částí se redukuje na

zvláštní prvek jakožto svou míru a svůj zvláštní zdroj, čili tím, že každá část nadhodnoty se jeví jako účinek zvláštní příčiny, jako akcidence zvláštní substance. Totiž: zisk — kapitál, renta — půda, mzda — práce.

A právě tyto hotové vztahy a formy, které se ve skutečné výrobě jeví jako předpoklady, neboť kapitalistický výrobní způsob se pohybuje ve formách, které sám vytvořil, a tyto formy, jeho výsledek, vystupují proti němu v reprodukčním procesu rovněž jako hotové předpoklady. A jako takové prakticky určují jednání jednotlivých kapitalistů atd., jsou pro ně motivy, a jako takové se rovněž odrážejí v jejich vědomí. Vulgární ekonomie nedělá nic jiného, než že ve formě doktrín vyjadřuje toto vědomí, které je co do svých motivů a představ v zajetí jevů kapitalistického výrobního způsobu. A čím mělčeji ulpívá na povrchu [jevů] a jen je v určitém pořádku obráží, tím víc je podle svého domnění „v souladu s přírodou" a vzdálena jakéhokoli abstraktního mudrování.

|| 913 | K tomu, co jsme říkali o procesu oběhu*, je ještě třeba poznamenat, že určení vyplývající z procesu oběhu se krystalizují jako vlastnosti určitých druhů kapitálu, fixního, oběžného atd., a tak se jeví jako dané vlastnosti, které látkově přísluší určitým zbožím.

Jestliže v konečné podobě, v níž se zisk — předpokládá se jako daný — jeví v kapitalistické výrobě, jsou setřeny a nerozpoznatelné četné přeměny a zprostředkování, jimiž zisk prochází, a je tedy setřena a nerozpoznatelná i povaha kapitálu; jestliže se tato podoba ještě víc fixuje tím, že týž proces, který jí dává poslední punc, proti ní staví část zisku jakožto *rentu*, činí z ní tudíž *zvláštní* formu nadhodnoty, která je právě tak ve vztahu ke kapitálu jakožto látkově zvláštnímu výrobnímu nástroji, jako je renta ve vztahu k půdě, pak tato podoba, oddělená od své vnitřní podstaty množstvím neviditelných mezičlánků, *se* ještě víc zvnějšňuje, čili lépe řečeno, nabývá absolutně *zvnějšněné podoby* v rozštěpení zisku a úroku v úrokovém kapitálu, v úrokovém kapitálu jakožto jednoduché podobě kapitálu, podobě, v níž je kapitál předpokladem svého vlastního reprodukční-

* Viz tento svazek, str. 468. *(Pozn. red.)*

ho procesu. Na jedné straně se v tom vyjadřuje absolutní forma kapitálu: $P — P'$. Hodnota, která se zhodnocuje. Na druhé straně tu odpadl střední člen, který existuje ještě i u čistě obchodního kapitálu, odpadlo Z ze vzorce $P — Z — P'$. Zůstal jen vztah P k sobě samému a poměřovaného se sebou samým. Je to kapitál vyloženě vyňatý, vyloučený, mimo proces — jakožto předpoklad procesu, jehož je výsledkem a v němž a díky němuž jedině je kapitálem.

{Ponecháváme tu stranou to, že úrok může být pouhým převedením a nemusí nutně vyjadřovat skutečnou nadhodnotu, jako je tomu v případě, když se peníze zapůjčí „marnotratníkovi", tj. pro spotřebu. Ale stejně tomu může být i tehdy, jestliže se peníze vypůjčí, aby se jimi *zaplatilo*. V obou případech se peníze půjčují jako peníze, a ne jakožto kapitál, avšak pro svého majitele se stávají *kapitálem* už pouhým aktem půjčení. V druhém případě, při diskontu nebo při půjčce na zboží, které je dočasně neprodejné, mohou mít peníze vztah k procesu oběhu kapitálu, k nezbytné přeměně zbožního kapitálu v peněžní kapitál. Pokud urychlení tohoto procesu přeměny — jako [vůbec] při úvěru, v souladu s jeho obecnou podstatou — urychluje reprodukci, tedy produkci nadhodnoty, potud jsou vypůjčené peníze kapitálem. Pokud naopak slouží jen k placení *dluhů* a neurychlují proces reprodukce nebo ho dokonce znemožňují anebo zužují, jsou jen *platidlem*, jen penězi pro toho, kdo si je vypůjčil, ale pro *toho, kdo je půjčil, jsou kapitálem fakticky nezávislým na procesu kapitálu*. V tomto případě je úrok, podobně jako „zisk ze zcizení", fakt, který nezávisí na kapitalistické výrobě jako takové — na tvorbě nadhodnoty. V obou těchto formách peněz — v penězích jakožto prostředku k nákupu zboží určeného ke spotřebě a v penězích jakožto prostředku k placení dluhů — [je] úrok stejně jako „zisk ze zcizení" forma úroku, která se v kapitalistické výrobě sice reprodukuje, ale nezávisí na ní forma, která patří k dřívějším způsobům výroby. Ale tkví v povaze kapitalistické výroby, že peníze (nebo zboží) mohou být kapitálem mimo výrobní proces, že se mohou prodávat jako kapitál, ale to se může stát i ve starších formách, v nichž se nepřeměňují v kapitál, nýbrž slouží jen jako peníze.

Třetí starší forma úrokového kapitálu se zakládá na tom, že kapitalistická výroba ještě neexistuje, že zisk se ještě přivlastňuje ve formě úroku a kapitalista vystupuje jen jako lichvář. To zároveň znamená: 1. že výrobce pracuje ještě samostatně s pomocí svých výrobních prostředků, že výrobní prostředky ještě nepracují s pomocí něho (i v tom případě, jestliže k těmto výrobním prostředkům patří otroci, kteří zde však netvoří zvláštní ekonomickou kategorii, stejně jako ji netvoří tažný dobytek, čili jde tu nanejvýš o látkovou odlišnost: němé nástroje, cítící, mluvící); 2. že výrobní prostředky patří výrobci jen nominálně, tj. že je pro ty či ony náhodné okolnosti není s to reprodukovat prodejem svého zboží. Tyto formy úrokového kapitálu [se] proto [vyskytují] ve všech formách společnosti, v nichž existuje oběh zboží a peněz, bez ohledu na to, zda v nich převládá otrocká práce, nevolnická práce nebo svobodná práce. V poslední z uvedených forem vyplácí výrobce kapitalistovi svou nadpráci ve formě úroku, který tudíž zahrnuje zisk. Máme tu celou || 914 | kapitalistickou výrobu, bez jejích předností, bez rozvíjení společenských forem práce a produktivních sil práce, které z nich vyvěrají. Tato forma jasně převládá u zemědělských národů, které jsou však už nuceny část svých životních prostředků a výrobních nástrojů kupovat jako zboží, vedle nichž už tedy odděleně existuje městská výroba a které jsou mimoto nuceny platit v penězích daně, rentu atd.

Úrokový kapitál se osvědčuje jako kapitál jen potud, pokud se zapůjčené peníze skutečně přeměňují v kapitál a produkují nadhodnotu, jejíž částí je úrok. Ale to nic nemění na tom, že mu, nezávisle na procesu, úrok a vynášení úroku přísluší jako jeho vlastnost. Podobně nemění nic na užitné hodnotě bavlny jakožto bavlny to, že musí být upředena nebo nějak jinak zpracována, aby osvědčila své užitečné vlastnosti. A tak i kapitál *osvědčuje* svou schopnost vynášet úrok jen tím, že přechází do výrobního procesu. Ale vždyť i pracovní síla dokazuje svou schopnost vytvářet hodnotu jen tehdy, když působí v procesu jakožto práce, když se realizuje. Tato okolnost nevylučuje, že je o sobě, jakožto schopnost, činností vytvářející hodnotu a že se jí nestává teprve díky procesu, ale naopak, je jeho předpokladem. Jako taková se kupuje. Někdo ji také může koupit, aniž ji nechá pracovat (například ředitel divadla si koupí herce ne

proto, aby ho nechal hrát, nýbrž proto, aby nemohl hrát v konkurenčním divadle). Prodavači ani prodanému zboží nezáleží na tom, zda ten, kdo si kupuje pracovní sílu, upotřebí tu její vlastnost, za kterou platí, tj. její vlastnost vytvářet hodnotu, právě tak, jako je lhostejné, použije-li ten, kdo si kupuje kapitál, tohoto kapitálu jakožto kapitálu, tj. uplatní-li v procesu tu vlastnost kapitálu, která je mu inherentní, tj. vlastnost vytvářet hodnotu. V obou případech platí nadhodnotu, obsaženou *o sobě*, potenciálně, podle povahy koupeného zboží, v jednom případě v pracovní síle, v druhém případě v kapitálu, a schopnost uchovávat svou vlastní hodnotu. Proto také kapitalista, který pracuje s vlastním kapitálem, považuje část nadhodnoty za úrok, tj. za takovou nadhodnotu, která prýští z výrobního procesu proto, že ji kapitál, nezávisle na tomto procesu, do něho vnesl.

Pozemková renta a vztah půda-renta se možná jeví jako mnohem tajemnější forma než forma úroku a vztah kapitál-úrok. Ale ani ve formě pozemkové renty nespočívá iracionálnost v tom, že by vyjadřovala určitý *vztah kapitálu samého*. Protože půda sama je produktivní (má užitnou hodnotu) a je sama živou produktivní silou (má užitnou hodnotu nebo slouží k výrobě užitných hodnot), pak může jít buď o pověrečné směšování užitné hodnoty se směnnou hodnotou, věci se specificky společenskou formou práce obsažené v produktu; iracionálnost tu má pak důvod sama v sobě, neboť renta jako něco sui generis nemá s kapitalistickým procesem jako takovým nic společného; nebo může jít o „osvícenou" ekonomii, která vzhledem k tomu, že renta nemá vztah ani k práci, ani ke kapitálu, může popírat, že je vůbec formou nadhodnoty, a vysvětlovat ji jako pouhou přirážku k ceně, přirážku, kterou pozemkovému vlastníkovi umožňuje získávat monopol vlastnictví půdy.

Jinak je tomu s úrokovým kapitálem. Zde nejde o nějaký vztah, který by byl kapitálu cizí, ale o sám kapitálový vztah, vyplývající z kapitalistické výroby a pro ni specifický, o vztah vyjadřující samu podstatu kapitálu, o takovou formu kapitálu, v níž se kapitál jeví *jako kapitál. Zisk* stále ještě má nějaký vztah ke kapitálu procházejícímu procesem, k procesu, v němž se vyrábí nadhodnota (sám zisk). S *úrokovým kapitálem* tomu není tak jako se *ziskem*, kde forma nad-

hodnoty se stala odcizenou, cizorodou, nedovoluje bezprostředně rozeznat její prostou podobu a tím i její substanci a důvod jejího vzniku; naproti tomu *v úroku* je tato odcizená forma *vysloveně* dána, je tu, je vyjádřena jako to *podstatné*. Je osamostatněna, fixována jako *protikladná* ke skutečné povaze nadhodnoty. V úrokovém kapitálu je vztah kapitálu k práci setřen. Úrok fakticky předpokládá zisk, jehož je pouze částí, a námezdnímu dělníkovi je fakticky naprosto jedno, jak se nadhodnota || 915 | dělí na úrok a zisk, mezi různé druhy kapitalistů.

Úrok je vysloveně dán jako plod kapitálu, odděleně od samého kapitalistického procesu, nezávisle na něm a mimo něj. Přísluší *kapitálu jakožto kapitálu*. Vchází do výrobního procesu, a proto z něho vychází. Kapitál je jím těhotný. Nezískává úrok z výrobního procesu, nýbrž vnáší jej do něho. Přebytek zisku nad úrokem, to množství nadhodnoty, za něž kapitál vděčí teprve výrobnímu procesu, které plodí teprve jako fungující kapitál, získává proto, na rozdíl od úroku, jako hodnotový výtvor vlastní *kapitálu o sobě*, *kapitálu pro sebe*, *kapitálu jakožto kapitálu*, zvláštní formu *průmyslového zisku* (podnikatelský zisk, průmyslový nebo obchodní, podle toho, zda se klade důraz na výrobní proces nebo proces oběhu). Tím se i poslední forma nadhodnoty, která ještě poněkud připomíná svůj původ, odděluje a pojímá ve formě nejen odcizené, ale pojaté v přímém protikladu k němu, a tím se koneckonců úplně mystifikuje povaha kapitálu a nadhodnoty i kapitalistické výroby vůbec.

V *průmyslovém zisku* v protikladu k *úroku* se zračí kapitál v procesu v protikladu ke kapitálu mimo proces, kapitál jakožto proces v protikladu ke kapitálu jakožto vlastnictví, a tudíž kapitalista jakožto fungující kapitalista, jakožto reprezentant *pracujícího kapitálu* v protikladu ke kapitalistovi jako pouhému zosobnění kapitálu, jakožto pouhému vlastníkovi kapitálu. Tak se jeví jako *pracující kapitalista* proti sobě samému jako *kapitalistovi*; a tudíž dále jakožto *dělník* proti sobě samému jakožto pouhému *vlastníkovi*. Pokud se tu tedy ještě zachovává nějaký vztah nadhodnoty k procesu, jeví se to, děje se to právě v takové formě v níž je negován sám pojem nadhodnoty. *Průmyslový zisk* se převádí na práci, ale ne na cizí, *nezaplacenou* práci, nýbrž na *námezdní práci*, na mzdu pro kapitalistu,

který tím spadá do jedné kategorie s námezdním dělníkem, a představuje jen lépe placenou kategorii námezdního dělníka, vždyť mzda přece bývá vůbec velmi různá.

Ve skutečnosti se peníze nepřeměňují v kapitál proto, že se směňují za látkové podmínky výroby zboží a že tyto podmínky — pracovní materiál, pracovní prostředky, práce — se v pracovním procesu ocitají v kvasu, vzájemně na sebe působí, spojují se, vcházejí do určitého chemického procesu a srážejí zboží jakožto krystal tohoto procesu. Takto by z toho nikdy nevyšel kapitál, nikdy by z toho nevzešla nadhodnota. Tato abstraktní forma pracovního procesu je společná všem výrobním způsobům, bez ohledu na jejich společenskou formu nebo jejich historickou určenost. Tento proces se stává kapitalistickým procesem, peníze se přeměňují v kapitál jen tehdy, jestliže 1. *zbožní výroba*, výroba produktu jakožto zboží je všeobecnou formou výroby; 2. jestliže se zboží (peníze) směňují za pracovní sílu (tedy fakticky za práci) jakožto zboží, tudíž jestliže práce je námezdní prací; 3. ale k tomu dochází jen tehdy, jestliže objektivní podmínky, tedy (vezmeme-li celý výrobní proces) samy produkty, stojí proti práci jako samostatné síly, jako její nevlastnictví, jako cizí vlastnictví, a tak co do formy — jako *kapitál*.

Práce jakožto námezdní práce a podmínky práce jakožto kapitál — tudíž kapitalistovo vlastnictví: jsou vlastníky sebe samých v kapitalistovi, v němž se zosobňují a jehož vlastnictví k nim, jejich vlastnictví sebe samých vzhledem k práci představují — to je vyjádření téhož vztahu, jenže z jeho různých pólů. Tato podmínka kapitalistické výroby je jejím ustavičným výsledkem. Je to její *předpoklad*, který si sama klade; kapitalistická výroba je svým vlastním předpokladem, tedy klade se se svými podmínkami, jakmile se vyvinula a funguje za vztahů, které jí odpovídají. Ale *kapitalistický výrobní proces* není výrobní proces vůbec; ona protikladná společenská určenost jeho prvků se vyvíjí, realizuje jen v procesu samém, jejž veskrze charakterizuje a jejž činí právě tímto společensky určeným výrobním způsobem, *kapitalistickým výrobním způsobem*.

|| 916 | Dokud se kapitál — nikoli nějaký určitý kapitál, nýbrž kapitál vůbec — teprve vytváří, je *proces* jeho *tvorby procesem rozkládání*, *produktem rozpadu* společenského výrobního způsobu, který

ho předcházel. Je to tedy *historický proces* a proces spadající do určitého historického období. Je to období jeho *historické geneze*. (Tak je existence lidí výsledkem dřívějšího procesu, jímž prošel organický život. Teprve v určitém bodě tohoto procesu se člověk stává člověkem. Ale jakmile je člověk tu [gesetzt], je, jakožto ustavičný předpoklad lidských dějin, také jejich ustavičným produktem a výsledkem, a *předpokladem* je jen jakožto svůj vlastní produkt a výsledek.) Zde se práce teprve musí odloučit od podmínek práce v jejich dřívější formě, kdy práce a podmínky práce byly totožné. Teprve tímto způsobem se práce stává *svobodnou* prací, a teprve tímto způsobem se podmínky práce přeměňují v *kapitál* stojící proti ní. Proces, v němž se kapitál stává kapitálem, čili proces jeho vývoje *před* samotným kapitalistickým výrobním procesem a jeho realizace v tomto procesu spadají do dvou historicky různých období. V pozdějším je kapitál *předpokladem*, jeho existence se předpokládá jako činné uplatňování sebe sama. V prvním je sraženinou procesu rozkládání jiné formy společnosti. Je *produktem* jiné formy, a ne produktem své vlastní reprodukce, jako je tomu později. Kapitalistická výroba pracuje na základně námezdní práce jakožto základně, která tu je před ní, kterou však zároveň ustavičně reprodukuje. Proto také pracuje na základně *kapitálu* jakožto formě podmínek práce, která je jí dána jakožto předpoklad, předpoklad, který však stejně jako námezdní práce je jí samou ustavičně kladen, je jejím ustavičným produktem.

Na této základně jsou například *peníze* kapitálem o sobě, protože podmínky práce o sobě mají vůči práci odcizenou formu, vystupují vůči ní jako cizí vlastnictví a jako takové ji ovládají. Pak se také kapitál může prodávat jako *zboží*, které má tuto vlastnost, tj. kapitál se může prodávat jako kapitál, což se také při půjčování kapitálu na úrok děje.

Ale protože se takto *fixuje* moment specificky společenské určenosti kapitálu a kapitalistické výroby — specificky společenské určenosti, která se právně vyjadřuje v kapitálu jakožto vlastnictví, ve vlastnictví kapitálu jakožto zvláštní formě vlastnictví — a *úrok* se tudíž jeví jako *část nadhodnoty*, kterou kapitál vytváří v této určenosti, odděleně od této určenosti jakožto určenosti procesu vůbec,

musí se zřejmě druhá část nadhodnoty, přebytek zisku nad úrokem, *průmyslový zisk*, jevit jako hodnota, která nepochází z kapitálu jakožto kapitálu, nýbrž z výrobního procesu, odděleně od jeho společenské určenosti, která už přece nabyla svého zvláštního způsobu existence ve výrazu kapitál — úrok. Avšak výrobní proces oddělený od kapitálu je *pracovní proces* vůbec. [Proto je] průmyslový kapitalista na rozdíl od sebe sama jakožto kapitalisty, průmyslník na rozdíl od sebe sama jako kapitalisty, vlastníka kapitálu — všeho všudy jen prostým funkcionářem v pracovním procesu, nikoli fungujícím kapitálem, nýbrž funkcionářem nezávisle na kapitálu, tj. zvláštním nositelem pracovního procesu vůbec, *dělníkem*. Tím se potom průmyslový zisk šťastně přeměňuje ve *mzdu* a spadá vjedno s obyčejnou mzdou, od níž se už liší jen kvantitativně a zvláštní formou výplaty, tím, že si ji kapitalista vyplácí sám, místo aby mu byla vyplácena.

V tomto posledním rozštěpení zisku na *úrok* a *průmyslový zisk* je povaha nadhodnoty (a tudíž i kapitálu) nejen úplně zastřena, nýbrž jeví se *výslovně* jako něco naprosto rozděleného.

Úrok vyjadřuje část nadhodnoty, pouhý podíl na zisku, vydělený pod zvláštním názvem; podíl, který připadá pouhému vlastníkovi kapitálu a který si tento vlastník zadržuje. Ale toto pouze *kvantitativní* dělení se mění v *kvalitativní dělení*, které vtiskuje oběma dílům změněnou podobu, v níž už nezůstává zdánlivě nic z její původní podstaty. || 917 | To se upevňuje především tím, že *úrok* nevystupuje jako dělení, které je pro výrobu lhostejné a k němuž dochází „namátkou" jen tehdy, pracuje-li průmyslník s cizím kapitálem. I tehdy, pracuje-li s vlastním kapitálem, štěpí se jeho zisk na *úrok* a *průmyslový zisk*, čímž se tedy pouze kvantitativní dělení už fixuje jakožto *kvalitativní*, nezávislé na té nahodilé okolnosti, zda průmyslník je či není vlastníkem svého kapitálu, fixuje se tudíž jakožto *kvalitativní* dělení vyplývající z povahy kapitálu a kapitalistické výroby samé. Nejsou to jen dva podíly zisku, které se rozdělují mezi dvě různé osoby, nýbrž dvě zvláštní *kategorie* zisku, které mají různý vztah ke kapitálu, tj. jsou ve vztahu k různým určenostem kapitálu. Toto osamostatnění, nehledě na dříve vyložené důvody, se utvrzuje tím snáze, že *úrokový kapitál* jakožto historická forma se objevuje před průmyslovým kapitálem a existuje dál ve

své staré formě vedle něho a průmyslový kapitál ho teprve v průběhu svého vývoje podřizuje kapitalistické výrobě jakožto *zvláštní formu* sebe samého.

Tak se z pouze kvantitativního dělení stává kvalitativní štěpení. Štěpí se sám kapitál. Pokud je *předpokladem* kapitalistické výroby, pokud tedy *vyjadřuje odcizenou formu podmínek práce, specifický společenský vztah*, realizuje se v *úroku*. Svůj charakter kapitálu realizuje v úroku. Na druhé straně, pokud funguje v procesu, jeví se tento proces odděleně od svého specificky kapitalistického charakteru, od své specificky společenské určenosti — jako pouhý *pracovní proces* vůbec. Pokud do něho tedy kapitalista zasahuje, zasahuje do něho nikoli jako kapitalista, neboť tento jeho charakter je diskontován v úroku, ale jako funkcionář pracovního procesu vůbec, jako *dělník* a jeho mzda se zračí v *průmyslovém zisku*. Je to zvláštní způsob práce — řídící práce —, ale vždyť různé druhy práce se vůbec od sebe navzájem liší.

V těchto dvou formách nadhodnoty je tedy její povaha, podstata kapitálu a charakter kapitalistické výroby, nejen úplně setřena, nýbrž převrátila se ve svůj opak. Ale i když se charakter a podoba kapitálu dovršují, nemá to smysl, neboť [kapitál] se tu bez jakéhokoli zprostředkování zračí a je vyjádřen jako subjektivizace věcí, zvěcnění subjektu, převrácení příčiny a účinku, religiózní quidproquo, čistá forma kapitálu $P — P'$. Právě tak i zkostnatění vztahů a jejich zobrazení jakožto vztahu lidí k věcem majícím určitý sociální charakter, je tu úplně jinak rozvinuto než v prosté mystifikaci zboží a už složitější mystifikaci peněz. Transsubstanciace, fetišismus je dovršen.

Úrok o sobě tedy vyjadřuje právě jsoucno podmínek práce jakožto *kapitálu* v jejich společenském protikladu k práci a v jejich metamorfóze jako osobních sil stojících nad prací. Shrnuje se v něm *odcizený* charakter podmínek práce vzhledem k činnosti subjektu. Zračí se v něm vlastnictví kapitálu čili pouhé vlastnictví kapitálu jakožto prostředek, jak si přivlastňovat produkty cizí práce, jakožto nadvláda nad cizí prací. Ale tento charakter kapitálu se v něm zračí jako něco, co mu přísluší mimo sám výrobní proces a co rozhodně není výsledkem specifické určenosti tohoto výrobního procesu sa-

mého. Zračí se v něm nikoli v protikladu k práci, nýbrž naopak bez vztahu k práci a jako pouhý vztah jednoho kapitalisty k druhému. Tedy jako určení, které je vnější a lhostejné vůči vztahu kapitálu k práci samému. Jak se zisk rozděluje mezi kapitalisty, je dělníkovi jako takovému lhostejné. A tak *v úroku*, v té formě zisku, v níž si *protikladný charakter* kapitálu dává zvláštní výraz, výraz, v němž je tento protiklad zcela setřen a v němž se od něho vyloženě abstrahuje. Pokud se v úroku vůbec zračí, kromě schopnosti peněz, zboží atd. zhodnocovat svou vlastní hodnotu, nadhodnota jako něco, co z nich vyrůstá jako jejich přirozený plod, je to tedy pouhý výraz mystifikace kapitálu v její nejkrajnější formě — pokud se v něm vůbec zračí společenský vztah *jako takový* — vyjadřuje || 918 | jen vztah mezi kapitalisty, a vůbec ne mezi kapitálem a prací.

Na druhé straně dává tato forma *úroku* druhé části zisku *kvalitativní formu průmyslového zisku*, mzdy za práci průmyslového kapitalisty, nikoli jakožto kapitalisty, nýbrž jakožto *dělníka* (výrobce). Zvláštní funkce, které má kapitalista jako takový vykonávat v pracovním procesu a které příslušejí právě jemu, na rozdíl od dělníka, se jeví jako pouhé pracovní funkce. Vytváří [prý] nadhodnotu ne proto, že pracuje jako *kapitalista*, nýbrž proto, že on, kapitalista, také *pracuje*. To je právě tak, jako kdyby se o králi, který jakožto král nominálně velí armádě, předpokládalo, že jí velí nikoli proto, že *velí* jakožto nositel královské hodnosti, že hraje úlohu vojevůdce, ale že je králem proto, že *velí*, že vykonává funkci vojevůdce. Jestliže se takto jedna část nadhodnoty v podobě úroku zcela oddělí od procesu vykořisťování, pak se druhá část v podobě průmyslového zisku jeví jako jeho přímý opak, nikoli jako přivlastňování cizí práce, nýbrž jako vytváření hodnoty vlastní prací. Tato část nadhodnoty už tedy vůbec není nadhodnotou, nýbrž jejím opakem — ekvivalentem za vykonanou práci. Protože *odcizený charakter* kapitálu, jeho protiklad k práci, je mimo proces vykořisťování, mimo *skutečnou akci tohoto odcizení*, je z tohoto procesu samého odstraněn jakýkoli protikladný charakter. Proto se *skutečné* vykořisťování, to, v čem se uskutečňuje a teprve reálně projevuje protikladný [charakter kapitalistické výroby], jeví právě jako její opak, jako jakýsi látkově zvláštní druh práce, který však patří k téže společenské určenosti

práce — k námezdní práci. K téže *kategorii* práce. Práce vynaložená na vykořisťování se zde ztotožňuje s prací, která je vykořisťována.

Tato přeměna jedné části zisku v *průmyslový zisk* vyplývá, jak vidíme, z přeměny druhé části v *úrok*. Na jednu část připadá společenská forma kapitálu — to, že je vlastnictvím, na druhou část připadá ekonomická funkce kapitálu, jeho funkce v pracovním procesu, ale osvobozená, abstrahovaná od té společenské formy, té protikladné formy, v níž tuto funkci má. Jakými moudrými důvody se to dále ospravedlňuje, to je možno podrobněji vidět při rozboru apologetického výkladu zisku jakožto mzdy za „práci vrchního dozoru". Kapitalista je tu ztotožňován se svým *ředitelem*, jak už poznamenal Smith.[146]

Do průmyslového zisku skutečně vchází určitá část, která představuje mzdu (tam, kde není ředitel pobírající tuto mzdu). Kapitál ve výrobním procesu vystupuje jako dirigent práce, její velitel (kapitán průmyslu) a v tomto smyslu hraje činnou úlohu v pracovním procesu samém. Ale pokud tyto funkce vyplývají ze specifické formy kapitalistické výroby, tj. z nadvlády kapitálu nad prací jako *jeho* prací, a tudíž nad dělníky jako jeho nástroji, z povahy kapitálu, který se jeví jako *společenská jednotka*, jako subjekt společenské formy práce, která je v něm zosobněna jako moc nad prací — potud tato práce spojená s vykořisťováním (kterou lze přenést i na ředitele) je prací, která ovšem vchází do hodnoty produktu právě tak jako práce námezdního dělníka, podobně jako *za otroctví* je *práci dozorce nad otroky* nutno zaplatit stejně jako práci samého dělníka. Osamostatnil-li si člověk svůj vztah ke své vlastní přirozenosti, k vnější přírodě a k druhým lidem v *náboženské formě*, takže ho tyto představy ovládají, potřebuje *kněze* a *jejich* práci. Zmizí-li náboženská forma vědomí a jeho vztahy, přestane i tato práce kněze vcházet do společenského výrobního procesu. Spolu s *knězem* mizí i práce kněze a podobně s kapitalistou mizí i práce, kterou vykonává *jakožto* kapitalista nebo kterou nechává vykonávat někoho jiného. (Příklad s otrokářstvím ilustrovat na citátech.)[147]

Ostatně tato apologie, která redukuje zisk na mzdu jako odměnu „za práci vrchního dozoru", se sama obrací proti apologetům; neboť angličtí || 919 | socialisté na to zcela oprávněně odpověděli: Výborně,

od nynějška budete dostávat jen mzdu obyčejných ředitelů. Váš průmyslový zisk bude nejen nominálně slovy, nýbrž i ve skutečnosti omezen na mzdu za vrchní dozor nebo řízení práce.

〈Nelze se samozřejmě podrobně zabývat těmito hloupostmi a tlachy se všemi jejich rozpory. Například průmyslový zisk stoupá a klesá nepřímo úměrně k úroku i pozemkové rentě. Ale *vrchní dozor nad prací*, určité množství práce, kterou kapitalista skutečně vykonává, s tím nemá co činit, právě tak jako s *poklesem mzdy*. Tento druh mzdy má totiž tu zvláštnost, že klesá a stoupá nepřímo úměrně ke skutečné mzdě (nakolik je míra zisku podmíněna mírou nadhodnoty; a pokud všechny *podmínky výroby* zůstávají beze změny, je podmíněna *výhradně* mírou nadhodnoty). Ale podobné „protikládky" neruší totožnost v hlavě apologetického vulgárního [ekonoma]. Práce, kterou vykonává kapitalista, zůstává absolutně táž, bez ohledu na to, vyplácí-li kapitalista málo nebo hodně mzdy, jsou-li dělníci placeni hůř nebo lépe. Právě tak jako mzda, která se platí za jeden pracovní den, nemění nic na množství samé práce. Nejen to. Je-li dělník lépe placen, pracuje intenzívněji. Naproti tomu práce kapitalisty je určitá matérie, je kvalitativně a kvantitativně určena množstvím práce, kterou má kapitalista řídit, a ne mzdou za toto množství [práce]. Kapitalista nemůže zintenzivnit svou práci, právě tak jako dělník nemůže zpracovat víc bavlny, než je jí v továrně.〉

A dále [angličtí socialisté] říkají: práci řízení, práci vrchního dozoru je dnes možno rovněž kupovat na trhu a je ji možno vyrábět, a tudíž i kupovat relativně stejně levně jako kteroukoli jinou pracovní sílu. Kapitalistická výroba sama dospěla k tomu, že je velká nabídka řídící práce, zcela odděleně od vlastnictví kapitálu, ať už vlastního či cizího. Stalo se naprosto neužitečným, aby tuto řídící práci vykonávali *kapitalisté*. Existuje realiter*, odděleně od kapitálu — nikoli ve zdánlivém oddělení průmyslového kapitalisty a peněžního kapitalisty, nýbrž v oddělení průmyslových ředitelů atd. od ostatních druhů kapitalistů. Nejlepším příkladem toho jsou: *Za prvé* družstevní továrny, které si zřídili sami dělníci. Jsou důkazem toho, že kapitalista jako funkcionář výroby se stal pro dělníky právě tak

* — reálně, opravdu. *(Pozn. red.)*

zbytečným, jako se kapitalistovi jeví zbytečnou pro buržoazní výrobu funkce pozemkového vlastníka. *Za druhé*: Pokud práce kapitalisty nevyplývá z procesu jakožto kapitalistická, a tudíž sama sebou zmizí, zmizí-li kapitál; pokud není názvem pro funkci vykořisťování cizí práce; pokud vyplývá ze společenské formy práce, kooperace, dělby práce atd., je právě tak nezávislá na kapitálu, jako je na něm nezávislá sama tato forma, jakmile odhodí kapitalistickou slupku. Tvrzení, že tato práce je nutná jakožto *kapitalistická práce*, jakožto funkce kapitalisty, neznamená nic jiného než to, že vulgární [ekonom] si neumí *představit* společenskou produktivní sílu práce, která se vyvinula v lůně kapitálu, a společenský charakter práce odděleně od této kapitalistické formy, od formy odcizení, protikladu a rozporu jejích momentů, odděleně od jejího převrácení a jejího quidproquo. A to je právě to, co tvrdíme my. | XV - 919 ||

*

|| XVIII - 1142 | ⟨Skutečný zisk kapitalisty představuje převážně „zisk ze zcizení", a pro „individuální práci" kapitalisty se otevírá zvlášť velký prostor na tomto poli, kde nejde o tvorbu nadhodnoty, nýbrž o rozdělování úhrnného zisku celé třídy kapitalistů mezi její jednotlivé členy na poli obchodu. To se nás tu netýká. Určité druhy zisku, například zisk založený na spekulaci, se pohybují jen na tomto poli. Jejich zkoumání je tu tedy úplně vyloučeno. Tady se ukazuje telecí hloupost vulgární ekonomie, která — aby ukázala zisk jako „mzdu" — směšuje tento „zisk ze zcizení" se ziskem pocházejícím z tvorby nadhodnoty. Viz například důstojného *Roschera*. U takových oslů je tedy také zcela přirozené, že směšují súčtovací položky kapitalistů v různých výrobních sférách a různé důvody pro kompenzaci při rozdělování úhrnného zisku celé třídy kapitalistů — s důvody pro vykořisťování dělníků kapitalisty, s příčinami vzniku takříkajíc zisku jako takového.⟩ | XVIII - 1142 ||

[5. PODSTATNÝ ROZDÍL MEZI KLASICKOU EKONOMIÍ A VULGÁRNÍ EKONOMIÍ. ÚROK A RENTA JAKOŽTO KONSTITUUJÍCÍ PRVKY TRŽNÍ CENY ZBOŽÍ. POKUS VULGÁRNÍCH EKONOMŮ DÁT IRACIONÁLNÍM FORMÁM ÚROKU A RENTY RACIONÁLNÍ ZDÁNÍ]

|| XV - 919 | V *úrokovém kapitálu* — v rozštěpení zisku na úrok a [průmyslový] zisk — nabyl tedy kapitál své nejvěcnější formy, své ryze fetišové formy, a povaha nadhodnoty jakoby se tu sama sobě úplně ztratila. Kapitál — jakožto věc — se tu jeví jako samostatný zdroj hodnoty; jako tvůrce hodnoty, stejně jako půda u renty a práce u mzdy (jednak mzdy ve vlastním slova smyslu, jednak průmyslového zisku). Je to sice stále ještě cena zboží, která musí zaplatit mzdu, úrok a rentu, ale platí je proto, že půda, která vchází do zboží, tvoří rentu, kapitál, který vchází do zboží, tvoří úrok, a práce, která vchází do zboží, tvoří mzdu; proto, že vytvářejí tyto části hodnoty připadající jejich příslušným vlastníkům či představitelům, || 920 | pozemkovému vlastníkovi, kapitalistovi a dělníkovi (námezdnímu dělníkovi a průmyslníkovi). Určuje-li na jedné straně cena zboží mzdu, rentu a úrok a určuje-li na druhé straně cena úroku, renty a mzdy cenu zboží, není tu z tohoto hlediska pro teorii žádný rozpor, anebo, je-li, je to zároveň rozpor, bludný kruh skutečného pohybu.

Úroková sazba sice kolísá, ale jen tak, jak kolísá tržní cena kteréhokoli jiného zboží — podle poměru poptávky a nabídky. To neruší úrok jako něco, co je kapitálu imanentní, právě tak jako kolísání cen zboží neruší ceny jakožto určení příslušející zbožím.

A tak půda, kapitál a práce, pokud [jsou] zdroji renty, úroku a mzdy, a ty opět konstituujícími prvky cen zboží, jeví se na jedné straně jako prvky vytvářející hodnotu; na druhé straně, pokud připadají držiteli každého z těchto nástrojů produkce hodnoty, jemuž dodávají tu část hodnoty produktu, kterou vytvořily, [jeví se] jako zdroje důchodu, a formy renty, úroku a mzdy [se jeví] jako formy *rozdělování*. (Vulgární [ekonomové] chápou formy rozdělování fakticky jen jako formy výroby sub alia specie, zatímco kritičtí

ekonomové je od sebe oddělují a neuznávají jejich totožnost; v tom je, jak uvidíme později, na rozdíl od kritické ekonomie, jejich důslednost v hlouposti.)

V úrokovém kapitálu se kapitál jeví jako samostatný zdroj *hodnoty* nebo nadhodnoty, které má v držení jakožto peníze nebo zboží. A přitom je tímto zdrojem pro sebe, ve své věcné podobě. Aby tuto svou vlastnost realizoval, musí ovšem vejít do výrobního procesu; ale to musí i půda a práce.

Proto chápeme, proč vulgární ekonomie dává přednost [formě]: půda — renta, kapitál — úrok, práce — mzda před formou, která se vyskytuje u Smitha atd. pro prvky ceny (přesněji pro části, na které se cena rozpadá) a v níž figuruje [vztah] *kapitál — zisk*, vyjadřující vůbec u všech klasických ekonomů kapitálový vztah jako takový. V zisku je ještě obsažen rušivý vztah k [výrobnímu] procesu a lze v něm ještě víceméně rozeznat pravou povahu nadhodnoty a kapitalistické výroby, na rozdíl od jejich *vnějšího projevu*. To přestává, jakmile se jako vlastní produkt kapitálu jeví úrok, a tím úplně mizí druhá část nadhodnoty, průmyslový zisk a dostává se do kategorie mzdy.

Klasická [politická] ekonomie se prostřednictvím analýzy snaží přivést různé fixní a navzájem si cizí formy bohatství zpět k jejich vnitřní jednotě a oprostit je od podoby, v níž vedle sebe stojí navzájem lhostejně; chce pochopit vnitřní souvislost na rozdíl od rozmanitosti jevových forem. Proto redukuje rentu na mimořádný zisk, čímž renta mizí jakožto zvláštní, *samostatná* forma a je oddělena od svého zdánlivého zdroje, půdy. Právě tak zbavuje úrok jeho samostatné formy a představuje ho jako část zisku. Tak zredukovala všechny formy důchodu a všechny samostatné podoby, tituly, pod nimiž se na hodnotě zboží podílí nedělník, na jedinou formu zisku. Ale zisk není nic jiného než nadhodnota, protože hodnota veškerého zboží se převádí na práci, zaplacené množství práce v něm obsažené se převádí na mzdu, přebytek nad toto množství se tudíž převádí na nezaplacenou práci, na nadpráci pod různými tituly zdarma přivlastněnou, kterou však vyvolal v život kapitál. Klasická [politická] ekonomie si při této analýze někdy odporuje; pokouší se často provést toto převádění bezprostředně,

bez zprostředkujících článků a prokázat totožnost zdroje různých forem [nadhodnoty]. Ale to nutně vyplývá z její analytické metody, ||921| kterou musí začít kritika a pochopení. Nemá zájem na tom, aby geneticky vyložila ony různé formy, nýbrž snaží se je pomocí analýzy redukovat na jejich jednotu, protože z nich vychází jako z daných předpokladů. Ale analýza je nutným předpokladem genetického výkladu, pochopení skutečného procesu tvorby forem v jeho různých fázích. Chybou a nedostatkem klasické [politické] ekonomie je konečně to, že *základní formu kapitálu*, výrobu zaměřenou na přivlastňování cizí práce, nechápe jako *historickou* formu, nýbrž jako *přirozenou formu* společenské výroby, což je pojetí, k jehož odstranění právě svou analýzou sama razí cestu.

Zcela jinak je tomu s *vulgární ekonomií*, která se zároveň začíná roztahovat teprve tehdy, když už [politická] ekonomie sama svou analýzou rozložila, zviklala své vlastní předpoklady, když už tedy také existuje protiklad k politické ekonomii ve víceméně ekonomické, utopické, kritické a revoluční formě. Vždyť vývoj politické ekonomie a protikladu, který sama ze sebe zplodila, jde ruku v ruce s *reálným* vývojem společenských protikladů a třídních bojů vlastních kapitalistické výrobě. Teprve když politická ekonomie dosáhla určité šíře vývoje — tj. po Adamu Smithovi — a dala si pevné formy, vyděluje se z ní jakožto zvláštní druh podání ekonomie ten prvek v ní, který je pouhou reprodukcí jevu jakožto představy o něm, její vulgární prvek. Tak se u *Saye* vydělení vulgárních představ, s nimiž se tu a tam setkáváme u *A[dama] Smitha*, usazuje ve svérázné krystalizaci vedle Smitha. S *Ricardem* a dalším rozvojem [politické] ekonomie, o který se zasloužil, dostává novou potravu i vulgární ekonom (protože sám nic neprodukuje), a čím víc se ekonomie blíží svému dovršení, čím tedy jde hlouběji a čím víc se rozvíjí jako systém protikladu, tím samostatněji vůči ní vystupuje její vlastní vulgární prvek, obohacený látkou, kterou si uzpůsobuje podle svého, až nakonec najde svůj nejlepší výraz v podobě učeně synkretické a bezcharakterně eklektické kompilace.

Stejnou měrou, jak jde [politická] ekonomie do hloubky, nejenže sama obráží protiklady, ale vystupuje proti ní i její protiklad jako takový, zároveň s vývojem reálných protikladů v ekonomickém

životě společnosti. Stejnou měrou se vulgární ekonomie vědomě stává *apologetičtější* a všemožně se snaží žvaněním sprovodit ze světa myšlenky obsahující protiklady. Proto se *Say* ještě jeví jako kritik a nestranný posuzovatel — protože u Smitha nachází protiklady ještě relativně nerozvinuté — ve srovnání například s *Bastiatem*, hlasatelem harmonie a apologetem z povolání, který nalezl protiklad uvnitř ekonomie samé už jednak rozpracovaný v ricardovské ekonomii, jednak rozvíjený v socialismu a v bojích té doby. K tomu přistupuje ještě to, že vulgární ekonomie na svých dřívějších stupních nachází látku ještě ne zcela zpracovanou, a proto se ještě sama víceméně podílí na řešení ekonomických problémů z hlediska [politické] ekonomie, jak to například vidíme u *Saye*, kdežto takovému Bastiatovi nezbývalo než plagovat a snažit se odstranit *nepříjemnou* stránku klasické ekonomie všelijakými výmysly.

Ale Bastiat ještě nepředstavuje poslední stupeň. Vyznačuje se ještě nedostatečnou učeností a naprosto povrchní znalostí vědy, kterou přikrašluje v zájmu vládnoucí třídy. U něho je apologetika ještě vášnivá a je to jeho vlastní práce, protože obsah [politické] ekonomie přebírá od jiných, tak jak se mu to právě hodí do krámu. Poslední formou je *profesorská forma*, která přistupuje k věci „historicky" a s moudrou umírněností vyhledává všude to „nejlepší", přičemž jí nevadí nějaké ty rozpory, zato jí záleží na úplnosti. Je to vykleštění || 922 | všech systémů, jimž se všude ulámou ostré hroty a které se navzájem klidně snáší v sešitě s výpisky. Apologetický zápal je tu mírněn učeností, která blahosklonně shlíží na přepjatosti ekonomických myslitelů a přimíchává je do své ubohé kaše jen jako kuriozity. Protože podobné práce se objevují teprve tehdy, když politická ekonomie jako věda dovršila svou pouť, jsou zároveň *hrobkou* této vědy. Není ani třeba připomínat, že jsou právě tak povzneseni nad fantazie socialistů. I skutečné myšlenky takového Smitha, Ricarda atd. — nejen jejich vlastní vulgární prvek — tu vypadají bezduše a stávají se z nich vulgarismy. Pravým mistrem v tom je pan profesor *Roscher*, který se skromně vydává za Thukydida politické ekonomie.[67] To, že se ztotožňuje s Thukydidem, se asi zakládá na představě, kterou o něm má, totiž že Thukydides stále směšoval příčinu a následek.

Ve formě *úrokového kapitálu* ovšem markantně vystupuje, že kapitál přivlastňuje plody cizí práce *bez* práce. Právě zde se jeví ve formě, v níž je oddělen od výrobního procesu jakožto procesu. Ale i v této formě to činí také jen proto, že fakticky vstupuje do pracovního procesu sám sebou, bez práce jako prvek, který vytváří *hodnotu* sám pro sebe, je zdrojem hodnoty. Přivlastňuje-li kapitál část hodnoty produktu bez práce, pak tuto část hodnoty také vytvořil bez práce, sám ze sebe, ex proprio sinu*.

Zatímco klasickým, a tudíž kritickým [politickým] ekonomům činí forma odcizení potíže, a snaží se jí zbavit analýzou, cítí se naopak vulgární ekonomie právě v *cizosti*, s níž proti sobě vystupují různé podíly na hodnotě, teprve plně doma; podobně jako se cítí scholastik „doma" s formulí bůh-otec, bůh-syn a bůh-duch svatý, cítí se vulgární ekonom „doma" s formulí půda — renta, kapitál — úrok, práce — mzda. Vždyť je to forma, v níž tyto vztahy spolu zdánlivě bezprostředně souvisejí, a tudíž i forma, v níž žijí v představách a vědomí činitelů kapitalistické výroby, kteří jsou v zajetí tohoto způsobu výroby. Vulgární [politická] ekonomie si připadá tím prostší, *přirozenější* a obecně užitečnější, tím vzdálenější od všech teoretických rafinovaností, čím víc fakticky pouze překládá běžné představy do doktrinářského jazyka. V čím víc odcizené formě tedy pojímá formace kapitalistické výroby, tím blíže je elementu běžných představ, tím víc tudíž plave ve svém přirozeném živlu.

Kromě toho to apologetice prokazuje velmi dobré služby. Neboť například ve formuli půda — renta, kapitál — úrok, práce — mzda stojí proti sobě různé formy nadhodnoty a různé podoby kapitalistické výroby nikoli jako odcizené, nýbrž jako cizí a lhostejné, jen odlišné, *bez protikladu*. Různé důchody pramení ze zcela rozdílných zdrojů, jeden z půdy, druhý z kapitálu, třetí z práce. Vztah mezi nimi tedy není nepřátelský, neboť k sobě nemají žádný vnitřní vztah. Působí-li přesto ve výrobě společně, pak je to harmonické působení, výraz harmonie; tak třeba rolník, vůl, pluh a půda v zemědělství, ve skutečném pracovním procesu, spolu, přes svou roz-

* — z vlastní podstaty. *(Pozn. red.)*

dílnost, *harmonicky* spolupracují. Pokud jsou v protikladu, pak vyplývá pouze z konkurence, který z činitelů si má přivlastnit víc z produktu, z hodnoty, kterou společně vytvořily. A dojde-li přitom někdy k pranici, pak výsledkem této konkurence mezi půdou, kapitálem a prací je stejně nakonec to, že při || 923 | svých sporech o kořist díky své řevnivosti zvýšily hodnotu produktu natolik, že každý dostane větší kus, takže sama jejich konkurence se jeví jen jako stimulující výraz jejich harmonie.

Například pan Arnd při kritice *Raua* říká:

„Právě tak se autor nechává svést některými svými předchůdci a přiřazuje ke třem prvkům národního bohatství (mzdě, rentě z kapitálu a pozemkové rentě) ještě čtvrtý prvek v podobě podnikatelského zisku; — tím je narušena celá základna jakéhokoli dalšího rozvoje *naší vědy*," (!) „kterou s takovou obezřelostí vytvořil A[dam] Smith, pročež nelze vůbec pomýšlet na nějaký takový rozvoj v tomto díle." (Karl Arnd, „Die *naturgemässe Volkswirthschaft*, gegenüber dem *Monopoliengeiste* und dem *Communismus*, mit einem Rückblicke auf die einschlagende Literatur", Hanau 1845, str. 477.)

„Rentou z kapitálu" rozumí totiž pan Arnd *úrok*. (Cit. dílo, str. 123.) Nebude si teď někdo myslet, že A[dam] Smith převádí národní bohatství na *úrok z kapitálu*, pozemkovou rentu a mzdu, zatímco Smith právě naopak výslovně označuje za výsledek zhodnocení kapitálu *zisk* a několikrát výslovně poznamenává, že *úrok* — nakolik vůbec představuje nadhodnotu — je vždycky pouze formou *odvozenou* od zisku? Tak vulgární ekonom nachází ve svých pramenech pravý opak toho, co je v nich napsáno. Tam, kde Smith píše „zisk", čte Arnd „úrok". Copak si asi představuje pod „úrokem" A[dama] Smitha?

Tento „obezřelý" rozvíječ „*naší vědy*" dochází k tomuto zajímavému objevu:

„V přirozeném průběhu vytváření statků je jen jeden jev, který je — v plně civilizovaných zemích — zřejmě do určité míry povolán regulovat úrokovou sazbu: je to poměr, v němž se díky svému ročnímu přírůstku zvětšují masy dřeva v evropských lesích. K tomuto přírůstku dochází zcela nezávisle na jejich *směnné hodnotě*" (jak komické říkat, že si stromy upravují svůj přírůstek „nezávisle na směnné hodnotě"!) „v poměru 3 až 4 ke stu. Podle toho *tedy*" ⟨protože tento přírůstek je „nezávislý" na jejich „směnné hodnotě", ačkoli jejich směnná hodnota je závislá na jejich přírůstku!⟩ „nelze očekávat pokles pod úroveň, kterou" (úroková sazba) „má nyní v zemích nejbohatších na peníze." (Cit. dílo, str. 124—125.)

To si zasluhuje název „úroková sazba" lesního původu*, a její objevitel vzbudil v citovaném díle v „naší vědě" pozornost i jako filosof „daně ze psů".[148]

{Zisk (také průmyslový zisk) je úměrný velikosti zálohovaného kapitálu; naproti tomu *mzda*, kterou dostává průmyslový kapitalista, je v obráceném poměru k velikosti kapitálu. Je značná u malého kapitálu (neboť zde je kapitalista něčím mezi vykořisťovatelem cizí práce a člověkem žijícím z vlastní práce), nepatrná u velkého kapitálu, nebo od zisku zcela oddělená, jako tam, kde je [zaměstnán] ředitel. Část řídící práce vyplývá pouze z nepřátelského protikladu mezi kapitálem a prací, z antagonistického charakteru kapitalistické výroby, patří k jeho faux frais [neproduktivním, ale nutným nákladům] výroby právě tak jako devět desetin „práce", kterou vyžaduje proces oběhu. Dirigent orchestru vůbec nemusí být vlastníkem nástrojů orchestru. K jeho funkci dirigenta také nepatří, aby přemýšlel o nákladech na obživu členů orchestru, nemá vůbec nic společného s jejich „mzdou". Je velmi podivné, že takoví ekonomové jako John Stuart Mill, kteří se přidržují formy „úrok", „průmyslový zisk", aby přeměnili „průmyslový zisk" ve „mzdu za práci vrchního dozoru", přiznávají spolu se Smithem, Ricardem a všemi významnějšími ekonomy, že průměrná úroková sazba, průměrná úroková míra je určována průměrnou mírou zisku, která je podle Milla nepřímo úměrná míře mzdy, a není tudíž nic jiného než nezaplacená práce, nadpráce.

To, že mzda za vrchní dozor vůbec nevchází do průměrné míry zisku, dokazují nejlépe dva fakty:

|| 924 | 1. že v družstevních továrnách, kde je hlavní ředitel placen jako v každé jiné továrně a vykonává všechnu řídící práci — i dozorci jsou pouhými dělníky — není míra zisku pod průměrnou mírou zisku, nýbrž nad ní;

2. že jsou-li v některých zvláštních, nezmonopolizovaných oborech, například u drobných obchodníků, farmářů atd. zisky neustále vysoko nad průměrnou mírou zisku, pak to ekonomové právem

* — v němčině výraz „waldursprünglich", což znamená také „primitivní", „divošský". *(Pozn. čes. red.)*

vysvětlují tím, že tito lidé si sami sobě platí mzdu. Pracuje-li takovýto člověk sám, skládá se jeho zisk 1. z úroků z jeho malého kapitálu; 2. z jeho mzdy; 3. z té části nadbytečné doby, po kterou mu jeho kapitál umožňuje pracovat pro sebe, a ne pro jiné; té části, která není vyjádřena už v úroku. Ale má-li dělníky, pak tam vchází i jejich nadpráce.

Ctihodný *Senior* (Nassau) ovšem také přeměňuje *průmyslový zisk* ve mzdu za vrchní dozor. Ale zapomíná na tyto úskoky, jakmile nejde o doktrinářské fráze, nýbrž o praktické boje mezi dělníky a továrníky. Tu vystupuje například proti *omezování pracovní doby*, protože například při $11^1/_2$ hodinách by dělníci pracovali na kapitalistu jen hodinu, a zisk kapitalisty by tvořil jen produkt této hodiny (nepočítaje v to *úrok*, na nějž pracují podle jeho výpočtů také hodinu). Zde se tedy průmyslový zisk náhle nerovná hodnotě, kterou ke zboží přidává ve výrobním procesu práce kapitalisty, nýbrž hodnotě, kterou k němu přidává nezaplacená pracovní doba dělníků. Kdyby byl průmyslový zisk produktem vlastní práce kapitalisty, S[enior] by si nemohl stěžovat, že dělníci pracují zadarmo jen jednu hodinu místo dvou, natož pak říkat, že kdyby pracovali místo $11^1/_2$ hodiny jen $10^1/_2$ hodiny, nebyl by *vůbec žádný* zisk. Byl by musel říci, že kdyby dělníci pracovali místo $11^1/_2$ hodiny jen $10^1/_2$, dostával by kapitalista mzdu za vrchní dozor místo za $11\frac{1}{2}$ hodiny, jen za $10\frac{1}{2}$, a že by tedy přišel o mzdu za dozor za jednu hodinu. Dělníci by mu na to ovšem mohli odpovědět, že stačí-li jim obyčejná mzda za $10\frac{1}{2}$ hodiny, musí kapitalistovi stačit *vyšší mzda* za $10\frac{1}{2}$ hodiny.

Je nepochopitelné, jak takoví ekonomové jako J[ohn] St[uart] Mill, kteří jsou ricardovci a kteří tezi, že zisk je pouhou nadhodnotou, nadprací, vyjadřují dokonce i v té formě, že míra zisku a mzda jsou nepřímo úměrné a že míra mzdy určuje míru zisku (což je v této formě nesprávné), náhle přeměňují průmyslový zisk nikoli v nadpráci dělníka, ale ve vlastní práci kapitalisty, — ledaže funkci vykořisťování cizí práce nazývají prací, přičemž pak fakticky vychází, že mzda za tuto práci se přesně rovná množství přivlastněné cizí práce, čili bezprostředně závisí na stupni vykořisťování, a ne na stupni námahy, kterou na toto vykořisťování vynakládá kapita-

lista. (Pokud tato funkce vykořisťování práce vyžaduje v kapitalistické výrobě skutečnou práci, zračí se ve mzdě hlavního ředitele.) Opakuji, že je nepochopitelné, jak tito ekonomové poté, když (jako ricardovci) převedli zisk na jeho skutečný prvek, se pak mohou dát zmýlit protikladem úroku a průmyslového zisku, který je jen zamaskovanou formou zisku a jehož pojetí jakožto samostatné formy vyplývá z nepochopení podstaty zisku. Jedna část zisku vystupuje jako *průmyslový* zisk, jako něco, co vzniklo z činnosti v procesu (vlastně z činného procesu, což však zahrnuje zároveň i činnost fungujícího kapitalisty), a v *důsledku toho* jako část příslušející práci kapitalisty, jen proto, že druhá část, *úrok*, se jeví jako něco, co přísluší kapitálu jakožto věci samočinné, samu sebe tvořící, nezávisle na procesu. Proto tedy jsou kapitál a nadhodnota, která z něho pod názvem úrok pramení, vysvětlovány jako jakési *mystérium*. Toto pojetí, které vyplývá jedině z představ a ukazuje nejvnějšnější podobu kapitálu, jak se jeví na povrchu, je přímým opakem Ricardova pojetí a naprosto odporuje jeho pojetí hodnoty. Pokud je kapitál hodnotou, je jeho hodnota určena prací v něm obsaženou, dříve než tento kapitál vejde do procesu. Pokud do něho vchází jako věc, vchází do něho jako užitná hodnota, a jako taková užitná hodnota, ať je jakkoli užitečná, nemůže nikdy vytvářet směnnou hodnotu. Na tom vidíme, jak znamenitě ricardovci chápou svého mistra. Vzhledem k peněžnímu kapitalistovi je ovšem průmyslový kapitalista naprosto v právu, že si jakožto fungující kapitalista, tedy ten, kdo skutečně vytlouká nadpráci, část této nadpráce strká do kapsy. Vzhledem k peněžnímu kapitalistovi je dělníkem, ale *dělníkem jakožto kapitalista, tj. jakožto vykořistovatel cizí práce.* || 925 | Naproti tomu je *směšné* argumentovat vůči dělníkům, že vykořisťování jejich práce stojí kapitalistu práci, a že mu tudíž dělníci musejí za toto vykořisťování ještě platit; je to argument otrokáře vůči otrokovi.}

Každý předpoklad společenského výrobního procesu je zároveň i jeho výsledkem, a každý jeho výsledek se zároveň jeví jako předpoklad. A proto všechny *výrobní vztahy*, v nichž se pohybuje proces, jsou právě tak jeho produkty jako jeho podmínkami. V této podobě — čím víc zkoumáme jeho podobu, tak jak se skutečně navenek jeví — se stále víc upevňuje, takže tyto podmínky se jeví

jako něco, co ho určuje nezávisle na procesu, a vlastní vztahy účastníků procesu se jim jeví jako věcné podmínky, jako věcné síly, jako určenosti věcí, a to tím spíše, že v kapitalistickém procesu každý, i ten nejjednodušší prvek, jako například zboží, je už cosi převráceného, co způsobuje, že vztahy mezi osobami se jeví jako vlastnost věcí a jako vztahy osob k sociálním vlastnostem těchto věcí.

⟨Úrok — „odměna za produktivní použití úspor; zisk ve vlastním smyslu tohoto slova je odměna za *činnost, za vrchní dozor po dobu* tohoto produktivního použití". („*Westminster Review*", *leden 1826*, str. 107—108.)

Zde je tedy úrok odměnou za to, že se peněz atd. používá jakožto kapitálu; vyplývá tedy z kapitálu jako takového, který je odměňován za svou vlastnost jakožto kapitál. Naproti tomu průmyslový zisk je [odměna] za fungování kapitálu nebo kapitalisty „po dobu tohoto produktivního použití", tj. v samém výrobním procesu.⟩ | 925 ||

|| 925 | *Úrok* je jen část zisku, kterou platí vlastníkovi kapitálu průmyslový, fungující kapitalista. Protože si průmyslový kapitalista může přivlastňovat nadpráci jen díky kapitálu (peníze, zboží) atd., platí část tomu, kdo mu tento prostředek opatří. A přeje-li si vlastník kapitálu použít svých peněz jakožto kapitálu, aniž je nechá fungovat jakožto kapitál, může to učinit jen s tou podmínkou, že se spokojí s částí zisku. Jsou fakticky společníky: první je právním, druhý ekonomickým vlastníkem kapitálu, dokud ho používá. Ale protože zisk vychází teprve z výrobního procesu, je teprve jeho výsledkem a teprve musí být vyroben, je *úrok* ve skutečnosti pouze nárokem na část nadpráce, kterou je nutno teprve vykonat, titulem na budoucí práci, nárokem na *část hodnoty* zboží, která ještě neexistují; je tedy teprve výsledkem výrobního procesu, probíhajícího v tom časovém období, na jehož konci je tento úrok teprve splatný.

|| 926 | Kapitál je zakoupen (tj. vypůjčen na úrok) dříve, než je zaplacen. Peníze tu fungují jako platidlo, jako při koupi pracovní síly atd. Cena kapitálu — úrok — proto vchází do záloh průmyslníka (do záloh sobě samému, pracuje-li s vlastním kapitálem) právě tak, jako cena bavlny, která se například také nakoupí dnes a má se zaplatit třeba až za šest týdnů. Kolísání úrokové sazby — tržní ceny peněz — na tom nic nemění, právě tak jako kolísání tržních cen

jiných zboží. Naopak. Tržní cena peněz — takový je název úrokového kapitálu jakožto peněžního kapitálu — je určována na peněžním trhu, stejně jako tržní cena kteréhokoli jiného zboží, konkurencí kupujících a prodávajících, poptávkou a nabídkou. Tento boj mezi peněžními a průmyslovými kapitalisty je jen boj o rozdělení zisku, o podíl, který má připadnout při dělení každé z obou stran. Sám vztah (poptávka a nabídka) je, stejně jako každý z jeho obou pólů, sám opět výsledkem výrobního procesu, čili, abychom se vyjádřili běžným jazykem, je [určen] stavem obchodu, situací, v jaké je v dané chvíli reprodukční proces a jeho prvky. Ale co do formy a vnějšího projevu určuje tento boj *cenu* kapitálu (úrok) ještě předtím, než kapitál vejde do reprodukce. A přitom k tomuto určení dochází mimo vlastní výrobní proces a je určeno okolnostmi, které na něm nezávisí, — a nejen toto určení ceny se jeví jako jedna z podmínek, v jejichž rámci má výrobní proces probíhat. Proto se zdá, že tento boj nejen fixuje vlastnický titul na určitou část budoucího zisku, nýbrž že samu tuto část nutí, aby nevycházela z výrobního procesu jako výsledek, nýbrž naopak, aby do něho vcházela jako předpoklad, jako cena kapitálu, právě tak jako do něho vchází jako předpoklad cena zboží nebo mzda, ačkoli ve skutečnosti z něho — v reprodukčním procesu — neustále vychází. Každý prvek ceny zboží, pokud se jeví jako záloha — pokud vchází do výrobní ceny jako už existující cena zboží —, se přestává vůči průmyslovému kapitalistovi jevit jako nadhodnota, surplus value. A proto se ta část zisku, která vchází do procesu jako cena kapitálu, započítává do zálohovaných nákladů, nejeví se tedy už jako přebytek a stává se z *produktu* procesu jedním z jeho [předem] daných předpokladů, *podmínkou výroby*, která jakožto taková vchází do procesu v samostatné formě a určuje jeho výsledek. (Jestliže například úroková sazba klesá, a podmínky na trhu vyžadují, aby [ceny] zboží byly sníženy pod jejich ceny nákladů, může průmyslník snížit cenu zboží, aniž sníží míru průmyslového zisku; může dokonce snížit cenu zboží a dosáhnout vyššího průmyslového zisku, což by se ovšem tomu, kdo pracuje jen s vlastním kapitálem, jevilo jako pokles míry zisku, hrubého zisku. Všechno, co se jeví jako [*předem*] *daná podmínka výroby*, jako cena zboží, mzdy, kapitálu — tržní ceny těchto

prvků — působí určujícím způsobem zpětně na *tržní cenu* zboží v každé dané chvíli, a skutečně *cena nákladů* zvláštního zboží se prosazuje jen uvnitř kolísání tržních cen, je jen sebevyrovnáváním těchto tržních cen, stejně jako se *hodnoty* zboží prosazují jen ve vyrovnávání cen nákladů všech různých zboží. Odtud ten bludný kruh, v němž se točí vulgární [ekonom], ať už je to teoretik kapitalistického vědomí, nebo praktický kapitalista: ceny zboží určují mzdu, úrok, zisk a rentu, a naopak, ceny práce, úroku, zisku a renty určují ceny zboží — jsou jen *výrazem kruhového pohybu*, v němž se obecné zákony rozporně realizují ve skutečném pohybu a v jevu.)

Tak se část nadhodnoty, *úrok*, jeví jako *tržní cena* kapitálu, který vchází do procesu, a proto se nejeví jako nadhodnota, ale jako podmínka výroby. Tak se okolnost, že si nadhodnotu mezi sebou rozdělují dvě kategorie kapitalistů, z nichž jedna stojí mimo proces, a druhá se ho účastní, jeví tak, že část nadhodnoty připadá kapitálu mimo proces, a druhá část kapitálu v procesu. To, že je dělení předem stanoveno, se jeví tak, jako by jedna část byla nezávislá na druhé; jako by jedna část byla nezávislá na procesu samém; konečně jako imanentní vlastnost nějaké věci, *peněz*, *zboží*, ale těchto věcí jakožto *kapitálu*, což se opět nejeví jako výraz nějakého vztahu, nýbrž tak, že tyto peníze, tato zboží jsou *technologicky* určena pro pracovní proces; díky tomuto určení se stávají kapitálem; takto určeny jsou prostými prvky pracovního procesu samého, || 927 | jsou tudíž *jako takové kapitálem.*

Na tom, že hodnota zboží se rozkládá jednak na hodnotu zboží v něm obsažených, jednak na hodnotu práce, tj. na zaplacenou práci, jednak na nezaplacenou, přesto však neméně prodatelnou práci, a že ta část hodnoty zboží, která se skládá z nezaplacené práce, tj. nadhodnota obsažená ve zboží, se opět rozkládá na úrok, průmyslový zisk a rentu, tj. že bezprostřední přivlastňovatel a „výrobce" této úhrnné nadhodnoty z ní musí části odevzdávat, jednu část vlastníkovi půdy, druhou vlastníkovi kapitálu, takže mu zůstane třetí část úhrnné nadhodnoty, kterou si ponechává, pod názvem průmyslový zisk, odlišným od úroku a renty, ale i od nadhodnoty a zisku samého, na tom není naprosto nic mystického. Rozložení nadhodnoty, tj. jedné části hodnoty zboží, na tyto zvláštní rubriky

čili kategorie je zcela pochopitelné a nijak neodporuje samému zákonu hodnoty. Ale všechno to je mystifikováno tím, že tyto různé části nadhodnoty nabývají samostatné formy, tím, že připlývají k různým osobám, tím, že titul na ně je založen na různých prvcích, a konečně tím, že tyto různé části nadhodnoty vystupují vůči procesu samostatně jako jeho podmínky. Z částí, na něž může být hodnota rozložena, se mění v samostatné prvky, které ji *konstituují*, v *konstituující prvky*. Těmi jsou pokud jde o tržní cenu. Stávají se skutečně jejími konstituujícími prvky. Jak je tato jejich zdánlivá nezávislost jakožto podmínky procesu sama zase regulována vnitřním zákonem, takže jsou nezávislé jen *zdánlivě*, to se v žádném momentu výrobního procesu neprojevuje a nepůsobí to jako určující, vědomý motiv. Právě naopak. Zdání, že výsledek procesu je jeho samostatnou podmínkou, se nejvíc upevňuje tehdy, když do ceny zboží vcházejí — jako ceny podmínek výroby — *části nadhodnoty*.

A právě tak je tomu s úrokem a rentou. Patří k zálohám průmyslového kapitalisty a farmáře. Nejeví se tu už jako výraz nezaplacené nadpráce, nýbrž jako výraz zaplacené nadpráce, tedy nadpráce, za kterou je ve výrobním procesu zaplacen ekvivalent, ne sice dělníkovi, jehož nadprací je, nýbrž jiným osobám, vlastníkům kapitálu a půdy. Úrok a renta jsou nadprací vzhledem k dělníkovi, ale jsou ekvivalenty vzhledem ke kapitalistovi a pozemkovému vlastníkovi, jimž musejí být zaplaceny. Proto se nejeví jako nadhodnota, natož pak jako nadpráce, nýbrž jako *ceny* zboží „kapitál" a „půda", neboť se platí kapitalistovi a pozemkovému vlastníkovi jen jako majitelům zboží, jen jako majitelům a prodavačům těchto zboží. Proto se ta část hodnoty zboží, která se přeměňuje v úrok, jeví jako *reprodukce ceny* zaplacené za kapitál a ta část, která se přeměňuje v rentu, jako *reprodukce* ceny zaplacené za půdu. Tyto ceny tedy tvoří konstituující části úhrnné ceny. Ne že by se to průmyslovému kapitalistovi jen tak *zdálo*; pro něho úrok i renta skutečně konstituují část jeho záloh, a jsou-li na jedné straně určovány *tržní cenou* jeho zboží — toto určení zboží, které [se jeví] jako tržní cena, v níž sociální proces nebo jeho výsledek vystupují jako určenost příslušející zboží, a výkyvy tohoto procesu, jeho pohyb, jako kolísání příslušející ceně zboží — určují na druhé straně samy *tržní cenu*, právě tak jako

tržní cena bavlny určuje tržní cenu příze, a naopak tržní cena příze určuje poptávku po bavlně, tedy tržní cenu bavlny.

Tím, že části nadhodnoty, úrok a renta, vcházejí do výrobního procesu jako *ceny* zboží — zboží půda a zboží kapitál — existují ve formě, která jejich skutečný původ nejen skrývá, nýbrž přímo zapírá.

To, že nadpráce, *nezaplacená* práce, vchází do kapitalistického výrobního procesu právě tak podstatně jako *zaplacená* práce, se tu jeví tak, že prvky výroby odlišné od práce — půda a kapitál — se musejí platit, čili že do ceny vcházejí *náklady* odlišné od ceny zálohovaných zboží a mzdy. Části nadhodnoty — úrok a renta — se tu jeví jako náklady, zálohy vykořisťujícího kapitalisty.

Průměrný zisk vchází do výrobních cen zboží jako určující [moment], a už zde se tedy nadhodnoty [nejeví] jako výsledek, nýbrž jako podmínka; nejeví se jako jedna z částí, na něž se rozpadá hodnota zboží, nýbrž jako konstituující část jeho *ceny*. Ale *průměrný zisk*, stejně jako *výrobní cena* sama, je určující spíš ideálně a jeví se zároveň jako *přebytek* nad zálohami || 928 | a jako cena odlišná od ceny nákladů ve vlastním slova smyslu. Dosáhne-li se nebo nedosáhne-li se průměrného zisku, dosáhne-li se vyššího nebo nižšího zisku než *při tržní ceně*, — tedy při bezprostředním výsledku procesu —, to určuje reprodukci či spíše měřítko reprodukce; to určuje, v jakém množství stávající kapitály odplývají z té či oné výrobní sféry, nebo naopak do ní připlývají, rovněž to, v jakém poměru připlývají do těchto zvláštních sfér nově akumulované kapitály, a konečně to, v jaké míře vystupují tyto sféry na peněžním trhu jako kupující. Naproti tomu v *úroku* a v *rentě* vystupují části nadhodnoty jednotlivě, ve zcela fixované formě, jakožto předpoklad jednotlivé výrobní ceny a jsou anticipovány ve formě záloh.

⟨*Náklady* lze nazývat to, co je *zálohou*, tedy to, co platí kapitalista. V souladu s tímto označením se zisk jeví jako přebytek nad těmito náklady. To se týká jednotlivých výrobních cen. A ceny určované zálohou lze pak nazývat *cenami nákladů*.[149]

Výrobními náklady [*Produktionskosten*] lze nazývat ceny určované průměrným ziskem — tedy cenou zálohovaného kapitálu plus průměrným ziskem — protože tento zisk je podmínkou reprodukce,

podmínkou regulující nabídku kapitálů a jejich rozdělení do různých sfér. Tyto ceny jsou *výrobní ceny*.

Konečně skutečné množství práce (zpředmětněné i bezprostřední), které stojí výroba zboží, je jeho *hodnotou*. Ta tvoří reálné výrobní náklady pokud jde o zboží samo. Cena, která jí odpovídá, je jen hodnota vyjádřená v penězích.

Pod názvem „výrobní náklady" se rozumí hned ta, hned ona z těchto tří.

Kdyby se nereprodukovala žádná nadhodnota, pak by ovšem spolu s nadhodnotou zmizela i ta její část, která se nazývá úrok, i ta její část, která se nazývá renta, a právě tak by zmizela i *anticipace* této nadhodnoty, čili to, že vchází v podobě cen zboží do výrobních nákladů. Stávající hodnota, která vchází do výroby, by pak z ní vůbec nevycházela jako *kapitál*, a proto by ani nemohla vcházet jako *kapitál* do reprodukčního procesu nebo se půjčovat jako *kapitál*. Tudíž neustálá reprodukce týchž vztahů — vztahů podmiňujících kapitalistickou výrobu — způsobuje, že se tyto vztahy jeví nejen jako společenské formy a výsledky tohoto procesu, nýbrž zároveň i jako jeho stálé *předpoklady*. Ale těmi jsou jen jako předpoklady, které on sám ustavičně *klade*, vytváří, *produkuje*. Tato reprodukce není tudíž vědomá, a projevuje se naopak jen v neustálé existenci těchto vztahů jakožto *předpokladů* a *podmínek* ovládajících výrobní proces. Tak například ty části, na něž se může rozložit hodnota zboží, tvoří její *konstituující* části, vystupující jako samostatné vůči sobě navzájem, a tudíž jako samostatné také vůči své *jednotě*, která se naopak jeví jako jejich *kombinace*. Buržoa vidí, že výrobek se ustavičně stává podmínkou výroby. Nevidí však, že samy výrobní vztahy, společenské formy, v nichž vyrábí a které se mu jeví jako dané, přirozené vztahy, jsou ustavičným produktem — a jen proto ustavičným předpokladem — tohoto specificky společenského výrobního způsobu. Různé vztahy a momenty se nejen osamostatňují a nabývají podivného, zdánlivě nezávislého způsobu existence, nezávislého na sobě navzájem, nýbrž zračí se jakožto bezprostřední vlastnosti věcí; nabývají věcné podoby.

Tak žijí činitelé kapitalistické výroby v jakémsi začarovaném světě, a jejich vlastní vztahy se jim jeví jakožto vlastnosti věcí, lát-

kových prvků výroby. Ale právě v těchto posledních, nejzprostředkovanějších formách — ve formách, v nichž se zároveň zprostředkování stalo nejen neviditelným, nýbrž změnilo se dokonce ve svůj pravý opak — se různé podoby kapitálu jeví jako skutečné hybné síly a bezprostřední nositelé výroby. Úrokový kapitál je zosobněn v peněžním kapitalistovi, průmyslový kapitál v průmyslovém kapitalistovi, kapitál nesoucí rentu v landlordovi jakožto vlastníkovi půdy a konečně práce v námezdním dělníkovi. V těchto fixovaných podobách, zosobněny v samostatných osobnostech, které se zároveň jeví pouhými představiteli zosobněných věcí, vstupují do konkurence a do skutečného výrobního procesu. Konkurence předpokládá toto zvnějšnění. [Fixované podoby kapitálu] jsou formy, které jsou pro ni něčím přirozeným, přírodně historickým, a sama konkurence je ve svém projevu na povrchu || 929 | jen pohybem tohoto převráceného světa. Pokud se v tomto pohybu prosazuje vnitřní souvislost, jeví se jako jakýsi tajemný mystický zákon. Nejlepším důkazem toho je sama politická ekonomie, věda, která se snaží skryté souvislosti opět odhalit. V konkurenci všechno vystupuje v této nejvnějšnější, poslední formě. Tak například tržní cena se tu jeví jako vládnoucí, stejně jako úroková sazba, renta, mzda, průmyslový zisk jako konstituující prvky hodnoty, a cena půdy a cena kapitálu jako dané položky [nákladů], s nimiž se hospodaří.

Viděli jsme, jak A[dam] Smith nejprve rozkládá hodnotu na mzdu, zisk (úrok) a rentu, a potom je naopak ukazuje jako samostatné konstituující prvky cen zboží.* V prvním pojetí vyjadřuje skrytou souvislost, v druhém jev.

Jdeme-li ještě dál na povrch jevu, pak kromě průměrné míry zisku lze ukazovat jako konstituující části cen zboží (totiž *tržních cen*) úrok i rentu. Úrok [je možno vyjádřit jako takovouto konstituující část] úplně bezprostředně, protože vchází do ceny nákladů. Renta — jakožto cena půdy — třebaže neurčuje bezprostředně cenu výrobku, určuje způsob výroby: koncentruje-li se mnoho kapitálu na málo půdě nebo rozptýlí-li se málo kapitálu na velkém množství půdy; bude-li se vyrábět ten či onen druh výrobku, dobytek nebo

* Viz „Teorie o nadhodnotě", část I, str. 89—93. *(Pozn. red.)*

obilí, jehož tržní cena nejlépe uhradí cenu renty, neboť rentu je nutno zaplatit před uplynutím smluveného termínu. Aby tudíž renta nebyla srážkou z průmyslového zisku, přeměňuje se pastvina v ornou půdu a půda v pastvinu atd. Tak renta neurčuje tržní cenu jednotlivého produktu přímo, nýbrž nepřímo tím, že upravuje proporce mezi jednotlivými druhy produktů tak, aby poptávka a nabídka vytvářely pro každý z nich nejlepší cenu, tak aby mohla zaplatit rentu. A jestliže renta v tomto smyslu neurčuje přímo tržní cenu, například obilí, určuje přímo tržní cenu dobytka atd., zkrátka produktů těch sfér, kde renta není určována tržní cenou vlastního produktu, nýbrž tržní cena produktu je určována mírou renty, kterou vynáší obilnářská půda. Tak například maso se v průmyslově vyvinutých zemích vždy platí velmi draho, tj. nejen značně nad svou výrobní cenu, nýbrž i nad svou hodnotu. Jeho cena musí totiž zaplatit nejen jeho výrobní náklady, nýbrž i rentu, kterou by nesla půda, kdyby se na ní pěstovalo obilí. Jinak by maso při chovu dobytka ve velkém — kde je organické složení kapitálu daleko bližší [složení kapitálu v průmyslu], nebo kde je ještě větší převaha konstantního kapitálu nad variabilním — mohlo platit jen velmi nepatrnou nebo vůbec žádnou *absolutní rentu.* Ale renta, kterou maso platí a která přímo vchází do jeho ceny, je určena úhrnem absolutní a diferenciální renty, kterou by dávala táž půda, kdyby se obdělávala. Tato diferenciální renta zde také většinou neexistuje. Nejlepším důkazem toho je, že maso vynáší rentu i na půdě, na níž obilí rentu nedává.

Takže, vchází-li *zisk* určujícím způsobem do výrobní ceny, lze říci, že mzda, úrok a do určité míry i renta vcházejí určujícím způsobem do tržní ceny, a rozhodně určujícím způsobem do výrobní ceny. Ovšem, stejně jako je vcelku pohyb úroku určován ziskem, stejně jako je na druhé straně obilní renta určována jednak mírou zisku, jednak hodnotou [zemědělského] produktu a vyrovnáváním různých hodnot na různé půdě na tržní hodnotu, ale míra zisku jednak mzdou, jednak produktivitou práce ve výrobních sférách vyrábějících konstantní kapitál, tedy koneckonců výší mzdy a produktivitou práce, kdežto mzda se redukuje na ekvivalent určité části zboží (tj. rovná se určité části zaplacené práce obsažené ve

zboží, a zisk se rovná části nezaplacené práce obsažené ve zboží), a konečně, stejně jako produktivita práce může působit na cenu zboží jen dvěma způsoby — na jejich hodnotu, tím, že ji zmenšuje, a na jejich nadhodnotu, tím, že ji zvětšuje —, redukuje se celý problém koneckonců na hodnotu, která je určena pracovní dobou. Cena nákladů není nic jiného než hodnota zálohovaných kapitálů plus jimi vytvořená nadhodnota, rozdělená mezi jednotlivé sféry podle podílu, který tvoří z celkového kapitálu. Tak se cena nákladů redukuje na hodnotu, jestliže se nebere v úvahu jednotlivá sféra, nýbrž celkový kapitál. Na druhé straně tržní ceny se v každé sféře v důsledku konkurence kapitálů různých sfér ustavičně redukují na cenu nákladů. Konkurence kapitalistů v každé jednotlivé sféře se snaží redukovat tržní cenu zboží na jeho tržní hodnotu. Konkurence kapitalistů různých sfér redukuje tržní hodnoty na [všem sférám] společné ceny nákladů.

Ricardo je proti Smithovu názoru, že hodnotu konstituují její části, které ona sama určuje. Ale není důsledný. Jinak by se nemohl se Smithem přít o to, zda do ceny vcházejí, tj. zda do ní vcházejí *konstituujícím způsobem*, zisk, mzda a renta, anebo, jak říká on, jen zisk a mzda. Analyticky vcházejí, jakmile se zaplatí. Měl spíše říci: Cenu každého zboží lze rozložit na zisk a mzdu, cenu některých zboží (a velmi mnoho *nepřímo*) lze rozložit na zisk, rentu a mzdu. Ale tyto složky nekonstituují cenu *žádného* zboží, || 930 | protože *neskládají* hodnotu zboží jako samostatné a de propriis fontibus* působící potence určité velikosti, nýbrž, je-li hodnota dána, může se v nejrůznějších proporcích na uvedené části rozložit. Velikost *hodnoty* tedy neurčují dané potence — zisk, mzda a renta — skládáním nebo kombinací, nýbrž je to tak, že táž *hodnotová veličina*, daná *velikost hodnoty*, se rozkládá na mzdu, zisk a rentu a rozděluje se podle různých okolností velmi různě mezi tyto tři kategorie.

Dejme tomu, že výrobní proces se opakuje neustále za týchž podmínek, tj. že reprodukce probíhá za týchž podmínek jako výroba, což předpokládá nezměněnou produktivitu práce anebo alespoň to, že změny v produktivitě nemění proporce mezi činiteli výroby;

* — z vlastních zdrojů. *(Pozn. red.)*

i kdyby se tedy hodnoty zboží v důsledku změn produktivní síly zvýšily nebo snížily, rozdělení hodnoty zboží mezi činitele výroby by zůstalo stejné; v tomto případě, třebaže by teoreticky nebylo přesné říci, že různé části hodnoty určují hodnotu nebo cenu celku, dalo by se prakticky a správně říci, že ji konstituují, pokud konstituováním rozumíme vytváření celku skládáním částí. Hodnota by se jako předtím stejně rozdělovala na hodnotu [zálohovaného kapitálu] a nadhodnotu, a [nově vytvořená] hodnota by se stejně rozkládala na mzdu a zisk, a zisk by se stejně rozpadal na úrok, průmyslový zisk a rentu. Dalo by se tudíž říci: *C*, cena zboží, se rozkládá na mzdu, zisk (úrok) a rentu, a naopak, mzda, zisk (úrok) a renta konstituují hodnotu či spíše cenu.

Ale taková stejnost či rovnost reprodukce — opakováním výroby za týchž podmínek — se ve skutečnosti nevyskytuje. Produktivita se mění a mění podmínky [výroby]. Podmínky zase mění produktivitu. Ale odchylky se projevují jednak kolísáním na povrchu, které se v krátké době vyrovnává, jednak v pozvolném hromadění odchylek (divergences), které buď vedou ke krizi, k násilnému zdánlivému návratu k dřívějším poměrům, anebo se jen velmi pozvolna projevují a prosazují jako změny podmínek [výroby].

Ve formě úroku a renty, v nichž je anticipována nadhodnota, se předpokládá, že *všeobecný* charakter reprodukce zůstává nezměněn. A tak tomu také je, dokud trvá kapitalistický výrobní způsob. Za druhé se dokonce předpokládá — jak tomu také víceméně bývá — že na určitou dobu zůstávají *určité poměry* tohoto výrobního způsobu nezměněny. Tak se výsledek výroby *fixuje* jako *její trvalá, a proto předpokládaná podmínka*, a přitom jako trvalá *vlastnost věcných podmínek výroby*. Tomuto zdání *samostatnosti* různých prvků, na které se výrobní proces neustále rozkládá a které neustále vytváří, činí konec *krize*.

⟨Čím je pro skutečného ekonoma *hodnota*, tím je pro praktického kapitalistu *tržní cena* — neustálé prius veškerého pohybu.⟩

Úrokový kapitál nabývá formy, která je specifická pro kapitalistickou výrobu a která jí odpovídá, v *úvěru*. Úvěr je forma, kterou kapitalistický výrobní způsob sám vytvořil. (Podřízení *obchodního kapitálu* [kapitalistickému výrobnímu způsobu] nevyžaduje fakticky

nějaký takový nový výtvor, protože zboží i peníze, zbožní i peněžní oběh, jsou nadále základními předpoklady kapitalistické výroby a pouze se proměňují v absolutní předpoklady. Tak je tedy obchodní kapitál na jedné straně všeobecnou formou kapitálu a na druhé straně, protože představuje kapitál v určité funkci, kapitálem fungujícím výhradně v procesu oběhu, takže jeho určení produktivním kapitálem nemění nic na jeho formě.)

Vyrovnávání hodnot na ceny nákladů se uskutečňuje jen tím, že jednotlivý kapitál funguje jako alikvotní díl celkového kapitálu třídy, a na druhé straně se celkový kapitál třídy rozděluje mezi různé zvláštní sféry podle potřeb výroby. To se děje prostřednictvím úvěru. Úvěr nejen umožňuje a ulehčuje toto vyrovnávání, ale jedna část kapitálu — ve formě peněžního kapitálu — se fakticky jeví jako společný materiál, s nímž pracuje celá třída. V tom je jeden smysl úvěru. Druhý smysl je v ustavičném úsilí kapitálu zkrátit metamorfózy, které musí prodělat v procesu oběhu, anticipovat dobu oběhu, svou přeměnu v peníze atd., a || 931 | tím čelit své vlastní omezenosti. A konečně funkce *akumulace*, pokud není přeměnou [důchodu] v kapitál, nýbrž nabídkou nadhodnoty ve formě kapitálu, se tak jednak ukládá zvláštní třídě, jednak se všechny *akumulace* společnosti v tomto smyslu stávají akumulací kapitálu a dávají se k dispozici průmyslovým kapitalistům. Tato operace, probíhající jednotlivě v nesčetných bodech společnosti, se koncentruje a shromažďuje v jistých rezervoárech. A tak se peníze, ležící nečinně ladem, pokud zboží ustrne v metamorfóze, přeměňují v kapitál.

*

Půda — renta, kapitál — úrok jsou iracionální výrazy, neboť renta se fixuje jako *cena* půdy a úrok jako *cena* kapitálu. Ve formě kapitálu nesoucího úrok, kapitálu nesoucího rentu a kapitálu nesoucího zisk lze ještě rozpoznat společný původ [všech těchto různých důchodů], neboť *kapitál* vůbec zahrnuje přivlastňování nadpráce, takže tyto různé formy vyjadřují jen to, že tato napráce vytvořená kapitálem se u kapitálu vůbec rozděluje mezi dvě kategorie kapitalistů a u zemědělského kapitálu mezi kapitalistu a pozemkového vlastníka.

Renta jakožto *cena* půdy (roční) a úrok jakožto *cena* kapitálu jsou právě tak iracionální jako $\sqrt{-3}$. Tato forma odporuje číslu v jeho jednoduchých elementárních formách právě tak, jako uvedené formy odporují kapitálu jeho jednoduché formě zboží a peněz. Renta a úrok jsou iracionální v opačném smyslu. Půda — renta, renta jakožto cena půdy, vyjadřuje půdu jakožto zboží, jakožto užitnou hodnotu, která má hodnotu, jejíž peněžní výraz se rovná její ceně. Ale užitná hodnota, která není produktem práce, nemůže mít hodnotu, tj. nelze ji označit za zpředmětnění určitého množství společenské práce, jako společenský výraz určitého množství práce. Tím není. Má-li užitná hodnota vystupovat jako směnná hodnota — být zbožím —, musí být produktem konkrétní práce. Jen za tohoto předpokladu pak může tato konkrétní práce vystupovat jako *společenská práce*, jako hodnota. Půda a cena jsou nesouměřitelné veličiny, které nicméně mají být ve vzájemném vztahu. Zde má cenu něco, co nemá hodnotu.

Na druhé straně úrok jakožto cena kapitálu vyjadřuje opačnou iracionalitu. Zde má zboží, přestože nemá *užitnou hodnotu*, dvojí hodnotu: předně hodnotu, a pak cenu odlišnou od této hodnoty. Vždyť kapitál *je* především jen *peněžní suma* či *určité množství zboží* rovnající se určité peněžní sumě. Jestliže se zboží půjčuje jako kapitál, pak je jen zamaskovanou formou *peněžní sumy*. Neboť to, co se půjčuje *jakožto kapitál*, není tolik a tolik liber bavlny, nýbrž tolik a tolik *peněz*, jejichž hodnota existuje v bavlně. Proto je také *cena* kapitálu ve vztahu ke kapitálu jen jakožto k jsoucnu *peněžní sumy*, tj. takové sumy hodnoty, která se zračí v penězích a existuje ve formě směnné hodnoty. Jak může mít suma hodnoty nějakou cenu kromě té ceny, která je vyjádřena v její vlastní peněžní formě? Cena je přece hodnota zboží na *rozdíl* od jeho užitné hodnoty. Cena jakožto něco odlišného od jeho hodnoty, cena jakožto hodnota peněžní sumy (neboť cena je jen vyjádřením hodnoty v penězích) je tedy contradictio in terminis.*

Tuto iracionalitu vyjádření — (iracionalita věci samé pochází z toho, že v úroku se kapitál jeví jakožto předpoklad odděleně

* — rozpor v termínech. *(Pozn. red.)*

od svého vlastního procesu, v němž se stává kapitálem, tudíž zhodnocující se hodnotou, a že na druhé straně kapitál nesoucí rentu vynáší rentu jen jakožto zemědělský kapitál, jen jakožto kapitál ve zvláštní sféře, tj. že se tedy jeví ve formě, jež se z něho *přenáší* na *prvek, který ho odlišuje od průmyslového kapitálu vůbec*) — cítí vulgární [ekonom] natolik, že oba výrazy falšuje, aby je učinil racionálními. Úrok prý se platí z kapitálu, pokud je kapitál užitnou hodnotou, a proto mluví o užitečnosti, kterou mají produkty či výrobní prostředky pro reprodukci jako takové, a kterou má kapitál látkově jakožto prvek pracovního procesu.

Ale vždyť jeho užitečnost, jeho užitná hodnota existuje už v jeho formě jakožto zboží, a bez této užitečnosti by nebyl zbožím a neměl by hodnotu. Ve formě peněz je kapitál vyjádřením hodnoty zboží a || 932 | může být přeměněn ve zboží úměrně k jejich hodnotě. Ale přeměním-li peníze ve stroj, v bavlnu atd., přeměním je v užitné hodnoty *téže* hodnoty. Přeměna se týká jen *formy hodnoty*. Ve formě peněz má kapitál tu užitnou hodnotu, že může být přeměněn ve formu jakéhokoli zboží, ale zboží téže hodnoty. Touto přeměnou formy se hodnota peněz nemění právě tak, jako se nemění hodnota zboží, přemění-li se v peníze. Užitná hodnota zboží, v něž mohu přeměnit peníze, nedává penězům kromě jejich hodnoty žádnou cenu odlišnou od této hodnoty. Ale předpokládám-li přeměnu a řeknu-li, že cena se platí za užitnou hodnotu zboží, pak se užitná hodnota zboží vůbec neplatí nebo se platí jen potud, pokud se platí jejich směnná hodnota. To, jak se použije užitné hodnoty zboží, vchází-li toto zboží do individuální nebo do průmyslové spotřeby, nemění absolutně nic na jeho směnné hodnotě. Tím se mění jen to, kdo je koupí: zda průmyslový kapitalista nebo bezprostřední spotřebitel. Produktivní užitečnost zboží může proto vysvětlit to, že zboží vůbec má směnnou hodnotu, neboť má-li se práce obsažená ve zbožích platit, musejí mít užitnou hodnotu. Jinak to nejsou zboží, neboť zbožími jsou jen jako jednota užitné a směnné hodnoty. Ale tato užitná hodnota nemůže nikterak vysvětlit to, že zboží jakožto směnná hodnota nebo jakožto cena má ještě jinou cenu, odlišnou od této ceny.

Vidíme, že vulgární [ekonom] chce tuto obtíž překonat tím, že

se snaží přeměnit *kapitál*, tj. peníze nebo zboží, pokud mají určenost *specificky odlišnou* od sebe jakožto peněz nebo zboží, v pouhé *zboží*, tj. pomíjí právě tuto specifickou odlišnost, kterou je třeba objasnit. Nechce říci, že v kapitálu je obsažen tento prostředek vykořisťování nadpráce, a že proto má kapitál větší hodnotu, než je hodnota v něm obsažená. Místo toho říká: kapitál má větší hodnotu, než je jeho hodnota, protože je obyčejným zbožím, jakým je kterékoli jiné zboží, tj. proto, že má užitnou hodnotu. Zde je kapitál ztotožňován se zbožím, zatímco se má právě vysvětlit, jak může zboží vystupovat jakožto kapitál.

Pokud jde o půdu, počíná si vulgární [ekonom] právě opačně, nepapouškuje-li ovšem po fyziokratech. [Při výkladu úroku] přeměňuje kapitál ve zboží, aby vysvětlil *rozdíl* mezi kapitálem a zbožím a přeměnu zboží v kapitál. Tady přeměňuje půdu v kapitál, protože kapitálový vztah o sobě odpovídá jeho představám lépe než cena půdy. Rentu si lze představit jako úrok z kapitálu. Například, je-li renta 20 a úroková sazba 5, lze říci, že těchto 20 je úrok z kapitálu 400. A fakticky se pak půda prodá za 400, což je pouze prodej renty na 20 let. Toto placení anticipované dvacetileté renty je pak cenou půdy. Tím se půda přeměňuje v kapitál. Každoročních 20 je pak už jen 5% úrok z kapitálu, který se za ni platí. Tím se formule půda — renta mění ve formuli kapitál — úrok, což se zase ve fantazii mění v placení za užitnou hodnotu zboží, tj. ve vztah užitná hodnota — směnná hodnota.

Analytičtější z vulgárních [ekonomů] chápou, že cena půdy není nic jiného než vyjádření kapitalizace renty, že je to fakticky kupní cena renty na určitou řadu let, která se řídí podle úrokové sazby v té které době. Uvědomují si, že tato kapitalizace renty rentu předpokládá, že tudíž rentu nelze naopak vysvětlovat její vlastní kapitalizací. Proto popírají samu rentu tím, že ji vysvětlují jako úrok z kapitálu vloženého do půdy, což jim nebrání, aby připouštěli, že rentu vynáší i půda, do níž nebyl vložen žádný kapitál, a stejně tak bez jakýchkoli zábran připouštějí, že *stejné částky* kapitálu na různě úrodných pozemcích vynášejí *různou* rentu, čili že *nestejné částky* kapitálu na nestejně úrodných pozemcích vynášejí *stejnou* rentu. Právě tak připouštějí, že kapitál vložený do půdy — má-li skutečně

vysvětlit rentu, která se z ní platí — vynáší třeba pětkrát větší úroky, tj. pětkrát větší rentu, než stejně veliký kapitál vložený do průmyslu ve formě fixního kapitálu vynáší na *úroku*.

Vidíme, že tu obtíž pokaždé překonávají tím, že jí *pomíjejí*, a místo *specifické odlišnosti*, kterou je třeba vysvětlit, podsunují vztah, který vyjadřuje opak této odlišnosti, tedy ji rozhodně *nevyjadřuje*. | 932 ||

[6. BOJ VULGÁRNÍHO SOCIALISMU PROTI ÚROKU (PROUDHON). NEPOCHOPENÍ VNITŘNÍ SOUVISLOSTI MEZI ÚROKEM A SYSTÉMEM NÁMEZDNÍ PRÁCE]

|| 935 | Polemika Proudhona s Bastiatem o úroku je charakteristická jak pro způsob, jímž vulgární [ekonom] hájí kategorie politické ekonomie, tak pro to, jak je povrchní socialismus (Proudhonova polemika si stěží zasluhuje tento název) napadá. Vrátíme se k tomu v oddíle o vulgárních [ekonomech].[150] Zde jen několik předběžných poznámek.

Návratný pohyb [peněz] by Proudhona nemohl zarážet jako nějaká zvláštnost [úrokového kapitálu], kdyby měl vůbec nějaké ponětí o pohybu kapitálu. Rovněž tak přebytek hodnoty vracející se sumy. To je právě to, co charakterizuje kapitalistickou výrobu.

〈Ale u Proudhona, jak uvidíme, je přebytek přirážkou. Počíná si ve své kritice vůbec školácky, a nikdy nezvládl ani ty základní prvky vědy, kterou chce kritizovat. Tak například nikdy nepochopil peníze jakožto nutnou formu zboží. (Viz první část[151].) Zde dokonce zaměňuje peníze a kapitál, protože zápůjční kapitál se ve formě peněz jeví jako peněžní kapitál.

Proudhona by neměl překvapovat přebytek, za který nebyl zaplacen žádný ekvivalent, neboť nadhodnota — a na té je založena kapitalistická výroba — je hodnota, která nestála žádný ekvivalent. To není pro úrokový kapitál nic charakteristického. Pro úrokový kapitál je charakteristický — vzhledem k tomu, že zkoumáme formu pohybu — pouze první moment, právě opak toho, co se domnívá Proudhon, totiž je pro něj charakteristické to, že půjčovatel odevzdává peníze, aniž za ně předem dostane ekvivalent, a že tedy návrat kapitálu s úrokem, neboť transakce se odehrává mezi půjčo-

vatelem a vypůjčovatelem, [nemá nic společného s] metamorfózami, jimiž prochází kapitál a které, protože jsou jen metamorfózami ekonomické formy, vystupují jako řada směnných aktů, jako přeměna zboží v peníze a přeměna peněz ve zboží, ale protože jsou reálnými metamorfózami čili výrobním procesem, spadají vjedno s průmyslovou spotřebou. Sama spotřeba tu tvoří moment pohybu ekonomické formy.

Co však nedělají peníze v rukou půjčovatele, to dělají v rukou vypůjčovatele, který jich skutečně používá jako kapitálu. Svůj reálný pohyb jakožto kapitál prodělávají v rukou vypůjčovatele. K němu se vracejí jako peníze plus zisk, peníze plus $\frac{1}{x}$ peněz. Pohyb mezi půjčovatelem a vypůjčovatelem vyjadřuje jen výchozí a konečný bod kapitálu. Ve formě peněz přechází kapitál z rukou *A* do rukou *B*. V rukou *B* se peníze stávají kapitálem, a jako takový se — po určitém koloběhu — vracejí se ziskem. Tento meziakt, skutečný proces, zahrnující proces oběhu i výrobní proces, se nijak nedotýká transakce mezi vypůjčovatelem a půjčovatelem. Tato transakce začíná znovu tehdy, když *už* se peníze realizovaly jako kapitál. Nyní peníze putují zpět do rukou půjčovatele, a to s určitým přebytkem, který však je jen částí přebytku, jejž realizoval vypůjčovatel. Ekvivalent, který dostal, je průmyslový zisk, část přebytku, která zůstává vypůjčovateli a kterou si přivlastnil jen díky vypůjčeným penězům. To všechno není na transakci mezi ním a půjčovatelem vidět. Ta se omezuje na dva akty. Přechod z rukou *A* do rukou *B*. Pauza, během níž jsou peníze v rukou *B*. Po ní návrat peněz i s úrokem do rukou *A*.

Zkoumáme-li tedy pouze tuto formu — tuto transakci mezi *A* a *B* —, dostaneme pouhou formu kapitálu bez jejího zprostředkování: peníze, které jsou vydány jako suma *a* a vracejí se po určité době jako suma $a + \frac{1}{x}a$, aniž došlo k nějakému zprostředkování vyjma dobu, která uplyne mezi odplynutím sumy *a* a jejím návratem v podobě sumy $a + \frac{1}{x}a$.

A právě v této bezpojmové [begriffslos] formě, ve formě, která ovšem probíhá jakožto samostatný pohyb vedle skutečného pohybu kapitálu, jejž zahajuje a uzavírá, zkoumá pan Proudhon celou věc, a tu mu pak všechno nutně připadá nepochopitelné. Kdyby tato forma půjčování — odlišná od kupování a prodávání — zmizela, odpadl by podle jeho mínění i přebytek. [Ve skutečnosti] by odpadlo pouze dělení přebytku mezi dva druhy kapitalistů. Ale k tomuto dělení může a musí docházet neustále znovu, jakmile se zboží nebo peníze mohou přeměňovat v kapitál, a to je na základě námezdní práce možné stále. Kdyby se zboží a peníze nemohly přeměňovat v kapitál — a kdyby je proto nebylo možno zapůjčovat jako kapitál *in posse** — nemohly by stát proti námezdní práci. Kdyby tak nestály jakožto *zboží* a *peníze* proti námezdní práci a kdyby se tudíž práce sama nestávala zbožím, neznamenalo by to nic jiného než || 936 | návrat k předkapitalistickým výrobním způsobům, při nichž se práce nepřeměňuje ve zboží, ale masa práce vystupuje ještě jako nevolnická nebo otrocká práce. Se svobodnou prací jakožto základnou je to možné jen v tom případě, jsou-li dělníci vlastníky svých výrobních podmínek. Svobodná práce se rozvíjí v rámci kapitalistické výroby jako *společenská* práce. To, že dělníci jsou vlastníky výrobních podmínek tudíž znamená, že výrobní podmínky patří zespolečenštěným dělníkům a že dělníci jako takoví vyrábějí a podřizují si vlastní výrobu jakožto zespolečenštěnou. Ale chtít jako Proudhon zachovat námezdní práci, a tím i základnu kapitálu, a zároveň odstranit „zlořády" negací jedné z odvozených forem kapitálu, to je dětinské.

„*Gratuité du Crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon*", *Paříž 1850.*

Půjčování se zdá Proudhonovi zlem proto, že to není prodávání.

Půjčovat na úrok „je možnost stále znovu *prodávat* týž *předmět* a stále znovu dostávat jeho *cenu*, aniž se postupuje vlastnictví toho, co se prodává". (Cit. dílo, str. 9.) (*První dopis* Chevého, jednoho z redaktorů listu „Voix du Peuple").

Autora dopisu mýlí to, že [půjčovaný] „předmět" (například

* — co do možnosti, potencionálně. *(Pozn. red.)*

peníze nebo dům) nemění vlastníka, jak tomu bývá při koupi a prodeji. Ale nevidí, že půjčovatel nedostal při odevzdání peněz žádný ekvivalent, kdežto ve skutečném procesu se ve formě aktů směny a na jejich základně získává nejen ekvivalent, ale i nezaplacený přebytek. Dochází k výměně, ke směně předmětů, nedochází ke změně hodnot, a táž osoba je nadále „vlastníkem" téže hodnoty; pokud se objevuje přebytek, neprobíhá směna. Jakmile opět začnou akty směny zboží a peněz, je už nadhodnota absorbována ve zboží. Proudhon nechápe, jakým způsobem vyplývá zisk, tedy i úrok, ze zákona směny hodnot. Proto se „dům", „peníze" atd. nemají směňovat jako „kapitál", nýbrž jako „zboží"... za cenu nákladů. (Cit. dílo, str. 43—44.)

„Vždyť kloboučník, když prodává klobouky... dostává za ně hodnotu, ne víc a ne méně. Ale kapitalista půjčující peníze... nejenže dostává nazpět celý svůj kapitál; dostává víc než kapitál, víc, než vrhá do směny; dostává kromě kapitálu navíc ještě úrok." (Cit. dílo, str. 69.)

Kloboučníci pana Proudhona nejsou zřejmě *kapitalisté*, nýbrž tovaryši, řemeslníci.

„Protože se v obchodě k dělníkově *mzdě* připojuje *úrok z kapitálu*, aby *spolu s ní vytvořil cenu zboží*, není možné, aby si dělník odkoupil produkt své vlastní práce. Žít z vlastní práce — to je princip, který za vlády úroku v sobě zahrnuje rozpor." (Cit. dílo, str. 105.)

V dopise IX (str. 144—152) směšuje čacký Proudhon peníze jakožto oběživo s penězi jakožto kapitálem, a tak dochází k závěru, že „kapitál" existující ve Francii vynáší 160 % (totiž 1600 miliónů ročních úroků ve státních dluzích, hypotékách atd. z kapitálu jedné miliardy, z „úhrnu hotových peněz..., které ve Francii obíhají"). Dále:

„Protože se v důsledku hromadění úroků *peněžní kapitál* po řadě směn vždy vrací ke svému zdroji, vyplývá z toho, že každá nová půjčka těchto peněz, poskytovaná vždy touž osobou, přináší zisk vždy téže osobě." (Cit. dílo, str. 154.)

Protože se kapitál půjčuje ve formě peněz, domnívá se Proudhon, že tuto specifickou vlastnost má peněžní kapitál, tj. hotové peníze. [Podle Proudhona] se má všechno *prodávat*, nic se nemá *půjčovat*. Jinak řečeno: podobně jako chtěl zboží, ale nechtěl, aby se ze zboží

staly „peníze", tak tady chce zboží i peníze, ale nesmějí se vyvinout v kapitál. Vyloupne-li se to ze všech těch fantastických forem, neznamená to nic jiného, než že se nemá postoupit od drobné maloměšťácko-rolnické a řemeslnické výroby k velkému průmyslu.

„Protože hodnota není nic jiného *než vztah* a protože se mezi všemi výrobky nutně vytváří *vzájemný vztah*, plyne z toho, že ze společenského hlediska jsou produkty vždy hodnotami a pevnými hodnotami. Z hlediska společnosti není mezi kapitálem a výrobkem žádný rozdíl. Tento rozdíl je zcela subjektivní, existuje jen z hlediska jednotlivce." (Cit. dílo, str. 250.)

Je to neštěstí, dostanou-li se takovéto německo-filosofické výrazy jako „subjektivní" do ruky takového Proudhona. Společenské buržoazní formy jsou pro něho „subjektivní". A subjektivní, a přitom nesprávná abstrakce, že — protože směnná hodnota zboží vyjadřuje *poměr* mezi zbožími, vyjadřuje libovolný poměr mezi zbožími, a ne něco jiného, k čemu jsou zboží v tom či onom poměru — tato nesprávná „subjektivní" abstrakce je || 937 | „společenské hledisko", podle něhož jsou tudíž totožná nejen zboží a peníze, ale i zboží, peníze a kapitál. Tak jsou vlastně podle tohoto „společenského hlediska" všechny kočky černé.

A na závěr ještě nadhodnota ve formě mravního naučení:

„Každá práce *má* skýtat *přebytek*." (Cit. dílo, str. 200.)

Toto mravní přikázání je zajisté znamenitou definicí nadhodnoty. | 937 ||

[7. K HISTORII PROBLÉMU ÚROKU. LUTHEROVA PŘEVAHA NAD PROUDHONEM V POLEMICE PROTI ÚROKU. ZMĚNY V NÁZORECH NA ÚROK V SOUVISLOSTI S VÝVOJEM KAPITALISTICKÝCH VZTAHŮ]

|| 937 | Luther, který žil v době rozkladu středověké měšťanské společnosti na prvky moderní společnosti — což je proces, který byl uspíšen světovým obchodem a objevením nových nalezišť zlata — zná pochopitelně kapitál jen ve dvou předpotopních [formách], jako úrokový kapitál a obchodní kapitál. Zatímco se upevněná

kapitalistická výroba už ve své dětské fázi snaží podřídit úrokový kapitál násilně průmyslovému kapitálu — to bylo fakticky poprvé uskutečněno v Holandsku, kde kapitalistická výroba ve formě manufaktury a velkoobchodu rozkvetla nejdříve, a v Anglii v 17. století to bylo vyhlášeno zčásti ve velmi naivních formách, jako první podmínka kapitalistické výroby —, pak při přechodu ke kapitalistickému výrobnímu způsobu je naopak prvním krokem *uznání* „lichvy", této staromódní formy úrokového kapitálu, jakožto výrobní podmínky, jakožto nutného výrobního vztahu; podobně jako později, jakmile si průmyslový kapitál podřídil úrokový kapitál (18. století, *Bentham*[152]), sám uznává jeho oprávněnost, rozpoznává v něm tělo svého těla.

Luther stojí *výš* než Proudhon. Jeho nemýlí rozdíl mezi *půjčováním* a *kupováním*: v obou bez rozdílu rozpoznává lichvu. Jinak je na jeho polemice nejpádnější to, že si za těžiště svého útoku vybírá *vrůstání úroku do kapitálu.*

I. Knihy *o obchodu a lichvě* z roku 1524 [„*Von Kauffshandlung und wucher*"] 6. díl *Lutherových Spisů, Wittemberg 1589.*

(Tento spis byl napsán v předvečer selské války.)

O obchodu (obchodním kapitálu):

„Nyní kupci převelice žalují na šlechtice aneb loupežníky" („vidíme, proč kupci jdou s knížaty proti sedlákům a rytířům"), „s jak velikým nebezpečenstvím jest jim obchodovati a jak jsou nadto jímáni, týráni, olupováni a okrádáni atd. Kdyby snad toto kupci snášeli pro spravedlivost, byli by ovšem svatými lidmi... Protože však kupci páší na celém světě, i mezi sebou, tak veliká bezpráví a nekřesťanské zlodějství a loupež, ký div, dopustí-li Bůh, aby taková veliká jmění, nespravedlivě nabytá, byla opětovně ztracena neb uloupena, a jim samým se za to dostalo ran neb zjímáni byli?... A knížatům náleží takový nepravý obchod řádnou mocí trestati a tomu brániti, by obchodníci jejich poddané tak mrzce neodírali. Ježto toho nečiní, potřebuje Bůh rytířů a loupežníků a skrze ně trestá kupce za bezpráví, to musí býti jeho ďábli: jako mučí zemi egyptskou a celý svět ďábly nebo hubí nepřáteli. Vyhání tedy ďábla Belzebubem, aniž nám tím chce na vědomost dáti, že rytíři jsou menší loupežníci než kupci, neboť kupci denně celý svět olupují, kdežto rytíř za rok jednou nebo dvakrát jednoho neb dva oloupí." Str. 296.)

„...Naplňuje se proroctví Izaiášovo: knížata tvá se stala tovaryši zlodějů. Zatímco dávají věšet zloděje, kteří ukradli zlaťák nebo půl zlaťáku, kupčí s těmi, kteří okrádají kdekoho, a kradou jistěji než všichni ostatní, aby zůstalo pravdou

přísloví: velcí zloději věší || 930 | malé zloděje; a jak říkal římský censor Kato: Špatní zloději leží ve věžích a v kládách, ale veřejní zloději chodí ve zlatě a hedvábí. Ale co tomu nakonec řekne Bůh? Učiní, jak zjevil skrze Ezechiela: roztaví knížata i kupce, jednoho zloděje s druhým, jako olovo a měď, jako když vyhoří město, a nebude už knížat ani kupců; obávám se, že už je to přede dveřmi." (Str. 297.)

[O] *lichvě. Úrokový kapitál*:

„Dovídám se, že se nyní bere na každém lipském trhu po 10 zlatých, a to je 30 ze sta ročně[153]; někteří k tomu přidávají ještě [10 na] neuenburský trh, takže je z toho 40 ze sta: je-li tomu tak, opravdu nevím. Hanba Vám, kam to k ďasu povede? ... Kdo má teď v Lipsku 100 florinů, bere ročně 40, to znamená, jako by za rok pozřel sedláka nebo měšťana. Má-li 1000 florinů, bere ročně 400; to znamená, jako by za rok pozřel rytíře nebo bohatého šlechtice. Má-li 10 000, bere ročně 4000; to znamená, jako by za rok pozřel bohatého hraběte. Má-li 100 000, což má každý velký kupec, bere ročně 40 000; to znamená, že pozře za rok mocného bohatého knížete. Má-li 1 000 000 bere ročně 400 000; to znamená, že pozře za rok velikého krále. A za to mu nehrozí žádné nebezpečí ni na hrdle, ni na zboží, nepracuje, hoví si za pecí a peče si jablka; a tak by mohl tenhle loupežník sedět doma a za deset let pozřít celý svět." (Str. 312—313.)[154]

⟨II. „*Eyn Sermon auf das Evangelion von dem reichen Mann und armen Lazaro*", *Wittemberg 1555.*

„Bohatce nesmíme posuzovat podle toho, jak se chová navenek, obléklť roucho beránčí, a jeho život se blyští a vypadá přenáramně. a mistrovsky skrývá vlka. Neboť evangelium ho nechválí, jestliže páchal cizoložství, vraždy, krádeže, násilí či věci podobné. které by mohl kárat svět či rozum. Vedlť on tak ubohý život, jako onen farizej, jenž se dvakrát v týdnu postil a nebyl taký. jako ostatní lidé."⟩

Luther nám tu říká, jak vzniká lichvářský kapitál: ruinováním občanů (měšťanů a drobných rolníků), rytířů, šlechticů a knížat. Na jedné straně plyne do lichvářského kapitálu nadpráce, a *navíc pracovní podmínky* měšťanů, rolníků, cechovních mistrů, zkrátka drobných výrobců zboží, kteří potřebují peníze například k tomu, aby zaplatili, dříve než přemění svá zboží v peníze, a kteří už část svých podmínek práce sami kupují atd. Na druhé straně plynou do lichvářského kapitálu prostředky od majitelů renty, kterou si nyní přivlastňují, tedy od marnotratného, požívačného bohatství. Potud způsobuje lichva dvojí: za prvé, pomáhá vytvářet samostatné peněžní jmění vůbec, za druhé, přivlastňuje si pracovní podmínky,

tj. ruinuje majitele starých pracovních podmínek, je mocným prostředkem při vytváření předpokladů pro průmyslový kapitál, mocným činitelem při oddělování výrobních podmínek od výrobce. Zcela tak jako obchodník. A oběma je společné to, že vytvářejí samostatné peněžní jmění, tj. hromadí ve svých rukou ve formě peněžních pohledávek jednak část roční nadpráce, jednak část pracovních podmínek, jednak část nahromaděné roční práce. Peníze, které jsou skutečně v jejich rukou, tvoří jen malou část jednak ročních a ročně nahromaděných pokladů, jednak oběžného kapitálu. To, že vytvářejí *peněžní jmění*, znamená, že jim připadá značná část jednak roční produkce, jednak ročních důchodů, přičemž se jim to nevyplácí in natura*, nýbrž v přeměněné formě peněz. A proto, pokud peníze neobíhají aktivně jakožto oběživo, pokud nejsou v pohybu, hromadí se v jejich rukou, jsou do určité míry v jejich rukou také rezervoáry obíhajících peněz, a v ještě větší míře jsou a hromadí se v jejich rukou tituly na produkci, ale jakožto tituly na zboží přeměněné v peníze, jakožto peněžní tituly. || 939 | Lichva ruinuje na jedné straně feudální bohatství a majetek. Na druhé straně ruinuje drobnou městskou a rolnickou výrobu, zkrátka všechny formy, v nichž výrobce ještě vystupuje jako vlastník svých výrobních prostředků.

Při kapitalistické výrobě je dělník *nevlastníkem* výrobních podmínek; nevlastní ani pole, které obdělává, ani nástroj, s nímž pracuje. Tomuto odcizení výrobních podmínek tu však odpovídá skutečná změna v samém způsobu výroby. Nástroj se mění ve stroj; dělník pracuje v továrně atd. Sám způsob výroby už nedovoluje tuto roztříštěnost výrobních nástrojů, spojenou s drobným vlastnictvím, ani roztříštěnost samých dělníků. Při kapitalistické výrobě už lichva nemůže *oddělovat* výrobní podmínky od dělníka, od výrobce, protože už jsou odděleny. Lichva *centralizuje* jmění, zvláště ve formě peněžního jmění, jen tam, kde jsou výrobní prostředky roztříštěny, kde tedy dělník vyrábí víceméně samostatně, jakožto drobný rolník, příslušník cechu (drobný kupec) atd. — jakožto rolník nebo řemeslník, přičemž je lhostejné, je-li či není-li tento

* — v přirozené podobě, v přírodním stavu. *(Pozn. red.)*

rolník nevolníkem anebo je-li či není-li tento řemeslník příslušníkem cechu. Lichvář si tu přivlastňuje nejen tu část nadpráce, kterou má k dispozici sám nevolník — nebo celou nadpráci, má-li co činit se svobodným rolníkem atd. — nýbrž přivlastňuje si i výrobní nástroje, jejichž nominálním vlastníkem rolník atd. zůstává a s nimiž při výrobě zachází jako vlastník. Tato lichva spočívá na této základně, na tomto *způsobu výroby*, který nemění, jen se k němu přisává jako parazit a moří ho. Vysává ho, vysiluje a způsobuje, že reprodukce probíhá za stále horších podmínek. Odtud všeobecná nenávist vůči lichvě, zvlášť v antických poměrech, v nichž je tato určenost výroby — že výrobce vlastní své výrobní podmínky — zároveň také základnou politických vztahů, základnou samostatnosti občana. Není tomu tak, jakmile dělník už nemá žádné výrobní podmínky. Tím také končí moc lichvy. Na druhé straně, pokud vládne otrokářství nebo pokud nadpráci spotřebovává feudální pán se svou družinou, i když tito otrokáři a feudální páni upadnou do spárů lichvy zůstává způsob výroby stále stejný; jen je tvrdší. Zadlužený otrokář nebo feudální pán vysává víc, protože je sám vysáván; čili nakonec postupuje své místo lichváři, který se sám stává pozemkovým vlastníkem atd., jako rytíř atd. ve starém Římě. Na místo starého vykořisťovatele, u něhož bylo vykořisťování víceméně nástrojem politické moci, nastupuje hrubý, hrabivý povýšenec. Ale sám způsob výroby se nemění.

Za všech předkapitalistických výrobních způsobů působí lichvář revolučně jen *politicky*, neboť rozrušuje a ruinuje ty formy vlastnictví, na jejichž pevné základně — tj. ustavičné reprodukci v téže formě — spočívá politická struktura [společnosti]. [Lichva působí] i centralisticky, ale jen na základně starého výrobního způsobu a společnost, vyjma otroky, nevolníky atd. a jejich nové pány, se v důsledku toho mění v luzu. U asijských forem [společnosti] může lichva dlouho přežívat, aniž by vyvolávala něco jiného než ekonomický úpadek a politickou demoralizaci, aniž by vedla ke skutečnému rozkladu [stávajícího výrobního způsobu]. Teprve v epoše, kdy už existují ostatní podmínky kapitalistické výroby — svobodná práce, světový trh, rozklad starých společenských svazků, určitý stupeň rozvoje práce, rozvoj věd atd. —, teprve v takové epoše

vystupuje lichva jako jeden z prostředků vytvářejících nový výrobní způsob, zároveň však likvidujících feudální pány, tyto sloupy antiburžoazního živlu, a drobný průmysl, drobné zemědělství atd., zkrátka jako prostředek centralizace pracovních podmínek jakožto kapitálu.

To, že lichváři, obchodníci atd. mají „peněžní jmění", neznamená nic jiného než to, že jmění národa, pokud se jeví jako zboží a peníze, se koncentruje v jejich rukou.

Kapitalistická výroba musí zprvu bojovat proti lichvě, pokud se lichvář sám nestane výrobcem. Jakmile kapitalistická výroba pevně zapustí kořeny, pak už je veta po panství lichvářů nad nadprací, spjatým s další existencí starého výrobního způsobu. Průmyslový kapitalista bezprostředně inkasuje nadhodnotu v podobě zisku; zčásti se už také zmocnil výrobních podmínek a přímo si přivlastňuje část roční akumulace. Od té chvíle, zejména jak se rozvíjí průmyslové a obchodní jmění, stává se z lichváře, tj. půjčovatele na úrok, pouhá osoba oddělená v důsledku dělby práce od průmyslového kapitalisty, ale podřízená průmyslovému kapitálu.

|| 940 | III. „*An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen, Vermanung*", *Wittemberg 1540 (není stránkováno)*.

Obchodování (kupování, prodávání) a půjčování. (Luther se nedává mýlit touto rozdílností forem jako Proudhon.)

„Před patnácti roky jsem psal proti lichvě, protože již tehdy se rozmohla tak, že jsem ztratil všechnu naději na nápravu. Od té doby se rozšířila tak, že *se už vůbec neuznává za nepravost, hřích či hanbu*, nýbrž dává se velebiti jako sama ctnost a čest, jako kdyby prokazovala lidem velikou milost a křesťanskou službu. Co tu počít, když hanba se stala ctí a neřest ctností? Seneca to říká podle zdravého rozumu: Deest remedii locus, ubi, quae vitia fuerunt, mores fiunt.* Z Německa se stalo to, co se z něho muselo státi, hnusná hamižnost a lichva je přivedly ke zkáze...

Nejprve o *půjčování* a *vypůjčování*. Půjčuje-li někdo peníze nebo béře-li za ně více nebo něco lepšího, jest to lichva, kteroužto veškeré právo odsuzuje. Pročež i všichni ti, kdo z půjčených peněz berou pět, šest nebo více ze sta, jsou lichváři, a podle toho si též vedou a zovou se modlářskými služebníky lakoty a mamonu... Totéž je třeba říci i o obilí, ječmeni a jiných zbožích, že požaduje-li za ně někdo více nebo lepší věci, jest to lichva, odcizený a uloupený statek. Neboť půjčiti —

* „Není léku tam, kde se to, co se považuje za nectnost, stalo běžnou věcí." *(Pozn. red.)*

to znamená, že někomu dávám své peníze, statek či nářadí, by jich používal, dokud jich potřebuje, nebo dokud já mohu a chci, a on mi to pak zase všechno vrátí v takovém pořádku, v jakém jsem mu to půjčil."

„*Z obchodu též lichvu* činí. Ale to jest nyní příliš mnoho najednou. Pojednejmež tu o jednom, o lichvě při půjčování, a až té učiníme přítrž (po soudném dni), řekněme svoje i k *obchodní lichvě*."

„Milostivý lichvář takto hovoří: Můj milý, při dnešním světa běhu prokazuji svému bližnímu velikou *službu*, půjčuji-li mu na pět, šest, deset ze sta. A oni mi blahořečí za takovouto půjčku, jako bych mu učinil neobyčejné dobrodiní. Prosíť mne o to, a sám dobrovolně a bez jakéhokoliv přinucení mi nabízí pět, šest, deset zlatých ze sta. Cožpak si to nemohu vzíti s čistým svědomím, aniž bych lichvou zhřešil?...

Zanech toho holedbání, ozdob těch a příkras... Bere-li kdo více nebo lepší věci, jest to lichva a znamená to, že bližnímu svému *neprokázal služby, nýbrž škodu* způsobil, jako se stává, je-li kdo okraden či oloupen. Není vždycky službou a dobrodiním, co se službou a dobrodiním nazývá. Neboť cizoložnice a cizoložník si prokazují navzájem velikou službu a potěšení. Rytíř prokazuje lupiči a žháři velikou rytířskou službu, pomáhá-li mu na silnicích loupit, kraj i lidi přepadati. Papeženci prokazují našim velkou službu, že je všechny neutopí, neupálí, nepomordují, že jim nedají shníti ve vězení, nýbrž alespoň některé na živu nechají a vyženou je nebo jim poberou všecko, co mají. Sám ďábel prokazuje svým služebníkům velikou, nezměrnou službu... Krátce, svět je pln velikých, znamenitých každodenních služeb a dobrodiní. ... Básníci píší o kyklopovi Polyfémovi, že prý přislíbil prokázat Odysseovi přátelskou službu — že nejprve sežere jeho druhy, a až teprve naposledy jeho. Ano, bylať to také služba a pěkné dobrodiní.

Takovýmito službami a dobrodiním zabývají se nyní přehorlivě urození i neurození, sedláci i měšťané; skupují všechno, zadržují u sebe a způsobují drahotu, || 941 | vyhánějí do výše ceny obilí, ječmene a všeho, co lidé potřebují, a pak si utřou hubu a řeknou: ano, co člověk potřebuje, to musí mít, přenechám to lidem, ať jim to slouží, ač bych si to mohl, a to plným právem, ponechati pro sebe. Hle, jak chytře šálí a přelstívají boha... Div, že se z nich světci nestali... a tak už nikdo nemůže lichvařiti, lakotiti či býti zlý, na světě jsou málem samí svatí, *každý slouží druhému*, nikdo druhému škody nečiní...

Ale prokazuje-li tím lichvář službu, prokazuje ji jen hnusnému ďáblu, třebaže chudý, strádající člověk tuto službu potřebuje, a ten musí pohříchu pokládati za službu či dobrodiní to, že ho ještě nesežrali celého...

Prokazuje ti, a musí ti prokazovat takovouto službu" ⟨platit lichvářské úroky⟩ „chce-li dostat *peníze*."

⟨Z toho, co jsme uvedli, je vidět, že za časů Lutherových se lichva silně rozmohla a že se už omlouvá jakožto „služba" (Say-Bastiat*).

* Viz „Teorie o nadhodnotě", část I, str. 412—414. *(Pozn. red.)*

Máme tu už před sebou koncepci soutěže a harmonie: „každý prokazuje druhému službu".

V *antickém* světě, v lepších dobách, byla lichva zakázána (tj. nebylo dovoleno brát úroky). Později byla povolena zákonem. Velmi se rozšířila. Teoreticky převládal stále názor (jako u *Aristotela*[155]), že lichva je sama o sobě špatná.

V *křesťanském středověku* platila lichva za „hřích" a byla „kanonicky" zakázána.

Novověk. Luther. Ještě přežívá katolicko-pohanský názor [na lichvu]. Lichva se silně rozmáhá (jednak proto, že vláda potřebovala peníze, jednak v důsledku rozvoje obchodu a manufaktury, jednak v důsledku nutnosti přeměny výrobku v peníze). Ale už se utvrzuje jeho občanská oprávněnost.

Holandsko. První apologie lichvy. Zde se také poprvé modernizuje, podřizuje se produktivnímu nebo obchodnímu kapitálu.

Anglie. 17. století. Polemika už není namířena proti lichvě jako takové, nýbrž proti výši úroku, lichva převažuje nad úvěrem. Úsilí vytvořit formu úvěru. Násilná ustanovení.

18. století. Bentham. Svobodná lichva uznávána jako složka kapitalistické výroby.〉

[Uvedeme ještě několik výňatků z Lutherova spisu „An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen".]

Úrok jakožto náhrada škody.

[„Může se přihoditi, a také tomu často tak bývá, že já, Hans, půjčím tobě, Baltazarovi, sto zlatých a že je nutně musím dostati nazpět na den sv. Michala; opozdíš-li se pak s placením, utrpím škodu. Nadejde den sv. Michala, a ty mi těch sto zlatých nevrátíš. Tu mne soudce za hrdlo chytí, uvrhne do věže neb do vězení, nebo mne stihne jiné příkoří, dokud nezaplatím. Sedím ve vězení, a velice strádám hladem i na zdraví. Tam jsi mne přivedl, že ses tak omeškal, tak zle ses mi odvděčil za moje dobrodiní. Co si mám nyní počít? Trpím dále, protože ty prodléváš a spíš, a každý den, co ty prodléváš a spíš, přináší mi ztrátu a škodu. Kdo tu má za to nésti ztrátu či pykati? Strádání budeť nakonec nesnesitelným hostem v mém domě, dokud docela nezhynu."]

„Nu což, zde jesti třeba k věci přistoupiti ze světské a právní stránky (teologii tu prozatím nechmež na pokoji), a v tomto případě mně budeš muset ty, Baltazar, nahradit mimo sta zlatých ještě celou mou škodu i se všemi výdaji s tím spojenými." 〈Pod výdaji s tím spojenými tu Luther rozumí soudní výdaje atd., které vzešly půjčovateli, protože nemohl sám zaplatit své dluhy.〉 „...Proto je spra-

vedlivé, jak praví rozum i přirozené právo, abys mi to všechno nahradil: *původní sumu i škodu, kterouž jsem utrpěl*... Taková škoda se v právnických knihách nazývá po latinsku *interesse*...

Kromě této škody se může vyskytnouti ještě jiná: Nevrátíš-li mi, ty, Baltazar, na den sv. Michala těch sto zlatých, a mně se naskytne příležitost koupit zahradu, pole, dům nebo nějaký pozemek, z čehož by mohl vzejíti velký prospěch nebo živobytí pro mne a pro mé děti, jsem nucen nechat si tu příležitost ujíti, a ty mi způsobuješ svým promeškáním a spánkem škodu a obtíž, takže já už nikdy nemohu sjednat takovouto koupi" atd. „Tím, že jsem ti je zapůjčil, činíš mi dvojí škodu: *zde nemohu zaplatiti, tam nemohu koupiti*, a trpím proto v obou případech újmu, kteréžto se říká *duplex interesse, damni emergentis et lucri cessantis**...

Uslyševše, že Hans, půjčiv 100 zlatých, utrpěl újmu a žádá spravedlivou náhradu této škody, hned se toho chápou a *ke každému stu zlatých přirážejí takové dvě škody*, totiž z neprovedeného zaplacení a z ušlé koupě zahrady, *zrovna jako by k onomu stu zlatých byly takové dvě škody přirozeně přirostlé, takže majíce sto zlatých, zapůjčí je a připočítávají k nim takové dvě škody, kteréžto však neutrpěli*...

Proto lichvář jsi, *kdo penězi svého bližního nahrazuješ svou vymyšlenou škodu*, kterou ti nikdo nezpůsobil a kterou také nemůžeš ani prokázat, ani *vypočítat*. Takovou škodu nazývají právníci *non verum, sed phantasticum interesse.*** *Škoda, kterou si každý sám vymyslí*...

Nemá se tedy || 942 | říkat, že by se mohla stát taková škoda, že bych nemohl *ani zaplatit, ani koupit*. To by znamenalo *ex contingente necessarium****: z něčeho, co není, dělat něco, co se musí stát, z něčeho, co je nejisté, dělat jistojistou věc. Nepohltila-liž by taková lichva zakrátko celý svět?...

Vypůjčovateli se *náhodou*, bez jeho vůle, přihodí neštěstí, z něhož by se měl vzpamatovat, ale v obchodování je to obráceně a děje se pravý opak: a tu hledají a *vymýšlejí* škodu proti bližnímu v tísni, chtějí z toho týti a zbohatnout, lenošíce a zahálejíce *rozmařile a nezřízeně žít z práce jiných lidí*, bez starosti, nebezpečí a škody; sedět za pecí a nechat *svých sto zlatých venku vydělávat za mne*, a přesto věděti, protože to jsou *půjčené peníze*, že *mi bezpečně zůstanou v měšci*, bez všeho nebezpečí a starosti, můj milý, kdo by toho nechtěl?

A to, co bylo řečeno o půjčených penězích, nutně platí i o půjčeném obilí, víně a jim podobných zbožích, že totiž přitom lze utrpět dvojí takovouto škodu. Ale *tato škoda nepřísluší zboží od přírody*, ale může k ní dojít *náhodou*, pročež ji lze pokládat za škodu teprve tehdy, když se skutečně stala je dokázána" atd....

„Lichva musí býti, ale běda lichvářům...

I všichni moudří, rozumní pohané velice ostře odsuzovali lichvu. Tak Aristoteles v ‚Politice' praví, že lichva je proti přírodě, a to z té příčiny, že vždy více

* — dvojí újma, ze vzniklé ztráty a z ušlého zisku. *(Pozn. red.)*

** — ne skutečnou, nýbrž vymyšlenou škodu. *(Pozn. red.)*

*** — dělat z nahodilého nutné. *(Pozn. red.)*

bere, než dává. Tím se ruší základ a měřítko vší ctnosti, kteréžto žádají: rovné za rovné, aequalitas arithmetica*" atd....

„Hanebně se však obohacuje, kdo druhým bere, krade či loupí; takovéto lidi nazýváme, s prominutím, zloději a lupiči, a obvykle jsou věšeni na šibenicích, zatímco lichvář je ušlechtilý zloděj a lupič, a hoví si na stolici; proto je nazýváme *lupiči na stolicích*...

Pohané dokázali pochopit svým rozumem, že lichvář je čtyřnásobný zloděj a vrah. Ale my křesťané tak vysoko ctíme lichváře, že se k nim pro jejich peníze téměř modlíme... Kdo loupí a krade druhému výživu, páchá stejně těžkou vraždu (takovou vinu na tom má) jako ten, kdo někoho moří hladem a k smrti umoří. Lichvář to vše činí a sedí si přitom v bezpečí na své stolici; kdežto spravedlivě by viseti měl na šibenici, kde by ho žralo tolikéž krkavců, kolik zlatých ukradl, a měl by míti tolik masa na kostech, aby si každý z těchto krkavců mohl slušný kousek urvati...

Vydřiduši a lichváři nyní budou křičeti, že je třeba plniti psané a zpečetěné úmluvy. Právníci na to vbrzku dostatečně odpověděli: *in malis promissis*.** A teologové rovněž praví, že písemné zpečetěné úmluvy, jsou-li ďáblu učiněny, nemají platnost, i kdyby byly opatřeny pečetí a podepsány krví. Neboť to, co je proti Bohu, právu a přírodě, není nic. A proto ať každý panovník, může-li to jen učinit, bez meškání zlomí pečeť a roztrhá úmluvu, a nedbá na to, že..." atd.

„Není proto na zemi většího *nepřítele člověka* (hned po ďáblovi) nad lakomce a lichváře, *neboť ten chce býti bohem nade všemi lidmi*. Turci, válečníci, tyrani jsou také zlí lidé, ale oni všichni musí nechat lidi žít a přiznat, že jsou zlí lidé a nepřátelé. A mohou, ba musí se někdy smilovat nad tím či oním. Ale lichvář a skrblík by si přál, aby celý svět pro něho hladověl a žíznil, hynul v žalosti a strádání, aby on, jen on měl všechno a aby každý *dostával všechno od něho jako od boha a* || 943 | *byl na věky jeho nevolníkem*. A tu mu plesá srdce, to mu rozproudí krev. Přitom se prochází v kuním kožiše, nosí zlaté řetězy, prsteny, roucha, utírá si hubu, staví se dobrým, zbožným, a dává se velebiti, jako by byl mnohem milosrdnější než sám bůh, mnohem laskavější než matka a všichni svatí...

Pohané píší o velkých činech Herkulových, kteréžto přemohl tolik oblud a nestvůrných strašidel, a zachránil před nimi zemi i lidi. Lichvář jeť velká a nestvůrná obluda, vlkodlak, který všechno požírá, hůře než kakus, Géryonés a Antaeus atd. A přece se šnoří a tváří se zbožným, aby nikdo neviděl, kam se ztrácejí volové *(které zatahuje pozpátku do svého doupěte)*."

〈Nejznamenitější portrét kapitalisty vůbec, který se tváří, *jako by* to, co uzmul druhým a zatáhl do svého brlohu, *vycházelo od něho*,

* — aritmetická rovnost. *(Pozn. red.)*

** — doslovně: v případě nepoctivých slibů, zde: nulta obligatio — „neplatný závazek". *(Pozn. red.)*

a tím, že takto všechno nutí pohybovat se *pozpátku*, budí zdání, jako by to *z jeho brlohu vycházelo.*〉

„Ale Herkules musí uslyšet bučení volů a křik zajatců a vyhledat Kaka i mezi skalami a útesy a voly osvobodit od zlosyna. Neboť Kakus se jmenuje ten zlosyn, který je *zbožným lichvářem*, všechno krade, loupí a požírá. A chce, aby to vypadalo tak, že nic neudělal, aby to nikdo neviděl, protože zatáhl voly do svého doupěte pozpátku, aby se zdálo, a aby vedly takové stopy, jako by je byl *vypustil.* Tedy lichvář chce oklamat svět, jako by byl užitečný a *dával světu voly, zatím co je sám k sobě strhává a požírá...*

Proto lichvář a lakomec není ani opravdovým člověkem, a on také ani po lidsku nehřeší; musí to být vlkodlak, horší nade všechny tyrany, vrahy a lupiče, téměř tak zlý jako ďábel sám. Leč on nežije jako nepřítel, nýbrž jako přítel a měšťan, těše se obecné bezpečnosti a pokoji, a zatím loupí a vraždí strašlivěji než jakýkoli nepřítel, vrah a žhář. A jako lámou a stínají zbojníky, vrahy a lupiče; oč více by měli lámat kolem a čtvrtiti všechny lichváře a vyháněti, proklínati a stínati všechny lakomce...“

To všechno je nanejvýš pitoreskní a zároveň je tu velmi výstižně načrtnut charakter jednak staromódní lichvy, jednak kapitálu vůbec — i s „interesse phantasticum“,* se „škodou přirostlou od přírody“ penězům a zboží, s všeobecnou frází o užitečnosti lichváře, se „zbožným“ vzezřením lichváře, který není „jako jiní lidé“ a který budí zdání, jako by dával, zatímco bere, jako by vypouštěl, zatímco zatahuje k sobě atd.!

*

„Velká výhoda, která je spojena s držbou zlata a stříbra, protože skýtá možnost zvolit si nejpříhodnější momenty ke koupi, vyvolala poznenáhlu v život živnost *bankéřskou*... Bankéř se liší od starého *lichváře*... tím, že půjčuje bohatým a *zřídkakdy nebo nikdy chudým.* Půjčuje tudíž s menším rizikem a může to dělat za levnějších podmínek; a z obou těchto důvodů nevzbuzuje takovou všeobecnou nenávist, jakou vzbuzoval lichvář.“ (F[rancis] W[illiam] Newman, „Lectures on Political Economy“, Londýn 1851, str. 44.)

S rozvojem lichvy a peněz rozvíjí se nedobrovolné zcizování feudálního pozemkového vlastnictví.

„Zavedení peněz, které kupují všechno a v důsledku toho přinášejí jistý prospěch věřitelům, kteří své peníze půjčí pozemkovému vlastníkovi, vyvolává

* — vymyšlenou škodou. *(Pozn. red.)*

nutnost zákonného zcizování [pozemkového vlastnictví] za účelem vymáhání dluhu." (*John Dalrymple*, „An Essay towards a General History of Feudal Property in Great Britain", čtvrté vydání, Londýn 1759, str. 124.)

|| 944 | „Podle názoru Thomase Culpepera (1641), Josiahse Childa (1670) a Patersona (1694) závisí bohatství na snížení — třeba i nuceném — úroku ze zlata nebo stříbra... tím se řídili v Anglii téměř po dvě století." ([*Charles*] *Ganilh* [„Des Systèmes d'économie politique...", druhé vydání, svazek první, Paříž 1821, str. 58—59.])

Když *Hume*, v protikladu k Lockovi, dovozoval, že úroková sazba je určována mírou zisku, měl na mysli už daleko vyšší rozvoj kapitálu; v ještě větší míře to platí o Benthamovi, když na sklonku 18. století psal svou obranu lichvy.[152]

Od dob Jindřicha VIII. až po Annu dochází ke snižování úrokové sazby cestou zákona.

Ve středověku neexistovala v žádné zemi *všeobecná úroková sazba.* Především přísnost kněží [v názoru na úrok] dostatečně nezajišťovaly návratnost půjček. Tím vyšší byla úroková sazba v jednotlivých případech. *Nepatrný oběh peněz* a *nutnost provádět většinu plateb v hotovosti* [nutily k výpůjčkám peněz], protože ještě nebyl rozvinut směnečný obchod. Proto existovaly velké rozdíly v názorech na úrok, i v pojetí lichvy. Za Karla Velikého platilo za lichvu, bral-li někdo 100 %. V Lindavě u Bodamského jezera pobírali tamější měšťané roku 1344 216⅔ %. V Curychu stanovila rada za zákonný úrok 43⅓ %. V Itálii se muselo někdy platit 40 %, ačkoli od 12.—14. století nepřesahovala obvyklá sazba 20 %. Verona stanovila jako zákonný úrok 12½ %. [Císař] Bedřich II. nařídil 10 %, ale to jen pro židy. O křesťanech nechtěl mluvit. 10 % bylo už ve 13. století obvyklé v Německu v Porýní. (*Hüllmann*, „Städtewesen des Mittelalters", druhý díl, Bonn 1827, str. 55—57.)

Ohromné úroky ve středověku (pokud se nevybíraly od feudální šlechty atd.) se ve městech zakládaly převážně na obrovských „ziscích ze zcizení", jež kupci a městští řemeslníci vytloukali z venkova, který šidili.

V Římě, stejně jako v celém antickém světě, vyjma průmyslově a obchodně zvlášť rozvinutá obchodní města, jako například Atény atd., byla lichva pro velké pozemkové vlastníky prostředkem, který jim umožňoval nejen vyvlastňovat drobné vlastníky, plebejce, nýbrž i přivlastňovat si je osobně.

Lichva byla v Římě původně svobodná. Zákony dvanácti desek[156] (roku 303

po založení Říma)* „stanovily úrok z peněz na 1 % ročně". (Niebuhr říká 10 %.) „Tento zákon se okamžitě překračoval. Duilius (roku 398 po založení Říma) opět snížil úrok z peněz na 1 % ročně (unciarium foenus**). Roku 408 byla tato sazba snížena na ½ %. Roku 413 bylo půjčování peněz na úrok vůbec zakázáno plebiscitem, k němuž dal podnět tribun Genucius. Není divu, že v republice, v níž byly občanům průmysl, velkoobchod i maloobchod zakázány, *byl zakázán i obchod s penězi.*" (*Dureau de la Malle* [„Économie politique des Romains"], díl druhý [Paříž 1840], str. 259—261.) „To trvalo tři sta let, až do pádu Kartága. [Později bylo dovoleno brát nanejvýš] 12 % ročně. Obvyklá roční úroková sazba činila 6 %." (Cit. dílo, str. 261.) „Justinianus stanovil úrok na 4 %. Usura quincunx*** u Trajána znamená zákonný úrok ve výši 5 %. V Egyptě byl roku 146 před Kristem zákonný obchodní úrok 12 %." (Cit. dílo, str. 262—263.) | 944 ||

*

|| 950a | (*J[ames] W[illiams] Gilbart* říká) (ve své knize „*The History and Principles of Banking*", *Londýn 1834*) o *úroku* toto:

„Že člověk, který si půjčuje peníze s úmyslem *vytěžit z nich zisk*, je povinen dát část zisku půjčovateli, je samozřejmá zásada přirozené spravedlnosti. Zisk plyne obvykle z obchodu. Ale ve středověku bylo obyvatelstvo čistě zemědělské. A tu, za feudální vlády, může být jen slabý obchod, a tudíž také jen malý zisk. Proto byly zákony proti lichvě ve středověku oprávněné. K tomu přistupuje to, že v zemědělské zemi si málokdy někdo musí půjčovat peníze, leda upadne-li do bídy a neštěstí." (Str. 163.)

„Jindřich VIII. omezil úrok na 10 %, Jakub I. na 8 %, Karel II. na 6 %, Anna na 5 %." (Cit. dílo, str. 164—165.) „V oněch dobách byli půjčovatelé peněz, třebaže ne právně, tedy fakticky monopolisty, a proto na ně bylo nutno, stejně jako na jiné monopolisty, uvalit omezení." (Cit. dílo, str. 165.) „V naší době reguluje míra zisku úrokovou míru; tehdy regulovala úroková míra míru zisku. Vyměřil-li věřitel obchodníkovi vysokou úrokovou míru, musel obchodník přirazit na své zboží vyšší míru zisku. Tak se tudíž tahalo spousta peněz z kapes kupujících, jen aby se dostaly do kapes věřitelů. Tato *dodatečná cena*, která se *přirážela ke zboží*, vedla k tomu, že veřejnost byla méně schopná a ochotná tato zboží kupovat." (Str. 165.)

Josias *Child* ... v 17. století, v „Traités sur le commerce et sur les avantages qui résultent de la réduction de l'intérêt de l'argent", Amsterodam a Berlín 1754 (napsáno roku 1669, přeloženo z anglič-

* — tj. roku 450 před n. l. *(Pozn. red.)*

** — doslova: přírůstek o jednu unci (jednu dvanáctinu). *(Pozn. red.)*

*** — doslova: úrok ve výši pěti uncí, tj. pěti dvanáctin assu. *(Pozn. red.)*

tiny). V této knize (kniha obsahuje také práci *Thomase Culpepera* „Traité contre l'usure" napsanou roku 1621) vystupuje proti *Thomasu Manleymu* (proti jeho traktátu „Interest of Money mistaken"[157], jehož nazývá „předním obhájcem zájmů lichvářů". Podobně jako ve všech úvahách anglických ekonomů 17. století je samozřejmě i v Childových úvahách výchozím bodem bohatství Holandska, kde byla nízká úroková míra. Child považuje tuto nízkou úrokovou míru za příčinu bohatství, Manley tvrdí, že nízká úroková míra je pouhým následkem [bohatství].

„Chceme-li vědět, zda je nějaká země chudá či bohatá, stačí se zeptat: Jaká je tam úroková sazba z peněz?" (Cit. dílo, str. 74.)

„Jako přední obhájce prohnané a zbabělé bandy lichvářů staví svou hlavní baterii proti místu, které jsem prohlásil za nejslabší... popírá přímo, že nízká úroková sazba" [z bohatství] „je příčinou bohatství, a ujišťuje, že je jen jeho účinkem." (Cit. dílo, str. 120.)

„Snižuje-li se úroková sazba, jsou ti, kdož požadují své peníze zpět, nuceni kupovat pozemky" (jejichž cena se v důsledku množství kupujících zvyšuje) „nebo umístit peníze v obchodě." (Cit. dílo, str. 133.)

„Dokud je úrok 6 %, nebude se nikdo vystavovat riziku při zámořském obchodu, aby získal pouhých 8—9 %, což je zisk, s nímž jsou plně spokojeni Holanďané, kteří mají peníze za 4 a 3 %." (Cit. dílo, str. 134.)

„Nízký zisk a vysoká cena pozemků nutí kupce, aby se stále zabýval obchodem." (Cit. dílo, str. 140.) „Snížení úrokové sazby vede národ k hospodárnosti." (Cit. dílo, str. 144.)

„Jestliže obchod zemi obohacuje a jestliže snižováním úroku se obchod vzmáhá, je snižování úroku čili omezování lichvy nesporně hlavní blahodárnou příčinou bohatství národa. Není na tom vůbec nic nesmyslného, řekneme-li, že táž věc může být zároveň || 950 b | za určitých okolností *příčinou* a za jiných okolností *účinkem*." (Cit. dílo, str. 155.)

„Vejce je příčinou slepice, a slepice je příčinou vejce. Snížení úroku může vyvolat vzrůst bohatství a vzrůst bohatství může vyvolat ještě větší snížení úroku. Snížení úroku se může uskutečnit cestou zákona." (Cit. dílo, str. 156.)

„Jsem obhájcem přičinlivosti a můj odpůrce hájí lenost a zahálčivost." (Cit. dílo, str. 179.)

Zde Child vystupuje přímo jako přední obhájce zájmů průmyslového a obchodního kapitálu. | XV - 950b ||

POZNÁMKY

[1] V kapitole o Malthusovi zkoumá Marx díla, která Malthus napsal po vydání knihy Davida Ricarda „On the Principles of Political Economy, and Taxation" v roce 1817. V těchto dílech se Malthus pokusil proti Ricardově pracovní teorii hodnoty a jeho požadavku nespoutaného rozvoje společenských výrobních sil, bez ohledu na osud nositelů výroby, ať už to jsou kapitalisté nebo dělníci (viz str. 48 tohoto svazku), postavit teorii, která měla ospravedlnit vykořisťování a obhájit zájmy nejreakčnějších vrstev vládnoucích tříd.

O Malthusovi jako autoru „populační teorie" se v této kapitole hovoří jen mimochodem. Celkovou charakteristiku Malthusova spisu „An Essay on the Principle of Population" podává Marx v druhé části „Teorií o nadhodnotě" v kapitole „Poznámky o historii objevu takzvaného ricardovského zákona pozemkové renty" (viz čes. vyd. 1964, str. 116—124). — *9.*

[2] Jak se později ukázalo, byl autorem tohoto anonymního spisu John Cazenove. — *9.*

[3] Kritiku názoru Adama Smitha na hodnotu práce jakožto měřítko hodnoty a důkaz, že tento názor odporuje jiným, hlubším Smithovým názorům na hodnotu, podává Marx v předcházejících kapitolách tohoto díla. Viz „Teorie o nadhodnotě", část I, čes. vyd. 1958, str. 72—73 a 150, a část II, čes. vyd. 1964, str. 423—425. — *9.*

[4] Míní se hlavní dílo Davida Ricarda „On the Principles of Political Economy, and Taxation", které bylo vydáno poprvé roku 1817. — *10.*

[5] Že Ricardo neprovedl analýzu vzniku nadhodnoty a že směna práce za kapitál je pro něj neřešitelným problémem, ukazuje Marx v „Teoriích o nadhodnotě", část II, čes. vyd. 1964, str. 416—420 a 425—427. — *10.*

[6] Termínu „*cena nákladů*" [Kostenpreis] používá Marx v rukopisu z let 1861 až 1863. „Cena nákladů" se v přísně vědeckém, marxistickém smyslu rovná vynaloženému kapitálu plus průměrnému zisku. Ale na těch místech rukopisu „Teorií o nadhodnotě", kde Marx kritizuje Smithovo a Ricardovo pojetí „ceny nákladů" [Kostenpreis], používá někdy termínu „cena nákladů" [Kostenpreis] v smithovsko-ricardovském smyslu, přičemž poukazuje na

celou pochybenost směšování „cen nákladů" [Kostenpreis] s hodnotami zboží u Ricarda a Smitha. — *10, 38.*

[7] „Profit upon expropriation" neboli „profit upon alienation" [zisk ze zcizení] jsou formulace Jamese Steuarta, které Marx uvádí a analyzuje v první části „Teorií o nadhodnotě" (viz čes. vyd. 1958, str. 37—39). — *12, 463.*

[8] Marx má na mysli známý Malthusův spis „An Essay on the Principle of Population", jehož první vydání vyšlo anonymně roku 1798 v Londýně. V tomto díle Malthus tvrdí, že bída pracujících mas je způsobena tím, že schopnost obyvatelstva rozmnožovat se je nekonečně větší než schopnost země zajišťovat pro lidstvo obživu. Kdyby se růst obyvatelstva nebrzdil, rozmnožovalo by se geometrickou řadou, kdežto množství prostředků k obživě může stoupat jen aritmetickou řadou. — *18.*

[9] K pojmům *„hodnota práce"* a *„množství práce"* v Ricardově pojetí viz „Teorie o nadhodnotě", část II, čes. vyd. 1964, str. 416—420. — *20.*

[10] Cazenove formuluje tuto definici hodnoty na základě výroků Malthuse a Adama Smitha, od něhož Malthus převzal určení hodnoty zboží množstvím živé práce, která se při směně za toto zboží kupuje. — *27.*

[11] O Ricardově pojetí *„relativní mzdy"* viz „Teorie o nadhodnotě", část II, čes. vyd. 1964, str. 440—448. — *29.*

[12] K pojmu *„reálná mzda"* [real wages] v Ricardově pojetí viz „Teorie o nadhodnotě", část II, čes. vyd. 1964, str. 422, 425, 439, 446, 447, 462, 590. — *29, 215.*

[13] V tomto citátu z Malthuse se téměř doslova opakuje úvaha Adama Smitha, kterou Marx uvádí v první části „Teorií o nadhodnotě" (čes. vyd. 1958, str. 154): „...práce manufakturního dělníka *přidává* zpravidla k hodnotě materiálu, který zpracovává, hodnotu *jeho vlastního živobytí a zisk jeho zaměstnavatele.* Naproti tomu práce sluhy nepřidává žádnou hodnotu... Zaměstnává-li někdo hodně dělníků, *bohatne*, a drží-li si hodně služebníků, chudne." Marx dal tomuto oddílu název obsahující termíny „produktivní a neproduktivní práce", tj. termíny charakteristické pro Adama Smitha, aby naznačil, že Malthus tento názor převzal od Adama Smitha. — *30.*

[14] *Lorddundrearyismus* — naduté hejskovství. Lord Dundreary je postava z komedie anglického spisovatele Toma Taylora (1817—1880) „Our American Cousin" [„Náš americký bratranec"], která byla poprvé uvedena roku 1858. — *32.*

[15] Dále jsou v rukopise tyto tři věty: „Ale 600 : 400 = $66^2/_3$ %. Hodnota celkového produktu = 1000 a část z něho vynaložená na mzdu = $^6/_{10}$. Jak však počítá pan Malthus?" Poslední věta je přechodem k dalšímu textu; co chtěl Marx říci prvními dvěma větami, není jasné. — *33.*

[16] Marx má na mysli své dílo „Ke kritice politické ekonomie. První sešit". Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 81—82. — *35.*

[17] Autor anonymního spisu „Observations on certain Verbal Disputes in Political Economy" cituje první vydání Malthusovy knihy „Principles of Political Economy", která vyšla v Londýně roku 1820 (str. 121). — *35.*

[18] V rukopise je na tomto místě výraz „*Surplusprodukt*", jehož se užívá ve zvláštním smyslu, jak Marx výslovně podotýká na straně 703 svého rukopisu (viz „Teorie o nadhodnotě", část II, čes. vyd. 1964, str. 521): „...nadvýrobek, to jest v daném případě přebytek produktu nad tou jeho částí, která se rovná *jejich* konstantnímu kapitálu..." Protože se v celém zkoumání předpokládá, že se konstantní kapitál rovná nule, neznamená zde výraz „Surplusprodukt" nic jiného než *produkt nově přidané práce.* — *44.*

[19] Pod jménem Abraham a Santa Clara psal rakouský kazatel a literát Ulrich Megerle (1644—1709) svoje práce, v nichž se snažil populárním způsobem propagovat katolicismus. — *49.*

[20] Na jiných místech používá Ricardo termínu „výrobce" („producer") ve smyslu „kapitalisté-výrobci" (viz „Teorie o nadhodnotě", část II, str. 581, tamtéž v citátech z Ricarda uvedených Marxem, str. 445, 451). O Ricardově ztotožňování pojmů „výrobce" a „dělník" se Marx zmiňuje na str. 443 a 493 (tamtéž). V témže smyslu používá Ricardo slova „výrobce" i v citátech uvedených Marxem na str. 491 a 578 (tamtéž). — *51.*

[21] Když Owen vysvětluje svůj utopický plán společenských přeměn, dokazuje, že nejúčelnější z hlediska organizace života v domácnostech je stavět obydlí pracovní komuny v podobě *pravoúhelníku* (paralelogramu). — *52.*

[22] *Anglická státní církev* (Established Church), také *anglikánská církev* — vznikla v 16. století v době bojů anglických králů s římským papežem. Hlavou této církve je anglický král. Od počátku 17. století podporovala anglikánská církev vždycky konzervativní směry v politickém životě Anglie. — *53, 303.*

[23] Oddíl „Apologetický výklad vztahu mezi kapitálem a námezdní prací" Marx už nenapsal. — *56.*

[24] Tím se míní Malthusova brožura „An Inquiry into the Nature and Progress of Rent, and the Principles by which it is regulated", která vyšla roku 1815 v Londýně. — *57.*

[25] *Spencovým plánem* je míněn plán nacionalizace půdy, s nímž od roku 1775 vystupoval anglický utopický socialista Thomas Spence. Žádal v něm odstranění soukromého vlastnictví půdy a rozdělení pozemkové renty (po uhrazení všech daní a všeobecných výdajů obce) mezi všechny obyvatele obce stejným dílem. — *58.*

[26] Zkoumáním Jamese Milla o *„totožnosti poptávky a nabídky"* [identity of demand and supply] se Marx zabývá v druhé části „Teorií o nadhodnotě"; viz čes. vyd. 1964, str. 525 a 535—537. Viz též tento svazek str. 55 a 96 — 101. — *61.*

[27] O tomto Ricardovu názoru viz „Teorie o nadhodnotě", část II, čes. vyd. 1964, str. 583—584. — *63.*

[28] Toto místo z knihy Adama Smitha „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" je uvedeno a analyzováno v „Teoriích o nadhodnotě", část I, čes. vyd. 1958, str. 85—88. — *66.*

[29] Pojmy „výrobní období" (ve smyslu období, které zahrnuje kromě pracovní doby i tu dobu, během níž je pracovní předmět vystaven pouze působení přírodních procesů) a „pracovní období", resp. „výrobní doba" a „pracovní doba" vyložil Marx podrobně v „Kapitálu", díl II, kap. 13: „Výrobní doba" (viz „Kapitál", díl II, čes. vyd. 1955, str. 252—261 a „Teorie o nadhodnotě", část II, čes. vyd. 1964, str. 22—23). K rozdílu mezi pracovní dobou a výrobní dobou v zemědělství viz též „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie", Berlín 1953, str. 560—562. — *68.*

[30] Viz *Karel Marx*, „Ke kritice politické ekonomie. Sešit první", Marx-Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 74. — *71.*

[31] Marx cituje knihu Jamese Milla „Elements of Political Economy". V prvním vydání Millovy knihy je toto místo na str. 74, ve druhém na str. 94. Marx zde cituje toto místo patrně podle knihy Samuela Baileyho „A Critical Dissertation on the Nature, Measure, and Causes of Value" (str. 202). Také zde je namířeno proti Torrensovi. — *73.*

[32] Marx zde vychází z předpokladu, že všechny výrobní náklady na obilí, které u Torrense představují 100 kvarterů, jsou vynakládány jen na osivo. Ve skutečnosti se na výrobu 120 kvarterů obilí vynakládá mnohem méně osiva —

asi 20 nebo 30 kvarterů. Zbývajícími 70 nebo 80 kvartery se platí pracovní nástroje, hnojivo, mzda dělníků atd. Avšak pro Marxovu argumentaci nemá tato okolnost žádný význam. — *75.*

[33] Tuto charakteristiku jako znepřátelených konkurentů a zároveň „spolubratří" zdůvodnil Marx ve třetím dílu „Kapitálu". Když zkoumal vyrovnávání různých měr zisku, při němž „každý jednotlivý kapitalista i všichni kapitalisté každé jednotlivé výrobní sféry jako celek se podílejí na vykořisťování celé dělnické třídy celkovým kapitálem a na stupni tohoto vykořisťování...", napsal: „Máme tu tedy matematicky přesné vysvětlení toho, proč kapitalisté, kteří při vzájemné konkurenci projevují k sobě tak málo bratrských citů, tvoří přitom pravé zednářské bratrstvo v boji proti dělnické třídě jako celku." (Viz „Kapitál", díl III, část 1, čes. vyd. 1956, str. 213 a 214, a „Teorie o nadhodnotě", část II, čes. vyd. 1964, str. 24.) — *79.*

[34] Tento citát z knihy Jamese Milla uvádí Marx podle Baileyho knihy „A Critical Dissertation" (str. 217), jak je zřejmé podle nevelkých odchylek od textu Millovy knihy. — *83.*

[35] Narážka na anonymní polemický spis, který je zaměřen proti „sporům o slova", „Observations on certain Verbal Disputes in Political Economy, particulary relating to Value, and to Demand and Supply", Londýn 1821. Dále Marx podává podrobné hodnocení tohoto spisu. — *85.*

[36] Marx myslí svou práci „Ke kritice politické ekonomie. Sešit první"; viz Marx-Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 107—199. — *85.*

[37] Viz *Karel Marx*, „Ke kritice politické ekonomie. Sešit první", Marx-Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 182—185. — *85.*

[38] Viz *T. R. Malthus*, „The Measure of Value stated and illustrated", Londýn 1823, str. 17—18. — *90.*

[39] V druhé části „Teorií o nadhodnotě" (str. 420 a 421) se Marx tam, kde mluví o Sayově „škodolibosti" vůči Ricardovi, který se při určování „hodnoty práce" životními prostředky nutnými pro udržení dělníka dovolává zákona nabídky a poptávky, odvolává se na francouzský překlad Ricardovy knihy, který pořídil Constancio a poznámkami opatřil Say. Marx tu má nepřesnost. Say ve svých poznámkách k Ricardovu textu je „škodolibý" proto, že Ricardo pomocí nabídky a poptávky určuje hodnotu *peněz*. Příslušné místo ze Sayových poznámek uvádí v „Bídě filosofie" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, str. 131—132). Je vzato z Ricardovy knihy „Des principes de l'économie politique et de l'impôt". Z angličtiny přeložil Constancio, vysvětlivkami a kritickými poznámkami opatřil J. B. Say, díl 2, Paříž 1835, str. 206—207. — *92.*

[40] Podle opravného lístku, přiloženého ke knize McCullocha „Discours sur l'origine, les progrès, les objets particuliers, et l'importance de l'économie politique...", přeložené Guilleaumem Prévostem, má toto místo znít takto: „...pachtýř tohoto posledního akru by se nemohl zaplacení renty vyhnout...". — *102.*

[41] Marx má na mysli Sayovu poznámku na str. 187 k 7. kapitole („O zahraničním obchodě") knihy Davida Ricarda „On the Principles of Political Economy, and Taxation", přeložené do francouzštiny F. S. Constanciem, v které uvádí příklad, že cukr dovážený z Antil přijde Francii levněji než cukr vyráběný ve Francii. — *102.*

[43] V prvním nástinu své knihy „Essays on some Unsettled Questions of Political Economy" (Londýn 1844) zkoumá John Stuart Mill „...zákony směny mezi národy a rozdělování obchodních zisků mezi zeměmi obchodujícího světa..." a poznamenává na str. 2—3: „Často můžeme prostřednictvím obchodu s cizinci získat jejich zboží s menšími výdaji práce a kapitálu, než toto zboží stojí cizince samé. Pro cizince je obchod stále výhodný, protože zboží, které získává směnou, ačkoli nás stojí méně, by ho přišlo dráže (kdyby je vyráběl sám)." — *102.*

[43] Marx zde rozumí *fiktivním kapitálem* kapitál státního dluhu, nahromaděný půjčkou státu (buržoazního nebo buržoazně statkářského státu), který není „nikdy určen" „k tomu, aby byl vydán, vynaložen jako kapitál" a za který stát platí svým věřitelům úroky z daní vybraných od obyvatelstva. Viz *Karel Marx*, „Kapitál", díl III, část 2, kapitola 29. — *108.*

[44] Viz *Karel Marx*, „Ke kritice politické ekonomie. Sešit první", Marx-Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 147—149. — *111.*

[45] J. B. Say ve své práci „Traité d'économie politique", druhé vydání, sv. II, Paříž 1841, str. 328 píše: „Výrobky se kupují jen za výrobky." Kritiku této Sayovy teze podává Marx v „Teoriích o nadhodnotě", část II, čes. vyd. 1964, str. 531—532. — *116.*

[46] Kapitola XIX Ricardovy knihy „On the Principles of Political Economy, and Taxation" má název „On Sudden Changes in the Channels of Trade" [„O náhlých změnách v průběhu obchodu"], přičemž obchodem se tu rozumí nejen obchod jako takový, nýbrž i výrobní činnost v té nebo oné zemi. Viz „Teorie o nadhodnotě", část II, čes. vyd. 1964, str. 529. — *119.*

[47] Marx má na mysli jeden ze svých sešitů s výpisky z politické ekonomie. Prvních 63 stránek tohoto sedmého sešitu obsahuje závěr ekonomického ruko-

pisu z let 1857—1858 (viz *Karel Marx*, „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie", Berlín 1953, str. 586—764). Od strany 63a (na níž Marx poznamenal: „Počátek 28. února 1859") jsou v sešitě VII obsaženy výpisky z prací Luthera, Lainga, Galianiho, Verriho, Paolettiho, Malthuse, Ricarda, Jonese a jiných autorů. Na str. 134 sedmého sešitu si vypsal Marx z „Inquiry into those Principles" (str. 110 a 112) několik míst, v nichž anonymní autor kritizuje a zesměšňuje Saye. — *119.*

[48] Marx tu poukazuje na svůj XII. sešit s výpisky, na jehož obálku napsal: „Londýn, 1851, červenec." Na listě 13 tohoto sešitu jsou výňatky ze stran 97, 99, 103—104, 106—108 a 111 anonymního spisu „An Inquiry into those Principles". Výňatky z téhož spisu, str. 54—55, o pozemkových vlastnících, jejichž renta snižuje zisk kapitalistů, jsou obsaženy na listě 12 sešitu s výpisky. — *120.*

[49] Do záhlaví listu 12 XII. sešitu s výpisky vypsal Marx z anonymního spisu „An Inquiry into those Principles" (str. 15) kritickou poznámku anonymního autora namířenou proti Sayově představě, že nadvýroba v Anglii má svou příčinu v podvýrobě v Itálii. Srov. „Teorie o nadhodnotě", část I, čes. vyd. 1958, str. 237, část II, čes. vyd. 1964, str. 563—564, část III, str. 246. — *120.*

[50] Před tímto úryvkem uvedl anonymní autor ze Sayovy knihy („Lettres à M. Malthus", Paříž 1820, str. 46) citát obsahující tvrzení, že „výrobky se kupují jen za výrobky". Toto tvrzení má u Saye také tuto podobu: „vyrobená produkce nachází pro sebe vždy trh" („An Inquiry into those Principles", Londýn 1821, str. 13, 110). — *120.*

[51] *Kladené* — termín hegelovské filosofie, který znamená něco podmíněného na rozdíl od nepodmíněného, elementárního, primárního, něco, co nemá svůj základ v sobě samém, ale v něčem jiném, přičemž tento základ není explikován. — *126.*

[52] Viz *Karel Marx*, „Ke kritice politické ekonomie. Sešit první", Marx-Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 50—51 a 63—64. — *127.*

[53] Viz *Karel Marx*, „Ke kritice politické ekonomie. Sešit první", Marx-Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 50—53. — *130.*

[54] [S. Bailey] „A Critical Dissertation on the Nature, Measures, and Causes of Value", Londýn 1825, str. 71—93. Viz „Teorie o nadhodnotě", část II. čes. vyd. 1964, str. 527 a část III, str. 150—152 a 159. — *148.*

[55] Ve všech těchto úvahách se „množstvím" výrobku, které připadá dělníkům

(a rovněž kapitalistovi) rozumí množství naturálních jednotek toho produktu, v němž je zpředmětněna nově přidaná práce, a „relativním podílem" procentní podíl tohoto produktu, který připadá té nebo oné straně. — *150.*

[56] Vezmeme-li místo libovolně zvolených čísel „50 kvarterů nebo 60 nebo 70 na osobu", čísla, která odpovídají výše uvedenému příkladu Baileyho (rukopisná strana 830, resp. str. 149—150 tohoto svazku), pak obdržíme „12½ nebo 25 nebo 37½ kvarterů na osobu". — *153.*

[57] Viz David Ricardo, „On the Principles of Political Economy, and Taxation", 3. vydání, Londýn 1821, str. 13—15 (srov. čes. vyd., str. 31—33). — *161.*

[58] Při číslování stran rukopisu vynechal Marx číslo 838. — *162.*

[59] Marx uvádí tento citát podle Cazenovy knihy „Outlines of Political Economy", Londýn 1832. Viz tento svazek, str. 64. — *165.*

[60] David Ricardo, „On the Principles of Political Economy, and Taxation", 3. vydání, str. 1—12 (srov. čes. vyd., str. 25—33). — *166.*

[61] Narážka na slova jednoho vojáka v Schillerově dramatu „Valdštejn" (první část, šestý výstup):
„Někdy se vám to ovšem nedaří. / Jak chrchlá, plivá, jak se smál, / to jste mu možná odkoukal; / jen jeho genius se při střídání stráže v tom chrchlání dost jasně neukáže." — *168.*

[62] Marx má zřejmě na mysli *druhé* vydání McCullochovy knihy „Principles of Political Economy" z roku 1830, protože první vydání této knihy, které Marx obyčejně cituje, bylo uveřejněno v roce 1825, to znamená tři roky před uveřejněním Smithova díla „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", které vydal McCulloch. — *168.*

[63] „*Zvuk a dým*" — výrok Fausta z prvního dílu Goethova „Fausta", scéna „Martina zahrada". Odpovídající místo z knihy Jamese Milla uvedl Marx dále na rukopisné straně 792 nahoře (str. 83 tohoto svazku). — *173.*

[64] Viz *Jean Baptiste Say*, „Traité d'économie politique", druhé vydání, sv. I, Paříž 1814, str. LI—LII. — *176.*

[65] Viz *Wilhelm Roscher*, „Die Grundlage der Nationalökonomie. Ein Hand- und Lesebuch für Geschäftsmänner und Studierende", třetí vydání, Stuttgart a Augsburg 1858, str. 82 a 191. — *178.*

[66] Oddíl o McCullochovi a celou kapitolu „Rozklad ricardovské školy" (kromě oddílu o J. S. Millovi napsaném na jaře roku 1862) napsal Marx v říjnu 1862 (jak sám poznamenal na obálku XIV. sešitu rukopisu, který tuto kapitolu obsahuje). — *181.*

[67] Marx označuje Roschera jménem starořeckého historika Thukydida, protože „pan profesor Roscher", jak píše Marx v XV. sešitě svého rukopisu (str. 922), „se skromně představil jako Thukydides politické ekonomie". Roscherovo neskromné dovolávání se Thukydida je v úvodu k prvnímu vydání jeho knihy „Grundlagen der Nationalökonomie".

Označení „Thukydides Roscher" je zjevně míněno ironicky: Roscher hrubě překroutil, jak ukazuje Marx na několika místech, jak dějiny ekonomických vztahů, tak i dějiny ekonomických teorií. — *181, 488.*

[68] Skutečným autorem této brožury byl anglický publicista John Wilson, který psal pod různými pseudonymy. — *181.*

[69] „*Encyklopaedia Britannica*" — mnohasvazkový anglický (nyní anglo-americký) encyklopedický slovník. Od roku 1768 vychází neustále v nově přepracovávaných vydáních. Do konce 19. století byl vydáván v Edinburghu. — *222.*

[70] „*Tento neuvěřitelný příštipkář*" [this most incredible cobler] — označení, které dal McCullochovi John Wilson ve své brožuře „Some Illustrations of Mr. McCullochs Principles of Political Economy" (Edinburgh 1826). Brožura byla napsána pod pseudonymem Mordecai Mullion. — *181, 232, 260.*

[71] Marx míní svůj rozsáhlý exkurs o Johnu Stuartu Millovi, který je obsažen v sešitech VII a VIII rukopisu (na str. 319—345). Podle obsahu zaznamenaného Marxem na obálkách jeho sešitů a na základě Marxova odkazu v VII. sešitě rukopisu (str. 319) byl oddíl o Johnu Stuartu Millovi přeřazen do třetí části „Teorií o nadhodnotě". Je otištěn na str. 186—231. Viz také poznámku 63 v I. části „Teorií o nadhodnotě" (str. 435). — *183.*

[72] Když Marx začal psát začátkem roku 1862 své „Teorie o nadhodnotě", představoval si, že budou pátou, závěrečnou částí zkoumání výrobního procesu kapitálu, která měla bezprostředně navazovat na část o absolutní a relativní nadhodnotě v jejich kombinaci (viz „Teorie o nadhodnotě", část I, čes. vyd. 1958, str. 8 a poznámka 2 na str. 427). Přesto ale považoval Marx v průběhu své práce za nutné mezi IV. část o absolutní a relativní nadhodnotě v jejich kombinaci a pátou část „Teorie o nadhodnotě" zařadit ještě obě části: „Přeměna nadhodnoty v kapitál" a „Výsledek výrobního procesu" (viz tamtéž, str. 423). To vysvětluje také odkaz na oddíl „*Přeměna nadhodnoty v kapitál*" (v říjnu 1862 ještě nenapsaný), v kterém měly být kromě jiného osvětleny i některé

Wakefieldovy názory. Především tu jde o Wakefieldovu tezi z jeho knihy „England and America", Londýn 1833, sv. 2, str. 110: „Práce tvoří kapitál, dříve než kapitál používá práce", kterou Marx uvádí také v poznámce 22 k dvaadvacáté kapitole I. dílu „Kapitálu" (tato kapitola má rovněž název „Přeměna nadhodnoty v kapitál"). — *183.*

[73] *Nadvýrobkem* rozumí Wakefield tu část produktu, která „převyšuje to, co nahrazuje kapitál s obvyklým ziskem". Viz Wakefieldovy poznámky k druhému dílu Smithovy práce „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", str. 215 a 217, kterou Wakefield vydal v roce 1835. — *183.*

[74] Jedná se o malý spis Johna Stuarta Milla „Essays on some Unsettled Questions of Political Economy", vydaný 1844 v Londýně, který Marx cituje v kapitole „Teorie o produktivní a neproduktivní práci". Viz „Teorie o nadhodnotě", část I, čes. vyd. 1958, str. 181—182. — *183.*

[75] *Objemným kompendiem* nazývá Marx dvousvazkovou knihu Johna Stuarta Milla „Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy", která vyšla v roce 1848 v Londýně. — *886.*

[76] Toto odlišení formuloval Marx v II. sešitě svého rukopisu z let 1861—1863 v oddíle „Přeměna peněz v kapitál" (str. 88 rukopisu) takto: „Spočívá v tom, že výrobní náklady [jsou] pro kapitalistu jen sumou jím zálohovaných hodnot; tedy hodnota produktu se rovná hodnotě zálohovaného kapitálu. Na druhé straně se skutečné výrobní náklady produktu rovnají sumě pracovní doby v něm obsažené. Suma pracovní doby v něm obsažené [je] ale větší než suma pracovní doby, kterou zálohoval neboli zaplatil kapitalista. a tento přebytek hodnoty produktu nad hodnotou *placenou* neboli *zálohovanou* kapitalistou tvoří právě nadhodnotu..."

K této otázce se vrací Marx v sešitě XIV. rukopisu v oddíle o Torrensovi (viz tento svazek, str. 76—81) a v sešitě XV., v oddílu o vulgární politické ekonomii (tamtéž, str. 498—499). — *188.*

[77] Marx míní dvousvazkovou knihu Johna Stuarta Milla „A System of Logic, Ratiocinative and Inductive", vydanou roku 1843 v Londýně. — *191.*

[78] Podle chybných Millových tvrzení uvedených na str. 191 vydal kapitalista čís. 1, používající fixní kapitál a 60 dělníků, na výrobu 1 kvarteru obilí (který je mzdou jednoho dělníka) $^{6}/_{9}$ kvarteru obilí ($^{120}/_{180} = {}^{2}/_{3} = {}^{6}/_{9}$) a kapitalista čís. 2, který nepoužívá fixní kapitál, ale 100 dělníků, vydává na jeden kvarter obilí jen $^{5}/_{9}$ kvarteru ($^{100}/_{180} = {}^{5}/_{9}$), tj. u kapitalisty čís. 2 se „výrobní náklady na mzdu" připadající na jednoho dělníka snížily o $^{1}/_{9}$ kvarteru čili, jinými slovy, „výrobní náklady na mzdu" u ka-

pitalisty čís. 1 jsou o pětinu (o 20 %) vyšší než u kapitalisty čís. 2. — *200.*

[79] K otázce zdánlivé změny míry zisku při spojení výroby konstantního kapitálu s jeho zpracováním v rukách kapitalisty se vrací Marx v témž, VIII. sešitě rukopisu, v kterém je oddíl o Johnu Stuartu Millovi dokončen (str. 368; viz „Teorie o nadhodnotě", část I, čes. vyd. 1958, str. 222) a uprostřed sešitu X. v kapitole o Rodbertusovi (na str. 461—464; viz „Teorie o nadhodnotě", část II, čes. vyd. 1964, str. 45—52). — *212.*

[80] Marx má na mysli své rukopisné sešity I—V z let 1861—1863, v nichž rozvíjí svou teorii nadhodnoty (v oddílech: „Přeměna peněz v kapitál", „Absolutní nadhodnota", „Relativní nadhodnota"). — *222.*

[81] Marx má na mysli tu část svého zkoumání, která se později rozrostla v III. díl „Kapitálu". Viz poznámku 12 v „Teoriích o nadhodnotě", část I, čes. vyd. 1958, str. 428. — *222.*

[82] Marx zde poprvé formuluje základní myšlenku svého učení o přeměně nadhodnoty v průměrný zisk, způsobující dále přeměnu hodnot zboží ve výrobní ceny, které se od této hodnoty liší. Toto místo rukopisu napsal na jaře roku 1862 (viz „Teorie o nadhodnotě", část III, str. 227). Viz také tamtéž, část I, str. 91, kde se poprvé objevuje termín „průměrná cena" pro označení výrobní ceny lišící se od hodnoty. Podrobnější učení o průměrném zisku a výrobních cenách rozvinul Marx v červnu 1862 (v kapitole o Rodbertusovi — viz tamtéž, část II, str. 22—25, 27—28, 64—69) a v červenci—srpnu 1862 (ve spojení s kritickou analýzou systému ekonomických názorů Ricarda — viz tamtéž, str. 179—224). — *229.*

[83] Jedná se o posledních 13 stran VII. sešitu rukopisu a prvních 14 stran VIII. sešitu (strany 319—345 rukopisu), jejichž obsahem je velký „exkurs" o Johnu Stuartu Millovi. Viz poznámku 61. — *231.*

[84] Jak je zřejmé z dalšího Marxova výkladu, rozumí autor anonymní brožury „The Source and Remedy of the National Difficulties..." „*hodnotou kapitálu*" výši „úroku z kapitálu", to znamená poměr množství nadpráce, kterou si přivlastňuje majitel kapitálu, k velikosti jím vynaloženého kapitálu („úrokem z kapitálu" rozumí autor tohoto pamfletu to, co Marx označuje jako nadhodnotu. Přesto však anonym zaměňuje míru nadhodnoty s mírou zisku: z dělníka vyždímanou nadpráci staví bezprostředně do poměru k celkovému zálohovanému kapitálu). — *233.*

[85] Oddíl „Důchod a jeho zdroje" chtěl Marx zařadit, jak vyplývá z jeho náčrtu

napsaného v lednu 1863, do třetího dílu „Kapitálu" (viz „Teorie o nadhodnotě", část I, str. 424). Přesto se však na obálce XIV. sešitu rukopisu, napsaného v říjnu 1862, objevuje tento oddíl jako „Epizoda" (tj. jako exkurs), která navazuje na poslední kapitolu „Teorií" (viz „Teorie o nadhodnotě", část I, str. 35). V XV. sešitu rukopisu, napsaném v říjnu a listopadu 1862, je v souvislosti s kritikou vulgární ekonomie skutečně obsažen velký oddíl o problému důchodu a jeho zdrojů. Avšak o „priceovské fantazii" v ní není ani zmínka. Kritickou analýzu této fantazie podává Marx v „Kapitálu", díl III, kapitola 24, str. 415—418, 420. — *234.*

[86] Marx má na mysli knihu Johna Elliota Cairnese „The Slave Power, its Character, Career, and Probable Designs", vydanou právě tehdy (1862) v Londýně. Cituje ji také v poznámkách v I. (str. 216, 287, 358) a III. dílu (část 1, str. 404) „Kapitálu". — *237.*

[87] Marx zde poukazuje na oddíl „Směna důchodu a kapitálu" v kapitole „Teorie o produktivní a neproduktivní práci" (viz „Teorie o nadhodnotě", část I, čes. vyd. 1958, str. 233—256). — *240.*

[88] Marx má na mysli Sayovy úvahy (viz jeho „Lettres à M. Malthus", Paříž 1820, str. 15) o tom, zda příčinou přeplnění např. italského trhu anglickým zbožím je nedostatečná výroba toho italského zboží, které by se mohlo směňovat za anglické zboží. Tyto Sayovy úvahy jsou citovány v anonymním pojednání „An Inquiry into those Principles" (Londýn 1821, str. 15) a jsou obsaženy v Marxově XII. sešitě s výpisky, str. 12, v jeho výpiscích z „An Inquiry into those Principles". (Viz „Teorie o nadhodnotě", část I, str. 237, část II, str. 563—564, část III, str. 120.) — *246.*

[89] Odpovídající citáty z Ricardovy knihy jsou uvedeny a analyzovány v „Teoriích o nadhodnotě", část II, str. 188, 189 a 422. — *253.*

[90] *Výrobou pro přepychovou spotřebu* rozumí Ravenstone výrobu přepychových předmětů a vykonávání jakýchkoli služeb pro majitele kapitálu čili vlastnictví. — *254.*

[91] Odpovídající místo z Hopkinsovy knihy „On Rent of Land, and its Influence on Subsistence and Population..." (Londýn 1828, str. 126) uvádí Marx v kapitole „K objevu tzv. ricardovského zákona pozemkové renty" (viz „Teorie o nadhodnotě", část II, čes. vyd. 1964, str. 142). — *258.*

[92] Marx má na mysli běžný anglický výraz „capital *employs* labour" [kapitál používá práce], v němž se odrazila sama podstata vztahu kapitálu k práci. Když odhaluje smysl produktivnosti kapitálu, píše Marx v XXI. sešitě svého

rukopisu z let 1861—1863: „...*výrobní prostředky*, věcné podmínky práce — pracovní předměty, pracovní prostředky (i životní prostředky) — nejsou podřízeny dělníkovi, nýbrž dělník je podřízen jim. Dělník nepoužívá jich, nýbrž ony používají jeho. A tím jsou kapitálem. Kapitál *používá* práce." (Viz „Teorie o nadhodnotě", část I, str. 398; srov. též část I, str. 68, část II, str. 444 a část III, str. 111—112.) — *259*.

[93] Od tohoto místa až do strany 871 rukopisu přerušuje Marx průběžné číslování: po straně 864 přechází text na stranu 867, pak následují strany 868, 869, 870, 870a, dále strany 865 a 866 a konečně strany 870b, 871, 872 atd. Na přechody z jedné strany na druhou, navazující stranu poukazuje Marx sám. — *259*.

[94] Marx odkazuje na oddíl o původní akumulaci, který v této době (říjen 1862) ještě nebyl napsán a který měl podle jeho plánu (viz „Teorie o nadhodnotě", část I, str. 423) předcházet „Teorie o nadhodnotě". Materiál k tomuto oddílu je obsažen v ekonomickém rukopisu z let 1857—1858 (viz *Karel Marx*, „Die Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie", Berlín 1953, str. 363—374). — *264*.

[95] O hlavních momentech reprodukčního procesu mluví Marx v předcházejících kapitolách „Teorií o nadhodnotě" v souvislosti s kritickou analýzou názorů Adama Smitha a Davida Ricarda. O nutnosti *současné* produkce a reprodukce všech prvků toho či onoho zboží se mluví zvláště v „Teoriích o nadhodnotě", část I, str. 108—112 a část II, str. 502—503 a 514—515. — *271*.

[96] Corbetův názor o stálém přeplnění trhu a o tom, že nabídka vždy převyšuje poptávku, je rozveden v jeho knize „An Inquiry into the Causes and Modest of the Wealth of Individuals", vydané 1841 v Londýně, na str. 115—117. — *278*.

[97] O poklesu stávajících zásob zboží podle vývoje obchodu a dopravních prostředků mluví Sismondi na str. 49 a násl. v sv. I své knihy „Études sur l'économie politiques", vydané roku 1837 v Bruselu. — *280*.

[98] Marx zde charakterizuje peníze jako „*pouhé formové jsoucno*" v tom smyslu, že „u tohoto výlučného zboží jeví se jeho užitná hodnota jakkoli reálná, v procesu samém jako pouhé formové jsoucno, které musí být teprve realizováno přeměnou ve skutečné užitné hodnoty". (*Karel Marx*, „Ke kritice politické ekonomie. Sešit první", viz *Marx-Engels*, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 63.) — *283*.

[99] Marx má na mysli knihu Samuela Lainga (ml.) „National Distress; its Causes

and Remedies", Londýn 1844, str. 149—154. V poznámce 115 k 23. kapitole I. dílu „Kapitálu" uvádí Marx jeden citát z této knihy, který charakterizuje hrozné bytové poměry dělníků ve velkých kapitalistických městech. — *284.*

[100] O fetišovitém charakteru zboží, peněz a kapitálu mluví Marx ve své práci „Ke kritice politické ekonomie. Sešit první" (Viz *Marx-Engels*, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1961, str. 48—52, 64, 160.) — *287.*

[101] V oddílu o anglickém socialistovi Brayovi, který byl napsán asi půl roku před těmito úvahami o Hodgskinovi a zůstal nedokončený, uvádí Marx tato Brayova slova: „Ne kapitalista, ale kapitál je podstatný pro činnost výrobců; a mezi těmito dvěma existuje tak velký rozdíl jako mezi lodním nákladem a nákladním listem." (Viz tento svazek, str. 312.) — *288.*

[102] Tento soubor výrazů z různých indoevropských jazyků převzal Marx od „jednoho belgického etymologa", jak sděluje Engelsovi v dopise z 16. června 1864. Marx, jak je zřejmé z tohoto dopisu, nebyl sám přesvědčen, že takovýto soubor výrazů je dostatečně odůvodněný. Tento belgický etymolog byl Honoré Joseph Chavée, autor knihy „Essai d'étymologie philosophique..." (Brusel 1844). Odkaz na francouzské slovo „valeur" a na anglické slovo „value" v druhém citátu z knihy Chavéeho, připojil Marx sám. V Chavéeho knize je německé slovo „Walle" (obsažené v druhém citátu) označeno poznámkou, že představuje zastaralou, už nepoužívanou formu. — *289.*

[103] Věta v Hodgskinově brožuře, následující bezprostředně po tomto místě, vysvětluje, co rozumí slovy „Určitý druh rovnováhy se... vytváří"; totiž „Kapitalisté přiznávají dělníkům nezbytné prostředky obživy, protože se bez jejich práce nemohou obejít; a spokojují se velmi šlechetně s tím, že pro sebe urvou každou částečku výrobku, která není pro tento účel nutná", tj. není nutná pro zajištění fyzického minima mzdy. — *290.*

[104] Jde o knihu Thomase Chalmerse „On Political Economy in Connexion with the Moral State and Moral Prospects of Society", druhé vydání, Glasgow, Edinburgh, Dublin a Londýn 1832, str. 88—89. — *303.*

[105] Marx odkazuje na svůj IX. sešit s výpisky psaný v roce 1851. Na str. 47 tohoto sešitu jsou výpisky z Hodgskinovy knihy „Popular Political Economy", str. 252—256. — *310.*

[106] Marx má na mysli seznam sestavený jedním z prvních anglických statistiků Gregory Kingem a obsažený v jeho knize vydané roku 1696 „Natural and Political Observations and Conclusions upon the State and Condition of England", a nazvaný „Scheme of the Income and Expense of the Several

Families of England, calculated for the year 1688" [„Přehled příjmů a výdajů různých anglických rodin propočítaný na rok 1688"], který připojil ke své knize „An Essay upon the Probable Methods of Making a People Gainers in the Balance of Trade" (Londýn 1699) Charles D'Avenant. O tomto přehledu mluví Marx také v „Teoriích o nadhodnotě", část I, str. 177—178. — *315.*

[107] Oddíl o Brayovi zůstal nedokončený. Marx se fakticky omezil jen na sestavení nejdůležitějších výroků Braye jakožto „protikladu ekonomů". Kritickou analýzu Brayova utopického učení o „Rovnosti ve směně" jako prostředku k odstranění sociální a politické nespravedlnosti, jejíž obětí je dělnická třída, podal Marx už v „Bídě filosofie" (1847), v § 2 první kapitoly: „Konstituovaná čili synthetická hodnota" (viz *Marx-Engels*, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1959, str. 99—125). O Brayových názorech na podstatu a úlohu peněz viz rukopis „Mzda" napsaný Marxem v roce 1847 (*Marx-Engels*, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 550), dále *Karel Marx*, „Die Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie", Berlín 1953, str. 55, 690 a 754, dopis Marxe Engelsovi z 2. dubna 1858 (*Marx-Engels*, Dopisy o „Kapitálu", čes. vyd. 1958, str. 83) a také *Karel Marx*, „Ke kritice politické ekonomie. Sešit první" (*Marx-Engels*, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 98). — *315.*

[108] „Průměrnou cenou" („average price", „Durchschnittspreis") rozumí Marx totéž, co „výrobní cenou", tj. výrobními náklady (c + v) plus průměrným ziskem. Sám termín „průměrná cena" ukazuje, že tu jde o „průměrnou tržní cenu za delší období čili střed, k němuž tržní cena tíhne", jak vysvětluje Marx v „Teoriích o nadhodnotě", část II, čes. vyd. 1964, str. 333. Poprvé se u Marxe s tímto termínem setkáváme v „Teoriích o nadhodnotě", část I, str. 92 (viz též poznámku 35). V druhé části se často objevuje v kapitolách o Rodbertusovi a Ricardovi spolu s termíny „cena nákladů" a „výrobní cena". — *320.*

[109] Marx má na mysli oddíl „Kapitál a zisk", který začal psát v XVI. sešitě rukopisu z let 1861—1863 (sešit XVI je označen „prosinec 1862", zatímco sešit XVIII., v němž jsou obsaženy kapitoly o Ramsayovi, Cherbuliezovi a Jonesovi je označen „leden 1863") a který se postupně rozrostl v III. díl „Kapitálu". Problém *přeměny hodnot ve výrobní ceny* chtěl Marx zkoumat ve druhé kapitole oddílu „Kapitál a zisk", jak je zřejmé z náčrtu plánu této kapitoly, napsaného brzy po kapitole o Ramsayovi (viz „Teorie o nadhodnotě", část I, str. 424).

O „výjimkách" při určování hodnoty pracovní dobou, které zformuloval David Ricardo, mluví Marx podrobně ve druhé části „Teorií o nadhodnotě", str. 179—210; viz též třetí část, str. 67. — *322.*

[110] Předpokládalo-li se v původním propočtu, že v druhém případě se výrobní náklady na pracovní nástroje a pracovní sílu vypočítávají už podle dvakrát menší hodnoty jednoho kvarteru obilí, která se vytvořila zdvojnásobením

sklizně, věnuje teď Marx svoji pozornost okolnosti, že k tomuto poklesu hodnoty jednoho kvarteru obilí dochází až na *podzim* druhého roku a že až do podzimu byla hodnota kvarteru dvakrát vyšší. Jestliže tedy v původním propočtu byly v druhém případě vyjádřeny výrobní náklady částkou $20c + + 40c + 40v = 100$ kvarterů, pak se nyní ukazuje, že jsou vyjádřeny stejnou částkou jako v prvním případě, to znamená částkou $20c + 20c + 20v = 60$ kvarterů. Protože se sklizeň v druhém případě rovnala 200 kvarterům, zůstává na zisk 140. — *330.*

[111] Marx má na mysli názor zastávaný vulgárním ekonomem Roscherem, který je uveden na str. 385 jeho knihy „Die Grundlagen der Nationalökonomie" (Stuttgart a Augsburg 1858), o dělení zisku na podnikatelský zisk a úrok. Roscher se přitom odvolává na spis Nassaua Williama Seniora „An Outline of the Science of Political Economy" (Londýn 1836). Svou poznámkou, že dělení zisku na „podnikatelský zisk" a „čistý zisk z kapitálu" bylo známo už v roce 1821 a 1822, se Marx odvolává pravděpodobně na rozdělování zisku uváděné na str. 52—53 anonymního spisu „An Inquiry into those Principles" (Londýn 1821), stejně jako na str. 43—44 Hopkinsovy knihy „Economical Enquiries to the Laws which regulate Rent, Profit, Wages, and the Value of Money" (Londýn 1822). — *341.*

[112] Marx má na mysli Storchovu práci „Cours d'économie politique", sv. 1, kniha III, kap. XII, Paříž 1823. — *343.*

[113] O družstevních továrnách dělníků v Anglii viz *Karel Marx*, „Kapitál", díl III, část 1, čes. vyd. 1956, str. 97, 408—410 a 462. — *344.*

[114] Viz str. 100—102 v knize Thomase Corbeta „An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals", vydané v roce 1841 v Londýně. — *345.*

[115] Zde se jedná o náčrt plánu „Teorií o nadhodnotě". Plán posledních kapitol „Teorií", napsaný Marxem na obálce XIV. sešitu jeho rukopisu, obsahuje bod: „n) Cherbuliez" (viz „Teorie o nadhodnotě", část I, čes. vyd. 1958, str. 35), podle něhož byla napsána tato kapitola. Pokud jde o Sismondiho, neměl Marx v úmyslu zkoumat jeho názory v „Teoriích o nadhodnotě", nýbrž v další části své práce, jež se měla zabývat „reálným pohybem kapitálu (konkurencí a úvěrem)" (viz str. 774 rukopisu — str. 50 tohoto svazku). — *350.*

[116] „*Obchodní zisk*" [profit mercantile] je podle Cherbulieze zisk jednotlivého kapitalisty na rozdíl od zisku celé společnosti. — *357.*

[117] „*Těžebním průmyslem*" [industries extractives] nerozumí Cherbuliez jen získá-

vání pokladů země, těžbu dříví, rybolov, lov, nýbrž i všechny úseky zemědělství, které produkují zemědělské suroviny. — *357.*

[118] Dále v rukopisu následuje plán druhé kapitoly III. dílu „Kapitálu", který je od textu oddělen silnými hranatými závorkami, podle něhož chtěl Marx zkoumat otázku *tvorby všeobecné míry zisku.* Viz „Teorie o nadhodnotě", část I, čes. vyd. 1958, str. 424—425. — *364.*

[119] Marx má na mysli zkoumání obchodního kapitálu, které je obsaženo v XV. a XVII. sešitě jeho rukopisu z let 1861—1863, zvláště na stranách 964 (sešit XV) a 1030 (sešit XVII). — *382.*

[120] Marx má na mysli úvahy Jamese Milla obsažené v jeho knize „Elements of Political Economy" (první vydání, Londýn 1821, kapitola 4, oddíl 5: „Daně z pozemkové renty"), v nichž dokazuje účelnost placení všech státních výdajů z *celkové* pozemkové renty v těch případech, kdy pozemky ještě nejsou soukromým vlastnictvím, a z *přírůstku* pozemkové renty tehdy, kdy se pozemky už staly soukromým vlastnictvím a kdy pozemková renta ve srovnání s její dřívější úrovní roste. — *384.*

[121] Nerovnost mezi chudými a bohatými označuje Cherbuliez za první důsledek „dnešního rozdělování bohatství" [de la distribution actuelle des richesses]. — *385.*

[122] Marx má na mysli recenzi knihy Richarda Jonese „An Essay on the Distribution of Wealth", která byla uveřejněna ve svazku LIV tohoto časopisu (srpen—září 1832). — *386.*

[123] *Raiját* — indický rolník. Jones používá tohoto termínu pro takové rolníky v Indii a v jiných asijských státech, kteří platili panovníkovi jakožto jedinému vlastníku veškeré půdy rentu v produktech. (Viz Richard Jones, „An Essay on the Distribution of Wealth", Londýn 1831, str. 109 ann.) — *387.*

[124] Pod termínem „chalupník" [cottier] rozumí Richard Jones irské bezzemky, kteří si propachtovávali u landlorda kousek orné půdy a platili za něj určitou peněžní částku. — *388.*

[125] Viz Adam Smith, „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", kniha druhá, kap. III. (Srov. čes. vyd., sv. I, str. 322.) — *397.*

[126] Dále následuje v rukopise krátká vložka, která patří ke kapitole o Ramsayovi a byla zařazena jako poznámka pod čarou do tohoto svazku, na str. 341. — *401.*

[127] To, co Jones nazývá *pracovním fondem* [Labour Fund], figuruje u Malthuse jako „fondy na vydržování práce" [funds for the maintenace of labour]. Tento termín nacházíme na mnoha místech už v prvním vydání knihy „Essay on the Principle of Population" (Londýn 1798, str. 303, 305, 306, 307, 312, 313 atd.). V pátém vydání této knihy (Londýn 1817) najdeme tento termín hlavně v 5. a 6. kapitole třetí knihy. Vyskytuje se i v Malthusových „Principles of Political Economy", například také v citátu uvedeném na str. 31 tohoto svazku. — *401.*

[128] V knize „Text-Book of Lectures on the Political Economy of Nations" (Hertford 1852, str. 71) říká Jones toto: „...hrabě Warwick živil denně na svých různých zámcích 40 000 lidí." — *403.*

[129] Týž citát uvádí Marx na poslední stránce (str. 1157) XVIII. sešitu rukopisu, a doplňuje jej svými poznámkami, které jsou zde uvedeny. — *405.*

[130] *O důchodu a jeho zdrojích* pojednává Marx v druhé půlce XV. sešitu rukopisu z let 1861—1863, přičemž v této souvislosti odhaluje třídní a gnoseologické kořeny vulgární ekonomie (viz tento svazek, str. 439—525). Tuto „epizodu", jak ji nazývá Marx na obálce XIV. sešitu, tj. exkurs čili dodatek k základnímu textu „Teorií o nadhodnotě", zamýšlel Marx zařadit do třetí části „Kapitálu", jak vyplývá z plánu této části, který sestavil v lednu 1863 a podle kterého měla být devátá kapitola nazvána „Důchod a jeho zdroje". (Viz „Teorie o nadhodnotě", část I, str. 424.) — *410.*

[131] Z dvou anglických ekonomů, o nichž tu Marx mluví, byl duchovním pouze Jones. — *415.*

[132] Dále v rukopisu následuje (oddělený od textu silnými špičatými závorkami) náčrtek plánu třetí části „Kapitálu": „Kapitál a zisk". Viz „Teorie o nadhodnotě", část I, str. 423—424. — *417.*

[133] Dále v rukopisu následuje (na str. 1140—1144) náčrtek plánu „Výrobní proces kapitálu", první části čili prvního oddílu „Kapitálu" (viz „Teorie o nadhodnotě", část I, str. 423) a výpisky z novin, časopisů a knih týkající se otázky výše úrokové sazby, vykořisťování dělníků kapitalisty, různého vzájemného vztahu mezi konstantním a variabilním kapitálem. Některé tyto citáty uvádí Marx v I. a III. dílu „Kapitálu". Malý výpis ze str. 1142 rukopisu, který se týká apologetického názoru vulgární ekonomie na zisk jako na „mzdu" pro kapitalisty, je uveden v přílohách k tomuto svazku na str. 484. — *417.*

[134] Richard Jones tu cituje fyziokratický měsíčník „Ephémérides du Citoyen" z roku 1767, část III, str. 56. — *420.*

[135] Marx má na mysli knihu francouzského lékaře a cestovatele Françoise Berniera „Voyages... contenant la description des États du Grand Mogol", která vyšla poprvé v letech 1670—1671 v Paříži a potom byla ještě nejednou vydána znovu. V dopisu Engelsovi z 2. června 1853 vypisuje Marx dlouhé výňatky z této Bernierovy práce, mimo jiné také místa, kde Bernier srovnává indická města s polními tábory. — *422.*

[136] Marx tu zkoumá rentabilitu použití nového fixního kapitálu. Kapitalista použije dodatečný fixní kapitál jen tehdy, jestliže dodatečné výdaje na úhradu opotřebení budou kompenzovány zlevněním produktu způsobeným zvětšením jeho množství. Marxovu myšlenku lze ilustrovat na tomto příkladě:

Předpokládejme, že při ručním tkaní se zhotoví 10 liber příze v celkové hodnotě 10 liber št., z nichž 8 se vydává na surovinu a 2 libry št. na pracovní sílu. (Zisk tu Marx ponechává stranou.) Hodnota jedné libry příze vyrobené ručním tkaním se tedy rovná jedné libře št. Předpokládejme dále, že zavedením strojů se množství upředené příze stokrát zvětší (1000 liber místo 10 liber), přičemž výdaje na surovinu se rovněž zvětší stokrát, ale výdaje na pracovní sílu se zvětší menší měrou, např. desetkrát. V tomto případě se hodnota 100 liber příze rovná 800 librám št. (výdaje na surovinu) + 20 librám št. (výdaje na pracovní sílu) + 164 librám št. (opotřebení fixního kapitálu, které je podle Marxe šestina hodnoty příze), tj. 984 libry št. Cena jedné libry příze je asi $^{9}/_{10}$ libry št., tj. tato příze se ve srovnání s přízí zhotovenou ručně zlevnila. To znamená, že použití strojů se ukázalo jako rentabilní.

Jestliže se však stejné množství příze zvětší jen desetkrát (100 liber místo 10 liber), rovná se teď hodnota příze 80 liber št. (výdaje na surovinu) + 12 liber št. (předpokládáme, že se výdaje na pracovní sílu zvětšily šestkrát) + + $10^{2}/_{9}$ libry št. (velikost opotřebení fixního kapitálu se teď podle Marxova předpokladu zmenšilo na desetinu hodnoty příze), tj. rovná se $102^{2}/_{9}$ libry št. Hodnota jedné libry příze je nyní vyšší než 1 libra št. To znamená — odmyslíme-li relativní zmenšení výdajů na nahrazení opotřebení fixního kapitálu (z jedné šestiny na desetinu) —, že příze upředená pomocí strojů je v daném případě dražší než příze upředená ručně. V důsledku toho je v daném případě použití strojů pro kapitalistu nerentabilní. — *425.*

[137] V druhém dílu „Kapitálu" Marx ukazuje, že část látek vložených do půdy pro její zlepšení během delší či kratší doby „existuje dále jako výrobní prostředky a zachovává si tudíž formu fixního kapitálu" (viz „Kapitál", díl II, str. 171). V tomto smyslu Marx mluví v textu i o „náhradě opotřebení" guana, vloženého do půdy. — *425.*

[138] *Společnost pro umění a řemesla* (Society of Arts) byla buržoazně osvícenská a dobročinná společnost, založená roku 1754 v Londýně. Mortonova přednáška byla otištěna v týdeníku „Journal of the Society of Arts" [„Časopis

Společnosti pro umění a řemesla"], v čísle z 9. prosince 1859. Místo citované Marxem je na str. 56 tohoto čísla časopisu. — *431.*

[139] V plánu závěrečných kapitol „Teorií o nadhodnotě", nastíněném na obálce XIV. sešitu, následuje po oddílu „o) Richard Jones. (Konec této 5. části)" bod „Episoda: Důchod a jeho zdroje" (viz „Teorie o nadhodnotě", část I, čes. vyd. 1958, str. 35). V plánu XV. sešitu je bod „Vulgární ekonomie" (tamtéž). Tato dvě témata „Důchod a jeho zdroje" a „Vulgární ekonomie" zaplňují značnou část XV. sešitu rukopisu; obě témata se přitom ve výkladu vzájemně prolínají. V tomto sešitě (napsaném v říjnu až listopadu 1862) přerušil Marx na str. 891 analýzu Hodgskinových názorů a napsal „episodu" (exkurs) o „Důchodu a jeho zdrojích" a o vulgární ekonomii, která ulpívá na povrchním zdání fetišovitých forem důchodu a jeho zdrojů, a staví na tom své apologetické teorie. Při další práci na této „episodě" přešel Marx nejprve k analýze zápůjčního kapitálu, která těsně souvisí s kritikou vulgární ekonomie, a potom k analýze obchodního kapitálu jako jedné ze sfér kapitalistického hospodářství, v níž se nadhodnota nevytváří, nýbrž jen rozděluje. Tím Marx znenáhla překročil rámec „Teorií o nadhodnotě", které měly být historicko-kritickou částí jeho práce.

Ve zkoumání obchodního kapitálu pokračoval Marx až do konce XV. sešitu, ale další sešit svého rukopisu, XVI. (prosinec 1862), nadepsal: „Kapitola třetí. Kapitál a zisk." Hlavním obsahem tohoto sešitu je zkoumání, jehož Marx bohatě využil roku 1865 při psaní prvního a druhého oddílu III. dílu „Kapitálu" a které se zabývá přeměnou nadhodnoty v zisk a míry nadhodnoty v míru zisku a také přeměnou zisku v průměrný zisk. Na konci XVI. sešitu přešel Marx, jak se vyjádřil, k „nejdůležitější otázce tohoto oddílu", k analýze příčin které způsobují, že s rozvojem kapitalistického výrobního způsobu klesá míra zisku. Tento výklad, který Marx později přepracoval pro třetí oddíl III. dílu „Kapitálu" („Zákon sestupné tendence míry zisku"), ukončil teprve na začátku dalšího, XVII. sešitu (prosinec 1862 až začátek ledna 1863).

V XVII. sešitě se Marx, počínaje stránkou 1029 rukopisu, znovu vrátil k analýze obchodního kapitálu a pokračoval v textu XV. sešitu. Ale i zde přerušil výklad o obchodním kapitálu, tentokrát však kvůli „episodě" nadepsané: „Zpětný pohyb peněz v kapitalistické výrobě". Tuto značně rozsáhlou „episodu" ukončil až v XVIII. sešitě (v lednu 1863) slovy: „Další zkoumání této otázky je nutno odložit"; potom se znovu vrátil (na str. 1075 rukopisu) ke zkoumání obchodního kapitálu, tentokrát analyzoval názory různých ekonomů na tuto otázku. Všech těchto analýz obchodního kapitálu, které jsou obsaženy v sešitech XV, XVII a XVIII rukopisu, použil Marx ve značné míře roku 1865 při psaní čtvrtého oddílu III. dílu „Kapitálu". Když dokončil rozbor obchodního kapitálu, vrátil se Marx (na str. 1084) znovu k „Teoriím o nadhodnotě", totiž k oddílu o Hodgskinovi, přerušenému v sešitě XV.

Ze všeho obsáhlého materiálu v sešitech XV—XVIII rukopisu z let 1861

až 1863, který jsme tu uvedli, byly do tohoto vydání „Teorií o nadhodnotě" v souladu s Marxovým plánem pojaty jako přílohy jen oddíly: „Důchod a jeho zdroje. Vulgární ekonomie" obsažené v XV. sešitě (str. 891—950 rukopisu). Tím končí historicko-kritická část Marxovy práce. — *439.*

[140] „*Tímto všeobecným oddílem*" rozumí Marx oddíl „Kapitál všeobecně", který se měl podle plánu z let 1858—1862 skládat ze tří částí („Výrobní proces kapitálu", „Proces oběhu kapitálu" a „Jednota obou čili kapitál a zisk") a za nímž měly následovat tři speciálnější oddíly: „Konkurence kapitálů", „Úvěr" a „Akciový kapitál" (viz „Teorie o nadhodnotě", část 1, čes. vyd. 1958, str. 8). Během práce na „Kapitálu" zahrnoval Marx postupně do částí „Výrobní proces kapitálu", „Proces oběhu kapitálu" a „Jednota obou čili kapitál a zisk" také leccos z toho, co podle původního plánu nemělo být pojato do okruhu otázek vymezených pro oddíl „Kapitál všeobecně". Do třetího dílu „Kapitálu" byly pojaty zejména některé problémy týkající se *úvěru* a úvěrového systému, takže se tento díl rozrostl nad rámec oddílu „Kapitál všeobecně". — *448.*

[141] Marx má na mysli první sešit svého rukopisu z let 1861—1863, začínající oddílem „Přeměna peněz v kapitál". První část tohoto oddílu je nadepsána „*P — Z — P.* Nejobecnější forma kapitálu". — *452.*

[142] Tím je míněn Proudhon, který ve své polemice s Bastiatem (v letech 1849 až 1850) bojoval za „bezúročný úvěr". Marx kritizoval tento Proudhonův názor na str. 935—937 rukopisu (viz tento svazek, str. 508—512). — *454.*

[143] *Crédit mobilier* (plný název: Société générale du crédit mobilier) — francouzská akciová banka, kterou roku 1852 založili bratří Péreirové. Byla úzce spjata s vládou Napoleona III., pod jejíž patronací prováděla spekulační obchody. Roku 1867 udělala úpadek a roku 1871 byla likvidována. Marx napsal v letech 1856 a 1857 několik článků o spekulačních obchodech této banky pro londýnský chartistický list „The People's Paper" a pro „New-York Daily Tribune". (Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 12, čes. vyd. 1962, str. 47—64, 234—242, 320—323 a sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 106 a 198.) — *454.*

[144] V třetím dílu „Kapitálu" (viz Karel Marx, „Kapitál", díl III, část 1, čes. vyd. 1955, str. 355) poukazuje Marx na to, že definici středověkého kupce jakožto pouhého „skladovatele" zboží vyráběného městskými cechy nebo rolníky podal profesor Johann Heinrich Moritz Poppe. Tato definice je v I. svazku jeho spisu „Geschichte der Technologie seit der Wiederherstellung der Wissenschaften bis an das Ende des achtzehnten Jahrhunderts", Göttingen 1807, str. 70. — *455.*

[145] Viz A. R. J. Turgot, „Réflexions sur la formation et la distribution des richesses" (1766), paragraf 73 a 85. — *464.*

[146] Touto otázkou se zabývá Adam Smith v šesté kapitole I. knihy svého díla „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations". — *482.*

[147] Citáty o *dozorcích nad otroky* uvedl Marx v dvacáté třetí kapitole III. dílu „Kapitálu", napsané o dva tři roky později (viz Karel Marx, „Kapitál", díl III, část 1, čes. vyd. 1955, str. 405—406). — *482.*

[148] Zdůvodnění oprávněnosti a účelnosti *daně ze psů* věnoval Arnd zvláštní paragraf (viz K. Arnd, „Die naturgemässe Volkswirthschaft", § 88, str. 420—421). — *491.*

[149] Na tomto místě rukopisu použil Marx termínu „Kostenpreis" ve smyslu $c + v$. (Viz též poznámku 6.) — *498.*

[150] V plánu III. dílu „Kapitálu" (z ledna 1863) je předposlední, 11. kapitola, nadepsaná „*Vulgární ekonomie*" (viz „Teorie o nadhodnotě", část I, čes. vyd. 1958, str. 424). Tento plán sestavil Marx půldruhého či dva měsíce po napsání oddílu „Důchod a jeho zdroje. Vulgární ekonomie" v XV. sešitě rukopisu z let 1861—1863. — *508.*

[151] Marx má na mysli svůj spis „Ke kritice politické ekonomie. Sešit první" (*Marx-Engels*, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 70 a 98). — *508.*

[152] Marx má na mysli Benthamovu práci „Defence of Usury", která vyšla v Londýně roku 1787 (druhé vydání vyšlo roku 1790 a třetí roku 1816). — *513, 523.*

[153] Tím se míní půjčka 100 zlatých s podmínkou, že se úrok bude platit ve třech splátkách, vždy o lipském trhu. V Lipsku dříve bývaly každý rok tři trhy: na Nový rok, o velikonocích a o sv. Michalu. — *514.*

[154] Tento citát není ze spisu „Von Kauffshandlung und wucher", nýbrž z pozdější Lutherovy práce „An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen" (1540), kterou Marx uvádí dále, pod bodem III. — *514.*

[155] Aristotelův názor o úroku jako něčem nepřirozeném, který vyslovil ve svém díle „De Republica", kniha I, kapitola 10, uvádí Marx ve čtvrté kapitole prvního dílu „Kapitálu", str. 183. — *519.*

[156] *Zákony dvanácti desek* — nejstarší památka římského práva. Pocházejí z poloviny 5. stol. před n. l. a jsou výsledkem boje plebejů proti patricijům. V podstatě zaznamenávají obyčejové právo, které dosud v Římě platilo; tyto zákony odrážejí proces majetkové diferenciace římské společnosti, rozvoj otrokářského státu. Zákony byly vryty do dvanácti měděných desek. — *523.*

[157] Marx se zde dopustil nepřesnosti. Thomas Manley nebyl autorem traktátu „Interest of Money mistaken" vydaného anonymně roku 1668 v Londýně, nýbrž jiného, obsahově velmi podobného traktátu „Usury at 6 per cent. Examined and found unjustly charged by Sir Thos. Culpeper and J. C." („Šestiprocentní lichvářský úrok. Zkoumání otázky, prokazující nespravedlnost obvinění proti šestiprocentnímu úroku, které vznesli sir Thomas Culpeper a J. C[hild]") (vyšel v Londýně roku 1669). Jméno autora traktátu „Interest of Money mistaken" není známo. — *525.*

SEZNAM LITERATURY A PERIODICKÝCH PUBLIKACÍ

ARISTOTELES, „*De republica*" [původní řecký název „Politika", kterého používá i český překlad], Praha 1939. — 519, 520

ARND, Karl, „*Die naturgemässe Volkswirthschaft, gegenüber dem Monopoliengeiste und dem Communismus, mit einem Rückblicke auf die einschlagende Literatur*" [„Přirozené hospodářství oproti monopolismu a komunismu, s přihlédnutím k příslušné literatuře"], Hanau 1845. — 490

[BAILEY, Samuel] „*A Critical Dissertation on the Nature, Measures, and Causes of Value; chiefly in Reference to the Writings of Mr. Ricardo and his Followers. By the Author of Essays on the Formation and Publication of Opinion, etc. etc.*" [„Kritické pojednání o podstatě, míře a příčinách hodnoty; hlavně vzhledem ke spisům pana Ricarda a jeho stoupenců. Od autora studií o vytváření a zveřejňování názorů atd. atd."], Londýn 1825. — 23—24, 84, 108, 122, 130, 135, 137, 140—141, 143—145, 147—151, 155—159, 162—163

[BAILEY, Samuel] „*A Letter to a Political Economist; occasioned by an article in the Westminster Review on the Subject of Value. By the Author of the Critical Dissertation on Value therein reviewed*" [„Dopis politickému ekonomovi; u příležitosti článku ve Westminster Review o podstatě hodnoty. Od autora kritického pojednání o hodnotě, která se tam zkoumá"], Londýn 1826. — 122

BANFIELD, Th[omas] Ch[arles], „*The Organization of Industry, explained in a Course of Lectures, delivered in the University of Cambridge in Easter Term 1844*" [„Organizace průmyslu, vysvětlená v přednáškách, přednesených na cambridžské universitě v letním semestru 1844"], druhé vydání, Londýn 1848. (První vydání vyšlo v Londýně roku 1845.) — 315

[BASTIAT, Frédéric a Pierre Joseph PROUDHON] „*Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. P. J. Proudhon*" [„Bezplatný úvěr. Diskuse mezi panem Fr. Bastiatem a panem P. J. Proudhonem"], Paříž 1850. — 510 až 512

BENTHAM, Jeremy, „*Defence of Usury, showing the Impolicy of the Present Legal Restraints on the Terms of Pecuniary Bargains*" [„Obrana lichvy, která ukazuje na špatnou politiku současných zákonných omezení obchodu s penězi"], Londýn 1787. — 513, 532

BERNIER, François, „*Voyages de François Bernier, Docteur en Médicine de la faculté de Montpellier, contenant la description des États du Grand Mogol, de l'Indoustan, du royaume de Cachemire, etc. Où il est traité des richesses, des forces, de la justice, et des causes principales de la décadence des États de l'Asie, et de*

plusieurs événemens considérables; et où l'on voit comment l'or et l'argent, après avoir circulé dans le monde, passent dans l'Indoustan, d'où ils ne reviennent plus" [„Cesty Françoise Berniera, doktora lékařství na montpellierské fakultě, s popisem států Velkého Mughala, Hindustánu, Kašmírského království aj. Pojednává se tu o bohatství, vojenských silách, justici a o hlavních příčinách úpadku asijských říší a o mnoha pozoruhodných událostech; dále o tom, jak se zlato a stříbro, když oběhly světem, dostávají do Hindustánu, odkud se už nevracejí"], 2 svazky, Paříž 1830. (První vydání této knihy vyšlo jako dva dvousvazky malého formátu: „*Histoire de la dernière révolution des États du Grand Mogol*" [„Historie posledního povstání ve státech Velkého Mughala"], sv. I—II, Paříž 1670, a „*Suite des Mémoires du sieur Bernier sur l'Empire du Grand Mogol*" [„Pokračování pamětí pana Berniera o říši Velkého Mughala"], sv. III—IV, Paříž 1671.) — 422

BRAY, J[ohn] F[rancis], „*Labour's Wrongs and Labour's Remedy; or, the Age of Might and the Age of Right*" [„Zlořády práce a prostředky k jejich nápravě; neboli věk moci a věk práva"], Leeds 1839. — 310—315

CAIRNES, J[ohn] E[lliot], „*The Slave Power: its Character, Career, and probable Designs: being an Attempt to explain the real Issues, involved in the American Contest*" [„Síla otroků; její charakter, vývoj a pravděpodobné vyhlídky; pokus vysvětlit, oč skutečně šlo v americkém konfliktu"], Londýn 1862. — 237

CAREY, H[enry] C[harles], „*Principles of Political Economy*" [„Zásady politické ekonomie"], „*Part the first: of the Laws of the Production and Distribution of Wealth*" [„Část první: o zákonech výroby a rozdělování bohatství"], Philadelphia 1837. — 178

[CAZENOVE, John] „*Outlines of Political Economy; being a plain and short View of the Laws relating to the Production, Distribution, and Consumption of Wealth; to which is added a Brief Explanation of the Nature and Effects of Taxation; suited to the Capacity of every one*" [„Nástin politické ekonomie; populární a krátký přehled zákonů týkajících se výroby, rozdělování a spotřeby bohatství; se stručným výkladem podstaty a účinků zdanění; přizpůsobeno chápání každého člověka"], Londýn 1832. — 9, 60—64, 165

CAZENOVE, John, „*Preface, Notes, and Supplementary Remarks to a new edition of Malthus' ‚Definitions in Political Economy'*" — viz Malthus, Thomas Robert, „*Definitions in Political Economy*", Londýn 1853.

CORBET, Thomas, „*An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals; or the Principles of Trade and Speculation explained*" [„Zkoumání příčin a forem bohatství jednotlivců; aneb o zásadách obchodu a spekulace"], ve dvou dílech, Londýn 1841. — 278, 345

CULPEPER, Thomas, „*Traité contre l'usure*" — viz CHILD, Josiah, „*Traités sur le commerce*"

DALRYMPLE, John, „*An Essay towards a General History of Feudal Property in Great Britain*", *The Fourth edition corrected and enlarged* [„Pojednání o všeobecných dějinách feudálního vlastnictví ve Velké Británii", čtvrté opravené a

rozšířené vydání], Londýn 1759. (První vydání vyšlo v Londýně roku 1757.) — 523

DUREAU DE LA MALLE [Adolphe Jules César], „*Économie politique des Romains*" [„Politická ekonomie Římanů"], díl I a II, Paříž 1840. — 524

„*The Economist, Weekly Commercial Times, Bankers' Gazette, and Railway Monitor: A political, literary, and general Newspaper*" [„Ekonom, obchodní týdeník, bankovní noviny a železniční zpravodaj: politické, literární a všeobecné noviny"] (z roku 1854) — anglický týdeník pro ekonomické a politické otázky, který vychází v Londýně od roku 1843; orgán velké průmyslové buržoazie. — 280

„*The Edinburgh Review, or Critical Journal*" [„Edinburský přehled aneb Kritické noviny"] (sv. XL, březen—červenec 1824, sv. LIV, srpen—prosinec 1831) — literární a politické noviny, vycházely od roku 1802; v první polovině 19. století byly orgánem whigů. Od založení až do roku 1827 byly v těchto novinách uveřejnovány McCullochovy články v ekonomických otázkách; od r. 1818 do r. 1820 byl McCulloch redaktorem těchto novin. — 181, 386

Encyclopaedia Britannica [Britská encyklopedie] — vícesvazkový encyklopedický lexikon; vycházel od roku 1768 v neustále nově přepracovávaných vydáních. Od konce 19. století byl vydáván v Edinburghu. — 181

„*Ephémérides du citoyen*" [„Občanský kalendář"] (Paříž 1767, čís. III). — 420

„*Essay on the Application of Capital to Land*" — viz [WEST, sir Edward] „*Essay on the Application of Capital to Land*".

GALIANI [Ferdinando], „*Della moneta*" [„O penězích"] (1750), ve III. svazku Custodiho sbírky „Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna" [„Italští klasikové politické ekonomie. Nová část"], Milán 1803. — 260

GANILH, Charles, „*Des Systèmes d'économie politique, de la valeur comparative de leurs doctrines, et de celle qui paraît la plus favorable aux progrès de la richesse*" [„O systémech politické ekonomie, o poměrné hodnotě jejich nauk a o nauce, která je pro růst bohatství nejvýhodnější"]. Druhé vydání; svazek I a II, Paříž 1821. (První vydání vyšlo v Paříži roku 1809.) — 523

GILBART, James William, „*The History and Principles of Banking*" [„Dějiny a zásady bankovnictví"]. Druhé vydání, Londýn 1834. — 524

[HODGSKIN, Thomas] „*Labour Defended against the Claims of Capital; or, the Unproductiveness of Capital proved. With Reference to the present Combinations amongst Journeymen. By a Labourer*" [„Obrana práce proti nárokům kapitálu; aneb důkaz o neproduktivnosti kapitálu. Ve vztahu k současnému sdružování námezdních dělníků. Napsal dělník"], Londýn 1825. — 256, 257, 260—261, 269—271, 286—287, 289—290, 294, 305—306

[HODGSKIN, Thomas] „*The natural and artifical Right of Property contrasted. A series of Letters, addressed without Permission, to H. Brougham... by the Author of ‚Labour defended against the Claims of Capital'*" [„Přirozená vlastnická práva v protikladu k umělým. Řada dopisů adresovaných bez dovolení H.

Broughamovi autorem ‚Obrany práce proti nárokům kapitálu'"], Londýn 1832. — 310

HODGSKIN, Thomas, „*Popular Political Economy. Four Lectures delivered at the London Mechanics' Institution*" [„Populární politická ekonomie. Čtyři přednášky přednesené na londýnské večerní škole pro dělníky"], Londýn 1827. — 256, 307—310, 431

HOPKINS, Thomas, „*On Rent of Land, and its Influence on Subsistence and Population: with Observations on the operating Causes of the Condition of Labouring Classes in various Countries*" [„O pozemkové rentě a jejím vlivu na obživu a populaci; s poznámkami o příčinách působících na postavení pracujících tříd v různých zemích"], Londýn 1828. — 258

HÜLLMANN, Karl Dietrich, „*Staedtewesen des Mittelalters*" [„Města ve středověku"], 4 díly, Bonn 1826—1829. — 523

CHALMERS, Thomas, „*On Political Economy in Connexion with the Moral State and Moral Prospects of Society*" [„O politické ekonomii ve spojitosti s morálním stavem a morálními vyhlídkami společnosti"]. Druhé vydání, Glasgow, Edinburgh, Dublin a Londýn 1832. (První vydání vyšlo tamtéž rovněž v roce 1832.) — 53, 303

CHAVÉE [Honoré Joseph], „*Essai d'étymologie philosophique ou Recherches sur l'origine et les variations des mots qui expriment les actes intellectuels et moraux*" [„Pojednání o filosofické etymologii, aneb zkoumání o původu a variacích slov, která vyjadřují duševní a morální činnost"], Brusel 1844. — 288, 289

CHERBULIEZ, A[ntoine Elisée], „*Richesse ou Pauvreté. Exposition des causes et des effects de la distribution actuelle des richesses sociales*" [„Bohatství nebo chudoba. Vysvětlení příčin a účinků nynějšího rozdělení společenského bohatství"], Paříž 1841. (První vydání vyšlo v Paříži a Ženevě roku 1840 pod titulem „Riche ou pauvre" [„Bohatý nebo chudý"].) — 350, 357, 359—367, 369—370, 383—385

CHILD, Josiah, „*Traités sur le commerce et sur les avantages qui résultent de la réduction de l'interest de l'argent. Avec un petit traité contre l'usure; par le Chevalier Thomas Culpeper*" [„Pojednání o obchodu a o výhodách, které vyplývají ze snížení peněžního úroku. S krátkým pojednáním proti lichvě; od sira Thomase Culpepera"], přeloženo z angličtiny, Amsterodam a Berlín 1754. (První vydání Childovy knihy vyšlo v Londýně roku 1668 jako malá brožura. V letech 1669—1670 napsal k ní Child deset dodatečných kapitol a kniha potom byla několikrát vydána. Culpeperovo pojednání vyšlo poprvé roku 1621 v Londýně; od roku 1668 vycházelo jako příloha Childovy knihy.) — 524—525

„*An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that Taxation and the Maintenance of unproductive Consumers can be conducive to the Progress of Wealth*" [„Zkoumání zásad, týkajících se podstaty poptávky a nutnosti spotřeby, jak je nedávno hájil p. Malthus, z nichž se vyvozuje, že zdanění a udržování neproduktivních spotřebitelů může podporovat vzrůst bohatství"], Londýn 1821. — 56—58, 114, 116—120, 298, 304, 342, 421

„*Interest of Money Mistaken, or a Treatise, Proving, that the Abatement of Interest is the Effect and not the Cause of the Riches of a Nation, and that six per cent is a Proportionable Interest to the present condition of this Kingdom*" [„Nesprávný názor na peněžní úrok, aneb pojednání, které dokazuje, že snížení úroku není příčinou, ale důsledkem bohatství národa, a že šest procent je za současného stavu tohoto království přiměřený úrok"], Londýn 1668. — 525

JONES, Richard, „*An Essay on the Distribution of Wealth, and on the Sources of Taxation.*" *Part I:* „*Rent*" [„Pojednání o rozdělení bohatství a o zdrojích zdanění." První díl: „Renta"], Londýn 1831. („První díl" zůstal jediným dílem Jonesova „Pojednání".) — 386—398, 402

JONES, R[ichard], „*An Introductory Lecture on Political Economy, delivered at King's College, London, 27th February, 1833. To which is added a Syllabus of a Course of Lectures on the Wages of Labor...*" [„Úvodní přednáška o politické ekonomii, přednesená na King's College v Londýně 27. února 1833. Připojen přehled přednáškového kursu o mzdě..."], Londýn 1833. — 388, 400—405

JONES, Richard, „*Text-Book of Lectures on the Political Economy of Nations, delivered at the East India College, Haileybury*" [„Kniha s texty přednášek o politické ekonomii národů, přednesených na East India College v Haileybury"], Hertford 1852. — 406—407, 410—411, 413—415, 417—424, 429—431, 432 až 436

„*The Journal of the Society of Arts*" [„Časopis Společnosti pro umění a řemesla"] (Londýn, čís. 368, sv. VII, 9. prosince 1859). — 431

LAING, Samuel, „*National Distress; its Causes and Remedies*" [„Národní tíseň; její příčiny a náprava"], Londýn 1844. — 284

LALOR, John, „*Money and Morals: A Book for the Times*" [„Peníze a morálka: Kniha naší doby"], Londýn 1852. — 257

„*The London Magazine*" [„Londýnský magazín"] (duben—květen 1824). — 121—122

LUTHER, Martin, „*An die Pfarrherrn Wider den Wucher zu predigen. Vermanung*" [„Farářům, aby kázali proti lichvě. Napomenutí"], Wittemberg 1540. — 517—522

LUTHER, Martin, „*Eyn Sermon auf das Evangelion von dem reichen Mann und armen Lazaro*" [„Kázání na podobenství o bohatci a chudém Lazarovi"], Wittemberg 1555. (První vydání vyšlo ve Wittembergu roku 1523.) — 514

LUTHER, Martin, „*Von Kauffshandlung vnd wucher*" [„O obchodu a lichvě"], Wittemberg 1524. — 513—514

MALTHUS, T[homas] R[obert], „*Definitions in Political Economy, preceded by an Inquiry into the Rules which ought to guide Political Economists in the Definition and Use of their Terms; with Remarks on the Deviation from these Rules in their Writings*" [„Definice v politické ekonomii s předeslaným zkoumáním pravidel, jimiž se mají političtí ekonomové řídit při definicích a používání svých termínů; s poznámkami o úchylkách od těchto pravidel v jejich spisech"], Londýn 1827. — 12—13, 24, 26, 29—30, 55, 74, 165

Idem. *A new edition with a preface, notes, and supplementary remarks by John Cazenove* [Totéž dílo, nové vydání s předmluvou, poznámkami a doplňujícími vysvětlivkami od Johna Cazenova], Londýn 1853. — 9, 10—11, 13, 19—20, 25—31, 55

[MALTHUS, Thomas Robert] „*An Essay on the Principle of Population, as it affects the Future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other Writers*" [„Pojednání o populačním principu, jak působí na příští zdokonalení společnosti, s poznámkami o myšlenkách pana Godwina, pana Condorceta a jiných spisovatelů"], Londýn 1798. — 18, 58, 401

Idem. *The fifth edition in three volumes* [Totéž dílo, páté vydání ve třech svazcích], Londýn 1817. — 58, 401

MALTHUS, T[homas] R[obert], „*Essai sur le principe de population, ou Exposé des effets passés et présens de l'action de cette cause sur le bonheur du genre humaine; suivi de quelques recherches relatives à l'espérance de guérir ou d'adoucir les maux qu'elle entraîne*"; *Traduit de l'anglais sur cinquième édition par P(ierre) et G[uillaume] Prévost*" [„Pojednání o populačním principu, aneb výklad o minulém a současném vlivu této otázky na blaho lidstva; s několika zkoumáními o vyhlídkách, jak zhojit nebo zmírnit zlo, které působí"], podle pátého vydání přeložili z angličtiny Pierre a Guillaume Prévostovi. Třetí, značně rozšířené vydání, sv. I—IV, IV. sv., Paříž a Ženeva 1836. — 58—60.

MALTHUS, T[homas] R[obert], „*An Inquiry into the Nature and Progress of Rent, and the Principles by which it is regulated*" [„Zkoumání povahy a vzestupu renty a zásad, jimiž se řídí"], Londýn 1815. — 57—58

MALTHUS, T[homas] R[obert], „*The Measure of Value stated and illustrated, with and Application of it to the Alternations in the Value of the English Currency since 1790*" [„Výklad a vysvětlení míry hodnoty, jakož i aplikace na změny v hodnotě anglické měny od roku 1790"], Londýn 1823. — 9, 12, 20, 22—23, 25, 90

MALTHUS, T[homas] R[obert], „*Observations on the Effects of the Corn Laws, and of a Rise or Fall in the Price of Corn on the Agriculture and general Wealth of the Country*" [„Poznámky o vlivu obilních zákonů a vzestupu nebo poklesu ceny obilí na zemědělství a všeobecné bohatství země"], Londýn 1814. — 9

MALTHUS, T[homas] R[obert], „*Principles of Political Economy considered with a View to their practical Application*" [„Zásady politické ekonomie z hlediska jejich praktického použití"], Londýn 1820. — 9, 35, 49, 58

Idem. *Second edition with considerable additions from the author's own manuscript and an original memoire* [Totéž dílo, druhé vydání s důležitými doplňky z autorova rukopisu a s krátkým životopisem autorovým], Londýn 1836. — 9, 30—32, 47, 50, 53—55

MARX, Karl, „*Zur Kritik der Politischen Oekonomie. Erstes Heft*" [„Ke kritice politické ekonomie. Sešit první"], Berlín 1859. (České vydání viz Marx-Engels, Spisy, sv. 13, 1963, str. 31—189.) — 35, 71, 85, 111, 127, 130, 287, 508

McCULLOCH, J[ohn] R[amsay], „*Discours sur l'origine, les progrès, les objets particuliers, et l'importance de l'économie politique. Contenant l'esquisse d'un cours sur les principes et la théorie de cette science*" [„Pojednání o původu, pokrocích, zvláštních předmětech a důležitosti politické ekonomie. S náčrtem kursu o zásadách a teorii této vědy"], z angličtiny přeložil Guillaume Prévost, Ženeva—Paříž 1825. — 101—105, 182

McCULLOCH, J[ohn] R[amsay], *Notes, and supplemental Dissertations to Smith's Wealth of Nations* [Poznámky a doplňující rozbor Smithovy knihy „Bohatství národů"] — viz SMITH Adam, „*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. With a Life of the Author, and introductory Discourse, Notes and supplemental Dissertations. By J. R. McCulloch*"

McCULLOCH, J[ohn] R[amsay], „*The Principles of Political Economy: with a Scetch of the Rise and Progress of the Science*" [„Zásady politické ekonomie; s nástinem vzniku a pokroku této vědy"], Edinburgh 1825. — 165, 181—183

Idem. *Second edition, corrected and greatly enlarged* [Totéž dílo, druhé opravené a značně rozšířené vydání], Londýn 1830. — 169, 171

[McCULLOCH, John Ramsay] Recenze knihy „Considerations on the Accumulation of Capital, and its Effects on Exchangeable Value [„Úvahy o akumulaci kapitálu a jejím vlivu na směnnou hodnotu"]. V časopise „The Edinburgh Review, or Critical Journal", sv. XL, čís. 79, březen 1824. — 182

MILL, James, „*Elements of Political Economy*" [„Základy politické ekonomie"], Londýn 1821. — 73, 81, 94—95, 384

Idem. *Second edition, revised and corrected* [Totéž dílo, druhé přehlédnuté a opravené vydání], Londýn 1824. — 81, 83—84, 95, 101—102

MILL, James, „*Élémens d'économie politique; traduit de l'anglais par J. T. Parisot*" [„Základy politické ekonomie." Z angličtiny přeložil J. T. Parisot], Paříž 1823. — 85—86, 90—91, 93—95, 97, 99—100

MILL, John Stuart, „*Essays on some Unsettled Questions of Political Economy*" [„Pojednání o některých nevyřešených otázkách politické ekonomie"], Londýn 1844. — 102, 186—188, 190—191, 194, 202—203, 220, 222, 230—231

MILL, John Stuart, „*Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy*" [„Zásady politické ekonomie a použití některých v sociální filosofii"], 2 svazky, Londýn 1848. — 186

MILL, John Stuart, „*A System of Logic, Ratiocinative and Inductive, being a connected View of the Principles of Evidence, and the Methodes of Scientific Investigation*" [„Systém sylogistické a induktivní logiky; souvislý přehled zásad důkazů a metod vědeckého bádání"], dva svazky, Londýn 1843. — 191

„*The Morning Star*" [„Jitřenka"] z 1. prosince 1862 — anglický deník, vycházel v Londýně v letech 1856—1869, orgán manchesterských freetraderů Cobdena a Brighta. — 349

MORTON, J[ohn] C[halmers], „*On the Forces used in Agriculture*" [„O silách používaných v zemědělství"], v „The Journal of the Society of Arts", čís. 368, sv. VII, 9. prosince 1859. — 431

MULLION, Mordecai, „*Some Illustrations of Mr. M'Culloch's Principles of Political Economy*" [„Několik vysvětlení k ‚Zásadám politické ekonomie' od pana McCullocha"], Edinburgh 1826. — 181, 232, 260

NEWMAN, Francis William, „*Lectures on Political Economy*" [„Přednášky o politické ekonomii"], Londýn 1851. — 522

„*Observations on certain Verbal Disputes in Political Economy, particularly relating to Value, and to Demand and Supply*" [„Poznatky z jistých polemik v politické ekonomii, zvlášť pokud se týkají hodnoty, jakož i poptávky a nabídky"], Londýn 1821. — 35—36, 107—114, 122—123, 126, 129, 134, 141, 143, 159, 163, 288

„*Outlines of political economy...*" — viz [CAZENOVE, John]

POPPE, Johann Heinrich Moritz, „*Geschichte der Technologie, seit der Wiederherstellung der Wissenschaften bis an das Ende des achtzehnten Jahrhunderts*" [„Dějiny technologie od obrody věd až do konce 18. století"], sv. I—III, Göttingen 1807—1811. — 455

PRÉVOST, G[uillau]me, „*Réflexions sur le système de Ricardo*" [„Úvahy o Ricardově systému"] — viz McCULLOCH, J[ohn] R[amsay], „*Discours sur l'origine, les progrès*"

PROUDHON, Pierre Joseph, „*Gratuité du crédit*" — viz [Bastiat, Frédéric a Pierre Joseph Proudhon] „*Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon*"

[QUINCEY, Thomas de] „*Dialogues of Three Templars on Political Economy, chiefly in relation to the Principles of Mr. Ricardo*" [„Rozhovory tří studentů práv o politické ekonomii, hlavně v souvislosti se zásadami pana Ricarda"]. V časopise „The London Magazine", duben—květen, svazek IX, 1824. — 121—122

QUINCEY, Thomas de, „*The Logic of Political Economy*" [„Logika politické ekonomie"], Edinburgh a Londýn 1844. — 121

RAMSAY, George, „*An Essay on the Distribution of Wealth*" [„Pojednání o rozdělení bohatství"], Edinburgh 1836. — 316—328, 336—337, 340—343, 345 až 348

RAVENSTONE, Piercy, „*Thoughts on the Funding system, and its Effects*" [„Úvahy o systému státního dluhu a jeho důsledcích"], Londýn 1824. — 251—252, 254—256, 259, 301

RICARDO, David, „*On the Principles of Political Economy, and Taxation*" [„Zásady politické ekonomie a zdanění"], Londýn 1817. — 10, 49, 66, 83, 118—119, 123, 250, 252

Idem. *Second edition* [Totéž dílo, druhé vydání], Londýn 1819. — 116—118

Idem. *Third edition* [Totéž dílo, třetí vydání], Londýn 1821. — 50—51, 111, 135—136, 161, 166, 176—178

RICARDO, David, „*Des Principes de l'économie politique, et de l'impôt. Traduit de l'anglais par F. S. Constancio, D. M. etc.; avec des notes explicatives et critiques par M. Jean-Baptiste Say*" [„Zásady politické ekonomie a zdanění. Z angličtiny přeložil F. S. Constancio, dr. med. etc.; s vysvětlivkami a kritic-

kými poznámkami p. Jeana Baptista Saye"), díl první a druhý, Paříž 1819. (Druhé vydání vyšlo v Paříži roku 1835.) — 92, 102

RICARDO David, „*On Protection to Agriculture*" [„O ochraně zemědělství"] (čtvrté vydání), Londýn 1822. (První tři vydání vyšla v Londýně téhož roku.) — 52

ROSCHER, Wilhelm, „*System der Volkswirthschaft*". Erster Band: „*Die Grundlagen der Nationalökonomie. Ein Hand- und Lesebuch für Geschäftsmänner und Studierende*" [„Systém národního hospodářství". První svazek: „Základy národní ekonomie. Příručka a čítanka pro podnikatele a studující"], třetí doplněné a opravené vydání, Stuttgart a Augsburg 1858. (První vydání vyšlo ve Stuttgartu a Tübingen roku 1854.) — 178, 181, 341, 488

SAY, Jean Baptiste, „*Lettres à M. Malthus, sur différens sujets d'économie politique, notamment sur les causes de la stagnation générale du commerce*" [„Dopisy p. Malthusovi o různých otázkách politické ekonomie, zvlášť o důvodech všeobecné obchodní stagnace"], Paříž — Londýn 1820. — 120, 246

SAY, Jean Baptiste, „*Traité d'économie politique, ou simple Exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses*" [„Pojednání o politické ekonomii, aneb prostě výklad o tom, jak se tvoří, rozděluje a spotřebovává bohatství"], druhé vydání, svazek I a II, Paříž 1814. (První vydání vyšlo v Paříži roku 1803.) — 116, 176

Idem. *Quatrième édition.* [Totéž dílo, čtvrté vydání], svazek I—II, Paříž 1819. — 118

„*The Scotsman; or Edinburgh Political and Literary Journal*" [„Skot, aneb Edinburské politické a literární noviny"]. — 181

SENIOR, Nassau W[illiam], „*An Outline of the Science of Political Economy*" [„Nástin vědy politické ekonomie"], Londýn 1836. — 341

SISMONDI, J[ean] Ch[arles] L[éonard] Simonde de, „*Études sur l'économie politique*" [„Studie o politické ekonomii"], sv. I a II, Brusel 1837—1838. — 280

SISMONDI, J[ean] C[harles] L[éonard] Simonde de, „*Nouveaux principes d'économie politique, ou De la richesse dans ses rapports avec la population*" [„Nové zásady politické ekonomie, aneb O bohatství ve vztahu k obyvatelstvu"], druhé vydání, svazek první a druhý, Paříž 1827. (První vydání vyšlo v Paříži roku 1819.) — 37, 49

SMITH, Adam, „*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*" [„Pojednání o podstatě a původu bohatství národů"], ve dvou svazcích, Londýn 1776. — 397, 432—433, 482

SMITH, Adam, „*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. With a Life of the Author, and introductory Discourse, Notes, and supplemental Dissertations. By J. R. McCulloch*" [„Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. S autorovým životopisem, úvodním pojednáním, poznámkami a doplňujícím rozborem J. R. McCullocha"], ve čtyřech svazcích, Edinburgh a Londýn 1828. — 168—169, 178, 247

SMITH, Adam, „*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.*

With a Commentary, by the Author of ‚England and America' (Edward Gibbon Wakefield)" [„Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. S komentářem autora díla ‚Anglie a Amerika' (Edward Gibbon Wakefield)"], v šesti svazcích, svazek I, Londýn 1835 (—1839). — 183—184, 274

SMITH, Adam, „*Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Traduction nouvelle, avec des notes et observations; par Germain Garnier*" [„Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Nový překlad s poznámkami a vysvětlivkami Germaina Garniera"], v šesti svazcích, svazek I—II, Paříž 1802. — 22, 23

„*The Source and Remedy of the National Difficulties, deduced from Principles of Political Economy, in a Letter to Lord John Russell*" [„Zdroj národních obtíží a jak jim odpomoci, odvozeno ze zásad politické ekonomie. Dopis lordu Johnu Russellovi"], Londýn 1821. — 232—234, 245—246, 248—250, 254, 259, 294, 304

STIRLING, Patrick James, „*The Philosophy of Trade; or, Outlines of a Theory of Profits and Prices, including an Examination of the Principles which determine the relative Value of Corn, Labour and Currency*" [„Filosofie obchodu, aneb nástin teorie zisku a cen, včetně zkoumání zásad, jež určují relativní hodnotu obilí, práce a oběživa"], Edinburgh 1846. — 184

STORCH, Henri, „*Cours d'économie politique ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. Avec des notes explicatives et critiques par J. B. Say*" [„Kurs politické ekonomie, aneb výklad zásad, které určují blahobyt národů. S vysvětlujícími a kritickými poznámkami J. B. Saye"], svazek I—IV, Paříž 1823. — 343

TORRENS, R[obert], „*An Essay on the Production of Wealth; with an Appendix, in which the Principles of Political Economy are applied to the actual Circumstances of this Country*" [„Pojednání o produkci bohatství s dodatkem, ve kterém jsou zásady politické ekonomie aplikovány na současné poměry této země"], Londýn 1821. — 19, 66, 68—70, 74

TORRENS, R[obert], „*A Letter to the Right Honourable Sir Robert Peel, Bart., M.P., etc. etc. etc. on the Condition of England, and on the Means of Removing the Causes of Distress*" [„Dopis vysoce ctihodnému siru Robertu Peelovi, baronetovi, členu sněmovny atd., atd., atd. o situaci Anglie a o prostředcích k odstranění příčin tísně"], druhé vydání, Londýn 1849. (První vydání vyšlo v Londýně roku 1842.) — 216

TURGOT, A[nne] R[obert] J[acques], „*Réflexions sur la formation et la distribution des richesses*" [„Úvahy o tvorbě a rozdělování bohatství"] (1766). V „*Oeuvres de Turgot. Nouvelle édition par E. Daire*" [„Turgotovy spisy. Nové vydání, vyd. Eugène Daire"], svazek první, Paříž 1844. — 464

URE, Andrew, „*Philosophie des manufactures, ou Économie industrielle de la fabrication du coton, de la laine, du lin et de la soie, avec la description des diverses machines employeés dans les Ateliers anglais*" [„Filosofie manufaktur, aneb průmyslová ekonomie při výrobě bavlny, vlny, lnu a hedvábí s popisem různých

strojů používaných v anglických dílnách"], přeloženo pod dohledem autora, svazek I a II, Paříž 1836. — 429

„*La Voix de Peuple*" [„Hlas lidu"], proudhonovský deník, který vycházel v Paříži od 1. října 1849 do 14. května 1850. — 510

[WAKEFIELD, Edward Gibbon] „*A Commentary to Smith's Wealth of Nations*" [„Poznámky k Smithově knize ‚Wealth of Nations'"] — viz SMITH, Adam, „*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*", Londýn 1835

[WEST, sir Edward] „*Essay on the Application of Capital to Land, with Observations shewing the Impolicy of any great Restriction of the Importation of Corn, and that the Bounty of 1688 did not lower the Price of it. By a Fellow of University College, Oxford*" [„Pojednání o použití kapitálu v zemědělství, s poznámkami upozorňujícími na nerozumnost jakéhokoli většího omezování dovozu obilí, a to, že prémie z roku 1688 jeho cenu nesnížila. Od člena kolegie Oxfordské university"], Londýn 1815. — 298

„*Westminster Review*" [„Westminterský přehled"], sv. V, leden—duben 1826, anglický buržoazní časopis liberálního zaměření, který vycházel v Londýně v letech 1824—1914 čtyřikrát ročně. — 494

JMENNÝ REJSTŘÍK

Abraham a Santa Clara (pseudonym Hanse Ulricha Megerla) (1644 až 1709), rakouský katolický kazatel a spisovatel. — 49

Anderson, James (1739—1808), anglický ekonom; předchůdce Ricardův v teorii renty; vypracoval v hlavních rysech teorii diferenciální renty. — 34, 50, 58

Anna Stuartovna (1665—1714), anglická královna (1702—1714). — 523, 524

Aristoteles (384—322 před n.l.), starověký myslitel; kolísal mezi materialismem a idealismem; ideolog třídy otrokářů; ve svých ekonomických dílech obhajoval naturální otrokářské hospodářství; jako první analyzoval formu hodnoty a obě prvotní formy kapitálu (obchodní a lichvářský kapitál). — 519, 520

Arnd, Karl (1788—1877), německý ekonom, představitel vulgární politické ekonomie. — 490

Bailey, Samuel (1791—1870), anglický buržoazní ekonom a filosof; vystupoval proti Ricardově pracovní teorii hodnoty z pozic vulgární politické ekonomie; zároveň správně vystihl některé rozpory v Ricardových ekonomických názorech. — 23, 24, 84, 108, 122, 130, 134, 135, 147—156, 158—163, 165, 173, 182, 252, 288

Banfield, Thomas Charles (1795—1880), anglický buržoazní ekonom. — 315

Barton, John (konec 18. až asi první polovina 19. stol.), anglický ekonom, jeden z představitelů klasické buržoazní politické ekonomie. — 236

Bastiat, Frédéric (1801—1850), francouzský vulgární ekonom, hlásal harmonii třídních zájmů v buržoazní společnosti. — 90, 488, 508, 510, 518

Bedřich II. (z rodu Hohenstaufů) (1194—1250), sicilský král (od roku 1208), německý král (1212—1250) a císař tzv. Svaté říše římské (1215 až 1250). — 523

Bentham, Jeremy (1748—1832), anglický buržoazní sociolog, teoretik utilitarismu. — 513, 519, 523

Bernier, François (1625—1688), francouzský lékař, cestovatel a spisovatel. — 422

Bray, John Francis (1809—1895), anglický ekonom, utopický socialista, stoupenec Roberta Owena; rozvíjel teorii „pracovních peněz". — 310 až 315

Buchanan, David (1779—1848), anglický publicista a buržoazní ekonom, žák a komentátor Adama Smitha. — 390

Büsch, Johann Georg (1728—1800), německý ekonom, v podstatě stoupenec merkantilistických názorů. — 237

Cairnes, John Elliot (1823—1875), anglický ekonom Ricardovy školy,

publicista, odpůrce otrokářství v jižních státech USA. — 237

Carey, Henry Charles (1793—1879), americký vulgární ekonom, protekcionista, obhájce harmonie třídních zájmů v kapitalistické společnosti. — 178, 248

Cazenove, John (19. století), anglický vulgární ekonom, stoupenec Malthusův. — 9, 10, 12, 19, 24—25, 28—30, 54, 55, 56, 57—60, 165

Constancio, Francisco Solano (1772 až 1846), portugalský lékař, diplomat a spisovatel; překládal díla anglických ekonomů (Ricarda, Malthuse, Godwina) do francouzštiny. — 102

Corbet, Thomas (19. století), anglický buržoazní ekonom, stoupenec Ricardův. — 278, 280, 345

Culpeper, sir Thomas (1578—1662), anglický ekonom, merkantilista; bojoval v zájmu průmyslového kapitálu proti lichvářskému kapitálu a doporučoval snížení peněžního úroku. — 453, 523, 525

Custodi, Pietro (1771—1842), italský ekonom, vydavatel hlavních děl klasické italské ekonomie. — 260

Dalrymple, sir John (1726—1810), skotský historik, právník a ekonom. — 523

Darwin, Charles Robert (1809—1882), významný anglický přírodovědec, zakladatel vědecké evoluční biologie. — 286

D'Avenant (Davenant), Charles (1656 až 1714), anglický ekonom a statistik, merkantilista. — pozn. 106

Duilius, Marcus (4. století před n. l.), tribun lidu ve starém Římě (357 před n. l.). — 524

Dureau de la Malle, Adolphe Jules César Auguste (1777—1857), francouzský básník a historik; autor knihy o hospodářství Římanů. — 524

Fairbairn, sir William (1789—1874), anglický továrník, inženýr a vynálezce. — 429

Fourier, François Marie Charles (1772 až 1837), francouzský utopický socialista. — 232

Galiani, Ferdinando (1728—1787), italský ekonom, odpůrce fyziokratů; zastával názor, že cena zboží je určena jeho užitečností, ale současně vyslovil několik správných domněnek o povaze zboží a peněz. — 260

Ganilh, Charles (1758—1836), francouzský politik, vulgární ekonom, epigon merkantilismu. — 523

Garnier, Germain, hrabě de (1754 až 1821), francouzský ekonom a politik, monarchista; epigon fyziokratické školy; překladatel a komentátor Adama Smitha. — 22—23

Genucius, Lucius (4. století před n. l.), tribun lidu ve starém Římě (asi 342 před n. l.). — 524

Gilbart, James William (1794—1863), anglický bankéř a ekonom, autor řady prací o bankovnictví. — 524

Godwin, William (1756—1836), anglický maloburžoazní politik a spisovatel, racionalista, jeden z ideových původců anarchismu. — 58

Goethe, Johann Wolfgang (1749—1832), německý spisovatel a myslitel. — 173

Destutt de Tracy, Antoine Louis Claude, hrabě de (1754—1836), francouzský vulgární ekonom, sensualistický filosof; stoupenec konstituční monarchie. — 135, 177

Hodgskin, Thomas (1787—1869), anglický ekonom a publicista; jeden z představitelů proletářského protikladu ke klasické buržoazní politické ekonomii; hájil zájmy proletariátu a kritizoval kapitalismus z pozic utopického socialismu; vyvodil z Ricardovy teorie socialistické závěry. — 253, 256—259, 260, 261, 263, 267, 269, 273, 281—288, 289, 294, 295—298, 302, 304—307, 310, 431

Hopkins, Thomas (konec 18. až asi polovina 19. století), anglický ekonom, pokládal pozemkovou rentu za důsledek monopolního vlastnictví. — 258, 390

Horác (Quintus Horatius Flaccus) (65—8 před n. l.), římský básník. — 19, 53

Hüllmann, Karl Dietrich (1765—1846), německý buržoazní historik, profesor v Bonnu, psal především o dějinách peněžnictví a obchodu. — 523

Hume, David (1711—1776), skotský filosof, historik a ekonom; odpůrce merkantilistů, zastánce kvantitativní teorie peněz. — 523

Chavée, Honoré Joseph (1815—1877), belgický lingvista a antropolog. — 288

Chalmers, Thomas (1780—1847), skotský protestantský teolog a buržoazní ekonom, fanatický stoupenec Malthusových teorií. — 53, 303

Cherbuliez, Antoine Elisée (1797 až 1869), švýcarský ekonom, stoupenec Sismondiho; spojil Sismondiho teorii s prvky učení Ricardova. — 350 až 352, 357—366, 369, 383—385

Chevé, Charles François (1813—1875), francouzský maloburžoazní publicista a sociolog. — 510

Child, sir Josiah [Josias] (1630—1699), anglický ekonom, stoupenec merkantilismu, bankéř a obchodník. — 453, 523, 524, 525

Jakub I. (1566—1625), anglický král (1603—1625). — 524

Jindřich VIII. (1491—1547), anglický král (1509—1547). — 523, 524

Jones, Richard (1790—1855), anglický ekonom, v jeho spisech se odráží úpadek klasické politické ekonomie v Anglii, v některých otázkách politické ekonomie však předstihl Ricarda. — 386—436

Justinián I. (Justinianus) (483—565), byzantský císař (527—565). — 524

Karel II. (1630—1685), anglický král (1660—1685). — 524

Karel Veliký (asi 742—814), francký král (768—800) a římský císař (800 až 814). — 523

Kato starší (Marcus Porcius Cato Maior) (234—149 před n. l.), římský politik a spisovatel. — 514

King, Gregory (1648—1712), anglický statistik. — 315

Laing, Samuel (1810—1897), anglický politik a publicista, člen parlamentu, liberál; zastával různá vysoká správní postavení v anglických železničních společnostech. — 284

Lalor, John (1814—1856), anglický buržoazní publicista a ekonom. — 257, 280

Locke, John (1632—1704), anglický filosof, dualista, sensualista; buržoazní ekonom, kolísal mezi nominalistickou a monetární teorií peněz. — 523

Luther, Martin (1483—1546), německý

reformátor, zakladatel protestantismu (luteránství) v Německu; ideolog německého měšťanstva; za selské války v roce 1525 stál na straně knížat proti sedlákům a městské chudině. — 512, 514, 517—519

Malthus, Thomas Robert (1766—1834), anglický duchovní, ekonom, ideolog zbohatlé statkářské aristokracie, obhájce kapitalismu, hlasatel reakční populační teorie. — 9—16, 18—37, 41—50, 53—60, 67—68, 74, 76—77, 80, 90, 94, 106—107, 114, 117, 122, 146, 152, 165, 167, 173, 181, 236, 252, 259, 298, 319, 342, 401, 416

Manley, Thomas (1628—1690), anglický spisovatel a buržoazní ekonom, merkantilista. — 525

McCulloch (MacCulloch), John Ramsay (1789—1864), anglický ekonom, vulgarizátor Ricardova ekonomického učení, obhájce kapitalismu. — 25, 64, 84, 90, 101, 164—183, 232, 260

Mill, James (1773—1836), anglický ekonom a filosof, vulgarizátor Ricardova učení; zároveň z něho vyvodil některé radikální závěry. — 25, 26, 55, 61, 73, 81—102, 161, 162, 163, 164, 168, 173, 176, 177, 180, 181, 259, 321, 384

Mill, John Stuart (1806—1873), anglický ekonom a pozitivistický filosof, stoupenec klasické školy politické ekonomie; syn Jamese Milla. — 81, 102, 183, 186—190, 193—198, 200—203, 207—208, 215—216, 218, 220, 222, 230—231, 491—492

Morton, John Chalmers (1821—1888), anglický agronom, autor řady spisů o zemědělství. — 431

Mullion, Mordecai viz *Wilson, John*

Napoleon I. Bonaparte (1769—1821), francouzský císař (1804—1814 a 1815). — 256

Newman, Francis William (1805 až 1897), anglický filosof a publicista, buržoazní radikál, autor řady prací o náboženských, politických a ekonomických otázkách. — 522

Niebuhr, Barthold Georg (1776—1831), německý historik, autor prací o dějinách antiky. — 524

Owen, Robert (1771—1858), anglický utopický socialista. — 52, 232, 255

Parisot, Jacques Théodore (nar. roku 1783), překladatel knihy Jamese Milla „Elements of Political Economy" do francouzštiny. — 86, 90, 95, 97

Paterson, William (1658—1719), anglický finančník a politik, zakladatel Anglické a Skotské banky. — 523

Peel, sir Robert (1788—1850), anglický státník, vůdce umírněných toryů, ministerský předseda (1834—1835 a 1841—1846); s podporou liberálů prosadil zrušení obilních zákonů (1846). — 216

Pindar (asi 522—asi 442 před n. l.), řecký lyrik, autor oslavných ód. — 268

Prévost, Guillaume (1799—1883), švýcarský buržoazní ekonom; vulgarizátor Ricardova učení; se svým otcem Pierrem přeložil do francouzštiny jeden z McCullochových spisů. — 101—106, 182

Prévost, Pierre (1751—1839), švýcarský ekonom a fyzik; přeložil do francouzštiny spisy Malthusovy aj.; otec předchozího. — 58

Price, Richard (1723—1791), anglický

publicista, ekonom a moralistický filosof, buržoazní radikál, psal o státních financích. — 234

Proudhon, Pierre Joseph (1809—1865), francouzský publicista, sociolog, a ekonom; ideolog maloburžoazie, jeden z ideových původců anarchismu. — 454, 508, 510—512, 517

Quincey, Thomas de (1785—1859), anglický spisovatel a ekonom, komentátor Ricardův; v jeho dílech se odráží úpadek a rozklad ricardovské školy. — 121

Rau, Karl Heinrich (1792—1870), německý vulgární ekonom, v některých otázkách sdílel Smithovy a Ricardovy názory. — 490

Ravenstone, Piercy (zemř. roku 1830), anglický ekonom, stoupenec Ricardův; hájil zájmy maloburžoazie, odpůrce malthusovství. — 251—252, 254—256, 259, 301

Ramsay, sir George (1800—1871), anglický ekonom, jeden z posledních představitelů klasické buržoazní politické ekonomie. — 316—328, 331, 336—338, 340—348, 350—351, 358, 415

Ricardo, David (1772—1823), anglický ekonom, jeden z nejvýznamnějších představitelů klasické buržoazní politické ekonomie. — 9—12, 15—16, 19—20, 24—29, 48—53, 63, 66—68, 71—72, 76—77, 81—83, 89—93, 95—96, 101—104, 107—108, 111 až 114, 116—119, 121—123, 128, 135—136, 144—146, 149—150, 156, 160—168, 171—179, 181—182, 185 až 187, 191, 196—197, 202, 207, 220, 231—234, 236, 238, 246—248, 250 až 253, 257, 259—260, 267, 322 až 323, 327, 340—342, 367, 383—384, 386, 389—390, 393, 394, 416, 428, 434, 439, 487—488, 491, 493, 502

Rodbertus (Jagetzow), Johann Karl (1805—1875), pruský velkostatkář, ekonom; ideolog zburžoaznělého junkerstva; teoretik pruského junkerského „státního socialismu". — 296

Roscher, Wilhelm Georg Friedrich (1817 až 1894), německý vulgární ekonom, profesor na lipské universitě, zakladatel tzv. historické školy v politické ekonomii. — 178, 181, 341, 484, 488

Rothschild, James (1792—1868), šéf bankovního domu Rothschildů v Paříži. — 435

Rousseau, Jean Jacques (1712—1778), francouzský osvícenec, demokrat, ideolog maloburžoazie. — 59

Russell, lord John (1792—1878), anglický státník, vůdce whigů, ministerský předseda (1846—1852 a 1865 až 1866). — 232

Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy, hrabě de (1760—1825), francouzský utopický socialista. — 232

Say, Jean Baptiste (1767—1832), francouzský ekonom, představitel vulgární politické ekonomie. — 76, 90, 92, 102, 116, 119—120, 176—181, 246, 487—488, 518

Seneca, Lucius Annaeus (asi 4 před n. l. až 65 n. l.), římský filosof, spisovatel a politik, jeden z nejvýznamnějších představitelů tzv. mladší stoické školy. — 517

Senior, Nassau William (1790—1864), anglický vulgární ekonom, apologet kapitalismu, byl proti zkrácení pracovního dne. — 26, 341, 492

Schiller, Friedrich (1759—1805), německý spisovatel. — 168

Sismondi, Jean Charles Léonard Simonde de (1773—1842), švýcarský ekonom, maloburžoazní kritik kapitalismu, významný představitel ekonomického romantismu. — 37, 48 až 50, 52, 58, 81, 253, 255, 280, 369, 383—384, 390, 411

Smith, Adam (1723—1790), anglický ekonom, jeden z nejvýznamnějších představitelů klasické buržoazní politické ekonomie. — 9, 12, 16, 19 až 20, 22—23, 25, 27, 34—35, 49, 58, 62, 66—67, 71, 80, 103, 107, 113, 116, 118, 120, 168, 169, 178, 181, 183, 197, 232, 247—248, 257, 259, 262, 304, 324, 327, 341, 367, 397, 401, 413, 419, 429, 432, 439, 482, 486—488, 490—491, 500, 502

Spence, Thomas (1750—1814), anglický utopický socialista, hlásal zrušení soukromého vlastnictví půdy a nastolení agrárního socialismu. — 58

Steuart (Stewart), sir James (také pod jménem *Denham*) (1712—1780), anglický ekonom, jeden z posledních představitelů merkantilismu; odpůrce kvantitativní teorie peněz. — 110, 237, 386

Stirling, Patrick James (1809—1891), anglický vulgární ekonom. — 184 až 185

Storch, Heinrich Friedrich von (Andrej Karlovič) (1766—1835), ruský ekonom, statistik a historik, člen Akademie věd v Petrohradě, epigon klasické buržoazní politické ekonomie. — 343

Taylor, Tom (1817—1880), anglický dramatik a novinář. — pozn. 14

Thukydides (asi 460—asi 395 před n. l.), starořecký dějepisec, autor „Dějin Peloponéské války". — 181, 488

Torrens, Robert (1780—1864), anglický buržoazní ekonom, freetrader; vulgarizátor ekonomického učení Ricardova; popíral použitelnost pracovní teorie hodnoty v podmínkách kapitalistického výrobního způsobu. — 19, 55, 66, 68—74, 76—77, 94, 161—162, 173, 182, 216, 252, 259

Townsend, Joseph (1739—1816), anglický duchovní, geolog a sociolog, hlásal reakční populační teorii později převzatou Malthusem. — 34, 50, 58

Trajan (Marcus Ulpius Traianus) (53 až 117), římský císař (98—117) a vojevůdce. — 524

Turgot, Anne Robert Jacques baron de l'Aulne (1727—1781), francouzský státník a ekonom, jeden z hlavních představitelů školy fyziokratů, žák Quesnayův; v letech 1774—1776 generální kontrolor (ministr) financí; pro svoji progresívní hospodářskou politiku musel odstoupit. — 263, 421, 464

Ure, Andrew (1778—1857), anglický chemik, vulgární ekonom, freetrader, autor řady prací o ekonomice průmyslu. — 429

Wakefield, Edward Gibbon (1796 až 1862), anglický státník, ekonom, vypracoval buržoazní teorii kolonialismu. — 92, 183, 247, 281

Warwick, Richard Neville, hrabě (1428 až 1471), anglický feudál, hrál významnou úlohu ve válkách Červené a Bílé růže (1455—1485); pro svůj vliv na osudy anglického trůnu byl nazván „tvůrcem králů". — 403

West, sir Edward (1782—1828), anglický ekonom, jeden z představitelů klasické buržoazní politické ekonomie, rozpracoval otázky pozemkové renty. — 298

Wilson, John (1785—1854), skotský básník a spisovatel, psal pod různými pseudonymy. — 181

POSTAVY Z MYTOLOGIE A KRÁSNÉ LITERATURY

Antaeus (Antaios), v řeckém bájesloví obr, syn boha moře Poseidóna a bohyně země Gaie; byl neporazitelný, pokud se dotýkal své matky — země; Herkules (Héraklés) jej odtrhl od země a uškrtil. — 521

lord Dundreary, postava z komedie anglického spisovatele Toma Taylora (1817—1880) „Our American Cousin" [„Náš americký bratranec"]. — 32, 44

Ezechiel (asi 600 před n. l.), židovský prorok v Babylóně; je po něm pojmenována jedna kniha Starého zákona. — 514

Géryonés, v řeckém bájesloví obr s třemi těly a třemi hlavami; Herkules odehnal jeho stáda a zabil jej šípem. — 521

Herkules (Héraklés), nejslavnější hrdina řeckého bájesloví, syn Zeův. — 521, 522

Izaiáš (asi 740—asi 700 před n. l.), v Starém zákoně nejvýznamnější prorok izraelského náboženství. — 513

Kakus, netvor z řecké báje, chrlící oheň; syn Hefaistův. — 522

Moloch, ve staré Fénicii a Kartágu bůh slunce, ohně a války, jehož modle byly přinášeny lidské oběti; později symbol krutosti a všeničící síly. — 443

Odysseus, král ithacký; postava řeckého bájesloví a homérských eposů. — 518

Polyfém, v řeckém bájesloví jednooký Kyklop oslepený Odysseem. — 518

Ulysses, viz *Odysseus*

VYSVĚTLENÍ CIZÍCH SLOV A ODBORNÝCH TERMÍNŮ

A

ad absurdum — k nesmyslným koncům
adekvátní — přiměřený, plně odpovídající, rovnocenný
ad vocem — pokud jde o; doslova: při slově
aequalitas arithmetica — aritmetická rovnost
alias — jinak, aneb, jiným jménem
alikvotní díl — díl, který je k celku v určitém poměru a v tomto poměru je v něm beze zbytku obsažen; podíl
al pari — totožné
anticipace — předjímání
apologet — obránce, obhájce

C

causa efficiens — působící příčina
cercle vicieux — začarovaný kruh
conditio sine qua non — nezbytná podmínka
contradictio in adjecto — rozpor v určení, vnitřní rozpor
contradictio in terminis — rozpor v termínech

D

de prime abord — nejprve
de propriis fontibus — z vlastních zdrojů
deus ex machina — doslova: „bůh ze stroje"; zde: osoba, která se neočekávaně objevuje a vyřeší spletitou situaci
differentia specifica — specifické rozdíly
distinkce — rozlišování, rozdíl
dynamis (δύναμις) — síla

E

enérgeia (ἐνέργεια) — účinnost
en masse — vcelku
eo ipso — právě proto
esoterická teorie — teorie přístupná jen zasvěcencům; tajná, skrytá
ex proprio sinu — z vlastní podstaty

H

hidalgo — titul španělské nižší šlechty

I

imanentní — neodlučně vlastní, tkvící v podstatě něčeho
inherence — vztah vlastnosti k předmětu, kdy vlastnosti tkví uvnitř předmětu a jsou od něho neodlučitelné
in infinitum — donekonečna
inkarnace — vtělení, ztělesnění
in malis promissis — v případě nepoctivých slibů, „neplatný závazek"
in natura — v přirozené podobě, v přírodním stavu
in naturalibus — v naturáliích, v naturálním stavu

in posse — co do možnosti, potenciálně
in statu nascendi — ve stavu zrodu
interesse phantasticum — vymyšlená škoda
interpret — osoba, která vykládá nebo vysvětluje výraz nebo text

J

jeremiáda — nářek, naříkání

K

kabalistický — přikládající mystický význam písmenům a číslicím
kanonický — hájící moc církve proti moci panovníkově
kat' exochén (*κατ' ἐξοχήν*) — v nejvlastnějším slova smyslu
kompendium — souborné zpracování látky, povšechná příručka
kompilace — literární výtvor vzniklý mechanickým sestavením výpisků z jiných spisů

L

latentně — skrytě, utajeně

M

medius terminus — střední článek
mirabile dictu — divno říci
modifikace — úprava, obměna, pozměnění
modus loquendi — slovní obrat
monetární systém — raná forma merkantilismu v západní Evropě (15. stol.)
mystérium — záhada, tajemství

P

par excelence — v pravém slova smyslu
parvenu — povýšenec
per fas et nefas — právem i neprávem
per procura — v zastoupení, plnou mocí
plagiátorství — napodobování vědeckého nebo uměleckého díla
prebenda — církevní obročí
prima facie — na první pohled
prius — co předchází
pro rata — úměrně

Q

quand même — stůj co stůj
quidproquo — záměna pojmů

R

reminiscence — vzpomínka, ohlas
rentiér — kdo pobírá bezpracný důchod z majetku (rentu)

S

sarkasmus — jízlivost, kousavost, uštěpačnost
selfaktor — dopřádací stroj
scholastický — strnulý, vyznačující se neplodným mudrováním
scholastika — středověký filosofický směr založený na pouhých myšlenkových konstrukcích bez ohledu na smyslovou zkušenost
sinekura — postavení nebo důchod bez velké námahy
sinekurista — kdo pobírá bezpracný důchod
skrupule — pochyby, vrtochy, úzkostlivost
sub alia specie — z jiného hlediska
sub certa specie — určitým způsobem

sub specie spatii — pod zorným úhlem prostoru
sui generis — svého druhu
synkretický — neorganicky smíšené různé filosofické a náboženské systémy, učení a zásady

T

tautologie — opakování toho, což už bylo řečeno, týmiž nebo obdobnými slovy
tókos (τόκος) — rodit, zrozené; v přeneseném smyslu: zisk z vypůjčených peněz; úrok, lichva
toto coelo — po všech stránkách
toto genere — celým původem
transsubstanciace — podle řím. kat. víry domnělá přeměna chleba a vína při mši v tělo a krev Kristovu
trivialita — hrubost, obhroublost, sprostota; všednost, otřepanost
triviální — všední, nízký, obecně známý
truismus — všednost, banálnost, často opakovaná věc; všední, obvyklé rčení

U

ultima Thule — nejvyšší, konečný cíl

V

vice versa — naopak

W

waterový stroj — křídlový přádací stroj

SEZNAM VAH, MĚR A MINCÍ

VÁHY

libra (anglická váhová jednotka)	453,592 g

MÍRY

Plošné:	
akr	4046,78 m^2
Délkové:	
loket (německý)	$^2/_3$ m
yard	91,439 cm
Duté:	
kvarter	290,79 l

MINCE

floren (fiorino), florentinská zlatá mince od roku 1252, v hodnotě 3,5 g ryzího zlata; ve 14. století znovu ražena v Německu (gulden)

frank, francouzská mince užívaná od 14. století

gulden, německá novoražba florenu, od roku 1325; později stříbrný gulden, po esslingském říšském mincovním uspořádání z roku 1524 s čistým obsahem 27,405 g

libra šterlinků (£)	= 20 šilinků
šilink (sh)	= 12 pencí
penny (d), množ. číslo pence	= $^1/_{12}$ šilinku
farthing (nejmenší anglická mince)	= $^1/_4$ penny

OBSAH

[KAPITOLA DEVATENÁCTÁ]

THOMAS ROBERT MALTHUS

[1. MALTHUSOVA ZÁMĚNA KATEGORIÍ ZBOŽÍ A KAPITÁL] 9

[2. VULGÁRNÍ POJETÍ „ZISKU ZE ZCIZENÍ" V MALTHUSOVĚ PODÁNÍ. MALTHUSOVY NEJAPNÉ PŘEDSTAVY O NADHODNOTĚ] 9 14

[3. SVÁR MEZI PŘÍVRŽENCI MALTHUSOVÝMI A RICARDOVÝMI VE DVACÁTÝCH LETECH 19. STOLETÍ. SPOLEČNÉ RYSY V JEJICH POSTOJI K DĚLNICKÉ TŘÍDĚ] 18

[4. MALTHUSOVA JEDNOSTRANNÁ INTERPRETACE SMITHOVY TEORIE HODNOTY. JAK MALTHUS VYUŽÍVÁ NESPRÁVNÝCH SMITHOVÝCH TEZÍ V POLEMICE PROTI RICARDOVI] 19

[5. SMITHOVA TEZE O NEMĚNNÉ HODNOTĚ PRÁCE V MALTHUSOVĚ INTERPRETACI] 22

[6. JAK MALTHUS VYUŽÍVÁ RICARDOVY TEZE O MODIFIKACI ZÁKONA HODNOTY V BOJI PROTI PRACOVNÍ TEORII HODNOTY] 24

[7. MALTHUSOVA VULGÁRNÍ DEFINICE HODNOTY. NÁZOR NA ZISK JAKO NA PŘIRÁŽKU K CENĚ. MALTHUSOVA POLEMIKA PROTI RICARDOVU POJETÍ RELATIVNÍ MZDY] 27

[8. NESOULAD MALTHUSOVÝCH NÁZORŮ NA PRODUKTIVNÍ PRÁCI A AKUMULACI S JEHO POPULAČNÍ TEORIÍ] 30

[*a*)] *Produktivní a neproduktivní práce* 30

[*b*)] *Akumulace* 31

[9.] KONSTANTNÍ A VARIABILNÍ KAPITÁL [V MALTHUSOVĚ POJETÍ] 31

[10.] MALTHUSOVA TEORIE HODNOTY [DOPLŇUJÍCÍ POZNÁMKY] 34

[11.] NADVÝROBA. „NEPRODUKTIVNÍ SPOTŘEBITELÉ" ATD. [MALTHUSOVA OBHAJOBA MARNOTRATNOSTI „NEPRODUKTIVNÍCH SPOTŘEBITELŮ" JAKO PROSTŘEDKU PROTI NADVÝROBĚ] 36

[12. SOCIÁLNÍ PODSTATA MALTHUSOVY POLEMIKY PROTI RICARDOVI. JAK MALTHUS PŘEKRUCUJE SISMONDIHO NÁZORY NA ROZPORY BURŽOAZNÍ VÝROBY. APOLOGETICKÉ POZADÍ MALTHUSOVY INTERPRETACE TEZE O MOŽNOSTI VŠEOBECNÉ NADVÝROBY] 48

[13. JAK RICARDOVCI KRITIZUJÍ MALTHUSOVO POJETÍ „NEPRODUKTIVNÍCH SPOTŘEBITELŮ"] 56

[14. REAKČNÍ ÚLOHA MALTHUSOVÝCH SPISŮ A JEJICH PLAGIÁTORSKÝ CHARAKTER. MALTHUSOVA APOLOGETIKA EXISTENCE „VYŠŠÍCH" A „NIŽŠÍCH" TŘÍD] 58
[15. VÝKLAD MALTHUSOVÝCH ZÁSAD V ANONYMNÍM SPISE „OUTLINES OF POLITICAL ECONOMY"] 60

[KAPITOLA DVACÁTÁ]

ROZKLAD RICARDOVSKÉ ŠKOLY 66

1. ROBERT TORRENS 66
[a) Smith a Ricardo o vztahu průměrné míry zisku a zákona hodnoty] 66
[b) Torrensův zmatek v určování hodnoty prací a v zdroji zisku. Částečný návrat k Adamu Smithovi a ke koncepci „zisku ze zcizení"] 68
[c) Torrens a pojem výrobních nákladů] 76
2. JAMES MILL [NEZDAŘENÉ POKUSY ŘEŠIT ROZPORY RICARDOVSKÉHO SYSTÉMU] 81
[a) Směšování nadhodnoty a zisku. Scholastika v otázce vyrovnávání míry zisku. Zredukování jednoty protikladů na jejich bezprostřední totožnost] 82
[b) Millovy neplodné pokusy uvést směnu mezi kapitálem a prací do souladu se zákonem hodnoty. Částečný návrat k teorii poptávky a nabídky] 85
[c) Mill nerozumí regulující úloze průmyslového zisku] 95
[d)] Poptávka, nabídka, nadvýroba [Metafyzická koncepce bezprostřední totožnosti poptávky a nabídky] 97
[e)] Prévost [Odmítnutí některých závěrů Ricarda a Jamese Milla. Pokusy dokázat, že neustálé zmenšování zisku není nevyhnutelné] 101
3. POLEMICKÉ SPISY 106
a) „Observations on certain Verbal Disputes..." [Skepticismus v politické ekonomii; nahrazení teoretických sporů spory o slova] 107
b) „An Inquiry into those Principles" [Nepochopení rozporů kapitalistické výroby, které vyvolávají krizi] 114
c) Thomas de Quincey [Neschopnost překonat skutečné nedostatky ricardovského hlediska] 121
d) Samuel Bailey 122
[α. Povrchní relativismus ve výkladu kategorie hodnoty u autora „Observations on certain Verbal Disputes" a u Baileyho. Problém

ekvivalence. Odmítnutí pracovní teorie hodnoty jako základny politické ekonomie] 122

[*β*. Zmatek v otázce hodnoty práce a zisku kapitalisty. Baileyho záměna imanentní míry hodnoty s vyjádřením hodnoty ve zboží nebo penězích] 145

[*γ*. Záměna hodnoty a ceny. Baileyho subjektivistické hledisko] 156

4. McCULLOCH 164

[*a) Vulgarizace a úplný rozklad ricardovského systému pod rouškou jeho důsledného výkladu. Cynická apologetika kapitalistické výroby. Nesvědomitý eklekticismus*] 164

[*b) Překroucení pojmu práce jeho rozšířením na přírodní procesy. Ztotožňování směnné a užitné hodnoty*] 172

5. WAKEFIELD [NĚKOLIK NÁMITEK PROTI RICARDOVĚ TEORII O „HODNOTĚ PRÁCE" A POZEMKOVÉ RENTĚ] 183

6. STIRLING [VULGÁRNÍ VYSVĚTLENÍ ZISKU VZÁJEMNÝM VZTAHEM POPTÁVKY A NABÍDKY] 184

7. JOHN STUART MILL [NEPLODNÉ POKUSY ODVODIT BEZPROSTŘEDNĚ Z TEORIE HODNOTY RICARDOVSKOU TEZI O NEPŘÍMÉ ÚMĚRNOSTI MEZI MÍROU ZISKU A VELIKOSTÍ MZDY] 186

[*a) Záměna míry nadhodnoty s mírou zisku. Prvky koncepce „zisku ze zcizení". Zmatená koncepce „zálohovaných zisků" kapitalistů*] 186

[*b) Zdánlivá změna míry zisku při spojení výroby konstantního kapitálu s jeho zpracováním v rukou jednoho kapitalisty*] 207

[*c) O vlivu změny hodnoty konstantního kapitálu na nadhodnotu, zisk a mzdu*] 212

[8. ZÁVĚR] 231

[KAPITOLA DVACÁTÁ PRVNÍ]

PROTIKLAD EKONOMŮ (NA ZÁKLADĚ RICARDOVSKÉ TEORIE) 232

1. [PAMFLET] „THE SOURCE AND REMEDY OF THE NATIONAL DIFFICULTIES ETC." 232

[*a) Názor na zisk, rentu a úrok jako nadpráci dělníků. Vzájemný vztah mezi akumulací kapitálu a takzvaným „pracovním fondem"*] 232

[*b) O směně mezi kapitálem a důchodem při prosté reprodukci a při akumulaci kapitálu*] 240

[*c) Zásluhy autora pamfletu a teoretický zmatek v jeho názorech. Význam jím nadhozených otázek o úloze zahraničního obchodu v kapitalistické společnosti a o „volném čase" jako opravdovém bohatství*] 245

2. RAVENSTONE [NÁZOR NA KAPITÁL JAKO NADVÝROBEK DĚLNÍKŮ. ZÁMĚNA ANTAGONISTICKÉ FORMY KAPITALISTICKÉHO VÝVOJE S JEHO OBSAHEM. ODTUD PRAMENÍCÍ NEGATIVNÍ POMĚR K PLODŮM KAPITALISTICKÉHO ROZVOJE PRODUKTIVNÍCH SIL] 251

3. HODGSKIN 256

[*a) Teze o neproduktivnosti kapitálu jako nutný důsledek Ricardovy teorie*] 257

[*b) Polemika proti ricardovské definici kapitálu jako akumulované práci. Koncepce koexistující práce. Podceňování významu zpředmětněné minulé práce. Stávající bohatství v poměru k pohybu výroby*] 260

[*c)*] *Takzvané hromadění jako pouhý jev oběhu* [*Zásoba atd. — rezervoáry oběhu*] 273

[*d) Hodgskinova polemika proti koncepci kapitalistova „hromadění" životních prostředků pro dělníky. Hodgskinovo nepochopení skutečných příčin fetišizace kapitálu*] 282

[*e)*] *Úrok z úroku; na tom založený* [*výklad*] *poklesu míry zisku* 290

[*f) Hodgskin o společenském charakteru práce a o poměru kapitálu a práce*] 305

[*g) Formulace základních Hodgskinových tezí v jeho knize „Popular Political Economy"*] 307

[*h) Hodgskin o moci kapitálu a o převratu ve vlastnickém právu*] 310

[4.] BRAY JAKO PROTIKLAD EKONOMŮ 310

[KAPITOLA DVACÁTÁ DRUHÁ]

RAMSAY 316

[1. POKUS ROZLIŠOVAT MEZI KONSTANTNÍM A VARIABILNÍM KAPITÁLEM. NÁZOR NA KAPITÁL JAKO NEPODSTATNOU SOCIÁLNÍ FORMU] 316

[2. RAMSAYOVY NÁZORY NA NADHODNOTU A HODNOTU. ZREDUKOVÁNÍ NADHODNOTY NA ZISK. NEUSPOKOJIVÉ VYSVĚTLENÍ VLIVU ZMĚNY V HODNOTĚ KONSTANTNÍHO A VARIABILNÍHO KAPITÁLU NA MÍRU A NA MASU ZISKU] 318

[3. RAMSAY O DĚLENÍ „HRUBÉHO ZISKU" NA „ČISTÝ ZISK" (ÚROK) A „PODNIKATELSKÝ ZISK". APOLOGETICKÉ PRVKY V JEHO NÁZORECH NA „PRÁCI DOZORU", NA „POJIŠTĚNÍ, KTERÝM SE KRYJE RIZIKO", A NA „NADZISK"] 341

[KAPITOLA DVACÁTÁ TŘETÍ]

CHERBULIEZ 350

[1. ROZLIŠOVÁNÍ DVOU ČÁSTÍ KAPITÁLU: ČÁST, KTEROU TVOŘÍ STROJE A SUROVINY A ČÁST, KTEROU TVOŘÍ „FOND ŽIVOTNÍCH PROSTŘEDKŮ" PRO DĚLNÍKY] 350

[2. O PROGRESÍVNÍM POKLESU MASY DĚLNÍKŮ V POMĚRU K VELIKOSTI KONSTANTNÍHO KAPITÁLU] 352

[3. CHERBULIEZ TUŠÍ, ŽE PRO MÍRU ZISKU JE ROZHODUJÍCÍ ORGANICKÉ SLOŽENÍ KAPITÁLU. JEHO ZMATEK V TÉTO OTÁZCE. CHERBULIEZ O „ZÁKONU PŘIVLASTNOVÁNÍ" ZA KAPITALISMU] 357

[4. O AKUMULACI JAKO ROZŠÍŘENÉ REPRODUKCI] 367

[5. PRVKY SISMONDISMU U CHERBULIEZE. O ORGANICKÉM SLOŽENÍ KAPITÁLU. ABSOLUTNÍ ZMENŠOVÁNÍ VARIABILNÍHO KAPITÁLU V ROZVINUTĚJŠÍCH SFÉRÁCH KAPITALISTICKÉ VÝROBY. ZMĚNA HODNOTOVÉHO POMĚRU MEZI KONSTANTNÍM A VARIABILNÍM KAPITÁLEM PŘI NEMĚNÍCÍM SE ORGANICKÉM SLOŽENÍ KAPITÁLU. ORGANICKÉ SLOŽENÍ KAPITÁLU A RŮZNÉ POMĚRY MEZI FIXNÍM A OBĚŽNÝM KAPITÁLEM. ROZDÍLY V OBRATU KAPITÁLU A JEJICH VLIV NA ZISK] 369

[6. CHERBULIEZOVO EKLEKTICKÉ SPOJOVÁNÍ VZÁJEMNĚ SE VYLUČUJÍCÍCH KONCEPCÍ RICARDA A SISMONDIHO] 383

[KAPITOLA DVACÁTÁ ČTVRTÁ]

RICHARD JONES 386

1. REVEREND RICHARD JONES, „AN ESSAY ON THE DISTRIBUTION OF WEALTH, AND ON THE SOURCES OF TAXATION", ČÁST I: RENTA, LONDÝN 1831 [PRVKY HISTORICKÉHO CHÁPÁNÍ POZEMKOVÉ RENTY. JONESOVA PŘEVAHA NAD RICARDEM V JEDNOTLIVÝCH OTÁZKÁCH TEORIE POZEMKOVÉ RENTY A JEHO CHYBY V TÉTO OBLASTI] 386

2. RICHARD JONES, „AN INTRODUCTORY LECTURE ON POLITICAL ECONOMY, DELIVERED AT KING'S COLLEGE, LONDON, 27TH FEBRUARY, 1833. TO WHICH IS ADDED A SYLLABUS OF COURSE OF LECTURES ON THE WAGES OF LABOR", LONDÝN 1833 [POJEM „EKONOMICKÉ STRUKTURY NÁRODA" A POKUS CHARAKTERIZOVAT POMOCÍ NĚHO RŮZNÉ TYPY SPOLEČENSKÉHO ŘÁDU. JONESŮV ZMATEK V OTÁZCE „PRACOVNÍHO FONDU"] 400

3. RICHARD JONES, „TEXT-BOOK OF LECTURES ON THE POLITICAL ECONOMY OF NATIONS", HERTFORD 1852 406

[a) Zárodky historického chápání kapitalistického výrobního způsobu

ve spojení s buržoazním fetišismem v názoru na kapitál jako „akumulovanou zásobu". Problém produktivní a neproduktivní práce] 406

[*b) Jones o vlivu kapitalistické výroby na rozvoj produktivních sil. O podmínkách použití dodatečného fixního kapitálu*] 420

[*c) Jones o akumulaci a míře zisku. O zdroji nadhodnoty*] 432

PŘÍLOHY

DŮCHOD A JEHO ZDROJE. VULGÁRNÍ EKONOMIE 439

[1.] VÝVOJ ÚROKOVÉHO KAPITÁLU NA ZÁKLADNĚ KAPITALISTICKÉ VÝROBY [FETIŠIZACE VZTAHŮ KAPITALISTICKÉHO VÝROBNÍHO ZPŮSOBU. ÚROKOVÝ KAPITÁL – NEJJASNĚJŠÍ VÝRAZ TOHOTO FETIŠISMU. VULGÁRNÍ EKONOMOVÉ A VULGÁRNÍ SOCIALISTÉ O ÚROKU Z KAPITÁLU] 439

2. ÚROKOVÝ KAPITÁL A OBCHODNÍ KAPITÁL A JEJICH VZTAH K PRŮMYSLOVÉMU KAPITÁLU. STARŠÍ FORMY. ODVOZENÉ FORMY 454

[3. OSAMOSTATNĚNÍ JEDNOTLIVÝCH ČÁSTÍ NADHODNOTY VE FORMĚ RŮZNÝCH DŮCHODŮ. VZTAH MEZI ÚROKEM A PRŮMYSLOVÝM ZISKEM. IRACIONÁLNOST FETIŠIZOVANÝCH FOREM DŮCHODU] 459

[4. PROCES KOSTNATĚNÍ PŘEMĚNĚNÝCH FOREM NADHODNOTY A JEJICH STÁLE VĚTŠÍHO ODDĚLOVÁNÍ OD JEJÍ VNITŘNÍ PODSTATY – NADPRÁCE. ÚROKOVÝ KAPITÁL JAKOŽTO NEJKRAJNĚJŠÍ STUPEŇ TOHOTO PROCESU. APOLOGETICKÝ NÁZOR NA PRŮMYSLOVÝ ZISK JAKOŽTO „KAPITALISTOVU MZDU"] 467

[5. PODSTATNÝ ROZDÍL MEZI KLASICKOU EKONOMIÍ A VULGÁRNÍ EKONOMIÍ. ÚROK A RENTA JAKOŽTO KONSTITUUJÍCÍ PRVKY TRŽNÍ CENY ZBOŽÍ. POKUS VULGÁRNÍCH EKONOMŮ DÁT IRACIONÁLNÍM FORMÁM ÚROKU A RENTY RACIONÁLNÍ ZDÁNÍ] 485

6. BOJ VULGÁRNÍHO SOCIALISMU PROTI ÚROKU (PROUDHON). NEPOCHOPENÍ VNITŘNÍ SOUVISLOSTI MEZI ÚROKEM A SYSTÉMEM NÁMEZDNÍ PRÁCE] 508

[7. K HISTORII PROBLÉMU ÚROKU. LUTHEROVA PŘEVAHA NAD PROUDHONEM V POLEMICE PROTI ÚROKU. ZMĚNY V NÁZORECH NA ÚROK V SOUVISLOSTI S VÝVOJEM KAPITALISTICKÝCH VZTAHŮ] 512

POZNÁMKY 527

SEZNAM LITERATURY A PERIODICKÝCH PUBLIKACÍ 550

JMENNÝ REJSTŘÍK 561

POSTAVY Z MYTOLOGIE A KRÁSNÉ LITERATURY 568

VYSVĚTLENÍ CIZÍCH SLOV A ODBORNÝCH TERMÍNŮ 569

SEZNAM VAH, MĚR A MINCÍ 572

KAREL MARX

TEORIE O NADHODNOTĚ

III

Odpovědná redaktorka
inž. Eva Sajdlová

Graficky upravil zasloužilý umělec prof. František Muzika. Vydání I. Praha 1968. Vydalo nakladatelství Svoboda jako svou 2645. publikaci. Technická redaktorka Helena Tomková. Vytiskla tiskárna Rudé právo, vydavatelství ústředního výboru KSČ, Praha. AA 38,37, VA 39,63. Náklad 2000. Tematická skupina 00/1. Cena brož. výt. 12,20 Kčs, váz. výt. 16,50 Kčs.
66/202 - 21 - 8.6

25 - 012 - 68 Kčs 16,50